Isaac Deutscher

Den väpnade profeten

Trotskij 1879-1921

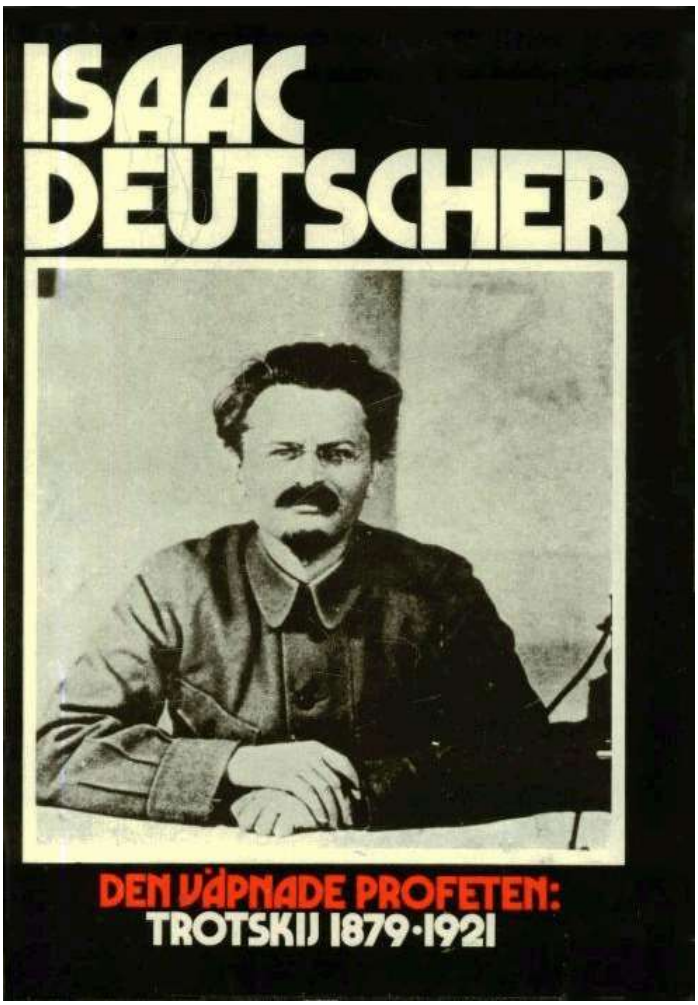

Engelskt original: *The prophet armed* (1952)
Översättning: Martin Peterson

René Coeckelberghs bokförlag, 1971 (1:a svenska upplagan)

Publicerad med tillstånd av *Bokförlaget Röda Rummet*

Innehåll

Förord 1
Erkännanden 3
1. Hem och skola 3
2. På jakt efter ett ideal 16
3. Vid historiens dörr 37
4. Ett intellektuellt förbund 61
5. Trotskij 1905 72
6. ”Permanent Revolution” 88
7. Stiltje: 1907-1914 106
8. Krig och Internationalen 127
9. Trotskij under Oktoberrevolutionen 149
10. Folkkommissarien 193
11. Brest-Litovskdramat 206
12. Republiken beväpnas 241
13. Revolution och erövring 266
Not om Trotskijs militära skrifter 282
14. Segerns nederlag 289
Bibliografi 310

Anmärkning

Många av de källor som Deutscher använder sig av finns numera tillgängliga på Internet. Dessutom finns en hel del (gäller i synnerhet Trotskij) i svensk översättning – sådana har tillfogats bibliografin om de utgivits i tryckt bokform.

Förord

När jag först övervägde att skriva en biografisk trilogi över den ryska revolutionens ledare avsåg jag att inkludera en studie av Trotskij i exil, inte en fullständig biografi över Trotskij. Trotskijs senare år och tragiska slut berörde mig djupare än den tidigare, mer världsliga delen av hans liv. Vid närmare eftertanke började jag dock tvivla på att Trotskij i exil alls skulle kunna göras begriplig, om de tidigare åren inte först beskrevs. När jag sedan funderade över det historiska materialet och de biografiska källorna, av vilka en del var helt nya för mig, började jag allt tydligare inse hur nära de sista årens drama i Trotskijs liv hängde samman med de tidigare åren och t.o.m. de tidigaste stadierna av hans karriär. Därför beslutade jag mig för att ägna Trotskij två separata men ändå sammanhängande volymer: *Den väpnade profeten* och *Den avväpnade profeten*, varav den första behandlar vad som skulle kunna kallas Trotskijs ”uppgång”, och den andra hans ”fall”. Jag har avstått från att använda mig av dessa konventionella begrepp eftersom jag inte anser att en mans karriär till en maktposition nödvändigtvis innebär höjdpunkten i hans liv eller att hans förlust av denna position skulle vara liktydig med hans fall.

Idén till titlarna på dessa volymer har jag fått från det stycke av Machiavelli som finns på sidan V. Föreliggande studie illustrerar den sanning som där finns uttalad; men den erbjuder också en något ironisk kommentar till Machiavellis ord. Machiavellis iakttagelse att ”alla beväpnade profeter har segrat och alla obeväpnade har gått under” är absolut realistisk. Vad som kan betvivlas är om distinktionen mellan den beväpnade profeten och den obeväpnade samt skillnaden mellan seger och undergång alltid är så klara som de tycktes vara för Furstens författare. På de följande sidorna skall vi först se Trotskij segra utan vapen i vår tids största revolution. Därefter skall vi se honom beväpnad, segerrik och böjd under vapnens tyngd – det kapitel som porträtterar honom på maktens absoluta tinnar bär titeln ”Nederlag i seger”. Och när sedan *Den avväpnade profeten* behandlas kommer frågan att uppstå om ett starkt inslag av seger inte fanns fördolt i just hans nederlag.

Min redogörelse för Trotskijs roll i den ryska revolutionen kommer att överraska somliga. Stalinismens mäktiga propagandamaskiner arbetade under övertryck i nära trettio år på att utradera Trotskijs namn från revolutionens annaler eller lät det stå kvar endast för att användas som synonym för ärkeförrädare. För den nuvarande sovjetiska generationen, och inte bara för den, ter sig Trotskijs liv redan likt en antik egyptisk grav, som man vet har innehållit en stor mans kvarlevor samt en förteckning över hans bedrifter ingraverad i guld; men gravplundrare och gastar har skövlat och förhärjat den och lämnat den så tom och ödelagd att intet spår av den meritlista den en gång innehöll står att finna. Gravplundrarnas arbete har till dags dato varit så ihärdigt att det starkt påverkat inställningen även hos oberoende västerländska historiker och forskare.

Allt detta till trots finns vittnesbörden om Trotskijs liv intakt bevarade i hans egna voluminösa men nu närmast glömda skrifter och i hans arkiv; i otaliga memoarer av vänligt sinnade och fientliga samtida; i arkiverade ryska tidskrifter, som publicerats före, under och efter revolutionen; i centralkommitténs protokoll; och i ordagranna rapporter från partikongresserna och sovjeterna. Nästan alla dessa dokumentära vittnesbörd finns tillgängliga på offentliga bibliotek i västerlandet, även om några kan fås endast genom privata bibliotek. Jag har använt mig av alla dessa dokument. Tillsammans med min fru, som delat lika med mig i denna undersökning och som i flera andra avseenden bidragit avsevärt till detta arbete, gjorde jag en särskild genomgång av den rika samlingen av förrevolutionära ryska tidskrifter i Hooverbiblioteket i Stanford, Kalifornien, där jag hittade texter som tidigare knappast använts av de som forskat i de ryska revolutionsrörelsernas historia. Tillsammans med min fru gick jag också igenom Trotskijarkiven i Houghtonbiblioteket vid Harvarduniversitetet som har den utanför Sovjet-

unionen i särklass viktigaste samlingen originaldokument rörande sovjetisk historia. (En kortfattad beskrivning av arkiven finns i bibliografin i slutet av denna volym.)

Jag har därför ingen anledning att här klaga över fattigdom på biografiskt material såsom jag klagade i företalet till min biografi om Stalin. Detta beror till stor del på skillnaden mellan mina huvudpersoner. Trotskij var lika öppen när det gällde hans liv och aktiviteter som Stalin var hemlighetsfull. Han tillät främlingar att fritt studera nästan varje sida av hans liv; han skrev en självbiografi; och än viktigare är att ett starkt, omedvetet självbiografiskt drag präglar alla hans otaliga publicerade skrifter, hans oräkneliga artiklar och essäer, som inte tryckts i bokform, och en del av hans opublicerade alster. Var än han gick fram lämnade han så tydliga och fasta fotspår efter sig att ingen senare kunnat utplåna dem eller göra dem otydliga, inte ens han själv vid de sällsynta tillfällen när han var benägen att göra det.

Man väntar sig vanligtvis inte av en levnadsskildrare att han skall ursäkta sig för sin levnadsteckning av en politisk ledare som redan skrivit sin självbiografi. I det här fallet känner jag att regeln kräver ett undantag, eftersom jag efter en noggrann och kritisk undersökning fortfarande finner Trotskijs *Mitt liv* så skrupulöst sanningsenligt som något verk av det slaget kan vara. Emellertid kvarstår det som en försvarsskrift tillkommen mitt under författarens framgångslösa strid mot Stalin. På dess sidor brottades den levande Trotskij med gravplundrarna. På den totala stalinistiska svartmålningen svarade han med ett besynnerligt självförsvar, som luktade självglorifiering. Han var ur stånd att tillfredsställande förklara den förändring i revolutionens klimat, som gjorde hans nederlag både möjligt och oundvikligt och hans skildring av de intriger genom vilka en trångsynt, ”usurpatorisk” och illvillig byråkrati drev bort honom från makten är uppenbart otillräcklig. Den fråga som intresserar levnadstecknarna är: i vilken utsträckning bidrog Trotskij själv till sitt nederlag? I vilken utsträckning tvingades han genom kritiska omständigheter och genom sin egen karaktär att bereda vägen för Stalin? Svaret på dessa frågor avslöjar den sant klassiska tragedin i Trotskijs liv, eller snarare är en reproduktion av en klassisk tragedi i den moderna politikens världsliga ordalag; och Trotskij skulle ha varit mer än mänsklig om han själv hade kunnat avslöja det. Levnadsskildraren å andra sidan ser Trotskij, på krönet av hans verk, som lika skyldig och oskyldig och nära den slutliga försoningen som huvudpersonen i ett grekiskt drama. Förutsatt att man hyser sympati och förståelse, tror jag att detta sätt att närma sig ämnet är lika fritt från fördömande som från försvar.

I *Mitt liv* sökte Trotskij rättfärdiga sig själv i de ordalag som påtvingats honom av Stalin och av bolsjevismens ideologiska situation på tjugotalet, d.v.s. Leninkultens ordalag. Stalin hade brännmärkt honom som Lenins oförsonlige fiende och Trotskij var följaktligen angelägen om att bevisa sin fullkomliga hängivenhet för och sitt samtycke med Lenin. Hans hängivenhet för Lenin var efter 1917 otvivelaktigt äkta; och de frågor där enighet rådde mellan dem var många och viktiga. Icke desto mindre suddade Trotskij ut de skarpa konturerna och betydelsen av kontroverserna med Lenin mellan 1903 och 1917, och gjorde det även vad beträffar senare skiljaktigheter. Men en annan och mycket märkligare konsekvens av det faktum, att Trotskij lade fram sitt försvarstal i Leninkultens ordalag, var att han på avgörande punkter reducerade sin egen betydelse jämförd med Lenins, en ytterst sällsynt prestation inom den självbiografiska litteraturen. Detta gäller i synnerhet redogörelsen för den roll han spelade under oktoberrevolutionen och under skapandet av Röda Armén, där han förringade sina egna bedrifter för att inte framstå som en förringare av Lenin. Fri från lojalitet mot någondera kulten, har jag försökt återupprätta den historiska balansen.

Slutligen har jag fäst särskild uppmärksamhet vid författaren, pamflettisten, militärskribenten och journalisten Trotskij. De flesta av Trotskijs arbeten har nu fallit i glömska och är otillgängliga för en bredare publik. Ändå är detta den författare om vilken Bernhard Shaw sade att han ”överträffade Junius och Burke”, trots att Shaw endast kunde bedöma Trotskijs litterära

begåvning från dåliga översättningar. ”När han likt Lessing skär av motståndarens huvud”, skrev Shaw om Trotskij, ”håller han upp det för att visa att det inte finns någon hjärna i det; men han skonar sitt offers privata karaktär... Han lämnar (sitt offer) utan en tråd av politisk förtjänst; men han lämnar honom med äran i behåll.” (*The Nation*, London, 7 jan. 1922.) Jag kan bara beklaga att hänsyn till utrymme och komposition inte har tillåtit mig att mer detaljerat visa denna sida av Trotskijs personlighet; men jag hoppas kunna återvända till den i *Den avväpnade profeten.*

Oktober 1952

I. D.

Erkännanden

Jag är professor E. H. Carr och Mrs. Barbara Ward-Jackson stort tack skyldig för att de läst igenom delar av mitt manuskript och givit mig kritik och vänlig uppmuntran; och jag vill tacka Mr Donald Tyerman, som läst igenom hela manuskriptet. Mr. Bernhard Singer har hjälpt mig med sina ingående kunskaper om ryskt liv. Mr. D. M. Davin och medlemmar av redaktionen för Oxford University Press tackar jag för deras många idéer till stilförbättringar. Mr. Hugo Dewar and Mr. Jon Kimche var vänliga att förse mig med material och böcker av vilka några nu är bibliografiska rariteter. Jag tackar professor Wm. A. Jackson och hans medarbetare vid Houghton Library, Harvard University, som hjälpte min fru och mig att hitta rätt bland Trotskijarkivens handlingar. Jag står också i tacksamhetsskuld till personalen vid Hoover Library, London Library, British Museum och National Central Library.

Med generösa bidrag gjorde Oxford University Press och Humanities Department inom Rockefeller Foundation det möjligt för min fru och mig att tillbringa åtskilliga månader i Förenta Staterna och att genomföra den del av vårt forskningsprogram, som var helt beroende av vår tillgång till ovan nämnda amerikanska bibliotek.

Övriga tacksamhetsskulder framförs i respektive fotnoter.

> ”… det finns ingenting som är svårare att utföra, som man kan vara mer oviss om att lyckas med och som är farligare att genomföra, än att göra sig till furste och införa nyordningar. Ty den som inför nya förordningar har alla dem till fiender, som drog fördel av den gamla ordningen, och han har endast ljumma försvarare i dem som drar fördel av den nya .. .
>
> Man måste följaktligen, för att gå till grunden med denna sak, undersöka om dessa förnyare är självständiga eller om de är beroende av andra, det vill säga om de, för att utföra sitt verk, måste be om hjälp eller om de kan använda våld. I det första fallet råkar de alltid illa ut och uppnår ingenting. Men när de är självständiga och kan använda våld råkar de mycket sällan i fara. Det är på detta förhållande det beror att alla beväpnade profeter segrat och att de obeväpnade gått under. Ty till det som jag sagt här kommer också att människorna är vankelmodiga till sin natur och att det visserligen är lätt att övertyga dem om något men svårt att få dem att behålla övertygelsen. Följaktligen måste man vara förberedd så att man, när de inte längre tror, med våld kan tvinga dem att tro.
>
> Moses, Cyrus, Tesevs och Romulus hade, om de hade varit obeväpnade, inte under någon längre tid kunnat hålla sina lagar i åtlydnad. Detta har ju i vår tid hänt Girolamo Savonarola, som med sina nyordningar bringades på fall, så snart som människorna slutade att tro på honom. Han hade ingen möjlighet att hålla dem, som hade trott, kvar i tron och inte heller någon möjlighet att få de klentrogna att tro.”
>
> Machiavelli, *Fursten*, kapitel VI

1. Hem och skola

Tsar Alexander II:s regering (1855-81) gick mot sitt dystra slut. Den härskare vars trontillträde och tidiga reformer hade väckt de djärvaste förhoppningar inom det ryska samhället, och

även bland landsflyktiga revolutionärer, den härskare, som faktiskt hade befriat de ryska bönderna från slaveri och hade försetts med titeln Emancipator, tillbringade nu sina sista år i undanskymd förtvivlan – jagad som ett djur av revolutionärerna, skyddande sig i sina kejserliga palats mot deras bomber och pistoler.

Tsaren fick betala priset för att ha gäckat de förhoppningar han hade väckt till liv: förväntningarna hos nästan varje samhällsklass hade kommit på skam. I flertalet godsägares ögon var han alltjämt omstörtningen själv, om än utstyrd med krona och kejserlig dräkt. De hade aldrig förlåtit honom 1861 års reform, som berövat dem deras feodala överhöghet över bönderna. Bönderna hade han lyft ut ur slaveriets ok endast för att låta dem krossas av fattigdom och skulder: de före detta slavarna tvingades i samband med frigörelsen att till lågadeln avträda åtskilligt av den jord de hade brukat, och för den jord de fick behålla tvingades de under årens lopp att betala en hård lösesumma. De såg fortfarande tsaren som sin välgörare och vän och trodde att det var mot hans vilja som lågadeln lurade dem på frigörelsens frukter. Men jordhungern hade redan vaknat till liv inom bondeklassen och denna väldiga hunger skulle under mer än ett halvt sekel komma att skaka Ryssland och ge landet både kroppsliga och själsliga kval.

Den jordägande lågadeln och bönderna utgjorde fortfarande de två viktigaste klasserna i det ryska samhället. Medelklassen i städerna växte ytterst långsamt. Till skillnad från den europeiska bourgeoisin hade den inga sociala anor, ingen tradition, ingen egen karaktär eller personlighet, inget självförtroende och inget inflytande. En oansenlig del av bondeklassen lämnade landsbygden och började forma en industriell arbetarklass. Men trots att Alexanders sista årtionde förde med sig den första betydelsefulla industristrejken, betraktades arbetarklassen i städerna ännu som en missanpassad del av bondeklassen.

Ingen av dessa klasser kunde utgöra något omedelbart hot mot tronen. Varje klass hoppades att dess krav skulle tillgodoses och dess oförrätter bli avhjälpta av monarken själv. I vart fall hade ingen klass möjlighet att öppet deklarera sina bekymmer och göra sina krav allmänt kända. Ingen kunde samla sina medlemmar och mönstra sin styrka genom någon representativ institution eller något politiskt parti. Dessa existerade inte. Staten och kyrkan var ensamma om att äga en nationell organisation; men bådas funktion, en funktion som hade avgjort deras form och uppbyggnad, hade varit att undertrycka, inte uttrycka, socialt missnöje.

Endast en grupp reste sig för att utmana dynastin, och det var intelligentsian. Bildat folk från alla livets områden, särskilt de som hade hamnat inom byråkratin, hade inte mindre skäl än bondeklassen att känna besvikelse över tsaren – emancipatorn. Han hade först väckt och sedan motverkat deras krav på frihet på samma sätt som han hade uppväckt och gäckat musjikernas jordhunger. Alexander hade inte, som hans föregångare Nikolaj I, tuktat intelligentsian med skorpioner; men han straffade den fortfarande med piskan. Hans reformer inom undervisnings- och pressväsendet hade varit halvhjärtade och tarvliga: nationens andliga liv fortfor att stå under polisens, censurens och den heliga synodens samlade förmyndarskap. Genom att erbjuda de bildade en skenbar frihet blev hans vägran att ge verklig frihet än mer smärtsam och förödmjukande. Intelligentsian sökte hämnas sina försmådda förhoppningar; tsaren vinnlade sig om att tämja dess rastlösa sinnelag; och sålunda utlöste kvasiliberala reformer förtryck och förtryck gav näring åt upprorsanda.

Numerärt var intelligentsian mycket svag. De aktiva revolutionärerna i den var blott en handfull. Om man beskrev deras kamp mot härskaren över nittio miljoner undersåtar som ett envig mellan David och Goliat skulle deras styrka ändå vara överdriven. Under hela 1870-talet, detta den upproriska intelligentsians klassiska årtionde, var högst några tusen människor inblandade i Narodnik (Populist)-rörelsens fredliga, ”undervisande och propagerande” fas; och i dess slutliga, terroristiska fas var mindre än fyrtio män och kvinnor direkt engagerade i

rörelsen. Detta fyrtiotal gjorde tsaren till flykting i sitt eget kejsardöme och höll imperiets hela makt i schack. Endast mot bakgrunden av en missnöjd men stum nation kunde en så oansenlig grupp få en sådan oerhörd betydelse. I motsats till samhällets ursprungliga klasser var intelligentsian artikulerad; den hade den utbildning som var oundgänglig för att analysera de missförhållanden som plågade nationen; och den formulerade de program som var avsedda att rätta till dessa missförhållanden. Den skulle knappast ha utmanat den härskande makten, om den hade trott sig tala enbart för sig själv. Den inspirerades först av den stora illusionen att den var nationens, särskilt böndernas, språkrör. I dess egna föreställningar sammanföll dess frihetsbegär med böndernas jordhunger, och den kallade sin revolutionära organisation *Zemlja i Volja (Jord och Frihet.)* Den anammade ivrigt den europeiska socialismens idéer och ansträngde sig att anpassa dessa efter situationen i Ryssland. Bonden, inte industriarbetaren, skulle bli stöttepelaren i det nya samhälle som intelligentsian drömde om. Det var inte den samhällsägda fabriken utan den kollektivägda landsbygdskommunen – Rysslands urgamla *mir* – som skulle bli samhällets kärncell.

”1870-talets män” var på förhand dömda som föregångare till en revolution. Ingen samhällsklass var i själva verket beredd att stödja dem. Under decenniets gång upptäckte de gradvis sin egen isolering, befriade sig från en serie illusioner endast för att skaffa sig nya, och försökte lösa problem som i några fall var särpräglade för deras land och generation och i andra fall finns inbyggda i varje revolutionär rörelse. I början försökte de få bönderna att handla antingen genom att upplysa musjikerna om enväldets ondska, som Lavrovs anhängare gjorde, eller genom att hetsa dem mot tsaren som Bakunin hade uppmanat dem att göra. Två gånger under detta årtionde övergav män och kvinnor ur intelligentsian hem och yrken och försökte slå sig ned som bönder bland bönderna för att få begrepp om hur de tänkte. ”En väldig skara socialister”, skrev en polisgeneral vars uppgift det var att hålla denna utvandring under uppsikt, ”har givit sig in i detta med en energi och självuppoffring, vars like inte står att finna inom något hemligt sällskap i Europa.” Självuppoffringen var fruktlös, eftersom bondeklassen och intelligentsian hade varandra motsatta avsikter. Musjiken trodde fortfarande på tsaren, emancipatorn, och mottog den *Narodniska* ”upplysningens” eller ”uppviglingens” ord med misstänksam likgiltighet eller direkt fientlighet. Gendarmeri och polis dömde dem till långa fängelsestraff, straffarbete eller förvisning.

Tanken på en revolution genom folket ersattes så småningom med tanken på en konspiration, som skulle planeras och genomföras av en liten och beslutsam minoritet ur intelligentsian. Rörelsens former förändrades i enlighet därmed. Intelligentsians utvandring till landsbygden hade varit spontan; den hade inte varit centralt dirigerad. Den nya konspirationen krävde en strängt hemlig, hårt sammanknuten, starkt ledd och rigoröst disciplinerad organisation. Dess ledare – Sjeljabov, Kibaltjitj, Sofia Perovskaja, Vera Figner och andra – var till en början inte beredda att starta terroristaktioner; men logiken i deras ställning och händelseutvecklingen drev dem därhän. I januari 1878 sköt en ung kvinna, Vera Zasulitj – en dag skulle hon influera huvudpersonen i denna bok – general Trepov, chef för gendarmeriet i Petersburg, i protest mot hans horribla och förnedrande behandling av politiska fångar. Vid rättegången mot henne avslöjades att polisen hade gjort sig skyldig till vedervärdiga oegentligheter och illdåd. Juryn blev så chockad av dessa avslöjanden och så rörd av den anklagades ärliga idealism att den frikände henne. När polisen försökte gripa henne utanför domstolen, räddades hon av en sympatiserande folkmassa, som hjälpte henne att fly. Tsaren befallde att hädanefter skulle militär- och inte civildomstolar rannsaka politiska brottslingar.

Zasulitjs spontana dåd och den genklang som detta väckte blev en fingervisning för konspiratörerna. 1879, det år som denna berättelse börjar, delades *Jord- och Frihetspartiet* i två hälfter. En grupp medlemmar, som var inriktad på att fullfölja en terroristisk linje fram till en-

väldets störtande, bildade en ny sammanslutning, *Narodnaja Volja*, (*Folkets Frihet*).[1] Deras nya program koncentrerade sig betydligt mer på medborgerlig frihet än på jordreformer. En annan och mindre inflytelserik grupp värderade inte den terroristiska konspirationen särskilt högt och bröt sig loss för att tala för *Svart Fördelning* (*Chorniji Peredel*) – en rättvis utstyckning av jorden. (Genom denna grupp, ledd av Plechanov, som samtidigt emigrerade till Schweiz, skulle de första marxistiska och socialdemokratiska budskapen nå de ryska revolutionärerna.)

1879 förde med sig en snabb följd av uppseendeväckande terroristdåd. I februari sköts prins Kropotkin, guvernören i Kharkov. I mars utsattes general Drenteln, chefen för den politiska polisen, för ett attentat. Under årets lopp undkom tsaren själv mycket knappt två mordförsök: i mars avlossade en revolutionär fem skott mot honom; och på sommaren då tsaren återvände från sitt palats på Krim, exploderade ett flertal minor under hans tåg. Massarresteringar, hängningar och deportationer följde. Men den 1:e mars 1881 lyckades konspiratörerna mörda tsaren.

För yttervärlden uppvisade tsardömet en glittrande fasad av prakt och makt. Trots detta pekade Karl Marx i april 1879 i ett brev till en rysk vän på de upplösningstrender inom det ryska samhället, som doldes bakom denna fasad; och han jämförde tillståndet i Ryssland mot slutet av Alexanders styre med Ludvig XV:s Frankrike.[2] Och det var just under Alexanders sista årtionde som flertalet av de män föddes som skulle leda den ryska revolutionen.

Långt bortom skådeplatserna för dessa grymma stridigheter, på den fridfulla, soldränkta stäppen i södra Ukraina, i provinsen Cherson nära den lilla staden Bobrinetz, kom David Leontievitj Bronstein, år 1879, att slå sig ned på en gård som han just köpt av en överste Janovskij, efter vilken gården hette Janovka. Översten hade erhållit jordbruket på omkring tusen tunnland från tsaren som en belöning för tjänster. Han hade inte varit framgångsrik som jordbrukare och var glad åt att sälja 250 tunnland och arrendera ut ytterligare 400 till Bronstein. Affären gjordes upp tidigt på året. På sommaren flyttade den nye ägaren och hans familj från en närbelägen by till den halmtaksförsedda stugan, som de hade förvärvat samtidigt med jordbruket.

Bronsteins var judar. Det var sällsynt att judar slog sig på jordbruk. Men omkring ett fyrtiotal judiska jordbrukskolonier – en överbliven spillra från de överbefolkade ghettoområdena – fanns spridda över Chersonsteppen. Judar i Ryssland tilläts inte bosätta sig utanför de områden som avdelats för dem, d.v.s. utanför de städer som för det mesta låg inom det från Polen annekterade västra området. Men de hade också tillstånd att fritt slå sig ned i det sydliga stäppområdet nära Svarta Havet. Ryssland hade kommit i besittning av detta inte särskilt välbefolkade men bördiga område i slutet på 1700-talet, och tsarerna var angelägna om att befordra dess kolonisering. Här, som så ofta i koloniseringshistorien, var det de utländska immigranterna och de utstötta grupperna som var pionjärer. Serber, bulgarer, greker och judar uppmuntrades att ta vildmarken i besittning. I viss mån förbättrade de judiska nybyggarna sin situation. De slog rot i landet; de åtnjöt vissa privilegier; och de befriades från det hot om fördrivning och våldsövergrepp som alltid hängt över de judiska områdena. Det hade aldrig varit fullt klart hur utsträckt det nya området egentligen var. Alexander I hade låtit det vidgas en aning. Nikolaj I hade knappt bestigit tronen förrän han gav order om att judarna skulle drivas tillbaka. Mot mitten av århundradet fördrev han dem igen från Nikolajev, Sevastopol,

[1] *Narodnaja Volja* översätts ofta med *Folkets Vilja*. Volja betyder både ”vilja” och ”frihet” och kan översättas med det ena eller andra ordet.
[2] *Perepiska K. Marxa i F. Engelsa s Russkimi Polititjeskimi Dejatelam*i s. 84.

Poltava och städerna runt Kiev. De flesta av de fördrivna trängde ihop sig på nytt inom det krympta och bräddfulla området, men en del drog ut på stäppen.[3]

Det var troligtvis under en av dessa utdrivningar under det tidiga 1850-talet som Leon Bronstein, fadern till Janovkas nye ägare, hade lämnat en liten judisk stad nära Poltava på Dnjeprs östsida, och slagit sig ned med sin familj i Chersonprovinsen. När hans söner och döttrar växt upp stannade de kvar där. David var den ende som blev rik nog att lösgöra sig från den judiska kolonin och etablera sig som självständig jordbrukare på Janovka.

Vanligtvis kom kolonisatörerna från den judiska befolkningens lägsta skikt. Judar hade varit stadsbor under århundraden; och jordbruk var så främmande för deras livsstil att ytterst få av dem, som hade utkomstmöjligheter i staden, gav sig på det. Köpmannen, hantverkaren, procentaren, mellanhanden och den fromme Talmudstudenten föredrog alla att leva inom ghettoområdet i ett etablerat om än eländigt judiskt samfund. De föraktade lantlivet i så hög grad att deras ord för ”lantbon”, *am haaretz*, också betydde den bondaktige tölpen och den vulgäre, som inte hade ett begrepp om vad Skrifterna innehöll. De som drog ut på stäppen hade inte haft något att förlora; de var inte rädda för hårt och ovant arbete; och de hade få eller inga band med Synagogan.

Janovkas nye ägare skulle förvisso ha blivit beskriven som en *am haaretz* av sina religionsfränder: han var analfabet, likgiltig för religion och t.o.m. en aning föraktfull mot Synagogan. Trots att han var en andra generationens lantbrukare, hade han så mycket av bonden och av naturbarnet i sig att han nästan framstod som helt ojudisk. I hans hem talades inte jiddisch, denna blandning av gammaltyska, hebreiska och slaviska, utan en blandning av ryska och ukrainska. Till skillnad från flertalet musjiker hade emellertid Bronsteins inga minnen av slaveri; här på den öppna steppen hade slaveriet aldrig varit fast etablerat. David Bronstein var en fri och ambitiös, hårdför och segt arbetande bonde med utpräglad nybyggaranda. Han var besluten att utveckla sin gård till en blomstrande egendom och han drev sig och sina arbetare hårt. Hans möjligheter låg fortfarande framför honom: när han flyttade till Janovka var han bara trettio år.

Hans fru Anna kom från en annan bakgrund. Hon hade växt upp antingen i Odessa eller i någon annan sydlig stad, inte på landet. Hon var tillräckligt bildad för att låna på bibliotek och tillfälligtvis läsa en rysk roman – få ryska judinnor kunde göra det då. I sitt föräldrahem hade hon insupit något av den ortodoxa judiska traditionen; hon var mer noggrann än sin make med att följa riterna, och hon brukade inte resa eller sy på sabbaten. Hennes medelklassursprung framträdde i en instinktiv konventionalism, smaksatt med en smula religiöst hyckleri. Om så var nödvändigt sydde hon även på sabbaten, men såg noga till att ingen främling fick syn på henne. Hur hon hade kommit att gifta sig med jordbrukaren Bronstein är inte klart; hennes son säger att hon blev förälskad i honom när han var ung och stilig. Hennes familj tog illa vid sig och såg ned på bondturken. Det blev trots allt inget olyckligt äktenskap. Till en början retade sig unga fru Bronstein på det lantliga livet, men sedan gjorde hon sitt bästa för att skaka av sig sina stadsvanor och bli en bondkvinna. Innan de kom till Janovka hade hon fött fyra barn. Några månader efter att familjen hade bosatt sig på Janovka föddes en femte, en pojke, den 26 oktober 1879. Barnet uppkallades efter sin farfar, Lev eller Leon, mannen som hade lämnat den judiska staden nära Poltava för att slå sig ned på stäppen.[4]

Genom en ödets nyck bar dagen för pojkens födelse, 26 oktober (eller 7 november enligt den nya kalendern), precis samma datum som den dag trettioåtta år senare när han, som Leon Trotskij, ledde den bolsjevikiska revolten i Petrograd.[5]

---

[3] S. M. Dubnov, *History of the Jews in Russia and Poland*, vol. II s. 30-34 ff.
[4] L. Trotskij, *Moja Zjizn*, vol. I, kapitel II. [svensk översättning: Mitt liv – försök till en självbiografi]
[5] Samma år, drygt två månader senare, föddes Josef Dzjugasjvili Stalin i den lilla georgiska staden Gori.

*

Pojken tillbringade sina första nio år på Janovka. Hans barndom var, som han själv uttryckte det, varken som en ”solig äng” eller som ett ”mörkt hål av hunger, våld och elände”. Bronsteins förde de idoga och sparsamma uppkomlingarnas kärva liv. ”Varje muskel var spänd, varje tanke inriktad på arbete och besparingar.” ”Livet på Janovka styrdes helt av rytmen i arbetet på gården. Ingenting annat betydde någonting, ingenting utom världsmarknadspriset på spannmål”[6]; och det föll mycket snabbt just då. Bronsteins intresse för pengar var emellertid inte påtagligare än de flesta bönders; de var inte knussliga med barnen och gjorde sitt bästa för att ge dem en hygglig start i livet. När Ljova[7] föddes gick de äldsta barnen i skola i staden; babyn hade en barnsköterska, en lyx som mycket få bönder hade råd med. Senare skulle det finnas en musiklärare på Janovka och pojkarna skulle sändas till universitet. Båda föräldrarna var alltför upptagna av sitt arbete för att ge det yngsta barnet någon ömhet, men det fick han i desto rikligare grad av sina systrar och sin sköterska. Ljova växte upp till en frisk och livlig pojke och förtjuste sina föräldrar och systrar och tjänarna och gårdsarbetarna med sitt kvicka huvud och sitt goda humör.

I jämförelse med omgivningens standard hade han en behaglig barndom. Bronsteins stuga var byggd i lera och hade fem rum; några av dessa var små och mörka med otäckta lergolv och tak som läckte vid häftigt regn; men bondfamiljer bodde vanligtvis i lerhyddor och kyffen på ett eller två rum. Under Ljovas barndom växte familjen i rikedom och betydelse. Skördarna och boskapsbestånden ökade; nya byggnader sköt upp runt stugan. Närmast denna stod ett stort skjul som innehöll en verkstad, gårdsköket och tjänarnas bostäder. Bakom detta fanns en anhopning av mindre och större lador, stall, kospiltor, svinstior och andra uthusbyggnader. Längre bort, på en kulle bortom en damm, stod en stor kvarn, uppenbarligen den enda i denna del av stäppen. På sommaren brukade musjiker från närbelägna och avlägsna byar komma och få sin säd mald. I veckor väntade de i köer, sov på fälten när vädret var torrt eller inne i kvarnen när det regnade, och betalade kvarnägaren ett tionde *in natura* för att få mala och tröska. David Bronstein handlade först med lokala köpmän; men senare, då hans rikedom växte, sålde han sina varor genom sin egen grossist i Nikolajev, spannmålshamnen vid Svarta Havet, som utvecklades snabbt. Efter några år på Janovka skulle han lätt ha kunnat förvärva mycket mer jord än han ägde, om det inte hade varit för 1881 års nya ukas, som förbjöd judar att köpa mark även på stäppen. Han kunde nu endast arrendera jord från grannar; och det gjorde han i stor skala. Grannarna tillhörde den ”nedåtgående” polska och ryska lågadeln, som lättsinnigt slösade bort sina förmögenheter och var djupt skuldsatta, även om de fortfarande bodde på ståtliga herresäten.

Här iakttog pojken för första gången en social klass i förfall. ”Familjen Gertopanov var kvintessensen av aristokratisk ruin. En stor by och hela grevskapet fick en gång namn efter den. Familjen hade ägt hela distriktet. Nu höll gamle Gertopanov endast omkring tusen tunnland, och dessa var intecknade om och om igen. Min far arrenderade denna jord och betalade räntorna till banken. Gertopanov livnärde sig på att skriva petitioner, klagomål och brev för bönderna. När han kom och besökte oss, gömde han vanligen tobak och sockerbitar upp i ärmen. Hans fru gjorde samma sak. Dreglande brukade hon berätta historier för oss om sin ungdom, om slavar, pianon, sidentyger och parfymer som hon hade ägt. Deras två söner växte upp som i det närmaste analfabeter. Den yngre, Victor, arbetade som lärling i vår verkstad.”[8] Det är lätt att föreställa sig den känsla av kompetens och värdighet som Bronsteins kände när de jämförde sig med sådana grannar. De vidarebefordrade en myckenhet av sitt eget självförtroende och sin optimistiska ihärdighet till sina barn.

---

[6] Trotskij, op.cit., loc.cit.
[7] Ljova är en diminutiv av Lev eller Leon.
[8] L. Trotskij, op.cit., vol. I, s. 46-47.

Föräldrar och systrar försökte hålla lille Ljova inne i eller nära stugan, men larmet och rörelsen på gården var för mycket för honom, utom under de tysta, monotona vintermånaderna, då familjelivet koncentrerades till matsalen. Verkstadens magi lockade pojken: där gjorde Ivan Vassiljevitj Grebien, chefsmekanikern, honom förtrogen med användningen av verktyg och redskap. Ivan Vassiljevitj var också familjens förtrogne; han åt lunch och kvällsvard i stugan vid sin herres bord, vilket var någonting nästan otänkbart i ett normalt judiskt hem. Mekanikerns påfund och skämt och joviala humör fängslade Ljova: i *Mitt liv* minns han mekanikerns inflytande som det främsta under sin barndom. Men i verkstaden kunde han också då och då få uppleva utbrott av förvånande dåligt humör från övriga arbetares sida. Med jämna mellanrum råkade han höra bittra ord fällas om sina föräldrar, ord som skakade honom, som fick honom att tänka och som sjönk in i hans sinne.

Från verkstaden vandrade han till ladorna och korna, lekte och gömde sig på skuggiga höloft, blev förtrogen med männen och djuren, och med steppens öppna vidder. Av systern lärde han sig alfabetet och fick sin första aning om siffrors betydelse när han såg böndernas och faderns gräl i kvarnen om spannmål och pengar. Scener av fattigdom, grymhet och hjälplöst uppror stirrade honom i ögonen; och halvsvältande arbetares strejker mitt under skörden undgick inte heller hans blick. ”Arbetarna lämnade fälten och samlades på gårdsplanen. De låg i skuggan av ladorna med ansiktena vända mot marken, svängande sina bara, spruckna och halmstråstuckna fötter i vädret, och väntade för att se vad som skulle hända. Då brukade min far ge dem litet vassla eller vattenmeloner eller en halv säck torkad fisk, och då gick de tillbaka till arbetet, t.o.m. under sång.”[9] En annan scen som skulle etsa sig fast i hans minne var den med en grupp arbetare, som kom från fälten i skymningen med osäkra steg och med händerna utsträckta framför sig – de hade alla blivit slagna av nattblindhet på grund av undernäring. En hälsoinspektör kom ned till Janovka, men fann inget fel där: Bronsteins behandlade inte sina arbetare värre än andra arbetsgivare; maten, soppan och kashan var inte sämre än den som serverades på andra gårdar. Det intryck, som allt detta gjorde på barnet får inte överdrivas. Många har sett sådana och värre scener under sin barndom utan att senare bli revolutionärer. Andra och mer sammansatta påverkningar skulle krävas för att tända Ljovas indignation mot social orättvisa och vända hans sinne mot det etablerade systemet. Men när dessa påverkningar gjorde sig gällande, framkallade de intensivt de bilder och scener, som fanns lagrade i hans minne, och spelade än starkare på hans känslighet och samvete. Barnet tog sin omgivning för given. Endast då han upprördes av något extremt exempel på sin fars hårdhet kunde han falla i gråt och gömma sitt ansikte bland soffans kuddar i matsalen.

Han var sju år när hans föräldrar satte honom i skola i Gromokla, en judisk-tysk koloni bara några kilometer från Janovka. Där bodde han hos släktingar. Den skola han gick i kan beskrivas som en *kheder*, en privat judisk religiös skola, med jiddisch som språk. Här lärdes pojken att läsa bibeln och att översätta den från hebreiska till jiddisch; dessutom fanns på schemat också läsning i ryska och litet matematik. Eftersom han inte kunde någon jiddisch förstod han varken sin lärare eller sina skolkamrater. Skolan var säkerligen ett smutsigt och stinkande hål där pojken, som var van att ströva på fälten, måste ha i det närmaste kvävts. De vuxnas beteende förbryllade honom också. En gång såg han judarna i Gromokla föra en lösaktig kvinna genom huvudgatan i byn, obarmhärtigt förnedrande henne med kraftiga tillmälen. Vid ett annat tillfälle straffade kolonisterna en hästtjuv mycket strängt. Han lade också märke till en underlig kontrast: på byns ena sida låg de judiska kolonisternas eländiga ruckel; på den andra sidan de tyska nybyggarnas snygga och Prydliga stugor. Naturligtvis drogs han till de elegantare kvarteren.

Hans vistelse i Gromokla blev kortvarig, då Bronsteins efter några månader såg att pojken var olycklig och beslutade sig för att ta hem honom igen. Och därmed tog han farväl av Skrifterna

[9] L. Trotskij, op.cit., vol. I, s. 42.

och de pojkar som med en underligt entonig röst skulle fortsätta att översätta verser från det obegripliga hebreiska till det obegripliga jiddisch.[10] Men under de få månaderna i Gromokla hade han lärt sig att läsa och skriva ryska; och efter sin återkomst till Janovka skrev han outtröttligt av stycken ur de få böcker som fanns till hands och skrev senare egna uppsatser, reciterade poem och diktade egna verser. Han började hjälpa sin far med räkenskaper och bokföring. Ofta blev han uppvisad för besökande grannar och ombedd att deklamera sina dikter och ta fram sina teckningar. Först sprang han generad därifrån, men snart vande han sig vid att ta emot andras beundran och väntade sig den.

Något år efter det att han hade lämnat den judiska skolan anlände till Janovka en besökare som skulle få ett avgörande inflytande på honom under barn- och ungdomsåren. Besökaren var Moissej Filipovitj Spentzer, fru Bronsteins nevö, en av familjens avlägsna, stadsboende medelklassläktingar. ”Till en del journalist och till en del statistiker”, bodde han i Odessa, hade kommit i kontakt med de jäsande, liberala idéerna, och hade avstängts från universitetet för en mindre politisk förseelse. Under sin vistelse på Janovka, som varade hela sommaren – han hade åkt dit för sin hälsas skull – ägnade han en stor del av sin tid åt den klipske men oskolade familjeälsklingen. Sedan erbjöd han sig frivilligt att ta med honom till Odessa och se till att han fick undervisning. Bronsteins samtyckte och på hösten 1888 reste Ljova, utrustad med en helt ny skoluniform, dignande under paket innehållande alla de delikatesser Janovkas kök kunde prestera, och fylld av vemodets och glädjens tårar.

Svarta Havshamnen Odessa var Rysslands Marseille, bara mycket yngre som stad än Marseille, solig och glad, kosmopolitisk, öppen för många vindar och påverkningar. Sydländskt känslosvall, förkärlek för det spektakulära, emotionell värme: allt detta utmärkte folkets temperament i Odessa. Under de cirka sju år Ljova bodde där, var det dock det inte så mycket staden och dess natur som det Spentzerska hemmet, som kom att forma hans sinne och karaktär. Han kunde knappast ha hamnat hos en familj som var mer olik hans egen. Till att börja med hade Spentzers det inte särskilt väl ställt; Spentzer själv var handikappad av sin avstängning från universitetet och under tiden fick hans fru, som var rektor för en profan judisk flickskola, fungera som familjeförsörjare. Senare kom Spentzer att bli en framstående liberal förläggare. Max Eastman, den amerikanske författaren, som var bekant med paret omkring fyrtio år senare, beskrev dem som ”vänliga, lugna, balanserade och intelligenta”.[11] De började med att lära pojken tala riktig ryska istället för hemmets blandning av ukrainska och ryska; och de hyfsade till både hans uppträdande och hans accent. Han tog snabbt intryck och gick med iver in för att förändra sig från en lantlig pojkvasker till en presentabel elev. Nya intressen och nöjen öppnade sig för honom. På kvällarna brukade Spentzers läsa högt ur verk av de klassiska ryska poeterna – Pusjkin och Lermontov och deras favorit Nekrasov, medborgarpoeten, vars dikter var en protest mot tsardömets eländen. Ljova lyssnade hänfört och protesterade när han tvingades stiga ned från poesins gyllene moln och i sin säng. Av Spentzer fick han höra historien om Faust och Gretchen för första gången; han rördes till tårar av *Oliver Twist*; och i smyg läste han Tolstojs drastiska och dystra pjäs, *Mörkrets makt*, som censuren just hade stoppat och som var främsta samtalsämnet i mången viskande konversation bland de vuxna.

Spentzers hade valt en skola åt honom, men han var alltför ung. Denna svårighet övervanns emellertid, då registratorn i hemmet skrev ut ett åldersintyg, som angav att han var ett år äldre än hart var. Ett större hinder utgjordes av att regeringen året innan, 1887, hade utfärdat den beryktade ukasen om *numerus clausus*, under vilken judarnas tillträde till läroverken blev så begränsad att de judiska elevernas antal inte fick överstiga 10 och på vissa ställen 5 eller 3

[10] Senare, under sin vistelse i Odessa, tog han återigen lektioner i hebreiska, men resultatet blev inte mycket bättre.
[11] Max Eastman, *Leon Trotskij: The Portrait of a Youth*, s. 14.

procent av det totala antalet elever. Judiska sökande tvingades genomgå ett intagningsprov. Ljova, som inte hade gått i någon förskola, misslyckades i provet. Under ett år gick han i en förberedande klass vid samma skola, varifrån judiska elever antogs till den första klassen, med företräde framför judiska sökande som kom utifrån.

Vid St. Pauls *Realschule* – detta var skolans namn – undervisades inte i grekiska och latin, men eleverna fick bättre grunder än det vanliga gymnasiets i naturvetenskap, matematik och moderna språk som tyska och franska. För den progressiva intelligentsian tycktes denna undervisning vara den mest lämpade för att ge deras barn en rationell och praktisk utbildning. St. Pauls hade grundats av Odessas tysklutheranska församling, men den hade inte undgått att bli förryskad. När Ljova kom dit undervisades där på ryska, men eleverna och lärarna var av tyskt, ryskt, polskt och schweiziskt ursprung – grekisk-ortodoxa, lutheraner, romerska katoliker och judar. Denna blandning av nationaliteter och trostillhörigheter fick till resultat en viss liberalism som var ovanlig i ryska skolor. Ingen särskild nationalitet var förhärskande och ingen troslära, inte ens den grekisk-ortodoxa, gynnades. I värsta fall kunde det hända att en rysk lärare olovligen ansatte en polsk elev, eller att en romersk-katolsk präst med dämpad skadeglädje plågade en judisk pojke. Men där existerade ingen öppen diskriminering eller förföljelse för att ge icke-ryska elever en underlägsenhetskänsla. Naturligtvis fanns diskrimineringen inbyggd i det faktum att ryska hade blivit det officiella språket; men mot detta kunde endast tyska föräldrar och barn tänkas opponera sig. Och *numerus clausus* till trots blev den judiske eleven, när han väl antagits, rättvist behandlad. På ett sätt gav St. Pauls Ljova hans första smak för det kosmopolitiska.

Han blev genast klassens främste elev. ”Ingen behövde leda honom, ingen behövde bekymra sig för hans läxor. Han gjorde alltid mer än vad som förväntades av honom.”[12] Hans lärare blev snart medvetna om hans begåvning och flit, och det dröjde inte länge förrän han blev populär även bland pojkarna i de högre klasserna. Ändå hade han mycket litet intresse för sporter och fysiska övningar och under sina sju år vid Svarta Havet for han aldrig ut för att fiska, ro eller simma. Hans tillbakadragenhet från skolans idrottsplan berodde kanske på en olycka, som inträffat under ett tidigt äventyr, då han föll från en stege, skadade sig svårt och ”vred sig som en mask på marken”, och kanske också på hans känsla av att det riktiga stället för utomhusmotion var Janovka: ”staden var till för studier och arbete”. Hans överlägsenhet i klassrummet var nog för att ge honom självförtroende.

Under loppet av hans sju år vid denna *Realschule* blev han inblandad i några få bråk, av vilka inget slutade alltför illa. En gång gjorde han en skoltidning, som var nästan helt skriven av honom själv; men eftersom sådana tidningar hade förbjudits av undervisningsministeriet, blev han avrådd från att fortsätta av den lärare som han visade ett exemplar av tidningen för. Ljova fäste avseende vid varningen. I andra klass buade och visslade en grupp pojkar, däribland Ljova, åt en impopulär lärare. Rektorn höll kvar några av syndarna, men han lät den främste eleven gå, eftersom han förutsattes vara höjd över all misstanke. Några av de kvarhållna pojkarna förrådde då Ljova. ”Den bäste eleven är en moraliskt förtappad”, sade den förolämpade läraren och pekade på den pojke som han hade varit så stolt över; och den ”förtappade” relegerades. Chocken mildrades av den förståelse och sympati som Spentzers visade sin skyddsling och av överseendet från hans egen far, som var mer road än indignerad.

Nästa år fick Ljova återinträda i skolan efter ett prov; han blev åter favoriten och skolans stolthet och var noga med att undvika ytterligare bråk, även om han i en av de högsta klasserna samman med andra elever vägrade skriva uppsatser för en lat lärare som aldrig läste eller lämnade tillbaka övningsböckerna; men denna gång blev han inte straffad. I självbiografin beskriver han i en något självsvåldig ton följden av sin relegering: ”Sådan var min

[12] Max Eastman, op.cit., s. 17.

första politiska prövning. Klassen var hädanefter uppdelad i väl avskilda grupper: skvallrarna och de avundsjuka på ena sidan, de uppriktiga och modiga på den andra, och den neutrala och vacklande massan i mitten. Dessa tre grupper upplöstes aldrig helt, inte ens under mina senare år. Jag skulle komma att möta dem åter och åter igen i *Mitt liv*…"[13] I denna hågkomst framställs faktiskt andra klassen i Odessaskolan som prototypen för det kommunistiska partiet under 1920-talet, med dess uppdelning i grupper för och emot Trotskij.

Pojkens utseende och karaktär började nu ta form. Han var vacker och hade mörk hy och skarpa, välproportionerade drag, närsynta ögon, som blänkte livligt bakom glasögonen, och en kraftig växt av kolsvart, välborstat hår. Han var ovanligt noga med sitt utseende: snygg och prydlig, propert och t.o.m. elegant klädd såg han "högst borgerlig" ut.[14] Han var pigg och livlig men också plikttrogen och belevad. Likt många begåvade ungdomar var han också kraftigt egocentrisk och ivrig att utmärka sig. För att citera hans egna ord "kände han att han kunde åstadkomma mer än de andra. De pojkar som blev hans vänner erkände hans överlägsenhet. Detta kunde inte undgå att ha en viss inverkan på hans karaktär".[15] Max Eastman, hans inte okritiske beundrare, talar om hans starka och tidigt utvecklade instinkt för rivalitet och jämför den med den välkända instinkten hos kapplöpningshästar. "Den får dem, även då de trippar fram med vilande steg, att hålla åtminstone ett vitt öga bakåt längs banan för att se om det finns någon i fältet som betraktar sig som jämbördig. Den innebär en vaken medvetenhet om det egna jaget och är i sin helhet ett mycket oangenämt drag – särskilt då den framträder för hästar som inte uppfötts för att vara snabba."[16] Trots att Ljova hade många anhängare bland sina skolkamrater, fanns det inte någon som blev nära vän med honom.

Ingen utövade något större inflytande på honom under skoltiden. Hans lärare, vars personligheter han så livfullt tecknar i självbiografin, var en blandad samling individer: några någorlunda bra, andra lynniga och excentriska eller kända för att ta mutor; t.o.m. de bästa var alltför medelmåttiga för att stimulera honom. Hans karaktär och fantasi formades i det Spentzerska hemmet. Där älskades och beundrades han och i gengäld visade han sin värme och tacksamhet. Från de första veckorna där, när han hänryckt iakttog Spentzers nyfödda barn och noterade dess första leenden, till den sista dagen av hans vistelse förmörkade ingenting tillgivenheten i förhållandet mellan Spentzers och honom. Det enda störande inslaget i bilden, som det återberättas av hans vägledare många år senare, var när Ljova en gång i början av sin vistelse i Odessa sålde några av deras dyrbaraste böcker för att köpa sötsaker åt sig själv. Allteftersom han växte upp, skattade han sig mer och mer lycklig över att ha funnit sådana ypperliga handledare och han delade i växande grad deras intellektuella intressen. Redaktörer för lokala liberala tidningar och författare var ofta sedda gäster i hemmet. Han fängslades av deras konversationer och av deras blotta närvaro. För honom "representerade alltid författare, journalister och konstnärer en värld mer attraktiv än någon annan, öppen endast för de utvalda"[17]; och denna värld beskådade han med en hänförelse, som endast är den födde författaren given, när han första gången kommer i beröring med de personer och göromål som hör hans förutbestämda yrke till.

Odessa var inget ledande eller livligare litterärt centrum; den ryska litteraturens giganter fanns inte bland Spentzers vänner. Hur som helst stod den femton- eller sextonårige pojken vördnadsfullt vid templets tröskel, även om han inte såg någon av översteprästerna vid altaret. Den lokala liberala pressen, som var svårt ansatt av censuren, hade sina modiga och skickliga skribenter, som V. M. Dorosjevitj, en mästare i den halvlitterära och halvjournalistiska essä-

[13] L Trotskij, op.cit., vol. I, s. 94.
[14] M. Eastman, op.cit., s. 15, 31.
[15] L. Trotskij, op.cit., vol. I, s. III.
[16] M. Eastman, op.cit., s. 19.
[17] L. Trotskij, op.cit., vol. I, s. 86.

konst som Bronstein själv en dag skulle excellera i. Dorosjevitjs *feuilletons* var Ljovas och hans äldre släktingars favoritläsning. När Spentzer startade sin förlagsrörelse fylldes huset av böcker, manuskript och korrektur, som Ljova granskade med uppslukande nyfikenhet. Det fascinerade honom att se hur böcker blev till och han inandades förtjust den friska doften av tryckta ord, en svaghet som skulle vidlåda honom även under de år då han ledde stora revolutionära och militära operationer. Här tändes hans brinnande kärlek till orden; och här hörde han för första gången en verklig författare, en lokal auktoritet på Shakespeare, som hade läst en av hans uppsatser, uttrycka extatisk beundran över pojkens sätt att handskas med och bemästra ord.

Han trollbands också av teatern. ”... Min entusiasm väcktes för den italienska operan, som var Odessas stolthet ... Jag gav t.o.m. en del privatlektioner för att få råd med teaterbiljetterna. I flera månader var jag stumt förälskad i en koloratursopran som bar det mystikomsusade namnet Giusseppina Uget och som tycktes mig ha nedstigit direkt från himlen till scentiljorna i Odessa.”[18] Berusningen inför teatern med dess rampljus, kostymer och masker, och med dess passioner och konflikter, överensstämmer väl med kvaliteterna hos den vuxne man som senare skulle spela sin livsroll med en så intensiv känsla för det dramatiska och som levde ett liv om vilket man sannerligen kan säga att dess förlopp hade den klassiska tragedins mäktighet och mönster.

Ljova lämnade Odessa för att återvända till Janovka under jul- och sommarloven och för att ibland bättra sin hälsa. Vid varje återkomst såg han tydliga tecken på växande välstånd. Det hem han hade lämnat hade varit ett ordinärt välbärgat bondehem; det han kom tillbaka till såg mer och mer ut som en godsherres egendom. Bronsteins byggde ett stort boningshus åt sig själva och barnen; men de levde och arbetade fortfarande som förr. Fadern tillbringade alltjämt sina dagar med att köpslå med musjikerna om mjölsäckar i kvarnen, inspektera ladugårdarna, vaka över sina arbetare under skörden och ibland själv ta till lien. Närmaste postkontor och järnvägsstation låg fortfarande omkring tre mil därifrån. Ingen läste tidningen här – på sin höjd tog sig hans mor sakta och arbetsamt igenom en gammal roman över vars sidor hennes fingrar rörde sig slitna och styva.

Dessa hemkomster fyllde Ljova med blandade känslor. Han var fortfarande tillräckligt mycket bybo för att känna sig ofri i storstaden och kunna njuta av den vida och öppna stäppen. Här släppte han loss, lekte, vandrade och red. Men för varje återkomst kände han sig också alltmer som en främling på Janovka. Föräldrarnas målsättningar tedde sig outhärdligt småskurna, deras manér grova och deras levnadssätt meningslöst. Han, började inse hur mycket hänsynslöshet mot arbetare och musjiker som krävdes för en bondes välstånd, även om denna hänsynslöshet kunde mildras, som det tycktes i fallet Janovka, av en patriarkalisk välvillighet. Under sina lov hjälpte Ljova till med bokföringen och uträkningen av lönerna; och ibland kom far och son i gräl, särskilt då uträkningarna tycktes den äldre Bronstein otillbörligt gynnsamma för löntagarna. Grälen undgick inte arbetarnas uppmärksamhet och detta retade fadern. Pojken var inte fallen åt att uppträda med diskretion och hans böjelse för att säga emot ökades av en överlägsenhetskänsla som inte är ovanlig hos den bildade sonen till en illiterat bonde. Lantlivet i allmänhet föreföll honom nu vara avskyvärt brutalt. En gång försökte han förgäves protestera mot brutaliteten hos en polisman som kom för att deportera två arbetare, vars pass inte hade varit i ordning. Han fick inblickar i hur barbariskt grymt de fattiga själva behandlade varandra. Han kände en obestämd sympati för den underlägsne och förtryckte och en än mer obestämd samvetsnöd för sin egen privilegierade ställning. Lika starkt, eller kanske t.o.m. starkare, upplevde han sin kränkta självaktning. Det misshagade honom att se sig själv som son till en lantlig roffare och illitterat uppkomling, sonen, skulle man nu säga, till en *kulak*.

[18] L. Trotskij, op.cit., vol. I, s. 85.

Hans vistelse i Odessa upphörde 1896. En *realschule* hade normalt sju klasser, men St. Pauls hade endast sex, varför han nödgades gå i en liknande skola i Nikolajev för att få ut sin examen. Han var nu nära sjutton år, men ingen politisk idé hade ännu fängslat honom. Året innan hade Friedrich Engels dött; händelsen uppmärksammades inte av den blivande revolutionären – inte ens namnet Karl Marx hade nått hans öron. Han var, som han själv uttryckte det, ”politiskt dåligt rustad för att vara en pojke på sjutton år vid den tiden”. Han drogs till litteraturen; och han inriktade sig på att studera matematik vid universitetet. Dessa två grepp om livet, det fantasirika och det abstrakta, lockade honom – senare skulle han bemöda sig om att förena dem i sitt författarskap. Men för ögonblicket hade politiken ingen dragningskraft på honom. Han funderade på möjligheterna att göra en akademisk karriär, till sin fars sorg. Denne hade hellre sett honom i ett mer praktiskt yrke. Minst av allt såg han sig själv som revolutionär.

I detta kom tidens mentalitet otvivelaktigt till uttryck. Under andra omständigheter har unga människor ofta kastat sig direkt från skolan in i hemliga revolutionära grupper. Detta har hänt då sådana grupper satts i rörelse av nya idéer, entusiasmerats av stora förhoppningar och samtidigt varit naturligt expansiva. Under 1880-talet och det tidiga 90-talet stod den revolutionära utvecklingen på sin lägsta nivå. Med mordet på Alexander II hade *Frihet för Folket* begått självmord. Dess ledare hade väntat sig att dådet skulle bli signalen till en riksomfattande resning, men de lyckades inte framkalla något gensvar och nationen förhöll sig passiv. De, som direkt eller indirekt haft samband med konspirationen, dog i galgen och inga efterföljare framträdde omedelbart för att fortsätta deras verk. Återigen blev det uppenbart att missnöjet till trots befann sig bondeklassen inte i någon revolutionär sinnesstämning: för bönderna blev mordet på Alexander II lågadelns revansch på böndernas välgörare.

Den nye tsaren, Alexander III, avskaffade flertalet av företrädarens halvliberala reformer. Den som främst inspirerade till denna återgång var Pobedonostsev, Alexander III:s förmyndare och prokuratorn för den heliga synoden, i vars mörka och sluga sinne all den skräck och fruktan strålade samman som den härskande klassen kände för revolutionen. Pobedonostsev drev på tsaren för att få honom att återupprätta ”faderns (oförminskade) dominans över sin familj, godsherrens över sin landsända och monarkens över hela Ryssland”. Det blev en förseelse att hylla den föregående tsaren för att han avskaffat slaveriet. Lågadelns juridiska bestämmanderätt över bondeklassen återinfördes. Universiteten stängdes för de lägre klassernas barn; de radikala litterära tidskrifterna förbjöds; nationen, inklusive intelligentsian, skulle tvingas tillbaka ned i stum underkastelse.

Den revolutionära terrorismen visade sig vara ineffektiv och därmed skingrades ännu en narodnikillusion. Ett mordförsök på Alexander III – Alexander Uljanov, Lenins äldre bror, deltog i det – misslyckades. De överlevande inom *Frihet för Folket* tynade bort i fängelser och på förvisningsorter, levde på sina minnen, förföll till drömmerier. Karaktäristiskt för tiden var att en av narodnikledarna, Tichomirov, ångrade sig och publicerade i Västeuropa en bekännelse under titeln ”Varför har jag upphört att vara revolutionär?” Några av de forna rebellerna fann utlopp för sin energi och sina talanger inom industrin och handeln, som nu utvecklades i snabbare takt än tidigare. Många hittade sin profet i Leo Tolstoj, som med avsky förkastade autokratins illgärningar, men som predikade att de inte skulle bekämpas med våld. Tolstojs doktrin tycktes ge moralisk sanktion åt intelligentsians desillusionerade passivitet.

I *Mitt liv* tillskriver Trotskij sin politiska likgiltighet denna allmänna sinnesstämning. Förklaringen är endast till en del riktig. Sanningen är att långt innan 1896, det år han lämnade Odessa, hade den revolutionära underjordiska rörelsen åter väckts till liv. Marxisterna utvecklade ett nytt program och nya handlingsmetoder; och hastigt bildades grupper av studenter och arbetare som betraktade sig som socialdemokrater. Från en samtida rapport till

Socialistiska Internationalen vet vi att vid årtiondets mitt hade sådana grupper varit aktiva i Odessa.[19] Den unge Bronstein var inte medveten om deras existens. Uppenbarligen fanns ingen socialistisk förening bland St. Pauls elever, i annat fall skulle den ha försökt värva skolans populäraste och mest begåvade elev. Ej heller fann den nya rörelsens livaktighet något gensvar i det välbärgade och välskyddade Spentzerska hemmet. Spentzers tillhörde dem som hade tagit djupt intryck av *Narodnik*-nederlaget. De undvek de verkligt farliga samtalsämnena eller talade om dem med lågmälda röster. Deras radikalism flöt ut i en brett sinnad liberalism, som tveklöst var mot tsardömet, men endast i underförstådd mening. Detta räckte inte för att göra intryck på deras skyddsling. Enbart skarpa, djärva och klart uttryckta idéer förmår entusiasmera unga sinnen och hjärtan. När Nikolaus II 1895 besteg tronen och direkt förklarade för de mycket moderata ”liberala” zemstvoerna att de kunde ge upp sina ”tokiga drömmar”, fanns Ljovas hjärta bland ”drömmarna”; men i likhet med Spentzers tog han för givet att det var dumt quixoteri att eftersträva någon förändring av det etablerade regeringssystemet.

I denna illa definierade, passivt liberala sinnesstämning gjorde sig en känsla mycket ivrigt märkbar: en längtansfull trånad efter Europa och dess civilisation, efter Västerlandet i dess helhet och med dess friheter. Detta ”Västerland” var som en vision av det förlovade landet – det gav kompensation och tröst för den dystra och sjaskiga verkligheten i Ryssland. Särskilt den judiska intelligentsian fylldes av överväldigande fascination inför den del av världen som inte kände till pogromer, inga avgränsade områden och inga *numerus clausus*. För en stor del av den övriga intelligentian var Västerlandet också antitesen till allt det de avskydde hemma: den heliga synoden, censuren, allt som var *knout* och *katorga*.[20] Ett flertal av de bildade ryssarna närmade sig först Västerlandet med samma exalterade vördnad, som den unge Herzen hade hyst för den borgerliga liberalismen, innan denna efter närmare skärskådan hade desillusionerat honom. Under senare år skulle även Ljova, då som socialist, bli medveten om det liberala Europas begränsningar och vända sig mot det: men något av hans ungdomliga entusiasm för Västerlandet skulle finnas kvar och färga hans tankar ända till hans död.

Detta var alltså det sinnestillstånd i vilket han lämnade Odessa, ”den mest polisstyrda staden i det polisstyrda Ryssland”. Hans enda livliga politiska minne av staden var en gatuscen dominerad av Odessas guvernör, amiral Zelenoj, en man som utövade ”absolut makt med ett otyglat humör”. ”Jag såg honom bara en gång och då endast hans ryggtavla. Men det räckte för mig. Guvernören stod upprätt i sin vagn och hävde med hes röst ur sig svordomar tvärsöver gatan allt under det att han viftade med sin knutna näve. Poliser i givakt och dörrvakter med huvudbonader i hand defilerade förbi honom, och bakom fönstrens gardiner kikade skräckslagna ansikten fram. Jag rätade till min skolväska och skyndade hem.”[21]

Upprorsgnistan hade ännu inte tänts hos den unge man som iakttog satrapen – han endast skyggade av skräck inför den härskande makten och gick sin väg, som i ett tillstånd av tolstojansk passivitet.

---

[19] *Doklad Russkikh Sots. Demokratov Vtoromu Internatsionalu* (Genève 1896) uppger att dessa grupper hade varit mer aktiva i Odessa än någon annanstans i södra Ryssland. Se också P. A. Garvi, *Vospominanja Sotsialdemokrata*, s. 20-21.

[20] Katorga: straffarbete, arbete i slavläger.

[21] L. Trotskij, op.cit., vol. I, s. 79.

2. På jakt efter ett ideal

Det var en tillfällig påverkan som första gången förde in unge Bronstein på hans revolutionära väg. På sommaren 1896 anlände han till Nikolajev för att slutföra sin läroverksutbildning. Han bodde inackorderad hos en familj vars söner redan hade kommit i kontakt med socialistiska idéer. De började argumentera med honom och försökte prägla honom med sina synpunkter. Under flera månader tycktes de inte ha någon framgång. Han avfärdade högdraget deras ”socialistiska utopia” När de anföll honom laddade med argument brukade han inta hållningen hos en något konservativ ung man som inte saknade sympati för folket men var misstrogen mot ”pöbelideologi” och ”pöbelstyre”. Hans lidelse var matematiken och han hade varken tid eller smak för politik. Hans värdinna, som oroades av sina söners farliga åsikter, blev förtjust över hans goda förstånd och försökte få sönerna att efterlikna honom. Allt detta varade inte länge. Talet om de förhärskande sociala orättvisorna och om det nödvändiga i att förändra de fundamentala livsbetingelserna i landet hade redan börjat verka i hans huvud. Socialisternas argument framkallade och skärpte de scener av fattigdom och utsugning som sedan barndomen hade lagrats i hans minne; de fick honom att känna vilken kvävande luft han hade andats; och de fängslade honom genom sin nymodighet och djärva storsinthet. Ändå fortsatte han att göra motstånd. Ju djupare de nya idéerna grep honom desto desperatare klamrade han sig fast vid sin anlagda konservatism och likgiltighet mot politik. Hans oppositionella läggning och iver att glänsa i diskussioner gjorde att han inte gav efter särskilt lätt. Men hans försvar och fåfänga tvingades ge vika. Efter halva skolåret tillkännagav han plötsligt sitt ”nederlag”, och började genast argumentera för socialismen med en glöd och skärpa som fick dem som omvänt honom att baxna[1]

Åter och åter igen skall vi bevittna hur denna psykologiska mekanism fungerar inom honom: han ställs inför en ny idé som han upp till en viss gräns är i stånd att omfatta; ändå gör han först motstånd med envis, högdragen stolthet; motståndet växer med fascinationen; han undertrycker groende tvivel och tveksamhet. Därefter rämnar hans inre försvar, hans självförtroende börjar avta; men han är fortfarande alltför stolt eller inte tillräckligt övertygad för att visa tecken på att han är på väg att ge vika. Det finns ännu inte några yttre antydningar till att det pågår en kamp i hans sinne. Därpå hårdnar plötsligt den nya övertygelsen inom honom och besegrar, som på ett ögonblick, hans oppositionsanda och fåfänga. Han överraskar sina förutvarande motståndare inte bara genom sin fullständiga och osjälviska kapitulation, utan också genom den entusiasm med vilken han tar upp deras sak, ibland även genom de oväntade och långtgående slutsatser han drar av deras argument.

Den sak han just hade anslutit sig till tedde sig oklar för honom. Han hade famnat en sinnesstämning snarare än en idé. Han ”tog den förtrycktes parti”. Men vem var den förtryckte? Hur blev han det? Och vad skulle göras? Ingen kunde ge honom någon ledning. Ingen betydelsefull socialistisk grupp eller organisation existerade i Nikolajev. Hans socialism visade sig omedelbart i ett nymornat intresse för sociala och politiska frågor och i en motsvarande försvagning av hans lidelse för matematiken. Han började söka sig till sådana som hade liknande åsikter och intressen som han; men därmed lämnade han också i ett slag den skyddade omgivning som han hade tillbringat sin barn- och ungdom i.

Genom sin inackorderingsfamilj träffade han en viss Franz Sjvigovskij, en fattig trädgårdsmästare, som arrenderade en fruktträdgård i stadens utkanter och som i sitt skjul i fruktträdgården höll en mindre diskussionsklubb för radikalt inriktade studenter och arbetare. Sjvigovskij, som var tjeck till ursprunget, var en märklig figur. Han läste många språk, var väl insatt i den klassiska ryska och tyska litteraturen, prenumererade på utländska tidningar och

[1] L. Trotskij, op.cit., vol. I, s. 120.

tidskrifter och kunde alltid förse sina vänner med en eller annan förbjuden politisk bok eller pamflett. Gamla narodniker, som bodde i staden under polisuppsikt, förenade sig ibland med gruppen i fruktträdgården. Det fanns inga framstående män bland dessa narodniker, och de bildade ingen organisation; men de gav åt Sjvigovskijs cirkel något av sin egen romantiskt revolutionära åskådning. Nästan alla dess medlemmar betraktade sig som narodniker. Som en av deltagarna sade hade mötena en ”harmlös karaktär”. Folk kom till fruktträdgården eftersom de kände sig obesvärade där och kunde tala fritt. I staden blev Sjvigovskijs trädgård snart ”illa beryktad ... som ett centrum för alla slag av de mest fruktansvärda konspirationer”. Polisen sände in spioner förklädda till trädgårdsarbetare; men dessa kunde endast rapportera att Sjvigovskij hela tiden bjöd sina gäster på äpplen och ett oändligt antal koppar te samtidigt som han hade ofarliga men excentriska diskussioner med dem.[2]

Vi vet att en revolutionär pånyttfödelse ägde rum under dessa år. I mars 1895 skrev inrikesminister Durnovo till Pobedonostsev att han var oroad över de nya tendenserna, särskilt bland studenter, som med iver och utan anspråk på arvode hade börjat föreläsa i alla sorters sociala ämnen. I ministerns ögon bådade denna osjälviskhet ingenting gott. All repressiv lagstiftning från de föregående åren hade misslyckats med avseende på att göra skolorna och universiteten immuna mot omstörtande idéer. Ministeriet hade nu i åratal utnämnt professorer över fakulteternas huvuden, avskedat misstänkta individer och befordrat lydiga nollor. Forskare med världsrykte, som kemisten Mendelejev, biologen Metjnikov och sociologen Kovalevskij, hade befunnits illojala och avskedats eller tvingats lämna sina tjänster. Den framstående historikern Klyutjevskij hade tvingats avsvära sig sina liberala åsikter. Alla arbeten av John Stuart Mill, Herbert Spencer och Karl Marx hade förbjudits. Studenternas bibliotek och klubbar hade stängts; och spioner hade placerats i föreläsningssalarna. Inträdesavgifterna hade femdubblats för att hindra barn till fattiga föräldrar att få akademisk undervisning. Trots detta smög sig en återuppvaknande upprorsanda in i universiteten. Mot slutet av 1895 och i början av 1896 ombads studenterna att avlägga en lojalitetsed mot den nye tsaren Nikolaus II. I Petersburg, Moskva och Kiev vägrade de flesta studenterna. Tsarens kröning (under vilken tusentals åskådare trampades ned, lemlästades och dödades i en paniksituation, som polisen fick skulden för) åtföljdes i maj 1896 av en strejk av 30 000 Petersburgarbetare, den första strejken av denna omfattning.[3]

Samtidigt som detta pågick, kändes i händelserna inflytandet från Föreningen för kampen för arbetarklassens befrielse, som strax innan bildats av Lenin, Martov och Potresov. Den återupplivade rörelsen stod helt under marxisternas inflytande – narodnikerna deltog knappt i den. Den nya socialismen stödde sig främst på industriarbetaren. Den tog avstånd från terrorismen. Den insåg behovet av ytterligare kapitalistisk industrialisering i Ryssland, genom vilken arbetarklassen skulle växa i bredd och styrka. Dess omedelbara mål var emellertid att kämpa för medborgerliga fri- och rättigheter och att tvinga arbetarna till ekonomisk och politisk handling och organisation.

Dessa utvecklingstendenser hade ännu inte åstadkommit mer än en krusning på ytan av Nikolajevs bakvatten. Vid den tidpunkt då Bronstein slöt sig till Sjvigovskijs cirkel (på senhösten eller förvintern 1896) måste dess medlemmar fortfarande ha känt upphetsningen efter de händelser som inträffat tidigare under året. De samlade in informationer och diskuterade dem. Men allt stannade därvid. De var inte i stånd att uppskatta betydelsen av den nya rörelsen, och de hade bara en dimmig föreställning om vad den marxistiska kritiken av de narodniska doktrinerna gick ut på. De fortsatte att kalla sig narodniker. Endast en medlem i kretsen, en ung kvinna vid namn Alexandra Sokolovskaja, som själv var dotter till en narodnik, påstod sig vara marxist och försökte övertala cirkeln att den proletära socialismen

[2] G. A. Ziv, *Trotskij, Charakteristika po Litjnym Vospominaniam*, s. 8.
[3] Sibirjak, *Studentjeskoje Dvzsjenje v Rosij*.

erbjöd dem den verkliga filosofin och vetenskapen om revolutionen. Hon gjorde föga intryck i början. Men snart genljöd stugan i fruktträdgården av animerade diskussioner. När Bronstein gjorde sitt inträde där, befann han sig omedelbart mitt i en häftig kontrovers. Han tvingades genast ta ställning, och betecknade sig direkt som en narodnik. Och nästan omedelbart angrep han den ensamma marxisten. G. A. Ziv (en ungdomsvän och senare fiende, som har skrivit livfulla skildringar av dessa dagar) berättar för oss att då han, Ziv, först kom till fruktträdgården, vintern 1896, var den ännu inte artonårige Bronstein ”redan föremål för alla Franz’ besökares uppmärksamhet på grund av sin enastående begåvning och talangfullhet”; han var redan gruppens ”djärvaste och mest beslutsamma polemiker” och talade med ”skoningslös sarkasm” om Karl Marx’ teorier, såsom de utvecklades av den unga kvinnan.

Han hade endast mycket ringa kunskap om de två stridande doktrinerna. Han hade just lånat ett par föråldrade hemliga pamfletter av Sjvigovskij, de första han överhuvud läst, samt några årgångar radikala tidskrifter; och han hade nervöst gått igenom dessa, otålig att direkt få tag i det väsentliga hos de argument de innehöll. De författare, som entusiasmerade honom var John Stuart Mill, Bentham och Tjernysjevskij, även om deras böcker inte hade något direkt samband med den nya konflikten. Under en tid beskrev sig Bronstein själv stolt som benthamist och hade ingen aning om hur illa denna hans förtjusning passade en revolutionär, antingen han var narodnik eller marxist. Om Marx och de mindre betydande marxisterna hade han inte ens den blekaste kunskap. En försiktigare eller mer eftertänksam ung man skulle lugnt slagit sig ned, lyssnat på argumenten, kanske gått till källorna och vägt för och emot innan han tagit ställning (det var på detta sätt Lenin först närmade sig Marx’ läror) men Bronstein var brådmogen och hade ett rörligt intellekt, som snabbt sög upp idéer. Han hade ”likt rikt intellektuella människor, som kan tänka snabbt, en underbar förmåga att bluffa. Han fattade så snabbt tendensen i en motståndares tanke med alla dess följdsatser att det var mycket svårt att överväldiga honom med enbart kunskaper.[4] Från skolan förde han med sig stjärnelevens självförtroende och vanan att överglänsa sina kamrater. Det sista han ville göra, när han ställdes mot väggen av sina nya bundsförvanter och uppmanades att välja sida, var att erkänna någon brist på kunskaper. Han tog ställning; och oförmögen till ljum försiktighet kastade han sig huvudstupa in i striden.

Han gjorde sitt val instinktivt. Narodnikperspektivet tilltalade honom i precis det avseende som den skiljde sig från det marxistiska perspektivet. Marxisterna hävdade enträget att alla sociala fenomen direkt eller indirekt bestäms av samhällets ekonomiska förhållanden. Narodnikerna avvisade inte helt och hållet denna syn – de hade tjugo år tidigare varit den historiska materialismens pionjärer i Ryssland. Men de poängterade den inte med samma obevekliga eftertryck; och åtskilliga av dem accepterade den så kallade subjektivistiska filosofin som underströk det ”kritiska sinnets” och den individuella viljans suveränitet. Denna filosofi passade väl ihop med traditionerna och legenderna hos ett parti som hade vägrat uppskjuta sina angrepp på tsardömet tills de ekonomiska betingelserna hade ”mognat”, eller tills folkets massa hade väckts, och som hade sänt ut sina ensamma kämpar och martyrer, sina karaktärsfasta och viljestarka konspiratörer för att med bomber i händerna jaga tsaren, hans ministrar och hans guvernörer till döds. För den unge Bronstein tycktes marxismen trång och torr som fnöske. Den förolämpade människans värdighet genom att beskriva henne som fånge i de ekonomiska och sociala omständigheterna och som lekboll för de anonyma produktionskrafterna. Själv skulle han senare säga att detta var en förenkling av och en parodi på marxismen; och i vilket fall skulle ingen annan modern politisk övertygelse komma att i lika hög grad som marxismen inspirera så många människor att med vilja och beslutsamhet

[4] Max Eastman, op.cit., s. 68; A. G. Ziv, op.cit., s. 9-12; L. Trotskij, op.cit., vol. I, kapitel VI-VII.

kämpa, lida och dö för sin sak.[5] Men parodin var inte helt och hållet osaklig. Flera av dem som bekände sig till marxismen antog i själva verket den torra och kvietistiska parodin som sin tro. Den första version av marxismen, som den unge Bronstein kom i kontakt med, var förmodligen av detta slag. Jämförd med denna tedde sig den romantiska narodniktraditionen ytterst lockande. Den visade upp inspirerande exempel att efterlikna, minnet av hjältar och martyrer att omhulda och avgav enkla, klara löften för framtiden. Den erbjöd ett förflutet fyllt av ära och den tycktes erbjuda en framtid av än mer ära. Men det såg endast så ut. Narodnik-rörelsen var under sin nedgångsperiod oförmögen att upprepa de tidigare bedrifterna, eller rättare oförmögen att upprepa dem med de gamla, rena och heroiska illusionerna för ögonen. Men ännu medan solen höll på att gå ned för denna stora romantiska rörelse, spred den en purpurröd efterglöd över den ryska himlen. Den unge Bronsteins blick fylldes av denna glöd.

Sedan han kastat sig in i striden var han Sokolovskajas bittraste motståndare. Motstridiga känslor smög sig in i förhållandet mellan dem, vilket var nästan oundvikligt när det gällde två unga och politiskt närstående antagonister av motsatta kön, som möttes regelbundet i en trång krets och som attraherade och repellerade varandra men var ur stånd att undfly varandra. Sokolovskaja var flera år äldre än Bronstein – sex enligt somliga, tio enligt andra – och hade naturligtvis en bredare och mer seriös politisk erfarenhet än högstaklasseleven från stadens *realschule* . Hon var anspråkslös, fast i sin övertygelse och helt fri från fåfänga och hon utvecklade sina åsikter envist och med bibehållen sinnesfattning, även när hennes tonårige motståndare drev och skämtade med henne. Situationen tog en farsartad vändning.

Alla i fruktträdgården var en smula förälskade i flickan; och några av pojkarna skrev kärleks-dikter. De stora ”ismerna” och problemen, den knoppande kärleken och rimmen, allt blandades – och diskussionen blev alltmer förvrängd. ”Tror du fortfarande att du är marxist?” retade Bronstein henne. ”Hur sjutton kan en ung flicka, som är så full av liv, stå ut med den där torra, trånga, opraktiska smörjan!” – ”Hur kan en person”, brukade Sokolovskaja svara, ”som tror sig vara logisk, vara nöjd med en samling vaga idealistiska känslor?” Eller också drev Bronstein med hennes flickaktiga sentimentalitet, som knappast harmoniserade med hennes anslutning till marxismen, denna ”doktrin för specerister och handelsmän”.[6]

Ändå började hennes argument att bita på honom. Hans inre övertygelse började vackla. Han blev än mer ”obarmhärtig” i debatten och hans hånfullhet tog sig allt grövre uttryck. Den sista december 1896 möttes gruppen för att diskutera och fira nyår. Bronstein kom och förklarade till vännernas förvåning att han hade vunnits över till marxismen. Sokolovskaja jublade. Man skålade för arbetarklassens snabba frigörelse, det tsaristiska tyranniets fall o.s.v. När turen kom till Bronstein reste han sig, lyfte sitt glas och, vänd mot Sokolovskaja, utbrast utan synbar anledning och utan att ha blivit provocerad: ”Må en förbannelse vila över alla marxister och alla dem som vill göra sambanden i livet torra och hårda!” Den unga kvinnan lämnade fruktträdgården och svor att aldrig mer skaka hand med knölen. Strax efteråt lämnade hon staden.[7]

Det nya året hade kommit och gruppen hade ännu inte lämnat diskussionsplanet. Bronstein skrev en polemisk artikel mot marxismen, ”mer epigram, citat och gift än innehåll” och skickade den till en tidskrift med narodniksympatier. Artikeln kom aldrig in. Tillsammans

---

[5] Under sina sista år jämförde Trotskij ofta marxismen med kalvinismen: determinismen hos den ena och predestinationsdoktrinen hos den andra varken försvagade eller ”förnekade” den mänskliga viljan utan stärkte den. Övertygelsen att ens handlande står i harmoni med en högre nödvändighet inspirerar marxisten liksom kalvinisten till största möjliga ansträngning och uppoffring.

[6] G. A. Ziv, op.cit., s. 15; M. Eastman, op.cit., s. 46.

[7] Dessa episoder skildras av både Eastman och Ziv. I *Mitt liv* nämner Trotskij dem inte, men eftersom han i sitt förord till Eastmans bok bekräftar dess riktighet, vittnar han därmed också om sanningshalten i dessa historier som Ziv var den förste att relatera.

med Sokolovskajas bror började han skriva ett drama om misshälligheterna mellan marxister och narodniker, men fastnade efter första eller andra akten. Pjäsen ville framställa narodnikern i gynnsam dager och kontrastera honom mot marxisten. Allt eftersom handlingen framskred, upptäckte författarna till sin förvåning, att det var marxisten som alltmer framstod som den sympatiska figuren: han hade nästan säkert förlänats en del av Sokolovskajas drag. Gruppen arrangerade också en ”revolt” i det lokala folkbiblioteket, vars styrelse hade tänkt höja läsavgiften. ”Fruktträdgården” samlade ”folket”, skaffade fram nya lånekortsinnehavare och tvingade styrelsen att avgå vid årsmötet – ingen liten händelse i den sovande staden.[8]

Bronstein försummade nu sitt skolarbete; men han hade inhämtat tillräckligt för att med högsta betyg avlägga examen sommaren 1897. Fadern kände dock på sig att någonting inte var helt som det skulle. Under en ferie på Janovka hade Ljova talat om frihet och tsarens störtande. ”Hör på, pojke, det kommer aldrig att hända, inte ens om 300 är!” svarade bonden och undrade var sonen hade fått i sig sådana idéer. Snart hade han listat ut vilka Ljovas nya bundsförvanter var och givit sin son en sträng förmaning att hålla sig borta från Sjvigovskijs fruktträdgård. Ljova satte sitt ”kritiska sinne” och sin ”fria vilja” i spel. Han var fri, sade han, att välja sina egna vänner; eftersom han inte hade lust att underkasta sig någon faderlig auktoritet skulle han heller inte fortsätta att leva på sin fars pengar. Han sade upp sitt underhåll, började ge privatlektioner och flyttade från sin bekväma bostad till Sjvigovskijs stuga där sex studenter, några av dem tuberkulösa, redan hade bott. Förändringen livade upp honom; äntligen frihet! Borta var den prydlige och plikttrogne borgarsonen, föremålet för beundran och avund från andra pojkars föräldrar. I stället framträdde en verklig narodnik som, likt de gamla pionjärerna, ”gick ut bland folket” för att bli en av dem, levde i en liten grupp där alla klädde sig som lantarbetare, lade sina få *kopejek* till den gemensamma kassan, drack samma tunna soppa och åt samma *kasja* från en gemensam plåtskål.

Gamle Bronstein kom ibland från Janovka för att se om Ljova inte tröttnat på umbärandena och försakelserna och var beredd att ändra mening. Inget tydde på det. En av Sjvigovskijs hyresgäster, senare en känd kommunistisk redaktör, kom ihåg ”den väldige och polisongprydde bonden ... som kom in i stugan vid gryningen och stod över honom med aggressiv och obeveklig min. ”Hej!” skrek han med en röst som lät som ett signalhorn: ”Har du också schappat från far din?”[9] Ilskna scener omväxlade med halvhjärtade försoningar. Fadern, som såg sina stora förhoppningar om Ljova gå i kras, uppträdde taktlöst och otåligt. Sonen, som förödmjukades inför sina kamrater bland vilka han ville vara det ledande ljuset, reagerade häftigt och respektlöst. Från båda hållen gjorde sig samma temperament gällande, samma rättfärdighetskänsla, samma envishet, samma stolthet och samma signalhornsliknande röster. När Ljova började läsa matematik vid universitetet i Odessa tycktes förhållandet åter kunna lappas ihop: t.o.m. matematik var i faderns ögon att föredra framför umgänget med tvivelaktiga kretsar som ville störta tsaren. Vid universitetet visade Ljova snart sin utomordentliga begåvning för detta ämne.[10] Men universitetet kunde inte tävla med den lockelse som Sjvigovskijs fruktträdgård utövade; inga matematiska kalkyler kunde heller övertrumfa revolutionen. Hans vistelse i Odessa blev kort, men tillräckligt lång för att han där skulle kunna komma i kontakt med revolutionärer och från dem erhålla hemliga tidningar och pamfletter med vilka han i triumf återvände till Nikolajev.

Sedan kom den stormiga våren 1897. En studentska, inspärrad för sin politiska övertygelses skull i Peter-Paul-fästningen i St. Petersburg, begick i mars självmord genom att tända eld på sig i sin cell. Händelsen väckte en storm av protester och demonstrationer vid universiteten.

---

[8] L. Trotskij, op.cit., loc.cit.
[9] M. Eastman, op.cit., s. 55.
[10] Eastman citerar en framstående rysk tekniker, en av Trotskijs universitetskolleger, som t.o.m. efter revolutionen beklagade att vetenskapen gått miste om en så utomordentligt begåvad matematiker. Op.cit., s. 59.

Som straff deporterade myndigheterna ett stort antal studenter. Nya protester och demonstrationer följde. T.o.m. det ”polisstyrda” Odessa var i rörelse. Studenter kom från Kiev och förde med sig ny upphetsning och indignation till Sjvigovskijs fruktträdgård. Bronstein och hans vänner kände att detta var rätta tidpunkten att övergå från ord till handling.

”Bronstein ... tog mig plötsligt avsides och föreslog i största hemlighet att jag skulle gå med i en arbetarförening organiserad av honom själv”, skriver Ziv, då en medicine studerande, nyss anländ från Kiev. ”Narodnikidén hade övergivits, sade Bronstein; organisationen skulle bli socialdemokratisk, även om Bronstein undvek att använda det ordet ... och han föreslog namnet Södra Rysslands Arbetarförbund.” ”När jag slöt mig till organisationen”, fortsätter Ziv, ”hade allting redan ordnats. Bronstein hade etablerat kontakt med arbetarna och med somliga revolutionära kretsar i Odessa, Jekaterinoslav och andra städer ...[11]

Omkring 10 000 arbetare var anställda på varven och i fabrikerna i Nikolajev. De var mestadels yrkesskickliga och välbetalda hantverkare med tillräckligt mycket fritid att läsa böcker och tidningar. Hittills hade de emellertid inte varit organiserade, inte haft ens en fackförening. Arbetarklassens kvarter vimlade av religiösa sekter som var emot den ortodoxa kyrkan. Bronstein tog kontakt med dessa sekter. Han såg snabbt vilka som ägnade sig mest åt religiös dogmatik och vilka som sysselsatte sig mer med de politiska problem som oppositionen mot den grekiska ortodoxin innebar. Bland de senare rekryterade han de första medlemmarna i Södra Rysslands Arbetarförbund. Han grupperade dem i små cirklar, som regelbundet möttes för att diskutera aktuella händelser och läsa hemliga tidningar. Före årets slut räknade förbundet omkring 200 medlemmar. Vi har detaljerade uppgifter om organisationen genom en samtida rysk rapport publicerad efter medlemmarnas arrestering. Dessa var låssmeder, möbelsnickare, elektriker, sömmerskor och studenter, flertalet i början eller mitten av tjugoårsåldern, men en del också en bit över de fyrtio.[12] Bland grundarna fanns även Sokolovskaja. Hon tänkte inte längre på nyårsbråket och återvände till fruktträdgården så snart hon fick höra talas om denna nya början.

Namnet på organisationen hade uppenbarligen lånats från en annan organisation som hade existerat ett kvarts sekel tidigare och haft sitt centrum i Odessa. Det gamla Södra Rysslands Arbetarförbund, bildat av studenten E. O. Zaslavskij, hade varit narodniskt till karaktären och anslutet till Lavrovs utbildnings-propagandistiska linje. Efter vad man tror sig veta var det ungefär lika stort som sin efterföljare. 1875 upplöstes det av polisen. Ledarna rannsakades av senaten och de flesta dömdes till tvångsarbete. Zaslavskij och några av hans bundsförvanter dog i fängelse. En av grundarna, N. P. Sjtjedrin, dömdes till döden två gånger ock fick två gånger domen förvandlad till livstids straffarbete. Fången var under många år kedjad vid sin skottkärra ända tills han blev vansinnig; därefter fördes han till Schusselburgfästningen där han under ytterligare femton år utsattes för den sorts tortyr som Dostojevskijs *De dödas hus* kanske kan ge en idé om. Legenderna kring detta martyrskap levde kvar i södra Ryssland; och det var förmodligen för att hylla dessa martyrer som Bronstein kallade sin organisation Södra Rysslands Arbetarförbund. Själv antog han sin första pseudonym – Lvov.

Denna förvandling av pojken, som bara ett år tidigare tycktes vara en rik mans världslige son men nu framträdde som grundaren av en hemlig organisation och frivilligt slog in på revolutionärens törnbeströdda väg, kom överraskande snabbt. Han sjöd uppenbarligen av en medfödd överloppsenergi och av ett engagemang och en fantasi som hade svårt att finna utlopp i konventionella verksamheter. Han behövde en sak att tjäna, en sak som krävde offer;

---

[11] A. G. Ziv, op.cit., s. 18. Vid denna tidpunkt återupplivades eller bildades socialdemokratiska grupper i flertalet städer i Sydryssland. Se M. N. Ljadov, *Kak Natjinala Skjadyvatsija R. K. P. (Istorija Ross. Sots.-Dem. Rab. Partij)*, s. 310 ff.

[12] *Rabotjaja Delo, Organ Sojuza Russkich Sotsial-Demokratov*, Genève 1 april 1899, s. 150-52, publicerade en lång och detaljerad lista på de arresterade föreningsmedlemmarna, med data om ålder, yrke, etc.

och när han fann den, trädde hans unga och passionerade temperament i dagen. Både hans vänner och fiender höll med om att han var den drivande kraften, talesmannen, organisatören och den mest energiske och hängivne arbetaren inom förbundet. ”Vår grupp var den första socialdemokratiska organisationen i Nikolajev”, säger Ziv i hågkomster präglade av retrospektiv fientlighet. ”Vi var så upphetsade av våra framgångar att vi befann oss i ett tillstånd ... av kronisk entusiasm. För största delen av dessa framgångar hade vi onekligen Bronstein att tacka, vars energi var outtömlig och vars mångsidiga uppfinningsrikedom och outtröttliga drivkraft inte kände några gränser.” Organisationen, fortsätter Ziv, kunde flera år senare med stolthet se tillbaka på sin storhetstid då den leddes av den artonårige pojken, som genom sin övertygelse, sin vältalighet och sitt personliga exempel trollband medlemmarna och fick dem att glömma sina privata bekymmer och sysselsättningar och helt offra tankar, energi och tid på saken. När Bronstein lämnade organisationen förlorade den sin livsnerv. Förbundet kunde inte återuppliva den iver och hetta det haft i början.[13]

Förbundet utgjordes naturligtvis inte av någon större grupp jämfört med normala partier och organisationer. I förhållande till den makt det satte sig upp emot var det likt en mikrob som attackerar en väldig och sönderfallande kropp; det var faktiskt en av ett tjugotal liknande revolutionära mikrober som just då börjat sin verksamhet.

De grupper som organiserats vid varven och fabrikerna distribuerade flygblad och en tidning kallad *Nasje Delo* (*Vår sak*). Flygbladen kommenterade nyheter av lokalt intresse, förhållanden på fabriker och skeppsvarv och arbetsgivares och ämbetsmäns maktmissbruk. Avslöjandena gjorde intryck; de som avslöjades tvingades svara; och förbundet stred vidare med nya flygblad. ”Vilken tillfredsställelse jag kände då jag från fabrikerna och verkstäderna fick höra att arbetarna ivrigt och begärligt läste de mystiska flygbladen, som var skrivna med rött bläck ... De föreställde sig författaren som en främmande och mäktig person som hade ... trängt in i alla fabrikerna, kände till vad som pågick i verkstäderna och inom tjugofyra timmar reagerade på händelserna med nya flygblad?”[14] Även *Nasje Delo*, förbundets ”organ”, möttes med uppmuntrande intresse. Gruppen var alltför fattig för att kunna trycka den underjordiska tidningen. Bronstein lär ha föreslagit att man skulle trycka den i hemlighet på Spentzers tryckeri i Odessa – engagerad som han var tänkte han inte på den skada han kunde ha tillfogat sin släkting – men hans egna kamrater övertalade honom att inte göra det. Då dök en något excentrisk välgörare upp med en ”plan” för revolutionen: vad som krävdes för att störta tsaren, sade han, var 100 000 rubel som skulle räcka för att över hela Ryssland sätta upp tusen små hemliga tryckeriverkstäder som sedan kunde översvämma arbetarklasskvarteren med antitsaristiska proklamationer. Den nye vännen började med att förse gruppen med en stencilapparat; och Bronstein började arbeta. Han skrev själv tidningen och flygbladen; han finskrev dem själv med rött bläck (så att arbetarna inte skulle behöva anstränga sina ögon); han illustrerade själv texten med skämtteckningar; i en blind kamrats förfallna bostad framställde han själv stencilerna och flera hundra kopior till varje upplaga; och han såg själv till att distributionen verkställdes.[15] Det brukade ta honom ungefär två timmar att trycka en sida. ”Ibland rätade jag inte på ryggen under en hel vecka och gjorde avbrott i arbetet endast för att delta i möten och gruppdiskussioner.”

Politiskt var förbundet ett lokalsamfund av rebeller och kunde inte beskyllas för att vara sofistikerat. Vissa medlemmar betecknade sig fortfarande som narodniker, andra åter kallade sig marxister; men denna uppdelning hade ingen inverkan på deras arbete. De kunde samarbeta eftersom de agerade inom bestämda gränser. De uppmanade arbetarna att kämpa för

[13] A. G. Ziv., op.cit., s. 21 ff.
[14] L. Trotskij, op.cit., vol. I, s. 133-34.
[15] ”Allt det viktiga tekniska arbetet, för att inte tala om det litterära, utfördes av Bronstein.” A. G. Ziv, op.cit., s. 21 ff.

högre löner och kortare arbetstid och därvidlag visade sig ingen skillnad mellan narodniker och marxister. De undvek att inför arbetarna dra upp de politiska frågor som var föremål för dispyt i fruktträdgården. Denna sorts aktivitet, som då var karakteristisk för flertalet hemliga grupper, skulle senare benämnas ”ekonomistick” på grund av dess ensidiga koncentration på frågor rörande det dagliga brödet. Men det var dess ensidighet som säkrade den dess snabba framgång. Om två grupper, som talat för var sin ”ism”, hade gått ut och i konkurrens med varandra försökt vinna arbetarna, skulle resultatet ha blivit förvirrat och misslyckat. Skillnaderna skulle kunnat diskuteras igenom på allvar endast inom en bredare och mer fast etablerad rörelse. Hur som helst blev förbundet i Nikolajev uppmärksammat av ledare som organiserat mer avancerade grupper i andra centra och som nu var i färd med att förbereda sammankallandet av en kongress och i samband därmed bildandet av det Socialdemokratiska arbetarpartiet. De undrade om det var lämpligt att inbjuda Nikolajevgruppens delegat: skulle inte hans ålder ha menlig inverkan på sammankomstens högtidliga prägel? Innan de funnit någon lösning på problemet satt Nikolajevgruppen i fängelse.[16]

Framgången med detta första vågade initiativ bevisade ”det skrivna ordets makt” för den unge revolutionären. Staden var full av rykten; förbundet var en faktor att räkna med antingen man beundrade eller fruktade det; vänner som fiender trodde det var mycket starkare än det var. Allt detta var resultatet av hans, Bronsteins, skrivna ord. Tron på ordets makt skulle han bibehålla livet ut. I varje situation brukade han återvända till det som en första och sista utväg; och under hela sitt liv skulle han utöva denna makt, ibland med världsomskakande effekt, i andra sammanhang med beklagliga misslyckanden som resultat. I denna lilla grupp av rebeller satte han också för första gången sin vältalighet på prov; men hans första försök ändade i förödmjukelse och tårar. Det var en sak att i diskussioner komma med skarpa och bitande argument och en helt annan att hålla ett förberett tal. ”Han citerade Gumplowitz och ... John Stuart Mill ... och han trasslade in sig så fruktansvärt i ett glidande nätverk av obegripliga stora ord och falnande hopp om idéer att hans åhörare badade i svett av sympati och undrade om det fanns någon chans i världen att hjälpa honom att bli färdig. När han äntligen slutade och ordet blev fritt för allmän debatt, sade ingen ett ord. Ingen visste vad ämnet handlade om.” Talaren ”gick tvärs över rummet och kastade sig på soffan med ansiktet gömt i kudden. Han dröp av svett och kurade ihop av skam och alla älskade honom.”[17]

Ingen av Bronsteins egenskaper, goda såväl som dåliga, undgick hans kamrater inom gruppen. Deras nedtecknade observationer stämmer överens med varandra på nästan alla punkter utom i fråga om eftertrycket de är skrivna med. Sokolovskaja, som skulle bli hans hustru och som han senare skulle överge, berättade nära trettio år senare att han kunde vara mycket öm och sympatisk men också mycket självsäker och arrogant; på en punkt ändrade han sig dock aldrig och det var i hängivenheten för revolutionen. ”Jag har aldrig i *Mitt liv* mött någon människa så fullkomligt vigd åt saken”, sade hon. Hans belackare understryker i högre grad hans egocentricitet och dominerande temperament: ”Bronsteins ego”, skriver Ziv, ”behärskade hela hans uppträdande”, men, tillägger han, ”revolutionen behärskade hans ego. Han älskade arbetarna och sina kamrater ... därför att han i dem älskade sitt eget jag.” Efter att glatt och villigt ha givit upp ett säkert och ordnat livs bekvämligheter, och alla utsikter till en god karriär, hade han svårt att förstå hur andra kunde bete sig annorlunda. När Ziv började försumma gruppen – han var angelägen om att avsluta sin universitetskurs – fick han en

[16] L. Trotskij, *Pokolenie Oktjabrja*, s. 20; M. N. Ljadov, *Kak Natjala Skladivatsija RKP*, s. 324; Akimov, *Materialij dla Charakteristiki Razvitja RSDRP*, s. 39, 75.
[17] M. Eastman, op.cit., s. 70; Ziv berättar att Bronstein noggrant studerade polemikens teknik och finter i Schopenhauers *Konsten att debattera*.

ordentlig men taktfull förmaning av Bronstein som gav honom en tavla med dedikationen: ”Övertygelse utan dåd är död.” [18]

Den hjälte som inspirerade honom mer än någon annan var Ferdinand Lassalle, grundaren av den tyska socialismens första massrörelse. På den tiden var Lassalles inflytande över den europeiska socialismen mycket starkt – senare kom avslöjandet av hans tvetydiga politiska förbindelser med Bismarck att fördunkla hans lyskraft. Att den unge Bronstein skulle ta så starkt intryck av Lassalle berodde på en tveklös släktskapskänsla. Lassalle hade också varit son till en välbärgad judisk familj och lämnat sin samhällsklass för att ägna sig åt arbetarnas frigörelse. Han hade varit en av de största vältalarna och en av de färgstarkaste och mest romantiska personligheterna i sin tid. Hans meteorlika karriär hade fått ett tragiskt slut: han mötte döden i en romantisk duell. Som grundare av det första moderna arbetarpartiet – det första inte bara i Tyskland – hade han skrivit historia. Storheten, skimret och dramatiken i ett sådant liv kunde inte annat än nära unge Bronsteins fantasi. Han talade med hänförd beundran om sin hjälte; han svor att han skulle följa i hans fotspår och, om vi får lov att tro Ziv, han skröt med att han skulle bli den ryske Lassalle. Den unga mannen var inte lagd för blygsamhet, varken falsk eller äkta. Han dolde varken sina fel eller sina anspråk. Han brukade tänka och drömma och hänge sig åt sina ambitioner – högt.

*

Första delen av hans underjordiska verksamhet varade från våren till senhösten 1897. Polisen vägrade först tro att agitationen på fabrikerna och varven härrörde från ett fåtal ungdomar och galenpannor i Sjvigovskijs trädgård; de letade efter en mer betydelsefull revolthärd. Detta gav förbundet tid att vidga sitt inflytande till dess polisen hämtat sig från sin häpnad och började observera vad Bronstein och hans vänner hade för sig. Förbundets ledare, som fruktade repressalier, kom vid årsskiftet överens om att gruppen skulle skingras och återuppta arbetet efter en tids avbrott. De beslöt emellertid att åter framträda i staden om polisen i deras frånvaro skulle arrestera arbetare som tillhörde förbundet: polisen skulle inte få någon chans att inbilla gemene man att ledarna hade övergivit dem.

I början av 1898 lämnade Bronstein Nikolajev och tog sin tillflykt till ett gods på landet, där Sjvigovskij just hade fått ett nytt arbete. Han hade knappt anlänt dit förrän både han och Sjvigovskij greps av polisen. Flertalet av förbundets medlemmar arresterades i Nikolajev och i dess närhet. Bronstein fördes till fängelset i Nikolajev och sedan till ett fängelse i Cherson där han hölls fången i flera månader. Polisen tvivlade inte på att han var den ledande kraften i gruppen. Hela den stränga vintern höll de honom i absolut isolering i en liten, ouppvärmd och oventilerad cell som var förpestad av ohyra. En halmmadrass fördes in på kvällen och togs bort vid gryningen så att han under dagen varken hade säng eller sittplats. Han tilläts inte promenera och motionera på fängelsegården. Inte heller fick han ta emot några tidningar, böcker, tvättmedel eller rena kläder. Hungrig, smutsig och täckt av löss gick han fram och åter i cellen, knackade på väggarna för att se om det fanns en levande själ i granncellerna – det fanns det inte – och han började åter vandra, räkna stegen och försökte skaka av sig ohyran. Dessa månader av enformighet avbröts inte ens av något officiellt förhör. Fången fick inte reda på vad han anklagades för. Denna behandling, som var till för att bryta ned honom andligt, var trots allt mildare än den som en del andra medlemmar av förbundet utsattes för. De torterades och begick självmord, blev vansinniga eller bröts ned och samtyckte till att tjäna som spioner. ”Det fanns tidpunkter ... då jag var sjuk av ensamhet”, bekände han. Men hans offer gav honom moralisk tillfredsställelse och han komponerade revolutionära limerickar som senare skulle sjungas som folksånger. Mot slutet av hans vistelse i fängelset mjuknade

[18] M. Eastman, op.cit., s. 87; A. G. Ziv, op.cit., s. 12, 19-21.

polisen och hans mor lyckades muta hans vaktare och fick möjlighet att skicka honom matpaket samman med sådana ”lyxvaror” som tvål, kläder och frukt.

För närmare granskning och undersökning överfördes han slutligen till ett fängelse i Odessa, där han skulle hållas kvar i ett och ett halvt år, till slutet av 1899. Även där satt han i isoleringscell, men han kunde i hemlighet kommunicera med sina vänner.[19] Fängelset var fyllt med fångar och fullt av liv, intriger och upptåg. Han var på gott humör och drev med gendarmeriöversten som ledde undersökningen. För att vara väl förberedd inför förhörsledaren måste han få visshet om hur mycket gendarmerna kände till om förbundet och han kommunicerade med sina bundsförvanter i andra celler om detta. ”Hans uppgift ... var inte lätt ... han var tvungen att berätta för mig hela historien om sin egen arrestering och omständigheterna kring den samt i korthet relatera sitt eget vittnesmål ... Allt detta tvingades han uttrycka så att jag skulle få klarast möjliga uppfattning om vad som hade hänt samtidigt som kommunikationen inte skulle innehålla något som kunde avslöja honom själv i fall den avlyssnades. Han utförde detta på ett mästerligt sätt. Han presterade en essä full av gnistrande humor och satirisk ironi, en briljant pamflett.”[20] Han började omforma sina egna erfarenheter till litteratur.

Förhören drog ut på tiden utan att några fällande bevis framkom. Under tiden läste Bronstein glupskt allt som han kunde lägga beslag på, till en början endast böcker och tidskrifter som fanns tillgängliga i fängelsebiblioteket, men senare även böcker som han fick sig tillsända utifrån. Fängelsebiblioteket innehöll bara religiös litteratur och kyrkotidskrifter. För att öva sig språkligt läste han bibeln samtidigt på tyska, franska, engelska och italienska. Sedan fick han tag på en del årgångar av grekisk-ortodoxa tidskrifter fyllda med polemik mot agnostiker, ateister och särskilt frimurare. ”De lärda ortodoxa skribenternas polemik mot Voltaire, Kant och Darwin”, skrev han senare, ”förde mig in i en värld av teologiska tankar som jag aldrig tidigare haft beröring med och jag hade aldrig haft ens den avlägsnaste föreställning om vilka fantastiska, pedantiska och komiska former dessa tankar hade tagit. Forskningen beträffande djävlarna, demonerna, deras prinsar, satan själv och mörkrets rike förbluffade mig oupphörligen ... De kopiösa beskrivningarna ... av paradiset med detaljer om dess ... interiörer slutade med en melankolisk anmärkning: ‘Exakta angivelser om paradisets läge finns inte tillgängliga’; och vid middagen och teet och under mina vandringar brukade jag upprepa denna mening: vad den geografiska bestämmelsen av paradisets läge beträffar råder det brist på precisa angivelser.”[21] Hans favoritförströelse bestod i att munhuggas med en bigott fångvaktare. Rationell förkastelse av religionen var vid denna tidpunkt i allmänhet något som karakteriserade alla bildade ryssar vare sig de var radikala eller socialister eller bara moderata liberaler och vare sig de kom från grekisk-ortodoxa eller judiska familjer. Den judiska tron hade inte spelat någon som helst roll i Bronsteins uppfostran och det var först i fängelset som han bekantade sig med den grekiska ortodoxin. Både den judiska och den grekiska ortodoxin var så upplysningsfientliga och envisa i sin vägran att ta någon notis om de nya idéerna – de låg i detta avseende långt efter den protestantiska och t.o.m. den katolska kyrkan – att såväl bildade som halvbildade kände avsmak för dem. Han kunde inte kompromissa med en religion som själv vägrade att kompromissa med moderna strömningar i det mänskliga sinnet.

Allteftersom han för nöjes skull grävde ned sig i den teologiska litteraturen försökte han ur dess polemiska sammanfattningar och förvrängningar dra fram huvudlinjerna i de obekanta filosofier och sociologiska system som kyrkan fördömde. Han letade efter hållpunkter som skulle göra det möjligt för honom att rekonstruera egna versioner av dessa onda teorier och

[19] Det var i detta fängelse som föreningens medlemmar fick höra talas om den ”kongress”, som grundat socialdemokratiska partiet och som just ägt rum i Minsk, och upphetsade spred de nyheten från fönster till fönster. L. Trotskij, *Pokolenie Oktjabrja*, s. 20.
[20] A. G. Ziv, op.cit., s. 28.
[21] Se Trotskijs brev till Eastman i Eastman, op.cit., s. 113, och L. Trotskij *Moja Zjizn*, vol. I, s. 141.

sedan efter eget huvud värdera dem marxistiskt. Han fick några böcker utifrån som hjälpte honom mer direkt. Han läste Darwins verk och de befäste hans instinktiva ateism. Tjugofem år senare erinrade han sig hur Darwins beskrivning av det sätt, på vilket mönstret hos påfågelns fjädrar naturligt formade sig, för alltid kom att bannlysa idén om ett högre väsen från hans sinne. Han mindes också hur upprörd han var då han fick reda på att Darwin själv inte hade varit ateist.[22] Därefter förde honom den italienske marxisten Arturo Labriolas filosofiska essäer ännu litet närmare målet: Labriolas tankegångar och stil, som var odogmatiska, klara och eleganta, lämnade ett varaktigt intryck. Han förstod vid den tiden innehållet i Labriolas bok endast till hälften. Men ur den läste han fram mer solida ledtrådar till en marxistisk teori.

Från så oklara utgångspunkter, och med en lös vävnad av fakta från grekisk-ortodoxa källor, försökte han sedan att skriva en materialistisk historia om frimureriet och i denna konkreta historiska analys pröva sin hemgjorda marxism. Detta var hans första större litterära arbete, ett verk som han skulle känna sig fäst vid livet igenom: han kom aldrig över sorgen att ha förlorat det under en av sina tidigare resor. Vi behöver inte dela författarens känsla för sitt förstlingsverk; men vi kan förmoda att han här för första gången försökte sig på en marxistisk historieskrivning. Bland hans många essäer, som han brukade distribuera till sina vänner för läsning via ett gömställe på en fängelsetoalett, fanns en om individens roll i historien, det ständiga debattämnet för marxister och narodniker. ”Jag gjorde inga nya upptäckter; alla de slutsatser ... som jag kom till hade för länge sedan formats av andra ... Men jag prövade mig fram till dem och gjorde det i viss mån självständigt. Detta påverkade hela min utveckling. Hos Marx, Engels, Plechanov och Mehring fann jag senare bekräftelse på det som jag i fängelset endast kunnat gissa mig till ... Jag hade inte börjat med att acceptera den historiska materialismen i en dogmatisk form.”[23]

Dessa ansträngningar sysselsatte hans tankar och höll hans humör uppe samtidigt som hans andra fängelseår närmade sig sitt slut. Mentalt höll ynglingen på att bli man. Övergången påskyndades av det faktum att fången inte hade annat än tanke och begrundan att ägna sig åt i sin cell.

*

Mot slutet av 1899 fick fångarna sina administrativa domar, d.v.s. domar utan rättegång. Bronstein och tre av hans kamrater skulle deporteras till Sibirien på fyra år; andra förvisades på kortare tid; några blev frisläppta. Strax därefter började de deporterade förflyttas. Först togs de till Moskva där de fick vänta i sex månader i ett ”genomgångsfängelse”. De hade inte bara undanhållits en rättvis rannsakning och rättegång. De två och ett halvt årens internering skulle heller inte dras ifrån deras strafftid.

I fängelset i Moskva träffade Bronstein äldre och mer erfarna revolutionärer från alla håll i Ryssland. De väntade också på sin slutliga deportering. Nya ansikten, nya impulser, nya idéer. Här fick han första gången höra talas om Lenin och läste hans just utkomna storverk *Kapitalismens utveckling i Ryssland*. Här blev han första gången medveten om den högre utvecklingsnivå som de underjordiska rörelserna i landets norra delar hade nått. Även de idékrig som utkämpades i Västeuropa fann ett omedelbart eko inom detta fängelses väggar. Bland de många böcker som gick från cell till cell fanns Edouard Bernsteins berömda arbete

[22] I ett tal till studenterna vid Sverdlov-universitetet i Moskva 1923 sade han: ”Så länge jag lever skall jag grubbla på om Darwin var uppriktig härvidlag, eller om han bara skänkte sin erkänsla åt konventionella övertygelser.” *Pokolenie Oktjabrja*, s. 55-56.

[23] L. Trotskij, *Moja Zjizn*, vol. I, s. 147. Ziv gör gällande att Bronstein i Odessafängelset också skrev en uppsats om löner, i vilken han hävdade att ackord var bättre än timlöner, eftersom de förra befrämjade en högre produktivitet. Det förefaller nästan omöjligt att han skulle ha sysslat med ett så specialiserat ekonomiskt ämne vid denna tidpunkt. Ziv satt åter i fängelse tillsammans med Bronstein i St. Petersburg 1906-07 och han tillskriver förmodligen sin vän från Odessa en essä som skrevs flera år senare.

Socialismens premisser, det första uttalade försöket av en framträdande tysk socialdemokrat att frigöra arbetarrörelsen från marxismens revolutionära begrepp och istället förläna den en evolutionär och reformistisk karaktär. Bernsteins arbete framkallade något som vid den tiden föreföll vara en homerisk strid mellan två fraktioner inom den europeiska socialismen, den ”ortodoxt marxistiska” falangen och den ”revisionistiska”. Detta orsakade ingen uppståndelse bland dem som satt i genomgångsfängelset: ingen av dem var villig att överge den revolutionära vägen för en fredlig promenad mot socialismen.

I denna nya situation förlorade Bronstein intet av sitt självförtroende. Han fortsatte att läsa och debattera och producerade en ständig ström av essäer och pamfletter. Han planerade att iordningställa en tryckeriverkstad i fängelset rakt under näsan på polisen. Detta tyckte hans kamrater verkade alltför riskabelt och han fick nöja sig med att distribuera sin produktion i manuskriptform. Hans vänner tyckte redan att hans fantasi ibland var alltför djärv och hans villighet att utmana myndigheterna alltför förhastad. I Cherson hade han trots stark opposition övertalat sina kamrater att starta en hungerstrejk i protest mot polisens förslag att minderåriga fångar skulle släppas fria på villkor att deras föräldrar gav dem ett kok stryk och såg till att de inte bedrev någon politisk verksamhet – detta hade varit ”en förolämpning mot de unga revolutionärernas ära”. I Moskva försvarade han på nytt fångarnas värdighet med pondus. En fånge hade underlåtit att ta av sig mössan för fängelsedirektören och hade som straff satts i isoleringscell. Bronstein arrangerade omedelbart en solidaritetsdemonstration:

> Vid ett kort möte beslöts att vi allihop skulle gå ut med hattarna på och be vakten trycka på knappen till direktörens ringklocka. När direktören kommer skall vi naturligtvis inte lyfta på hattarna. Omständigheterna kommer att diktera vad vi skall göra härnäst. Vakten ... vägrade att trycka på knappen. Vi trängdes runt honom och Bronstein, som stod framför oss, tog fram sin klocka och sade med suverän självkänsla: ”Jag ger er två minuter att bestämma er” ... Därefter ... sköt han undan den förvirrade vakten och tryckte med en magnifik gest på knappen. Vi tog på oss våra hattar och gick ut på gården. Direktören kom springande ut på gården omgiven av ett enormt uppbåd beväpnade vakter. ”Varför tar ni inte av hattarna?” ropade han och gick rakt mot Bronstein som stod längst fram med trotsig min. ”Och ni, varför tar inte ni av er hatten?”, svarade Bronstein stolt.[24]

Ett par jättelika vakter bar bort den stretande rebellen till en isoleringscell.

Var han hårdför och trotsig mot myndigheterna eller, som han själv skulle ha sagt, mot klassfienden, var han varmhjärtad och t.o.m. sentimental mot sina kamrater och deras släktingar. Internerna fick ta emot besök av släktingar två gånger i veckan. Vid dessa besök ”visade Bronstein en rörande ömhet inte bara mot sin egen flickvän och blivande fru ... utan också mot alla andra kvinnor som kom för att besöka sina män eller bröder; han charmade dem allihop med sin ridderlighet.[25] Kvinnorna tog vanligtvis männens smutskläder med sig hem; men Bronstein vägrade att dra fördel av sådana bekvämligheter utan tvättade och lagade sina egna kläder och hånade revolutionärer som var så snärjda i borgerliga vanor och fördomar att de betungade sina kvinnor med sådant arbete. När han återvände från besöksrummet till cellen ”brukade han slösa all sin överskottsömhet på oss genom att smeka, kyssa och omfamna oss”. Alla mindes så väl värmen i hans vänskap att de av hans vänner, som skulle bli hans motståndare, flera år senare förbluffades över den hänsynslöshet han visade under revolutionen och inbördeskriget.

Under denna period i Moskvafängelset gifte han sig på våren eller sommaren 1900 med Alexandra Sokolovskaja. En judisk kaplan ordnade bröllopet i cellen; brudgummen lånade en vigselring från en av fångvaktarna. Detta äktenskaps historia är något dunkel. Det hände ganska ofta att politiska fångar, som skulle deporteras, arrangerade fiktiva äktenskap, efter-

[24] A. G. Ziv, op.cit., s. 39.
[25] Ibid., s. 36.

som gifta par hade lov att bli deporterade till samma ställe och därmed slapp fullständig isolering. De fiktiva förbindelserna utvecklade sig ofta till verkliga. Det är inte helt klart hur Bronstein och Sokolovskaja till en början såg på sitt äktenskap. I *Mitt liv* ägnar han det enbart en underligt likgiltig och kylig fras som antyder att det endast var en bluff. ”Gemensamt arbete”, säger han, ”hade fört oss närmare varandra och för att slippa skiljas åt gifte vi oss…”[26] Vittnesutsagor beskriver förbindelsen som mindre prosaisk. Istället skildras hur den mångtydiga känslan mellan de forna antagonisterna nu givit plats åt kärlek, hur Bronstein i fängelset och på vägen från Moskva till Sibirien hade varit full av tillgivenhet och hur han under den nästan två veckor långa resan med militär eskort varit så absorberad av denna tillgivenhet att han fullkomligt försummade sina vänner och alla diskussioner. Denna ögonvittnesskildring förefaller, med tanke på omständigheterna, sannolik som vittnesbörd. Giftermålet var för övrigt inte lätt att få till stånd. Bronstein tänkte på det första gången i Chersonfängelset, men eftersom han ännu inte var myndig var han tvungen att skaffa sig föräldrarnas tillstånd. Fadern protesterade: han ville inte att sonen skulle gifta sig med en flicka som var så mycket äldre än han, en flicka som – det tvivlade inte den äldre Bronstein ett ögonblick på – hade lett in sonen på en ondskefull väg. ”Ljova rasade och dundrade”, skriver Ziv, ”och kämpade med all den energi och envishet han var mäktig. Men fadern var inte mindre envis och eftersom han hade fördelen av att befinna sig på rätt sida fängelsemuren, vann han.” I Moskva förnyade Ljova sina ansträngningar och denna gång lyckades han. Han skulle kanske inte ha ”rasat och dundrat” så mycket för ett fiktivt bröllops skull.

Resan från Moskva till förvisningsorten avbröts av kortare uppehåll i olika genomgångsfängelser och varade i sin helhet från sommaren till sena hösten. Hela gruppen av deporterade färdades med järnväg till Irkutsk, där de skiljdes åt och skickades iväg i olika riktningar. Bronsteins sändes nedför Lenafloden på en stor pråm, som var fylld med skoptsijer,[27] som var klädda i vita kläder, sjöng böner och dansade vilt. Bronsteins hade order att stiga av i byn Ust-Kut, som under guldrushen vid Lena hade tjänat som basläger för sibiriska nybyggare. Guldgrävarna hade vid det här laget flyttat längre öster- och norrut och Ust-Kut var nu en gudsförgäten plats med omkring hundratalet kojor och torp som var smutsiga och hemsökta av ohyra och moskiter. Invånarna, sjuka av ouppfyllda drömmar om rikedom, var vanvettigt begivna på vodka. Här stannade Bronsteins en tid, under vilken han läste *Das Kapital*, ”samtidigt som han borstade bort kackerlackorna från Marx’ sidor”. Senare fick de tillstånd att flytta till ett annat ställe 240 km längre österut, där han arbetade som bokhållare åt en illitterat bonde-köpman och miljonär. Hans arbetsgivare gjorde affärer inom ett stort område och var den okrönte härskaren över dess tungusiska invånare. Bronstein iakttog hur detta väldiga kapitalistiska företag växte på jungfrulig sibirisk mark – han brukade längre fram bruka det för att illustrera den kombination av efterblivenhet och kapitalistisk utveckling som var karakteristisk för Ryssland. Sociologisk observation och noggrann bokföring gick inte att kombinera och ett misstag i räkenskaperna kostade Bronstein hans anställning. Mitt under en mycket sträng vinter, med temperaturer på omkring minus 35 grader, for Bronsteins i släde tillbaka till Ust-Kut. Med på färden fanns deras tio månaders dotter insvept i tjocka pälsar. Vid varje uppehåll måste föräldrarna veckla fram barnet ur pälsarna för att försäkra sig om att de inte kvävt henne i sina försök att skydda henne från att frysa ihjäl.

[26] Trotskij, op.cit., vol. I, s. 148.

[27] Skoptsijerna var en förföljd sekt av fanatiker som kastrerade sig för att leva ett heligt liv (som ”heliga eunucker”). De levde i församlingar och var för det mesta trädgårdsodlare, klädda i vitt, som tillbringade delar av nätterna med att bedja. Sekten grundade sig på Jesajas text: ”Ty sålunda säger Herren till eunuckerna som helga hans vilodagar och göra sådant som behagar honom och följa hans bud: till dem skall jag giva i mitt hus och inom mina murar en plats och ett namn förmer än söners och döttrars.” (IVI. 4, 5.) Enligt legenden tillhörde några av tsarerna (t.ex. Alexander I), sekten.

Från Ust-Kut flyttade de till Vercholensk som, halvvägs till Irkutsk, låg bland bergen kring Bajkal-sjön. Där bosatte de sig i ett litet hus och levde relativt ombonat. Vercholensk var en av de äldsta bygderna i östra Sibirien – trettiofem år tidigare hade polska upprorsmän deporterats dit för att bygga vägar – och nu hyste den en ansenlig koloni förvisade och hade goda postförbindelser med Irkutsk som var den viktigaste staden i denna del av Sibirien. Här fick Bronstein goda möjligheter att fortsätta sina studier och utveckla sina idéer, att knyta värdefulla kontakter och på olika sätt göra sig känd. Snart var han häftigt inbegripen i de dispyter, som pågick i de förvisades koloni, och han utövade ett växande inflytande. Han föreläste, diskuterade och skrev, pläderade för socialism mot anarkism, för masskamp mot terrorism och för marxism mot subjektivistisk filosofi. Under de föregående åren hade han accepterat huvudlinjerna i den marxistiska filosofin: i Sibirien identifierade han sig nu slutgiltigt och bestämt med den socialdemokratiska riktningen. Ett socialdemokratiskt sibiriskt förbund höll vid den tiden just på att växa fram och rekryterade medlemmar bland de deporterade och de arbetare som var anställda för att bygga den transsibiriska järnvägen. Förbundet kontaktade Bronstein och bad honom skriva flygblad. Det ville han gärna och snart kom organisationen att betrakta honom som sin ledare och talesman. Två år senare skulle han i Bryssel och London representera detta sibiriska förbund vid den betydelsefulla och kritiska kongress under vilken partiet splittrades i mensjeviker och bolsjeviker.

Våren 1901 förde med sig en av dessa plötsliga oroligheter som kännetecknade den ibland aktiva, ibland passiva allmänna opinionen i tsardömet. Stormiga demonstrationer ägde på nytt rum på universiteten och strejker kom till stånd vid fabrikerna. Tusentals studenter arresterades; många tvångsinskrevs i armén – detta var ett nytt straff som införts 1899 – och många deporterades. Den heliga synoden uteslöt Leo Tolstoj. I februari 1901 sköt en student vid namn Kaprovitj undervisningsministern Bogolepov. Författarföreningen protesterade mot den brutala poliskontrollen över det akademiska livet. Den socialistiska internationalen fördömde tsaren i ett högtidligt manifest. De underjordiska grupperna fick ett nytillskott av friskt blod och nya deporterade förde med sig en frisk fläkt till de sibiriska kolonierna. Bronstein försökte genom nykomlingarnas berättelser mäta styrkan i den antitsaristiska oppositionen. Han kom till slutsatsen att den politiska jäsningen, hur intensiv den än var, skulle ta slut eftersom de hemliga grupperna inte visste hur den skulle utnyttjas eller riktas mot autokratin. De snabbt uppdykande underjordiska organisationerna förde en rotlös tillvaro och var helt upptagna av lokala problem och ambitioner. Nationell samordning och ledning behövdes. Bronstein var inte den förste att formulera denna idé. Utomlands utvecklades den i det nyligen grundade bladet *Iskra (Gnistan)* av äldre marxister som Plechanov, Lenin, Martov och andra. Men *Iskra*, vars första nummer hade utkommit i Tyskland några månader tidigare, hade ännu inte nått de förvisade i Vercholensk. Bronstein skrev ned sina synpunkter i en essä som distribuerades vida omkring i de sibiriska kolonierna och blev föremål för livliga diskussioner. Det biografiskt intressanta med denna nu föga kända essä ligger i det faktum att han i den till stor del utvecklade den syn på partiets organisation och disciplin som senare skulle bli utmärkande för bolsjevismen och som han själv då skulle bemöta med skarp och giftig kritik.[28]

1901 gick hans resonemang ut på att den revolutionära rörelsen kunde bli ett Frankenstein-monster om den inte kontrollerades av en stark centralkommitté som hade befogenhet att upplösa och utesluta odisciplinerade organisationer och individer. ”Centralkommittén skall skära av sina band med (den odisciplinerade organisationen) och därmed avskärma denna från

[28] Se hans *Vtoroj Sjesjd RSDRP (Otjet Sibirskoj Delegatsij)*, s. 32. Han citerade sin sibiriska essä 1903 i ett appendix till sin rapport till det sibiriska förbundet vid andra partikongressen. Där försöker han utreda varför han slöt upp bakom mensjevikerna mot bolsjevikerna trots de synpunkter han förfäktat i Sibirien. Det sibiriska förbundet var till en början, liksom det sydryska, ”ekonomistiskt” till karaktären och först 1902 erkände det den revolutionära politikens överlägsenhet över den ekonomiska och anslöt sig, under Bronsteins inflytande, till *Iskra*organisationen. Senare förenade det sig med mensjevikerna.

hela den revolutionära världen. Centralkommittén skall stoppa allt flöde av litteratur och material till organisationen. Den skall skicka ut ... sin egen underavdelning och efter att ha utrustat denna med nödvändiga resurser skall centralkommittén utnämna denna underavdelning till lokal huvudkommitté.” Här, skulle man kunna säga, framträdde förkortat hela den procedur med utrensningar, uteslutningar och bannlysningar som han själv slutligen skulle bli offer för genom att ”avskärmas från hela den revolutionära världen”. Ändå var det sant att den revolutionära rörelsen i Ryssland vid denna tid inte kunde komma ett steg framåt utan nationell integration och disciplin och att en nationell ledning ibland måste påtvinga motvilliga grupper denna stränga disciplin.[29] När Bronstein första gången formulerade denna idé kom han att utsätta sig för precis den kritik, som han senare skulle rikta mot Lenin. En del av de deporterade hävdade att Bronsteins resonemang var ett återfall från den marxistiska till den narodniska attityden, att socialdemokraterna tvärtom satte sina förhoppningar till arbetarmassorna och inte till en handfull ledare, och att de alltså inte ansåg det vara nödvändigt att utrusta en centralkommitté med de diktatoriska maktfullkomligheter som varit oumbärliga inom en trängre konspirationskrets. Vi skall inte nu gå djupare in på den stridsfråga som i sin mer tillspetsade form kommer att utgöra ett av ledmotiven i denna biografi. Men det är viktigt att notera att den dök upp första gången redan 1901.

Dessa aktiviteter är emellertid mindre välkända för oss än Bronsteins litterära arbeten under åren i Sibirien. Strax efter sin ankomst började han skriva för *Österns Nyheter (Vostoknoje Obozrenje)*, en progressiv tidskrift som utkom i Irkutsk. Han signerade sina bidrag med Antid Oto. Denna pseudonym (härledd ur det italienska antidoto) passade väl till den oppositionella anda som genomsyrade hans artiklar. Som Antid Oto blev han mycket populär i de sibiriska kolonierna och genom de förvisade som återvände till Ryssland nådde hans rykte nu de revolutionära kretsarna i Petersburg och Kiev och även emigranterna i Västeuropa.[30] Hans artiklar, som finns samlade i volymerna IV och XX av hans *Verk*, stod på gränsen mellan litteratur och journalistik – enligt den andtäppta och astmatiska journalistiska standard som härskade kring 1950-talet skulle de säkert klassas som litteratur. Han skrev socialreportage och litterär kritik. De förra bestod till största delen av essäer om den sibiriska bondeklassens liv. Essäerna var utformade med en sammansatt stil som var på en gång ledig, beskrivande och skarpt satirisk. Hans författarskap i denna genre var starkt påverkat av Gleb Uspenskij, den begåvade och tragiske narodnikern, vars realistiska men ändå djupt melankoliska skildringar av livet bland bönder, hantverkare och lägre tjänstemän rev upp såren och blottade eländet i tsardömet och satte höga mål för den ”avslöjande litteraturen”.

”Nästan ett kvarts sekel har gått sedan den gamle författaren överblickade scenen och det är nu dags att se hur mycket som har förändrats på den ryska landsbygden och i småstäderna sedan hans dagar”: med denna direkta åkallan följde Antid Oto i Uspenskijs fotspår. Han skrev om samma folkgrupper, bönderna och de små tjänstemännen, de förfördelade och de missmodiga, och han behandlade dem med samma sympati och medlidande – men hans indignation var skarpare och bittrare. Eftersom hans artiklar måste föreläggas censuren angrep han inte regeringen direkt. Men denna återhållsamhet gjorde hans undertryckta vrede och hans gyckel än mer effektiva. Hans språk var lättflytande och trots dess ibland manierade stil – det var inte sällan omständligt, pompöst eller överarbetat – var det färgstarkt och uttrycksfullt och den överarbetade stilen kompenserades väl av en skarp och inträngande iakttagelseförmåga, av levande porträtteringar och av språkets oväntade kontraster och bilder. ”Vår by har ödelagts ekonomiskt av kulakerna och fysiskt av syfilis och alla sorters epidemier och lever andligen i ett djupt mörker ...”, skrev han i en essä om den ohälsosamma sibiriska lands-

[29] L. Martov, *Istorija Ross. Sotsial-Demokratij*, s. 62-72.
[30] Författaren känner personligen gamla f.d. deporterade som i samtal ända in på 1920-och 1930-talen brukade hänvisa till Trotskij som Antid Oto och t.ex. fråga: ”Vad tycker Antid Oto om situationen?”

bygden och om byläkarens lott. ”Under tankfull tystnad håller vår by på att dö av fördärvliga sjukdomar.” De mentalsjuka hölls under observation i fängelserna som, på grund av sjukhusbristen, utgjorde ”den lokala hälsovårdsmyndighetens psykiatriska avdelningar”. Bristen på vårdanstalter ledde i ett fall till att två hemlösa invalider, en gammal upprorsman och en gammal gendarm – samme gendarm som en gång hade eskorterat upprorsmannen till deportationsorten – tvingades bo i samma fängelsecell. Läkarna var avskurna från yttervärlden och hjälplösa och missmodiga. Regionala konferenser för den medicinska personalen skulle kanske kunna väcka dem ur deras apati.[31] Vid ett annat tillfälle krävde han en lokal regering för Sibirien. I det europeiska Ryssland, skrev han, hade zemstvoerna (provinsförsamlingarna) åtminstone någonting att säga till om i lokala frågor. Men öster om Ural såg administrationen en revoltunge i varje zemstvo, och även om en ansats till lokala regeringar existerade här och var, var böndernas roll i dessa endast de ”tysta symbolernas”. Lågadeln skickade en representant för varje 3 000 rubel i inkomst, medan bönderna sände en för varje 43 000.

Han beskrev administrationens föråldrade natur i en karaktärssketch av en tjänsteman i en sibirisk *volost* (ett administrativt distrikt omfattande ett flertal byar). Tjänstemannen betungades av en rad otroligt skiftande arbeten: han var inrikesministerns man på platsen, han var ansvarig inför krigsministeriet för inkallelserna, han drev in skatter åt finansministeriet, han skrev statistik för jordbruksministeriet, han var lokal ombudsman för justitiedepartementet samt för undervisnings- och ecklesiastikministerierna. Endast flottan och utrikesministeriet lämnade honom i fred; men inte ens för dem var han helt säker. Trots att han tjänstgjorde som finansiellt ombud, statistiker, agronom, vägingenjör, arkitekt, notarie och rättstjänare, allt i ett, erhöll tjänstemannen inte ens sin lön regelbundet. Resultatet? ”De halvt fiktiva statistiska siffror, han förser den högre myndigheten med, bearbetas av den och utgör basen för åtskilliga officiella ... översikter eller undersökningar vilka sedan blir föremål för ansvariga opinionsledares passionerade polemik.”[32] En serie av Bronsteins artiklar ägnades ”kvinnosläktets martyrium”, musjiken slog sin fru skoningslöst och det gjorde den rike sibiriske köpmannen med.

Dessa essäer har fortfarande, ett halvt sekel senare, sitt dokumentära värde och man kan tänka sig vilket intryck de gjorde på den tiden. Censuren studerade dem noga och med ökande misstänksamhet och strök allt oftare stycken eller hela partier. Författaren tvingades ständigt finna på nya knep för att undgå den och började realisera sina avsikter genom antydningar och hänsyftningar. När hans ”oskyddade fingrar” inte längre kunde gripa tag i brännande fakta brukade han, med en ursäkt, lata stilen glida över i det till hälften skönlitterära.

Det var ofta i litteraturkritiken som oppositionsskribenterna sökte skydd mot censurens attacker. Detta gällde även för Bronstein. Men för honom var litteraturkritiken mycket mer än en bekväm förevändning för politiska diskussioner. Han var som född till litteraturkritiker. Även hans första försök att närma sig litteraturen marxistiskt var befriade från den trånga politiska nyttomoralism som s.k. marxistisk kritik ofta gör till sin huvudsakliga dygd. Hans angreppsvinkel var analytisk snarare än didaktisk och den berikades av en livlig uppskattning av och entusiasm för estetiska värden. Han var en omättlig läsare. Under loppet av de två åren i Sibirien skrev han om Nietzsche, Zola, Hauptmann, Ibsen, D’Annunzio, Ruskin, Maupassant, Gogol Herzen, Belinskij, Dobroljubov, Uspenskij, Gorkij och andra. Hans historiska och litterära referensramar var ytterst vida, även om det bruk han gjorde av dem ibland måste avfärdas som ungdomliga behov att briljera med en bildning. Det han främst intresserade sig för var, som rimligt är för en marxist, den sociala impulsen bakom det litterära verket, det

[31] L. Trotskij, *Sotjinenija*, vol. IV, s. 17-42.
[32] L. Trotskij, op.cit., vol. IV, s. 3-7 ff.

moraliska och politiska klimatet som poeten eller romanförfattaren gav sitt speciella uttryck åt, samt den effekt det litterära verket i sin tur hade på detta klimat.

Men det fanns i hans kritik intet spår av den vulgärmarxism som gör anspråk på att upptäcka att det finns ett ekonomiskt och politiskt klassintresse gömt bakom varje dikt, pjäs eller roman. Han var också ovanligt fri (ovanligt i synnerhet för en man i 20-22-årsåldern) från den sekteristiska attityd som ibland kan få revolutionärer att förkasta varje andligt värde som inte passar in i hans egen begreppsvärld och som han därför inte har någon användning för. Hos unga marxister är denna attityd vanligtvis ett tecken på inre osäkerhet: han har inte riktigt lyckats tillägna sig sin nyfunna filosofi, de principer han erkänner ligger i viss mån utom räckhåll för hans fattningsförmåga, han är en historisk materialist mer av pliktkänsla än av naturlig övertygelse. Ju häftigare han fördömer det som tycks motsäga hans osmälta filosofi, desto lättare blir hans samvete och desto mer tillfredsställer han sin pliktkänsla. Unge Bronsteins frihet från denna plikttrogna sekterism var därför ett tecken på hur ingående han hade gjort det marxistiska tänkandet till sitt och hur stort det förtroende var han hyste för det. Han erkände vanligtvis generöst varje författares begåvning eller geni, även om samme författare hade idéer som stod långt från eller i direkt motsats till socialismens doktriner. Han gjorde inte detta för rättvisans skull utan av övertygelsen att ”människans andliga tillgångar är så enorma och så outtömliga i sin rikedom” att endast den som ”står på stora föregångares axlar” kan säga något verkligt nytt och värdefullt. Den 21-årige författaren vidhöll att den revolutionära socialismen innebar fulländandet, inte förkastandet, av alla stora kulturella traditioner – den avvisade endast den konservativa och konventionella traditionsuppfattningen. Han var inte rädd för att upptäcka att socialistiska och icke-socialistiska åsikter kunde sammanfalla eller stämma överens och att tillstå att det kunde finnas en kärna eller ett frö av sanning i en uppfattning som han för egen del helt och hållet förkastade.[33]

Hans första litterära essä, en kritisk dödsruna över Nietzsche, publicerades i flera avsnitt i *Österns Nyheter* i december 1900, en eller annan månad efter hans ankomst till Sibirien. Han kunde inte ha valt ett mer besvärande ämne än Nietzsche, vars hat mot socialismen var välkänt och vars övermänniskokult var motbjudande för varje socialist. Bronstein inledde dödsrunan med att be om ursäkt för dess kritiska ton: ”Vi borde uppträda opartiskt mot våra motståndare ... och vi borde ... rättmätigt erkänna deras uppriktighet och andra individuella förtjänster. Men en motståndare – uppriktig eller ej och levande eller död – förblir en motståndare, i synnerhet när han är en författare som överlever i sina arbeten ...” Han visade hur övermänniskoidén växt fram ur en normal borgerlig moral och på vilket sätt den stod i strid mot denna moral. Nietzsche, framhöll han, generaliserade och drog den logiska, eller rättare ologiska slutsatsen av det förakt för massorna vilket var djupt rotat i varje normalt borgerligt tänkande. För att bevisa detta påstående, visade kritikern hur åtskilliga av Nietzsches synpunkter fanns antingen antydda eller direkt uttalade hos Herbert Spencer, denne för den viktorianska medelklassen så representative filosof och sociolog. Övermänniskotanken stod i motsats ställning till den borgerliga moralen endast i samma avseende som ytterligheten står i motsats till normen. Förhållandet mellan den omoraliska övermänniskan och den dygderika medelklassen var detsamma som det den medeltide rovriddaren (med sitt valspråk: ”*Rauben ist keine Schande, das tuhn die Besten im Lande*”) hade stått i till sin feodalherre. Nietzsches ideal var den rovlystne borgaren som befriat sig från alla hämningar och allt hyckleri. Trots

[33] Han avslutade en essä om Gogol, ”den ryska romanens grundare” med orden: ”Om Gogol försökte förringa den sociala betydelsen av sitt eget författarskap ... låt oss inte anklaga honom för det. Om han i sitt publicistiska författarskap försökte vädja till de småsinta - låt oss förlåta honom det! Men för hans stora ovärderliga konstnärliga kvaliteter, för det högstämt mänskliga som hans skapande arbete givit oss - må evig, outsläcklig ära vara hans!” op.cit., vol. XX, s. 20.

detta kunde socialisten inte annat än beundra den briljanta originalitet med vilken Nietzsche hade påvisat hur bräcklig och skör medelklassens normala vardagsetik var.[34]

Bronstein återvände till detta ämne i en essä om Ibsen, hos vilken han såg den odödlige konstnären träta med den falske moralisten.[35] ”Den historiske forskaren i europeiskt samhällstänkande kommer aldrig att glömma de örfilar, dessa verkligt underbara örfilar, som Ibsen gav borgarbrackan mitt i hans vältvättade, välborstade och skinande självbelåtna fysionomi.” I t.ex. *En folkefiende* hade Ibsen visat hur raffinerat, och utan en enda våldshandling, en borgerlig demokrati kunde isolera och tillintetgöra en kättare (”lika effektivt som om de hade deporterat honom till Sibirien”). Men socialisten kunde inte gilla den övermänniskobetonade attityden hos Ibsens hjälte, hans misstro mot folket och hans förakt för majoritetsstyre. Folket, majoriteten – det höll socialisten med om – är inte någon allvishetens källa: ”Skulle ‘folkhopen’ tillkallas för att yttra sig om förtjänsterna hos en vetenskaplig teori eller ett filosofiskt system ... skulle Ibsen ha tusenfalt rätt ... En Darwins syn på de biologiska problemen är hundra gånger viktigare än den kollektiva opinionen från ett möte med hundratusen människor.” (Författaren tänkte sig inte att det femtio år senare skulle bli vanligt i hans land att massmöten fördömde ”illojala” biologer eller lingvister.) ”Men när vi ger oss in på den praktiska samhällspolitikens område, där så många djupt motstridiga intressen spelar mot varandra, blir problemet ett helt annat ... Där är det av oändligt mycket större värde att minoriteten underordnar sig majoriteten, om detta svarar mot den verkliga balansen mellan de sociala krafterna och inte genomdrivs temporärt med konstlade medel.” Hur som helst uttryckte Ibsens misstro mot ”folket” konstnärens opposition mot det borgerliga samhället, en opposition som marxister borde ha förståelse och sympati för, även om de själva revolterade mot detta samhälle från andra utgångspunkter och på ett annorlunda sätt.

Som marxist tog Bronstein inte intryck av de anspråk som formulerades av konsten som var konst för konstens egen skull. ”Likt en pappersdrake kan (denna konst) stiga mot höjder från vilka alla jordiska problem tycks höljda i grå likgiltighet. Men även efter det att den nått molnen förblir denna eländiga ’fria’ konst bunden vid ett starkt rep vars jordiska ända hålls fast i ett hårt grepp av brackan.”[36] ”Litteratur utan den stora syntesens kraft”, skrev han vid ett annat tillfälle, ”är symtom på en social trötthet och något som är karakteristiskt för skarpt markerade övergångsepoker.”[37] Han såg därför kritiskt på den då nymodiga symboliströrelsen, men inte för att han föredrog någon trång realism. Tvärtom: ”Konstnärligt skapande, likgiltigt hur realistiskt, har alltid varit och kommer alltid att förbli symbolistiskt ... Konstens syfte ... är inte att avbilda verkligheten empiriskt detaljerat utan att kasta ljus över det komplicerade och sammansatta innehållet i livet genom att understryka dess typiska och huvudsakliga drag ... Varje konstnärlig skapelse är i stort sett en symbol för att inte tala om sådana högst symboliska figurer som Mefistofeles, Faust, Hamlet och Othello, vilka konstnärligt förkroppsligar definitiva ‘beståndsdelar’ av den mänskliga själen ...” Den symbolistiska skolan försökte emellertid, framhöll han, lyfta upp medlen till att bli mål i sig och degraderade därmed symbolen från att vara ett intensivt format uttryck för mänsklig erfarenhet till ett flyktmedel från denna erfarenhet.

Hans intresse för den europeiska litteraturen var lika intensivt som hans reaktion mot den nationella självupptagenheten i det officiella, och delvis också narodniska, Ryssland. Han förlöjligade slavofilernas skryt om att de inte behövde lära något av Västerlandet och att ryssarna själva gjort alla stora upptäckter och uppfinningar – ”det ryska landet kan alstra sin

[34] L Trotskij, op.cit., vol. XX, s. 147-62.
[35] Ibid., s. 181-95.
[36] Se essän om Hauptmann, ibid., s. 170-81.
[37] Essä om Balmont, ibid., s. 167-70.

egen Platon och snabbtänkta Newton".[38] Denna "västernisering", som då var gemensam för alla marxister och liberaler, innebar inget förnekande av det ryska kulturarvet från 1800-talet – Rysslands stora litterära tradition var inte äldre än så. Flertalet av Rysslands tänkare och författare hade varit rebeller och den intellektuelle revolutionären var väl insatt i deras arbeten. Det var påverkningarna från upprorslitteraturen som hjälpt Bronstein att befria sig från den barndom och ungdom som erbjudit honom så litet erfarenhet att bli revolutionär av. Han hade, det vet vi, djupt påverkats av Gleb Uspenskij. När Uspenskij 1902 dog som sinnessjuk, citerade Bronstein med symptomatiskt gillande Uspenskijs anmärkning, att det nästan inte funnits någon förbindelse mellan hans vuxna liv som rebell och hans barndom och ungdomsår och att han hade tvingats "glömma sitt eget förflutna" innan han kunnat, forma sin nya identitet. Detta var naturligtvis än sannare vad gäller dödsrunans författare. "Med ett fruktansvärt och för honom själv fatalt skarpsinne", skrev han, "såg Uspenskij livet sådant det var och han brände ut sig själv i sitt begär efter livet sådant det borde vara. Han sökte sanningen och fann lögnen, han sökte skönheten och fann fulheten, han sökte förnuftet och fann dårskapen."[39]

Hos de andra litterära revoltledarna – Belinskij, Dobroljubov och i mindre utsträckning Herzen – beundrade Bronstein deras identifikation med de förtryckta, deras likgiltighet för allt som smakade världslig framgång, deras frihet från banaliteter och den jag-utplånande integritet med vilken de sökte sanningen. Uspenskij, narodnikern, hade hävt sig över sina narodniska fördomar och illusioner: "En ensam figur, sina egna orädda tankars martyr, som med smärtsamt genomskådande ögon ser över sina samtidas och sina kamraters huvuden ... rakt i ansiktet på framtiden." Belinskij, "den moderna ryska litteraturens gudfar" hävdade att "ingenting av det som omedelbart framstår som framgångsrikt och som möts med ... ovillkorliga lovord kan vara viktigt eller stort – betydelsefullt och stort är endast det som splittrar opinionen ... som mognar och växer genom verklig kamp, som gör sig gällande ... i strid mot levande motstånd." Hos Dobroljubov värderade kritikern den extrema känsligheten för varje falsk ton och otåligheten inför varje plattityd, även den oskyldigaste. Det fanns inget pinsammare för Dobroljubov än att behöva lyssna till någon som ivrigt och hett diskuterade kannibalismens omänsklighet eller nyttan av undervisning. Dobroljubovs satir, slutade Bronstein, skulle bibehålla sin absoluta aktualitet "så länge de futtiga angelägenheternas stora hjältar gick med högburet huvud ... och så länge det betraktades som socialt förtjänstfullt att predika en rudimentär och billig liberalism."[40]

Denna sammanfattning av Bronsteins litterära kritik måste oundgängligen bli något komprimerad och kan därför ge en överdriven föreställning om mognaden i hans författarskap. Hans överarbetade, överretoriska och överkvicka stil var fortfarande ynglingens, men hans omdöme var på det hela taget moget. För levnadstecknaren ökas värdet av dessa essäer genom de många inbyggda glimtarna av självanalys och självporträttering från författarens sida. Den unge Bronstein sammanfattade emellertid mer direkt sin egen utblick i ett högtidligt anrop till det tjugonde århundradet (skrivet i början av 1901, under rubriken "Om optimism och pessimism, om det tjugonde århundradet och om många andra saker").[41] I detta analyserade han olika sorters optimism och pessimism och sade sig föredra den syn som var pessimistisk beträffande nuläget men optimistisk vad gällde framtiden. Det är, menar Bronstein, människan med detta synsätt som öppnar nya perspektiv för det mänskliga sinnet och som skapar historia. Mer än en gång har denna märkliga optimist tvingats att modigt motstå en

[38] L. Trotskij, op.cit., vol. XX, s. 116-18, den satiriska artikeln om "Den ryske Darwin", publicerad i november 1901.
[39] Bronstein skrev två essäistiska dödsrunor över Uspenskij, en för *Österns Nyheter* och en annan för *Nautjnoje Obozrenje* (Vetenskaplig Översikt), op.cit., vol. XX, s. 33-40 och 41-67.
[40] Ibid., s. 12, 29-31.
[41] Ibid., s. 74-79.

helig inkvisition. ”Mer än en gång har den kollektiva storinkvisitorn ägnat honom exklusiv uppmärksamhet.” Ändå reser han sig, optimisten, ur askan och ”lika lidelsefull, lika full av förtroende och lika stridbar som någonsin, knackar han självsäkert på historiens port”. På vägen möter han brackorna som har sin styrka i mängden och den rena vulgariteten och som är ”beväpnade till tänderna med en erfarenhet som inte sträcker sig utanför affärsdisken, kontorspulpeten och sängkammaren”. På brackornas hån och pseudo-realistiska konservatism (”Det finns ingenting nytt under månen”) svarar optimisten, som ser in i framtiden:

> *Dum spiro spero!* ... Vore jag en av himlakropparna, skulle jag betrakta denna eländiga boll av damm och smuts med fullständig likgiltighet ... Jag skulle lysa på den gode som på den onde ... Men jag är *en människa*. ”Världens historia som för dig, lidelsefrie vetenskapsfrossare, och för dig, evighetens bokhållare, endast tycks vara ett obetydligt ögonblick i tidens bokslut, är för mig allt! Så länge jag andas, skall jag kämpa för framtiden, den strålande framtid då människan, stark och vacker, skall bli herre över sin historias otyglat drivande ström och kommer att dirigera den mot skönhetens, glädjens och lyckans gränslösa horisont! ..
>
> 1800-talet har på många sätt tillfredsställt och i än fler avseenden gäckat optimistens drömmar… Det har tvingat honom att överföra de flesta av sina förhoppningar på det tjugonde århundradet. Närhelst optimisten konfronterades med ett obehagligt faktum brukade han utbrista: Vad, kan detta hända på tröskeln till det tjugonde århundradet! När han tecknade underbara bilder av den harmoniska framtiden, placerade han dem i det tjugonde århundradet.
>
> Och nu har detta århundradet kommit! Vad har det fört med sig i sitt första skede?
>
> I Frankrike – rashatets giftiga fradga, i Österrike – nationalitetsstrider..., i Sydafrika – smärtan hos ett litet folk som håller på att mördas av en koloss, på den ”fria” ön själv – triumferande lovsånger till chauvinistiska profithajars segerrika glupskhet, dramatiska ”komplikationer” i öster, uppror av svältande folkmassor i Italien, Bulgarien, Rumänien ... Hat och mord, svält och blod .. .
>
> Det verkar som om det nya århundradet, denna enorma nykomling, genast vid sin ankomst ville störta optimisten ut i den absoluta pessimismen och den medborgerliga intigheten.
>
> – Död åt Utopia! Död åt tron! Död åt kärleken! Död åt hoppet! dundrar det tjugonde århundradet med eldsalvor och kanonmuller.
>
> – Ge upp, du patetiske drömmare. Här är jag, ditt efterlängtade tjugonde århundrade, din ”framtid”.
>
> – Nej, svarar den orubblige optimisten: Du – du är bara det nuvarande.

Efter fyra och ett halvt års fängelse och förvisning längtade Bronstein efter ett vidsträcktare handlingsfält än de sibiriska kolonierna. Under sommaren 1902 fick han genom den underjordiska posten ett exemplar av Lenins *Vad bör göras?* och en årgång av *Iskra*. Han läste skrifterna med blandade känslor. Här fann han idéer om partiets form och karaktär, idéer som mognat fram även hos honom, men här utvecklade med suverän självtillit av de briljanta emigrantförfattarna. Det faktum att han i sin förskingring nått samma slutsatser på egen hand kunde inte annat än ge honom en känsla av välbehag och ytterligare stärka hans självförtroende. Men han var mycket rastlös: han tålde inte längre synen av de leriga, trånga och stenlagda gatorna i Vercholensk. T.o.m. debatterna i de deporterades kolonier och hans litterära framgångar i *Österns Nyheter* tråkade ut honom. Om han bara kunde komma iväg till Moskva eller Petersburg ... och därefter kanske till Genève, München eller London, de orter där revolutionens intellektuella vapen höll på att smidas .. .

Han delade med sig av otåligheten och de hemliga ambitionerna åt sin fru. Alexandra tvivlade inte på att hennes make var förutbestämd för något stort och att det var dags för honom att vid 23 års ålder göra någonting odödligt. Hon uppmanade honom att försöka fly från Sibirien och därmed påtog hon sig bördan av en tung uppoffring. Hon hade just nedkommit med deras andra dotter och beslöt sig nu för att kämpa för sitt eget och sina barns liv utan hjälp och utan visshet om återförening. Hon var övertygad om att hon, som maka och revolutionär, endast

gjorde sin plikt och hon tog denna plikt som självklar utan att göra det minsta melodram av den.[42]

En sommarnatt 1902 var Bronstein, gömd under ett stort hölass i en bondes skrinda, på väg till Irkutsk över knaggliga sibiriska fält. I hans säng, som stod på vinden i hans hus i Vercholensk, låg en uppstoppad docka. Nästa kväll kom polisinspektören som vanligt för att kontrollera att Bronsteins var inne. Han klättrade uppför vindsstegen, kastade en blick på sängen, fann allt i sin ordning och gick sin väg. Den flyende, försedd av sina vänner i Irkutsk med nya respektabla kläder, steg under tiden på transsibiriska järnvägen.

Innan han gav sig iväg utrustade hans kamrater honom med ett falskt pass. Han var tvungen att snabbt skriva in det namn han tänkte begagna och han klottrade ned ett som burits av en av hans tidigare fångvaktare i Odessafängelset. Tillfredsställde möjligen identifikationen med fångvaktaren ett undermedvetet trygghetsbegär hos flyktingen under denna äventyrliga rymning? Det kan ha varit så. Hur som helst skulle namnet på denne obemärkte fångvaktare komma att inta en framskjuten plats i revolutionens historia: det var – Trotskij.[43]

Resan västerut gick oväntat störningsfritt. Passageraren fördrev tiden med att läsa Homeros hexametrar i rysk översättning. Han steg av i Samara vid Volga, där *Iskra*s organisation hade sitt ryska högkvarter. Han välkomnades hjärtligt av Ksjisjanovskij-Clair, den framstående teknikern, Lenins vän och den framtida chefen för Sovjetunionens *Gosplan* (statens planeringskommission). Bronsteins litterära rykte hade föregått honom och Ksjisjanovskij-Clair döpte honom till *Pennan (Piero)* och sände en entusiastisk rapport om hans talanger och aktiviteter till *Iskra*s högkvarter i London. Bronstein sändes direkt till Charkov, Poltava och Kiev för att inspektera olika socialistiska grupper. Han fann att flertalet av dem fortfor att vara envist lokalpatriotiska och vägrade samarbeta med varandra eller underkasta sig en central ledning. Med en rapport om detta återvände han till Samara. Där väntade honom ett brådskande meddelande från Lenin: Pennan skulle anmäla sig så snart som möjligt i *Iskra*s utländska högkvarter.

[42] L. Trotskij, *Moja Zjizn*, vol. I, s. 157; Ziv, op.cit., s. 42; M. Eastman, op.cit., s. 142-43.
[43] Ziv, op.cit., s. 25-26; M. Eastman, op.cit., s. 143. I sin självbiografi nämner inte Trotskij det bisarra ursprunget till sin pseudonym. Som om han skämdes över den säger han bara att han inte hade föreställt sig att Trotskij skulle bli hans namn under resten av hans liv.

3. Vid historiens dörr

Tidigt en morgon i oktober 1902, nästan i gryningen, knackade flyktingen från Sibirien häftigt på en dörr i London, vid 10, Holford Square, nära King's Cross. Där bodde, i ett rum och kök, Vladimir Iljitj Lenin och hans hustru Nadesjda Konstantinovna Krupskaja – herr och fru Richter för deras grannar ur den, lägre medel klassen. Den tidiga timmen var knappast lämplig för en visit, men besökaren var alltför uppfylld av det betydelsefulla i sitt ärende och alltför otålig och självsäker för att bry sig om de smärre artigheterna. Han hade färdats i feberaktig spänning från Irkutsk till London, smugit sig över gränser och besegrat alla hinder på vägen. I Wien hade han bryskt stört söndagsvilan för den berömde Victor Adler, grundaren av det österrikiska socialistpartiet, och av honom erhållit den hjälp och de pengar han behövde för resten av resan. I Zürich hade han mitt i natten väckt Paul Axelrod, den ryske marxistveteranen, för att presentera sig själv och för att ordna med arrangemangen för det sista stycket av resan. Nu när han stod vid slutmålet, ensam i en tidig Londonmorgons grå dimma och med kusken väntande bakom sig för att få betalt – passageraren hade inga pengar – uttryckte han sin inre upphetsning genom ljudliga knackningar. I sanning: han ”knackade på historiens dörr!”

Krupskaja skyndade ut för att ta emot nykomlingen, eftersom hon anade att den tidige och bullersamme besökaren var en landsman och eftersom hon också var en aning orolig för att hennes engelska grannar skulle irriteras över utlänningarnas ovanliga beteende, vilket i så fall inte varit första gången. Från dörren ropade hon: ”Pennan har kommit!” Senare berättade hon att Lenin ”hade just vaknat och låg fortfarande i sängen. Jag lämnade dem på tu man hand och gick för att ta hand om kusken och göra i ordning kaffe. När jag återvände fann jag Vladimir Iljitj fortfarande sitta på sängen livligt samtalande med Trotskij om ett eller annat abstrakt ämne.” Men de varma rekommendationerna av ”den unge örnen” och denna första konversation fick Vladimir Iljitj att fästa särskild uppmärksamhet vid nykomlingen![1] Besökaren skulle senare påminna sig ”Lenins vänliga ansiktsuttryck ... som även präglades av en förklarlig förvåning”.

Med andan i halsen rapporterade besökaren om de politiska tendenserna och stämningarna bland de förvisade i Sibirien, om de intryck han hade fått under sina nyligen företagna resor till Kiev, Charkov och Poltava, om de därvarande lokala gruppernas motvilja mot att betrakta sig själva som delar av en nationell rörelse, om arbetet vid högkvarteret i Samara, om pålitlighetsgraden hos de hemliga kommunikationskanalerna, om defekta arrangemang i samband med de illegala gränspasseringarna och om mycket annat. Lenin, som den senaste tiden varit förbittrad över de amatörsmässiga och oklara rapporter som nått honom från den underjordiska rörelsen i Ryssland, blev förtjust över att den unge mannen delgav honom en ovanlig mängd exakta och fullständiga informationer och därtill kom med ”klara och precisa” anmärkningar och att han var en övertygad anhängare till idén om ett centraliserat parti.[2]

Eftersom Lenin var angelägen om att ta närmare reda på vem han var, tog han med honom på långa promenader och diskussioner, samtidigt som han visade honom Londons historiska och arkitektoniska minnesmärken. Men Trotskij – han började kallas så nu – var så upptagen av den underjordiska kampen i Ryssland att han inte hade sinne för annat än det som direkt hade med den att göra. Han lade märke till Lenins egendomliga sätt att presentera minnesmärkena för honom: ”Detta är deras Westminster”, eller ”Detta är *deras* British Museum”, brukade han säga, och tonfallet och antydningarna i hans röst gav besked om både hans beundran för det geniala i dessa storslagna byggnader och hans fientlighet mot den härskande samhällsklass

[1] N. K. Krupskaja, *Memories of Lenin*, s. 60.
[2] Lenin, *Sotjinenija*, vol XXXIV, s. 89-92; Krupskaja, op.cit., loc.cit.: L. Trotskij, *Moja Zjizn*, vol. I, kapitel XI.

som rest dessa byggnader som monument över sin livsinställning och sin makt. Trotskij var ivrig att återvända från dessa utvikningar till ämnen som låg honom närmare om hjärtat: Hur tänkte *Iskra*s ledning svetsa ihop de osammanhängande grupperna till ett centraliserat parti? Hur lade den upp kampanjen mot ekonomisterna som försökte hålla kvar rörelsen inom de opolitiska fackföreningarnas gränser? Hur skulle den bemöta de försök som andra grupper igångsatt för att återuppliva ett narodnikliknande terroristparti? Vad tänkte den göra för att bekämpa Peter Struves ”lagliga marxister” som höll på att glida bort från den revolutionära marxismen? Lenin lyssnade med förtegen tillfredsställelse på historien om hur Trotskij och de andra i fängelset hade studerat hans *Kapitalismens utveckling i Ryssland* och om hur imponerade de hade varit av den enorma samling statistiskt material han samlat för att påvisa att den kapitalistiska industrin hade omvandlat det ryska samhället så radikalt att den utsläckt allt hopp om en agrar socialism och i stället lagt grunden för den proletära rörelsen. Och framför allt inställde sig frågan: Varför hade Trotskij så enträget ombetts att inställa sig i London och vad skulle han göra här?

I själva verket fanns det inget speciellt uppdrag som väntade honom. Lenin var vanligtvis angelägen om att träffa alla som hade utmärkt sig inom det underjordiska arbetet. Bara några veckor tidigare hade han skrivit: ”För att den centrala ledningen alltid skall kunna inte bara ge rad, övertala och argumentera ... utan faktiskt dirigera orkestern, är det nödvändigt att det blir exakt känt vem som spelar vilken fiol och var och hur han gör det, var vederbörande tränats att behärska ett instrument och vilket instrument, vem som spelar falskt och var och varför ... vem som skall bytas ut, och hur och mot vem, för att den missljudande tonen skall försvinna ...”[3] Hans idé om det centraliserade partiet innefattade ett stort intresse för de levande människor, som utkämpade partiets strider på platsen, ett intresse som var karakteristiskt för den sanne ledaren. Han visste att Trotskij hade ”spelat första fiolen” i Sibirien och därför ville han träffa honom för att finna ut ”var och hur han hade lärt sig att behärska sitt instrument”. Vid denna tidpunkt klagade Lenin i brev till sina vänner över *Iskra*s otillräckliga redaktion och han måste ha funderat över om det inte vore bäst att anställa Pennan på *Iskra*. Samma dag Trotskij anlände skaffade Lenin honom en bostad i ett grannhus, där de övriga *Iskra*-redaktörerna, Martov och Zasulitj, bodde. Nykomlingen hade inte väl flyttat in förrän han skrev sitt första bidrag till tidningen – det fanns med i det nummer som publicerades omedelbart efter hans ankomst och var daterat den 1 november 1902.[4]

*Iskra*s redaktionsledning bestod av sex personer: Plechanov, Vera Zasulitj och Axelrod, de tre emigrantpionjärerna inom socialdemokratin, samt de mycket yngre Lenin, Martov och Potresov, som helt nyligen hade lämnat Ryssland. Flertalet redaktörer bodde i London, i stadsdelen S:t Paneras, Plechanov och Axelrod bodde i Schweiz, men Plechanov gjorde täta resor till London. Från denna grupp, särskilt från Lenins hem, utgick alla direktiv till den ryska underjordiska rörelsen, vars agenter dök upp vid Holford Square med meddelanden och återvände hem med instruktioner. Sålunda fann sig den unge Trotskij förflyttad från Vercholensk direkt till den ryska socialismens beslutscentrum och ställd under framstående och sinsemellan olika personligheters ständiga inflytande.

Zasulitj och Martov delade sin våning, sin mat och sina tankar med honom. Det var Vera Zasulitj som, året före Trotskijs födelse, hade skjutit på general Trepov och omedvetet inspirerat *Folkets Frihet* att följa hennes exempel. Efter juryns frikännande av henne hade hon flytt utomlands, stått i förbindelse med Karl Marx och, trots vissa reservationer mot hans idéer, blivit en av grundarna av den ryska marxistiska skolan. Obekymrad om Marx tvivel hade hon varit bland de första att hävda att den proletära socialism som han hade förespråkat för Väst-

[3] Lenin, op.cit., vol. IV, s. 205-24.
[4] *Iskra*, nr 27.

europa skulle passa lika bra i Ryssland.[5] Hon var inte endast en heroisk figur. Hon var också mycket beläst i historia och filosofi och var i allt väsentligt en heretisk natur med en feminin klipskhet som arbetade via intuitiva impulser och infall snarare än förnuftigt. I alla de porträtt som samtida tecknat av henne finner vi också de komiska drag som utmärker den traditionella ryska bohemen. ”Hon skrev mycket långsamt och led sannerligen alla det litterära skapandets kval”, och medan hon skrev eller diskuterade skred hon tankfullt fram och äter genom rummet med klatschande tofflor, rullade cigarretter, kedjerökte och kastade fimpar på fönsterbrädet och borden, spillde aska över sin blus, sina armar och manuskript eller i tekoppen och ibland över den hon pratade med. För den unge Trotskij var hon hjältinnan i ett lysande epos – han hade kommit att hamna under samma tak som revolutionens levande legend.

Martov var bara några år äldre än Trotskij. Han var också jude. Han kom från en gammal familj som frambragt stora hebreiska vetenskapsmän – hans riktiga namn var Zederbaum – och han hade varit en av initiativtagarna till *Bund*, det judiska socialistpartiet, men sedan hade han övergivit tanken på ett avskilt judiskt arbetarparti och i Petersburg, samman med Lenin, bildat *Föreningen för Arbetarnas Befrielsekamp*. Han följde Lenin i dennes landsflykt och samman förenade de sig med veteranemigranterna och grundade *Iskra*. Martov var en subtil analytiker, en författare med en satirisk ådra, en flytande och produktiv kommentator av dagshändelserna, vilket gjorde honom till *Iskra*s journalistiska stöttepelare, medan Lenin var dess politiska lärare och organisatör. Både Martov och Zasulitj hörde till den romantiska sort av rebeller som mindre styrdes av teoretiska principer än av moralisk indignation över sociala orättvisor. Båda var ytterst charmfulla, generösa och anspråkslösa och hade snarare konstnärens än politikerns temperament.

Lenin var gjord av annat material. Inte för att han var helt fri från en romantisk ådra – ingen kunde vara det och samtidigt vara revolutionär under en tid då revolutionen ännu inte var mer än en idé och en dröm. Men Lenin hade undertryckt den romantiska ådran inom sig och föraktade den sedvanliga fördrömdheten hos den ryske revoltören.

Som bror till en narodnikmartyr visste han vilket pris, i blod och missräkning, som revolutionärer hade fatt betala för denna ovärldslighet. Han såg som sin uppgift att ingjuta en realistisk anda i dem, att blanda upp deras glöd med nyktert tänkande och att öva upp dem i precisa, effektiva arbetsmetoder. För detta avdelade han sin egen energi och tid. Han var självdisciplinerad och upptagen av studier och arbete och syntes sällan vid de landsflyktigas sammankomster och tog sällan del i deras oändliga och ofta ofruktbara diskussioner. Han värdesatte och gillade diskussioner som förberedelse för handling, inte för deras egen skull. I viss mening rörde sig hans tankar längs ett enda spår, men detta spår var lika brett som samhället självt och ledde till samhällets omvandling.

Det var närmast oundvikligt att Trotskij skulle närma sig Zasulitj och Martov, som han delade husrum med och som ständigt utövade sitt inflytande på honom, mer än han närmade sig Lenin vars inflytande endast var momentant. Under sina utvecklingsår behövde han trots allt intim social gemenskap och diskussioner som kunde slipa hans tankar. Detta behov tillfredsställde Zasulitj och Martov generöst. Lenin gjorde det inte. De slog också an en djupare sträng inom honom, samma sträng som narodnikerna hade slagit an när han första gången slöt sig till Sjvigovskijs cirkel. Lenins uppträdande kunde inte te sig annat än torrt och prosaiskt för honom, hur mycket nyfikenhet och respekt det än väckte. Det skulle ta år för honom att upptäcka storheten hos denna prosaiska karaktär.

Strax efter sin ankomst till London träffade han också Plechanov som, likt Zasulitj, hade varit en nästan legendarisk figur för honom. Även Plechanov hade varit en av den ryska marxismens grundare och hade stått Engels nära. Han var den nya skolans filosof och ideolog, dess

[5] *Perepiska K. Marxa i F. F. Engelsa s Russkimi Polititjeskimi Dejatelami*, s. 240-42.

store, lärde stilist och vältalare, berömd över hela Europa. Men han var också medveten om sitt anseende och sin talang – tillbakadragen och högfärdig. Vid deras första möte visade han en instinktiv motvilja mot *Iskra*s nye medarbetare och motviljan växte till djup antipati. De båda männen var ganska lika vad gäller begåvning och personlighet. Båda var fantasirika författare och skarpsinniga debattörer, båda hade ett teatraliskt sätt att tala och uppträda, båda var upptagna av sig själva, sina idéer och sina verksamheter. Men medan den yngres stjärna just hade börjat att stiga, hade den äldres just börjat dala. Trotskij flödade över av omogen men fängslande entusiasm, Plechanov hade börjat bli skeptisk och övermogen. Lunatjarskij berättar en anekdot som gick bland emigranterna och som, även om den är uppenbart osann, till en del beskriver Plechanovs attityd. När denne anlände till London lovordade Zasulitj vitt och brett Trotskijs talanger i hans närvaro. ”Pojken”, utbrast hon, ”är utan tvivel ett geni”. Plechanov surnade, vände sig åt sidan och sade: ”Det kommer jag aldrig att förlåta honom.”[6]

Iskras redaktion talade fortfarande med *en* röst. Men det fanns meningsmotsättningar inom den, om vilka Trotskij nu började bli medveten och till vilka han omedvetet och alltmer bidrog. Redaktionsledningen var jämnt delad mellan de tre veteranerna och de tre yngre redaktörerna. Kontroversiella problem löstes genom omröstning och eftersom den ena gruppen röstade i block mot den andra, uppstod ett dödläge. Frågor rörande den redaktionella politiken fick ofta bordläggas tills vidare. Lenin, som var angelägen att bryta dödläget, ansåg att man borde utöka ledningen med en sjunde medlem. Redan i mars 1903, fyra månader efter Trotskijs ankomst, rekommenderade Lenin med eftertryck, i ett memorandum till alla redaktörerna, att Trotskij skulle utses. Han avvisade på förhand alla protester mot hans ålder och kvalifikationer: han underströk Trotskijs ”sällsynta kapacitet”, ”övertygelse och energi”, och tillade att hans bidrag ”inte bara var till stor nytta utan var absolut nödvändiga”.[7] Zasulitj och Martov samtyckte. ”Hans (Trotskijs) litterära arbeten”, skrev Martov till Axelrod, ”avslöjar otvivelaktig begåvning ... och han utövar redan stort inflytande här tack vara sin ovanliga oratoriska talang. Han är en utomordentlig talare. Både Vladimir Iljitj (Lenin) och jag har fått tillräckliga bevis på det. Han besitter kunskaper och arbetar hårt för att fördjupa dem. Jag tillstyrker Lenins förslag utan reservationer.”[8] Axelrod accepterade också kandidaturen. På denna punkt fanns det åtminstone ingen åtskillnad mellan veteranerna och de andra. Hela redaktionen, med ett undantag, välkomnade ivrigt Trotskij. Undantaget var Plechanov. Han protesterade häftigt med motiveringen att Trotskijs bidrag, med dess yppiga retorik, sänkte tidningens standard. Det var sant att Trotskijs stil var blomstrande och prålig. Lenin hade varsamt försökt rensa upp i den och när han rekommenderade Trotskijs utnämning skrev han, att om den senare blev ordinarie medlem av redaktionen, skulle det bli lättare att få honom att inse behovet av en stilistisk enkelhet, han skulle förstå att detta var hela redaktionens åsikt och inte berodde enbart på Lenins förkärlek för stränghet. Men till alla kollegernas förtrytelse gick Plechanov inte att rubba. Efter en mängd gräl förde Zasulitj den aningslöse Trotskij till ett redaktionsmöte i hopp om att Plechanov skulle ge med sig. Plechanov snäste av ”inkräktaren” och envisades med sitt veto.

I *Mitt liv* säger Trotskij att Plechanov misstänkte att han, Trotskij, skulle förena sig med Lenin i opposition mot veteranerna. Det kunde knappast ha varit Plechanovs huvudmotiv. Alla de övriga veteranerna behandlade Trotskij med nästan faderlig stolthet och ömhet, och han, som gruppens Benjamin, visade dem i sin tur tillgiven vördnad. Sådan var hans attityd inte enbart mot Zasulitj utan också mot Axelrod, vars hem i Zürich nu blivit den reträttplats Trotskij föredrog under sina resor på kontinenten. Det är svårt att tänka sig två mer kontrasterande

---

[6] A. Lunatjarskij, *Revolutsionnje Siluetij* s. 19-22. Vissa krönikörer (Zelikson-Bobrovskaja) säger att när Trotskijs första osignerade artiklar kom i *Iskra*, trodde läsarna att de var Plechanovs.
[7] Krupskaja, op.cit., s. 65; Trotskij, op.cit., vol. I, kapitel XII.
[8] *Pisma Axelroda i Martova*, s. 79-80.

karaktärer än Plechanovs och Axelrods, trots att de i närmare tjugofem år arbetat tillsammans i nära vänskap. Axelrod var en sydukrainsk jude, liksom Trotskij, och hade börjat som narodnik i det ursprungliga Södra Rysslands Arbetarförbund varifrån Trotskij hade lånat namnet på sin första organisation. Därefter hade han emigrerat och verkat som pionjär för marxismen. Han hade inga av Plechanovs gåvor, var en dålig skribent och ännu sämre talare, men han var den oartikulerade upphovsmannen till många av de idéer som hans vän på ett briljant sätt utvecklade. Medan Plechanovs socialism var intellektuell härrörde Axelrods från en absolut tillit till arbetarklassen. Han hade en fanatisk tilltro till att arbetarna själva skulle finna sin väg till socialism och frigörelse och han misstrodde instinktivt intelligentians anspråk på att leda dem – detta blev senare det huvudsakliga motivet för hans orubbliga opposition mot bolsjevismen. Medan Plechanov med sin europeiska polityr och sitt aristokratiska utseende förde en ganska borgerlig tillvaro, tjänade Axelrod sitt uppehälle som arbetare genom att i sitt hem tillverka ett slags kärnmjölk, som han själv levererade till sina kunder. Över sina mjölkflaskor diskuterade han med ryska flyktingar för vilka hans hem var en tillflyktsort där de ofta fick mat och kläder. Med sitt yviga och rufsiga skägg såg han mer ut som en from rysk rabbin än en revolutionär politiker. Ändå hade alla de revolutionära ledarna, inklusive Lenin, tills helt nyligen betraktat honom som sin lärare och impulsgivare. Den unge Trotskij blev starkt fäst vid denne man och hans tillgivenhet skulle få konsekvenser för hans politiska öde.[9]

Ömsesidiga vänskapsband knöt honom också till en annan pionjär, Leon Deutsch, även han en f.d. sydrysk narodnik, som nyligen hade flytt från Sibirien, efter tretton års *katorga,* och gjort en resa runt jorden. Trots att han befann sig på höjden av sin ryktbarhet – hans modiga flykt hade väckt beundran över hela världen – betraktade Deutsch den nya tiden, dess problem och dess män med modfälld och något oförstående blick. Han kände sig en aning olustig inför Trotskijs översvallande radikalism och optimism men hyste ändå stor tillgivenhet för denne briljante ”Benjamin”, som om han förkroppsligat hans egen ungdoms förhoppningar, iakttog med beundran hans första steg utomlands och sökte hjälpa och främja honom på alla sätt.

Brytningen inom *Iskra* hade ännu inte fått någon politisk betydelse. Endast kort tid innan hade Lenin och Martov, som vi sett, suttit vid veteranernas fötter med samma känslor som nu besjälade Trotskij. Men deras lärotid var nu slut och eleverna var, som ofta är fallet, mer påtagligt medvetna om detta än lärarna. Hela arbetet koncentrerades nu till *Iskra* och som redaktörer och medarbetare var alla veteranerna, med undantag av Plechanov, mer eller mindre ineffektiva. De skrev sällan och inte särskilt väl och de tog ytterst ringa, om någon del i organiserandet av de hemliga rörelserna i Ryssland. Lenin och Martov delade de redaktionella vardagsuppgifterna mellan sig och Lenin, assisterad av Krupskaja, bar bördan av det rutinarbete som måste utföras för att bibehålla och utveckla kontakterna med Ryssland.[10] Veteranerna kände sig naturligtvis förbigångna.

Känslorna av avund fick sin brännpunkt i fiendskapen mellan Plechanov och Lenin som var vardera gruppens mest bestämda personligheter. Denna fiendskap hade framträtt från det ögonblick *Iskra* grundades och den hade därefter växt. Lenin var i färd med att få förtroende för sina egna idéer och arbetsmetoder och han dolde det inte. Plechanov behandlade honom

---

[9] L. Trotskij, op.cit., loc.cit. och *Lenine*, s. 9-60; A. Lunatjarskij, op.cit., s. 35-40; F. Dan, *Proiskozjdenje Bolsjevisma*, s. 191-94, 288-89; N. Alexejev i *Proletarskaja Revolutsija*, no. 3, 1924; L. N. Mesjtjerjakov i *Petjat i Revolutsija*, vol. II, 1924; V. Medem, *Von Mein Leben*, vol. II, kapitel I; John MW, *Pioneers and Builders*, vol. I, s. 205-07.

[10] I ett kritiskt memoarverk skrivet 1927 medger Potresov: ”Och ändå värderade ... vi som hade mest med arbetet att göra... Lenin inte endast för hans kunskaper, tankeförmåga och arbetskapacitet utan även för hans storartade hängivenhet för saken, hans ständiga beredskap att satsa sig själv fullständigt och ta på sig de obehagligaste uppgifterna och utan tvekan klara av dem med största samvetsgrannhet.” A. N. Potresov, *Posmertnji Sbornik Proizvedenij*, s. 299.

med överseende ironi eller mästrande nedlåtenhet. Några månader innan Trotskijs ankomst, i maj 1902, hade Lenin skrivit till Plechanov: ”Du har en snygg uppfattning om takt ... Du drar dig inte för att använda de mest nedsättande uttryck ... Om ditt syfte är att omöjliggöra gemensamt arbete, kommer det sätt du valt att mycket snabbt ge dig framgång. Vad våra personliga relationer angår ... har du en gång för alla förstört dem, eller rättare sagt, du har fått dem att fullständigt upphöra.”[11] Denna spricka hade sedan lappats ihop av Zasulitj och Martov. Men sammanstötningarna fortsatte och den sista kom i samband med Trotskijs arbete för *Iskra*. ”En gång återvände Lenin från ett redaktionsmöte”, skriver Krupskaja, ”i fruktansvärt vredesmod. ‘Just ett snyggt tillstånd’, sade han, ‘ingen har tillräckligt mod att bemöta Plechanov. Se på Vera Ivanovna (Zasulitj)! Plechanov går hårt fram mot Trotskij och Vera säger bara ”Just likt vår George. Allt han gör är att skrika.” Jag kan inte fortsätta på det här viset’, utbrast Lenin.”[12]

Nästan omärkligt avlöstes denna meningsbrytning av en annan som härrörde från den. Lenin, Martov och Potresov (den senares roll till en början viktig, var numera obetydlig) agerade och röstade fortfarande tillsammans mot veteranerna. Men allteftersom rivaliteten utvecklades, började Lenin komma i konflikt även med sina generationskamrater, i synnerhet Martov. Övertygad om att han hade rätt, gav han aldrig efter utan gick på utan hänsyn till veteranernas känsligheter. Martov, som var mindre bestämd i sina åsikter och mindre beslutsam när det gällde att genomdriva dem, försökte mäkla fred. Hans idéer var vanligtvis desamma som Lenins, men så snart han försökte realisera dem och stötte på motstånd, började han vackla och retirera under trycket av sina eftertankar. Detta skedde inte enbart under grälen med veteranerna. I andra sammanhang brukade han också först vanligtvis hålla med Lenin om det riktiga i att ”kompromisslöst eftersträva” ett visst mål. Sedan brukade han skygga för Lenins kompromisslösa manér och slutligen överge målet. Han hade ett milt temperament och stöttes tillbaka av Lenins ”hårdhet”. Vid möten ”brukade Lenin se på Martov, som han skattade högt, med en kritisk och smått misstänksam blick och Martov, som kände denna blick, brukade titta ned medan hans axlar ryckte nervöst ... Lenin såg förbi Martov när han talade, medan Martovs ögon blev glasartade bakom den hängande och aldrig riktigt rena pince-nezen.”[13]

Det var alltså dessa påverkningar som Trotskij nu utsattes för. Det faktum att Lenin försvarade honom och försökte bana väg för honom, mot Plechanovs protester, borde ha fört honom nära Lenin och fått honom att vända sig mot veteranerna. Men detta skedde inte. För det första var, som vi vet, veteranerna på denna punkt inte ense med Plechanov – även de gjorde sitt bästa för att stödja och uppmuntra Trotskij. För det andra var han nästan tio år yngre än Lenin och tio gånger så öppen för veteranernas romantiska attraktionskraft. Ännu hade han inte haft tid att mista sina illusioner om dem och upptäcka att de, alla sina förtjänster till trots, var ineffektiva i det dagliga rutinarbetet. Han tyckte Lenins opposition mot dem var burdus och hans motiv personliga och låga.

Han betraktade emellertid denna oöverensstämmelse som den triviala sidan av ett lysande och viktigt företag. De interna käbblen hindrade inte *Iskra* från att bli det stora samlingscentrumet för det framväxande partiet – dess blotta namn var en väckande signal för revolutionärer. Ingen trodde mer brinnande än Trotskij på *Iskra*s mission och hans författarskap genljöd av denna tro. Det utmärkande för hans tidiga bidrag till *Iskra* ligger inte så mycket i idéernas originalitet som i kraften hos den känsloström som går genom dem, den passionerade styrkan i hans revolutionära upprop, den nästan dramatiska häftigheten i de invektiv som han öste över Rysslands härskare och socialismens fiender. Han skrev nu utan censurens hämmande inverkan och han gav fritt utlopp åt sitt temperament, ett faktum som inte nödvändigtvis

[11] *The Letters of Lenin*, s. 155-56.
[12] Krupskaja, op.cit., s. 65.
[13] Trotskij, op.cit., vol. I, s. 176.

förbättrade kvalitén på hans författarskap – hans artiklar i *Iskra* var ofta underlägsna hans sibiriska essäer.

Hans första bidrag till *Iskra* ägnades tvåhundraårsminnet av uppförandet av den beryktade Schlusselburgfästningen som Peter den store hade byggt nära sin huvudstad – ”hans fönster mot Europa och hans viktigaste fängelse”. Författaren framkallade skuggorna av de martyrer som hade mördats eller drivits till vansinne inom dess väggar och bland martyrerna fanns Alexander Uljanov, Lenins bror. Och han slutade med ett rungande utfall mot tsaren och hans tjänare: ”Ni kan fortfarande hänge er åt era patriotiska backanaler – ni är idag fortfarande herrar över Schlüsselburg.” I samma nummer gisslade han den kvasiliberala lågadeln som i Semstvon knappt vågade andas ett ord mot överheten: ”Vilka ytterligare egyptiska pester, vilka ytterligare ryska skorpioner skall det behövas för att räta ut de liberala Semstvomännens undergivet böjda ryggar?”[14] I samband med några av tsaren organiserade slavofila demonstrationer mot Turkiet skrev han om ”slavofilismens hajar”: ”Åter, oh ryska medborgare, görs ett försök att öppna den officiella slavofilismens säkerhetsventil och ge dina medborgerliga överloppskänslor ett utlopp. Åter, liksom för tjugofem år sedan (under det rysk-turkiska kriget 1878), drar journalistikens leverantörer av patriotism fram ur sina arkiv ... idéer om panslavistiskt broderskap och sätter dem i omlopp med pompa och klockdån.” Ändå behandlar tsarens regering inte sitt folk bättre än sultanen behandlar sina icke-muselmanska undersåtar. ”Är våra egna fängelser”, frågade författaren, ”bättre än de turkiska ... har inte soldaterna under våra straffexpeditioner våldtagit Poltavaböndernas hustrur och döttrar? Har de inte plundrat deras egendom? Varför gav då så kallade liberaler sitt stöd åt tsarens ”civiliseringsmission” i Turkiet, varför ”uppmanar de inte till ett korståg mot tsardömets barbarer?” Den halvliberala oppositionen, ”denna laglydiga opposition mot en laglös regering” var redan och skulle under många år förbli den främsta måltavlan för hans ironi.[15] I Semstvon, vars funktion borde vara att bedöma administrationens handlingssätt, ”antar i själva verket den anklagade rollen av presiderande domare och gör anspråk på rätten att ajournera domstolen vilket ögonblick som helst”. Tsardömet erbjöd Semstvon ”knutpiskan inslagen i Magna Chartas pergament” och Semstvon var nöjd. Vad menar de med frihet – ”frihet från politisk frihet?” ”Man kan lugnt påstå att om friheten i Ryssland skulle födas ur Semstvon skulle den aldrig levandegöras. Lyckligtvis har den ryska friheten mer pålitliga föräldrar: det revolutionära proletariatet och den inre, självförstörande logiken i den ryska absolutismen.” Många politiska strömningar kommer att efterlösa varandra, många partier kommer att uppstå och försvinna, vart och ett med anspråk på att kunna förbättra det socialdemokratiska programmet och den socialdemokratiska taktiken, men framtida historiker kommer att säga: dessa strömningar och dessa partier var obetydliga, sekundära inslag i den stora kamp som förs av den uppvaknande arbetarklassen ... som redan går framåt med snubblande men trosvissa steg på vägen mot politisk och social frigörelse.” [16]

I samma anda skrev han om tsarens försök att tvinga på finländarna det ryska språket och utplåna deras självbestämmanderätt, om utstötandet av Maxim Gorkij ur Kejserliga Akademin, om det meningslösa med det nybildade Socialrevolutionära Partiet som återföll till narodnikterrorism, eller om polismaktens försök att själv organisera hemliga förbund i konkurrens med de riktiga underjordiska organisationerna. Hans attacker mot socialrevolutionärernas terrorism, och i synnerhet det angrepp han levererade efter avrättningen av

[14] *Iskra*, nr 27, 1 november 1902.
[15] *Iskra*, nr 28, 15 november, och nr 29, 1 december 1902. Det är värt att notera att redan i mars 1901 skrev Trotskij i Österns Nyheter: ”Den rena liberalismen, med alla dess tros-symboler från Manchester, vissnade i vårt land redan innan den hann blomma. Den föll inte i någon god social jord. Det var möjligt att importera Manchesteridéer ... men det var omöjligt att importera den sociala miljö som producerade dessa idéer.” *Sotjinenija*, vol. XX, s. 85-86.
[16] *Iskra*, nr 29, 1 december 1902.

en ung student, Balmasjev, som hade dödat inrikesminister Sypiagin, framkallade indignerade protester från liberaler och socialister. Den liberala intelligentian hyste större sympati för terroristerna än för marxisterna. Men även socialister hävdade att Trotskijs polemiker var alltför lidelsefulla och att han borde ha skrivit med större respekt eller värme om den avrättade socialrevolutionären.[17]

Endast nio månader efter hans ankomst till London öppnades de ryska socialdemokraternas andra partikongress. Under denna korta tidsrymd hade hans rykte blivit så grundmurat att han vid tjugotre års ålder kunde spela en ledande roll vid kongressen och under den kritiska splittringen mellan bolsjeviker och mensjeviker. Detta berodde kanske mer på hans föredrag och tal än på hans författarskap. Han hade inte väl anlänt till London förrän Lenin och Martov ställde upp honom i debatter mot ärevördiga gamla narodniska och anarkistiska emigranter i Whitechapel. Novisen blev glatt överraskad över den lätthet med vilken han sopade golvet med sina gråhåriga motståndare. Därefter besökte han de ryska kolonierna i Västeuropa. Samtida har beskrivit det första plötsliga och oemotståndliga intrycket av hans framträdande som talare, schvungen, lidelsen, fyndigheten och den dånande metalliska rösten, med vilken han entusiasmerade åhörare och kastade sig över motståndare. Detta verkar än mer märkligt som han bara ett par år tidigare stått villrådigt stammande och rodnande inför en mindre hemmapublik och som han sedan tillbringat större delen av sin tid i fängelsernas och förvisningens ensamhet. Hans vältalighet var helt ursprunglig: han hade ännu knappast hört en enda talare värd att efterlikna. Detta är ett av de fall där latent och oväntad talang plötsligt bryter fram med en sprudlande vitalitet som förnöjer och förvånar alla som bevittnar den. Hans tal utmärktes, i högre grad än t.o.m. hans författarskap, av en sällsynt tankeintensitet, fantasi, känsla och uttrycksfullhet. Den retorik, som ofta tyngde hans artiklar, gjorde hans tal än mer dramatiska. Han framträdde som en del av dramat och med känslan av att ge sig in i en konflikt där de inblandade krafterna och aktörerna var av övernaturlig storlek, där striderna var homeriska, och där höjdpunkterna var värdiga halvgudar.[18] När han stod ovanför mängden och kände en stor samling ögon riktade mot sig, samtidigt som han själv rörde upp stormar i en mängd hjärtan och sinnen, då var han i sitt rätta element. En samtida beskriver den magre, långe mannen – med de stora, intensiva ögonen och den stora, sensuella och oregelbundna munnen uppflugen på plattformen som en ”rovfågel”.[19]

*

I djupet av den beundrade talaren och skribenten kvarlevde, som han själv uttryckte det, en ”barbar som stred för sitt liv”. När han nu tillhörde rörelsens elit, måste han från grunden lyfta sig själv intellektuellt. Han studerade flitigt marxismen som, under denna sin guldålder, försåg adepten med en gedigen intellektuell utrustning. Alldeles innan han flytt från Sibirien hade han utforskat sammansattheten i det ”kapitalistiska kretsloppet”, med dess periodiska kriser, såsom den med skenbar torrhet men ändå dramatiskt effektfullt analyseras i andra volymen av *Das Kapital*. Utomlands återupptog han sina studier. Men hans fascination inför marxismen utestängde alla andra idéer och fenomen. När han anlände till London tyckte han det var underligt att Lenin försökte intressera honom för Englands historiska monument. När han

[17] Sommaren 1902 avlade Miljukov, de konstitutionella demokraternas blivande ledare, ett besök hos *Iskra*s redaktörer i London, lovprisade *Iskra* men protesterade mot dess kampanj mot terrorismen. ”Varför”, sade han, ”inte låta det bli ytterligare några mordförsök på tsarens ministrar och vi kommer att få en konstitution.” Den moderate konstitutionalisten betraktade ofta terroristen som ett värdefullt verktyg att utöva tryck på tsaren med. N. Alexejev i *Proletarskaja Revolutsija*, nr 3, 1924.

[18] I augusti 1902, strax före sin flykt från Sibirien, hade han skrivit i Österns Nyheter: ”Samhällslivets lagar och samvarons principer ... är också en kraft som inte är mindre storslagen än det antika Ödet. Med sitt obarmhärtiga tvång kan de sociala principerna, i lika hög grad som Aiskylos’ öde, krossa den individuella själen om denna kommer i konflikt med dem.” *Sotjinenija* vol. XX, s. 241.

[19] V. Medem, op.cit., vol. II, s. 7-9; P. A. Garvi, *Vospominanja Sotsialdemokrata*, s. 385.

första gången besökte Paris värjde han sig på liknande sätt mot nya intryck som trängde på. Han gjorde en grotesk sammanfattning av sin första bild av Paris: ”Mycket likt Odessa, men Odessa är bättre.” Louvrens konstskatter tråkade ut honom. Det som mest intresserade honom i Frankrike var kontroversen mellan de ortodoxa marxisterna, ledda av Jules Guesde och reformisterna, som anfördes av Jaurès. Han beblandade sig med en mängd parisiska arbetare i färd med att demonstrera mot Millerand, som var den förste socialisten som blivit minister i en borgerlig regering, och som sedan arbetat på att undertrycka strejker. Marscherande i demonstrationståget ropade han ”allehanda nedsättande saker om Millerand”.

I Paris träffade han sin andra fru, Natalja Sedova, vid den tiden en studentska som tagit honom till Louvren och försökt öppna hans ögon för måleri och skulptur. Hon var några är yngre än hans första fru och liksom hon revolutionär. Hon hade relegerats från en internatskola för unga adelsflickor i Charkov, där hon hade övertalat sina klasskamrater att inte närvara vid bönemöten och i stället för bibeln läsa radikal rysk litteratur.[20] Hon studerade nu konsthistoria vid Sorbonne. Hon skulle bli hans följeslagerska under resten av hans liv och i fulla mått dela både segrar och nederlag med honom. Sokolovskaja förblev emellertid hans lagliga hustru och bar hans namn. De juridiska krånglen kring deras förhållande betydde ingenting för dessa tre – likt andra revolutionärer fäste de av princip inte något avseende vid medelklassens föreskrifter för respektabilitet. I djupet av sitt hjärta kanske Trotskij aldrig riktigt befriade sig från vissa samvetskval beträffande det sätt på vilket han hade lämnat Sokolovskaja och hans mer än antydda motvilja mot att tala utförligt om sitt eget privatliv kan förklara varför han i sin självbiografi inte ägnade mer än en enda mening åt hela saken. Som emigrant kunde han själv inte göra mycket för sin fru och sina två barn. Hans föräldrar, som 1903 begav sig till Paris för att få till stånd en försoning tog hand om barnen och hjälpte till med deras uppfostran. Så vitt vi vet uppstod aldrig frågan om en återförening mellan Trotskij och hans första fru. När han och Sedova återvände till Ryssland fanns ingen antydan till missämja. Band av respekt och storsint vänskap skulle förena de tre livet ut. Till slut drabbade hans politiska öde med samma tragiska tyngd båda kvinnorna och deras barn.

*

Medan Trotskij arbetade och höll föredrag i Frankrike, Schweiz och Belgien ställde de hemliga högkvarteren i Ryssland envisa krav på att han skulle sändas tillbaka. Den ryska underjordiska rörelsen och emigranternas högkvarter konkurrerade intensivt om personal. Trotskij kände inte till dessa krav. När gamle Leon Deutsch fick höra talas om dem använde han allt sitt inflytande för att förhindra Trotskijs återresa. Med sina egna tretton års straffarbete i Sibirien i tung åminnelse pläderade han hos *Iskra*s redaktörer för att ”Benjamin” skulle behållas utomlands, så att han skulle kunna fördjupa sin bildning, se världen och utveckla sina talanger. Deutsch fann en förbunden i Lenin som inte ville förlora sin medarbetare. Lenin skrev tillbaka till Ryssland att Trotskij inte visade någon önskan att återvända. Detta var ett svepskäl som Lenin använde i hopp om att tillfälligt tysta det ryska högkvarteret och Krupskaja lämnar inga tvivelsmål om att det var han som bestämde att Trotskij inte skulle sändas tillbaka. På så vis avgjordes Trotskijs öde för ögonblicket: han skulle stanna utomlands för att närvara vid den kommande partikongressen.[21]

*

I juli 1903 kunde kongressen äntligen hållas i Bryssel. Denna kongress kom i själva verket att utgöra den grundläggande församlingen – den s.k. första kongressen 1898 hade bestått av ett möte i Minsk med bara åtta deltagare som genast arresterats och inte lämnat något efter sig utom ett revolutionärt manifest skrivet av Peter Struve. De hemliga organisationernas nät, och

[20] Eastman, op.cit., s. 153.
[21] N. Krupskaja, *Memories of Lenin*, s. 60; Lenin, *Sotjinenija*, vol. XXXIV, s. 114.

kontakterna med *Iskra*, hade först nu, 1903, knutits så fasta att alla kände tiden mogen för bildandet av ett regelrätt parti med en väldefinierad författning och en vald ledning. Man tog för givet att denna ledning skulle bestå av *Iskra*-redaktionen som försett organisationerna med deras politiska idé och samordnat deras aktiviteter. Kongressen var en högtidlig händelse för hela redaktionen. För veteranerna var den förverkligandet av en dröm som länge omhuldats i fängelser och på deportationsorter och andra förvisningsplatser.

Det togs också för givet att *Iskra*-gruppen skulle framträda som en enad front vid kongressen, solidarisk i fråga om idéer, mål och anspråk på ledarskap. Före kongressen förekom en viss oenighet beträffande utkastet till ett program, men detta ordnades lätt upp. Motstånd väntades från två håll: från ekonomisterna, som skulle kämpa en retirerande kamp mot den segerrikt framträngande revolutionära politiken, och från den judiska Bund-sammanslutningen, som krävde en ställning för sig inom partiet. Dessa två grupper var i mindretal och alla inom *Iskra* stod förenade mot dem. Alldeles innan kongressen öppnades började *Iskra*s redaktörer tvista om det sätt på vilket partiets ledande sektioner skulle organiseras. Men detta föreföll vara en mindre organisationsdetalj.

I början av juli samlades fyrtiofyra röstberättigade delegater, samt fjorton med konsultativ röst, i det socialistiska *Maison du Peuple* i Bryssel. Trotskij kom från Genève för att samman med annan delegat representera Sibiriens Socialdemokratiska Arbetarförbund.[22] Församlade i en grå och trist lagerlokal på baksidan av *Maison du Peuple* lyssnade delegaterna hänfört till Plechanovs öppningsanförande. De tyckte sig genom sin närvaro bidra till skapandet av ett historiskt monument för det undertryckta Ryssland som under mer än trekvarts sekel kämpat mot tsarerna och nu var på väg mot de slutliga slagen. Varken kongressens anspråkslösa inramning eller dess undangömdhet från världen kunde i deltagarnas ögon beröva detta ögonblick dess historiska betydelse.

Den allmänna debattens första tvistefråga gällde Bund. Den judiska organisationen krävde självbestämmanderätt inom partiet och rätt att välja egen centralkommitté och forma sin egen politik i frågor som angick den judiska befolkningen. Den begärde vidare att partiet skulle erkänna Bund som dess enda representant bland de judiska arbetarna. Den uppmanade partiet att strida inte endast för lika rättigheter för judar, som det hade gjort, utan även för judarnas ”kulturella självbestämmanderätt”, d.v.s. deras rätt att sköta sina egna kulturella angelägenheter och driva sina egna skolor på det judiska språket (yiddish). På *Iskra*-gruppens vägnar avvisade Martov, en av Bunds grundare, indignerat dessa krav. Trotskij upprepade tillbakavisandet än häftigare. Debatten ägde rum endast några månader efter den stora judepogromen i Kisjinev. Judisk överkänslighet och misstänksamhet hade kommit i dagen och känslorna speglades indirekt i Bunds attityd.[23] *Iskra*s icke-judiska talesmän höll sig i bakgrunden, för att inte väcka denna känslighet, och avslaget på Bunds framställan kom sålunda från judarna. Martov lade fram motionen mot Bund och endast judiska delegater signerade den. Trotskij talade själv på de judiska *Iskra*-medarbetarnas vägnar och utnyttjande denna omständighet till det yttersta gisslade han Bund-delegaterna till våldsam ilska. De protesterade häftigt mot hans tal, påstod att han var ute för skymfa judarna och vädjade till ordföranden för att denne skulle

[22] I *Mitt liv* beskriver han humoristiskt hur han och doktor Uljanov, Lenins yngre bror, på en liten station nära Genève i hast hoppade upp på ett expresståg till Bryssel, efter det att tåget satt sig i rörelse, och hur stinsen stoppade tågsättet för att ta ned de underliga passagerarna från bufferten. Trotskij reste på ett falskt bulgariskt pass som herr Samokovlieff. Dessa försiktighetsåtgärder var avsedda att förvilla den ryska hemliga polisen. Men ochranan hade sina agenter bland delegaterna och den belgiska polisen höll noga uppsikt över kongressen och dess deltagare. Trotskij beskriver, i god filmscenario-stil, sin kapplöpning med en polisagent genom Bryssels tomma gator mitt i natten. Slutligen överfördes kongressen till London.

[23] En talande redogörelse för stämningen bland judiska socialister efter pogromen finns i den blivande sovjetiske presidenten Y. M. Sverdlovs korrespondens i *Petjat i Revolutsija*, vol. II, 1924. Se också Medem, op.cit., vol. II, s. 29-32.

skydda dem. När denne fann Trotskijs yttranden oklanderliga, motionerade Bundisterna om en klandervotering mot ordföranden.

Detta var en av kongressens stormigaste scener och ett av de mycket få tillfällen då Trotskij framträdde i egenskap av jude och yttrade sig i en specifikt judisk fråga. Att han gjorde detta endast för att tillbakavisa judiska krav måste ha tett sig närmast lymmelaktigt för de överspända Bund-delegaterna. Han hävdade emellertid att mer än en judisk fråga stod på spel. Genom att begära självbestämmanderätt inom partiet, med rätt att välja egen centralkommitté, skapade Bund i själva verket ett prejudikat för andra: hade partiet beviljat Bund sådana privilegier skulle det senare inte kunnat vägra andra grupper samma sak. Det skulle då tvingats överge idén om en integrerad organisation för att i stället ombilda sig till en lös federation av partier och grupper. Bund försökte, kort sagt, att på omvägar och med smygmedel få *Iskra*-gruppen att överge sin grundprincip och det praktiska arbete den hade utfört för att göra verklighet av den. Det andra kravet, att Bund skulle erkännas som partiets enda representant bland de judiska arbetarna, innebar att endast judar skulle vara berättigade att ge judiska arbetare det socialistiska budskapet och att organisera dem. Detta, påpekade Trotskij, var ett uttryck för misstro mot de icke-judiska medlemmarna av partiet och en utmaning mot deras internationalistiska övertygelse och känsla. ”Bund”, utropade Trotskij under en storm av protester, ”har sin frihet att inte lita på partiet, men det kan inte vänta sig att partiet skall avge ett misstroendevotum mot sig självt.”[24] Partiet som helhet kunde inte avstå från rätten att vända sig till de arbetande judiska massorna utan att ge efter för en judisk separatism. Bunds krav på ”kulturell självbestämmanderätt” härrörde från samma separatism som med sina krav vände sig till först partiet och sedan staten och nationen. Socialismen ville sopa bort barriärer mellan raser, religioner och nationaliteter – den kunde inte fås till att bygga sådana barriärer. Han tillerkände judarna rätten att, om de så önskade, ha skolor med undervisning på yiddish. Men dessa, tillade han, skulle inte stå utanför det nationella undervisningssystemet och det judiska kulturlivet skulle i sin helhet inte sluta sig inom sig självt. En motion om detta lade han fram som ett komplement till Martovs allmänna resolution. Båda resolutionerna röstades igenom med överväldigande majoritet.[25]

Liksom Martov, Axelrod, Deutsch och andra socialister av judisk härkomst intog Trotskij den så kallade assimileringspositionen som hävdade att det inte fanns någon framtid för judarna i en separat samhällsbildning. De band som hade hållit judarna samman var antingen religionens, som enligt rådande socialistisk övertygelse var på väg att upplösas, eller den halvfiktiva nationalismens som kulminerat i sionismen. Bund motsatte sig kraftigt sionismen, eftersom den ansåg att judarnas framtid låg i den så kallade diasporans länder. Men, hävdade Trotskij, i sin kritik av sionismen tillägnade sig Bund sionismens nationalistiska väsen.[26] Han såg lösningen på judarnas problem inte i bildandet av en judisk stat, än mindre i upprättandet av judiska stater inom icke judiska stater, utan i en ständig internationalistisk nydaning av samhället. Förutsättningen för detta var ett ömsesidigt och oreserverat förtroende mellan judar och icke-judar både inom partiet och i staten. Denna attityd skulle han förbli trogen till slutet av sitt liv – endast trycket från nazismen fick honom att något dämpa sin fientlighet mot

[24] *Vtoroj Sjesjd RSDRP*, s. 52-55.
[25] Ibid., s. 198.
[26] Kort tid efter kongressen publicerade Trotskij i *Iskra* en från attack mot sionismen. Anledningen var en konflikt mellan de ursprungliga sionisterna, anförda av Theodore Herzl, och de sionister som, ledda av Max Nordau, var beredda att göra Uganda i stället för Palestina till ett judiskt hemland. Herzl försökte köpa Palestina av sultanen, medan Nordau ledde en kampanj för förvärvandet av Uganda. En fanatisk anhängare till Herzl försökte mörda Nordau. Trotskij beskrev i detta sammanhang Herzl som en ”skamlös äventyrare”, talade om ”sionromantikernas hysteriska snyftande”, och skönjde sionismens bankrutt i konflikten. (*Iskra*, nr 56, 1 januari 1904.)

sionismen.[27] Han erkände inte den tragiska sanning som låg i judarnas misstro mot deras icke judiska omgivning. Varken han eller någon annan socialist kunde ens i sina mardrömmar föreställa sig att Europas arbetarklass, som under generationer lyssnat till predikningar om internationell solidaritet, fyrtio år senare skulle vara oförmögen eller ovillig att förebygga eller hindra mordet på sex miljoner judiska män, kvinnor och barn i Hitlers gaskammare. Bunds formler kunde naturligtvis inte ge någon lösning på dessa problem. Trotskij framträdde som jude mot den judiska separatismen, eftersom hans vision av framtiden låg lika långt från den europeiska ”civilisationen” i mitten av seklet, som himlen låg från jorden.

Nästa dispyt vid kongressen ägde rum mellan *Iskra*-gruppen och ekonomisterna. Ekonomisterna protesterade mot den förgrundsposition som revolutionspolitiken hade fått inom partiet i jämförelse med fackföreningspolitiken och kampen för reformer. De protesterade också mot den centraliserade organisation inom vilken de, ekonomisterna, var reducerade till en maktlös fraktion. Deras talesmän, Martinov och Akimov, förebrådde *Iskra* för dess diktatoriska, ”jakobinliknande” attityd.[28] Det är värt att notera att detta var första gången denna anklagelse dök upp i något protokoll. *Iskra*-gruppen besvarade kritiken i full samstämmighet. Trotskij talade mot ekonomisterna med en aggressiv iver som förlänade honom epitetet ”Lenins knölpåk”.[29] Kampen för små ekonomiska vinster och reformer, sade han, var endast meningsfull så till vida som den hjälpte till att samla arbetarklassens styrkor för revolutionen. ”Det socialdemokratiska partiet genomför en fundamental självreformering när det kämpar för reformer – en reformering av proletariatets sinnelag under dess förberedelse för en revolutionär diktatur.” De härskande klasserna går i varje fall med på reformer endast när de är utsatta för ett revolutionshot och således var den revolutionära politikens förgrundsställning nödvändig även under kampen för reformer.[30] Han försvarade den centralistiska organisationsordningen och påpekade att partiet behövde hårda stadgar som kunde ge ledningen möjlighet att hindra olämpliga påverkningar utifrån. Han förlöjligade anklagelserna om jakobinism och sade att stadgarna borde uttrycka ledningens organiserade misstro mot medlemmarna, en misstro som manifesterade sig i vaksam kontroll ovanifrån över partiet.[31]

Denna idé skulle snart bli Lenins exklusiva egendom och bolsjevismens särmärke. Trotskij hade, som vi minns, talat för idén så tidigt som 1901 och den var fortfarande *Iskra*s gemensamma egendom. Den sammanfattade för att citera mensjevikernas mest auktoritative historiker, alla framsynta socialisters reaktion mot rörelsens ”konturlöshet och federativa löslighet”.[32] Men detta var sista gången som hela *Iskra*-gruppen, inberäknat de blivande mensjevikerna, var helt eniga i försvaret av denna även om kanske ingen talade så kraftfullt för den som Trotskij. Ingen skulle heller ha blivit mer förvånad än han själv, om någon sagt till honom, att han ett par möten senare ilsket skulle fördöma sina egna ord. Det var i stort sett

---

[27] I en intervju med den amerikansk-judiska *Forward* (28 januari 1937) uppgav Trotskij att efter erfarenheten med nazismen var det svårt att tro på den judiska ”assimilering” som han hade hoppats på. Sionismen i sig själv, fortsatte han, skulle inte lösa problemet; men även under socialismen skulle det kanske bli nödvändigt för judarna att slå sig ned på ett avgränsat territorium.

[28] *Vtoroj Sjesjd RSDRP*, s. 137.

[29] N. K. Krupskaja, op.cit., s. 70.

[30] *Vtoroj Sjesjd RSDRP*, s. 136-37.

[31] Ibid., s. 168.

[32] L. Martov, *Istorija Rossiiskoj Sotsial-Demokratj*, s. 62-72. Martov skildrar i hur hög grad begreppet centraliserad organisation då låg ”i luften”. Idén formulerades först i detalj, inte av Lenin, utan av en underjordisk arbetare i Petersburg, som skrev ett brev till Lenin om detta och som efter splittringen gick över till mensjevikerna. En organisationsplan liknande Lenins föreslogs *Iskra* året innan kongressen, av Savinkov som senare lämnade socialdemokraterna för att bilda det socialrevolutionära partiet. Även efter splittringen skrev Martov: ”När det gäller organisationsproblemet är vi först och främst anhängare av en centralism, vilket vi måste vara som revolutionära socialdemokrater.” Ibid., s. 11. Se också Lenin, *Sotjinenija*, vol. VI, s. 205-24, Martovs företal till Tjerevanin, *Organizatsionnji Vopros*, och V. L. Akimov, *Materialij dla Kharakteristiki Razvitja RSDRP*, s. 104.

inte Lenin utan de blivande mensjevikledarna, särskilt Plechanov, som vid denna kongress, och under programdebatten, med största bestämdhet förordade proletariatets diktatur. Plechanov uppmanade delegaterna att godkänna regler som inte lämnade något tvivel om att delegaterna i en revolutionär situation inte skulle avhålla sig från att krossa parlamentariska institutioner eller begränsa medborgerliga rättigheter. *Salus revolutionis suprema lex esto* – Plechanov använde dessa ord som text när han hävdade, att om det efter tsardömets fall valdes en lagstiftande församling som var fientlig mot den revolutionära regeringen, skulle regeringen på Cromwells vis upplösa församlingen. Det var i enlighet med denna princip som Lenin och Trotskij handlade 1918, oberörda av en gammal och sjuk Plechanovs fördömanden. Den senare talade nu också för att den revolutionära regeringen inte skulle avskaffa dödsstraffet – det kunde behövas för att krossa tsaren. Dessa synpunkter framkallade en enda protest från en föga framträdande delegat och väckte vagt tvivel hos några andra, men de mottogs i stort med acklamation.

Bakom scenen började emellertid solidariteten mellan *Iskra*-medlemmarna att svikta. Till en början uppstod inte meningsmotsättningarna i samband med något strategiskt problem, inte ens i samband med stadgarnas berömda paragraf 1 som slutligen skulle skilja medlemmarna åt, utan i samband med en fråga som inte hade något med politiska eller organisatoriska principer att göra. Lenin föreslog att man skulle reducera antalet redaktörer inom *Iskra* från sex till tre. De tre redaktörerna skulle vara: Plechanov, Martov och han själv. Axelrod, Zasulitj och Potresov skulle ställas åt sidan. Motstridiga skolors historiker är ivriga att i dessa förslag retrospektivt inläsa djupa och långsiktiga planer, fördärvliga eller goda, beroende på synsättet. I sammanhanget var Lenins avsikt enkel. Han ville göra *Iskra*s redaktionsarbete mer effektivt än det varit på sistone. Eftersom ledningens sex medlemmar haft en benägenhet att gruppera sig i två lika stora block hade han, för att bryta dödläget, föreslagit att Trotskij skulle väljas in. Men sedan Plechanovs protester omöjliggjort detta, försökte han nu nå sitt syfte genom att minska i stället för att öka antalet redaktörer. De tre som han hade föreslagit hade varit *Iskra*s verkliga stöttepelare. Zasulitj, Axelrod och Potresov hade bidragit mycket litet – ingen av dem hade lätt för att skriva – och hade gjort ännu mindre vad gällde administrations- och organisationsarbetet.[33] Lenins förslag var föranledda enbart av effektivitetsskäl. Men effektivitetstänkandet kolliderade, som så ofta, med känslor och förvärvade rättigheter. Lenin hade vissa samvetskval innan han beslutade sig för detta steg. Plechanov hade få eller inga skrupler. Detta försök att från *Iskra* eliminera Axelrod och Zasulitj, två av grundarna, föreföll Trotskij vara ett ”helgerån”. Han berördes illa av Lenins hårdhet.

Denna begränsade fråga snärjdes omedelbart in i andra och större. *Iskra*s redaktionsledning skulle, som tidigare, förbli partiets egentliga ledning. En centralkommitté, som skulle väljas vid kongressen, skulle sedan verka i Ryssland. Men eftersom den skulle arbeta underjordiskt, och vara utsatt för arresteringsrisker, kunde den inte garantera någon kontinuitet inom ledningen. Endast ett emigranthögkvarter, som redaktionsledningen, kunde garantera det. Lenin föreslog vidare att man skulle välja ett råd som skulle fungera som medlare mellan centralkommittén och redaktionsledningen. Detta råd skulle bestå av fem medlemmar: två från *Iskra*, två från centralkommittén samt en ordförande som skulle väljas av kongressen. Det var på förhand givet att Plechanov skulle utses till ordförande. På så vis var *Iskra*s redaktionsledning säker på att få ett avgörande inflytande på rådet. Det var på grund av denna plan som Lenin anklagades för att söka dominera partiet. Men den vidare händelseutvecklingen visade att han inte med sin plan allenast kunde utöva mer inflytande än han hade gjort tidigare i den äldre organisationsformen. Tenderade planen att förse en enda person med en privilegierad ställ-

[33] I ett brev till sina anhängare förklarade Lenin sina motiv och uppgav att till de 45 numren av ”gamla” *Iskra* hade Martov bidragit med 39 artiklar, Lenin med 32, Plechanov med 24. Zasulitj hade bara skrivit 6 artiklar, Axelrod 4 och Potresov 8. Lenin, *Sotjinenija*, vol. XXXIV, s. 164.

ning, var denna person Plechanov, Lenins framtida fiende. Allt som skulle uppnås var att den gamla redaktionens minst effektiva medlemmar, främst Axelrod och Zasulitj, eliminerades. Lenin var villig att ge dessa veteraner alla de ärebetygelser de förtjänade. Men han var inte beredd att göra det på ett sätt som skulle ha stört effektiviteten när det gällde att utföra det arbete vars största börda han ändå själv hade burit. De två veteranerna blev helt naturligt upprörda. Martov var angelägen om att lugna dem. Trotskij, som inte var särskilt väl informerad om redaktionens inre arbete, kunde inte förstå Lenins motiv. Han anade en lömsk sammansvärjning.

Medan de initierade bakom scenen viskade om ”familjeskandalen” kom partiets stadgar upp till debatt i den stora församlingen. *Iskra*-gruppen hade diskuterat stadgarna före kongressen och lagt märke till en skillnad mellan Lenin och Martov. Lenins utkast löd: ”En medlem av ... partiet är den person som accepterar dess program, stöder partiet med materiella medel och *personligen verkar* i en av dess organisationer.” Martovs utkast var identiskt med Lenins utom på en punkt. Där Lenin begärde, att en medlem skulle ”personligen verka” i en av partiets organisationer, krävde Martov mer vagt att han ”personligen och regelbundet skulle samarbeta under ledning av en av organisationerna”. Skillnaden föreföll försvinnande liten. Lenins formulering pekade mot ett hårt sammansvetsat parti som endast bestod av de faktiska deltagarna i de hemliga grupperna. Martovs klausul avsåg en lösare sammanslutning som inkluderade även dem som endast bistod den underjordiska organisationen utan att tillhöra den. När de två utkasten först jämfördes tycktes skillnaden inte betydelsefull och Martov var beredd att dra tillbaka sitt förslag.[34] Det föreföll inte finnas någon anledning för partiet att splittras över två paragraford i dess regler och förordningar.

De personliga konflikterna i samband med Lenins redaktionsplan framkallade under tiden sårade känslor och bitterhet bakom scenen och detta fick de huvudagerande att bemöta varandra med retlighet och växande misstänksamhet.[35] Martov, Trotskij och andra angrep argt Lenin för hans hårdhet och maktlystnad, medan Lenin inte kunde förstå varför denna smädelse vräktes över honom, när allt han gjort var att föreslå en funktionsduglig och självklar plan för en omdaning av *Iskra*. Var sida började ana intriger och ränkspel i varje steg som den andra sidan tog. Var sida var på sin vakt mot de fällor som den andra sidan lade ut. Båda började återuppliva gamla och till hälften glömda meningsskiljaktigheter. Även om dessa igår verkade futtiga så framstod de nu som meningsfulla och enormt viktiga. I denna sinnesstämning stod antagonisterna inför varandra när kongressen fortsatte med att granska stadgarna. Det kunde nu inte bli tal om att jämka ihop de olika utkasten och framlägga endast ett förslag. Tvärtom var varje förslagsställare benägen att dra fram de djupast gömda inne-börderna i *sin* version, att göra dem så uttalade som möjligt, att för de förvirrade delegaterna understryka svalget, det oöverstigliga svalget, mellan alternativen och att betona och över-betona de praktiska följder som accepterandet av den ena eller andra versionen kunde få. Martov och Lenin, de två vännerna och kamraterna, stod emot varandra som fiender. Båda talade som i trans. Båda förundrade sig över sina egendomliga beteenden. Båda var över-raskade och förvirrade av dem. Ändå förmådde ingen av dem hejda sig eller vända om.[36]

---

[34] Pavlovitj, *Pismo k Tovarisjtjain o Vtorom Sjezde*, s. 5.

[35] *Iskra*-medlemmar höll sina slutna möten avskilda från kongressen. Vid ett av dessa möten, då delningen först började bli uppenbar, presiderade Trotskij eftersom motståndarna inte kunde enas om någon annan ordförande. Trotskij, *Moja Zjizn*, vol. I, kapitel XII.

[36] I ett brev till Potresov skrev Lenin strax efter kongressen: ”Och nu frågar jag mig själv: av vilken anledning skulle vi skiljas åt och bli fiender för livet? När jag skärskådar alla händelser och intryck från kongressen är jag medveten om att jag ofta handlade och uppträdde med oerhörd irritation, rent ‘vansinnigt’, och jag är villig att erkänna denne min skuld för vem som helst – om man kan stämpla som skuld det som på ett naturligt vis orsakades av atmosfären, reaktionerna, genmälena, kampen, etc.” Lenin, *Sotjinenija*, vol. XXXIV, S. 137

Stämningen bland huvudaktörerna spred sig till delegaterna. Kongressen splittrades. I stället för att grunda ett parti frambragte den två. Vid denna tidpunkt var Plechanov, som senare skulle bli bolsjevikrevolutionens oförsonlige fiende, Lenins närmaste bundsförvant medan Trotskij, å sin sida, var en av Lenins mest uttalade motståndare. Han anklagade Lenin för att försöka bygga upp en sluten organisation av konspiratörer och inte ett arbetarklassparti. Socialismen var grundad på förtroendet för arbetarnas klassinstinkt och deras förmåga att förstå sin historiska mission – varför skulle då inte, som Martov föreslog, partiet öppna sina portar på vid gavel för dem? Lenin, som var förvånad över att se sin knölpåk vänd mot sig, gjorde upprepade försök att skilja Trotskij från Martov. Inför den församlade kongressen vände han sig milt och vädjande till Trotskij och framhöll att denne på grund av sin brist på erfarenhet blandade ihop begreppen och feltolkade skillnaderna. Även inom arbetarklassen, fortsatte han, fanns förvirring, vacklan och opportunism, och om partiet skulle öppna sina portar på så vid gavel som Martov krävde, skulle det få in alla dessa svaga element i sina led. Själva borde de endast organisera ”proletariatets förtrupper”, de mest klassmedvetna och modiga elementen. Partiet måste leda arbetarklassen. Det kunde därför inte vara lika brett som klassen själv.

Argumentet övertygade inte Trotskij. Lenin sammanträffade då med honom utanför konferenshallen och försökte i timmar besvara anklagelser och förklara sitt beteende. Senare skickade han sina anhängare och sin egen bror för att ”få över Trotskij”.[37] Allt var förgäves. Trotskijs fientlighet hårdnade.

Kongressen antog Martovs stadgeutkast genom majoritetsbeslut. Men denna majoritet innefattade Bund-delegaterna och ekonomisterna som, efter att ha besegrats av de samlade *Iskra*-medlemmarnas röster, stod i begrepp att lämna kongressen och partiet. Efter deras utbrytning presenterade Lenin sin plan för en omdaning av *Iskra*s stab. Trotskij motsatte sig planen med en motion som med eftertryck stödde den gamla redaktionssammansättningen.[38] Denna gång vann Lenin med en majoritet på endast två röster. Med samma majoritet valde kongressen Lenins kandidater till centralkommittén. Oppositionen avstod från att rösta. Härav kom det sig att Lenins anhängare fick beteckningen *bolsjeviki* (majoritetsanhängarna) medan hans motståndare kallades *mensjeviki* (minoritetsanhängarna). Minoritetsledarna, som blivit skakade och nästan skräckslagna av den djärvhet med vilken Lenin hade berövat Axelrod och Zasulitj deras ställning inom partiet, tillkännagav sin avsikt att bojkotta den nyvalda centralkommittén och *Iskra*. Martov utträdde genast ur redaktionsledningen. Lenin fördömde detta som ett anarkistiskt beteende som inte gick att tolerera. Han var besluten att grundmura den nyvalda kommittégruppens auktoritet: han hävdade, att även om den utsetts med mycket liten majoritetsmarginal, utgjorde den det legitima ledarskiktet: i varje demokratisk församling utgör majoriteten, den må vara aldrig så liten, det fundamentala underlaget för den konstitutionella makten. Kongressen bröt samman i uppror och kaos.

Trots att splittringen ytligt sett föreföll tillfällig blev den inledningen till en lång och oåterkallelig delningsprocess under vilken revolutionspartiet kom att skiljas från de moderatas parti. I Västeuropa betecknade sig redan de mest moderata elementen inom arbetarrörelsen öppet som reformister och motståndare till revolutionen. Det var naturligt att en sådan uppdelning skulle äga rum även i Ryssland. Men under det tsaristiska enväldet kunde inte ens de mest moderata socialisterna bilda ett reformparti: den parlamentarisk-demokratiska grunden saknades. De fortsatte att mer eller mindre ärligt bekänna sig till den revolutionära socialismen och marxistiska ortodoxin. Detta dolde, i högre grad än t.o.m. de förvirrande omständigheterna kring splittringen, dess sanna natur. Uppdelningen började synas invecklad, irrationell och oklar. Vad Trotskij såg 1903 var två grupper som hyllade samma politiska och

[37] L. Trotskij, op.cit., loc. cit.
[38] *Vtoroj Sjesjd RSDRP*, s. 364.

organisatoriska principer. Det fanns i hans ögon inget som borde ge dem anledning att skiljas åt, utom Lenins hänsynslöshet i behandlingen av kamrater, värderade kamrater som Axelrod och Zasulitj. Denna onödiga splittring, resonerade han, kunde inte bli annat än en källa till svaghet för partiet och arbetarklassen.

Detta var sant, ytligt sett. Hittills skiljdes de huvudagerande åt endast genom sina olika temperament, även om alla snart skulle försöka rationalisera ner denna skillnad till en djupgående strid om idéer och begrepp. Men temperamentsskillnaden var inte helt betydelselös. Genom sin ”respektlöshet” mot veteranerna hade Lenin visat att han tänkte låta de högre kraven på taktik och organisation gå före varje känsla, hur lovvärd den än var, och varje annat hänsynstagande. Måste partiets grundare offras för effektivitetens skull, skulle han offra dem. En underjordisk rörelse, som angrep tsardömets barrikader och var brutalt förföljd, hade inte råd att utdela heders-sinekurer ens till dem som grundat rörelsen. Detta var naturligtvis en fanatisk och i viss mening omänsklig attityd. Den man som handlade så skulle inte tveka att offra andra människor och hänsynstaganden för det som han ansåg vara revolutionens vitala intressen. Men ett revolutionärt parti klarar sig inte utan en stor dos av denna sorts fanatism. Det måste ta på allvar den maxim som Plechanov proklamerade och som sade att revolutionens bevarande är dess högsta lag. Lenins motståndare fäste å andra sidan den vikt vid sina privata känslor som de hade lovat fästa vid denna lag allenast. De skulle i framtiden komma att fästa samma vikt vid alla möjliga andra känslostämningar och hänsynstaganden som stod i konflikt med deras påstådda revolutionära ansträngningar. De skulle visa sig vara förlikningsmän, inte revolutionärer.

Det är däremot inte märkligt att den symtomatiska betydelsen av denna skillnad, som är så uppenbar när man ser tillbaka, låg dold för många eller de flesta av de inblandade. Trotskij uppfattade inte den revolutionära sinnesstämningen bakom Lenins personliga hänsynslöshet. Andra motiv kom förmodligen att befästa hans attityd. Vid Lenins sida såg han den högdragne, aggressive Plechanov, som utan synbar anledning hade snäst av honom så fort tillfälle gavs. På den andra sidan fanns alla de varmhjärtade och anspråkslösa män och kvinnor han hade så mycket att tacka för. Hans val var klart. Det var ett val han en dag bittert skulle få ångra.

Nästan omedelbart efter kongressen skrev han, ”ännu inte avkyld efter sammanstötningarnas hetta”, *Den sibiriska delegationens rapport*, ”ett mänskligt dokument för framtidens historiker”, som han kallade den. Där uttryckte han mycket förkonstlat sin desillusion, sin nyväckta fientlighet mot Lenin och motsägelserna i sin egen attityd.

> Kongressen trodde den uträttade ett konstruktivt arbete. Den var enbart destruktiv ... Vem kunde ana att denna församling, hopkallad av *Iskra*, hänsynslöst skulle trampa ned *Iskra*s redaktionsledning ...? Vilken politisk kristallkuleskådare kunde förutse att Martov och Lenin skulle framträda ... som fientliga ledare för fientliga fraktioner? Allt detta har slagit ned som blixten från en klar himmel ...[39] denne man (Lenin) antog, med den energi och den förmåga som är utmärkande för honom, rollen som partiets desorganisatör ... Bakom Lenin ... stod den nya kompakta majoriteten av ”hårda” *Iskra*-medlemmar i opposition mot de ”mjuka” *Iskra*-medlemmarna. Vi, delegaterna från det sibiriska förbundet, förenade oss med de ”mjuka” och ... vi tror inte att vi därmed har satt några fläckar på våra revolutionära sköldar... . Stödet åt *Iskra*s gamla redaktionsledning hade tagits för givet ... Och nästa dag, kamrater, begravde vi *Iskra* ... *Iskra* finns inte längre, kamrater. Vi kan, kamrater, bara tala om *Iskra* i imperfektum.

Med en upprepning av vad Martov sagt skrev han att Lenin, driven av maktlystnad, hade tvingat in partiet i ett ”belägringstillstånd” med sin ”järnnäve”.[40] ”Vi led nederlag för att ödet bestämt sig för seger, inte för centralismen, utan för (Lenins) självupptagenhet.” Likt en ny

[39] N. Trotskij, *Vtoroj Sjesjd RSDRP* (Otjet Sibirskoi Delegatsij), s. 8- 11.
[40] Ibid., s. 20-21.

Robespierre försökte Lenin ”omforma partiets anspråkslösa råd till en allsmäktig kommitté för den allmänna säkerheten” och liksom Robespierre beredde han vägen för den ”socialistiska opportunismens termidorfolk”.[41] För första gången använde sig nu Trotskij av denna betydelsefulla analogi som han under hela sitt liv i olika sammanhang och under olika omständigheter skulle komma tillbaka till om och om igen. Vad han ville säga var detta: Robespierres terror frambragte termidor-reaktionen som var ett bakslag inte endast för jakobinerna utan för hela den franska revolutionen. På samma sätt drev Lenin principen om centralismen för långt, vilket inte bara misskrediterade honom själv utan också framkallade en reaktion mot centralismens princip, en reaktion som skulle komma att gynna opportunister och federalister inom rörelsen. I en efterskrift tillade Trotskij hånfullt att han inte avsett att jämföra Lenin med Robespierre: bolsjevikledaren var endast en parodi på Robespierre som han inte liknade mer än ”en vulgär fars liknar en historisk tragedi”.[42] När han en gång beslutat sig för att gå emot Lenin skrädde han inte orden. Han attackerade med hela sin känslostyrka och hela sitt invektivregister.

Ledarna av minoriteten, mensjevikerna, genomförde sitt hot om att bojkotta centralkommittén och *Iskra*. Trotskij, bland andra, upphörde att sända in bidrag. I september 1903 samlades mensjevikerna i Genève för att besluta om formerna för fortsatta aktioner: hur långt skulle de föra bojkotten? Skulle de ta risken att bli uteslutna och, om de blev uteslutna, skulle de bilda ett rivaliserande parti? Eller skulle de agera så att de kunde stanna kvar inom partiet och sedan försöka avsätta Lenin vid nästa kongress? Synpunkterna skiftade. Trots häftigheten i sina offentliga attacker mot Lenin förordade Trotskij återhållsamhet. Avsikten med bojkotten var enligt honom att utöva tryck mot Lenin och Plechanov, att återge veteranerna deras inflytelserika ställning och att återupprätta enigheten. Konferensen antog en resolution som skrivits av Martov och Trotskij tillsammans. Den del av deklarationen som Trotskij författat fastslog: ”Vi anser det vara vår moraliska och politiska plikt att föra ... kampen med alla medel, utan att ställa oss utanför partiet och utan att diskreditera partiet och idén om dess centrala institutioner ... (Vi skall sträva efter) att förändra de ledande organens sammansättning, vilket skall trygga möjligheten för partiet att fritt arbeta för sin egen upplysning.”[43] Men även om mensjevikerna inte tog sista steget mot en slutgiltig schism, bildade de en skuggcentralkommitté, som skulle föra kampanjen mot den leninistiska kommittén och mot *Iskra* och som i händelse av en slutlig brytning otvivelaktigt skulle ha framstått som det nya partiets ledning. Denna kommitté, eller ”byrå”, bestod av Axelrod, Martov, Trotskij, Dan och Potresov. Med undantag för Trotskij skulle dessa män leda mensjevismen till slutet.

Som det var hade mensjevikerna ingen anledning att påta sig den obehagliga skulden av att bryta upp partiet. Den bojkott som de inlett med ljudliga stridsrop gav snabbt resultat. Plechanov, som till en början så bestämt ställt sig på Lenins sida, blev angelägen om att lugna ned oppositionen och avlägsna dess anledningar till missnöje. Han försökte få med Lenin på att återupprätta den gamla redaktionsledningen. Lenin gav inte efter: han kunde inte, sade han, upphäva ett formellt beslut, som antagits av en nationell kongress, enbart för att han utsattes för tryck från informella emigrantgrupper.[44] Lenins argument var, enligt normal partiprocedur, korrekt. Men Plechanovs position tillät honom att bortse från det. Han var ordförande i partiets råd och han var fortfarande den mest auktoritative mannen i *Iskra*s redaktionsledning som efter Martovs avgång bestod av endast honom själv och Lenin. Plechanov beslutade att erbjuda Axelrod, Zasulitj, Martov och Potresov att återkomma till redaktionsstaben. Lenin avgick. Mensjevikerna övertog därmed *Iskra*, som fortfarande hade mycket

[41] Ibid., s. 30.
[42] Ibid., s. 33.
[43] *Pisma Axelroda i Martova*, s. 94.
[44] Lenin, *Sotjinenija*, vol. XXXIV, s. 162-66.

stort inflytande. Snart började Lenins egna anhängare undra om inte Lenin gått för långt och om det inte vore klokare att sluta fred med motståndarna. Lenin var besegrad och isolerad, men trots detta än mer övertygad om riktigheten i sin attityd och än mer besluten att försvara den.

Med mensjevikerna återinsattes Trotskij på *Iskra* till Plechanovs stora förtret. Men då han gjort det möjligt för veteranerna att återvända i triumf, kunde han inte öppet slå igen dörren för deras mest hängivne försvarare och skyddsling. Till en början nöjde han sig med att uppmana Martov, som nu var den egentlige redaktören, att ge Trotskij en mer underordnad position än den han haft på gamla *Iskra* eller just den position som Martov gärna velat ge honom. Trotskij sattes uppenbarligen att kommentera mer eller mindre likgiltiga ämnen, i synnerhet sedan läsarna i Ryssland protesterat mot den stötande tonen i hans polemik mot Lenin.[45] Plechanov ville inte stödja denna ton hos Trotskij, även om han nu själv angrep Lenin hårt. Till slut begärde han att *Iskra* skulle sluta trycka Trotskijs bidrag och han hotade avgå från tidningen om hans krav avslogs. Det var honom ”moraliskt motbjudande”, framhöll han, att vara redaktör för en tidning i vilken Trotskij skrev.

Detta ”ultimatum” kom i samband med en artikel av Trotskij om rysk-japanska kriget som just brutit ut. Artikeln, som publicerats i *Iskra* i mitten av mars 1904, var förvirrad till såväl innehållet som stilen – Plechanovs invändningar mot den var inte helt grundlösa – men den innehöll också en del betydelsefulla idéer. En stor del av den ägnades åt att avslöja den ryska liberalismen, ”halvhjärtad, vag, obeslutsam och nära förräderiet”. Denna attityd hos medelklassen kunde inte annat än skada demokratins sak, men den hade en försonande konsekvens: liberalismen skulle aldrig kunna ställa sig i spetsen för revolutionen. Genom sitt uppträdande skulle den också påskynda ”självbestämmanderätten åt proletariatet”. I huvudsak utvecklade emellertid artikeln en kritik av partiets attityd, en kritik som inte helt stämde med Trotskijs anti-liberala invektiv. Han angrep ”majoriteten inom partikommittéerna” för grovheterna i deras propaganda som gjorde gällande att kriget mot Japan fördes i den ryska borgerlighetens intresse och med dess stöd. Detta, hävdade Trotskij, var inte sant. Tsaren förde kriget i enbart autokratins intresse – de borgerliga liberalerna befann sig i ”en anti-patriotisk sinnesstämning”. Han protesterade mot den ”pseudo-marxistiska kliché” som frodades i partikretsar: ”klassintressets vitala kriterium håller på att förvandlas till en död och dödande kliché... till en prokrustesbädd för problem som inte längre analyseras utan kastades runt ... som föda för proletariatet.” Kritiken riktades främst, men inte uteslutande, mot bolsjevikerna.[46]

Plechanovs ”ultimatum” försatte den mensjevikiska *Iskra*-gruppen i en brydsam situation. De hade alla godkänt den kritiserade artikeln. De ville inte vara utan Trotskijs tjänster: han var en av deras främsta talesmän och medlem av deras skuggcentralkommitté. Det var å andra sidan tack vare Plechanov som de återerövrat *Iskra* och det var genom honom, rådets ordförande, som de fått sin nyvunna dominerande ställning, vilket Plechanov ständigt påminde dem om. Till en början avvisade de hans anspråk och förargade sig över hans ”ovärdiga uppträdande”, ”utpressning” och ”personliga agg”. Trotskij erbjöd sig ändå att avgå och uttryckte önskemål om att få återvända till det underjordiska arbetet i Ryssland. Martov och de andra mensjevikerna försökte få honom att ignorera förolämpningen och fortsätta arbeta för *Iskra*. Men Plechanov, som hade satt sin prestige på spel i denna vendetta, kunde inte gå med på detta. Han hotade ånyo med att avgå. Till slut slöt mensjevikerna fred med Plechanov, då de var rädda att förlora sin viktigaste bundsförvant som just hjälpt dem besegra och förödmjuka Lenin, och Trotskijs namn försvann från *Iskra*.[47]

---

[45] Se t.ex. protesten från Tvers partikommitté, *Iskra*, nr 60.
[46] *Iskra*, nr 62, 15 mars 1904. Se även Trotskijs halvt ursäktande kommentar i *Iskra*s bilaga, juni 1904.
[47] Episoden återberättas på grundval av material från *Perepiska Plechanova i Axelroda*, vol. II, s. 198-201; *Pisma Axelroda i Martova*, s. 101-5, och *Iskra*.

Så började Trotskijs brytning med mensjevikerna. Även om han själv hade erbjudit sig att avgå, för att bespara sina vänner bråk, kunde deras köpslående med Plechanov inte annat än förarga honom. Nedslagen lämnade han Genève och försvann under ett par månader från mensjevikkretsarna. Den personliga förbittringen blandades med gryende politiska oliktänkanden. I försöken att rationalisera sina motiv i fejden med bolsjevikerna började mensjevikerna avlägsna sig från de åsikter de haft före brytningen. Reaktionen gällde snart allt från organisationsfrågor till rena politiska angelägenheter. Zasulitj talade drömmande om ett förbund mellan socialism och medelklassliberalism. Theodor Dan, som nu började vinna anseende, talade öppet för en sådan allians. T.o.m. nu, då Dan och Trotskij var ledare för samma fraktion, tyckte de instinktivt illa om varandra. Dan var till temperamentet lika tung och prosaisk som Trotskij var färgstark och häftig. Den ene frodades bäst i den politiska kompromissens klimat, vilket hans roll under Kerenskijs regim 1917 skulle visa, den andre var som gjord för revolution. Medan mensjevikerna började famla efter mer moderata program, ökade naturligt nog Dans inflytande bland dem och Trotskijs sjönk. Med olycksbådande min iakttog Martov själv hur hans anhängare sökte sig mot en större moderation. Men den process han hade inlett var honom övermäktig. Reaktionen mot andan inom den gamla *Iskra* lämnade inte Trotskij oberörd. Det kunde inte vara annorlunda eftersom Lenin, som han motsatte sig, förkroppsligade den andan. Trotskij fann nu att gamla *Iskra* inte hade varit fri från en narodnik-lik konspirationsattityd, att den hade varit orättvis mot ekonomisterna, och att den på ett falskt sätt hade predikat organisationens överhöghet över den ”spontana” arbetarrörelsen. Dessa var de ständigt återkommande slutsatser som flertalet mensjeviker kom fram till då de skärskådade sitt eget närliggande förflutna, och så långt var Trotskij med dem.[48] Men på en punkt hejdade han sig och det för gott. Det var inför deras första försök att överbrygga klyftan mellan socialism och liberalism. Han höll fast vid den anti-liberala attityd som på det hela taget varit den förhärskande inom den gamla *Iskra*. Under långa debatter med mensjevikerna började han inse hur mycket som på denna kritiska punkt skiljde honom från dem och hur litet som skiljde honom från Lenin.

Men innan han lämnade mensjevikerna angrep han återigen Lenin med en störtflod av sårande invektiv som gjorde varje försoning dem emellan praktiskt taget omöjlig. I april 1904 lämnade Trotskij *Iskra*. I augusti utkom i Genève hans pamflett *Våra politiska uppgifter* som han tillägnade ”Min käre lärare Paul B. Axelrod”. Det historiskt och biografiskt intressanta med pamfletten ligger i det faktum att den var den skarpaste anklagelseskrift som någon socialist någonsin levererat mot Lenin. Den är också intressant på grund av det tänkesätt, som den gav upphov till, och de häpnadsväckande glimtar av historisk intuition som fanns spridda över de mer än hundra tättryckta smädelsesidorna.

”Just vid en tidpunkt”, började Trotskij med en hänsyftning på det rysk-japanska kriget, ”när historien har ställt oss inför den enorma uppgiften att hugga av världsreaktionens knut, tycks de ryska socialdemokraterna inte bry sig om något annat än en futtig inre strid.” Vilken ”hjärtslitande tragedi” detta var och vilken ”mardrömslik atmosfär” det skapade! ...”nästan alla var medvetna om splittringens brottsliga karaktär, men ingen kunde frigöra sig från historiens järngrepp”. Den djupaste orsaken till delningen låg i den svårighet som partiet hade haft med att jämka samman sina demokratiska och socialistiska uppgifter. Ryssland hade ännu inte genomgått en borgerlig demokratisk revolution och det låg i partiets omedelbara intresse att störta tsarens envälde. Socialismen var emellertid dess verkliga om än avlägsna mål. Partiet slets ständigt mellan dessa två strävanden. Närhelst en kontrovers uppstod i dess led, anklagade varje sida den andra för att överge proletariatets klassintressen till förmån för en borgerlig demokrati. ”Varje grupp som representerar en ny inriktning utesluter sina föregångare. Var

[48] I detta avseende förelåg ingen oenighet mellan Trotskij (i *Nasji Polititjeskije Zadatji*) och den mycket högerbetonade mensjeviken Tjerevanin (i *Organizatsionnji Vopros*).

och en som kommer med nya idéer ser den föregående perioden som endast en grov avvikelse från den rätta vägen, ett historiskt missförstånd ...”[49]

Så, fortsatte han, hade Lenin och den gamla *Iskra* som helhet behandlat ekonomisterna som trots sin begränsning ändå hade väckt den ryska arbetarklassen. Mensjevikerna var den första grupp som ”försökt etablera sig själva på föregångarnas skuldror, inte på deras brutna ben”, och enbart detta var ett tecken på mognad. Ekonomisterna ”hade vänt sig till proletariatet, men inte i socialdemokratisk anda” utan i opolitisk fackföreningsanda. *Iskra* hade å andra sidan riktat sitt socialdemokratiska budskap till intelligentian, inte till arbetarna. Lenin hade hårdfört drivit in den revolutionära intelligentian i en marxistisk ortodoxi, en ovillkorlig underkastelse under Marx’ auktoritet, i hopp om att på detta sätt kunna utbilda intelligentians män till pålitliga ledare för en omogen och försagd arbetarrörelse. Men det Lenin försökte var endast att skynda på historiens gång: ty att vara i besittning av en proletär doktrin, som marxismen, ”var ingen ersättning för ett politiskt utvecklat proletariat”.[50] Lenin misstrodde massorna och intog en högdragen attityd gentemot deras obildade aktiviteter, hävdade att arbetarna inte själva kunde höja sig från fackföreningskorporativism till revolutionär socialism och att all socialistisk ideologi fördes in i arbetarrörelsen ”utifrån”, genom den revolutionära intelligentsian. Detta, skrev Trotskij, var teorier för en ”ortodox teokrati” och Lenins organisationsplan passade för ett parti som tänkte ”ersätta arbetarklasserna med sig självt”, handla som ombud i deras namn och för deras räkning, vad än arbetarna kände och tänkte.

Mot denna ”substitutism” (*zamestitelstvo*), som Trotskij kallade den, mot denna idé om ett parti fungerande som ett *locum tenens* för proletariatet, ställde han Axelrods plan för ett ”parti på bred basis”, med de europeiska socialdemokratiska partierna som modell.[51] ”Lenins metoder leder till följande: partiorganisationen (den politiska partimaskinen) ersätter först partiet som helhet, därefter ersätter centralkommittén organisationen, slutligen ersätter en enda ‘diktator’ centralkommittén.”[52] ”Garantierna för sin stabilitet måste partiet söka i sin egen bas, i ett aktivt proletariat fullt av självtillit och inte i partitoppen, som revolutionen ... plötsligt kan komma att svepa bort med sin vinge ...” Efter en ironisk travesti på Lenins ”vedervärdiga, tygellösa och demagogiska” stil,[53] och efter en del hån mot Lenins försök att ingjuta disciplin i partiet, frågade Trotskij: ”Är det så svårt att förstå att varje allvarligt syftande grupp ... som ställs inför dilemmat om den, av disciplinskäl, tyst skall utplåna sig själv eller, utan hänsyn till disciplinen, slåss för sin existens – tveklöst kommer att välja den senare kursen ... och säga: åt skogen med den ‘disciplin’ som undertrycker rörelsens vitala intressen.” Historien kommer inte att säga att disciplin skulle ha rått även om världen tvingats gå under. Den kommer till slut att rättfärdiga dem som hade ”den mer fullkomliga och djupare insikten om revolutionens uppgifter”.[54]

Den märkligaste delen av pamfletten är dess sista kapitel om ”Jakobinism och socialdemokrati”.[55] Vid kongressen tillbakavisade Trotskij den anklagelse för jakobinism som ekonomisterna riktade mot *Iskra* som helhet. Nu vände han denna anklagelse mot Lenin. Lenin bemötte den nästan med stolthet: ”En revolutionär socialdemokrat”, genmälde han, ”är just en Jakobin, men en som är oskiljaktigt förbunden med proletariatets organisation och medveten om dess klassintressen.” Som Trotskijs pamflett visar, utvecklade han sin anklagelse i ljuset av sin nyligen gjorda detaljstudie av den franska revolutionen, och han pekade framåt mot det

[49] N. Trotskij, *Nasji Polititjeskije Zadatji*, s. 4.
[50] Ibid., s. 23.
[51] Ibid., s. 50.
[52] Ibid., s. 54.
[53] Ibid., s. 75.
[54] Ibid., s. 72.
[55] Ibid.; s. 97-107.

kommande ryska revolutionsdramat. Jakobinens och socialdemokratens karaktärer, fastslog han, är båda exklusiva. Den franska revolutionen kunde, på grund av den tidens begränsningar, endast bygga upp ett borgarsamhälle med den borgerliga egendomen som grund. Jakobinismen (detta ”maximum av radikalism som borgarsamhället varit i stånd till”) eftersträvade att permanenta ett flytande, kvasiegalitärt revolutionsklimax som var oförenligt med den fundamentala rörelsen i tiden. Detta var ett på förhand dömt Utopia: historien skulle ha tvingats hejda sitt förlopp för att rädda jakobinismen. Konflikten mellan jakobinismen och dess tidsålder förklarar den jakobinska mentaliteten och handlingsmetodiken. Robespierre och hans vänner hade sin metafysiska föreställning om Sanningen, sin *Verité*, men de kunde inte vara säkra på att deras *Verité* skulle vinna folkets hjärtan och sinnen. Med morbid misstänksamhet såg de sig omkring och hittade fiender krypande från alla hörn. De tvingades dra en skarp skiljelinje mellan sig själva och den övriga världen och de drog den med giljotinens egg. ”Varje försök att sudda ut (denna skiljelinje) mellan jakobinism och den övriga världen hotade att lösgöra inre centrifugala krafter …” Robespierres politiska instinkt sade honom att han endast genom ett permanent belägringstillstånd kunde förlänga revolutionens timliga klimax. ”De sparade ingen mänsklig hekatomb när det gällde att bygga en piedestal för sin Sanning ... Motsvarigheten till deras absoluta tro på en metafysisk idé var deras absoluta misstro mot levande människor.”

Socialdemokraten, fortsatte Trotskij, skilde sig från jakobinen genom sin optimism, ty han var i harmoni med rörelsen i sin tid. Vid tröskeln till det tjugonde seklet, och efter framväxten av den moderna industrin och arbetarklasserna, var socialismen inte längre Utopia. Socialdemokraten och jakobinen stod för ”två motsatta världar, doktriner, taktiker och mentaliteter ... De var utopister, vi vill ge uttryck åt den objektiva rörelsen. De var idealister ... vi är materialister ... de var rationalister, vi är dialektiker ... De högg av huvuden, vi bildar dem med klassmedvetenhet.”

Trotskij förnekade inte att det fanns likheter mellan jakobinen och socialdemokraten. Båda var oförsonliga: jakobinen kämpade mot *moderantismen, socialisten är motståndare till all reformistisk opportunism. Men socialdemokraten hade ingen* användning för giljotinen. ”En jakobinsk tribunal skulle ha dömt hela den internationella arbetarrörelsen för moderation och Marx’ lejonhuvud skulle ha varit det första att rulla under giljotinen.”[56] ”Robespierre brukade säga: ‘Jag känner till endast två partier, de goda och de dåliga medborgarna’, och denna aforism finns ingraverad i hjärtat på Maximilian Lenin”, vars ”illasinnade och moraliskt frånstötande misstänksamhet är en ren karikatyr på den tragiska jakobinska intoleransen...” (I samma stycke beskrev han Lenin som ”en skicklig statistiker och slarvig advokat”.)

Ett glasklart val – det var Trotskijs slutsats – måste göras mellan jakobinism och marxism. I sitt försök att förena dessa två övergav Lenin i själva verket socialismen och uppställde sig själv som ledare för en revolutionär flygel inom den borgerliga demokratin. Detta var huvudpunkten i Trotskijs anklagelse om att Lenin höll på att förändras från socialist till radikal-borgerlig politiker, eftersom endast en borgerlig politiker kunde misstro de arbetande klasserna så intensivt som Lenin.[57] Lenins anhängare gick t.o.m. längre och föreställde sig rent ut sin ”diktatur över proletariatet” och då man läste hur några bolsjeviker (här citerade Trotskij deras flygblad som publicerats i Ural) förespråkade behovet av ett absolut likformigt parti, ”kände man en rysning utefter ryggraden”.

Han avrundade sitt resonemang med följande appell mot likformigheten:

---

[56] Ibid., s. 95.

[57] Trotskij citerade här Axelrod, som hade jämfört Lenins utveckling med Struves. I sin pamflett tecknade Trotskij också smickrande porträtt av mensjevikledarna, särskilt Axelrod och Martov, och beskrev den förre som ”en stor marxist och en genomträngande politisk begåvning” och den senare som ”sin generations Dobroljubov”.

> Den nya regimens uppgifter kommer att bli så komplicerade att de inte kan lösas på annat sätt än genom tävlan mellan olika ekonomiska och politiska metoder, genom långa ”dispyter”, genom en systematisk kamp mellan inte endast den socialistiska och den kapitalistiska världen utan också mellan många riktningar inom socialismen, riktningar som oundvikligen kommer att uppstå så snart proletariatets diktatur ger upphov till tiotals och hundratals nya ... problem. Ingen stark, ”dominerande” organisation ... kommer att kunna undertrycka dessa riktningar och kontroverser... Ett proletariat, kapabelt att utöva sin diktatur över samhället, kommer inte att tolerera någon diktatur över sig självt ... Arbetarklassen ... kommer otvivelaktigt att ha en hel del politiska invalider i sina led ... och en stor barlast i form av förlegade idéer som den kommer att bli tvungen att kasta över bord. Liksom nu kommer den under sin diktatoriska tid att tvingas befria sig från falska teorier och borgerliga erfarenheter och ur sina led rensa ut politiska fraseologer och bakåtblickande revolutionärer ... Men denna svåra uppgift kan inte lösas genom att över proletariatet placera några väl utvalda personer ... eller en person som förses med makt att likvidera och vanära.[58]

Bland de skrifter, som kom från Trotskijs produktiva penna under loppet av fyra decennier, är denna det kanske mest häpnadsväckande dokumentet, inte minst för att det innehåller en sådan egendomlig blandning av stora idéer och småaktiga polemiska trick, av skarpsinniga historiska insikter och svulstiga förkonstlingar. Knappast någon mensjevikisk skribent attackerade Lenin med så mycken personlig bitterhet. ”Vedervärdig”, ”tygellös”, ”demagogisk”, ”slarvig advokat”, ”illasinnad och moraliskt frånstötande” var de epitet Trotskij kastade mot den man som nyligen hade räckt honom en broderlig hand, som hade kallat honom till Västeuropa, som hade talat för honom och försvarat honom mot Plechanovs förtal. Marxister, och i synnerhet ryska marxister, var förvisso vana att framlägga sina synpunkter med hänsynslös uppriktighet. Men i regel avstod de från smutskastning. Trotskijs brott mot denna regel kan inte enbart förklaras av hans ungdomliga iver – han visade här upp ett karaktärsdrag som han aldrig riktigt skulle frigöra sig från: han kunde inte skilja på idéer och människor.

Han stödde inte heller sina anklagelser på några fakta som kunde göra dem betydelsefulla för historikern. Lenin hade hittills inte utstött någon medlem ur partiet. Allt han gjort var att insistera på giltigheten i det mandat, som kongressen hade givit honom, och att påpeka för oppositionen, att om den envisades med att motarbeta kongressens formella beslut och att bojkotta den valda ledningen, skulle han tvingas vidta åtgärder mot dem. Såtillvida betedde han sig som vilken som helst ledare för vilket som helst parti skulle ha betett sig under liknande omständigheter.[59] Eftersom mensjevikerna genom en serie tillfälligheter och personliga ståndpunktsbyten först hade återerövrat *Iskra* och sedan praktiskt taget kört bort Lenin från ledarskapet, kom hans formella makt att vara under mycket kort tid, och medan den varade gjorde han ingenting för att sätta sina varningar till oppositionen i verket. När oppositionen en gång kommit i överläge tillställde dess ledare Lenin exakt samma varning, om än med mindre rätt, eftersom de inte hade valts vid någon kongress.[60]

Trotskij visste allt detta och han sade det också i sin pamflett. Hans anklagelser grundades därför enbart på slutsatser han själv dragit och på en teori som han själv hade. Lenin hade

---

[58] Ibid., s. 105.

[59] När Rosa Luxemburg angrep Lenin i *Neue Zeit* och därefter i *Iskra* (nr 69, 10 juli 1904) kritiserade hon honom för att omplantera europeiska – tyska och brittiska (fabianska) – organisationsmodeller i Ryssland. I det tyska socialdemokratiska partiet försvarade de moderata ledarna centralismen mot kritiken från den revolutionära flygeln. Karl Kautsky (*Iskra*, nr 66, 15 maj 1904) kritiserade Lenin av samma skäl och sade att det som var föda för Europa var ett gift för Ryssland. De ryska socialrevolutionärerna, bolsjevismens blivande fiender, uttryckte varmt gillande av Lenins inställning (se ”Evolutsia Russkoj Sots. Misli” i *Vestnik Russkoj Revolutsij*, nr 3). Man kan av detta lära hur ohistorisk den åsikt är som hävdas av både bolsjeviker och många av deras kritiker och som säger att det slag av centralism som Lenin representerade 1903 var utmärkande endast för bolsjevismen, var enbart dess förtjänst eller dess arvssynd.

[60] Parvus, som stod närmare mensjevikerna än bolsjevikerna (se nästa kapitel), kritiserade mensjevikerna för att de accepterade de diktatoriska organisationsmetoder som de tillskrev Lenin. Parvus, *Rossja i Revolutsija*, s. 182 ff.

framhållit att den revolutionära intelligentian historiskt sett spelat en bestämd roll inom arbetarrörelsen och försett den med den marxistiska åskådning som arbetarna inte skulle ha skaffat sig själva. Trotskij såg i detta synsätt en förnekelse av arbetarklassens revolutionära förmåga och en strävan hos intelligentian, vars språkrör Lenin var, att hålla arbetarrörelsen under sitt förmyndarskap. I detta såg han planer på en jakobinliknande eller, som vi nu skulle säga, totalitär diktatur. Ändå hade många andra socialistiska författare understrukit intelligentians speciella roll inom arbetarrörelsen; och Lenin hade faktiskt hämtat sitt synsätt från Kautsky, den erkände auktoriteten när det gällde marxistisk teori.[61]

Båda fraktionerna, mensjevikerna såväl som bolsjevikerna, leddes av intellektuella: vid kongressen strax innan hade endast tre arbetare visat sig i den stora skaran delegater. Det fanns därför ingen anledning att peka ut enbart Lenin som talesman för de intellektuellas ambitioner. I Lenins uppfattning om den revolutionära regimen, såsom han hittills hade utvecklat den, fanns inte något som Trotskij kunde grunda sina anklagelser på. Vid denna tid, och under många år framöver, framhöll Lenin att en revolutionär regering i Ryssland skulle bildas genom en koalition av partier och att socialisterna inte kunde ha anspråk på att utgöra ens en majoritet inom den.[62] Tanken på en monolitisk stat hade han överhuvud aldrig snuddat vid. Trotskij själv skulle snart stå mycket närmare denna idé än Lenin: i motsats till Lenin skulle han inom kort börja förespråka proletariatets diktatur som det direkta målet för en revolution i Ryssland, vilket inte nödvändigtvis behövde leda till en monolitisk stat, men som otvivelaktigt innebar ett närmande till den. I korthet kunde Trotskij varken faktiskt eller teoretiskt finna någon viktigare förutsättning för sitt förhandsporträtt av Lenin som den ryske Robespierre som med giljotinen drog en skiljelinje mellan sitt parti och den övriga världen. Det krävdes en högtflygande och ansvarslös fantasi hos pamflettmakaren för att ge en så förvrängd spegelbild av sin motståndare.

Och ändå var detta en sann spegling av framtiden, även om den ryske Robespierre som fanns i bilden inte skulle bli Lenin i så hög grad som hans efterträdare, som vid denna tid fortfarande var en okänd kaukasisk socialdemokrat. Så trovärdig var faktiskt denna spegling av framtiden att man i den finner alla den ryska revolutionens dramatiska element i en förvirrad blandning. Där finns, först och främst, dilemmat mellan de borgerligt demokratiska och de socialistiska syftena med revolutionen, ett dilemma som ofta skulle återkomma. Vidare finns konflikten där mellan bolsjevismens två sidor, den marxistiska och den jakobinska, en konflikt som aldrig skulle lösas varken hos Lenin eller inom bolsjevismen i stort eller ens hos Trotskij själv. Även om Trotskij nu ville framtvinga ett klart val mellan marxism och jakobinism, tillät omständigheterna varken Lenin eller Trotskij att göra detta val. Dessutom visade spegeln i förväg de stadier genom vilka revolutionspartiet skulle gå fram med sin ”substitutism”: ”Partimaskinen ersätter partiet; därefter ersätter centralkommittén partimaskinen; slutligen ersätter diktatorn centralkommittén.” Detta är i själva verket rubriker för många ännu avlägsna kapitel i revolutionens annaler. Återigen kunde Trotskij här inte ha någon aning om att han själv en dag skulle gå mycket längre än Lenin, när det gällde att predika och glorifiera denna ”substitutism”, innan han med fasa ryggade tillbaka inför dess fullbordan. Sedan finns där också den grymma bilden av denna fullbordan: bilden av den sjukligt misstänksamme diktatorn som är ”försedd med makt att vanära och likvidera”, som ser fiender krypa fram ur varje hörn och som, utan att spara på mänskliga hekatomber, slåss för att hålla kvar ett revolutionens klimax och som hermetiskt avskiljer revolutionen från den övriga världen. Och som i ett preludium till en klassisk tragedi visar sig de järtecken som tycks peka framåt mot Trotskijs eget öde: Han talar för en fri tävlan mellan idéer och strömningar, en talan som han kommer att föra med nästan samma ord inför bolsjevismens tribunaler tjugo år senare. Han

[61] Lenin, *Sotjinenija*, vol. V (Tjto Delat?), s. 354-5; K. Kautsky i *Neue Zeit* nr 3, 1901.
[62] Lenin, op.cit., vol. VIII, s. 262-3; se nästa kapitel.

känner sig nu övertygad om att ”en arbetarklass som är i stånd att utöva sin diktatur över samhället inte kommer att tolerera någon diktator över sig”, och han är omedveten om att det han säger inbjuder till den svåraste frågan av alla: vad kommer att hända om arbetarklassen efter revolutionen inte är i stånd att utöva sin diktatur över samhället? Han förlitar sig på att historien en gång skall rättfärdiga dem som hyser ”den fullkomligare och djupare förståelsen” för sin tids behov, en förlitan som han kommer att fortsätta att ge uttryck åt under resten av sitt liv, fram till det ögonblick då en mördares rostiga yxa klyver hans hjärna. Och slutligen känner han, som i en förvarning om detta ögonblick, ”en kall rysning utefter ryggraden” vid blotta tanken på vad Lenins parti kan utvecklas till.

Vi kan inte i detalj rekonstruera den själsprocess som låg bakom denna framtidsvision. Den omständigheten, att han hade saknat gedigna grundförutsättningar för sina slutledningar, antyder att processen hade att göra mer med intuitiva förnimmelser än med förnufts-resonemang. Vi kan endast spåra några av de yttre stimuli som satte hans fantasi i rörelse. I allmänna ordalag hade jämförelsen mellan bolsjeviker och jakobiner redan gjorts av några mensjeviker. T.o.m. under sin tid som bundsförvant med Lenin hade Plechanov sagt om honom: ”Av sådant material skapas en Robespierre.” Detta *obiter dictum* upprepades av andra, först genom viskningar, sedan offentligt. Men knappt någon, ej ens dess upphovsman, menade det bokstavligt – det mottogs som ett av Plechanovs skämtsamma uttryck. Trotskij tog det bokstavligt eller åtminstone tillräckligt på allvar för att kasta sig in i jakobinismens historia och grundligt utforska den i avsikt att finna paralleller. Hans fantasi hade väckts av den jakobinska tragedin och flödade över av nyintagna bilder som han projicerade på de grupper och individer med vilka han stod i daglig kontakt och på Rysslands obestämda framtid. I ljuset av en strängt rationell analys kanske denna projektion skulle te sig omotiverad och nyckfull. Ett kyligare och bättre disciplinerat sinne skulle inte ha lånat sig till sådana visionära förutsägelser. Men Trotskij var behärskad av ett sjätte sinne, ett liksom intuitivt historiskt sinne, som gjorde honom unik bland politiska tänkare i sin generation och ibland utsatte honom nästan för åtlöje men som oftare rättfärdigades triumfatoriskt om än mycket försenat.

Bakom hans polemiska strävanden och fantasirika projektioner fanns den romantiske revolutionärens undertryckta känslor som, hur mycket han än själv argumenterade för behovet av ett hårt sammanhållet och disciplinerat parti, bröt ut i individualistiska protester mot verkligheten inom detta parti så snart han konfronterades med den. Hans läggning, hans smak och hans temperament revolterade mot den prosaiska och affärsmässiga beslutsamhet med vilken Lenin föresatte sig att hämta ned partiet från abstraktionernas himmel till det fasta organisationsplanet. Trotskijs protest var i det här sammanhanget inte olik den han som obehärskad sjuttonåring hade avfyrat mot Sokolovskaja, den första marxist han hade mött: ”Förbannelse över alla er som vill göra tillvaron torr och hård!” Hans utrop i Sjvigovskijs fruktträdgård, nyårsaftonen 1896, genljöd i hans antileninistiska utfall 1904.

4. Ett intellektuellt förbund

När *Våra politiska uppgifter* kom ut i Genève, i augusti 1904, var situationen inom partiet mycket olik den som var året innan, omedelbart efter splittringen. Den mensjevikiska *Iskra* utsatte Lenin för oupphörliga angrepp och denne var under en tid inte ens i stånd att bemöta dem: det dröjde nästan sex månader innan han kunde ge ut sin egen tidning, *Vperjod* (*Framåt*), Plechanov öste hån över sin före detta bundsförvant och ansåg sig säker på att han var i färd med att förstöra Lenins rykte en gång för alla. Europas och i synnerhet Tysklands socialistiska auktoriteter, som länge hade känt och respekterat Plechanov och de andra veteranerna, instämde i fördömandet av Lenin som i deras ögon var en okänd ung inträngling. T.o.m. den bolsjevikiska centralkommittén ignorerade Lenins ståndpunkter och slöt fred med mensjevikerna. När Trotskijs pamflett kom ut samlade emellertid Lenin i Schweiz de bolsjeviker som var beredda att följa honom och lade för dem fram en plan på en ny kongress med eller utan mensjevikiskt deltagande.

Verklighetens händelser tycktes ha överträffat Trotskijs bredsida. Fienden verkade vara skingrad redan innan han slutfört sin attack. I eftertankens tecken skrev han därför i förordet till *Våra politiska uppgifter* att krisen inom partiet var över och att de som stod för enighet kunde se framtiden an med tillförsikt, eftersom extremisterna bland både bolsjevikerna och mensjevikerna hade misskrediterats och isolerats. En mer erfaren politiker, eller en som tänkte mer på den skada hans ord kunde göra, skulle under liknande omständigheter antingen ha avstått från att publicera pamfletten eller skurit ned sina polemiska överdrifter. Trotskij var alltför förtjust i sina egna ord för att göra det. Han försökte emellertid ta hänsyn till den nya situationen i förordet: han bad mensjevikerna upplösa sin egen fristående organisation, detta parti inom partiet, i vilket han själv hade varit en av de osynliga ledarna. Mensjevikerna borde, skrev han med eftertryck, acceptera ”organisationsdöden”, d.v.s. en sammansmältning av de hittills mot varandra stående grupperna.[1] Han talade till döva öron. Schismen började växa av sig själv. Dess ”fanatiker” var aktiva inom båda grupperna. Hos bolsjevikerna ansåg Lenins grupp att de förändringar, som hade ägt rum sedan kongressen, var resultatet av ett mensjevikiskt maktmissbruk som en ny kongress skulle kunna sätta stopp för. Mensjevikerna, som återerövrat inflytelserika positioner, ville varken riskera att förlora dem vid en ny kongress eller genom samgående dela dem med sina motståndare. Efter att med så mycket väsen ha avfärdat Lenin som ”desorganisatören” blev Trotskij besviken över att finna ”delorganisatörer” bland sina mensjevikvänner. I milda ordalag började han överlägga med dem om behovet av en försoning. Han hade förenat sig med mensjevikerna för att gottgöra den skada Lenin hade tillfogat rörelsens ursprungliga grundare och därigenom själva rörelsen. Skadan hade gottgjorts med en hämndakt. Den bolsjevikiska centralkommittén var själv angelägen om att gottgöra den. Allt som nu behövdes för att avsluta detta pinsamma kapitel var att *ad hoc*-arrangemangen, som varit nödvändiga för att besegra Lenin, avskaffades och att den goda viljans män i partiets båda läger räckte varandra händerna. Han insåg inte att *ad hoc*-arrangemangen hade kommit för att stanna.

I kontroverser av detta slag är medlaren ovälkommen. Han hotar att stjälpa de väl uppgjorda planerna och att blanda bort alla korten. Hans egna vänner ser snett på honom och betraktar honom som inte mycket bättre än en förrädare. På detta sätt betraktades nu Trotskij av en del mensjeviker. Hans åsikter var inte fasta. De gick inte att skilja från de moderata bolsjevikernas, och ingen kunde säga var han skulle stå i morgon. Trotskij skulle faktiskt mycket väl ha kunnat bli en av bolsjevikernas ”medlare” om inte hans sårande angrepp på Lenin och dennes anhängare hade fjärmat honom från bolsjevikerna. I deras ögon var han en av de värsta

[1] N. Trotskij, *Nasji Polititjeskije Zadatji*, s. VIII.

mensjevikerna. Och på så vis kom han att bryta med sina politiska vänner utan att ha någon större möjlighet att samsas med sina motståndare.

I denna situation kom han under inflytande av en man som i viss mening stod utanför partiet och vars roll i dess affärer kom att bli den briljante inkräktarens. Han hette A. L. Helfand, var rysk jude och hade slagit sig ned i Tyskland och vunnit ryktbarhet som ekonom, publicist och författare av vetenskapligt marxistiska böcker.[2] Under pseudonymen Parvus medarbetade han inte endast i Kautskys *Neue Zeit*, den viktigaste och mest sofistikerade socialisttidskriften i Europa, utan också i åtskilliga andra socialistiska tidningar. Han gav också ut en egen tidskrift, *Aus der Weltpolitik*, i vilken han så tidigt som 1895 förutspådde kriget mellan Ryssland och Japan och förutsåg att den ryska revolutionen skulle utvecklas ur detta krig – en profetia som ofta citerades 1904-05 då den besannades. Inom det tyska partiet befann sig Parvus på den yttersta vänsterflygeln och var häftig motståndare till den reformistiska riktningen och full av förakt för de anspråk på ortodox marxism med vilka några av ledarna fortfarande skylde över sina samarbeten med den etablerade ordningen. Han var skarpsinnig och stridbar och letade ivrigt efter olika sätt och medel att åstadkomma en pånyttfödelse av den revolutionära andan inom den tyska socialismen.

De reformistiska ledarna betraktade honom med fruktan och den speciella sorts ironi som förbehålls de immigranter som försöker förbättra sakernas tillstånd i sitt nya hemland.[3] Parvus fann kompensation i än mer bitande kritik och intog i sin tur en överlägsen attityd mot sina ursprungliga landsmän: han påpekade gärna för exilryssarna hur östeuropeiskt ”efterblivna och provinsiella” de var och försökte lära dem politiska manér på västerländskt sätt. Trots denna komiska hållning betraktade ryssarna honom som ett slags vägvisare i världspolitiken och världsekonomin. För *Iskra* skrev han först under pseudonymen Molotov och därefter som Parvus. Hans essäer trycktes vanligtvis på *Iskra*s första sida – redaktörerna utelämnade gärna sina egna artiklar för att ge plats åt honom. De respekterade hans enorma kunskaper, begåvning och omdöme. Men de var också oroliga över ett drag av opålitlighet hos honom. Det fanns något av Gargantua eller Falstaff hos honom och hans (för att citera Trotskij) ”feta, köttiga och bulldogliknande huvud”. Under många år tycktes emellertid oron inte ha något fog för sig: Parvus kunde inte lastas för några påtagliga förseelser, i varje fall inte för några som kunde berättiga till misstro mot hans socialistiska integritet och övertygelse. Han var en något nyckfull medarbetare, som skrev sina essäer i form av långa serier och som sällan skickade in dem i tid. Hans artiklar var ändå ytterst välkomna. Han hade något osäkra finansiella planer: han hade försökt etablera ett socialistiskt förlag och misslyckats, och han planerade att utge en stor socialistisk dagstidning som skulle publiceras på flera europeiska språk samtidigt, vilket skulle skaka den europeiska socialismen ur dess reformistiska sömn. Men för att starta en sådan tidning behövde han ett väldigt kapital och detta kunde han inte skaffa, förmodligen för att han ännu inte var beredd att ge sig in på tvivelaktiga finansiella spekulationer. Det var nog med att en smula ironi och misstro redan, av ett eller annat skäl blandades i den respekt som han åtnjöt. Hans senare finansiella framgångar skulle visa att det fanns en snobb och en politisk bedragare dolda i honom. Ändå var han en av sin generations djärvaste och skarpaste politiska hjärnor; och den politiske tänkaren överskuggade fortfarande bedragaren.

---

[2] Hans böcker översattes till ryska. En av dem, *Världsekonomin och jordbrukskrisen*, recenserades mycket positivt av Lenin 1899. ”Parvus sysslar främst med utvecklingen på världsmarknaden”, skrev Lenin, ”och beskriver ... de senaste faserna i denna utveckling i samband med nedgången för England som industriell världsmakt”. ”Vi rekommenderar starkt ... Parvus’ bok.” Lenin, *Sotjinenija*, vol. IV, s. 51-52. [En engelsk översättning avLenins recension: Book Review: Parvus. The World Market and the Agricultural Crisis]

[3] Ironin efterträddes av en enorm respekt så snart immigranten hade börjat anpassa sig. Mot slutet av sitt liv var Parvus hjärnan bakom Ebert, Weimar-republikens president.

I den ryska kontroversen visade Parvus först sympati för mensjevikerna men höll sig senare på anständigt avstånd från båda grupperna, vilket passade sig för en man som placerat sig själv i rollen som fredsmäklare. Han hade en gång försökt försona *Iskra*-gruppen med ekonomisterna. Nu försökte han mäkla fred mellan de forna *Iskra*-medlemmarna. Hans relationer till båda grupperna var i vilket fall ofördärvade. När han något senare levererade kritik mot båda två, tog antagonisterna hans inblandning med ro, dock utan att låta sig övertalas, och behandlade honom med den respekt som anstår en välvillig och aktningsvärd utomstående.[4]

När Trotskij lämnade *Genève*, utestängd från *Iskra* och osams med alla, for han till München där Parvus bodde. Han stannade i Parvus' hem och där förenade sig senare Sedova, hans andra hustru, med honom. I Parvus fann han en man som betraktade de inre ryska formationslinjerna med opartiskhet, som var förmögen att överblicka hela den internationella socialistiska scenen, en mästare i marxistisk analys och oöverträffad när det gällde att för sig själv och andra åskådliggöra klasskampens breda vyer. Sist men inte minst beundrade Trotskij Parvus' ”virila, muskulösa stil”, som han skulle komma att minnas med saknad långt efter det att de brutit med varandra. Parvus stod kort sagt fortfarande högt över Trotskij i lärdom, erfarenhet och litterär smak. Det är emellertid inte lätt att uppskatta graden av hans inflytande på Trotskij. Än i denna dag tillskriver Trotskijs belackare Parvus den odelade äran av att ha uppfunnit teorin om ”den permanenta revolutionen”, trotskismens främsta kännetecken, och menar att antingen kopierade eller plagierade Trotskij den eller också måste en teori som kommer från en så fördärvad källa vara värdelös. Trotskij själv förnekade aldrig sin skuld till Parvus, även om den värme, med vilken han erkände den, växlade med tiden och omständigheterna. Det som båda skrev under vänskapens höjdpunkt visar att det var många av Parvus idéer och synpunkter som gjorde ett djupt intryck på Trotskij och många som han under sitt liv skulle komma att upprepa i en form som inte var alltför olik den som hans äldre vän först använt för dem.

Men Trotskij ägde vissa egenskaper som gjorde det möjligt för honom att från början vara mer än enbart Parvus lärjunge. Han hade färska erfarenheter från Ryssland och från den underjordiska kampen, vilket Parvus inte hade. Han hade en glödande politisk fantasi, medan Parvus' analyser och förutsägelser växte fram ur ett djärvt men kyligt sinne. Han ägde den revolutionära flamman som gav vingar åt hans idéer, medan Parvus var den cyniska sortens revolutionär. Trotskij hade alltså sitt eget individuella bidrag att komma med till deras gemensamma fond av idéer. Som i de flesta förbund av detta slag kan bundsförvanternas respektive andelar inte särskiljas, inte ens av bundsförvanterna själva. De tänker tillsammans, och även om det ibland är möjligt att säga vem som i tryck först har formulerat den eller den delen av en teori, kan det osynliga, dubbelriktade utbytet av förslag och stimuli, som skett mellan de två, aldrig spåras. Allt som kan sägas om Parvus och Trotskij är, att den äldre av de två var klart överlägsen i början, både vad idéer och uttrycksformer beträffar. Vid nästa stadium tycktes båda gå fram sida vid sida. Mot slutet steg den yngre av de två fram i förgrunden med ett bidrag som uppenbart var hans eget och som skapade och avrundade en ny politisk doktrin; och med denna doktrin blev han bemärkt på den vidsträckta och förvirrade revolutionsscenen. Det bör tilläggas att hela processen utvecklades och avslutades snabbt. Den började på sommaren 1904. Den fullbordades 1906 då Trotskij, fängslad i Petersburg i väntan på rättegång, formulerade den permanenta revolutionens teori i dess fullständiga skick. Hans lärotid hos Parvus var än kortare: den kan knappast ha varat längre än till början av 1905, då den första revolutionen bröt ut. Detta var en tid av sammanpressat och snabbt

[4] Parvus, *Rossija i Revolutsija*, s. 182 ff.; *Iskra*, nr 111 (24 september 1905) och nr 112 (8 oktober 1905). Se också Martov, *Istorija Ross. Sots. Dem.*, s. 112 ff. Tonen var mycket respektfull i Lenins svar till Parvus (*Sotjinenija*, vol. VIII, s. 261).

tänkande; och den unge Trotskij, som redan hade projicerat jakobinismens bild på den ryska revolutionen, lärde sig snabbt.

*

Efter rysk-japanska krigets utbrott publicerade Parvus en serie essäer i *Iskra* om ”Krig och Revolution”.[5] Även tidigare hade hans artiklar, som han brukade underteckna Molotov, gjort ett starkt intryck på Trotskij. Men det var synpunkterna som han framförde i ”Krig och Revolution” som gjorde det varaktigaste intrycket.

Parvus’ centrala idé var att nationalstaten, såsom den hade utvecklats med kapitalismen, var en förlegad företeelse. Denna synpunkt hade hört till allmängodset i den marxistiska teorin – den hade hävdats av Marx i det *Kommunistiska Manifestet*. Men för flertalet socialistiska författare vid sekelskiftet var detta en av mästarens maximer, lämplig att upprepas vid högtidliga tillfällen, men med föga verklighetsanknytning till det senviktorianska, nationsmedvetna och imperiestolta Europa. Endast en mycket avlägsen framtid, tänkte man, skulle kunna medföra nationalstatens utdöende. Parvus, däremot, tyckte sig se att utdöendet var nära förestående, pekade på symtomen, förutspådde dess katastrofala acceleration och uppmanade socialisterna att anpassa sin attityd och politik efter detta. Med stort eftertryck underströk han nationernas och staternas beroende av varandra vilket satte in hans resonemang i ett brett och världsomfattande sammanhang, som var sällsynt hos andra socialister. Han såg den rysk-japanska konflikten 1904 som inledningen till en lång rad krig i vilka nationalstaterna, drivna av den kapitalistiska konkurrensen, skulle slåss för sina liv. Kontinenters öden hade blivit sammanvävda öppnandet av den amerikanska västern hade skärpt jordbruksproducenternas konkurrens om världsmarknaderna. Europeiska, och i synnerhet tyska, jordbrukar- och industriintressen gjorde gemensam sak för att avskaffa frihandeln och införa ett protektionistiskt system i Västeuropa. ”Tullmurarna har blivit en ekonomisk barriär för den historiska process som enar nationerna kulturellt. De har intensifierat de politiska konflikterna mellan staterna ... och ökat staterna och regeringarnas makt ... – ju starkare regeringarnas makt är, desto lättare uppstår krig mellan staterna.” Dessa idéer blev för Trotskij axiom som han skulle argumentera från resten av sitt liv.

Rysslands expansion i Asien och konflikt med Japan, framhöll Parvus, berodde delvis på det inrikespolitiska trycket: tsardömet försökte med yttre erövringar dölja en inre svaghet. Men än viktigare var det yttre tryck som Ryssland utsattes för. I den världsomfattande kampen mellan kapitalistiska nationalstater handlade endast de moderna stormakterna med någon självständighet, och även ett så väldigt imperium som tsarens var, på grund av dess industriella efterblivenhet, enbart en ”den franska börsens pensionär”. ”Kriget startade med Manchuriet och Korea, men det har redan utvecklats till en konflikt om överhögheten i östra Asien. På nästa utvecklingsnivå kommer hela Rysslands position i världen att stå på spel, och kriget kommer att sluta med en förändring i den världspolitiska balansen.”

Parvus avslutade sin analys med följande ord: ”Den världsomfattande kapitalistiska utvecklingsprocessen leder till en politisk omvälvning i Ryssland. Detta måste i sin tur inverka på den politiska utvecklingen i alla kapitalistländer. Den ryska revolutionen kommer att skaka den borgerliga världen ... Och det ryska proletariatet kan mycket väl komma att spela rollen som den sociala revolutionens förtrupp.”[6]

---

[5] Serien började i *Iskra*, nr 59, 10 februari 1904.

[6] *Iskra*, nr 82, 1 januari 1905. I samma serie skrev Parvus: ”Man måste komma till den paradoxala slutsatsen att den mest avgörande subjektiva faktorn bakom den historiska utvecklingen inte är den politiska klokheten utan den politiska stupiditeten. Människorna har hittills aldrig helt kunnat dra nytta av de sociala villkor de själva skapat åt sig. De tror alltid att de ligger långt före, när de egentligen ligger långt efter, den objektiva historiska processen ... Historien har ofta fört dem i ledband som trott sig kunna-kontrollera historien.” ”Den kapitalistiska

Således betraktade Parvus redan 1904 den annalkande revolutionen inte som en enbart rysk angelägenhet, utan som en återspegling i Ryssland av världsomfattande sociala spänningar, och i den kommande ryska omvälvningen såg han förspelet till världsrevolutionen. Här fanns de huvudsakliga beståndsdelarna för teorin om den permanenta revolutionen. Ändå hade Parvus hittills talat endast om en ”politisk omvälvning” i Ryssland, inte om en ”social” eller socialistisk revolution. Uppenbarligen delade han ännu vid denna tid den av alla dåtida marxister accepterade synpunkten att den ryska revolutionen av sig själv endast skulle bli av borgerlig karaktär på grund av landets halvfeodala och underutvecklade status. Trotskij skulle bli den förste att säga att revolutionen av egen kraft skulle övergå från det borgerliga till det socialistiska stadiet och grunda en proletariatets diktatur i Ryssland, och detta redan innan revolutionen bröt ut i västerlandet.

Parvus’ internationella idéer och revolutionära perspektiv höll inte bara på att bli en väsentlig beståndsdel i Trotskijs tänkande. Även några av Trotskijs synpunkter på den ryska historien, särskilt hans uppfattning om den ryska staten, kan spåras tillbaka till Parvus.[7] Denne utvecklade synpunkten att den ryska staten, en blandning av asiatisk despotism och europeisk absolutism, hade utformats, inte som ett maktorgan för någon klass i det ryska samhället, utan som en militärbyråkratisk maskin främst avsedd att motstå trycket från det mer civiliserade västerlandet.[8] Det var av denna anledning som tsardömet hade givit Ryssland, och i synnerhet dess armé vissa inslag av europeisk civilisation. ”På så vis bildades den ryska statsorganismen: en asiatisk absolutism understödd av en europeiserad armé.” En snabb blick på raden av ryska gränsfästningar var nog, påpekade han, för att se att tsarerna avsett att skilja Ryssland från västerlandet med en sorts kinesisk mur. Några av dessa teorier blev, när de utvecklades och finslipades av Trotskij, föremål för hätska historiska och politiska dispyter tjugo år senare.

Parvus’ inflytande på Trotskij går igen i stilen, framställningssättet och i den karakteristiska bredd som Trotskijs historiska prognoser fick. Med detta är det inte sagt att Trotskij härmade Parvus litterärt. Han tillgodogjorde sig inflytandet självklart och organiskt på grund av en intellektuell och litterär själsfrändskap med Parvus som inte blev mindre av kontrasterna mellan deras olika karaktärer och temperament. Under sitt första besök i München tillkännagav Trotskij, mot slutet av september 1904, sin brytning med mensjevikerna i ett ”Öppet brev till kamrater”, som han skickade till *Iskra* för publicering. Brevet publicerades aldrig. Vi har enbart en mensjevikisk sammanfattning av det, som säger att Trotskij, ”i bombastisk och högdragen ton”, anförde ett antal kritiker mot ”vissa kamrater” och reste vissa krav. Huvudpunkten i dessa anklagelser gällde mensjevikgruppens tendens att sätta sina sektionsangelägenheter före partiets angelägenheter. Dessutom, skrev han, reagerade mensjevikerna felaktigt mot Lenins position på en viktig punkt: medan Lenin var benägen att ge intelligentian en privilegierad och dominerande ställning inom partiet, hetsade mensjevikerna arbetarna mot den socialistiska intelligentian. I ett privat brev till Martov och Zasulitj förklarade Trotskij att hans kritik främst riktat sig mot Theodor Dan, moderationspolitikern, och att hans avsikt var att tala för skapandet av ett ”stabilt particentrum” och för en överenskommelse med den bolsjevikiska centralkommittén. Han klagade också över att författare ”som *Iskra* inte kunde införliva” – en hänsyftning till att han själv blivit utestängd av Plechanov – inte hade en chans

---

ordningen i Europa har sedan länge varit ett hinder för Europas ekonomiska, politiska och kulturella utveckling. Den överlever endast för att massorna ännu inte blivit medvetna om sin tragiska situation. Proletariatets politiska energi är inte tillräckligt koncentrerad, de socialistiska partierna saknar beslutsamhet och mod. Det är inte svårt att föreställa sig en utveckling som ger det socialdemokratiska partiet den politiska skulden för den kapitalistiska ordningens fortbestånd.” För samtida föreföll detta vara en långsökt profetia.

[7] Till en del är emellertid ursprunget till den syn på Rysslands historia, som Trotskij och Parvus omfattade, den liberale historikern P. Miljukov.

[8] *Iskra*, nr 61, 5 mars 1904.

att nå den socialistiska publiken. Slutligen tillkännagav han i formella ordalag sin brytning med mensjevikgruppen.[9]

Mensjevikerna svarade med de pinsamt berördas vrede. Mellan Trotskij och Martov utvecklades ”en mycket stormig korrespondens” som, skrev Martov, ”om jag hade gett honom fria tyglar, skulle ha slutat med en fullständig brytning i mina relationer med honom”. Martov och andra mensjeviker var angelägna om att förhindra brytningen, ty om anklagelserna blev allmänt kända, skulle den kritik som levererats av deras mest utpräglade antibolsjevikiska polemiker troligtvis komma gruppen till skada. En sluten konferens anordnades i *Genève* vid vilken Trotskijs ”Öppna brev” diskuterades i hans närvaro. Man var formellt överens om att den mensjevikiska emigrantorganisationens fortsatta existens skulle kunna bli ”källa till nya konflikter inom partiet” och att organisationen borde upplösas i avvaktan på vidare instruktioner från mensjevikgrupperna i Ryssland.”[10]

Detta beslut var uppenbart avsett att lugna och tysta Trotskij. Det fick inga ytterligare konsekvenser: det mensjevikiska ”partiet inom partiet” skulle, på samma sätt som det bolsjevikiska, fortsätta att fungera, även om Trotskij kan ha tröstat sig med illusionen att mensjevikerna hade accepterat hans råd. Det formella beslutet att upplösa mensjevik-organisationen befriade honom i vilket fall från gruppdisciplinen som han varit bunden av. Martov rapporterade strax därefter till Axelrod att Trotskij äntligen hade ”lugnat sig”, ”mjuknat”, och att han på nytt hade börjat skriva för *Iskra*. Trotskijs första bidrag efter sammanstötningen med Plechanov uppenbarade sig också snart i tidningen.[11] Som vanligt blandades personlig bitterhet och egna anspråk med politiska motiv i så hög grad att det praktiskt taget är omöjligt att skilja det ena inslaget från det andra. Vi kan inte säga om det var av det skälet att mensjevikerna tycktes gå honom till mötes i en principfråga som Trotskij ”lugnade sig”, eller om det var för att de gav honom viss upprättelse efter Plechanovs avsnäsning, eller om det var av båda dessa skäl. Han var inte längre någon av *Iskra*s planerare och ledarskribenter. Han skrev politiska notiser på en av tidningens sista sidor. Men *Iskra* var fortfarande mensjevikernas stridbara tidning och därför förblev Trotskij, för utomstående, en mensjevik.

Hans tvister med mensjevikerna var i verkligheten inte avklarade och nyheter från Ryssland kom nu att vidga dem än mer. Det rysk-japanska kriget hade tagit en katastrofal vändning för Ryssland och sprickor hade börjat synas i tsarväldets byggnad. Minister Plehve, upphovsmannen till tsarens fjärran östern-politik, mördades i juli av Sazonov, en socialrevolutionär.[12] Plehve hade förbjudit och upplöst *semstvoerna*, som var den liberala och den halvliberala lågadelns fästen. Hans efterträdare, Svjatopolk-Mirskij, försökte lugna oppositionen och tillät *semstvoerna* att hålla ett nationalkonvent i november 1904. Konventet kom att följas av en lång rad politiska banketter i många städer. Vid dessa banketter gav lågadelns och medelklassens liberala ledare uttryck åt sina krav, men vid deras sida framträdde också för första gången arbetare och medlemmar av den socialistiska underjordiska rörelsen. Även om alla fortfarande var eniga i sin kritik av regeringen, uppenbarade banketterna en djup klyfta inom oppositionen. Arbetarna misstänkte att de liberala talesmännens syfte inte var att störta tsaren utan att åstadkomma en uppgörelse med honom.

Emigranterna i Västeuropa iakttog med hoppfull förväntan denna bankettkampanj, som fortsatte till årets slut. Händelserna tvingade socialisterna att klargöra sin attityd gentemot

---

[9] *Pisma Axelroda i Martova*, s. 110-11.
[10] Ibid.
[11] *Iskra*, nr 75, 5 oktober 1904. (Trotskijs enda bidrag under mellantiden hade tryckts i ett diskussionsblad publicerat i en juni-bilaga till *Iskra*.)
[12] Azev, den *agent provocateur* som Pleve själv anställt för att sabotera arbetet i de hemliga terroristorganisationerna, hjälpte till med förberedelserna till mordet.

liberalismen. Klyftan mellan socialism och liberalism existerade även i emigrantkretsar. Sedan mitten av 1902 hade Peter Struve publicerat sin *Osvobosjdenje* (*Befrielse*), först i Stuttgart och sedan i Paris. I början förespråkade tidningen ”laglig marxism”, en nedtonad version av doktrinen, underströk särskilt den del av den marxistiska kritiken som riktades mot narodnisk terrorism och agrar socialism och hävdade att kapitalistisk industrialisering skulle medföra sociala framsteg i Ryssland. Vid denna tidpunkt var gamla *Iskra* och *Osvobosjdenje* ännu inte öppna motståndare. Men snart stod det klart att Struves grupp använde sig av det marxistiska resonemanget för att göra sig av med en sorts socialism, den agrara, och inte för att tala för en proletär socialism. *Osvobosjdenje* drog sig från den ”lagliga marxismen” mot liberalismen och denna utveckling blev ytterst påtaglig just då klyftan inom socialistblocket började vidgas. Mensjevikerna närmade sig liberalerna. Bolsjevikerna vände sig mot dem. På hösten 1904 råkade Trotskij åter i gräl med mensjevikerna över denna fråga.[13]

I november och december skrev han en broschyr om de problem som bankettkampanjen hade väckt. Broschyren översände han till de mensjevikiska förläggarna. De ville inte ge den spridning, fördröjde publiceringen och avsåg enligt Trotskij att stoppa den. Detta kan knappast ha varit deras bestämda avsikt eftersom de till slut lät publicera den. Men broschyren innehöll en så bred och nedgörande kritik av liberalerna att den inte kunde annat än väcka farhågor hos dem som hade börjat se sin chans i en socialistisk-liberal samverkan mot tsaren. Kärnpunkten i Trotskijs resonemang var att liberalerna inte kunde handla gemensamt med socialisterna eftersom de var mer rädda för revolutionen än för tsaren.[14]

Först avslöjade han den patetiska och oärliga patriotism som liberalerna hade uppvisat under rysk-japanska kriget. Struve, skrev han, ”offrade de sista resterna av sin oppositionsanda och sin politiska värdighet inte för ‘patriotiska känslor’ utan för patriotiskt hyckleri”.[15] Tsardömet befann sig i en återvändsgränd efter de militära nederlagen. ”Desto mer energiskt och skarpt ... borde oppositionen ha avslöjat det svalg som gapar mellan tsardömet och nationen. Allt ihärdigare borde den ha försökt störta tsardömet, nationens verkliga fiende, i avgrunden. I stället låter sig den liberala Semstvon ... spännas för den skröpliga krigsvagnen, för undan liken och sopar bort blodspåren.” I grund och botten önskade liberalerna tsarens nederlag vilket skulle kunna få honom att gå oppositionen till mötes på halva vägen. ”Men vad gör den liberala pressen? Denna eländiga, mumlande, slippriga, lögnaktiga, slingrande, korrumperade och korrumperande liberala press? ... Utan att tro på sina egna ord och döljande en slavisk trängtan efter att krossa tsaren (talar den om) ”*vår* monark och *vårt* krig”. Den liberala oppositionen sökte ”göra sig förtjänt av absolutismens tacksamhet och förtroende, att göra sig oumbärlig för den och slutligen muta den med folkets pengar – en taktik lika gammal som den ryska liberalism som inte blivit varken förnuftigare eller mer hedervärd med åren”.[16] Den nye ministern, prins Svjatopolk-Mirskij, hade inlett en era av falska medgivanden genom att ge uttryck (”dumt och oförskämt”) åt sin regerings förtroende för folket, ”som om det varit fråga om ministärens förtroende för folket och inte folkets förtroende för ministären”. Men detta räckte, fortsatte Trotskij, för att få semstvoerna att från sina uttalanden utelämna kravet på allmän rösträtt och en konstitutionell regering. De var rädda för det utländska ordet ”konstitution” och ”bakom rädslan för ordet dolde sig fruktan för det ordet stod för ...”. ”Den som vill bli förstådd av massorna och ha dem på sin sida bör framför allt uttrycka sina krav klart och precist, nämna saker vid deras rätta namn, kalla konstitution för konstitution, republik för republik, allmän rösträtt för allmän rösträtt.[17] Genom sin undfallenhet återställde liberalerna omedvetet förtroendet för absolutismens framtid hos såväl härskarna som

[13] L. Martov, *Istorija Ross. Sots. Dem.*, s. 102; Trotskij, *Moja Zjizn*, vol. I, kapitel XIII.
[14] Broschyren *Do 9 Janvara (Perioden fram till 9 januari)* finns omtryckt i *Sotjinenija*, vol. II, bok 1.
[15] L. Trotskij, *Sotjinenija*, vol. II, bok 1, s. 6.
[16] Op. cit., s. 9.
[17] Op.cit., s. 15.

undersåtarna. De hade anspråk på att vara det demokratiska partiet, men de förrådde sin egen grundlinje. ”Vi har inga demokratiska traditioner, dessa måste skapas. Endast revolutionen kan göra det. Demokratins parti kan endast vara revolutionens parti.[18] Det var varken den liberala intelligentian eller medelklassen utan de socialistiska fabriksarbetarna som skulle ge tsardömet dödsstöten.

Hela broschyren är genomsyrad av en triumferande känsla av att revolutionen var nära förestående. ”Advokater demonstrerar på gatorna, politiska flyktingar protesterar i tidningar mot att de förvisats … en officer i flottan börjar en offentlig kampanj mot marindepartementet … Det otroliga blir verklighet, det omöjliga blir sannolikt.”[19] En så intensiv föraning om kommande händelser hittar man knappast hos någon annan exilskribent. De andra var upptagna av interna stridigheter och så koncentrerade på att manövrera ut varandra, utan tvekan i avsikt att säkra partiet den bästa möjliga utgångspunkten i en revolution, att de nästan försummade revolutionens ankomst. Eftersom Trotskij stod i det närmaste ensam fäste han hela sin uppmärksamhet på utvecklingen i Ryssland. Han var, som Lunatjarskij uttryckte det, mindre emigrant än andra socialister som i skiftande grad hade förlorat kontakten med sitt hemland.”[20] Hans tvivlande vänner ryckte lika mycket på axlarna åt hans triumferande föraningar om uppror och omvälvning som åt hans häftiga antiliberalism.

Han såg revolutionen utveckla sig ur en generalstrejk. Detta var en ny uppfattning: arbetskonflikterna i Ryssland hade hittills legat på det lokala planet och inte ens industristaterna i väster, med deras gamla fackföreningar, hade ännu haft någon verklig erfarenhet av en generalstrejk. I *Mitt liv* säger han att han fört denna idé på tal redan 1903, även om han inte slutgiltigt omfattade den förrän 1904.[21] Han skisserade nu en ”handlingsplan” som han sammanfattade på följande vis:

> Ryck bort arbetarna från maskinerna och verkstäderna, led dem genom fabriksgrinden ut på gatan, dirigera dem till fabriker i närheten, proklamera arbetsnedläggelse där, för ut nya massor på gatorna. Genom att på så vis gå från fabrik till fabrik, från verkstad till verkstad, genom att ständigt växa under rörelsen framåt och sopa bort polisspärrar, tala till och dra med förbipasserande, suga upp i sig grupper som kommer från motsatt håll, fylla gatorna, ta första lämpliga byggnad i besittning för allmänna möten, förskansa sig i dessa byggnader, använda dem för oavbrutna revolutionära möten med ständigt växlande publik, kommer man att bringa ordning i massornas rörelse, öka massornas förtroende och förklara för dem avsikten och meningen med händelserna, och på så vis kommer man slutligen att omvandla staden till ett revolutionärt läger – detta är mer eller mindre handlingsplanen.[22]

Detta var faktiskt den bild av revolutionen som skulle komma att förverkligas både i oktober 1905 och i februari 1917. ”Handlingsplanen” var inte byggd på någon tidigare plan: under franska revolutionen hade det industriella proletariatet inte funnits med som maktfaktor. Trotskijs bild härrörde från en glödande revolutionär fantasi där romantik på ett underligt sätt blandades med realism. Vissa delar av denna broschyr låter som Trotskijs egen historiska skildring av åren 1905 och 1917, bara med den skillnaden att händelseförloppet här beskrivs i futurum. T.o.m. parollerna är identiska med dem som skulle genljuda 1905 och 1917: ”Stoppa kriget”, och ”Sammankalla en lagstiftande församling!”[23]

Slutligen gjorde han en översikt över de sociala krafter som började göra sig gällande. ”Staden kommer att bli den främsta skådeplatsen för de revolutionära händelserna.[24] Men

[18] Op.cit., s. 30.
[19] Op.cit., s. 3.
[20] A. Lunatjarskij, *Revolutsionnje Siluetij*, s. 20-25.
[21] L. Trotskij, *Moja Zjizn*, vol. I, kapitel XIII; *Sotjinenija*, vol. II, bok 1, s. 521.
[22] L. Trotskij, *Sotjinenija*, vol. II, bok 1, s. 51.
[23] Ibid., ff.
[24] Op.cit., s. 50.

städernas proletariat kommer inte att kunna avgöra striden ensamma. Bondeklassen representerade ”ett viktigt förråd av potentiell revolutionär energi”.[25] Det är ”nödvändigt att, utan dröjsmål och utan att förlora några tillfällen, föra ut agitationen på landsbygden”.[26] Långt från att uppmana stadsproletariatet att ensamt möta tsardömet och därmed riskera ett nederlag, som hans kritiker i dag vill lägga honom till last, underströk han kraftigt den fara för isolering som hotade arbetarklassen.[27] Han analyserade arméns roll, eftersom den var sammansatt av bönder, och uppmanade socialisterna att noggrant bevaka vad som skedde i kasernerna. Soldater som fick order att skjuta på folkmassor föredrog att skjuta i luften. Andan i armén var utsatt för hårda prov:

> Våra fartyg går långsamt. Våra kanoner skjuter inte tillräckligt långt. Våra soldater är analfabeter. Våra underofficerare har varken karta eller kompass. Våra soldater går barfota, nakna och hungriga. Vårt Röda Kors stjäl. Vår förrådspersonal stjäl. Rykten om detta når armén och slukas girigt. Varje sådant rykte är som en stark syra som fräter bort den officiella indoktrineringens rost. Åratal av fredlig propaganda kunde inte åstadkomma vad en dags krig förmår.
>
> På den avgörande dagen skall officerarna inte kunna lita på sina soldater ... Samma soldat, som i går sköt i luften, kommer i morgon att överräcka sitt vapen till arbetarna. Han kommer att göra detta så snart han blivit övertygad om att folket inte är ute bara för att skapa kravaller i största allmänhet, att folket vet vad det vill och kan kämpa för vad det vill ... Vi måste utveckla en ytterst intensiv agitation bland trupperna så att varje soldat som i (general-)strejkens ögonblick sänts ut för att krossa ”rebellerna” kommer att förstå att framför honom står folket och kräver att den konstituerande församlingen skall sammankallas.[28]

Mensjevikförläggaren hade fortfarande inte sänt Trotskijs broschyr till tryckning när nyheten kom om den första revolutionära handlingen i Ryssland. Den 9-23 januari 1905 marscherade Petersburgs arbetare i ett enormt men fredligt demonstrationståg till tsarens Vinterpalats. De leddes av fader Gapon, en fängelsekaplan och skyddsling till Zubatov, chefen för gendarmeriet, som hade satt upp sin egen organisation för att bekämpa den underjordiska socialismen. Demonstranterna, som bar med sig tsarens porträtt, heliga ikoner och kyrkliga baner, hoppades få överräcka en petition till tsaren i vilken de ödmjukt och med många klagomål bad honom avhjälpa de missförhållanden de drabbats av. Tsaren vägrade ta emot petitionärerna och gav order till de trupper som bevakade Vinterpalatset att öppna eld rakt in i folkmassan. Så orsakade han den revolutionära explosionen.

Dessa nyheter nådde Trotskij i Genève dit han just hade anlänt efter en föreläsningsturné De förutsägelser, som han förgäves hade försökt få publicerade, började besannas. Fylld av hopp och spänning återvände han till Parvus i München med spaltkorrekturet till broschyren i fickan. Parvus läste korrekturet och blev så imponerad att han beslutade sig för att med hela tyngden av sin auktoritet lansera Trotskijs idéer. Han skrev ett företal till broschyren och uppmanade mensjevikerna att publicera den. I företalet drog han en slutsats som Trotskij ännu tvekade om. ”Rysslands provisoriska revolutionsregering”, skrev Parvus, ”kommer att vara en arbetardemokratisk regering ... Eftersom det socialdemokratiska partiet står i spetsen för den revolutionära rörelsen ... kommer denna regering att bli socialdemokratisk ... en sammanhållen regering med socialdemokratisk majoritet.” När broschyren äntligen kom ut väckte den åtskillig debatt och den sporrade både bolsjeviker och mensjeviker att formulera sina egna visioner. Debatterna koncentrerades kring Parvus’ slutsats: både mensjeviker och bolsjeviker förkastade den. De förra hävdade att eftersom revolutionen var borgerlig till karaktären och riktade sig mot absolutism och kvardröjande feodalism och inte hade socialismen som mål, var borgerskapet och inte proletariatet den legitima arvingen till makten. Socialisterna kunde

[25] Op.cit., s. 20 ff.
[26] Op.cit., s. 52.
[27] Op.cit., s. 46.
[28] Op.cit., s. 50.

enligt deras mening inte deltaga i någon borgerlig regering, inte ens i en som hade sitt ursprung i en revolution. Deras uppgift var att i oppositionsställning bevaka arbetarklassens intressen. Lenin höll med om att revolutionen var borgerlig såtillvida att den inte kunde sätta upp socialismen som mål, men han trodde inte på bourgeoisins revolutionära mission. Socialisterna, framhöll han, var förpliktade att ingå i en revolutionär regering. Ändå tvivlade även han på Parvus' förutsägelser om denna regerings socialdemokratiska karaktär. ”Detta är omöjligt”, skrev Lenin, ”om vi tänker på, inte flyktiga episoder utan en något så när varaktig revolutionär diktatur, som kan lämna spår i historien. Detta är omöjligt, eftersom endast den revolutionära diktaturen kan ha någon stabilitet ... som är grundad på en stor majoritet av folket. Det ryska proletariatet utgör nu en minoritet av den ryska befolkningen.” Den revolutionära regeringen måste bildas genom en koalition i vilken ”småborgerliga och halvproletära element måste deltaga eller t.o.m. utgöra ”den övervägande delen ... Det vore ytterst skadligt”, tillade Lenin, ”att ha några som helst illusioner om detta.”[29]

Detta var första gången som någon grupp eller individ å den ryska socialismens vägnar kom med öppna krav på hela makten eller på merparten av den. Det var en egendomlig slump att detta krav först skulle resas av Parvus, en outsider i den ryska revolutionen, och att det skulle bli förkastat nästan med avsky av Lenin. I Lenins person tycktes revolutionen ”bestört rygga tillbaka inför den vaga storheten hos dess egna syften”. Ändå talade även Parvus om en ”arbetarregering” och inte om proletariatets diktatur. Trotskij ifrågasatte heller inte vid denna tidpunkt det allmänna antagandet att revolutionen skulle bli av enbart borgerlig karaktär och att dess roll skulle upphöra i och med att de feodala och absolutistiska institutionerna krossades. Samtidigt ansåg han, liksom Parvus, att det var självklart att om stadsproletariatet var den drivande kraften bakom revolutionen måste dess representanter, i händelse av seger för revolutionen, bli den mest inflytelserika gruppen i den provisoriska regeringen. Ingen samhällsklass skulle vara villig att bära största delen av revolutionsbördan och sedan avstå från segerns frukter. Kritikerna förmådde inte effektivt tillbakavisa detta argument. Men både bolsjeviker och mensjeviker ställde två närliggande frågor: Hur gick denna framtidsutsikt att jämka ihop med revolutionens borgerliga karaktär? Och hur skulle man kunna vänta sig en proletärt minoritetsstyrd regering utan att den princip om representativ demokrati övergavs som ingen av de tvistande var villiga att överge? På dessa frågor hade varken Trotskij eller Parvus ännu något svar.

I januari 1905 började Trotskij i Parvus' hem skriva ytterligare en serie essäer som senare utkom under titeln *Efter Petersburgupproret*. Serien bestod av en rad osammanhängande delar: nya, sarkastiska polemiker mot liberalerna, stycken som med oerhörd entusiasm välkomnade revolutionen och mycket nyktra reflektioner om revolutionens tekniker. I sin kritik av liberalerna uppehöll han sig vid det faktum att Struve endast två dagar före demonstrationerna i Petersburg hade fastslagit att ”det inte existerade några revolutionära personer i Ryssland”. ”Dessa ord” kommenterade Trotskij, ”borde graveras in på herr Struves panna om hans huvud, även denna inskription förutan, inte redan sett ut som en gravsten under vilken en mängd planer, slagord och idéer finns begravda – de må vara socialistiska, liberala, ‘patriotiska’, revolutionära, monarkistiska, demokratiska eller av annat slag.”[30] Trotskijs slutsats var: ”*Vår kamp för revolutionen, vår förberedelse för den, kommer att gå hand i hand med vår hänsynslösa kamp mot liberalismen för att nå inflytande över massorna och för att ge proletariatet en ledande roll…”*

Inställningen i de stycken som hälsade revolutionen kan utläsas ur dessa ord:

[29] Lenin, *Sotjinenija*, vol. VIII, s. 262-3.
[30] L. Trotskij, *Sotjinenija*, vol. II, bok 1, s. 57 ff.

> Ja, den har kommit. Vi har väntat på den. Vi har aldrig tvivlat på den. Under många år var den enbart en härledning ur vår ”doktrin” som hånades av politiska nollor av alla kulörer ... Den har redan förädlat samhället med sitt första svep ... Före den 9 januari tycktes vårt krav på en republik fantastiskt, doktrinärt och avskyvärt för alla liberala pampar. En dags revolution var tillräcklig, en storartad sammandrabbning mellan tsaren och folket var tillräcklig, för att göra idén om en konstitutionell monarki fantastisk, doktrinär och avskyvärd. Prästen Gapon uppreste sig med sin idé om härskaren mot den verklige härskaren. Men eftersom det stod revolutionära proletärer och inte monarkistiska liberaler bakom honom manifesterade detta begränsade ”uppror” omedelbart sitt upproriska innehåll i barrikadstrider och i utropet: Ned med tsaren. Den verklige härskaren har krossat härskardömets idé... Revolutionen har kommit och den har gjort slut på vår politiska barndom.” [31]

Under detta skede fick problemen rörande den revolutionära tekniken kolossal betydelse. ”Petersburgs proletärer har visat stort hjältemod. Men folkmassans obeväpnade hjältemod kunde inte stå emot barrikadernas beväpnade stupiditet.” Hädanefter skulle osammanhängande ansträngningar inte leda någon vart – rörelsen måste kulminera i ett allryskt uppror. Revolutionen måste beväpna sig själv. På sina håll framhöll man att upprorsmakare inte hade en chans mot regeringar beväpnade med moderna vapen: en engelsk författare trodde t.ex. att om Ludvig XVI hade haft några maskingevärsbatterier skulle den franska revolutionen aldrig ha ägt rum. ”Vilket pretentiöst nonsens”, anmärkte Trotskij, ”att mäta revolutionens historiska möjligheter med vapnens och kanonernas kaliber. Som om vapen och kanoner bestämde över människor, som om människorna inte bestämde över vapnen och kanonerna.[32] Han höll med om att arbetarna själva, även om de var beväpnade, inte skulle kunna segra i en resning – de var tvungna att få över armén på sin sida. Men för att åstadkomma detta måste de först beväpna sig själva och genom sin egen fasta beslutsamhet göra intryck på tsarens tvekande soldater. Han utvecklade denna idé i stycken som till del var instruktioner, om hur arbetarna skulle beväpna sig själva, och till del beskrivande scener som illustrerade hur tsarens trupper successivt skulle gå över till det revolterande folket. Dessa förebådande scener liknade återigen sidor ur hans egen revolutionshistoria skriven efter händelserna. Han avslutade med en appell till sina egna kamrater utformad i Dantonartad stil: Allt ni behöver, sade han, för att gripa tillfället är ”ett fåtal mycket enkla egenskaper: frihet från organisatorisk rutin och från en hemlig rörelses förtvivlade traditioner, vidsynthet, modigt initiativ, förmågan att värdera situationer, samt återigen modigt initiativ”.

*

Man kan fortfarande mellan raderna i dessa texter känna den feber som grep författaren. Han brann av otålighet att återvända till Ryssland och kasta sig ut i händelsernas virvlar. Han tyckte inte om den unkna luften i emigrantcirklarna där han för övrigt hade helt olika åsikter än nästan alla andra. Han kunde heller inte förlika sig med en landsflykt varifrån revolutionen kunde iakttas lika otydligt som en storm på oceanen iakttas från en avlägsen strand. Återresan till Ryssland var förenad med allvarliga risker. En flykting från Sibirien blev, om han fångades av polisen, automatiskt behandlad som en laglös och deporterad till straffläger, även om hans ursprungliga dom inte föranstaltade detta. Han bestämde sig ändå för att återvända. Sedova åkte före honom för att ordna med hemliga bostäder. I februari 1905 var han själv på väg tillbaka. Han stannade i Wien och besökte Victor Adler, den österrikiske ledaren, i vars hem han rakade av sig mustaschen och skägget för att göra det svårare för den ryska polisen att känna igen honom.

Det var i Adlers hem som han första gången bett om hjälp när han var på väg från Sibirien till England. Endast två och ett halvt år hade gått sedan dess, men vilka rika och betydelsefulla år.

---

[31] Ibid.
[32] Op.cit., s. 60.

5. Trotskij 1905

I februari anlände Trotskij till Kiev och där gömde han sig i flera veckor efter att ha antagit en före detta fänriks identitet och därmed namnet Arbuzov. Kiev var då centrum för den underjordiska organisationen, men polisen var mindre på sin vakt där än i Petersburg och Moskva. Där träffade Trotskij Leonid Krasin med vilken han skulle ha ett nära samarbete under resten av året. Krasin var en framstående tekniker och förmögen industriledare men var också medlem av centralkommittén och stod endast under Lenin i den bolsjevikiska hierarkin. Dessutom var han den underjordiska organisationens faktiske ledare på platsen. Han var emellertid en ”medlarnatur” och angelägen att överbrygga klyftan inom partiet och därför i konflikt med Lenin. Detta gjorde det lättare för Trotskij att samarbeta med honom. Och Trotskij, den ende framträdande socialistiske politikern och författaren i Ryssland vid den tiden, blev snart oumbärlig för Krasin. På våren tog Krasin honom till Petersburg.

De andra socialistiska ledarna stannade i Västeuropa till slutet av året. Under normala förhållanden, när händelserna utvecklades långsamt, hade den underjordiska organisationen råd att konsultera emigranterna och vänta på deras instruktioner. Men nu utvidgades omfattningen av dess aktiviteter feberaktigt hastigt. Partiet tvingades allt oftare att handla under händelsernas tvång och efter situationens ingivelse. Följaktligen blev rutinkontakterna med emigranterna alltför besvärliga och långsamma.

Eftersom han återvänt så tidigt till Ryssland kom Trotskij genast att hamna i det underjordiska arbetets absoluta mittfält. Detta kom att ge honom en mycket större betydelse för revolutionen 1905 än någon av de äldre ledarna kom att få. Men sin betydelse fick han av en annan och mer fundamental orsak: de två riktningarna inom partiet hade ännu inte kristalliserats tillräckligt för att bli två skilda och fientliga fraktioner. Men kontroversen hade ändå utvecklats tillräckligt för att uppta ledarnas tankar och energi. Omvälvningen i Ryssland kom alltför sent för att partiet skulle kunna handla med en enad organisations omedelbara initiativ och massiva kraft. Men den kom också för tidigt – innan de två partierna, bolsjevikerna och mensjevikerna, ännu hade lösgjort sig från varandra och fått ny rörelsefrihet. Mer än någon annan representerade Trotskij den stämning av villrådighet och den skräck för en söndring som fortfarande var vanlig inom båda hälfterna av partiet. I viss mening förkroppsligade han rörelsens ”omognad”, medan ”schismens fanatiker” var mer representativa för dess framtid. Han uttryckte partiets starkaste känsla mot den ännu starkare logiken i dess utveckling. Men han förkroppsligade också den högsta grad av ”mognad” som rörelsen hittills hade nått i sina vidare syften, genom att formulera revolutionens mål gick Trotskij längre än både Martov och Lenin. Han var därför bättre rustad för en aktiv roll i revolten. En ofelbar politisk instinkt förde honom i de rätta ögonblicken till de mest utsatta ställena och till revolutionens brännpunkter och samma instinkt styrde hans steg.

Under de första månaderna efter sin återkomst kunde han inte göra mycket annat än skriva till och inspirera Krasin och genom honom organisationen. Upproren i januari och februari var över, och under våren var arbetarrörelsen modlös. Strejkerna hade misslyckats. Polisens förtryck och avrättningar hade skrämt arbetarna. Det politiska initiativet övergick till den liberala medelklassen. En lång rad kongresser och konvent hållna av industrimän, köpmän, bankirer, läkare, advokater och andra framställde kravet på att en konstitutionell regering skulle bildas och på att reformen skulle genomföras. Först senare på året, efter nederlaget vid Tsusjima, besättningsrevolten på Kryssaren *Potemkin* och slutet på kriget med Japan, skulle initiativet glida tillbaka från medelklassen till arbetarklassen.

Under tiden kunde Trotskij inte framträda öppet. T.o.m. i Petersburgs underjordiska kretsar rörde han sig försiktigt som ”Peter Petrovitj”. Anledning till oro fanns – *ochranan* hade sina *agents provocateurs* inom organisationen. Men från sina gömställen bevakade han den poli-

tiska scenen och producerade en oandlig ström essäer, sociologiska studier, brev till *Iskra*, flygblad, pamfletter, politiska broschyrer och skrifter om revolutionens strategi och taktik. Han befästes i de åsikter som han hade utvecklat samman med Parvus, och han gick längre. Omedelbart efter sin ankomst skrev han i *Iskra* att det vid sidan av det socialdemokratiska partiet ”finns ingen på revolutionens slagfält” med förmåga att organisera ett riksomfattande uppror:

> Andra stadsgrupper kommer att spela sin roll under revolutionen men bara så länge de följer proletariatet ... Varken bondeklassen eller medelklassen eller intelligentian kan spela en självständig revolutionär roll som är på något sätt jämförbar med proletariatets roll Följaktligen kommer den provisoriska regeringens sammansättning att till största delen bero på proletariatet. Om upproret slutar med en avgörande seger, kommer de som har lett arbetarklassen i upproret att vinna makten. [1]

Utomlands förespråkade även Parvus väpnat uppror, och Lenin gjorde naturligtvis samma sak. Mensjevikerna bidade tiden genom att säga att ett väpnat uppror, liksom en revolution i sin helhet, inte kunde organiseras – den skulle komma av sig själv i och med att den folkliga revolten växte. Bakom denna avvaktande mensjevikiska hållning låg en hårdnande övertygelse att ledningen för den ryska revolutionen inte tillhörde socialismen utan liberalismen. I det nummer av *Iskra* där Trotskij skrev att det ”vid sidan av socialdemokratin finns ingen på revolutionens slagfält som är i stånd att ta ledningen”, insisterade Martov på att det var medelklassens historiska mission att åstadkomma en radikal demokratisering av det ryska samhället. ”Vi har rätt att förvänta oss”, skrev Martov, ”att nykter politisk beräkning kommer att få vår borgerliga demokrati att handla på samma sätt som de borgerliga demokratierna under det gångna århundradet handlade i Västeuropa, inspirerade av den revolutionära romantiken.” [2]

Trotskij svarade på Martovs inlägg med en kritik av den liberala attityden såsom den uttrycktes av sammanslutningar som Moskvas Industriägarförbund, Petersburgs Järn- och Stålindustrier, provinsbanker, Urals arbetsgivare, Ukrainas sockerkvarnägare, kirurgernas nationalkongress, skådespelarnas riksförening, kriminologernas riksförbund etc. Han förnekade inte att medelklassen drabbades av enväldet och att dess intresse av ekonomiska framsteg och frihandel drev dem att yrka krav på politisk frihet. Han sade t.o.m. att ”den liberala regimen blir ett klassbehov av kapital”, och att ”städernas köpmän har visat att i oppositionen är de inte underlägsna de upplysta godsherrarna”.[3] Men han tillade att medelklassen bara imiterade arbetarna i sina krav, och de hämmades av sin skräck för revolutionen. ”För proletariatet är demokratin under *alla* omständigheter en politisk nödvändighet, för den kapitalistiska bourgeoisien är den under *vissa* omständigheter en politisk oundviklighet!”[4] Medelklassens oppositionella gester gav den en politisk prestige som inte var ofarlig för revolutionen. Intelligentian hade tills helt nyligen sett ned på industrimännen och köpmännen. Nu hyllades dessa som hjältar för en allmännyttig sak, och de liberala talesmännen ”finner sina egna tal så övertygande att de förväntar sig fiendens (tsarens) omedelbara kapitulation ... Men Jeriko står fortfarande och planerar dessutom onda ting.”[5]

”Jeriko” planerade faktiskt – på initiativ av tsarens minister Bulygin – sammankallandet av ett pseudoparlament, den så kallade Bulygin-duman. Den 6 augusti tillkännagav tsaren planen i ett manifest. Duman skulle bli hans rådgivande församling, inte en lagstiftande, i valen skulle varje stånd rösta för sig, rösten skulle grundas på egendom, och tsaren förbehöll sig rätten att förlänga eller upplösa duman. Arbetarklassen blev i praktiken utan rösträtt. Men manifestet åstadkom ändå en viss förvirring inom oppositionen. Miljukov, den store historikern, som nu

---

[1] *Iskra*, nr 93, 17 mars 1905.
[2] Ibid.
[3] L. Trotskij, *Sotjinenija*, vol. II, bok 1, s. 71, 79.
[4] Ibid., s. 91.
[5] Ibid., s. 98-99.

antog rollen som liberalismens ledare, hälsade manifestet och beskrev det som nationens övergång över det konstitutionella styrelseskickets Rubikon.[6] Den liberale ledarens villighet att nöja sig med tsarens tröstande brödsmula drev Trotskij, som ansåg att duman helt skulle bojkottas, att skriva ett ”Öppet brev till professor P. N. Miljukov”.[7] Av alla hans utfall mot liberalismen var detta det mest bitande och skarpsinniga och i halvhemlig form spreds det vida omkring. ”Ett historiskt Rubicon”, skrev Trotskij, ”övergås på ett riktigt sätt först då regeringsmaktens konkreta medel övergår från absolutismens företrädare till folket. Sådana saker, herr professor, händer inte genom att man undertecknar ett pergament. De äger rum på gatorna och åstadkoms genom kamp.” Han påminde om hur de stora strömkantringarna i den franska revolutionen kom, inte genom deklarationer om konstitutionella principer utan genom reella maktskiften. Han påminde vidare om händelserna i Tyskland 1848 – hur medelklass-liberalismen hade nöjt sig med den preussiske kungens frihetslöften, hur den hade hjälpt envåldshärskaren att undertrycka revolutionen, och hur envåldshärskaren mot slutet, under revolutionens tillbakagång, hade besegrat och förnedrat liberalismen:

> Men historien lär inte historieprofessorerna någonting. Liberalismens misstag och förbrytelser är internationella. Ni upprepar det era föregångare gjorde i samma situation för ett halvsekel sedan ... . Ni är rädd för att bryta med duman, eftersom denna konstitutionella hägring för er tycks verklig i den torra och öde öken genom vilken rysk liberalism har släpat sig under inte bara ett decennium ... Ni, professor, ni vill inte tala om detta för folket. Men vi skall göra det. Och om ni försöker möta oss i en debatt, inte vid liberala banketter utan vid massmöten, skall vi visa att vi med vårt raka, kärva revolutionära idiom kan vara ovedersägligt övertygande och vältaliga ... Om revolutionen inte ebbar ut, kommer byråkratin att klamra sig fast vid er som vid sitt bålverk, och om ni verkligen försöker bli dess bålverk, kommer den segerrika revolutionen att kasta er över ända ... (om revolutionen å andra sidan besegras, då kommer tsardömet inte att ha någon användning för liberalismen). Ni anser er inte störas av rösterna från höger och rösterna från vänster ... Revolutionen har ännu inte sagt sitt sista ord. Med kraftfulla och vida rörelser sänker den knivspetsen över absolutismens huvud. Låt liberalismens snusförnuftiga kannstöpare akta sig för att sätta sina händer under den blänkande ståleggen. Varna dem för det.

Stilen var representativ för hela personen bakom detta ”Öppna brev”: lärd, retorisk och obeveklig. I sin attityd mot liberalismen var han lik Lenin. Men Lenin hade föga eller ingen lust att ge sig in på en direkt ideologisk debatt med liberalismen, medan Trotskij kände behovet av en konstant konfrontation mellan den revolutionära socialismen och liberalismen. Han förde nu denna debatt och skulle fortsätta att göra det till slutet av sitt liv, inte för att han brutit mindre eftertryckligt än Lenin med den borgerliga liberalismen, utan delvis på grund av att han var mer medveten om dess attraktionskraft. Lenin instruerade och ledde sina anhängare, predikade i viss mening till de omvända, medan Trotskij vände sig direkt till de liberala talesmännen och analyserade och bemötte deras argument inför stora och obeslutsamma publikskaror. Dialogen med motståndaren passade också bäst hans polemiska temperament och dialektiska stil. Det var inte för inte som det ”Öppna brevet” var den uttrycksform han föredrog.

Han vände sig på detta direkta sätt till de mest skilda åhörare och talade till varje social grupp på dess eget språk och med utomordentlig lätthet och *élan*. I sin kritik av liberalismen vände han sig till intelligentian och de upplysta arbetarna. I sitt ”Öppna brev till Miljukov” talade han till en akademisk publik. Strax efter sin återkomst till Ryssland skrev han lantarbetarproklamationer som Krasin publicerade och satte centralkommitténs signatur under. I dessa proklamationer såg Trotskij för sig en primitiv, illitterat massa av jordbruksarbetare, sådana som han mindes dem från sin fars gård, en samling bland vilka ett fåtal individer skulle kunna

---

[6] Förvirringen begränsades inte av partilinjerna. Oeniga med Miljukov förberedde sig många liberaler på att bojkotta duman. Mensjevikerna var en tid emot bojkott. Bolsjevikerna var för den. Se L. Martov, *Istorija Ross. Sots. Dem*., s. 126.

[7] L. Trotskij, op.cit., s. 196-205.

tänkas högläsa hans ord för de andra. Han utformade sin appell med de enklaste ord och med samma rytm som en slavisk folkrapsodi med dess karaktäristiska omkväden och suggestioner. Orden och rytmen var som gjorda för att reciteras av en halvagitatorisk bysångare. Ändå talade han till musjikerna med samma logiska skärpa och vida utblickar som han talade till sina akademiska motståndare med. I hela den revolutionära litteratur, som är skriven för eller av bönder, finns det få om några dokument som kan jämföras i folklig stil och direktappellation med den proklamation i vilken Trotskij berättar för bönderna om januarimassakrerna i Petersburg. Han beskriver hur arbetarna marscherade ”fredligt och lugnt” till tsarens palats med tsarens porträtt, ikoner och kyrkbanér:

> ”Vad gjorde tsaren? Hur svarade han St. Petersburgs trälande massor?”
>
> ”Lyssna, lyssna bröder…”
>
> ”Detta är det sätt som tsaren talade till folket på ...”
>
> ”Alla Petersburgs trupper ställdes på fötter ... På så vis omgärdade sig den ryske tsaren inför samtalet med sina undersåtar ...”
>
> ”200.000 arbetare gick till palatset.”
>
> ”De var klädda i sina bästa söndagskläder, de gamla och grå och de unga. Kvinnorna gick med sina män. Fäder och mödrar höll sina små barn i händerna. Så gick folket till sin tsar.”
>
> ”Lyssna, lyssna bönder!”
>
> ”Låt varje ord präglas i era hjärtan ...”
>
> ”Alla gator och torg, där de fredliga arbetarna skulle marschera, var besatta av trupper.”
>
> ”Släpp fram oss till tsaren!” bad arbetarna.
>
> ”De gamla föll på knä.”
>
> ”Kvinnorna bad och barnen bad.”
>
> ”Släpp fram oss till tsaren!”
>
> ”Och då hände det!”
>
> ”Gevärsskotten dånade som åskan ... Snön färgades röd av arbetarnas blod ...”
>
> ”Tala om för alla och envar hur tsaren har behandlat St. Petersburgs arbetande massor! ...”
>
> ”Kom ihåg, ryska bönder, hur varje rysk tsar med stolthet har upprepat: ‘I mitt land är jag den främste hovmannen och den främste godsherren.’ ...
>
> ”Ryska tsarer har gjort bönderna till ett stånd av slavar, de har gjort dem till något som likt hundar kan ges i present till deras trogna tjänare ...”
>
> ”Bönder, tala vid era möten om för soldaterna, folkets söner som lever på folkets pengar, att de inte vågar skjuta på folket.”

Sålunda, rakt på sak och utan att för ett ögonblick släppa greppet om musjikens fantasi, förklarade han sitt partis mål och de medel det tänkte använda, och han översatte det främmande ordet ”revolution” till bondespråk: ”Bönder, låt denna eld bryta ut över hela Ryssland på en gång och ingen kraft skall kunna släcka den. En sådan riksomfattande eld kallas revolution.”[8]

Till städernas arbetare talade han på ytterligare ett sätt – när de t.ex. underlåtit att åtlyda partiets kallelse att gå ut och demonstrera på första maj: ”Ni har blivit rädda för tsarens soldater ... Men ni är inte rädda för att släppa era bröder till tsarens armé så att de skall gå under och multna bort på den stora, obegråtna mandschuriska kyrkogården ... Ni kom inte ut

[8] *Iskra*, nr 90, 3 mars 1905. *Sotjinenija*, vol. II, bok 1, s. 217-24. Manuskriptet till denna proklamation hittades, efter 1917, i Kievgendarmeriets arkiv. Det hade beslagtagits under en räd mot Krasins tryckeri.

igår, men ni kommer att komma ut i morgon eller i övermorgon."[9] Ett litet mästerstycke i revolutionär journalistik var en mycket kort artikel: "God morgon, Petersburgs-*dvornik*."[10] Han skrev den senare samma år, efter det att tsaren i det så kallade oktobermanifestet hade utlovat en konstitution och medborgerliga rättigheter. *Dvorniken* (portvakten) hade vanligtvis hjälpt den politiska polisen genom att agera som informatör och göra andra tjänster. Men nu började han smittas av revolutionen. "Dvorniken i Petersburg vaknade upp från polis-mardrömmen", skrev Trotskij. "2.500 *dvornikar* samlades till ett möte för att diskutera sina behov. *Dvornikarna* önskar inte längre fungera som polisvåldets verktyg." De lade fram sina krav och vägrade underteckna ett tacksägelsebrev till tsaren, eftersom tsarens manifest "hade skänkt frihet men ännu inte förverkligat den". "Många försyndelser och brott", skrev Trotskij, "vilar på Petersburg-*dvornikarnas* samvete. Mer än en gång har de på polisens order miss-handlat hederliga arbetare och studenter. Polisen har tvingat dem och folket har kommit att hata dem. Men det allmänna uppvaknandets timme har kommit. Petersburgs *dvornik* öppnar sina ögon. God morgon på dig, Petersburgs *dvornik*."

Så talade han till varje klass i samhället, från den högsta till den lägsta, på dess eget språk, men alltid med sin egen röst. Den ryska revolutionen hade aldrig haft och skulle aldrig få en talesman med större förmåga att variera accent och ton.

*

Under sin vistelse i Kiev flyttade han mellan olika hemliga bostäder och dolde försiktigtvis sin identitet under "Fänrik Arbuzovs" mask. "Fänriken" såg respektabel, t.o.m. elegant ut, men han var påfallande upptagen, tog emot underliga besökare, höll sig instängd med dem i timtal eller fördjupade sig i högar med tidningar, böcker och manuskript. Några av hans hyresvärdar blev rädda och han tvingades flytta. Andra gav honom modigt och glatt skydd. I *Mitt liv* beskriver han hur han genom att låtsas vara patient lyckades bli intagen på ett ögonsjukhus. Sjukhusets chefsläkare och några av hans medhjälpare var med i den hemliga rörelsen. En aningslös sjuksköterska kämpade samvetsgrant och ömt med den underlige patienten och uppmanade honom att ta ögondroppar och fotbad och att sluta läsa och skriva.

Då han flyttade till Petersburg, fann Krasin en bostad åt honom i överste Littkens hem. Littkens var högste arméläkare vid Kejserliga Militärakademin, där Krasin också hade sina hemliga mötesplatser med medlemmarna i den underjordiska rörelsen. Överstens son var engagerad i det hemliga arbetet och själv var han en "sympatisör". I hans hem bodde Trotskij och Sedova som godsägarfamiljen Vikentjev och undgick för en tid *ochranans* uppmärk-samhet. Sedova blev emellertid arresterad vid en första majdemonstration och den *agent provocateur* som nästlats in i den hemliga organisationen var Trotskij på spåren. Denne for i all hast till Finland som på den tiden var en del av tsardömet men åtnjöt betydligt större frihet än Ryssland. Bland den finska landsbygdens sjöar och tallskogar, i ett hotell vid namn Rauha (Fred), tänkte han, studerade och skrev och höll kontakt med Krasin till dess nyheten om generalstrejken i Petersburg i mitten av oktober trängde in i det lugna övergivna hotellet "som en rasande storm genom ett öppet fönster". Den 14 eller senast den 15 oktober var han tillbaka i den ryska huvudstaden.

*

Strejken hade börjat med att typograferna krävde kortare arbetsdag och högre löner. Därefter spred den sig snabbt till andra industrier, och från Petersburg till landsbygden, och antog en påtagligt politisk karaktär och överraskade helt den socialistiska underjordens ledare. Arbetarna krävde konstitutionell frihet liksom kortare arbetstider och högre löner. Medan

[9] L. Trotskij, op.cit., s. 241-5. Även denna proklamation, undertecknad av centralkommittén, hittades i Kievgendarmeriets arkiv efter 1917.
[10] *Russkaja Gazeta*, 15 november 1905; *Sotjinenija*, vol. II, bok 1, s. 300-1.

strejken utvecklades bildades en institution som hade sina rötter djupt inne i den ryska revolutionen: det första Rådet eller Sovjeten av arbetardeputerade. Sovjeten var ingen bolsjevikisk uppfinning. Bolsjevikerna, anförda i Petersburg av Bogdanov och Knuniants-Radin, betraktade den tvärtom misstänksamt som en konkurrent till partiet. Det var inte förrän första veckan i november (tredje veckan enligt den nya kalendern), när sovjeten redan stod på höjden av styrka och betydelse, som Lenin försökte att från Stockholm få sina anhängare att närma sig den med större samarbetsvillighet.[11] Sovjetens kärntrupp bestod av strejkande från femtio tryckeriverkstäder som valde delegater och tillsade dem att bilda ett råd. Dessa fick snart sällskap med delegater från andra yrken. Paradoxalt nog hade själva idén indirekt och omedvetet kommit från tsaren som efter januarihändelserna hade utsett en kommission som under ledning av en senator Sjydlovsk skulle undersöka orsaken till missnöjet. Kommissionen hade uppmanat arbetarna att välja fabriksrepresentanter som kunde framföra deras klagomål. De strejkande i oktober följde detta exempel. När sovjeten första gången sammanträdde den 13 oktober var endast delegater från ett distrikt (Nevadistriktet) närvarande. Någon form av stimulans krävdes för att förmå andra distrikt att ansluta sig. Denna stimulans stod mensjevikerna för, som en dag bittert skulle motsätta sig den institution som de nu kom att agera gudfäder till.

Sovjeten fick omedelbart en utomordentlig auktoritet. Detta var den första valda församling som representerade den hittills medborgarrättslösa arbetarklassen. Under en regering, som i högsta grad föraktade själva principen om folklig representation, tenderade den första institution som förkroppsligade denna princip att genast i betydelse överskugga den existerande administrationen. Sovjeten blev omedelbart en revolutionär faktor av största vikt.

Trotskij framträdde första gången i sovjeten, samlad i Teknologiska Institutet, den 15 oktober, samma dag eller dagen efter sin återkomst från Finland. Deputerade från flera distrikt var närvarande – omkring 200.000 människor, nära 50 procent av alla huvudstadens arbetare, hade deltagit i valet. Senare, då ytterligare val hållits, växte antalet deputerade och varierade mellan 400 och 560. Sovjeten hade just beslutat sig för att utge en egen tidning, *Izvestija* (Nyheter), och den förhandlade med stadens myndigheter om en lokal och teknisk apparatur för arbetet. I Teknologiska institutets salar och korridorer var en stämning av feberaktig upphetsning: strejkande kom och gick medan de överlade med varandra och väntade på instruktioner – en försmak av sovjeten 1917.

De socialistiska partierna och grupperna var emellertid ännu inte överens om vilken attityd de skulle inta mot sovjeten. Mensjevikerna och socialrevolutionärerna hade beslutat sig för att omedelbart skicka dit sina representanter. Bolsjevikerna var ovilliga att följa deras exempel och krävde att sovjeten på förhand skulle acceptera partiet som ledare – först därefter var de beredda att ansluta sig. Trotskij, som av Krasin inbjudits till ett sammanträde med den bolsjevikiska centralkommittén, uppmanade dess medlemmar att förena sig med sovjeten utan några preliminära villkor. Inget parti och ingen grupp, hävdade han, kunde göra anspråk på att vara den enda ledande. Sovjeten borde vara en brett representativ institution omfattande alla former av opinionen inom arbetarklassen, ty endast om den var det, kunde den skapa en enad ledning under generalstrejken och i den revolutionära situation som möjligen kunde uppstå ur den.

Detta gräl pågick fortfarande när tsaren den 17 oktober, skrämd av generalstrejken, lät utfärda ett manifest med löfte om en konstitution, medborgerliga rättigheter och allmän rösträtt. Manifestet hade författats av greve Witte, en halvliberal premiärminister. Bulygin-duman hade begravts ofödd och tsaren föreföll att uppge det envälde som var lika gammalt som

[11] Lenin skrev ett brev i det syftet till bolsjeviktidningen *Novaja Zjizn* (Nytt Liv), som utkom i Petersburg, men tidningen underlät att publicera det. Det kom i dagen i *Pravda* först trettiofem år senare, den 5 november 1940.

dynastin själv. Petersburg förstummades först och blev sedan rusigt av lycka. Glada folkmassor fyllde gatorna och läste manifestet med häpnad. I regeringen fortsatte emellertid reformmotståndarna att utöva effektiv makt. General Trepov, inrikesministern, beordrade polisen: ”spara inte på några kulor!”, och denna order klistrades upp på väggarna bredvid tsarens manifest, som om den hade avsetts som en illavarslande kommentar till den ”nya eran”. Alldeles innan tsaren utfärdade sin proklamation gjorde polisen ett flertal arresteringar.

På morgonen den 17:e tog sig Trotskij med en väldig och upphetsad folkmassa till Teknologiska institutet där sovjeten hade suttit de två senaste dagarna. Gendarmer till häst red rakt in i folkmassan. Trepovs proklamation tycktes varna alla för ett för tidigt jubel. Trots detta hängav sig folkmassan, som bestod av arbetare och folk ur medelklassen, åt gemensamma glädjeyttringar. Arbetarna var dock hjältarna för dagen. Det var deras strejk som fråntvingat tsaren löftet om en konstitution och om frihet. Husen pryddes först med tsardynastins vit-röd-blåa flagga, men unga arbetare rev av de vita och blå tygremsorna, strödde dem över trottoarerna och hissade de smala och trasiga röda flaggorna. Processionen nådde Teknologiska institutet, men där hejdades den av en barriär av poliser och gendarmer.

Folkmassan fortsatte mot universitetet, där man höll möten. Den växande och glada processionen förde med sig den unge man som så länge hade väntat på detta ögonblick, som hade förutspått det och som nu var fylld av onda aningar och av en otålig önskan att varna folkmassan mot alltför tidiga glädjeyttringar. Processionen vällde in på universitetets gård. Från en balkong hölls det redan tal till folkmängden. Spänd, på grund av sina farhågor och den känsla som processionen fyllt honom med, banade sig Trotskij väg genom den väldiga och täta folkmassan fram till balkongen: där var hans plats! Mötets arrangörer kände igen honom som den person som under namnet Janovskij (mannen från Janovka) framträtt vid sovjetens möte som representant för mensjevikerna, andra kände honom som Trotskij från *Iskra*.[12] Han blickade ut över människomassan, vars like han aldrig tidigare hade skådat, och med en röst som tycktes honom själv avlägsen och främmande ropade han: ”Medborgare! Nu när vi satt vår fot på den härskande klickens nacke lovar de oss frihet.”

Han hejdade sig, som om han undrade om inte den kalldusch han tänkte ge folkmassans entusiasm skulle frysa ned den, och han letade efter orden som skulle visa människorna att han gladde sig med dem men också ville varna dem för deras egen godtrogenhet.

”Det är denne outtröttlige bödel på tronen”, fortsatte han, ”som vi har tvingat att lova oss frihet. Vilken stor seger detta är! Men – fira inte triumfen för tidigt: den är ännu inte fullständig. Väger ett papper med löften lika mycket som rent guld? Är löftet om frihet detsamma som frihet? ... Se er om medborgare, har någonting ändrats sedan i går? Är portarna till våra fängelser öppna? ... Har våra bröder återvänt till sina hem från den sibiriska tundran? ...”

”Amnesti! Amnesti!”, svarade massan. Men detta var fortfarande inte det han åsyftade. Han fortsatte med att antyda nästa paroll:

”... hade regeringen uppriktigt velat ha fred med folket, skulle den först och främst ha beviljat allmän amnesti. Men, medborgare, är detta allt? Idag kanske hundratals politiska kämpar släpps fria, i morgon kanske tusentals fängslas ... Är inte ordern ‘Spara inte på några kulor’ uppsatt bredvid frihetsmanifestet ... Är inte bödeln Trepov Petersburgs odiskutable herre?”

”Ned med Trepov!” ropade massan.

”Ned med Trepov!” instämde Trotskij, ”men är Trepov ensam? ... Han behärskar oss med hjälp av armén. Hans makt och främsta stöd är gardet som är besudlat med blod från den 9

[12] *Pervaja Russkaja Revolutsija v Peterburge 1905*, vol. I, s. 63; vol. II, s. 68.

januari. Och det ger han order om att inte spara på några kulor mot era kroppar och era huvuden. Vi kan inte, vi vill inte och vi ska inte leva under gevärspipor.”

Folkmassan svarade med att kräva att trupperna skulle avlägsnas från Petersburg. Då avslutade talaren, liksom ursinnig över det overkliga i denna folkets seger och begeistrad av massans osvikliga svar och sitt eget oanade grepp om den, med följande:

”... medborgare! Vår styrka finns hos oss själva. Med svärd i hand måste vi försvara friheten. Tsarens manifest däremot ... se! det är bara ett stycke papper.”

Med en teatralisk gest viftade han med manifestet inför folkmassan och knycklade argt ihop det i sin knutna näve:

”Idag har vi fått det och imorgon kommer det att tas ifrån oss och rivas i bitar som jag nu river det i bitar, denna pappersfrihet, inför era ögon.” [13]

Så hörde Rysslands huvudstad för första gången revolutionens talare.

*

I detta tal pekade Trotskij på alla de ödesdigra svagheter som skulle komma att omintetgöra revolutionen. Tsarens självförtroende, men inte hans kompakta maktapparat, hade rubbats. Det förekom oroligheter inom försvaret, särskilt i flottan. Men kosackerna, livvakten och de oändliga massorna av musjik-infanterister satt fast i den blinda lydnadens gamla vana. Bakom armén låg det agrara Ryssland med sin enormitet lamslagen av apati och förtvivlan. Revolutionen var fortfarande en ren stadsangelägenhet. Och t.o.m. i städerna var dess segerkänsla uppblandad med fruktan. Medelklassen och dess liberala talesmän, som fördrömt trodde på tsarens löfte om frihet och kände obehag inför tanken på att de hade arbetarnas generalstrejk att tacka för detta löfte, var angelägna om att hejda revolutionen. De kände sig förföljda av den plebejiska ”anarkins” spöke och var rädda för att tsarens, om revolutionen fortsatte, skulle börja lyssna till de rådgivare som förordade ett underkuvande i stället för eftergifter. ”Om ni inte upphör med kampen”, resonerade liberalerna med socialisterna, ”kommer vår nyvunna frihet att visa sig vara illusorisk.” ”Men den *är* illusorisk”, genmälde socialisterna. Oktobermanifestet gav arbetarklassen en känsla av inte så mycket seger som styrka och en otålighet att använda denna styrka för vidare attacker. Varje klass såg olika mål framför sig. Medelklassen hoppades kunna vinna mest genom en konstitutionell monarki. Arbetarna var republikaner. De förra önskade endast politisk frihet. De senare ställde också sociala krav som mer riktades mot medelklassen än mot tsardömet.

Arbetarklassens heta och impulsiva kamplust överträffade t.o.m. socialistledarnas. Ledarna räknade sina trupper, planerade och gjorde upp tidsscheman. De väntade sig att kampen skulle nå sin höjdpunkt den 9 januari 1906, årsdagen av marschen till Vinterpalatset.[14] Men alla faser och dateringar flyttades oväntat fram av de upprörda massorna som lätt lät sig provoceras och drivas ut i våldsam handling. Ändå var massornas hjälplöshet lika stor som deras självkänsla, och utgången kunde bara bli katastrofal. Arbetarklassen var obeväpnad och den kunde inte skaffa tillräckligt med vapen förrän armén revolterade. Även under ideala revolutionsvillkor tar det tid innan den förhärskande upproriska stämningen når fram till barackerna. Stämningen inom den ryska armén var avhängig av det allmänna sinnestillståndet inom bondeklassen. Först 1906 började oron breda sig över den ryska landsbygden. Då hade

[13] L. Trotskij, *Die Russische Revolution 1905*, s. 93-96.

[14] I sitt brev från Stockholm, som publicerades i *Pravda* först 1940 och som vi redan hänvisat till, skrev Lenin: ”På årsdagen av den viktiga händelsen den 9 januari får det inte finnas det minsta spår kvar av tsardömets institutioner i Ryssland.” Lenin, *Sotjinenija*, vol. X, s. 11. Andra räknade knappast med så snabba och radikala resultat. Vid ett annat tillfälle skrev Lenin att det skulle vara bättre att uppskjuta resningen till våren 1906. (Ibid., vol. XXXIV, s. 311.)

revolutionen i städerna redan lagts i aska, och den hade kuvats av böndernas uniformerade söner som kanske skulle ha anslutit sig till den, om revolten i städerna varit mindre förhastad. Revolutionen slösade bit för bit bort sina reserver. Arbetarklassen saknade erfarenhet av revolter. De socialistiska partierna var alltför svaga för att tygla arbetarnas otålighet. Och bakom allt detta fanns det faktum att den gamla ordningen ännu inte helt hade tömt sina krafter. Den var fortfarande i stånd att skingra de styrkor som skulle ha kunnat gå mot den.

Petersburgsovjeten, centrum för denna på förhand dömda revolution, var från första början mötesplats för alla olika strömningar och den slets ständigt mellan mod och försiktighet, mellan omgivningens vulkaniska hetta och sitt eget politiska omdöme. Sovjeten valde sitt verkställande utskott den 17 oktober. I detta utskott satt bland andra tre representanter för bolsjevikerna, tre för mensjevikerna och tre för socialrevolutionärerna. Bolsjevikernas främsta talesmän var Knuniats-Radin och Sverkov. (Sverkov skrev senare sovjetens historia.) Trotskij var den främste mensjevikrepresentanten, även om han utomlands hade lämnat gruppen. Han hade sedan dess fått mensjevikorganisationen i huvudstaden att vända sig mot emigrant-ledarna.[15] Han assisterades av Zlydniev, en arbetare som hade kommit till Petersburg från Nikolajev och som tidigare under året hade representerat sina kolleger i senator Sjydlovskijs kommission. På Trotskijs initiativ bildade de bolsjevikiska och mensjevikiska kommittéerna i Petersburg ett federalt råd som skulle förbereda de två gruppernas återförening och under tiden samordna deras verksamhet inom sovjeten.[16] Socialrevolutionärerna leddes av Avksentiev som 1917, i egenskap av inrikesminister under Kerenskij, skulle komma att ge order om Trotskijs fängslande. 1905 samarbetade emellertid alla tre partierna friktionsfritt. Ingen försökte påtvinga de andra sin vilja och samtliga var med om att till sovjetens president välja Chrustalev-Nosar, en advokat som stod utanför partierna och hade vunnit arbetarnas förtroende som deras advokat under arbetskonflikterna.[17] Inför yttervärlden representerade Chrustalev-Nosar sovjeten och för stunden blev han mycket berömd. Sovjetens politik var emellertid utformad av partierna, främst socialdemokraterna, och Chrustalevs roll i revolutionen var episodisk. Politiskt var Trotskij sovjetens drivande ande, vilket deltagarnas uppteckningar och minnesskildringar vittnar om. Vid högtidligare tillfällen talade han för både bolsjeviker och mensjeviker och för hela sovjeten. Han skrev de flesta av sovjetens manifest och resolutioner och redigerade *Izvestija*. Bakom kulisserna växte en tyst rivalitet mellan sovjetens formelle president och dess ledande personlighet.[18]

Den 19 oktober, två dagar efter det att tsaren hade utfärdat sitt manifest, uppmanade Trotskij sovjeten att avblåsa generalstrejken. Förlängningen av den erbjöd inga utsikter till ytterligare framgångar och kunde leda till mera blodsutgjutelser. Sovjeten accepterade enhälligt denna synpunkt och den 21 oktober upphörde strejken. Sovjeten tillkännagav därefter att en högtidlig begravning av arbetare som hade dödats under strejken skulle äga rum den 23 oktober. Den 22:e fick man reda på att general Trepov satte gendarmeriet i beredskap för att kuva demonstrationen och att ochranan planerade en pogrom på judar. Samma natt stod Trotskij inför sovjeten och vädjade om att man skulle inställa begravningen. ”Sovjeten kungör (löd en motion som han lade fram): Petersburgs proletariat kommer att inleda den slutliga striden mot den tsaristiska regeringen, men inte den dag som Trepov valt, utan då det passar det beväp-

[15] L. Martov, *Istorija Russ. Sots. Dem*., s. 141-2.
[16] Överenskommelsen, undertecknad av Trotskij, trycktes i *Izvestija*, nr 2. Se också Martov, loc.cit.
[17] Chrustalev-Nosar anslöt sig emellertid senare till socialdemokraterna (mensjevikerna).
[18] Legenderna om Chrustalev-Nosar fick ett bryskt slut när han som emigrant arresterades av den franska polisen och anklagades för finansiella brott. 1917 dök han upp i sovjeten i Petersburg och begärde tillträde, som f.d. president, men avvisades föraktfullt. Under inbördeskriget 1918-19 framträdde han som ledare för en mindre sydrysk republik, den så kallade Krustalev-republiken, men dödades strax därefter. Angående Krustalevs kontroverser med Trotskij: se L. Trotskij, *Sotjinenija*, vol. VIII, s. 190-7 och vol. II, bok 1, s. 110-11, 508-9; N. Suchanov, *Zapiski o Revolutsij*, vol. I, s. 126, 129.

nade och organiserade proletariatet."[19] Sovjeten svalde sin stolthet och inställde sina martyrers begravning. Det fanns oro i denna förödmjukelse: skulle proletariatet kunna gå i strid den dag det själv valt endast om det hade beväpnat och organiserat sig? Och hur skulle det beväpna sig? Samma dag beslutade sig sovjeten för att organisera kampgrupper vars omedelbara uppgift var att förhindra pogromen. Senare skulle det vid rättegången mot sovjeten framkomma fullt bindande bevis för att pogromen faktiskt hade varit planerad och att endast sovjetens aktioner hade förhindrat den. Men kampgrupperna, även den som skyddade sovjeten, var i bästa fall beväpnade med revolvrar Och de flesta hade bara käppar och järnstänger. Denna uppmaning att gripa till vapen skulle inte desto mindre bli en av huvudpunkterna i anklagelsen mot sovjeten.[20]

Sovjeten bibehöll emellertid det kraftfullt politiska initiativet. Oktobermanifestet hade utlovat pressfrihet, men den pseudoliberale premiärministern Witte gav censuren order om att fungera som förut. Sättarna och tryckarna, uppmuntrade av sovjeten, svarade med att vägra sätta eller trycka tidningar och böcker som underställts censuren, och genom att tvinga regeringsfunktionärer, förläggare och författare att ta hänsyn till detta gav de Ryssland en första aning om vad pressfrihet innebar. Därefter ställdes krav på åtta timmars arbetsdag, och under sovjetens överinseende började arbetarna själva att införa detta i verkstäderna. Mot slutet av oktober proklamerade regeringen undantagstillstånd i Polen, och det revolutionära Petersburg blev upprört. Den 1 november arrangerade sovjeten en högtidlig mottagning för "det förtryckta Polens delegater". Församlingen fann det förvirrande att de män som kom för att tala för Polen var greve Zamojski, greve Krasinski, prins Lubomirski, några romersk-katolska präster och köpmän och endast en bonde och en arbetare. Trotskij välkomnade inte desto mindre delegationen varmt och proklamerade högtidligt Polens rätt att bestämma över sitt eget öde. Sovjeten manade till en ny generalstrejk för Polens sak. Regeringen tillkännagav samtidigt att de Kronstadtmatroser som deltagit i oktoberstrejken skulle ställas inför krigsrätt, och krav på att matroserna skulle friges blandades med ropen på frihet för Polen.[21]

Denna generösa inställning saknade inte en viss aggressiv humor. Premiärminister Witte utfärdade en appell till de strejkande: "*Bröder arbetare*, lyssna till en man som är välvilligt inställd till er och som önskar er väl." Appellen fördes till sovjeten mitt under ett stormigt sammanträde och Trotskij föreslog följande omedelbara svar:[22]

> "Proletärerna är inga släktingar till greve Witte ... Greve Witte ber oss hysa medkänsla med våra hustrur och barn. Sovjeten ... uppmanar arbetarna att räkna hur antalet änkor och föräldralösa har vuxit inom arbetarklassen sedan den dag Witte tillträdde sitt ämbete. Greve Witte talar om tsarens nådiga omtanke om alla arbetande människor. Sovjeten minns ... den blodiga söndagen den 9 januari. Greve Witte ber oss ge honom 'tid' och lovar göra 'allt som är möjligt' ... Sovjeten vet att Witte redan har haft tid att sända militära bödlar till Polen och sovjeten tvivlar inte på att han kommer att göra 'allt som är möjligt' för att kväva det revolutionära proletariatet. Greve Witte ... önskar oss väl. Sovjeten deklarerar att den inte har något behov av välgångsönskningar från tsarens lakejer. Den kräver folklig, representation på grundval av allmänna, likvärdiga, direkta och hemliga val." [23]

---

[19] L. Trotskij, *Sotjinenija*, vol. II, bok 1, s. 284.
[20] Se Kapitel VI, och Svertjkov, *Na Zarie Revolutsij*, s. 200.
[21] Trotskijs välkomsttal till polackerna trycktes i *Izvestija*, nr 5 (3 november).
[22] Svertjkov berättar att sovjeten hade givit honom, Svertjkov, i uppdrag att formulera svaret, men eftersom han hade svårigheter med det, bad han Trotskij, som just hade anlänt, att skriva det. Trotskij skrev svaret på stående fot och läste upp det under allmänna applåder. Svertjkov, *Na Zarie Revolutsij*, s. 28.
[23] Trotskij, op.cit., s. 287.

Liberalerna i sina vardagsrum, studenterna och professorerna i sina föreläsningssalar och arbetarna i sina terum, alla skrattade högt, och Witte själv lär ha blivit alldeles ifrån sig då han läste sovjetens svar.[24]

Den 5 november föreslog Trotskij, som talade i sovjeten för hela det verkställande utskottet, att man skulle avbryta den andra generalstrejken. Regeringen hade just tillkännagivit att matroserna i Kronstadt skulle rannsakas av en vanlig militärdomstol och inte inför krigsrätt. Sovjeten kunde dra sig tillbaka, om inte med seger, så med heder. Men den var tvungen att dra sig tillbaka, i synnerhet som de strejkande på landsbygden började tröttna. ”Händelserna arbetar för oss och vi har ingen anledning att öka takten”, sade Trotskij. ”Vi måste göra förberedelseperioden så utdragen som möjligt inför de avgörande aktionerna, kanske vänta en månad eller två, tills vi kan framträda som en armé med bästa möjliga sammanhållning och organisation.” En generalstrejk kunde inte pågå i all evighet. Den borde följas av en revolt, men för denna var sovjeten inte redo. En dag, när järnvägsmän och post- och telegrafarbetare hade anslutit sig, skulle de ”med rälsstål och telegraftrådar förena alla revolutionära bålverk i landet till en helhet. Detta skulle göra det möjligt att, när så blev nödvändigt, sätta hela Ryssland i uppror inom tjugofyra timmar.”

Även när han försökte blidka de stormande revoltelementen, stod han inför sovjeten som en sinnebild för trotset, lidelsefull och mörk. Han återgav ett samtal han hade haft med en framstående liberal som hade manat till moderation:

> Jag påminde honom om en situation från franska revolutionen, när konventet röstade för att ”franska folket inte vill konferera med fienden på eget område”. En av konventets medlemmar avbröt: ”Har ni undertecknat ett fördrag med segern?” De svarade honom: ”Nej, vi har undertecknat ett fördrag med döden.” Kamrater, när den liberala bourgeoisin vänder sig till oss, som ville den skryta med sitt förräderi, och säger: ”Ni är ensamma. Tror ni att ni kan fortsätta slåss utan oss? Har ni undertecknat ett fördrag med segern? ”, kastar vi vårt svar i ansiktet på dem: ”Nej, vi har undertecknat ett fördrag med döden.”[25]

Några dagar senare blev han åter tvungen att klargöra för sovjeten att den var svag och uppmana den till att upphöra med att försöka genomdriva åttatimmarsdagen: arbetsgivarna hade svarat med en lockout mot mer än 100.000 arbetare. Sovjeten var delad, en minoritet krävde generalstrejk, men Trotskij stod på sig, med stöd från metallarbetarna. Dessa svaghetstecken började bli allt vanligare, men den allmänna handlingsimpulsiviteten gjorde dem oundvikliga. Det förvånande var att sovjetens svaghet inte avslöjades med mer katastrofala följder, i synnerhet som sovjetens främste inspiratör var en ung man som aldrig lett eller deltagit i någon större eller mindre massrörelse. När alla de handikapp, som denna revolution arbetade med, är medtagna i beräkningen, förefaller sovjetens taktiska drag, att oroa fienden utan att gå i direkt strid med honom, som nästan helt felfria, och dess resultat, den oförminskade auktoritet som sovjeten behöll och de eftergifter som den lyckades framtvinga, måste betecknas som imponerande. Det var först tjugo år senare, under kampen mellan Stalin och Trotskij, som Trotskijs ”moderation” 1905 kom att vändas mot honom. Fram till dess hördes aldrig någon sådan kritik, och bolsjevikerna behandlade sovjetens bedrifter som ett stolt kapitel i revolutionens historia.[26] Ej heller fanns någon alternativ handlingslinje för sovjeten föreslagen eller ens antydd av bolsjevikerna. I den politiska litteratur, som ägnats

---

[24] Att Trotskij inte behandlade greve Witte orättvist vittnar Miljukov om. Vid ungefär denna tidpunkt besökte Miljukov Witte och uttryckte åsikten att tsaren borde framlägga en konstitution omedelbart och utan att vänta på duman. Witte svarade att tsaren inte ville ha någon konstitution och att Oktobermanifestet hade utfärdats ”hektiskt”. Witte själv ville heller inte ha någon konstitution - han var bara intresserad av en skenkonstitutionalism. Miljukov, *Istorija Vtoroj Russkoj Revolutsij*, vol. I, bok 1, s. 18-19.

[25] Talet trycktes i *Izvestija* nr 7, 7 november 1905; *Sotjinenija*, vol. II, bok 1, s. 290-3.

[26] Bolsjevikerna dyrkade emellertid med varmare känslor minnet av Moskvaresningen, i december 1905, som hade letts av medlemmar av deras grupp.

detta ämne, sägs enhälligt att revolutionens misslyckande 1905 berodde på de breda, ”objektiva” styrkeformationerna i landet, inte på någon ledares misstag, och minst av allt Trotskijs.[27]

Sovjeten hade med sådan oerhörd snabbhet blivit revolutionens brännpunkt att olika grupper och fraktioner inte ens fått tid att begrunda dess betydelse eller anpassa sig själva till den nya institutionen. I mitten av november hade äntligen alla deras ledare återvänt från Västeuropa, och dessa iakttog med spänning och osäkerhet detta forum, som mycket liknade det ryska konventet. Men de var fortfarande i alltför hög grad emigranter för att få insteg i den. Sovjeten hade för övrigt konstituerats redan tre eller fyra veckor före deras ankomst. Det var nu som Trotskij för Petersburgproletariatets räkning hyllade emigrantveteranerna för deras martyrium och heroism.[28] När han vid årets början hade lämnat emigranterna hade man fortfarande behandlat honom med den blandning av beundran och nedlåtenhet som brukar visas ett underbarn. Nu såg de på honom med ny respekt, lade märke till hans dominerande attityd i talarstolen och utläste ur denna arbetarförsamlings grova och härdade ansikten något om den auktoritet och tillgivenhet han åtnjöt. Lunatjarskij berättar att då Lenin, efter sin ankomst den 8 eller 10 november, underrättades om att ”sovjetens starke man är Trotskij”, mörknade hans ansikte något, men han sade: ”Ja, Trotskij har förtjänat det genom sitt utmärkta och outtröttliga arbete.” Hans anlete hade mörknat, ty de sårande epitet som Trotskij hade slängt åt honom måste hastigt ha dykt upp i hans minne. Epiteten förorsakade bitterhet: endast en kort tid dessförinnan hade Lenin hånat Parvus, av alla personer, för dennes kompanjonskap med Trotskij, denna ”ihåliga ringklocka”, denna ”frasmakare” och ”Balalajlein”.[29] Ändå erkände han nu uppriktigt Trotskijs meriter och verk.

Av ytterligare ett skäl tycktes Trotskij rättfärdigad inför sina forna motståndare. Både Lenin och Martov medgav nu att deras lidelsefulla kontroverser mer hade varit stormar i emigrant-tekoppar. Dispyterna om centralkommitténs företrädesrätt och villkoren för medlemskap hade avsett den hemliga organisationen. Partiet hade sedan dess lämnat ”underjorden” och verkade nu i fullt dagsljus. För första gången kunde dess medlemmar rösta och välja sina ledande kommittéer utan att behöva frukta ochranan. Lenin var inte mindre angelägen än Martov om att kommittéerna skulle väljas nerifrån och inte utses från ovan.[30] Mensjevikerna skakades å andra sidan i sin tro på medelklassens revolutionära mission, en tro som var svår att jämka ihop med fakta. Mensjevikernas anhängare i Petersburg hade i så hög grad präglats av Trotskijs radikalism att emigrantledarna tvingades tolerera det. Alla skiljaktigheter föreföll sålunda avlägsnade och före årets slut ägde de två fraktionernas återförening rum och fullbordades med en sammanslagning av deras centralkommittéer. Schismens fanatiker tycktes ha haft fel och enighetspredikanterna rätt.[31]

Styrkan i Trotskijs personlighet och idéer satte under dessa dagar sina spår långt utanför sovjeten och de socialistiska partierna. 1906, när revolutionen redan börjat avta, försvarade sig Miljukov på följande vis mot attacker från högern: ”De som nu anklagar vårt parti (de

---

[27] Lenin, *Sotjinenija*, vol. XXIII, s. 228-46; *Pervaja Russkaja Revolutsija v Peterburge 1905*, vol. I och II. Inga meningsmotsättningar rörande sovjetens taktik framkom vid nästa partikongress. Se *Pjatji Sjezd RSDRP* och Svertjkov, op.cit. Först 1926 började partiets historiker (Ljadov och Pokrovskij) gradvis ”revidera” detta faktum tills Stalins *Sovjetunionens Kommunistiska Partis (bolsjevikerna) historia. Kortfattad kurs* (sv uppl. s. 102) klart hävdade att sovjeten, under Trotskijs och andra mensjevikers inflytande, ”förhöll sig avvisande till upprorets förberedande”.

[28] Se Michajlovs minnen i *Pervaja Russkaja Revolutsija v Peterburge*, 1905 vol. I, s. 128; L. Trotskij, *Moja Zjizn*, vol. I, kapitel XIV.

[29] Balalajkin: en av Saltikov-Sjtjedrins satiriska personager, en beräknande, självbelåten pratkvarn och advokat. Detta var Lenins svar på epitetet ”slarvig advokat” som Trotskij kastat i ansiktet på honom.

[30] Lenin, *Sotjinenija*, vol. X, s. 12-21.

[31] L. Martov, *Istorija Russ. Sots. Dem*. s. 141-51.

konstitutionella demokraterna) för att det inte då protesterade ... mot trotskismens revolutionära illusioner ... förstår helt enkelt inte eller minns inte den stämning som då rådde i den demokratiska församlingen vid mötena." De, sade Miljukov, som skulle ha försökt att protestera mot "trotskismens illusioner" 1905 skulle enbart ha diskrediterat sig själva.[32] Detta är än mer betydelsefullt som den "demokratiska församling" som Miljukov åsyftade, dvs yrkesmän och upplysta affärsmän, knappast befann sig inom Trotskijs handlingsområde. Han kom endast sällan ut från den plebejiska sovjeten för att möta en borgerlig publik, och när han gjorde det var det i egenskap av sovjetens utsände. I sin beskrivning av året 1905 berättar Trotskij om hur han under novemberstrejken kom till baronessan Uexküll von Hildebrands hem för att närvara vid ett viktigt politiskt möte. "Hovmästaren väntade på mitt visitkort, men herre gud, vad ska en person med täcknamn visa fram för visitkort? ..." I mottagningsrummet kom det först fram en student, sedan en radikal föreläsare, därefter redaktören för en "solid" tidskrift och slutligen baronessan själv. De hade uppenbarligen väntat sig att en mer respektingivande personlighet skulle komma "från arbetarna". Under detta tumultartade år såg Trotskij händelsevis mycket borgerlig ut och var så klanderfritt klädd att några av hans socialistiska vänner upprördes.[33] I varje fall var de människor, som fanns församlade hos baronessan, besvikna över att inte få känna spänningen av att umgås med en råbarkad revolutionär demagog. "Jag sade vad jag hette och blev mycket artigt invisad. Då jag drog draperiet åt sidan såg jag en församling på sextio eller sjuttio personer ... på ena sidan av mittgången trettio militärer, bland dem lysande gardesofficerare, på andra sidan satt damerna. Längst fram fanns en grupp svarta frackar", liberalismens ledande ljus. Peter Struve, den f.d. marxisten, uppmanade just gardesofficerarna att försvara tsarens oktobermanifest mot attacker från höger och vänster, och medan han lyssnade till Struve påminde sig Trotskij de ord som Struve själv hade skrikit sju år tidigare: "Ju längre österut man kommer i Europa, desto mer slaviskt, fegt och elakartat blir borgerlighetens politiska beteende." Sedan var det Trotskijs tur att tala till officerarna. Han talade om för dem att arbetarklassen, och med den själva friheten, var obeväpnad. De, officerarna, hade nycklarna till nationens vapenförråd. Det var deras plikt att i det avgörande ögonblicket överräcka dessa nycklar till dem som rätteligen ägde dem, till folket.[34] Att äldre gardesofficerare överhuvud lyssnade till sådant tal var ett mått på instabiliteten i den politiska situationen. I vilket fall måste de ha uppfattat hans vädjan som ett desperat skämt. Tsardömets pyramid kunde endast förstöras nerifrån, om ens det, och inte uppifrån.

Från mötena skyndade han till sina redaktörsstolar, eftersom han redigerade och delredigerade tre tidningar. Sovjetens *Izvestija* kom ut med oregelbundna mellanrum och producerades med naiva brösttoner. Varje nummer typsattes i en extrem högertidnings tryckeri som en sovjetisk kampgrupp stormade och tillfälligt lade beslag på. Dessutom lyckades Trotskij med Parvus hjälp, då denne hade kommit till Petersburg, att få kontroll över en radikal liberal dagstidning, *Russkaja Gazeta* (Ryska Gazetten), som han förvandlade till ett folkligt organ för den militanta socialismen. Något senare grundade han samman med Parvus och Martov en stor, kompakt dagstidning, *Natjalo* (Starten), som nominellt var mensjevikernas språkrör. I verkligheten var *Natjalo* huvudsakligen Trotskijs tidning, eftersom han dikterade sina villkor för mensjevikerna: tidningen kom att förespråka hans och Parvus' "permanenta revolution" och den kom inte att ha något samröre med de konstitutionella demokraterna (liberalerna). "Vi måste gå med på", skrev Martov till Axelrod, "propagandan för en tämligen riskabel idé utan att prestera någon motkritik".[35] På bidragslistan återfanns den europeiska socialismens stora namn: Victor Adler, August Bebel, Karl Kautsky, Rosa Luxemburg, Franz Mehring,

[32] P. Miljukov, *Kak Prosjli Vijborij vo Vtoroju Gos. Dumu*, s. 91-92.
[33] A. Lunatjarskij, *Revolutsionnje Siluetij* A. Ziv, op.cit., s. 50-52.
[34] L. Trotskij, *Sotjinenija*, vol. II, bok 2, s. 73.
[35] *Pisma Axelroda i Martova*, s. 145-6.

Klara Zetkin, och Trotskij fick sin ljuva hämnd genom att öppna en spalt i *Natjalo* åt Plechanov, som endast ett år tidigare hade ansett det ”moraliskt motbjudande” att dela utrymme med Trotskij i *Iskra*. Trotskijs tidningar var mycket framgångsrikare än bolsjevikernas *Novaja Zjizn* som redigerades av Lenin, Gorkij, Lunatjarskij och Bogdanov. Detta är ingenting förvånande för den som gått igenom årgångarna och jämfört dem – Trotskijs dagstidningar hade betydligt mer nerv och slagkraft.[36] Trots all journalistisk rivalitet stödde tidningarna varandra politiskt och stod förenade bakom sovjeten.

*

Denna blomstrande plebejiska frihet, med sovjeten och de socialistiska partierna och pressen arbetande i frihet, skulle snart kvävas. Regeringen lyckades slå ned sporadiska revolter inom armén. Arbetarklassen började delvis ge efter av ren utmattning och delvis ryckas med av ivern att vilja ta till vapen. Greve Witte återinförde presscensuren. Sovjeten gjorde motstånd. ”Försvara det fria ordet!” vädjade Trotskij. ”För arbetarna är det fria ordet bröd och luft. Regeringen fruktar det som man fruktar en skarpvässad kniv.”[37] Nästa slag träffade själva sovjeten. Den 22 november arresterades Chrustalev-Nosar och några andra ledare. Regeringen väntade för att se vad sovjeten tänkte göra. Återigen stod sovjeten inför det gamla dilemmat. Socialrevolutionärerna yrkade på repressalier mot tsarens ministrar. Andra föredrog att slå tillbaka med en generalstrejk. Socialdemokraterna var av princip emot idén att använda sig av terroristiska repressalier, och de var trötta på att åter gå ut i en generalstrejk. Ännu en gång föll det på den känsloladdade Trotskijs lott att vädja om att man skulle hålla huvudet kallt och än en gång uppskjuta den slutliga styrkemätningen. Han lade fram en motion vari han föreslog att ”arbetardeputeradenas sovjet temporärt skall välja en ny ordförande och fortsätta att förbereda sig för en väpnad resning”. Sovjeten accepterade Trotskijs rekommendation och valde ett trehövdat presidium bestående av Janovskij (detta var Trotskijs täcknamn), Svertjkov och Zlydnjev. Förberedelserna för den resning, som Trotskij talade om, hade dittills varit ytterst primitiva: två delegater hade sänts att etablera kontakt med sovjeterna i landsorten. Man saknade hela underlaget för en revolt. Regeringen var besluten att inte ge sovjeten mer tid för ytterligare förberedelser. Snart stod en avdelning poliser posterade utanför dörrarna till Fria Ekonomiska Sällskapet där sovjeten höll sina sessioner.

Det var uppenbart att sovjetens dagar var räknade och i fortsättningen hade dess verksamhet främst en demonstrativ karaktär. Den hade till syfte att praktiskt lära folket revolutionens principer och metoder. När Trotskij föreslog sovjeten att upphöra med att försöka genomtvinga åttatimmarsdagen, sade han: ”Vi har inte vunnit åttatimmarsdagen för arbetarklassen, men vi har lyckats vinna arbetarklassen för åttatimmarsdagen.” Innan dess hade nämligen kravet på åttatimmarsdag förefallit lika overkligt för ryssarna som för de västeuropeiska arbetarna. Ändå skulle detta krav stå överst på de ryska arbetarnas kravlista ända fram till 1917. På samma sätt blev det Trotskijs öde 1905 att inte vinna det proletära upproret men vinna proletariatet för ett uppror. Han tog vara på varje tillfälle att förklara varför en generalstrejk, som några trodde skulle störta tsardömet som genom ett mirakel, inte kunde åstadkomma någon fundamental förändring i samhället såvida strejken inte ledde till uppror, och han fortsatte att förklara vad som krävdes för ett framgångsrikt uppror. Han skulle utveckla denna lära även från de anklagades bänk och händelserna under de närmaste månaderna och åren skulle understryka den. De som tror att en revolution är en förslaget genomförd konspiration, och underlåter att bakom den se den långa och långsamma ackumuleringen av miss-

[36] Lenin själv erkände detta senare. I maj 1917, redan innan Trotskij anslutit sig till bolsjevikpartiet, föreslog han att Trotskij skulle utses till chefredaktör för bolsjevikernas dagstidning och han påminde om den utsökta kvalité som utmärkt Trotskijs *Ryska Gasetten* 1905. Lenins förslag förkastades emellertid. *Krasnaja Letopis*, nr 3 (14), 1923.

[37] *Russkaja Gazeta*, 17 november 1905; L. Trotskij, op.cit., s. 301-3.

nöjesanledningar, erfarenheter och taktiska idéer i folkets sinnen, kanske anser sådan revolutionär pedagogik värdelös. De kanske betraktar sovjetens upprorsresolutioner som tomma hotelser, vilket de på kort sikt var. Men eldprovet för sovjeten och Trotskijs metod låg i framtiden. Februarirevolutionen 1917 kom att sätta en idé i verket som var ett arv från 1905. Dess första åtgärd var att skapa en kombination av generalstrejk och väpnat uppror. Denna gjordes sedan till något framgångsrikt av samma arbetare i Petersburg, som Trotskij hade vänt sig till 1905, samt av deras söner.

Sovjetens sista gest var att proklamera en finansiell bojkott av tsaren. Sovjeten anmodade folk att sluta betala skatt, att endast acceptera guldpengar, inga sedlar, samt att ta ut alla sina besparingar ur bankerna.[38] ”Finansmanifestet”, som var skrivet av Parvus, fördömde administrationen för dess korrumperade metoder, dess bankruttfinanser, dess ohederliga balansräkningar och framför allt för dess orepresentativa karaktär. ”Fruktan för offentlig kontroll, som för hela världen skulle avslöja regeringens finansiella insolvens, föranleder regeringen att skjuta sammankallandet av en folklig representation åt sidan ... Regeringen har aldrig haft folkets förtroende och folket har inte givit den någon makt. För närvarande styr regeringen över sitt eget land som över ett erövrat land.” Manifestet kungjorde att det ryska folket inte tänkte betala tsarens skulder, en varning som sovjetregeringen senare skulle påminna tsarens västeuropeiska fordringsägare om. Det moraliska och politiska resonemanget i manifestet lät övertygande. Ändå kom bojkotten som praktisk, politisk handling enbart att påskynda den sammanstötning som sovjeten hade varit angelägen om att uppskjuta. Inte utan skäl såg båda sidor i bojkotten en ersättning för uppror. Sovjeten valde den just för att den var oförmögen till ett väpnat uppror. ”Det finns bara en utväg ... ett sätt att störta regeringen – att förvägra den ... dess inkomst”, deklarerade manifestet i uppenbar strid mot den åsikt som så ofta utvecklats, att ”enda sättet” att störta tsardömet var ett väpnat uppror. Regeringen å andra sidan skulle ha kunnat drabbas nästan lika hårt av en skattebetalarstrejk som av ett väpnat uppror. Den tvingades handla utan dröjsmål.[39]

På eftermiddagen den 3 december presiderade Trotskij över ett möte med exekutivkommittén, som skulle förbereda en dagordning för den plenarsession med sovjeten, som strax skulle börja. Han rapporterade om regeringens senaste drag: provinsguvernörerna hade givits befogenhet att proklamera undantagstillstånd, på vissa håll hade de redan gjort det, strejkande hade hotats med hårda straff, tidningar som hade publicerat ”Finansmanifestet” hade beslagtagits, inrikesministern förberedde ett återinförande av förbudet mot alla socialistpartier och hade planer på att fängsla deras ledare. Denna gång föreslog både mensjeviker och bolsjeviker en generalstrejk. Mitt under debatten kom ett meddelande om att polisen tänkte göra en razzia mot sovjeten. Kommittén beslöt att gå vidare med arbetet och att skicka iväg några medlemmar som, om sovjeten skulle bli fängslad, kunde fortsätta att handla i dess namn. Kommittén bestämde sig därefter enhälligt för att stanna kvar men inte göra något som helst väpnat motstånd eftersom ett sådant föreföll hopplöst. Man fortsatte överläggningarna. Ljudet av stöveltramp och sabelklirr kom närmare. Från salen i bottenvåningen, där delegater hade samlats för plenarmötet, steg ljudet av argt protesterande röster. Från en balkong ropade Trotskij ned till delegaterna: ”Kamrater, bjud inget motstånd. Vi förklarar på förhand att

[38] Initiativet till denna bojkott kom inte från sovjeten utan från det mer moderata Allryska Bondeförbundet som sovjeten nära samarbetade med. Det ”Finansiella Manifestet” var undertecknat av sovjeten, Allryska Bondeförbundet, båda fraktionerna av det socialdemokratiska partiet, socialrevolutionära partiet och det polska socialistpartiet (P.P.S.).

[39] Sju månader senare, när tsaren efter socialisternas nederlag beslutade sig för att göra upp räkningen med liberalerna och upplöste den andra duma i vilken liberalerna dominerade, åberopade även de senare sitt berömda Viborgmanifest för en finansiell bojkott. De gjorde det i nästan samma ordalag, med vilket sovjeten hade proklamerat sin bojkott, och med lika liten verkan. Viborgmanifestet uppmanade också folket att vägra låta sig rekryteras till tsarens armé.

endast en *agent provocateur* eller en polis kan tänkas avlossa skott här!" Han uppmanade delegaterna att bryta sönder låsmekanismen på sina revolvrar innan de överlämnade dem till polisen. Sedan återtog han sin plats vid kommitténs konferensbord.

En fackföreningstalesman höll just på att redogöra för sin förenings villighet att ansluta sig till generalstrejken, när en avdelning soldater och poliser intog korridorerna. En poliskonstapel kom in i rummet, där kommittén satt, och började läsa upp en arresteringsorder. Det var nu bara fråga om hur sovjeten skulle kunna bära sin svaghet och förödmjukelse med värdighet. Motstånd var uteslutet. Men skulle de ge sig beskedligt, med dystra miner, utan ett tecken på motstånd? Trotskijs stolthet och hans sinne för sceneffekter tillät honom inte att presidera i ett så färglöst och sorgligt sammanhang. Men då han inte hade möjlighet att göra något allvarligare motstånd, kunde han endast med humor förta det dystra i situationen. Med ett djärvt framträdande vände han därför detta skådespels sista akt till en uppsluppen burlesk. När poliskonstapeln, vänd mot kommittén, började läsa upp arresteringsordern, avbröt Trotskij honom skarpt: "Var snäll och låt bli att avbryta talaren. Vill ni ha ordet, måste ni säga vad ni heter, så skall jag fråga mötet om det vill lyssna på vad ni har att säga."

Den förvirrade konstapeln, som inte visste om han gjordes till åtlöje eller om han hade att vänta väpnat motstånd, stod tyst till dess fackföreningsdelegaten hade avslutat sitt tal. Då frågade Trotskij allvarligt kommittén om han skulle tillåta konstapeln att "för informationens skull" göra ett uttalande. Konstapeln läste ordern och Trotskij föreslog att kommittén skulle erkänna mottagandet av den och ta upp nästa punkt på dagordningen. En annan talare reste sig.

"Ursäkta", stammade poliskonstapeln, nu helt förvirrad av detta unika sätt att uppträda, och vände sig till Trotskij som för att få hjälp.

"Var snäll och avbryt inte", förebrådde Trotskij honom skarpt. "Ni har fått tala. Ni har fått säga vad ni ville ha sagt. Vi har erkänt mottagandet av det. Önskar mötet ha något mer att göra med polismannen?"

"Nej!"

"Var då vänlig och lämna salen."

Släpande fötterna efter sig lämnade konstapeln salen muttrande. Trotskij uppmanade kommitténs medlemmar att förstöra alla dokument och inte avslöja sina namn för polisen. Från salen nedanför steg ljudet av skrammel då revolvrarnas låsmekanismer bröts – delegaterna utförde Trotskijs order.

Poliskonstapeln kom åter in, denna gång i spetsen för en pluton soldater. En medlem av kommittén reste sig och talade till soldaterna: Tsaren, sade han, höll just i detta ögonblick på att bryta sina löften från oktobermanifestet och de, soldaterna, tillät sig att användas som verktyg mot folket. Konstapeln, som var rädd för den effekt orden kunde få, förde hastigt ut soldaterna i korridoren och stängde dörren bakom sig. "Även genom stängda dörrar", ropade talaren med högre röst, "kommer arbetarnas broderliga hälsning att nå soldaterna."

Till slut trängde en stark avdelning poliser in och Trotskij förklarade "kommittémötet avslutat".

Så slutade, efter femtio dagar, berättelsen om den första sovjeten i historien.[40]

[40] Svertjkov, *Na Zarie Revolutsij*, s. 163-5; L. Trotskij, *Die Russische Revolution 1905*, s. 177-9. Visst material i detta kapitel härrör bl.a. från V. Voitinskij, *Godij Pobied i Porazhenij*, bok 1, s. 184, 222-3 ff.; Garvi, *Vospominanja Sotsial Demokrata*; och S. Ju. Witte, *Vospominanja*, vol. II.

6. ”Permanent Revolution”

Utplånandet av sovjeten var en politisk händelse av första rang, och sovjetens främste talesman var en viktig statsfånge. Det rådde fortfarande politisk ovisshet. I fängelserna, först i Krestij och sedan i Peter-Paulfästningen, hade sovjetens medlemmar en mängd privilegier. Nominellt hölls de isolerade, men eftersom deras celler inte var låsta, kunde de träffa varandra, ta promenader på gården, ta emot böcker och nästan öppet utföra intensivt politiskt arbete.[1]

Det stod till en början inte klart om regeringen i sin kupp mot sovjeten inte hade gått för långt. Petersburg protesterade med strejker, och Moskva med en generalstrejk, som ledde till tio dagars barrikadstrider. Även efter kuvandet av resningen i Moskva föreföll revolutionen endast halvvägs besegrad. Under hela december och januari flammade revolter upp i Sibirien, i de baltiska provinserna och i Kaukasus, och straffexpeditioner hade fullt upp att göra med att slå ned dem. I mars medförde valen till den första duman, som bojkottades av socialisterna, ett bakslag för regeringen och en påtaglig framgång för de konstitutionella demokraterna. Det var fortfarande tveksamt om rättegången mot sovjeten överhuvud skulle äga rum. Myndigheterna hade i varje fall inte bråttom med att fastställa datum för den. Senare avsåg man att öppna rättegången den 12 juni 1906. På sommaren återfick emellertid tsaren något av sitt forna självförtroende, avskedade den halvliberale Witte, avbröt pågående förhandlingar om en konstitutionellt demokratisk ministär, upplöste duman och utsåg Stolypin till premiärminister. Rättegången blev föremål för en kraftmätning inom administrationen och ajournerades från månad till månad till slutet av september. Det absoluta enväldets anhängare planerade att använda målet för att få tsaren att inse att Wittes svaga politik hade försvagat tronens ställning. De kvasiliberala inom administrationen var angelägna att använda rättegången i motsatt syfte och visa att reaktionärernas intriger hade omöjliggjort den politik som utlovades i oktobermanifestet.

Under tiden förberedde fångarna noga sitt försvar. Till en början fanns åsiktsskiljaktigheter beträffande det sätt de skulle uppträda på i de anklagades bås. På uppdrag av mensjevikernas centralkommitté (som nu var på väg att upphöra som egen gruppbildning) skrev Martov till fångarna och uppmanade dem att försvara sin sak med moderation, att grunda sitt försvar på oktobermanifestet och för domstolen demonstrera att sovjeten hade agerat inom ramen för vad manifestet tillät. Sovjeten skulle i synnerhet avvisa anklagelsen att den hade arbetat för ett väpnat uppror. Trotskij förkastade indignerat rådet. Från sin cell sände han genom sin advokat ett svar som uttryckte ”den största förvåning”: ”Inte en av de anklagade intar denna attityd. Oktobermanifestets program har aldrig varit sovjetens program.” Sovjeten hade bemött tsarens löften med ett direkt understrykande av sin egen republikanska inställning. Det var ”ett svårt politiskt misstag” från centralkommitténs sida att råda de anklagade att avsvärja sig upprorstanken. Allt de kunde och ämnade förneka inför rätten var att de hade tagit del i några tekniska förberedelser för en resning, men de måste ta på sig ansvaret för de *politiska* förberedelserna.

Brevet, som var skrivet i all hast medan advokaten väntade för att smuggla ut det, var en arg explosion, ett skarpt svar på en skymf. Sovjetens män, vidhöll Trotskij, skulle hålla sig till sina principer, förklara sina motiv, uttala sig om sina syften. De skulle använda båset som

[1] Den vanliga fängelsedisciplinen lättades så mycket att Rosa Luxemburg, själv nyligen utsläppt från ett fängelse i Warszawa, kunde avlägga ett ”hemligt” besök hos Parvus och Deutsch i Peter-Paul-fästningen. Hon tycks vid detta tillfälle inte ha träffat Trotskij.

politisk plattform snarare än att försvara sig.[2] I detta stödde bolsjevikernas centralkommitté Trotskij och detta, för att citera hans gamle vän Ziv som nu åter satt fängslad samman med Trotskij, förmodligen för att ”hans ord var fulla av varm sympati för bolsjevikerna, som han kände frändskap med, och av illa dold antipati mot mensjevikerna, som han var förenad med”.[3] Trotskij lyckades emellertid övertala alla de anklagade att inta samma trotsiga attityd, och samtliga stödde hans skrivelse till mensjevikernas centralkommitté. Den enda oenigheten orsakades av Chrustalev-Nosar, sovjetens förste president, som hade uppträtt tvetydigt under de preliminära undersökningarna. Fångarna hotade att stämpla honom offentligt, i båset, som en förrädare. Men trots sin forna rivalitet med Chrustalev-Nosar var Trotskij angelägen om att undvika en skandal som skulle ha minskat rättegångens politiska effekt. Han uppmanade Chrustalev att uppträda som alla andra i båset och lovade att i gengäld inte fördöma honom. Därefter kom de huvudanklagade överens om sina roller under rättegången: Chrustalev skulle redogöra för sovjetens verksamhet under hans ordförandeskap, Svertjkov skulle tala om sovjetens sista dagar, Knuniants skulle beskriva socialdemokratiska partiets inställning och Avksentjev socialrevolutionärernas. Trotskij skulle ta sig an det farligaste ämnet: väpnat uppror.

Efter att genomfört dessa arrangemang ägnade sig Trotskij åt att läsa och skriva. Inte ens den preliminära undersökningen, som letts av general Ivanov från gendarmeriet, kunde distrahera honom: han vägrade göra några uttalanden och sparade allt han ville säga till den offentliga rättegången. ”Trotskijs fängelsecell”, skriver Svertjkov, ”blev snart ett slags bibliotek. Han tog emot alla de nya böcker som förtjänade uppmärksamhet. Han läste allt och under hela dagen, från morgonen till sent på kvällen, var han flitigt sysselsatt med sitt litterära arbete. ‘Jag känner mig alldeles utmärkt till mods’, brukade han säga, ‘jag sitter och arbetar och är helt säker på att ingen kan arrestera mig – i tsarens Ryssland är detta en ganska ovanlig känsla’.”[4] Ziv beskriver hur ivrigt Trotskij lät sina böcker och papper gå vidare till andra fångar och med vilken outtröttlig energi han stimulerade dem intellektuellt.

Ett fotografi, taget av Trotskij i hans cell någon tid före rättegången, visar en man som har ett vackert och kultiverat utseende och är påtagligt ”highbrow”. Ansiktet, som ser något mer regelbundet ut än det var och som kröns av en tjock svart hårkalufs och avsmalnar neråt i ett litet pipskägg, utstrålar tankfull koncentration och självbehärskning. Trots den lugna ytan tycks det spegla en inre spänning, ett intensivt spel av känslor och stämningar. Hårkalufsen, den breda pannan, de höjda och starkt markerade ögonbrynen, den mörka pince-nezen, den välklippta mustaschen och den framskjutande hakan ger ansiktet en mängd olika vinklar som understryker dess inre spänning. Fången, mager och av genomsnittlig kroppsbyggnad, är klädd i svart. Den svarta kostymen, den stela vita kragen, de vita manschetterna, som sticker fram en aning ur ärmen, och de välputsade skorna ger intryck av en nästan utstuderad elegans. Detta kunde ha varit bilden av en förmögen västeuropeisk *fin-de-siècle*-intellektuell, på väg till någon formell mottagning, snarare än bilden av en revolutionär i väntan på rättegång i Peter-Paulfästningen. Endast de stränga nakna väggarna och titthålet i dörren ger antydan om den verkliga bakgrunden.

Han tillbragte en stor del av sin tid med att läsa de europeiska klassikerna. ”När jag låg på min brits slukade jag dem med samma fysiska välbehag som det gourmeten känner när han smuttar på ett utvalt vin eller drar in den väldoftande röken från en fin cigarr ... Det var först

[2] Trotskijs brev till Martov föll i polisens händer när Martov arresterades och användes som bevismaterial av åklagarsidan. Brevet finns publicerat i L. Trotskij, *Sotjinenija*, vol. II, bok 1, s. 459-60; se också ibid., s. 639, not 338.
[3] A. Ziv, op.cit., s. 53.
[4] Svertjkov, *Na Zarie Revolutsij*. s. 189.

då som jag på allvar bekantade mig med den franska romanens stora mästare i original."[5] Denna kärlek till den franska romanen, både den klassiska och den moderna, skulle han känna hela livet. Han hade nu lärt sig behärska både franska och tyska och talade båda språken mycket väl, även om han hade lättare för tyska när det gällde ekonomi och politik och föredrog franska som litterärt språk. De dagar var nu långt avlägsna när han satt i fängelserna i Cherson och Odessa och med möda famlade sig fram mot Marx' teorier. Marxismen var inte längre något han lärde sig – den var något han lärde ut, och hans tanke kunde fritt ströva omkring över den europeiska litteraturens vidder.

*

I cellens lugn begrundade han de senaste stormiga månadernas lärdomar och skrev ned sina slutsatser i essäer och pamfletter, av vilka en skulle komma att bli utomordentligt viktig. Nästan hela hans författarskap under denna period finns återtryckt i hans *Verk*, med undantag för en jordränte-avhandling, som gick förlorad och aldrig återfanns. I sin självbiografi kallar han detta en "tragisk förlust". Hur vitt hans saknad är berättigad kan inte vi avgöra. Hans ekonomiska insikter var stora, men till skillnad från Lenin och Bucharin, utmärkte han sig inte som abstrakt ekonomisk teoretiker och man kan tvivla på att han hade ett originellt bidrag att erbjuda inom ett så högspecialiserat ämne som den marxistiska teorin om jordräntan. Hur som helst var några av hans politiska skrifter från detta år av större vikt och originalitet än något arbete av honom om jordräntan skulle kunna tänkas vara. Vi kan lämna hans *Hr Struve i politiken* åt sidan. Den var en broschyr som utgavs under pseudonymen N. Takhotskij och blev mycket populär. Den var ytterligare ett utfall mot liberalismen, mördande effektiv men med föga nytt att lägga till förrådet av redan kända argument. Viktigare var *Sovjetens historia* (*Istorija Sovieta Rabotjikh Deputatov*), ett arbete skrivet av många och redigerat av Trotskij. Han utformade historieidén så snart fängelsedörrarna hade stängts bakom honom och han bidrog med ett kapitel som sammanfattade sovjetens roll:

> Rysslands städer (sammanfattade han) var ett alltför smalt underlag för kampen. Sovjeten försökte föra striden på riksplanet, men den förblev framför allt en Petersburginstitution ... det råder inget tvivel om att sådana arbetarråd kommer att bildas över hela landet när nästa revolution äger rum. En allrysk arbetarsovjet, organiserad av en nationalkongress, kommer att ta ledningen ... Historien upprepar sig inte. Den nya sovjeten kommer inte att behöva genomleva dessa femtio dagars erfarenheter på nytt. Ändå kan vi ur dessa dagar härleda hela handlingsprogrammet ...: revolutionärt samarbete med armén, bondeklassen och de lägre delarna av medelklassen, enväldets avskaffande, nedmontering av enväldets militärapparat, partiell upplösning och revidering av armén, polisens och den byråkratiska apparatens avskaffande, åttatimmarsdagen, vapen åt folket och framför allt åt arbetarna, omvandling av sovjeterna till revolutionära och självständiga stadsorgan, upprättandet av bondesovjeter för att lokalt leda den agrara revolutionen, val till den lagstiftande församlingen ... Det är lättare att formulera en sådan plan än att genomföra den. Men bär revolutionen segerhuva, kan proletariatet inte annat än påta sig denna roll. Det kommer att göra ett revolutionärt framträdande vars make världen aldrig tidigare skådat.
>
> Dessa femtio dagars historia kommer att vara en blek sida i den stora boken om proletariatets kamp och seger. [6]

tta var faktiskt programmet för 1917. Dessa skrifter var emellertid endast skisser och essäer som förberedelse för hans viktigaste arbete från denna period, *Itogi i Perspektivi*j – *Dvizjusjtie Silij Revolutsii* (*Resultat och framtidsutsikter – Revolutionens drivande krafter*). I sin egenskap av grundtext för "trotskismen" skulle denna skrift i årtionden bli föremål för våldsamma

[5] L. Trotskij, *Moja Zjizn*, vol I, s. 216.
[6] L. Trotskij, *Sotjinenija* vol. II, bok 1, s. 206.

kontroverser.[7] Trotskij skrev den som ett långt avslutande kapitel till sin bok *Nasja Revolutsija* (*Vår Revolution*), som var en samling essäer och årsberättelser om 1905, och i det presterade han en fullständig, nästan matematiskt koncis formulering av teorin om den permanenta revolutionen. Han analyserade nyligen inträffade kritiska händelser med hänsyn till uråldriga tendenser i den ryska historien och sedan, vänd mot den internationella scenen, bestämde han platsen för den ryska revolutionen i det moderna Europas historia, och han drog i breda drag upp riktlinjerna för den ryska revolutionens inverkan på världen och för världens inverkan på revolutionen. Inom denna ram ställde han uttryckligen sin uppfattning i harnesk mot de idéer som då var förhärskande i marxistkretsar. Detta var den radikalaste omformulering, om inte revidering, av prognosen om den socialistiska revolutionen som företagits sedan Marx' *Kommunistiska Manifestet*, d.v.s. sedan 1847. Av enbart detta skäl förtjänar den att sammanfattas någorlunda detaljerat.

Som vi vet såg marxister vanligtvis på den ryska resningen som en borgerlig revolution vars syfte var att störta tsardömet och eliminera det halvfeodala arvet efter det. Först efter det att denna fas fullbordats, framhöll man, kunde ett modernt industriellt kapitalistsamhälle tillfullo utvecklas i Ryssland och endast i ett sådant samhälle, när rikedomen och produktivkrafterna i landet hade växt och expanderat, skulle en revolutionär socialism kunna komma till makten och börja tillfredsställa massornas jämlikhetssträvanden. Marxisterna tog för givet att marken för de socialistiska revolutionerna var förberedd i de gamla kapitalistiska västländerna. Där, västerut, antog de att socialismen skulle vinna, medan man fortfarande var upptagen med sin borgerliga revolution österut.

Trotskij ifrågasatte de flesta av dessa antaganden. Han höll med bolsjevikerna om att den ryska bourgeoisin var oförmögen till revolutionärt ledarskap och att den industriella arbetarklassen var given för den rollen. Han gick nu längre och framhöll att arbetarklassen, genom sin politiska särställning i revolutionen, skulle tvingas leda den *ryska* revolutionen från den borgerliga till den socialistiska fasen och detta innan den socialistiska resningen hade börjat i västvärlden. Detta skulle bli en aspekt av revolutionens "permanens" – det skulle bli omöjligt att begränsa denna omvälvning till bourgeoisin.

Vad hade förutbestämt Ryssland att bli socialismens pionjär? Varför kunde den ryska medelklassen inte fullborda sin revolution på samma sätt som fransmännen gjort på 1700-talet? Svaret låg i den ryska historiens särdrag. Den ryska staten, till hälften asiatisk, till hälften europeisk, var grundad på ett odifferentierat, primitivt samhälle med långsam utvecklingstakt. Det var det militära trycket från överlägsna europeiska makter, inte impulser från det ryska samhället, som formade denna stat. Från statens tidigaste dagar, då den kämpade mot tartarernas överhöghet och därefter mot polsk-litauiska och svenska invasioner, begärde den av det ryska folket de mest enorma ansträngningar. Den slukade en oproportionerligt stor del av de rikedomar samhället producerade. Därigenom satte staten hinder i vägen för det redan långsamma bildandet av privilegierade klasser och för den än långsammare tillväxten av produktiva resurser. Men staten behövde en hierarkisk organisation och för att förverkliga denna tvingades den verka för en social differentiering. På så vis både hämmade och påskyndade tsardömet det ryska samhällets utveckling. Detta faktum hade fått Miljukov att säga, att i västerlandet hade stånden skapat staten, medan staten i Ryssland hade frambringat stånden. Trotskij avfärdade detta som ett ensidigt synsätt, ty "statsmakten kunde inte efter eget gottfinnande skapa sociala grupper och klasser". De härskandes makt hade inte desto mindre varit så enorm, och det ryska samhället så livlöst och stillastående, att t.o.m.

[7] Sammanfattningen och citaten är hämtade ur nytrycket av detta verk i Moskva (mars 1919). Författaren hade den ursprungliga 1906-upplagan (nu en bibliografisk raritet) i sitt Warszawa-bibliotek som han förlorade under andra världskriget. Upplagan från 1919 är en trogen omtryckning av originalet och har ett särskilt förord.

”kapitalismen föreföll vara ett statens barn” i Ryssland.[8] Staten, inte den privata företagsamheten, hade lagt grunden för den moderna industrin. T.o.m. ryskt tänkande och rysk opinionsbildning tycktes vara produkter av staten. Ekonomisk och militär protektionism och europeiskt finansbistånd tillförsäkrade i modern tid tsardömet en viss modernisering som ytterligare ökade dess makt över samhället. Liberalerna menade att denna statens enormitet gjorde revolutionen omöjlig. Tvärtom, den gjorde den oundviklig.

Ett resultat av denna utveckling var att Ryssland gick in i det tjugonde århundradet med en mycket svag stadsmedelklass. Själva staden i Ryssland var en produkt från de allra senaste decennierna. Under Peter den store utgjorde stadsborna endast 3 procent av den totala befolkningen. Efter napoleonkrigen utgjorde de 4 1/2 procent och mot slutet av 1800-talet fortfarande endast 13 procent. Den gamla ryska staden hade, i motsats till den europeiska, inte varit en medelpunkt för industri och handel utan ett militäradministrativt centrum eller en fästning. (Moskva hade varit tsarens by.) Den ryska staden – liksom den asiatiska – producerade inte. Den endast konsumerade. Den varken samlade rikedom eller utvecklade någon arbetsfördelning. På detta sätt förvärrades alla de grymma bördor som Rysslands hårda klimat och enorma vidder innebar för den växande ryska civilisationen. I mitten av 1800-talet fann kapitalismen i Ryssland inte de hantverkare i städerna, som den moderna industrin västerut hade utvecklats från, utan utövare av ett lantligt småhantverk. Detta faktum fick en påtaglig politisk betydelse, som Parvus redan påpekat: Ryssland ägde ingen social klass jämförbar med den koncentrerade mängd av stadshantverkare som bildat ryggraden i den franska medelklassen och gjort den stora franska revolutionen möjlig. Rysslands fyra miljoner hantverkare (kustari) finns spridda över landsbygden.

Inte ens den moderna industrins frammarsch stärkte i större utsträckning medelklassen eftersom rysk industri till största delen grundas med hjälp av utländska investeringar. Den västerländska bourgeoisin hade i sina egna länder samlats kring liberalismens baner. I Ryssland var de främst intresserade av garantier för sina investeringar som ansågs bäst skyddade av ”starka”, d.v.s. enväldiga, regeringar. Statens ekonomiska övermakt, medelklassens numerära svaghet, det utländska kapitalets dominerande ställning i industrin, frånvaron av en medelklasstradition – allt bidrog sålunda till att hindra uppkomsten av en borgerlig liberalism i Ryssland. Ändå medverkade den moderna industrin, som inte kom att utöka medelklassen särdeles mycket, till att proletariatet kom i förgrunden. Ju senare den ryska industrin expanderade, desto benägnare var den att anamma de mest avancerade organisationsformer, som på annat håll hade utvecklats långsamt och mödosamt. De få moderna fabriker som Ryssland ägde var större och mer koncentrerade än någon västeuropeisk eller t.o.m. amerikansk anläggning` Följaktligen var det ryska proletariatets politiska styrka, dess förmåga att organisera sig och handla *en masse*, än mer koncentrerad..

Denna uppdelning av de sociala klasserna medförde en radikal förändring av revolutionens vanliga mönster. Den europeiska revolutionshistorien hade tre milstolpar: 1789,1848 och 1905. Den franska bourgeoisin, stark och full av självförtroende, ledde 1789 kampen mot enväldet. Visserligen drevs den ofta framåt mot sin vilja av jakobinska plebejer, *sansculotterna*, men dessa utgjorde en formlös, osammanhängande massa som saknade ett eget fast program. Endast sporadiskt kunde de motsätta sig den rika bourgeoisin som, efter robespierre-diktaturens korta mellanspel, återvann sin särställning. Där fanns ingen modern industriell arbetarklass som kunde frånta den dess ledarskap.[9]

[8] L. Trotskij, *Itogi i Perspektivi* s. 16.

[9] Många år senare hävdade Trotskij att detta synsätt, hämtat från Marx, överdrev den franska borgerlighetens revolutionära dygder på sjuttonhundratalet.

1848 hade den borgerliga revolutionens tyngdpunkt förflyttats till Tyskland och Österrike. Men den tyska medelklassen hade varken den styrka eller det självförtroende som den franska kunde mobilisera. Det mod den behövde för att trotsa enväldet kvävdes av fruktan för det uppåtstigande proletariatet. 1848 års plebejiska massa var inte längre en arg, förvirrad lägre medelklass med en grupp av utfattiga längst ned, utan en klass av fabriksarbetare som strävade efter politisk självständighet och motsatte sig arbetsgivarna mer direkt än de motsatte sig monarkin. Arbetarklassen, som redan var tillräckligt stark för att ingjuta fruktan i bourgeoisin, var emellertid fortfarande alltför svag och osäker för att kunna leda nationen. Revolutionen misslyckades för att den saknade en ledning: bourgeoisin var *redan* och arbetarklassen var *fortfarande* alltför svag för att axla ledarrollen. Cirkeln var slutligen fullbordad i Ryssland 1905. Revolutionen var inte längre utan ledare. Bourgeoisin var både alltför svag och alltför skrämd av proletariatet för att vända kampen mot enväldet. Denna uppgift tilldelades industriarbetarna som var mycket starkare än sina tyska kamrater 1848 och som glupskt hade anammat det allra senaste inom den europeiska socialismen.[10] Härav följde, fortsatte Trotskij, att revolutionen, om den lyckades, skulle sluta med att proletariatet grep makten. ”Varje politiskt parti värdigt namnet vill nå regeringsmakten för att få staten att tjäna den klass vars intressen det ger uttryck åt.”[11] Mensjevikerna menade att i det underutvecklade Ryssland, som var ”omoget” för socialism, måste arbetarna hjälpa bourgeoisin att ta makten. Mot detta hävdade Trotskij djärvt: ”I ett land som är ekonomiskt underutvecklat kan proletariatet ta makten tidigare än i länder där kapitalismen är avancerad ... Den ryska revolutionen kommer att etablera villkor under vilka makten kan ... övergå i proletariatets händer innan den borgerliga liberalismens politiker har fått chansen att tillfullo visa någon statsmannabegåvning.”[12] Han sköt åt sidan resonemang baserade på de vanliga marxistiska texterna om ordningsföljden av de borgerliga och socialistiska revolutionerna: ”Marxismen är framför allt en metod för analys av sociala relationer, inte av texter.”

Hans kritiker var snara att anklaga honom för att vilja låta Ryssland ”hoppa över” den borgerliga utvecklingsfasen och för att förespråka en politik som skulle ställa industriarbetarna, en liten minoritet, i harnesk mot resten av folket. Trotskij försökte förekomma denna kritik. Han bestred inte, framhöll han, den ryska revolutionens borgerliga karaktär, åtminstone i den meningen att dess omedelbara uppgift var att befria landet från dödvikten av dess feodala förflutna, d.v.s. att uppnå det som bourgeoisin uppnått i England och Frankrike. Men han insisterade – och härvidlag skiljde han sig från andra socialister – på att revolutionen inte skulle nöja i sig med detta. Efter att ha ryckt upp de feodala institutionerna med rötterna skulle den gå vidare och bryta kapitalismens ryggrad och etablera en proletär diktatur.[13] Han uteslöt inte tanken på en regeringskoalition mellan socialister och representanter för bondeklassen, men de senare tillskrev han en sekundär roll. Arbetarnas representanter ”kommer att ge regeringspolitiken ett innehåll och kommer att bilda en homogen majoritet inom regeringen”.[14]

Skulle detta då bli en minoritetens diktatur? Mer underförstått än uttryckligt föreställde han sig att själva revolutionen säkert skulle genomföras av arbetarna ensamma. Det var i städerna som den gamla ordningen måste raseras och där skulle industriproletariatet bli situationens herrar. ”Många skikt av de arbetande massorna, särskilt på landsbygden, kommer att dras in i revolutionen och för första gången bli politiskt organiserade först när ... stadsproletariatet har tagit över regeringsrodret.”[15] Men även om raserandet av den gamla ordningen och makt-

[10] L Trotskij, *Itogi i Perspektivi* s. 33.
[11] Ibid., s. 34.
[12] Ibid., s. 34-35.
[13] Ibid., s 39-40.
[14] Ibid., s. 40.
[15] Ibid., s. 41.

övertagandet skulle bli en minoritets verk, skulle revolutionen inte kunna överleva och konsolideras om den inte fick majoritetens d.v.s. böndernas fasta stöd. ”*Det regerande proletariatet kommer att framträda för bondeklassen som dess befriare.*”[16] Det skulle bland annat sanktionera böndernas beslagtagande av större gods. Den franske bonden hade följt Napoleon, därför att denne skyddat hans småbruk mot den annorstädes boende godsherren. Av samma skäl skulle den ryske bonden stödja en proletär regering. Därför både skulle och skulle inte denna regering innebära ett minoritetsstyre. Den proletära minoriteten skulle utgöra dess kärna och ha initiativet i alla viktiga frågor. Men den skulle styra i den överväldigande majoritetens intresse och åtnjuta dess frivilliga stöd.

Hans uppfattning om bondeklassens plats i revolutionen – på sätt och vis ”trotskismens” kärnproblem – kom att bli huvudpunkten i många kontroverser. Den stående anklagelsen mot Trotskij är att han ”underskattade” den ryska bondeklassens revolutionära potential och förnekade möjligheten av en ”allians” mellan den och proletariatet. Men man kan inte finna något stöd för denna anklagelse i hans egna ord. Vi har sett hur kraftigt han underströk att ”proletariatet i maktställning kommer att inför bondeklassen framträda som dess befriare”. Genom att insistera på att socialisterna inte bara skulle expropriera godsherrarnas mark, utan också sanktionera böndernas beslagtagande av denna mark, gick han längre än flertalet ryska socialister dittills gått. Mensjevikerna hävdade att de kommunala myndigheterna skulle överta lågadelns jord.[17] Om ”alliansen” med bondeklassen skall förstås på det sätt, som bolsjevikerna förstod den 1917 och därefter, då var Trotskij helt visst för den redan 1906.

Ändå är det sant att han inte tänkte på bönderna, och inte heller på andra småföretagare och småborgare i allmänhet, som självständig revolutionär styrka. Han såg dem som en amorf, utbredd massa med småskurna lokala intressen, oförmögna till en samordnad och riksomfattande aktion. Det var bondeklassens öde att dess revolter, även i de sällsynta fall då de lyckades, alltid ledde till uppkomsten av nya förtryckardynastier eller kom att exploateras av andra klasser. I det moderna samhället var bönderna politiskt än mer hjälplösa än förut: ”kapitalismens historia är historien om underordnandet av landsbygden under staden”.[18] I staden fanns endast två självständiga maktpoler, faktiska eller potentiella: den stora bourgeoisin, med dess koncentrerade rikedom, och proletariatet, med dess koncentrerade kapacitet att producera rikedom. Bönderna var tvungna, sin numerära överlägsenhet till trots att följa antingen den ena eller den andra. På parlamentsvalsplanet väger en bondes röst lika mycket som en arbetares. I revolutionära, situationer är denna jämlikhet illusorisk. Ett tusen strejkande järnvägsmän är politiskt mer effektiva än en miljon spridda lantbor. De moderna samhällsklassernas roll bestäms inte av antalet medlemmar utan av sociala funktioner och specifika betydelser. Proletariatet måste vinna bondeklassens stöd – utan det kan det inte hålla sig kvar vid makten. Men dess enda möjlighet att attrahera massan av små jordägare är att visa kraft och beslutsamhet i maktstriden. Den svage attraheras av den starke.

Denna uttryckligt uttalade åsikt markerade en radikal avvikelse från de då accepterade marxistiska uppfattningarna, även om åsikten hade varit starkt underförstådd i Marx’ egna skrifter. (Trotskijs avsky för ”textanalyser” hindrade honom från att ta citat till hjälp.) Det var en allmän marxistisk uppfattning att arbetarklassen inte kunde och inte borde försöka ta makten innan den hade nått majoritetsställning i landet. Det var också en djupt rotad populärsocialistisk föreställning att den industriella arbetarklassen i moderna länder gradvis

[16] Ibid., s. 42.
[17] Av de nu kända bolsjevikledarna pläderade endast Stalin 1906 för att partiet skulle ställa sig positivt till en utstyckning av de stora godsen till bönderna. J. Stalin, *Sotjinenija*, vol. I, s. 214-35, 236-8. Se även I. Deutscher, *Stalin, a Political Biography* s. 82-83.
[18] L. Trotskij, op.cit., s. 43.

skulle växa till en majoritet, som den hade gjort i England.[19] Trotskij bröt radikalt med denna föreställning. Revolutionen, skrev han, skulle segra långt innan majoriteten i landet hade blivit förvandlad till proletärer.[20]

Hans uppfattning av bondeklassen var inte mindre avvikande från den gängse opinionens. Mensjevikerna brukade betrakta den lille jordägaren som ett stöd för reaktionen. De hoppades på en koalition mellan arbetarklassen och den liberala bourgeoisie. Lenin däremot räknade med musjikens revolutionära energi, men till skillnad från Trotskij ville han inte på förhand bedöma dess potential. Han var hela tiden mottaglig för nya idéer och väntade för att se om inte bondeklassen tänkte bilda ett eget revolutionärt parti med vilket socialisterna skulle kunna förhandla som med en jämställd partner. Till Plechanovs, Martovs och Trotskijs munterhet närmade sig Lenin i början av 1905 med intensiv nyfikenhet och överdrivna förhoppningar den gåtfulle Gapon. Han undrade om inte denna präst, son till en kosack och anförare av huvudstadens arbetare i det tåg till vinterpalatset som hjälpt till att öppna slussarna för revolutionen, var förelöpare för en självständig och radikal bonderörelse.[21] Lenins formel för en ”proletariatets och bondeklassens demokratiska diktatur” föreföll bredare och försiktigare än Trotskijs ”proletära diktatur” och bättre lämpad för ett förbund mellan socialistiska och agrara revolutionärer. 1917 skulle händelserna i Ryssland komma att bekräfta Trotskijs förutsägelser. På tjugotalet skulle emellertid problemet formuleras på nytt i samband med den kommunistiska politiken i Kina, och nästan ett halvsekel efter det att Trotskij artikulerat sin åsikt, skulle problemet diskuteras om och om igen under de asiatiska revolutioner där förbindelserna mellan stads- och landsbygdsskikten var mer intrikata och utsuddade än de tidigare varit i Ryssland.

Hittills har vi behandlat revolutionens inrikespolitiska aspekt. Enligt Trotskijs syn var den internationella och den inrikespolitiska aspekten intimt bundna till varandra. Även om bönderna av sig själva skulle vara oförmögna att ”tränga ut arbetarna”,[22] var en konflikt mellan de två klasserna under uppsegling, en konflikt i vilken proletariatet skulle kunna gå miste om sin ställning som landets erkända ledare. Så länge revolutionen sysselsatte sig med att bryta ned godsherrarnas välde och makt skulle proletariatet ha hela bondeklassen på sin sida. Men därefter ”skulle två huvuddrag i den proletära politiken, dess *kollektivism* och dess *internationalism*, mötas med motstånd från (bönderna)”.[23] Trots sin initialstyrka skulle alltså den nya regimen upptäcka sina svagheter så snart den, både på landsbygden och i städerna, hade fört revolutionen från den borgerliga till den socialistiska fasen. Sedan skulle den bli tvungen att överleva med hjälp av en internationell revolution. Rysslands industriella fattigdom och efterblivenhet skulle i alla händelser visa sig vara enorma hinder för byggandet av den socialistiska ekonomin, och endast med hjälp av socialismen i Västerlandet skulle dessa hinder kunna överkommas och avlägsnas. Slutligen skulle fientligheterna från ett konservativt Europa tvinga den ryska revolutionen att föra ut kampen över Rysslands gränser.

---

[19] I förordet till sina *Verk* skrivet 1946 (*Sotjinenija*, vol. 1, s XIV-XV), uppger Stalin att 1905 ”accepterade han den tes som var allmänt utbredd bland marxister och enligt vilken ett av de främsta villkoren för den socialistiska revolutionens seger var att proletariatet skulle utgöra befolkningsmajoriteten. Därav följde att i de länder, där proletariatet ännu inte utgjorde majoriteten av befolkningen på grund av kapitalismens otillräckliga utveckling, var socialismens seger omöjlig.”

[20] L. Trotskij, op.cit., s. 55.

[21] Lenin, *Sotjinenija*, vol. VIII, s. 384-8; Trotskij, *Sotjinenija*, vol. II, bok 1, s. 54-57; se också Parvus om Gapon, *Iskra*, nr 85 (27 januari 1905).

[22] L. Trotskij, *Itogi i Perspektivi* j, s. 42.

[23] Ibid., s. 46.

> Utan det europeiska proletariatets direkta stöd kommer Rysslands arbetarklass inte att kunna behålla makten och förvandla sitt tillfälliga styre till en grundmurad och långvarig socialistisk diktatur ...[24]

> Detta kommer redan från begynnelsen att ge händelseutvecklingen en internationell karaktär och öppna de vidaste perspektiv: *Rysslands arbetarklass kommer genom sin ledande roll i den politiska frigörelsen att stiga till höjder som är helt okända för historien, samla kolossala krafter och medel i sina händer och bli den klass som inleder likvideringen av kapitalismen på ett globalt plan ...*[25]

> Om det ryska proletariatet, efter att för tillfället ha vunnit makten, inte av egen kraft för revolutionen vidare till Europa, kommer den feodala och borgerliga reaktionen att tvinga det därtill.[26]

> Det kommer att bli just fruktan för en proletär resning som kommer att tvinga de borgerliga partierna, som röstar fram enorma summor för militära ändamål, att högtidligt demonstrera för fred och att drömma om internationella försoningsorgan och t.o.m. ett Europas Förenta Stater – alltihop eländiga deklamationer som varken kan avlägsna antagonismen mellan makterna eller förhindra väpnade konflikter ... Ett europeiskt krig betyder oundvikligen en europeisk revolution.[27]

Han fortsatte med att fördöma de socialistiska partiernas ”propagandistiska konservatism”, som skulle kunna hämma proletariatets kamp om makten, och han uttryckte förhoppningen att den ryska revolutionen skulle inspirera den internationella socialismen på samma sätt som händelserna 1905 hade fått det österrikiska och preussiska proletariatet, att genom generalstrejker kräva allmän rösträtt. ”Revolutionen i öster ger det västerländska proletariatet en revolutionär idealism och ett begär att tala ryska med sina fiender.”[28] Han avslutade sitt resonemang med följande:

> Det ryska proletariatet ... kommer att stöta på organiserat motstånd från världsreaktionens sida och organiserad revolutionshjälp från världsproletariatets sida. Om Rysslands arbetarklass lämnas ensam kommer den oundvikligen att krossas av kontrarevolutionen i samma ögonblick som bondeklassen vänder proletariatet ryggen. Det kommer inte att finnas något annat alternativ för arbetarna än att förena sitt eget politiska öde, och följaktligen den ryska revolutionens öde, med den socialistiska revolutionens öde i Europa. Det ryska proletariatet kommer att, i klasskampen i den kapitalistiska världen, kasta in den oerhörda statspolitiska makt som de tillfälliga omständigheterna kring den borgerliga ryska revolutionen kommer att ge det. I besittning av statsmakten, med kontrarevolutionen i ryggen och den europeiska reaktionen framför sig, kommer det att till sina bröder i hela världen rikta den gamla appell som denna gång kommer att bli signalen till den sista drabbningen: Proletärer i alla länder, förena er! [29]

Ordvalet i Trotskijs resonemang tyder på att han betraktade den europeiska revolutionen som ett enda sammanhängande händelseförlopp. Det fanns sålunda en ödesdiger tillsats av önsketänkande i hans förutsägelse, åtminstone vad beträffar tidsschemat för händelseförloppet. Här gav Trotskij efter för en övertygelse som då allmänt accepterades av de europeiska socialisterna och som hävdades med bestämdhet av Karl Kautsky, Internationalens intellektuella ledstjärna, övertygelsen att den europeiska ekonomin och det europeiska samhället redan var ”mogna” för socialismen. Ändå var Trotskij redan 1906, trots det kategoriska ordvalet i det han förutsade, försiktig nog att skriva att det var omöjligt att förutspå på vilket sätt revolutionen skulle breda ut sig från Ryssland, om den skulle tränga fram via Polen mot Tyskland och Österrike, eller om den skulle vända sig österut mot Asien.[30]

---

[24] Ibid., s. 71.
[25] Ibid., s. 73 (Trotskijs kursivering).
[26] Ibid., s. 74.
[27] Ibid., s. 77.
[28] Ibid., s. 80.
[29] Ibid.
[30] Ibid., s. 74-77.

Inte för ett ögonblick föreställde sig emellertid Trotskij att den ryska revolutionen skulle kunna överleva isolerad under årtionden. Man skulle därför kunna påstå, som Stalin gjorde tjugo år senare, att han ”underskattade” det revolutionära Rysslands inre resurser och livskraft. Denna felbedömning, som är uppenbar när man ser tillbaka, är mindre förvånande när man betänker att den syn som Trotskij uttryckte 1906 skulle bli den gängse synen hos alla bolsjevikledarna, däribland Stalin, under åren 1917 till 1924. Naturligtvis fäster sig efterklokheten i så hög grad vid detta speciella misstag att det överskuggar förutsägelsen som helhet. Det är riktigt att Trotskij inte förutsåg att Sovjet-Ryssland skulle överleva isolerat under årtionden. Men vem förutsåg 1906, vid sidan av honom, Sovjet-Rysslands tillblivelse? Dessutom gav Trotskij själv i förväg, om än indirekt och omedvetet, nyckeln till sitt eget misstag – den finns i hans värdering av den ryska bondeklassen. Dess politiska hjälplöshet och brist på självständighet förklarar bäst hur en kollektivistisk regim kunde överleva i ett land där den individualistiska bondeklassen var i överväldigande majoritet och förklarar också den relativa framgång som tvångskollektiviseringen hade bland bönderna.

Tvärt emot sin egen åsikt fastslog Trotskij därefter att den proletära regimen skulle störtas så snart musjikerna vände sig mot den. Detta misstag, om det var ett misstag, var intimt förknippat med den uppfattning om revolutionen som han hade 1905-06. Han föreställde sig aldrig att ett proletärt parti på lång sikt skulle härska och styra över ett enormt land i strid mot majoriteten av befolkningen. Han förutsåg inte att revolutionen skulle leda till ett långvarigt regeringsvälde för en minoritet. Möjligheten av ett sådant välde låg underförstådd i hans teori, men möjlighetens förverkligande skulle vid denna tid alltjämt ha tyckts honom oförenligt med socialism, vilket för övrigt också nästan alla hans samtida ansåg. Faktum var att han inte förutsåg, trots allt vad han skrivit om Lenins ”jakobinism”, att revolutionen skulle söka undfly sin isolering och svaghet i ett totalitärt styre.

Granskar man hans tankebana i dess helhet kan man med fog påstå, att knappast någonsin en politisk profetia förefallit bli så briljant bekräftad och sedan så totalt omintetgjord, för att till slut på sätt och vis återigen bekräftas genom anhopningen av nya historiska katastrofer. Detta gäller speciellt den del av Trotskijs förutsägelser som talar om den impuls Ryssland skulle ge världsrevolutionen. Nya händelser skulle kasta nytt ljus över denna förutsägelse allt eftersom decennierna gick. 1917 och därefter tycktes hans ord, bland störtande troner och dånande revolter, besannas med märklig exakthet. Sedan följde kommunismens tillbakagång i Europa. Det bolsjevikiska Ryssland slöt sig inom sitt skal och Trotskij stod där misskrediterad och hånad som profet för något fullständigt absurt, något ”direkt omöjligt och fåfängt”. Men nu, i dyningarna efter andra världskriget, tycks hans röst på nytt och postumt ljuda i sammanstötningen mellan de två världarna. Mer än någonsin förefaller Ryssland att ur västerländsk synvinkel ”ha uppnått höjder tidigare okända i historien, fått tillgång till kolossala krafter och medel och blivit initiativtagare till utplånandet av kapitalismen på ett globalt plan”. Vi kan inte gå vår historia alltför långt i förväg och här fundera på om eller i vilken utsträckning detta är Rysslands verkliga roll. Ej heller kan vi här mer än antyda kontrasten mellan Trotskijs vision och dess synbarliga förverkligande. Han väntade sig att den nya regimen i Ryssland skulle bli initiativtagare till och inspirationsgivare åt den internationella revolutionen, inte dess herre och mästare, och han såg ”utplånandet av kapitalismen” utanför Ryssland som den västerländska arbetarklassens egentliga verk och inte en biprodukt till ryska arméers segerrika framträngande.

Men hur händelseutvecklingen än har svängt och avvikit från den linje han hade stakat ut 1904-06, förefaller han i mitten av detta sekel att ha uppfattat ”det huvudsakliga skeendet” på ett korrekt sätt. Antingen man läser hans budskap med fasa eller hopp, antingen man ser honom som den inspirerade förkunnaren av en ny tidsålder som överträffar historien på alla punkter i fråga om prestationer och storslagenhet, eller ser honom som ruinens och eländets

orakel, kan man inte annat än bli imponerad av bredden och djärvheten i hans vision. Han spanade in i framtiden likt en som från en hög bergstopp överblickar en ny och väldig horisont och pekar ut stora, icke kartlagda landmärken i fjärran. Visserligen kunde han inte från sin utsiktspunkt se hela landskapet nedanför. Fläckar av tät dimma omslöt delar av det och avståndet och perspektivet gav en annan utblick än den man hade nere i dalen. Han missbedömde den exakta riktningen på en huvudväg. Han såg två eller tre olika landmärken sammansmälta till ett och beklagligtvis förbisåg han den klippiga ravin som han själv en dag skulle falla ned och dö i. Men hans kompensation låg i horisontens unika storslagenhet. Jämfört med den vision, som Trotskij tecknade i sin cell på fästningen, var de politiska förutsägelser, som kom från hans mest berömda och kloka samtida, inklusive Lenin och Plechanov, antingen blygsamma eller grumliga.

I *Resultat och framtidsutsikter* nådde Trotskij en höjdpunkt i sin utveckling. Under månaderna i fängelset, en tid ägnad åt funderingar över och omsmältningar av erfarenheter, kom han att utvecklas från yngling till man. Denna övergång kom lika plötsligt och snabbt som de kliv han hade tagit från barndom till ungdom och från ung till vuxen. I denna broschyr på åttio sidor fanns den huvudsakliga kontentan av mannen. Under resten av sitt liv, som revolutionsledare, som grundare och ledare av en armé, som upphovsman till en ny International och slutligen som jagad landsflyktig, skulle han försvara och utveckla de idéer som han kort och koncist formade 1906. På ett liknande sätt tillbringade Karl Marx hela sitt liv med att utveckla och dra slutsatser från de idéer han framkastat i *Kommunistiska Manifestet* som var hans tidiga och korta presentation av sin doktrin.

Trotskijs verk skulle ha kunnat bli för det ryska partiet vad *Kommunistiska Manifestet* sedan 1848 hade varit för den europeiska socialismen, ett väldigt revolutionsprospekt och en livgivande uppmaning till handling. Ändå blev inflytandet från Trotskijs verk nästan betydelselöst, trots de kontroverser det väckte. Orsakerna till detta var av delvis tillfällig art, delvis fanns de inbyggda i författarens attityd. Boken hade knappt kommit ut 1906 förrän den beslagtogs och konfiskerades av polisen. De få exemplar som nådde läsarna väckte föga intresse, trots att författaren just då, vid tiden för rättegång mot sovjeten, i allra högsta grad stod i rampljuset. Större delen av boken bestod av nytryck av gamla essäer och de läsare som letade efter nya synpunkter förbisåg lätt det enda nya och viktiga kapitlet i den.[31] Det tycks klarlagt att t.ex. Lenin inte läste boken förrän 1919, även om han en eller två gånger hänvisade till den på ett nedsättande vis, och då på grundval av andrahandscitat.[32] När boken gick till tryckeriet, höll revolutionen på att ebba ut. Praktiskt sett var socialisterna mer böjda att studera reaktionens segerchanser än att tänka på utsikterna till en framgångsrik revolution. Sålunda kom *Resultat och framtidsutsikter* ut alltför tidigt eller alltför sent för att kunna göra ett starkare intryck. Slutligen ville ingen av de två huvudströmningarna inom partiet se sig själv i denna nya och provokativa förutsägelse. Mensjevikerna hade återhämtat sig från radikalismen 1905. De ville så snart som möjligt skaka av sig Trotskijs inflytande och de betraktade detta nya koncentrat av ”trotskism” som en övning i dagdrömmeri. Bolsjevikerna var inte benägna att ägna någon allvarlig uppmärksamhet åt några revolutionsförutsägelser nedtecknade av mensjevismens talesman. Som ensam varg inom sitt eget parti dömdes Trotskij till relativ obetydlighet just när han skulle ha kunnat vara som mest effektiv. Även hans ålder var av negativ betydelse. Han hade vunnit enorm popularitet hos gemene man och bland icke partianslutna arbetare. Men för de aktiva propagandamakarna och organisatörerna, för vilka hans doktrin var avsedd, var han fortfarande alltför ung för att bli accepterad som profet.[33]

[31] L. Trotskij, *Permanentnaja Revolutsija* s. 39-42.
[32] Se Joffes avskedsbrev till Trotskij (16 november 1927) i *The Trotsky Archives* (Harvard).
[33] A. Lunatjarskij, *Revolutsionnje Siluetij*.

Trots denna brist på gensvar var han redan starkt medveten om att han höll på att inta sin plats bland dem som formar historien. Det var med detta medvetande som han den 19 september 1906 trädde in i de anklagades bås.

*

Rättegången präglades av kamplusta och hetta. Den ägde inte rum inför en militärdomstol, vilket man hade väntat, och således hängde inte dödens skugga över de anklagade. Men dessa var beredda på långa straffarbetsdomar. Domstolsbyggnaden omgavs av en mängd kosacker och soldater. Området omkring, där belägringstillstånd proklamerats, översvämmades av gendarmer med dragna sablar. Endast ett hundratal personer, bland dem Trotskijs föräldrar, tilläts tillträde till förhandlingarna. Ett fyrtiotal advokater skötte försvaret. 250 vittnen av alla de slag avgav, under loppet av några veckor, vittnesmål om varje detalj i sovjetens verksamhet. Från första dagen översvämmades domstolen av resolutioner undertecknade av tiotusentals arbetare som protesterade mot rättegången. ”Vi arbetare vid Obukhovfabriken”, löd en typisk protest, ”förklarar ... att sovjeten inte består av en handfull konspiratörer utan av de sanna representanterna för Petersburgs proletariat och att om vår värderade kamrat P. A. Zlydniev är skyldig, är vi alla skyldiga, vilket vi bekräftar med våra namnteckningar.”[34]

Den antitsaristiska publikens känslor kom till uttryck på tusentals sätt. ”På de anklagades bänkar dök det ständigt upp tidningar, brev, konfektaskar och blommor. Ett hav av blommor! I knapphålen, i händerna, på knäna och över hela båset – blommor. Den presiderande domaren har inte mod att stävja denna flagranta oordning. Till slut bär t.o.m. gendarmeriofficerarna och biträdena, som helt ‘demoraliserats’ av atmosfären i salen, blommor från publiken till båset.”[35] Vid ett tillfälle reste sig de anklagade för att hylla minnet av en av dem som hade avrättats före rättegången. Advokaterna och publiken ställde sig också upp. Det gjorde även de besvärade gendarmeriofficerarna och polisen. Revolutionens efterverkningar hängde fortfarande i luften.

”Vi har beslutat att ta del i denna extraordinära rättegång endast för att vi tror det är nödvändigt ... att offentligt förklara sanningen om sovjetens verksamhet och betydelse”, deklarerade Zlydniev å alla de anklagades vägnar vid öppnandet av förhandlingarna. De anklagade uppförde sig så att de väckte respekt och ibland en motvillig sympati t.o.m. bland sina fiender. Polisen anklagade några av sovjetens medlemmar – Trotskij fanns inte bland dem – för att ha förskingrat medel insamlade från arbetare. Anklagelsen framkallade en sådan storm av protester från fabrikerna och blev så effektivt motbevisad i domstolen att åklagarsidan själv avfärdade den som förtal. Så påtagliga var bevisen för att sovjeten hade åtnjutit ett överväldigande stöd från folket, när det gällde de generalstrejker och demonstrationer den hade manat till, att åklagarsidan inte kunde grunda sin sak på dessa verksamheter utan var tvungen att i stället koncentrera sig på den åtalspunkt som handlade om uppror.[36]

Den 4 oktober reste sig Trotskij för att tala över detta ämne. Som förebilder för sitt tal hade han de pläderingar som Marx och Lassalle hade gjort, när de 1848 hade stått inför liknande anklagelser, men denna gång överträffade han kanske sina läromästare. Han började med att förklara att frågorna om republik och uppror aldrig hade stått på sovjetens program. Så i strikt juridisk mening var anklagelsen grundlös. Men detta berodde enbart på att sovjeten hade tagit sin egen inställning till dessa frågor för given och inte haft behov att diskutera dem. Han tog genast tjuren – problemet med politiskt våld – vid hornen:

---

[34] L. Trotskij, *Sotjinenija*, vol. II, bok 2, s. 142-3.
[35] L. Trotskij, op.cit. s. 141.
[36] En samtida artikel från Petersburg i *The Times* uppger: ”Det märkliga med den revolutionära samlingen (i oktober 1905) var dess perfekta organisation ... De ‘vitas’ tåg var å andra sidan bara en anhopning av slaktarpojkar, affärsinnehavare, vaktmästare och ett fåtal entusiaster.” *The Times*, 1 november 1905.

> Ansåg sovjeten det berättigat att använda våld och repressiva metoder i vissa sammanhang? På denna fråga, ställd på detta allmänna sätt, är mitt svar: Ja ... I den situation som en politisk general-strejk skapade, en strejk vars väsentligaste resultat var att den paralyserade regeringsmekanismen, visade sig den gamla regeringskraften, som sedan länge överlevt sig själv och mot vilken den politiska strejken var riktad, fullständigt oförmögen att göra någonting. Även med de barbariska medel, som var de enda som stod till dess förfogande, hade den ingen möjlighet att uppehålla och styra den allmänna ordningen. Under tiden hade strejken kastat hundratusentals arbetare från fabriken ut på gatan och hade väckt dem för det offentliga politiska livet. Vem kunde leda dessa massor? Vem kunde skapa disciplin i deras led? Vilket av den gamla regeringsmaktens organ? Polisen? Gendarmeriet? ... Jag finner bara ett svar: ingen utom Arbetarombudens råd.[37]

Sovjeten kunde inte annat än börja påta sig ett nästan utbildat regeringsansvar. Den avstod emellertid från tvång och föredrog att agera med övertalning. Åklagarsidan hade i sin bevis-föring tagit fram endast några få obetydliga, komiska snarare än tragiska, våldsfall. Försvaret skulle kunnat göra gällande att sovjeten hade handlat inom de gränser som tsarens eget manifest tillät. Men det föredrog att tveklöst proklamera sin demokratiska, republikanska övertygelse. Det var domstolens sak att avgöra om den frihet som utlovades i manifestet endast var för monarkister eller om den även gällde för republikaner och socialister. ”Låt manifestet nu proklamera för oss genom domstolens utslag: ni har förnekat min verklighet, men jag existerar för er liksom för hela landet.” Annars skulle de anklagade dömas för sina övertygelser snarare än för sina dåd.

Trotskij fortsatte med att bevisa att under vissa omständigheter måste ett uppror, som domstolen betraktade som olagligt, utvecklas ur en generalstrejk som domstolen betraktade som laglig. Ett uppror hade i viss mening redan inletts med generalstrejken. Strejken hade förlamat den sittande regeringen och fört med sig kravet att en annan regering skulle ta dess plats. Någonting liknande en dualistisk makt hade uppstått. Åklagarsidan ansåg sig försvara den existerande ordningen mot sovjeten. Ändå hade denna ordning, så som den kom till uttryck i tsarens manifest, själv varit frukten av en generalstrejk – manifestet var tsarens svar på oktoberstrejken. Såväl den legala som den verkliga grunden för den gamla ordningen hade trasats sönder. Två regeringar hade i själva verket existerat, var och en kämpande för att befästa sin egen ställning, var och en bemödande sig om att vinna över armén på sin sida. En sammanstötning mellan dem var oundviklig. ”Blev Petersburgs arbetare medvetna om detta? Ja. Trodde proletariatet, trodde sovjeten att en öppen sammanstötning mellan dessa två makter var oundviklig? Ja.” Och det var inte bara de som trodde det – även medelklassen insåg detta och demonstrerade på många sätt sin sympati för sovjeten. Det var den gamla regeringen och inte sovjeten som representerade anarki och blodsutgjutelse. Det var ett ordningskrav att den gamla regeringen skulle störtas, och endast ett uppror kunde störta den.

Vilken art av uppror var det frågan om, undrade Trotskij? Den ryska lagen, som var hundra år gammal, laborerade endast med begreppet konspiration riktad mot regeringen och anstiftad i hemlighet av en handfull rebeller. Detta hade, det är sant, varit den enda möjliga formen för uppror förr. Men det nya upproret var en folklig resning som lagen inte förutsett. Lagen var efter sin tid och den gav inte åklagarsidan ens en teknisk möjlighet att anklaga sovjeten.

> Och ändå var vår verksamhet revolutionär! Och ändå förberedde vi oss för ett väpnat uppror! Man åstadkommer inte en massornas resning, herrar domare. Den åstadkommer sig själv av egen kraft. Den är resultatet av sociala relationer och villkor och inte av en plan som utarbetas på papper. Ett folkligt uppror kan inte arrangeras. Det kan bara förutses. Av orsaker som lika litet berodde på oss som på tsardömet hade en öppen konflikt blivit oundviklig. Den kom närmare för varje dag. Att förbereda sig för den betydde för oss att vi gjorde allt som var möjligt för att till ett minimum begränsa antalet offer för denna oundvikliga konflikt.

[37] L. Trotskij, op.cit., s. 163-4.

Sovjeten försökte organisera massorna och förklara för dem vad händelseutvecklingen innebar. Den förberedde inget uppror. Den förberedde sig själv för ett uppror. Massorna hade visserligen inga vapen. Men – ”hur viktiga vapen än må vara är det inte i dem, herrar domare, som den stora makten bor. Nej! Det är inte massornas förmåga att döda andra, det är att de är redo att själva dö, som i sista hand garanterar folkresningens seger ...” Ty endast när massorna visar sig redo att dö på barrikaderna kan de vinna över den armé som den gamla regimen förlitar sig på. Barrikaden spelar inte den roll i revolutionen som fästningen spelar i ett vanligt krig. Den är främst den fysiska och moraliska mötesplatsen mellan folket och armén. ”Den tjänar upprorets syften, eftersom den genom att hejda trupprörelserna för soldaterna i nära kontakt med folket. Här på barrikaden hör soldaten för första gången i sitt liv modiga ord, en broderlig vädjan, folkmedvetandets stämma, och som en följd av denna kontakt mellan soldater och medborgare i en atmosfär av revolutionär entusiasm, brister de gamla banden med den militära disciplinen ...”

Efter att på detta sätt ha definierat upprorets roll i revolutionen återvände han till angreppet mot regeringen. Härskarna, sade han, försökte förlänga sitt herravälde med hjälp av lönnmord och pogromer. Ligisterna från de Svarta Hundra hade fått sina vinkar från polisen och gendarmeriet, och tsaren själv hade varit deras beskyddare.[38] Trotskij citerade avslöjanden gjorda i den första duman av den liberale prins Urusov som relaterat vad en av gendarmeriets ledare skrytsamt sagt: ”Vi kan arrangera en pogrom närhelst det passar oss, en pogrom på tio människor, om vi så önskar, eller en på tio tusen.”.

> Åklagarsidan tror inte på allt det här. Den kan inte tro på det, ty då skulle den tvingas vända anklagelserna mot dem som den nu försvarar och erkänna, att den ryske medborgare som beväpnar sig med en revolver mot polisen handlar i självförsvar ... Vi hyste inget tvivel om att det var den härskande klickens mäktiga knytnäve vi såg bakom de Svarta Hundras fasad. Herrar domare! Denna ondskefulla knytnäve ser vi även i denna stund framför oss!
>
> Åklagarsidan ber er observera att sovjeten beväpnade arbetarna för en direkt strid mot de existerande ”styrelseformerna”. Fick jag den kategoriska frågan ”Var det så?”, skulle jag svara: Ja! ... Jag är beredd att erkänna att det var så, men bara på ett villkor. Jag vet inte om åklagarsidan och domstolen kommer att gå med på detta villkor.
>
> Jag frågar er: Vad exakt menar åklagarsidan med ”styrelseformer”? Lever vi under någon styrelseform överhuvudtaget? Regeringen har för länge sedan brutit med nationen ... Vad vi äger är inte en nationell regeringsstyrka utan en maskin för massmord. Jag kan inte finna något annat namn på denna regeringsmaskin som skär vårt folks levande kött i bitar. Och om ni talar om för mig att pogromerna, mordbränderna, våldet ... om ni talar om för mig att allt detta hände i Tver, Rostov, Kursk, Siedlce, .. om ni talar om för mig att Kishinev, Odessa, Bialystok (de platser där pogromerna ägt rum) representerar det sätt ryska tsardömet styrs på, då – ja, då erkänner jag, med åklagarsidan, att vi i oktober och november beväpnade oss mot det ryska kejsardömets styrelseform.[39]

Med klangfull, metallisk röst bemötte han på detta sätt sina domare och kastade samtidigt flyktiga blickar mot publiken. Där, i publiken, satt hans föräldrar. Hans far såg på honom med stolthet och försoning i blicken. Hans mor grät tyst. Hans plädering väckte så starka känslor att försvaret bad om ajournering för att lugna sinnena, och domstolen gick med på denna begäran. Under pausen trängdes advokater och publik runt de anklagades bås för att hylla Trotskij, och han försökte milt förbereda sin mor på att det kunde bli en hård dom, ty hon

---

[38] De Svarta Hundras program löd:
1. Fäderneslandets goda ligger i det orubbliga bevarandet av ortodoxin och det obegränsade enväldet...
2. Den ortodoxa kristna kyrkan måste ha en förhärskande och dominerande ställning i landet.
3. Det ryska enväldet har ett allmänt accepterat ursprung; det har välsignats av kyrkan och rättfärdigats av historien.

[39] L. Trotskij, *Sotjinenija*, vol. II, bok 2, s. 163-77.

hade känt sig naivt säker på grund av den respektfulla uppståndelsen kring sonen. När förhandlingarna återupptogs förklarade chefsåklagaren med ett elakt leende att den anklagade hade givit honom alla nödvändiga bevis men han hyllade också Trotskij för dennes ärlighet och mod.

Korsförhören av vittnena avslöjade fullständigt det våld och den korruption som regering och polis hade förfallit till. Vid ett tillfälle tvingade Trotskij gendarmerigeneralen Ivanov, som hade lett förundersökningen, att under muntra skrattsalvor i domstolen förklara att en portfölj innehållande dokument hade stulits från honom i den politiska polisens högkvarter. Det var vårdslöst, förklarade generalen, att ens ett ögonblick lämna några personliga tillhörigheter där utan tillsyn – de blev undantagslöst stulna. Sedan, den 13 oktober, exploderade något som kan jämföras med en bomb i rättssalen. En av försvarsadvokaterna fick ett brev från Lopukhin, en nyligen avskedad chef för polisdepartementet, som bad att bli kallad som vittne. Lopukhin, en tjänsteman med halvliberala åsikter, hade gjort en speciell undersökning av sitt eget departements skumma affärer och till domstolen överräckte han en kopia av den rapport han hade sänt till Stolypin, den nye inrikesministern. Han ville intyga att Petersburg året dessförinnan hade undgått en blodig pogrom endast tack vare de åtgärder sovjeten vidtagit. Han ville vittna om att de flygblad, som var avsedda att hetsa fram pogromen, hade tryckts i den politiska polisens högkvarter, i ett kontor som tillhörde en av cheferna som strax innan hade vittnat inför domstolen om att han aldrig hade sett dem. Vidare avslöjade han att den politiska polisen själv hade organiserat de Svarta Hundras terrorgrupper, att general Trepov i själva verket var dessa gruppers befälhavare, samt att det kejserliga hovets kommendant personligen gav tsaren regelbundna rapporter om dessa verksamheter. Försvaret begärde att Witte, f.d. premiärminister, Durnovo, f.d. inrikesminister, och Lopukhin skulle kallas till vittnesbåset. Denna begäran avstyrktes under förevändning att korsförhöret hade avslutats. Att tillåta f.d. chefen för polisdepartementet att avge vittnesmål för försvaret och blanda in tsarhovet skulle ha framkallat tsarens vrede mot domarna. Men vägran att inkalla dessa vittnen avslöjade rättegångens politiska karaktär och mycket mer. De anklagade och advokaterna beslutade sig för att bojkotta de följande förhandlingarna.

Den 2 november avkunnades domen inför en tom rättssal. Sovjetens medlemmar förklarades oskyldiga till huvudanklagelsen, den om uppror. Men Trotskij och fjorton andra dömdes till livstids deportering till Sibirien och till förlust av alla medborgerliga rättigheter.

*

Sin resa påbörjade de, klädda i grå fängelsekläder, i gryningen den 5 januari 1907. De hade hållits i ovisshet om såväl avresedatum som destinationsort och de väcktes för avresan strax efter det att de hade somnat efter en lång natt av ”lidelsefullt schackspel”. Men före avresan hade de ändå lyckats att till Petersburgs arbetare smuggla ut ett ”avskedsmeddelande”, där de tackade dem för deras solidaritet mot sovjeten och ånyo gav uttryck åt förhoppningen om revolutionens slutliga seger.

Gruppen av förvisade, några med fruar och små barn, kördes hastigt till stationen genom mörka och tomma gator och under stark militäreskort. Regeringen var fortfarande rädd för att försök skulle göras att rädda dem, och försiktighetsåtgärderna var så omsorgsfulla att militäreskorten hade hämtats från Moskva – Petersburggarnisonen ansågs inte pålitlig. Vid stationerna under resan omringades fångarnas vagn av en tät mur av gendarmer och först mot resans slut meddelades fångarna vart de skulle föras. Men bortsett från detta behandlades de med respekt och hänsyn. Soldaterna visade öppet sin sympati. Alla hade läst rapporterna om rättegången och de kände lättnad över att de skulle föra arbetardelegaterna till en deporta-

tionsort och inte till en avrättning. På vägen postade de i hemlighet fångarnas brev och tack vare detta finns livliga skildringar av resan bevarade i Trotskijs brev till Sedova.[40]

Vägen gick från Petersburg via Vologda, Viatka och Perm, över Ural, till Tiumen, där sällskapet lämnade tåget och eskorten byttes ut. Därifrån färdades fångarna med släde norrut mot Tobolsk. Konvojen på fyrtio hästar och slädar färdades endast mellan soluppgång och solnedgång, varför den inte tillryggalade mer än tjugo verst per etapp. Försiktighetsåtgärderna skärptes och resan avbröts långt före skymningen för att förhindra varje försök till rymning. I det landskap de for igenom låg det tätt med förvisningsorter där fångarna ofta välkomnades med revolutionära sånger och röda flaggor. Ryktena och legenderna nådde de infödda sibiriska bönderna långt innan de resande kom fram. Den ovanligt starka eskorten tydde på att de deporterade var betydelsefulla personer, hertigar eller guvernörer i onåd eller deputerade från den första upplösta duman, och bönderna betraktade dem med vördnad och bävan.

Efter mer än tre veckor nådde fångarna Tobolsk där de satt några dagar i ett lokalt fängelse. Här fick de veta att resans slutmål var straffkolonin i Obdorsk i bergen ovanför floden Obs mynning, precis vid polcirkeln, nära 160 mil från närmaste järnvägsstation och 80 mil från närmaste telegrafstation. Vägen från Tobolsk till Obdorsk gick norrut längs floden Ob genom Samarova och Berezov, över den ödsliga, tomma, snöiga, isiga *tundran* och *taigan* där det på hundratals kilometer inte fanns någon mänsklig bosättning, bortsett från spridda ostjakhyddor och tält. Hästar kunde ännu användas en del av vägen, men längre fram ersattes de med renar. Den deporterade upplevde här chockartat slutgiltigheten i sin förvisning från civilisationen. Den 29 januari skrev Trotskij från Tobolskfängelset till sin hustru om den plötsliga och häftiga längtan som hade gripit honom ”efter ljuset från en elektrisk gatlykta, efter skramlet från en spårvagn” och – karakteristiskt nog – ”efter det underbaraste ting världen kan erbjuda, lukten av trycksvärta från en färsk tidning”.

Hittills hade han ännu inte tänkt på att försöka fly, även om han före avresan från Petersburg försiktigtvis hade gömt ett falskt pass och pengar i kängsulan. För det första avstod numera politiska fångar från att fly under vägen, för att inte försätta eskorten i svårigheter. För det andra undrade han om inte han, som stått så mycket i rampljuset, skulle utsätta sig för en alltför stor risk om han vågade försöket. Infångades en deporterad efter ett flyktförsök fick han automatiskt tre års straffarbete. Det var nog för honom att han, när han skrev till Sedova om deporteringsorten, väntade sig att hon skulle komma dit till honom med deras nyfödda son som hade fötts samtidigt som han väntat på rättegången i fängelset. Han försökte uppmuntra Sedova och skrev att Obdorsk hade ett hälsosamt klimat, tusentals invånare och arbeten som han nog skulle kunna försörja sig på. Han uppmanade henne också att föra eller sända böcker och tidningar till Obdorsk, ett otal böcker och tidningar. I denna sinnesstämning for han från Tobolsk till Samavaro och Berezov, de nästföljande hållplatserna på vägen, samtidigt som han melankoliskt samlade krafter för en lång väntan vid polcirkeln.

I full galopp genomkorsade konvojen ett vidsträckt område där tyfus härjade och ostjakerna dog som flugor i sina hyddor. Den 12 februari placerades fångarna i fängelset i Berezov men tilläts lämna sina celler under dagen och gå omkring. Detta var snöstormarnas månad på tundran och polisen trodde inte att någon skulle försöka fly.

I Berezov kom ett antal gynnsamma omständigheter att ändra på Trotskijs inställning till flyktproblemet. Han träffade en deporterad läkare som lärde honom simulera ischias för att slippa sista delen av resan och under svag bevakning bli kvarlämnad på det lokala sjukhuset. Simuleringen krävde mycket viljestyrka, men gjordes den riktigt kunde den inte upptäckas. Hade han fortsatt resan, och sedan försökt fly från Obdorsk, skulle han lagt 500 *verst* till sin

[40] Trotskij publicerade senare dessa brev i den lilla boken *Dit och Tillbaka*. Våra citat är hämtade ur den tyska översättningen som kom som ett tillägg till L. Trotskij, *Die Russische Revolution 1905*.

flyktväg över den nordliga snööknen. Därför bestämde han sig för att dra nytta av det läkaren lärt honom och stanna i Berezov. Han hittade en vänligt inställd bonde som var beredd att hjälpa honom. Han var tvungen att välja en av tre vägar: Tobolskvägen, som han hade kommit på, var på många sätt den lämpligaste, men på den skulle han lätt kunna bli infångad, den nordligaste vägen, över Ural till Arkangelsk och Finland, var både svår och farlig, därför valde han att ta sig fram över den väglösa tundran mot sydväst, över floden Sosva, till en uralsk guldgruvekoloni som ändhållplats för en liten enkelspårig järnväg ansluten till Perm-Viatkalinjen. Hans vän bonden fann honom en vägvisare, en alkoholiserad zyrian, som kände till vägen över tundran och talade både ryska och de lokala dialekterna. De gjorde ett avtal. Vägvisaren köpte en ren och de pälsar som behövdes för resan. Han skulle få behålla dem när resan var över.

Dagen närmade sig och Trotskij låtsades att han återhämtat sig från sin ischiasattack. Kvällen före flykten gick han på en amatörteaterföreställning av en Tjechov-pjäs. I pausen träffade han den lokala polischefen och talade om för honom att han kände sig tillräckligt kry för att avverka den sista etappen av resan norrut. Polisofficern föreföll mycket lättad. Vid midnatt, och efter att med viss olust ha anförtrott sig åt den berusade vägvisaren, var Trotskij på väg söderut.

Det tog honom en vecka – resande mestadels dag och natt – att korsa tundran över vidder ”som ingen mätt utom ärkeängeln Mikael”. Guiden hade en instinktiv, nästan djurisk känsla för väderstreck och för tundran. Liksom flertalet ostjaker och zyrianer var han konstant berusad och föll ständigt i sömn, till stor förskräckelse för sin passagerare, som såg hur släden löpte in i djupa snödrivor och som fruktade att förföljare var efter dem. Utan mat, dryck eller sömn fortsatte Trotskij att dunka och sparka föraren, slita av honom hans huvudbonad och utsätta honom för kylan, för att på det viset hålla honom vaken. När de passerade ostjak-hyddor, de var lyckligtvis ganska få och låg långt från varandra, stannade föraren och för-svann och passageraren brukade sedan hitta honom, antingen invecklad i vilda dryckesorgier med ostjakerna och deras hustrur och barn, eller liggande medvetslös på golvet. Ledarrenen fick en muskelsträckning under färden och de andra blev slutkörda. De tvingades lämna djuren och köpa nya. Detta hände gång efter annan och Trotskij var tvungen att gå på jakt med ostjakerna för att skaffa renar.

Trots all brist på bekvämlighet och trots alla irritationsmoment var han lycklig över att vara på väg och han iakttog storögt den vita öknens skrämmande skönhet och livets tristess och elände i ostjakhyddorna. Större delen av tiden kämpade han mot sömnen och när de stannade i ödemarken för att göra upp eld och smälta snö för sitt te, satte han sig vid elden för att skriva ned sina iakttagelser, som han senare skulle samla till en bok. Varken flyktens spänning eller skräcken för tundran kunde betvinga forskaren och författaren i honom. Han gjorde anteckningar om landskapet, om formen på träden, om de olika spåren i snön av varg, räv, hermelin, älg och andra djur, om sina samtal med föraren, om seder och bruk hos de infödda (som tyckte bäst om att äta fisken rå medan den ännu sprattlade i deras händer), om kvinnornas förnedrande slaveri, om jakt på renar, om jägarnas och det jagade djurets beteenden, och om tusentals andra iakttagelser.

Ju mer de närmade sig Ural desto vanligare blev människoboningarna och desto mer besvärande folks frågvishet. Han utgav sig omväxlande för att vara köpman och hemvändande medlem av en polarexpedition. Han tvingades använda sin snabbtänkthet för att finna trovärdiga svar, när man envist försökte sälja varor till honom när han träffade på någon, som hade känt en eller två medlemmar av den polarexpedition som han påstod sig tillhöra. Men inget ödesdigert inträffade och till slut nådde han Bogoslovsk, ändhållplatsen för den enkelspåriga järnvägen.

Nästa dag förde honom ett tåg västerut från Perm via Viatka och Vologda till Petersburg. ”Under de första minuterna”, mindes han senare, ”var de stora och nästan tomma vagnarna alltför fulla och kvävande för mig och jag gick ut på främre plattformen där vinden blåste och det var mörkt. Jag gav ifrån mig ett ljudligt rop – ett glädjens och frihetens rop.”[41] Så upphetsad av glädje var han att han gjorde allt som försiktigheten borde ha avrått honom från att göra: han var på väg till Petersburg, där varenda polisagent kände igen honom, och han telegraferade till sin hustru om sin ankomst och bad henne möta honom på vägen. Sedova kunde knappt tro sina ögon. När telegrammet kom var tidningarna i Petersburg fortfarande fulla med rapporter om de dömda sovjetledarnas resa till polcirkeln.

[41] Trotskij, *Moja Zjizn*, vol. I, s. 227.

7. Stiltje: 1907-1914

År 1907 kom tsarens revansch. Kuppen den 3 juni återställde enväldet helt och Stolypins terrorvälde tog sin början. Den andra duman upplöstes. En ny lag fråntog större delen av befolkningen rösträtten och först därefter valdes en ny duma. Den andra dumans socialdemokratiska deputeraden sändes till Sibirien. De revolutionära partierna krossades, deras klubbar och tidningar undertrycktes och deras medlemmar massakrerades i tusental. Krigsrätten och galjen dominerade den politiska scenen. T.o.m. moderata liberaler, som strax innan hade hoppats kunna komma överens med tsaren, kriminaliserades och förödmjukades. Miljukov klagade bittert: ”Vi erbjöds plats i regeringen så länge vi betraktades som revolutionärer. Men sedan vi visat oss vara ett helt och hållet konstitutionellt parti, har vi befunnits värdelösa.”

Socialismens inflytande, som så nyligen varit helt överväldigande, minskade och försvann. 1905 tycktes alla sympatisera med socialismen. Nu förnekade nästan alla den. Det var endast en handfull som stred vidare för den. Inte ens de kunde stå emot den allt genomträngande desillusionen och förvirringen. Socialisterna drevs åter ner under jorden till den fördolda tillvaro som de nyss så förhoppningsfullt lämnat. Men hur mycket lättare hade det inte varit för dem före 1905, att hålla samman i små hemliga grupper, jämfört med nu då de med nederlag i sina hjärtan återgick till sin underjordiska verksamhet. De tycktes vara tillbaka vid utgångspunkten men utan den tilltro och det mod de en gång haft. Några var ovilliga att återuppta den underjordiska kampen och hoppades kunna arbeta öppet inom de gränser som regimen av den 3 juni dragit upp. Andra, som vägrade att anpassa sig efter den segerrika kontrarevolutionen, gjorde desperata försök att underjordiskt kämpa vidare till det yttersta och de flesta av dem bojkottade de få sociala och politiska institutioner som öppet förde sin osäkra tillvaro. Den förra inställningen, som hävdades av de så kallade ”likvidatorerna”, var förhärskande bland mensjevikerna, även om vissa mensjevikledare, särskilt Plechanov och Martov, var övertygade om behovet av en hemlig organisation. ”Bojkottarna” var många bland bolsjevikerna, men de hade en motståndare i Lenin, som bemödade sig om att använda såväl underjordiska som öppna former av verksamhet.

I tsardömets återställande såg Trotskij endast en paus mellan två revolutioner. I lika hög grad som Lenin hävdade han att det var nödvändigt att rörelsen åter byggde upp den hemliga organisationen och han uppmanade dem som arbetade under jorden att ”infiltrera” alla öppna institutioner, från duman till fackföreningarna, för att inom dessa framföra sina åsikter. Han gick därför emot både likvidatorerna och bojkottarna och fortsatte att utveckla den permanenta revolutionens idé med en optimism och en iver som var ovanlig under dessa depressionens år.[1]

Ändå bildar åren mellan 1907 och 1914 ett kapitel i hans liv som är märkligt tomt på politiska insatser. ”Under reaktionens år”, skrev han senare, ”bestod större delen av mitt arbete i att tolka revolutionen 1905 och bereda väg för nästa revolution genom teoretiska forskningsarbeten”.[2] Det är sant att han tolkade revolutionen 1905, eller snarare upprepade sin tidigare tolkning, men det nya ”teoretiska forskningsarbetet” finns det inte många spår av i hans författarskap som bestod av briljant journalistik och litterär kritik men inte innehöll ett enda viktigt arbete i politisk teori. Men inte ens i denna något ursäktande tillbakablick gör Trotskij anspråk på att själv ha gjort någon praktisk revolutionär insats. Samman med sina medhjälpare byggde emellertid Lenin under dessa år upp sitt parti och män som Zinovjev, Kamenev, Bucharin och senare Stalin fick den betydelse som gjorde det möjligt för dem att

[1] Se hans ledaruttalanden i *Pravda* Wien, nr 1, 4, 5; ”Brev till ryska arbetare – *Vivos Voco*” i nr 6; och ”*Sjto-zje dalsje?*” bilaga till *Pravda*, nr 17.
[2] L. Trotskij, *Moja Zjizn*, vol. I, s. 251.

1917 spela ledande roller inom partiet. Denna period lade föga eller ingenting till den ställning som Trotskij hade nått 1904-06.

Innan Stalin med lögnaktigt förtal började bekämpa Trotskij gjorde han en anmärkning som ger en nyckel till detta kapitel. Trotskijs styrka, sade Stalin, visar sig när revolutionen bryter ut och gör framsteg. Hans svaghet blir uppenbar när revolutionen besegras och måste retirera.[3] Det finns en viss sanning i detta. Mentalt och moraliskt var Trotskij sådan att han fick sina starkaste impulser och utnyttjade sina resurser bäst under det faktiska upprorets ansträngningar och påfrestningar. På den jättelika scen, som förminskade andra till dvärgar, blev han själv jättelik. Under stridens skrik och oväsen nådde hans röst full styrka och när han stod inför massorna i revolt, och kände deras förtvivlan och hopp och skänkte dem sin entusiasm och sin förtröstan dominerade hans personlighet människor och i viss mån händelser. Men när revolutionen mattades, förlorade han sin hemkänsla i den och hans styrka avtog. Det han var lämpad för var inget mindre än ett herkuliskt arbete.

*

Efter sin återkomst från norr stannade Trotskij några dagar i Petersburg och for sedan vidare till Finland innan polisen kom honom på spåren. En ny ström av revolutionära emigranter var på väg västerut och Finland var deras första anhalt. Polischefen i Helsingfors, en finsk patriot, erbjöd med glädje skydd åt tsarens fiender. Lenin och Martov hade redan anlänt dit. De välkomnade Trotskij varmt och gratulerade honom för hans uppträdande under rättegången. Hans vistelse i Finland varade några veckor under vilka han färdigställde för tryckning en skildring av sin flykt från *tundran*. I slutet av april var han i London för att närvara vid en partikongress.

Denna utgjordes av en i många avseenden underlig församling. Med 350 delegater närvarande – nästan tio gånger så många som 1903 – blev den det förenade partiets sista kongress. Trots att mötet hölls alldeles innan Stolypin genomförde sin kupp, hade delegaterna inte något klart begrepp om att revolutionen stod inför sitt nederlag. Tvärtom trodde de att partiet fortfarande var i sin krafts dagar. Dess medlemmar var fortfarande nominellt många och inte endast bolsjeviker och mensjeviker arbetade där tillsammans utan även polska och lettiska partier hade förenat sig med det ryska moderpartiet – hittills hade de hållit sig på avstånd för att inte bli förväxlade med någon av de två fraktionerna. Partiet var emellertid så fattigt att det tvingades låna pengar av en liberal engelsk affärsman för att möjliggöra att kongressen kom till stånd i en Brödraskapskyrka i London.

Revolutionens stora frågor – den ekonomiska utvecklingen, motsättningen mellan samhällsklasserna och de historiska perspektiven – blev föremål för en långvarig och ingående debatt som tog tre veckor i anspråk. ”Ledarnas tal varade i timmar ... det liknade ett akademikermöte ...”[4] Trotskij fick för första gången möjlighet att utveckla teorin om den permanenta revolutionen inför en församling av detta slag. Han kritiserade hårt mensjevikerna för deras tendens att vilja gå samman med de konstitutionella demokraterna och han förespråkade bildandet av ett block bestående av arbetare och bönder.[5] Rosa Luxemburg, som representerade det polska socialdemokratiska partiet, stödde teorin om den permanenta revolutionen. Två gånger underströk Lenin kraftigt att Trotskij genom sitt förespråkande av en allians mellan arbetare och bönder, gjorde gemensam sak med bolsjevikerna. Återigen hoppades Lenin kunna vinna över Trotskij och ännu en gång misslyckades han. För ögonblicket höll sig Trotskij på avstånd från båda fraktionerna och till båda talade han om enighet. ”Här kommer”, sade han, ”Martov ... och hotar att mellan bolsjeviker och mensjeviker resa en marxistisk mur

[3] Stalin, *Sotjinenija*, vol. VI, s. 329-31.
[4] A. Balabanoff, *My Life as a Rebel*, s. 88.
[5] *Pjatji Sjezd RSDRP*, s. 272-3, 417-18, 420-4.

packad med gevär ... Vi är inte rädda ...", svarar bolsjevikerna och hotar att förskansa sig bakom en djup vallgrav. "Kamrat Martov, du kommer endast att bygga din mur med papper, med din polemiska litteratur – du har ingenting annat att bygga den med."[6] Härvidlag hade Trotskij naturligtvis fel: "muren" som skilde de båda fraktionerna åt var av mycket kraftigare material än han hade föreställt sig och Martov och Lenin visste på förhand att deras politiska metoder in i det sista var oförsonliga. "Om ni tror", fortsatte Trotskij, "att en schism är oundviklig, vänta åtminstone tills händelseutvecklingen och inte bara resolutionerna skiljer er åt. Gå inte händelserna i förväg."

Det fanns en viss intellektuell högdragenhet i hans attityd mot de båda flyglarna inom partiet, eftersom han betraktade båda genom det prisma som var hans teori om den permanenta revolutionen. Både Lenin och Martov var överens om att den ryska revolutionen skulle bli endast borgerligt demokratisk. Båda hade därför i hans ögon fel och ingenderas åsikt skulle kunna emotstå händelseutvecklingen.[7] Rent teoretiskt var detta riktigt, men den rent teoretiska synpunkten var inte nödvändigtvis den mest realistiska. Hur än teorierna formulerades var revolutionspartiet på väg att bildas under Lenins inflytande och det potentiella reformpartiet under Martov. Med blicken riktad mot vida horisonter såg inte Trotskij att denna delning ägde rum rakt framför hans ögon. Hans egen teori borde ha närmat honom till bolsjevikerna, men de personliga vänskapsbanden och belastningen av hans gamla kontrovers med Lenin förde honom närmare mensjevikerna.

Vid Londonkongressen återupplivade en ny fråga den gamla förbittringen. I ett utskott diskuterade delegaterna de guerilla-aktiviteter och "expropriering*ar*" som bolsjevikernas kampgrupper hade hängivit sig åt, i synnerhet i Kaukasus. Mensjevikerna fördömde argt dessa aktiviteter som ett återfall i gammal *narodnisk* terrorism, för att inte säga ren banditverksamhet, och de övertalade kongressen, där Lenin annars kontrollerade en majoritet, att bannlysa dem. Under hela denna diskussion var Lenins attityd tvetydig. Uppenbarligen hade han fortfarande för avsikt att använda kampgrupperna för nya raider mot de ryska värdetransporter som kunde ge partiet de pengar det behövde för sitt arbete under kontrarevolutionens terror. Under hela kongressen satt en okänd kaukasisk delegat med nära anknytning till bolsjevikernas kampgrupper, Dzjugasjvili-Ivanovitj (han hade ännu inte antagit täcknamnet Stalin), och väntade tyst på resultatet av kontroversen och på Lenins instruktioner. Protokollen från kongressen säger ingenting om hur denna kontrovers förlöpte. Endast fragmentariska hågkomster, nedtecknade många år senare, finns tillgängliga. Men det råder inget tvivel om att Trotskij, liksom Martov, fanns bland dem som skarpt klandrade bolsjevikerna och någon tid efter kongressen gick han så långt att han fortsatte fördömandet i den västeuropeiska socialistpressens spalter. Han måste givit luft åt sin indignation i kongressens korridorer eller i något utskott. Sålunda var Lenins tidigare tillkännagivande, att de stod på samma åsiktsgrund, lika resultatlöst som hans förnyade försök att vinna över Trotskij och mot slutet av kongressen avlöstes de av bittra invektiv. Trotskij röstade fortfarande än på bolsjevikiska och än på mensjevikiska förslag men vid flera tillfällen for han ut mot Lenin med en hätskhet som protokollen inte ger någon förklaring till.[8]

---

[6] Ibid., s. 54-55.

[7] Strax efter kongressen skrev Trotskij i *Przeglad Socjal-Demokratjicznij* (Rosa Luxemburgs polska tidning) att "medan de antirevolutionära sidorna hos mensjevismen redan avslöjar sig tillfullo, hotar de antirevolutionära dragen hos bolsjevismen att komma i dagen först i händelse av en revolutionär seger". Trotskij hoppades emellertid att en ny revolution skulle tvinga de båda fraktionerna att ändra sina ståndpunkter och på så vis närma sig varandra, så som skett 1905. Se *Die Russische Revolution 1905*, s. 231.

[8] Strax efter kongressen skrev Lenin till Maxim Gorkij (som hade varit närvarande vid kongressen och försökt försona Lenin med Trotskij) att Trotskij uppträdde "som en posör". Lenin, *Sotjinenija*, vol. XXXIV, s. 335. Se också *Pjatji Sjezd, RSDRP*, s. 506, 602, 619 och Medem, op.cit., vol. II, s. 187-9.

Grälet om kampgrupperna överträffades av en mer vidsträckt kontrovers som gällde rörelsens karaktär. De så kallade likvidatorerna försökte motivera sin opposition mot det underjordiska arbetet som en del av en strävan att reformera den ryska socialismen i europeisk anda. Europeiska socialistpartier, hävdade de, arbetade öppet och det borde den ryska organisationen också göra. Resonemanget talade till en känsla som hade varit stark inom alla delar av partiet eftersom alla marxister, sedan kampen mot *narodnikerna*, hade sett det som sin mission att europeisera den ryska socialismen. Men nu hade varje fraktion sin uppfattning om innebörden i detta begrepp. Enligt likvidatorerna var det väsentliga i den europeiska socialismen dess demokratiska massorganisationer, det öppna arbete som utfördes av dess växande parlamentariska representation, fackföreningarnas fredliga avtalsförhandlingar, kort sagt dess reformistiska praxis. För bolsjevikerna betydde ”europeisering”, vad det i början hade betytt för partiet som helhet: överföringen till Ryssland av en marxistisk proletär socialism, den samlade frukten av tysk filosofi, fransk socialism och engelsk politisk ekonomi. Men de kunde inte inse hur de skulle kunna sträcka sig förbi detta och efterlikna den västerländska socialismens öppna och lagliga metoder. Den ryska polisstaten vägrade, i synnerhet under Stolypin, att tillåta ens ett liberalt parti, och än mindre ett socialistiskt, att existera öppet. Om socialismen gjorde endast vad lagen tillät, och lagen dikterades av ett segerrikt envälde, skulle den i själva verket utplåna sig själv.

Trotskij lovprisade den underjordiska kampen, dess heroism och dess martyrskap, med all den romantiska glöd som var utmärkande för honom. Men han reagerade också positivt på parollen om en europeisering. Vad han menade med europeisering klargjorde han aldrig. För hans del stod ordet för en känslomässig och kulturell inställning snarare än för ett klart definierat politiskt ståndpunktstagande. Det uttryckte på ett positivt sätt hans motvilja mot den ”torrhet och hårdhet” som utmärkte den underjordiska organisationen som Lenin såg den. Han visste att en öppet arbetande arbetarrörelse på bred bas var en önskedröm under tsardömet. Men eftersom han strävade efter det bästa från båda hållen, ville han se den västerländska socialismens brett demokratiska och toleranta inställning överförd till den ryska underjordiska rörelsen. Han ville att den hemliga organisationen skulle tillerkänna gemene man den rätt till ”självaktivitet” (samodejatelnost) som de västerländska arbetarpartierna tycktes ge sina medlemmar. Ändå måste varje hemlig rörelse av nödvändighet vara sluten och osmidig i jämförelse med de partier som arbetar öppet. Den kan inte ha en bred bas. Den kan inte avstå från den disciplin som dess ledare påtvingar medlemmarna. Den kan inte ge gemene man i partileden den frihet, att ta initiativ och utöva ”själv-aktivitet”, som kan existera (eller kan tyckas existera) inom ett normalt parti. Lenin hade rätt då han hävdade att en europeisering av det ryska partiet, även i den mening Trotskij och inte likvidatorerna avsåg, skulle ha betytt partiets förstörelse

*

Från ingen kom ropet om europeisering mer naturligt än från Trotskij. Mer än någon annan emigrant var han en ”europé”. De flesta emigranter levde i sina slutna kretsar, helt upptagna av ryska händelser, opåverkade av livet i de länder de bodde i. Inte så Trotskij. Med den vandrande judens anpassningsförmåga och receptivitet – egenskaper som naturligtvis i övrigt på intet sätt är enbart judiska – kände han sig hemma i de flesta europeiska länder, var lidelsefullt intresserad av deras angelägenheter, talade och skrev deras språk och var verksam inom deras arbetarrörelser.

Sommaren 1907 åkte han, efter kongressen, från London till Berlin, där Sedova väntade på honom med deras barn. Han välkomnades varmt av den tyska socialismens intellektuella elit. Hans berömmelse hade föregått honom. Hans verksamhet inom sovjeten och hans uppförande under rättegången hade väckt beundran och hans essäer hade översatts och publicerats i tyska tidskrifter. Parvus, som också hade flytt från Sibirien, presenterade honom för Karl Kautsky

som då stod på krönet av sin bana som den europeiska socialismens andlige ledare, marxismens ”påve”. Trotskij återvände senare i tankarna ofta till detta triumfartade besök och det ”verklighetsfrämmande intryck” som den ”vithårige och piggögde” Kautsky gjorde på honom. Han kan inte då ha föreställt sig att Kautsky en dag skulle bli den hårdaste kritikern av Oktoberrevolutionen och målet för hans egna förödande angrepp. Under ytterligare några år satt Trotskij liksom alla socialister vid Kautskys fötter, trots att mästarens ”torra, kantiga” personlighet och en viss banalitet och brist på absolut tankeskärpa snart gjorde honom besviken. Kautskys hus blev hans hem i Berlin och han deltog i de intima samkvämen i den inre cirkeln kring ”påven”. Där träffade han Bebel, den gamle pionjären som hade bekämpat Bismarck och lett den tyska socialismen genom åren av förföljelse fram till dess av allt att döma gyllene tidsålder. Där träffade han också Ledebour, Haase och andra ledare. Han drog politisk nytta av dessa vänskapsförhållanden och kontakter. I Kautskys månadstidskrift *Neue Zeit* och i *Vorwärts*, den inflytelserika socialistiska dagstidningen, talade han ofta för den ryska socialismens sak och förklarade dess interna motsättningar utifrån sin synvinkel.[9] Det faktum att han stod utanför de stridande ryska fraktionerna gjorde honom sympatisk för tyskarna som inte kunde få någon rätsida på den invecklade ryska kontroversen och var ytterst ovilliga att bli indragna i den.[10] Trotskijs sätt att skriva var odogmatiskt, fängslande och europeiskt och han föll tyska läsare i smaken som ingen annan rysk socialist. Hans tyska vänner bidrog å sin sida med tillfälliga artiklar i hans ryska emigranttidning och hjälpte därmed till att höja dess anseende – det tyska socialdemokratiska partiet var fortfarande ”moder, lärare och levande exempel” för alla ryska socialister.

Märkligt nog var Trotskij inte närmast knuten till den tyska socialismens radikala flygel, som leddes av Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht och Franz Mehring, senare kommunistpartiets grundare, utan till männen inom centergruppen, som framträdde som ortodoxa marxister men i själva verket bidrog till partiets underkastelse under Hohenzollarnas imperialistiska ambitioner. Detta var desto märkligare som de tyska radikalerna på intet sätt var några motsvarigheter till bolsjevikerna. I allt väsentligt sammanföll deras inställning med Trotskijs. Även de omhuldade tanken på ett enat parti. Även de representerade en intellektuell och revolutionär marxism och var motståndare till den empiriska reformism som härrörde från de tyska fackföreningarna. Av den europeiska socialismens alla personligheter fanns det ingen som till ursprunget och temperamentet och ifråga om den politiska och litterära begåvningen liknade Trotskij mer än Rosa Luxemburg – inte för inte skulle Stalin 1932 posthumt fördöma henne som ”trotskist”. De var överens först vid Londonkongressen och sedan vid Internationalens kongress i Stuttgart, där Luxemburg talade för den antimilitaristiska vänstern. Likt Trotskij förkastade hon den allmänna mensjevikuppfattningen om revolution men såg samtidigt med misstänksamhet på bolsjevikernas arbete. Likt Trotskij ville hon se den ryska rörelsen ”europeiserad”, samtidigt som hon själv försökte införa något av den revolutionära ryska idealismen i det tyska partiet. De träffades ibland i Kautskys hem men höll sig undan från varandra, kanske på grund av att deras inställningar var så utomordentligt lika. Eftersom de var så överens skulle de inte ha haft mycket att säga varandra. Trotskij tilltalades inte heller av Karl Liebknechts passionerade och uppriktiga om än osofistikerade idealism, vilket han senare kom att ångra. Franz Mehring, vars politiska temperament skulle flamma upp under det första världskriget, var nu upptagen av historiska och filosofiska arbeten som låg fjärran från de frågor som intresserade Trotskij.

---

[9] I ett brev till sina anhängare klagade Lenin en gång över att ”Trotskij och Co. skriver och tyskarna tror. Generellt sett är Trotskij mästaren i *Vorwärts*.” Lenin, *Sotjinenija*, vol. XXXV, s. 11.

[10] Detta var nästan alla europeiska socialisters ståndpunkt. Jaurès varnade t.ex. sin stab på *l’Humanité* för att publicera någonting från eller om det ryska partiet, eftersom tidningen då skulle bli dränkt i ändlösa och dunkla uttalanden från de motsatta fraktionerna. A. Morizet, *Chez Lénine et Trotski*, s. 101.

Under de närmaste sju åren, fram till första världskrigets utbrott, bodde Trotskij i Wien. ”Hans hus i Wien”, skriver en rysk-amerikansk socialist som besökte honom där 1912, ”var en fattig mans hus, fattigare än en vanlig arbetares ... Hans tre rum i en ... arbetarklassförort innehöll färre möbler än vad som var komfortabelt. Hans kläder var för billiga för att han skulle se ’anständig’ ut i den wienska medelklassens ögon. När jag besökte hans hus, fann jag fru Trotskij sysselsatt i hushållet, behjälpt i inte ringa utsträckning av de två ljushåriga och förtjusande pojkarna. Det enda som livade upp huset var enorma bokhögar i varje hörn.”[11] Besökaren fick ett kanske överdrivet intryck av fattigdom. Familjen Trotskij hade det bättre än de flesta emigranter, även om de levde mycket anspråkslöst och ibland, som vi skall se, saknade pengar. Under dessa år var Trotskij, under sin gamla pseudonym Antid Oto, Wien-korrespondent för *Kievskaja Mysl* (*Kievskt Tänkande*) som var en mycket läst radikalliberal dagstidning. Vidare bidrog han ofta med artiklar till åtminstone ett halvt dussin ryska, tyska och belgiska tidningar.[12] Hans förmögna föräldrar, som hjälpte till med uppfostran av hans två döttrar från det första äktenskapet och som ofta reste utomlands för att hälsa på honom, öppnade säkert ibland sina portmonnäer för honom. De två pojkar som den amerikanske besökaren nämner var Lev eller Ljova, hans äldste son i det andra äktenskapet, född 1906, medan Trotskij var i fängelse, samt Sergei (Serjosja), född i Wien 1908.

Av alla skildringar att döma levde familjen lugnt och lyckligt.

Det revolutionära lejonet var en hängiven make och varmhjärtad far. Angelägen som han var om att hjälpa sin fru, och göra det möjligt för henne att odla sina konstnärliga intressen och delta i den ryska kolonins politiska liv, delade han hushållsbestyren med henne och hjälpte till med att uppfostra barnen. När pojkarna sedan började skolan hjälpte han dem regelbundet med deras läxor och hade tid för detta även under de feberaktiga krigsåren, när familjen hade flyttat till Paris.[13] Sedova för sin del återupptog i Wien arbetet med att ge sin make den konstundervisning som hon påbörjat utan större framgång i Paris 1902. Paret tillbringade många dagar samman i de rika samlingarna i Burgschloss och i de wienska konstsalongerna. Trotskijs intresse för konst växte påtagligt. Under sina täta besök i Paris, London eller München brukade han smita iväg från de politiska sammankomsterna till Louvren, Tate Gallery och andra samlingar och det han skrev under denna period, i synnerhet i sina recensioner av de årliga Wienutställningarna för *Kievskt Tänkande* visar att han hade mer än en dilettants förmåga att förstå vad som rörde sig inom den europeiska konsten. När politik och journalistik endast upptog en del av hans tid fördjupade han sin redan omfattande kunskap om den franska och ryska romanen och den tyska poesin, och även detta speglas i hans litterära essäer från denna tid.

Han slog sig motvilligt ned i Wien, sedan den tyska polisen vägrat honom uppehållstillstånd i Berlin. Han var angelägen om att stanna inom den tyska socialismens kraftfält och därför var Wien hans näst bästa val av boplats. Från Wien iakttog han också konflikten mellan de tyska och slaviska strävandena på Balkanhalvön. Wien var fortfarande, mot slutet av Franz Josefs regeringstid, ett av Europas andliga centra, även om det redan hade börjat bli en aning provinsiellt. Inom politiken kunde den österrikiska marxismen stolt visa upp att den hade brutit prästerskapets obestridda makt i det mest katolska av kejsardömen. Inom litteraturen hade Wien bidragit till den hyperkänsliga, köns- och dödsfixerade fin de siècle-litteraturen med Arthur Schnitzler, Peter Altenberg, Karl Krauss och andra. Inom konsten revolterade dess utbrytare milt mot den akademiska konservatismen och den enklare borgerliga smaken. Det saknades inte solid bildning och smak inom wienerintelligentian och dess radikala flygel,

[11] Se M. J. Olgins ”Biografiska noter” i amerikanska upplagan av Trotskijs *Our Revolution* s. 18.
[12] Förutom i *Kievskaja Mijsl* medarbetade han under dessa år oregelbundet i följande tidningar: *Lutj*, *Den*, *Odesskie Novosti* (som hans morbror Spentzer gav ut), *Borba*, *Neue Zeit*, *Vorwärts*, *Le Peuple* (i Bryssel).
[13] A. Rosmer, ”Trotskij under första världskriget”, *The New International*, september-oktober 1950.

även om dessa dygder inte kompletterades av någon karaktärsstyrka eller målinriktning. Det var kanske endast inom psykologin som Wien vid denna tidpunkt hade något epokgörande att bidra med: Freuds starka intellekt började dominera. För övrigt fann hov, parlament, tidningsredaktioner, socialistiska möten, litterära och konstnärliga grupper och klickar sina återspeglingar i livet och skvallret på Wiens gemytliga kaféer som alltid surrade av intelligenta, kvicka men märkligt triviala konversationer.

I *Mitt liv* beskriver Trotskij denna miljö med nedlåtande ironi. Hans författarskap från denna tid ger emellertid starka antydningar om att han roades av det milda bruset i Wiens atmosfär. Han levde med i det som hände på platsen, förenade sig med de österrikiska socialdemokraterna, besökte deras klubbar och möten, skrev artiklar för de lokala socialisttidningarna, upplivades av lokala litteratur- och konsthändelser och föll ibland för kaféernas charm. Flera år senare, som ledare för en segerrik revolution och oförsonlig fiende till reformismen, tecknade han nedgörande porträtt av de österrikiska marxistledarna. Under sin vistelse i Wien var han mindre hård mot dem och tog tacksamt emot deras vänskap. Han beundrade varmt Victor Adler, partiets grundare, i vars hem han var lika välkommen som i Kautskys i Berlin och för ryska läsare[14] skrev han ständigt om Victor Adler med entusiasm och förtjusning. Han var fäst vid Victors son Fritz, partiets upproriske Benjamin och redaktör för *Kampf*, som en dag i protest mot världskriget, skulle döda den österrikiske statsministern baron Stürgkh.[15] Vänskapsband knöt honom också till Rudolf Hilferding, den österrikiska marxismens främsta tänkare. Samtidigt som Trotskij var i färd med att slå sig ned i Wiens förort Hütteldorf, höll Hilferding på att slutföra sitt monumentala *Finanzkapital*, det enda ambitiösa försöket efter Marx att aktualisera teorin i *Das Kapital* (Lenin använde sig av Hilferdings arbete för att rättfärdiga sin revolutionära politik, samtidigt som bokens författare blev finansminister i Weimarrepubliken). Det var Hilferding som presenterade Trotskij för Karl Renner, blivande kansler och president i den österrikiska republiken, för Otto Bauer, de österrikiska marxisternas främste teoretiker och expert på nationella minoriteter samt blivande utrikesminister, och för nästan samtliga marxistiska ledare i Österrike. ”De var högt bildade människor”, skriver Trotskij, ”bättre insatta i olika frågor än jag. Jag lyssnade med intensivt och, skulle man kunna säga, vördnadsfullt intresse till deras konversationer när jag först träffade dem på Centralkaféet.”[16]

Men Trotskij blev också snart medveten om skillnaden mellan sin marxism och deras. De var akademiska och översofistikerade skeptiker utan livskraft och han kände den artigt förstuckna nedlåtenhet med vilken de bemötte hans egen revolutionära entusiasm. Bakom tänkarna och ledarna såg han ”en falang av unga österrikiska politiker som hade gått in i partiet med den bestämda övertygelsen att en ungefärlig kännedom om romersk rätt ger en den omistliga rätten att styra arbetarklassens öde”.[17] Men han trodde att under kritiska perioder skulle socialismens djärva anda få ledarna att övervinna sitt tvivel och partifunktionärerna att överge sin opportunism. Han trodde också att revolutionen, när den kom, skulle svepa med sig de österrikiska marxisterna som den skulle svepa med sig mensjevikerna. Uppenbarligen tog han felaktigt sina vänner för revolutionärer på samma sätt som de gärna trodde att han i själ och hjärta var en mild reformist.[18]

---

[14] L. Trotskij, *Sotjinenija* vol. VIII, s. 10 ff.

[15] Under kriget beskrev Trotskij Friedrich Adler som sin ”idékamrat och vän” (*Sotjinenija*, vol. VIII, s, 33-36). 1919 utsåg Trotskij och Lenin Adler till Tredje Internationalens hederssekreterare och blev djupt besvikna när han vände dem ryggen. Senare blev Adler Andra Internationalens sekreterare.

[16] *Moja Zjizn*, vol. I, s. 237.

[17] L. Trotskij, *Sotjinenija*, vol. VIII, s. 12-13.

[18] Följande episod illustrerar detta på ett lustigt sätt: i slutet av 1917, när den österrikiske utrikesministern greve Czernin förberedde sig för fredsförhandlingarna med Trotskij i Brest-Litovsk, hade han ett samtal med Victor Adler. ”Adler sade till mig i Wien: ‘Ni kommer med största säkerhet att komma väl överens med Trotskij’, och

Stärkt av dessa vänskapsband framträdde Trotskij ofta som den ryska socialismens språkrör på tyska och österrikiska partikongresser. Han blev också en allmänt känd figur vid Internationalens sammankomster, där han träffade pionjärerna Jaurès och Guesde, Keir Hardie och MacDonald, Vandervelde och Turati. Han trollbands helt av Jaurès personlighet, och detta trots den senares reformism, av ”den geniala naivismen, i Jaurès’ entusiasm”, av hans ”vulkaniskt moraliska lidelse och förmåga till koncentrerad ilska” och av hans talarbegåvning som var mer klassisk och mindre magnifik än Trotskijs egen men ändå besläktad med den. Vid dessa sammankomster, där den europeiska socialismens alla begåvningar fanns församlade, jämförde han olika talarstilar och noterade t.ex. den ”kyliga, utsökta språkbehandlingen och de eleganta gesterna” hos Vandervelde, som han senare skulle håna som en medelmåtta, eller analyserade den oratoriska styrkan hos Victor Adler, som ”aldrig kunde kontrollera sin (ganska svaga) röst utan oekonomiskt slösade med den så att han mot slutet av sina tal vanligtvis hostade och lät hes”. Men det var på Jaurès, antingen denne talade inför en församlad kongress, i ett utskott eller vid något allmänt möte, som han lyssnade som om ”varje gång var den första”. ”Han (Jaurès) flyttade berg, dundrade och exploderade men överröstade aldrig sig själv. Likt en tung stålhammare kunde han krossa ett klippblock eller arbeta med fulländad precision på den tunnaste guldskiva.”[19] Och en gång, när han porträtterade den store fransmannen, gjorde han den betecknande anmärkningen: ”Ibland kanske bonden från den ryska svartjordsstäppen finner endast konstlad teknisk träning och pseudoklassisk deklamation hos Jaurès. Men i en sådan värdering avslöjas inte annat än vår egen ryska kulturs fattigdom.”

Ju mer han formades av denna europeiska förkrigsatmosfär, desto mer bedrövade honom tanken på fattigdomen och råheten i den ryska kulturen och med desto större eftertryck hävdade han att det var en del av socialismens, och endast socialismens, uppgift att förvandla skyten till en ”god europé”. Bäst uttryckte han denna tanke, med all dess styrka och svaghet, i en ypperlig essä om den ryska intelligentian som han skrev för *Kievskt Tänkande* 1912. Chefredaktören tvekade länge innan han publicerade den. Det föreföll troligt att essän, t.o.m. i en radikal tidning, skulle såra rysk egenkärlek alltför mycket. Tillfället kom med en berömd bok av Ivan Razumnik som höjde den ryska intelligentians utomordentliga egenskaper och historiska roll till skyarna. I sin kritik av denna bok utvecklade Trotskij några av de synpunkter på den ryska historien, som han tidigare hade formulerat, och försökte förklara den ryska intelligentians säregna roll mot en bred historisk bakgrund.

”Vi är fattiga”, skrev han, ”med över tusen års samlade fattigdom bakom oss ... Historien har skakat fram oss ur sin ärm till en hård omgivning och spritt oss tunt över en vidsträckt slätt.” Endast en Leviatanlik stat kunde försvara denna slätt mot asiatiska invasioner och motstå trycket från det rika och mäktiga Europa. För att nära sig själv lät Leviathan nationen svälta, hämmade framväxten av sociala klasser och institutioner och lät dess civilisation förtvina. ”Det ryska folket förtrycktes inte mindre hårt än folket i västerlandet av adeln och kyrkan. Men det sammansatta och definitiva levnadssätt som på det feodala styrets grund växte fram i Europa – detta gotiska bågmönster av feodalism – har inte vuxit fram hos oss. Vi saknade livsbetingelserna för det, vi hade inte råd med det ... I tusen år har vi levat i en anspråkslös timmerkoja och fyllt dess skrymslen med mossa – skulle det klä oss att drömma om spända valv och gotiska spiror?”

”Hur eländig”, fortsatte han, ” ...var inte vår lågadel! Var fanns deras slott, var fanns deras tornerspel? Deras korståg, deras vapenbärare, deras trubadurer och pager? Deras ridderliga kärlek?” Den ryska lågadeln var rå, barbarisk och vulgär. Ryssland hade heller ingen renande

---

då jag frågade honom varför han trodde det, svarade han: ‘Jo, Ni och jag kommer ju ganska väl överens.’ ” Greve O. Czernin, *I Världskriget*, s. 234.

[19] L. Trotskij, *Sotjinenija*, vol. VIII, s. 13, 19, 30-31.

erfarenhet av någon reformation och därför hade ryssen inget av den västerländske borgarens ”mänskliga personlighet, som strävade efter att få till stånd mer intima relationer mellan sig och sin Gud”. I den medeltida europeiska staden, denna ”stenvagga för det tredje ståndet”, hade det vuxit fram en häpnadsväckande mängd kulturtyper och en hel ny epok hade förberetts där. ”Ur hantverket, gillena, stadsförvaltningen, universiteten, de akademiska församlingarna, valen, processionerna, festerna och dispyterna kristalliserades självstyrets värdefulla vanor; där växte den mänskliga personligheten – en borgerlig personlighet; naturligtvis, men fortfarande en personlighet, inte en anonymitet som varje polis kunde sparka och slå.” Det enda det tredje ståndet behövde göra, allteftersom det växte, var att överföra de nya mänskliga relationerna och självstyrets vanor från korporationerna till landet och staten som helhet. I motsats till detta hade de ryska städerna, dessa ”militär-feodala utväxter på den ryska landsbygdens kropp”, inte skapat några grunder för borgerliga framsteg. Under Peter den store var det polisen som stödde hantverket, men ingen genuin stadskultur kunde växa fram med polisens stöd. Den ryska borgardemokratins elände kompletterade den feodala traditionens råhet.

Staten behövde emellertid utbildade människor och därför europeiserades de, men den var rädd för dem. Tsarerna gav intelligentian tvångsutbildning men höll därefter piskan över den. ”Knappt hade de äldre ståndens yngre medlemmar ... trätt ut på den europeiska ideologins solbelysta ängder förrän de oemotståndligen, nästan utan inre tvekan, bröt med feodalismen och den ärvda ortodoxin.” Den ryska intelligentian tvingades försvara sina mest elementära rättigheter med de mest extrema och slösaktiga metoder. ”Det blev dess historiska lott ... att använda klockor för att hamra in spikar i väggarna.” En ryss måste bli darwinist för att rättfärdiga sitt beslut att gifta sig enligt sin egen smak. Han tvingades gripa till revolutionära idéer för att ursäkta sitt bildningsbegär. Han måste anlita socialismen när det enda han ville ha var en konstitution. Trots alla sin radikalism kopierade endast den ryska intelligentian västerlandet och tog därifrån färdiggjorda system, doktriner och program. I en sats, som inte gav full rättvisa åt ryskt tänkande och rysk litteratur under artonhundratalet, avfärdade Trotskij dem som dödvattensprodukter: ”...vårt sociala tänkandes historia har hittills misslyckats med att ens i ringaste grad påverka det allmänmänskliga tänkandets utveckling. Detta är inte mycket tröst för vår nationella egenkärlek ... Den historiska sanningen är ingen hovdam hos den nationella stoltheten ... Låt oss hellre rikta vår egenkärlek framåt än bakåt.”

Under sin hårda kamp stod den ryska intelligentian ensam i landet och hade inget stöd från de större samhällsklasserna. Detta kom att forma dess livsmönster. Dess medlemmar ”levde i en fruktansvärd moralisk spänning, koncentrerat asketiskt ...” De skaffade sig moraliskt självförtroende och stabilitet till priset av intellektuell högfärd och ”idéfanatism, hänsynslös självbegränsning och inkrökthet, misstro, misstänksamhet och noggrann bevakning av sin egen renhet ...”, d.v.s. till priset av en upprorsortodoxi i kamp mot den officiella ortodoxin. Det var på det viset de kom att utveckla ”den passion för det skrivna ordet, som ibland kan iakttagas hos våra mest extrema intellektuella.” Det var intelligentians olycka att den alltid hade tvingats agera ombud för outvecklade och passiva sociala krafter. ”Substitutionsfenomenet”, som Trotskij först skrivit om i sin polemik mot Lenin 1904, placerades här i ett brett historiskt perspektiv.[20] Han såg nu hur ”substitutismen” hos intelligentian gick som en tråd genom Rysslands historia. Först representerade ledarna för decembristresningen 1825 tanken på en ännu ofödd medelklass. Sedan försökte narodnikerna tala för en stum och döv bondeklass. Slutligen installerade sig de marxistiska intellektuella som talesmän för en svag och just uppvaknande industriell arbetarklass. För alla var klassens idé viktigare än klassen själv. Han avrundade denna dystra överblick i en något hoppfullare ton och sade att revolutionen 1905-

[20] Se Kapitel III.

06 hade satt arbetarmassan i rörelse och att i fortsättningen kunde ingen agera ombud för den: detta var slutet på substitutismen.[21]

Vi skall senare se om eller i vilken utsträckning denna optimistiska slutsats var berättigad. Substitutismen skulle komma tillbaka med ojämförlig styrka efter revolutionen och klassens idé skulle under en lång tid bli viktigare än klassen själv. Vissa utvecklingslinjer i den ryska historien, som Trotskij här kommenterade med sådan säkerhet, skulle också komma starkt till synes efter revolutionen. Det som just nu är av intresse för vår berättelse är den uppenbarande direkthet med vilken Trotskij kontrasterar ”den europeiska ideologins solbelysta ängder”, ”de spända valven”, ”de gotiska spirorna och bågmönstren” hos den västerländska civilisationen med den barbariska ”timmerkojan” i den ryska historien. Denna kontrast var klart överdriven, inte ur ett historiskt perspektiv, där den i stort sett stämde, men väl vad gällde den nyare historien. Den europeiska civilisationens ornamenterade förkrigsfasader dolde en självförstörelseprocess och ett inre förfall som snart skulle visa sig i en rad världskrig, i fascismens och nazismens paroxysmer och i den västeuropeiska arbetarrörelsens kraftlöshet och sönderfall. Trotskij var heller inte rättvis i sin bedömning av den skapande energi med vilken artonhundratalets och nutidens Ryssland kokade över, den energi som hans egen personlighet och verksamhet bidrog till. Ibland tycktes han betrakta Rysslands förflutna och nutid nästan som ett vakuum. Det var denna svaghet som låg bakom hans uppmaning till europeisering och som var bristen i hans inställning till bolsjevismen. Det var Lenins styrka att han såg den ryska verkligheten som den var, samtidigt som han arbetade på att förändra den. Lenins parti hade sina rötter djupt i den ryska jorden och det sög i sig allt som denna jord hade att ge av revolutionär styrka och hårdhet, av världsomspännande mod och primitiv råhet. Bolsjevismen hade sina tänkare, sin Lenin och Bucharin och andra, som tog allt som kunde omsättas till ryska förhållanden från den europeiska socialismen; men den hade också sina hårdföra kommittéarbetare, sina Stalinfigurer, som arbetade i djupet av ett till hälften europeiskt, till hälften asiatiskt proletariat och för vilka ordet europeisering inte betydde mycket.

*

Trotskij varken övergav eller kunde överge den anspråkslösa ryska ”timmerkojan”. I oktober 1908 började han redigera den så kallade *Wien-Pravdan*. Det var en obetydlig och konkursfärdig tidning som från 1905 utgivits av Spilka, en liten ukrainsk mensjevikgrupp, och dess utgivare hoppades nu att Trotskij skulle gjuta nytt liv i dess förfallna sidor. De första numren han utgav bar fortfarande prägel av den ukrainska gruppen, men i slutet av 1908 upplöste gruppen sig själv och lämnade Trotskij som ensam herre på *Pravda*. På grund av penningbrist utgav han den mycket oregelbundet – endast ett par nummer kom ut under hans första år som chefredaktör.[22] Men det var mindre svårt att få ut tidningen än att i hemlighet föra in den i Ryssland. Chefredaktören vädjade ofta till läsarna om hjälp, klagade över att ”ett flertal kilobuntar” av tidningen hade fastnat vid den ryska gränsen och inte kunde vidarebefordras för att det saknades femtio rubler, att manuskript till ett nytt nummer hade börjat samlas i högar på hans skrivbord och att han inte kunde skicka dem till tryckeriet, eller att *Pravda* skulle tvingas upphöra med korrespondensen med läsarna i Ryssland eftersom tidningen inte hade råd med portot.[23] Det Trotskij tjänade på sin journalistik, i andra tidningar, gick till att finansiera hans lilla blad. Han sålde sina böcker och hans fru gick till pantbanken så att de få *Pravda*-buntarna äntligen skulle kunna komma över gränsen. Eller också kunde det mäktiga tyska

[21] L. Trotskij, op.cit., vol. XX, s. 327-42.
[22] Vid denna tidpunkt var detta alla emigranttidningars öde och flertalet av dem kom ut än mer sällan. N. Popov, *Outline History of the C.P.S.U.*, vol. I, s. 233. Trotskijs *Pravda* brukar vanligtvis kallas *Wien-Pravda* för att skilja den från den bolsjevikiska *Pravda*, som började utkomma mycket senare. *Wien-Pravda* publicerades först i Lvov, i österrikiska Galicien, och inte förrän i november 1909, när dess sjätte nummer kom ut, flyttades den till Wien.
[23] *Pravda*, nr 3 och 5.

socialdemokratiska partiet låna honom ett tusen rubel och på det viset få några av skulderna betalade och några av fru Trotskijs pantsatta tillhörigheter återinlösta – och under ett par månader kom *Pravda* ut varannan vecka. Därefter började det åter gå lång tid mellan numren. Varannan vecka blev en gång i månaden. Sedan blev det en gång i kvartalet, till dess tidningens dåliga ekonomi åter temporärt förbättrades av något blygsamt lån från lettiska socialister eller andra välgörare. Under hela 1909 sökte Trotskij förgäves understöd från ryska centralkommittén, där bolsjevikerna var i majoritet. Lenin gick med på att hjälpa honom, men endast på villkor att Trotskij anställde en delegat från centralkommittén som medredaktör. Eftersom Trotskij vägrade att acceptera detta villkor, förbjöd Lenin sina anhängare att på andra än strängt affärsmässiga villkor trycka på bolsjevikernas tryckeri i Genève.[24] Trots dessa svårigheter och trots den oregelbundna utgivningen väckte tidningen genljud i Ryssland och dess ”omfattande spridning” noterades snart i de hemliga rapporterna från ochranans agenter.[25]

Pravda hade en märklig medarbetarstab. En ung student, Skobelev, Trotskijs favoritelev vid denna tid, fungerade som tidningens sekreterare – senare vann Skobelev ryktbarhet som mensjevikisk parlamentsledamot i den fjärde duman och 1917 blev han arbetsminister i Kerenskijs regering. Trotskijs assistent var en annan mensjevik, Semkovskij, vars namn vid denna tid ofta dök upp vid inre partikontroverser. Rjazanov, senare grundare av Marx-Engels-institutet, på den tiden en otyglad revoltör som inte böjde sig för några auktoriteter och stod fri från de två fraktionerna, var en regelbunden medarbetare och Trotskijs nära vän. Uritskij hade hand om kontakten med den ryska underjordiska rörelsen; han var en f.d. mensjevik som redan gjort sig känd genom sitt kallblodiga mod i tsarens fängelser; 1917 var han en av oktoberresningens främsta organisatörer och upplöste sedan, som speciell kommissarie, den lagstiftande församlingen. Med i staben fanns också mensjeviken Victor Kopp, som en dag skulle komma att utmärka sig som en skicklig och äventyrlig diplomat, 1922 förberedde han bakom scenen Rapalloavtalet mellan Tyskland och Ryssland, och undersökte han i hemlighet på trettiotalet för Stalins räkning möjligheterna för en överenskommelse med Hitler.

Den mest originella personligheten i denna stjärnsamling var Adolf Joffe, en ung och duktig men neurotisk intellektuell av karaitiskt[26] ursprung, som delade sin tid mellan akademiskt arbete, skriverier för *Pravda* och psykoanalys. Genom Joffe träffade Trotskij Alfred Adler (vars patient Joffe var), blev intresserad av psykoanalys och kom till slutsatsen att Marx och Freud hade mer gemensamt än marxister var beredda att medge.[27] I Wien kämpade Joffe desperat mot ständigt återkommande nervösa sammanbrott, och de artiklar som han skrev med stor möda krävde mycken rättelse av redaktionen. Trotskij gjorde sitt bästa för att visa honom vänlighet och stärka hans självförtroende. 1917 var Joffe en av huvudpersonerna under oktoberresningen och senare även under fredsförhandlingarna i Brest-Litovsk (I sina privata anteckningar anmärkte Trotskij att revolutionen ”befriade Joffe från hans komplex effektivare än psykoanalysen”).[28] Joffe kom att återgälda Trotskijs vänskap med gränslös hängivelse och 1927 begick han självmord i protest mot Trotskijs uteslutande ur bolsjevikpartiet.

På det hela taget var inte *Pravda* någon av Trotskijs större journalistiska insatser. Han hade som mål att vända sig till ”vanliga arbetare”, snarare än till de politiskt medvetna partimedlemmarna, och att ”tjäna, inte leda” sina läsare.[29] *Pravda*s enkla språk och det faktum att han

[24] Lenin, *Sotjinenija*, vol. XXXIV, s. 348-9.
[25] *Bolsjeviki, Domumentij Ochrannovo Otdelenia*, vol. I, s. 42.
[26] Karaiterna var en sekt som under medeltiden övergav den rabbinska judendomen för att återvända till det rena Evangeliet.
[27] Efter revolutionen bad Trotskij de bolsjevikiska forskarna att ha ett öppet sinne för vad som var nytt och avslöjande hos Freud. *Sotjinenija*, vol. XXI, s. 423-32.
[28] The Trotsky Archives.
[29] *Pravda*, nr 1.

talade för enighet inom partiet säkrade tidningen en viss popularitet men inget varaktigt politiskt inflytande. De som för en viss fraktions eller grupps talan invecklar sig vanligtvis i mer eller mindre komplicerade resonemang och vänder sig till det övre skiktet eller mellanskiktet inom rörelsen snarare än till de djupa leden. De som å andra sidan säger att partiet bör bortse från sina stridsfrågor och sluta sina led väljer som Trotskij gjorde ett enkelt program som är lätt att lägga fram och har ett säkert gensvar. Men detta gensvar är oftast ytligt. De motståndare, som med mer invecklade resonemang vinner över partiets kadrer på sin sida, kommer förmodligen längre fram att vinna även de djupa ledens uppmärksamhet. Kadrerna vidarebefordrar deras resonemang i förenklad form neråt. Trotskijs uppmaning till solidaritet mellan alla socialister applåderades för ögonblicket av många – t.o.m. bolsjevikerna i Petersburg tryckte hans *Pravda*. Men samma personer som då applåderade denna uppmaning, skulle senare ta avstånd från den för att följa en eller annan fraktion och lämna enighetsförespråkaren ensam.

Bortsett från detta fanns det inte så litet demagogi i Trotskijs sätt att vända sig till folket, i hans medvetna användande av enkelt tal och i hans löfte om att ”tjäna inte leda”, ty politikern, särskilt revolutionären, tjänar bäst dem, som lyssnar på honom, genom att leda dem.

Mer än någon annan gav Trotskij uttryck åt den känsla som fortfarande var utbredd inom partiet och som bäst kan beskrivas som en rädsla för en slutlig brytning. I januari 1910 möttes fraktionsledarna i Paris och försökte en sista gäng överbrygga motsättningarna. I båda fraktionerna fanns män beslutna att ställa sakerna på sin spets och åstadkomma en brytning. Men inom båda dominerade för ögonblicket de moderata. De förlikningsvilliga, som för tillfället var de starkaste bland bolsjevikerna, var bl.a. Rykov, Sokolnikov, Lozovskij och Kamenev.[30] Inom den andra gruppen talade Trotskij för enighet och höll tillbaka Martov, som senare tillstod att han gav med sig enbart på grund av att mensjevikerna var alltför svaga för att kunna riskera en omedelbar brytning.[31] En överenskommelse träffades, men den var redan på ytan alltför bra för att vara sann. Båda fraktionerna gick med på att upplösa sina separata organisationer och att gå samman, och båda kom överens om att göra sig av med sina ”extremister”, mensjevikerna med sina likvidatorer och bolsjevikerna med sina bojkottare. Vidare gick båda med på att lägga ned sina olika tidningar och att samla sina finansiella resurser i en gemensam kassa som skulle stå under förvaltarskap av tre tyska socialister: Karl Kautsky, Franz Mehring och Klara Zetkin. Trotskij fick allt det beröm som vid dylika solenna tillfällen brukar ges den framgångsrike förlikningsmannen. Centralkommittén uttryckte formellt sin erkänsla för de tjänster hans *Pravda* hade gjort hela partiet, ”utan hänsyn till fraktion”, och beslutade sig för att med sin auktoritet ställa sig bakom tidningen, betala Trotskij en regelbunden lön (150 rubler i månaden) och på allt sätt stödja honom. Trotskijs bolsjevikiske svåger, Kamenev, delegerades att tjänstgöra på *Pravda* som centralkommitténs förbindelsefunktionär. Meningen med utnämningen var att göra samarbetet smidigt, ty Kamenev hade allvarligt strävat efter att överbrygga klyftorna inom partiet.

Det är lätt att förstå med vilken triumf Trotskij tillkännagav allt detta i *Pravda*.[32] Några veckor senare tvingades han emellertid meddela att förlikningsförsöket hade brutit samman på grund av – som han själv sade – mensjevikernas vägran att upplösa sin fraktion. Detta kunde knappast ha överraskat honom särskilt mycket. Han hade hela tiden känt till deras oerhörda motvilja mot att komma överens med bolsjevikerna, som under tiden hade upphört med utgivningen av sin egen tidning. Detta var ett tillfälle där Trotskij, enighetens förkämpe, inte borde ha sparat på kritiken mot enighetens förstörare. Ändå ”uppsköt han domen” i *Pravda* och an-

[30] N. Popov, op.cit., vol. I, s. 248.
[31] L. Martov, *Spasiteli ili Uprazdniteli*, s. 16.
[32] *Pravda*, nr 10.

tydde helt milt sitt ogillande av mensjevikernas beteende.[33] Förgäves uppmanade Kamenev honom att intaga en fastare ståndpunkt. En upprörd Trotskij såg i detta en inblandning i hans journalistiska självständighet och ett försök att använda *Pravda* för bolsjevikiska syften. De oundvikliga grälen följde och genast sjöd alla emigrantkolonierna av intriger.

Pariskonferensen hade beslutat om utplånandet av de två extrema partigrupperna, likvidatorerna och bojkottarna. Mensjevikerna hade gått med på att inte ha något samröre med de förra, bolsjevikerna inte med de senare. Lenin hade ingen svårighet att hålla sin del av avtalet. Han hade, hur som helst, redan uteslutit de främsta bojkottarna, Bogdanov och Lunatjarskij, ur sin fraktion. Mensjevikerna å sin sida fann det nästan omöjligt att leva upp till sina förpliktelser. Likvidatorernas inställning var alltför vanlig i deras led för att de på allvar skulle kunna lösgöra sig från den. Skulle de utesluta dem, som hade vänt ryggen åt den underjordiska kampen, skulle de bara undergräva sitt eget inflytande och hjälpa bolsjevismen framåt. Detta vägrade de att göra. Problemet kom hädanefter att framstå i denna form. De som motsatte sig den underjordiska kampen, resonerade bolsjevikerna, hade inget att skaffa i ett parti som satsade sin framtid på denna kamp. Mensjevikerna – d.v.s. antilikvidatorerna bland dem – svarade att det borde finnas plats för avvikande meningar inom partiet. Den allmänna principen, att meningsskiljaktigheter var tillåtna, ifrågasattes inte av Lenin. Han hävdade endast att just denna avvikande mening inte kunde tolereras, eftersom motståndare till allt underjordiskt arbete inte gärna kunde bli effektiva underjordsarbetare. Eftersom denna stridighet ur en viss synvinkel kunde ses som en konflikt mellan dem som upprätthöll disciplinen och dem som försvarade rätten att ha en annan mening, tog Trotskij ställning mot de disciplinära. I och med det invecklade han sig i uppenbara självmotsägelser. Han, enighetens förkämpe, accepterade, för rätten att få ha en annan mening, den nya brytning inom partiet som mensjevikerna var skuld till. Han, som prisade den underjordiska kampen med en bolsjeviks hela glöd, förenade sig med dem som ville upplösa den underjordiska organisationen för att den var ett farligt hinder. Den borgerliga liberalismens svurne fiende förenade sig slutligen med dem, som var liberalismens allierade, mot dem som var svurna motståndare till en sådan allians.

En så självmotsägande inställning förde inte med sig annat än missräkningar för honom. Återigen framstod han för bolsjevikerna inte bara som en motståndare utan som en förrädisk fiende, medan mensjevikerna betraktade honom som en opålitlig allierad, även om det var ett nöje för dem att kunna ställa upp en person med Trotskijs radikalism och meriter mot Lenin. Hans långa och nära vänskap med Martov kom honom att blunda mer än en gång för mensjevikhandlingar som i själva verket var honom motbjudande. Hans långa och bittra gräl med Lenin gjorde att han på ett småsint sätt angrep varje öm punkt i bolsjevikernas politik. Sitt ogillande av leninismen uttryckte han offentligt med den vanliga sårande sarkasmen. Sitt missnöje med mensjevikerna vädrade han för det mesta i privata diskussioner eller i ”kverulerande” brev som han bombarderade Martov och Axelrod med. Följaktligen framstod han inte offentligt som den person han var privat. Ju längre denna situation fortgick, desto mer blev han Martovs politiske fånge. Martovs korrespondens kastar ett lärorikt ljus över detta:

> Jag har besvarat honom (Trotskij) med ett mer ironiskt än argt brev (skrev Martov vid ett tillfälle), även om jag medger att jag inte har skonat hans amour propre. Jag har skrivit till honom att han inte någonstans kan komma undan likvidatorerna och oss själva, eftersom det inte är hans storsinthet som tvingar honom att försvara likvidatorernas rätt att bli kvar i partiet ... utan den korrekta uträkningen att Lenin vill sluka alla självständiga människor, inklusive Trotskij och likvidatorerna.[34]

[33] *Pravda*, nr 12.
[34] *Pisma Axelroda i Martova*, s. 230.

> Sakernas logik (skrev Martov i ett annat brev) tvingar Trotskij att följa mensjevikernas väg, trots alla hans vettiga yrkanden på någon form av ”syntes” mellan mensjevismen och bolsjevismen ... han har inte bara befunnit sig vara i ”likvidatorernas läger”, han är också tvingad att där inta den mest ”stridslystna” attityden mot Lenin. Hans elever är emellertid ... missnöjda.[35]

Sommaren 1910 blev Trotskijs brytning med centralkommittén total. Kamenev hade lämnat *Pravda* sedan Trotskij begärt att centralkommittén skulle förse honom med en annan förbindelsefunktionär, och centralkommittén drog tillbaka sitt understöd.[36] Nu hade initiativet till splittringen av den enade rörelsen övergått från Martov till Lenin, och Trotskij fördömde ”(den bolsjevikiska) emigrantklickens konspiration mot det ryska socialdemokratiska partiet” och tillade, att ”Lenins krets, som försöker ställa sig över partiet, kommer att upptäcka att den står utanför partiet”.[37] Han förde kampanjen vidare till den tyska socialistpressen, där han skrev att ingen av emigrantledarna representerade den verkliga rörelsen i Ryssland, som ville ha enighet och inte intriger. Detta var, det är sant, en vanlig åsikt på den tiden bland medlemmarna i den underjordiska rörelsen: ingen mindre än Stalin skrev om samma sak från Kaukasus.[38] Trotskijs artiklar orsakade ändå uppståndelse bland de partidelegater som i oktober 1910 samlades i Köpenhamn för en Internationalenkongress. Ryska delegationen höll ett möte vid vilket Plechanov, stödd av Lenin, begärde disciplinära åtgärder, medan Lunatjarskij och Rjazanov fungerade som Trotskijs försvarsadvokater. Brottslingen frikändes – även hans anklagare måste ha funnit det pinsamt att straffa honom för en åsikt som han givit uttryck åt i ”broderliga” tyska tidningar.

Fejden var inte utan sina komiska poänger, av vilka åtminstone en bör återberättas här. Båda fraktionerna försökte få tillbaka de pengar de hade deponerat hos de tyska förvaltarna, men av någon anledning kunde ingen få fram en giltig depositionshandling. På sommaren 1911 åkte Axelrod och Trotskij till Jena, där de tyska socialdemokraterna höll kongress, för att för mensjevikernas räkning ta kontakt med fondens förvaltare.[39] Trotskij hoppades säkert kunna reparera *Pravda*s finanser om han lyckades hjälpa mensjevikerna att reparera sina. Kautsky ställde sig tydligen positiv till planen, men de andra förvaltarnas attityd var osäker, och en av dem, Zetkin, var vän med bolsjevikerna. I största hemlighet träffade Axelrod och Trotskij Kautsky. ”Först på tisdagen”, rapporterade Axelrod till Martov, ”fick K(autsky) tillfälle att föreslå mig och T(rotskij) att vi skulle träffa honom någonstans för ett preliminärt privat-samtal ... Haase valde som mötesplats en restaurang, där man kunde hoppas att vi inte skulle upptäckas av de andra delegaterna, särskilt de Zetkin och Luxemburg närstående ... Nästa dag, efter det att K(autsky) hade talat med Z(etkin) om ett gemensamt möte med oss, bad han och Haase mig och T(rotskij) att inte nämna vår konversation för Z(etkin)... .”[40] Ironiskt nog var större delen av de pengar, som deponerats, frukten av de bolsjevikiska räder och beslag som Trotskij och mensjevikerna så indignerat hade fördömt. Men den delikata manipulationen, som var avsedd att pungslå bolsjevikerna med hjälp av en äldre tysk förvaltare, gav ingenting och de utsända lämnade Tyskland utan det gyllene skinnet.

Söndringen gick mot sin fullbordan i början av år 1912. Vid en konferens i Prag proklamerade Lenin att bolsjevikfraktionen utgjorde partiet.[41] Mensjevikerna och några få bolsjevikiska

---

[35] Ibid., s. 233.
[36] *Pravda*, nr 20; Lenin, *Sotjinenija* vol. XIV, s. 360.
[37] *Pravda*, nr 21.
[38] Stalin, *Sotjinenija*, vol. II, s. 146-58; I. Deutscher, *Stalin*, s. 104-6.
[39] I *Mitt liv* berättar Trotskij att han skulle tala inför kongressen om tsarens förföljelse av finnarna. Under kongressen kom nyheten om tsaragenten Bagrovs mord på Stolypin i Kiev. Tyskarna var rädda att närvaron av en rysk revolutionär på deras scen skulle kunna framkalla diplomatiska komplikationer och repressalier och därför övertalade Bebel Trotskij att avstå från sina planer på att tala till kongressen.
[40] *Pisma Axelroda i Martova* s. 217; Lenin, *Sotjinenija*, vol. XVIII, s. 193-4.
[41] Förutom bolsjevikerna deltog även en mensjevikisk utbrytargrupp ledd av Plechanov.

utbrytargrupper gick samman mot honom under namnet Organisationskommittén. Lenins åtgärd fördömdes i *Pravda* med storm och vrede av Trotskij.[42] Hans vrede steg till kokpunkten när bolsjevikerna började ge ut en dagstidning med namnet *Pravda* i Petersburg. Detta var ett skändligt plagiat, ett tydligt försök av bolsjevikerna att utnyttja den goodwill, som Trotskijs tidning hade. Han dundrade mot denna ”stöld” och detta ”intrång” som utförts av ”den krets vars intressen står i konflikt med partiets vitala behov, den krets som lever och frodas endast i kaos och förvirring”. Han uppmanade redaktören för bolsjeviktidningen att ändra dess namn inom en given tid, och han skrev hotfullt: ”Vi inväntar lugnt ett svar, innan vi vidtar ytterligare åtgärder.[43] Han sände uppenbarligen ett liknande ultimatum direkt till bolsjevikernas redaktionskontor. Han hade ingen aning om att den man som grundat konkurrenttidningen i Petersburg, och redan utgivit dess första nummer, var den föga kände bolsjeviken Josef Dzjugasjvili, den man som i framtiden på ett liknande sätt skulle frånta honom mer ärofulla ting än redaktörskapet för *Pravda* – ting som titlarna: revolutionens ledare och Röda Arméns grundare.

Ändå skulle det vara fel att lasta endast Stalin för plagiatet. Lenin stödde det helhjärtat och i ett brev till Petersburg skrev han: ”Jag råder er att svara Trotskij i spalten ”Svar till läsare” med följande: ”Till Trotskij i Wien: Vi skall lämna era spetsfundiga och småsinta brev obesvarade.”[44] Man kan lätt gissa hur Lenin rättfärdigade plagiatet för sig själv: centralkommittén hade subventionerat *Pravda*, tidningens titel och goodwill tillhörde partiet, inte Trotskij, och eftersom bolsjevikerna var partiet hade de rätt att använda sig av tidningens namn. Detta var en svag ursäkt, även om sådana här titelgräl ständigt uppstod bland emigrantgrupperna. Trotskij hotade med att vidta ytterligare åtgärder, men troligen avstod han från det och upphörde nu med att utge sin *Pravda*, medan bolsjevikernas tidning började sin långa och berömda karriär under stulet namn. 1922, då *Pravda* firade tioårsjubileum, deltog Trotskij i firandet och bidrog med en artikel i vilken han inte ens antydde tidningens ursprung.

Det faktum att socialisterna nu öppet kunde publicera dagstidningar i Petersburg (mensjevikernas tidning hette *Lutj – Facklan* – och räknade Trotskij bland sina medarbetare) visade att en betydelsefull förändring ägt rum i Ryssland. Reaktionens år var förbi, terrorn hade gjort sitt, arbetarrörelsen uppstod på nytt, tsaren fick, antingen han ville det eller inte, tåla detta. En ny generation revolutionärer växte upp och anslöt sig till de få öppet existerande arbetarklubbarna och fackföreningarna och till de hemliga organisationerna. Den nya situationen försåg huvudaktörerna med nya argument. Likvidatorerna pekade på regeringens växande tolerans som bevis för att det var möjligt att europeisera partiet och föra upp det ur det underjordiska arbetets gömslen. Under terrorns år hade deras resonemang låtit överkligt, nu var det grundat på fakta. Men det politiska återuppvaknandet gav också ny kraft åt den hemliga organisationen, och de unga revolutionärer, som nu kom in i den, var inte nöjda med den försiktiga opposition som polisen tolererade i de legala klubbarna och fackföreningarna. Ju räddare regeringen var för de illegala oppositionsformerna desto mer böjd var den att acceptera de legala. Detta gav bolsjevikerna ett starkt argument: vi måste, sade de, intensifiera våra underjordiska ansträngningar, även om det bara är för att vinna mer armbågsrum för det öppna arbetet.[45]

Under dessa omständigheter började Trotskij än en gång intressera sig för enhetstankens bländverk. Han fick Organisationskommittén att påbjuda en socialdemokratisk konferens i Wien i augusti 1912. Han hoppades att den stigande revolutionära temperaturen i Ryssland nu, som 1905, skulle bidra till genomförandet av en förlikning. Denna kom aldrig till stånd.

---

[42] *Pravda*, nr 24.
[43] *Pravda*, nr 25. (Om inte annat utsägs, menas hädanefter med *Pravda* den bolsjevikiska tidningen.)
[44] Lenin, *Sotjinenija*, vol. XXXV, s. 17.
[45] F. Dan, *Proiskozjdenie Bolsjevisma*, s. 440-2.

1905 kunde de revolutionära händelsernas starka flodvåg fortfarande hejda eller fördröja begynnande schismer. 1912 hade klyftan blivit så vid att det nya politiska uppvaknandet endast kunde vidga den ytterligare. Dessutom skördade Lenin nu frukterna av sitt arbete: hans anhängare ledde, det socialdemokratiska underjordsarbetet, medan mensjevismen var en röra av svaga och fristående grupper. Leninisterna vägrade delta i Wienkonferensen, och därför samlades mensjevikerna, den bolsjevikiska ultravänstern, bojkottare, det judiska Bund och Trotskijs grupp och bildade en sammanslutning, känd i den ryska socialismens annaler som Augustiblocket. Trotskij var främsta språkröret för denna grupp och kritiserade outtröttligt Lenins ”fördärvliga arbete”. Det finns ingen anledning att betvivla uppriktigheten i den försvarsskrift, i vilken han senare påstår att det aldrig varit hans avsikt att vända konferensen mot bolsjevikerna och att det var Lenins vägran att delta i den, eller ens stödja minsta försök att återupprätta enigheten, som hade drivit ut honom i denna antibolsjevikposition. Detta försvar får fullt stöd i många mensjevikledares privata korrespondens. Men det visar också hur grundligt Trotskij hade missbedömt utgången av ett årtiondes misshälligheter.

Mensjevikvännerna trodde inte på hans illusioner. De fann det taktiskt lämpligt att återigen med hans hjälp göra Lenin ansvarig för schismen. Men de var lika beslutna som Lenin att genomföra schismen till slutet. Främsta skillnaden låg däri, att medan Lenin öppet tillkännagav sin avsikt och nästan ropade ut den från hustaken, behöll Martov, Axelrod och Dan sina planer för sig själva och sökte sätta dem i verket genom ett raffinerat taktiskt spel. Det räcker med att jämföra Lenins uttalanden med den hemliga korrespondensen mellan mensjevikledarna, för att se hur absolut de från sina motsatta utgångspunkter var överens om att splittringen både var oundviklig och önskvärd, och hur de med nästan samma ord förlöjligade Trotskijs ansträngningar att förhindra schismen och återställa enigheten.[46]

*

Augustiblocket gjorde Trotskij irriterad och upprörd trots, eller kanske på grund av, den ”stridslystnad” han uppvisat för dess räkning. När redaktören för *Kievskt tänkande* i september 1912 bad honom att som tidningens korrespondent fara till Balkan, tog han därför ivrigt detta tillfälle i akt att komma bort från all emigrantpolitik och byta ut den otacksamma roll, han spelat, mot rollen som observatör i världspolitikens stormcentrum. Tidigt i oktober lämnade han Wien, och i droskan på vägen till stationen fick han reda på att första Balkankriget hade brutit ut, i vilket sydslaverna gjorde gemensam sak mot det turkiska imperiet.

Från Wien hade han bevakat och etablerat kontakter med en rad balkansocialister. Två år dessförinnan hade han i juli 1910 rest till Sofia för att avslöja och fördöma en panslavistisk kongress som ägt rum där under Miljukovs överinseende. Han hade i Sofia talat till en församling av bulgariska *tesniaki* (”kämpar” för socialismen) som hållit ett möte samtidigt som den panslavistiska demonstrationen ägt rum. Kolarov, den blivande stalinistiske presidenten i Bulgarien, hade presenterat Trotskij för kongressen, och för folk på gator och torg, som Petersburgsovjetens legendariske hjälte, och Trotskij hade mötts med jubel och entusiasm. Han hade varnat sydslaverna för den tsaristiska diplomatin, som stått i begrepp att använda dem som spelbrickor, men också för de ryska liberalerna, som understött panslavismen för att i utrikespolitiken få stå på samma grund som det tsardöme som de

[46] Trotskij stod denna tid på vänskaplig fot med den bolsjevikiska ”ultravänsterns” utbrytargrupper, bojkottarna och ”gudssökarna”. Sommaren 1911 föreläste han vid den partiskola i Bologna som Lunatjarskij grundat med Gorkijs hjälp. En livlig skildring av skolan förekommer i en rapport från en *agent provocateur* till ochranan. Rapporten säger bl.a. att föreläsarna (Lunatjarskij, Menzjiniskij, Kollontaj och Pokrovskij) uppträdde faderligt och högdraget mot sina elever, som var medlemmar i den underjordiska rörelsen i Ryssland. Trotskij, som enda undantag, uppehöll vänskapliga och privata förbindelser med sina elever. *Bolsjeviki. Domumentij Okhrannovo Otdelenia*, vol. I, s. 40.

kapitulerat för hemma.[47] Sedan dess hade Trotskij ofta åkt på korta resor till Belgrad och Sofia och hållit sig noga underrättad om händelserna där. Så tidigt som 1909 hade han i *Kievskt tänkande* skrivit att Balkanländerna var en Pandoras ask för Europa.[48]

Pandora-asken hade nu börjat sprida sina fasor och åsynen av dem skakade Trotskij. Han hade sysslat abstrakt med krigsproblem, men när han nu såg slottet i Belgrad belyst av österrikiska strålkastare från andra sidan gränsen, samtidigt som han observerade långa köer av inkallade reservister och fick höra att många av hans vänner – politiker, tidningsmän och universitetslärare – redan befann sig vid fronten, som de första att döda och dödas, fylldes han av en tragisk känsla, en ”känsla av hjälplöshet inför ödet ... och smärta inför de mänskliga gräshoppor som fördes iväg till sin utplåning”.[49] ”Den abstrakta, humanitära moralistiska synen på historien är torftig – det vet jag mycket väl. Men denna kaotiska massa av materiella ting, av vanor, seder och fördomar, som vi kallar civilisation, har hypnotiserat oss alla, givit oss det falska intrycket att vi redan har uppnått det viktigaste. Nu kommer kriget och visar oss att vi inte ens har krupit ut på alla fyra ur vår historias barbariska period.”[50]

Denna känsla av tragedi färgade hela hans Balkankorrespondens, som var skriven i den prunkande journalistiska stil, som var karakteristisk för den liberalradikala pressen i det förrevolutionära Ryssland. Varje artikel var en ansenlig essä, anmärkningsvärd för sin solida bakgrundsinformation, för rikedomen på intryck och lokalfärg, för sina utsökta porträtteringar och analyser och sist men inte minst för sitt fantasifulla och livliga språk. Dessa essäer finns samlade i hans *Verk* och är fortfarande en ovärderlig krönika över Balkan före 1914. Essäisten var också en fullblodsjournalist, ivrig att själv se saker, att intervjua folk av alla slag och att förse sina läsare med brännbart aktualitetsmaterial. Han älskade spänningen och rutinen i nyhetsinsamlingen och umgicks så obesvärat med sina kolleger från den europeiska pressen – han hade ett nära samarbete med korrespondenterna från *Frankfurter Zeitung* och *Daily Telegraph* – att den ambitiöse politikern och revolutionsledaren för en tid tycktes försvinna bakom tidningsmannen.[51] Han hade knappt anlänt till Belgrad förrän han intervjuade nästan varenda medlem av den serbiska regeringen och beskrev dem alla i mycket kvicka och artistiska karaktärsteckningar som visade hur personligheterna speglade historien och inställningen hos en liten bondenation. Han fördjupade sig i problem rörande proviantering, militär utbildning och taktik och avslöjade krigets vederstyggligheter och primitiva brutalitet. Han besökte och beskrev med samma iver kyrkor i Sofia, där tacksägelsegudstjänster hölls för segrar som propagandisterna diktat ihop, sjukhus där han talade med sårade soldater, smutsiga och överfulla fångburar där han blev delaktig av de turkiska infanteristernas erfarenheter, bekväma hotell som tjänade som fångburar för turkiska officerare, fashionabla kaféer i Balkanhuvudstädernas falskt europeiserade centra, förfallna nästan asiatiska förorter – nästen av armod, skräck och förnedring.

Han hade först närmat sig sydslavernas krig mot det turkiska imperiet med en viss sympati, eftersom han fann att minnet av det turkiska förtrycket var mer levande i Balkanländerna, än minnet av slaveriet var levande i Ryssland.[52] Slavernas revolt påminde honom i viss mån om den italienska *Irredentan* (Annekterings-rörelsen) från 1859. Men han fruktade att slavernas missnöjesanledningar skulle missbrukas av stormakterna, särskilt av tsaren, och användas som

[47] L. Trotskij, *Sotjinenija*, vol. II, bok 1, s. 207-23; vol. VI, s. 34-46.
[48] ”Endast skapandet av en enda stat”, skrev Trotskij vid den tidpunkten, ”rymmande alla Balkans nationaliteter och byggd på demokratisk, federativ grund – efter schweiziskt eller nordamerikanskt mönster – skulle kunna åstadkomma internationell fred i Balkan och skapa betingelserna för en stark utveckling av produktionskrafterna.” Ibid., vol. VI, s. 10.
[49] Ibid., s. 66.
[50] Ibid., s. 141.
[51] Ibid., s. 283-92.
[52] Ibid., s. 142-3, 187.

förevändningar för ett krig i Europa. Han parafraserade ett av Bismarcks ordspråk och skrev: ”Om de ledande Balkanmakterna ... inte ser något annat sätt, att lösa Balkanländernas problem, än en ny europeisk intervention ... då är deras politiska planer förvisso inte värda knotorna i en enda infanterist från Kurskprovinsen. Detta kanske låter grymt, men en hederlig, demokratisk politiker kan inte på annat sätt formulera detta tragiska problem.”[53] De balkanska bondeledare, som i sin ungdom hade stått under den ryska revolutionens inflytande, satte nu paradoxalt nog sitt hopp till tsaren. Enbart detta var tillräckligt för att kyla ned och beskära Trotskijs sympatier för deras sak. Den lokala kontrasten mellan lyx och hunger, härskarnas korruption, de onödiga illdåden begångna mot turkiska soldater och civila, de chauvinistiska orgierna, propagandisternas lögner och censurens stupiditet väckte Trotskijs vrede och avsky. Han försvarade de svaga och besegrade, turkarna.

Den bulgariska censuren slog ned på honom, konfiskerade hans artiklar och förbjöd honom att besöka fronten. Märkligt nog var chefscensorn en radikal poet, Petko Todorov, som endast två år tidigare hade talat samman med Trotskij på mötena i Sofia mot panslavismen. I ett ”Öppet brev till censorn” svarade Trotskij med att dräpande avslöja alla de sofismer och ursäkter med vilka den militära censuren vanligen rättfärdigas, och välformulerat talar för friheten att informera. Brevet var fullt av blixt och dunder, oproportionerligt fullt med tanke på det mål det angrep, och det väckte inte så litet bestörtning.[54] Ett mer värdigt objekt för angrepp uppenbarade sig snart. När Miljukov anlände till Sofia, i egenskap av apostel för panslavismen smickrade han bulgarerna och teg diplomatiskt om deras illdåd. Trotskij skrev ytterligare ett ”Öppet brev” till Miljukov som när det publicerades i en dagstidning i Petersburg,[55] inledde en debatt som under många månader skulle fylla spalterna den ryska pressen. Miljukov ifrågasatte sanningshalten i Trotskijs rapporter om illdåden, och ryska korrespondenter med panslavistiska sympatier kastade sig in i striden. Trotskij framlade emellertid dokumentära bevis hopsamlade av honom och korrespondenterna från *Daily Telegraph* och *Frankfurter Zeitung*. Dessa hätska slagväxlingar var fortfarande i full gång, när hela situationen plötsligt förändrades: första Balkankriget slutade med slavernas seger, segrarna, serber och bulgarer, råkade i gräl över bytet, på officiellt och liberalt ryskt håll tog man serbernas parti, och bulgarerna förändrades över en natt från ärade hjältar till avskyvärda skurkar, t.o.m. i Miljukovs egen tidning.

Trotskij förde en del av denna kampanj från Wien, där han också sammanfattade den inverkan som första Balkankriget hade på den europeiska politiken. Genom det balkanska prismat såg han stormakternas styrkeformationer som de skulle framträda 1914, och han såg detta med en klarsynthet som endast fördunklades av önsketänkandet att de franska, österrikiska och tyska socialisterna, de senare med sina ”åttiosex dagstidningar och miljontals läsare”, ända till slutet skulle försvara ”kulturens och fredens sak mot det chauvinistiska barbariets stormanlopp”.[56]

Åter i Wien var han snart på nytt inbegripen i partiintrigerna och protesterade i privata brev mot sina mensjevikvänners ohöljda förtjusning över avskiljandet från bolsjevikerna och mot likvidatorernas avancemang inom Augustiblocket. Han begärde utan åthävor avsked från en mensjeviktidning och protesterade mot en annan som han fortsatte att skriva för. Han var alltför fäst vid mensjevikerna för att lämna dem och alltför rastlös för att kunna stanna hos dem. ”Trotskij”, hånlog Martov i ett privat brev, ”har gått miste om hela (Augusti)blockets utveckling under sin tid i Balkan”. Mensjevikerna hade numera slutat upp med allt tal om enighet och med det ”tomma, verbala försoningstänkande” som varit på modet under blockets tvivelaktiga glansdagar. ”Jag tror”, tillade Martov, och han brukade upprepa detta råd till

[53] Ibid., s. 144.
[54] L. Trotskij, *Sotjinenija*, s. 263-73.
[55] *Lutj*, 13 januari 1913 och *Sotjinenija*, vol. VI, s. 273-92.
[56] L. Trotskij, *Sotjinenija*, vol. VI, s. 302.

höger och vänster, ”att vi borde visa honom (Trotskij) våra ’tänder’ (naturligtvis på mjukast och artigast möjliga sätt).”[57]

Det var därför utan större sorg som Trotskij på nytt lämnade Wien för att bevaka andra Balkankriget. Denna gång besegrade Serbien och Grekland Bulgarien, och Trotskij, bulgarernas föregivne fiende, förvandlades denna gång till deras försvarare. Han skildrade de plundringar och det våld som de nya segrarna gjorde sig skyldiga till. Han besökte de territorier som de annekterade och beskrev det ostadiga politiska läget, den mänskliga misären och de etnografiska dårskaper som följde på fientligheterna, dessa strider ”förda på trettioåriga krigets vis” och på gräns- och folkflyttningarna. Han skrev en studie över Rumänien, ett klassiskt reportagearbete, som trycktes om åtskilliga gånger efter 1917. ”Medan Bulgarien och Serbien”, sammanfattade han, ”lämnade det turkiska väldet som primitiva bondedemokratier, utan några rester av slaveri och feodalism, håller Rumänien, trots decennier av skenbar konstitutionalism, ännu kvar sin bondeklass i ett strängt feodalt grepp.”[58] Rumänien var ”schaktilen” i detta krig och fick, utan att ha avlossat ett enda skott, del i segrarnas byte och annekterade södra Dobrudja. Trotskij reste genom provinsen medan landsbygdsområdena drabbades av en koleraepidemi och en plundrande *soldateska* och de nya rumänska härskarna likgiltigt såg på. Han beskrev hur hela byar dog av brist på mat och medicin och hur läkare ur godsägarklassen undersökte – på avstånd och med kikare – de koleradrabbade bönderna som de inte bevärdigades närma sig.

Hans skildringar av dessa scener blandades på ett märkligt sätt med personliga återfall i en speciellt rysk hemlängtan. Han reste i vagn genom trakter som var mycket lika den stäpp där han vuxit upp. Landskapet i Dobrudja, svept av briser från. Svarta Havet, gravhögarna som låg spridda över stäppen, hettan och resans sömnigt långsamma takt framkallade minnen från barndomen i Gromokla och Janovka och bilden av hans nyligen avlidna mor.

> Vägen är så rysk, lika dammig som vår Chersonväg. Hönorna flaxar bort under hästens hovar på ett slags ryskt sätt och runt de små ryska hästarnas halsar är ryska selband bundna. T.o.m. Kozlenkos (kuskens) rygg är rysk ... Å vad rysk han är: man kan resa runt jorden utan att finna en sådan rygg ... Det håller på att skymma. Det luktar gräs och vägdamm, Kozlenkos rygg mörknar, och det är lugnt överallt. Lutade mot varandra dåsar vi till. Prrr!! Kozlenko hejdar sina hästar, väntar tålmodigt och visslar tankfullt åt dem. Lugn. Blodet kittlar i fötterna och det känns som om vi kommer hem på skollov från stationen Novji Bug till byn Janovka.[59]

Hans hemlängtan gjorde sig än mer påmind när han besökte de ryska bosättningar som låg spridda över Dobrudja. Dessa byar beboddes av skoptier. Det var medlemmar av denna underliga sekt, de ”heliga eunuckerna”, som han hade färdats med på pråmar nedför Lenafloden under sin första förvisning till Sibirien 1901. Skoptiernas kolonier och fruktträdgårdar i Dobrudja sken av renlighet och prydlighet. Men, noterade Trotskij, ”på något sätt är det trist här, långtråkigt och dävet. Någonting fattas. Livet fattas, barn fattas, mödrar fattas. Ansiktena är pussiga, uppsvällda och, trots deras hederliga utseende, otrevliga.” Och han antecknade med gillande en anmärkning gjord av en ”läkarvän” som var hans guide genom Dobrudja: ”När man iakttar skoptiernas liv blir man övertygad om ... att sexualiteten är en social princip, källan till all altruism och alla slag av mänsklig storhet.” [60]

”Läkarvännen” och guiden var Christian Rakovskij, som Trotskij träffat många gånger tidigare i Västeuropa och på Balkan. Deras vänskap fick nu en intim prägel som skulle överleva krig, revolutioner, segrar och nederlag, landsflykter och t.o.m. utrensningar – detta var kanske den enda varaktiga och intima vänskapen i Trotskijs liv. Rakovskij var sex eller

---

[57] *Pisma Axelroda i Martova*, s. 262 ff och 274.
[58] L. Trotskij, *Sotjinenija*, vol. VI, s. 348.
[59] Ibid., s. 415-20.
[60] Loc-cit.

sju år äldre än Trotskij och kom att under den ryska revolutionen spela en roll som påminde om den som Anacharsis Cloots spelade under den franska. Liksom Cloots var han aristokrat, tänkare och världsmedborgare, och liksom Cloots betraktade han revolutionens land som sitt hemland och slöt sig till den radikala flygeln under upproret. Redan 1913 hade han bakom sig en enastående karriär. Uppväxt i en mäktig bulgarisk godsägarfamilj, från norra Dobrudja, hade han blivit rumänsk medborgare när hans födelsetrakt annekterades av Rumänien 1878. Som socialist blev han vid femton års ålder relegerad och utestängd från alla skolor i Bulgarien. Hans familj skickade honom utomlands för att studera medicin. Han tog sin examen vid universitetet i Montpellier och hans doktorsavhandling, om ”Orsaker till kriminalitet och degeneration”, skänkte honom stor ryktbarhet inom medicinska kretsar. Därefter studerade han juridik vid ett annat franskt universitet. 1893, då han var tjugo år, representerade han de bulgariska socialisterna vid Internationalens kongress i Zürich, där han kom under Plechanovs inflytande och blev bekant med Jules Guesde, den framstående franske marxisten, och med Rosa Luxemburg. Året därpå deltog han i det socialistiska arbetet i Berlin, som fortfarande befann sig i bakvattnet efter Bismarcks omänskligt stränga antisocialistlagar, varpå han utvisades ur Tyskland. Därefter var han närvarande vid varje betydelsefullt möte som arbetarrörelsen höll på kontinenten. 1905 återvände han till Rumänien. Som böndernas försvarare ådrog han sig godsherrarnas hat och förföljdes för att slutligen utvisas av det enda skälet att han var bulgarisk medborgare, och det trots att han under tiden tjänat som arméläkare i rumänska armén. Under fem år förde socialistpartiet och fackföreningarna en kampanj för att få honom tillbaka till landet. Regeringen vägrade honom inresa och fördömde honom omväxlande som agent för den ryska generalstaben och som en farlig antitsaristisk konspiratör.

Under landsflykten gav Rakovskij ut många böcker av vilka en, Ryssland i öster, avslöjade den tsaristiska expansionen i Asien, och en annan *Bojarernas Rumänien*. Under sin fritid ägnade sig pamflettskribenten, propagandisten och läkaren åt en historisk forskning som resulterade i *Metternich och hans tidsålder*. Han skrev lika lätt på bulgariska, franska och ryska som på tyska och rumänska och på alla dessa språk levererade han bidrag till politiska, medicinska och historiska tidskrifter. Han återvände upprepade gånger till Bukarest, men varje gång effektuerades utvisningsordern på nytt trots stormiga parlamentsprotester och gatudemonstrationer. En gång ingrep den franska regeringen, pådriven av Jaurès, för att få honom frisläppt från ett Balkanfängelse, ty han var också Balkankorrespondent för Jaurès *Humanité*. Strax före första Balkankriget tilläts han återvända till Bukarest, där han blev det rumänska socialistpartiets erkände ledare, chefredaktör för dess dagstidning, talare för idén om en Balkanfederation och antimilitarismens mest effektiva språkrör på Balkanhalvön. Samtidigt skötte han sitt familjegods i Dobrudja, befriade sina bönder från feodalt slaveri och tjänade dem som läkare. Ständigt på språng mellan parlamentet, partihögkvarteret och redaktionslokalerna i Bukarest och sitt gods på landet, ständigt i kamp mot någon orättvisa, stor som liten, kunde han ibland också gå efter plogen, ofta klädd i den frack som han nyss hade anlänt i från huvudstaden. Det var när han på detta sätt, med frackskörten fladdrande i vinden, inspekterade sina fält, som han, i pauserna mellan samtalen med sina bönder och besöken hos patienter, invigde Trotskij i Rumäniens ekonomiska och politiska hemligheter.

Under denna resa blev Trotskij också intimt bekant med Dobrodjanu Gerea, den gamle rumänske socialistpionjären, som Rakovskij just hade efterträtt som ledare för partiet. Gerea var en fängslande och pittoresk personlighet. Som rysk jude – hans ursprungliga namn var Katz – och en av de tidiga *narodnikerna* hade han flytt från Ryssland och slagit sig ned i Rumänien, där han för rumänernas räkning upptäckte deras egen historia och blev deras viktigaste historiker och litteraturkritiker och den som kom att inspirera landet till dess s.k. litterära renässans. Hans bok Nyslaveriet lärde en hel generation rumänska intellektuella tänka politiskt och hans elever ledde senare både de konservativa och liberala partierna, liksom det

socialistiska. Dobrodjanu Gerea ägde en restaurang vid Ploestis järnvägsstation och restaurangen var en vallfärdsort för rumänska humanister och politiker. Vid disken i denna restaurang tillbringade Trotskij åtskilliga timmar med att utforska den excentriske gamle vise mannens tankar.[61]

*

Det var mot slutet av januari eller i början av februari 1913, under Trotskijs korta uppehåll i Wien mellan de två Balkankrigen, som Stalins figur fladdrade förbi likt en skugga på en skärm. Märkligt nog beskrev Trotskij denna händelse i detalj först under sitt sista levnadsår.[62] En dag besökte han mensjeviken Skobelev, den forne *Pravda* – medarbetaren, som just hade valts till deputerad i duman. De satt vid en samovar och pratade då plötsligt en man av medellängd, härjad och med mörkhyat gråaktigt ansikte med koppmärken, kom in i rummet utan att knacka. Främlingen hejdade sig ett ögonblick, som om Trotskijs närvaro förvånat honom, och gav ifrån sig en guttural grymtning som skulle kunnat vara en hälsning. Sedan gick han med ett tomt glas fram till *samovaren*, fyllde glaset med te och gick ut utan att säga ett ord. Skobelev berättade att han var en kaukasier, Dzjugasjvili, som just blivit medlem av bolsjevikernas centralkommitté och tycktes vara på väg att få en viss betydelse inom den. Trotskij bevarade, försäkrade han själv, ett livligt minne av denna första glimt av sin kommande motståndare och av det förvirrande intryck Stalin då gjorde på honom. Han lade märke till kaukasierns ”otydliga men inte vanliga” utseende, ”en vresig koncentration” i hans ansikte och ett uttryck av hårdnad fientlighet i hans ”gula” ögon. Det var hans tystnad och kusliga utseende som etsade fast denna tillfälliga scen i Trotskijs minne och som gjorde det möjligt för honom att tjugosju år senare beskriva den med en tillbakablickande rysning.

På personliga grunder förefaller Trotskijs beskrivning sanningsenlig och inte nödvändigtvis färgad av senare erfarenheter. Den härjade, obeveklige, inåt koncentrerade och något bryske bolsjeviken verkar riktig till karaktären: detta var den tidens Stalin, han som i flera år arbetat i underjorden, gömt sig hos tartariska oljearbetare i Baku och upprepade gånger fängslats, deporterats och flytt. Trotskijs intryck av den bestämda fientligheten i Stalins ögon tycks inte heller vara ogrundad: denna fientlighet speglade den bolsjevikiske kommittémannens attityd gentemot upphovsmannen till Augustiblocket. Stalin hade sett Trotskij tidigare, vid partikongressen i Brödraskapskyrkan i London, även om inte Trotskij då hade lagt märke till honom. Han hade säkert påmint sig Trotskijs agitation mot de bolsjevikiska räder och beslag som Stalin hade varit nära knuten till. Redan 1907 hade Stalin i sin rapport om kongressen skrivit om Trotskijs ”överdådiga värdelöshet”. Trotskij visste inte vem som redigerat första numret av den bolsjeviktidning som tagit namnet från hans *Pravda*. Stalin visste det. Endast omkring två veckor före detta tysta möte hade han i *Socialdemokraten* beskrivit Trotskij som en ”bullrig mästerboxare med lösmuskler” och under dessa ord hade han för första gången satt signaturen Stalin.[63]

Det råa grymtande, som man mött Trotskij med, kom som ur djupet av den ryska timmerkojan.

---

[61] L. Trotskij, *Sotjinenija*, vol. VI, s. 386-402.

[62] Denna skildring av mötet mellan Stalin och Trotskij är baserad på Trotskijs egen minnesanteckning (gjord den 22 september 1939), som jag hittade i Trotskij-arkivet i Harvard. I min *Stalin* skrev jag felaktigt att ”varken Trotskij eller Stalin har skildrat sitt möte i Wien”. Trotskij beskrev det i alla händelser först under sitt sista levnadsår.

[63] Stalin, *Sotjinenija*, vol VII, s. 271-84; se också kapitel IV i Deutscher, op.cit.

8. Krig och Internationalen

Första världskrigets utbrott var den abrupta slutpunkten för den europeiska liberalkapitalismens guldålder, för parlamentarismen och reformsocialismen, som hade blomstrat sida vid sida under nästan femtio år av en fred avbruten endast av mindre krig i kolonierna och på Balkanhalvön. Två generationer européer hade vuxit upp i den optimistiska tron att människan hade gjort så stora framsteg att hon nu vunnit herravälde över naturen och kunde förändra och fullända sina sociala villkor med hjälp av argument, förlikningar och majoritetsbeslut. De hade också varit böjda att betrakta krig som rester av ett barbariskt förgånget och som något mänskligheten med säkerhet inte skulle använda sig av på nytt. Anhopningen av rikedomar hade varit så imponerande och gått så snabbt i Europa som helhet att den föreföll garantera ett växande välstånd för alla samhällsklasser och utesluta våldsamma sociala konflikter.

Ingenstans var dessa illusioner djupare rotade än inom arbetarrörelsen och särskilt då inom den Andra Internationalen. Internationalen hade ärvt ideologin, parollerna och symbolerna från föregående århundrades revolutionära perioder, från revolterna 1848, från Pariskommunen 1871 och från den tyska socialismens underjordiska kamp mot Bismarck. Parollerna och symbolerna talade om arbetarnas solidaritet och om deras oförsonliga klasskamp som skulle kulminera i störtandet av alla borgerliga regimer. Det praktiska arbetet inom socialistpartierna hade för länge sedan upphört att ha mycket gemensamt med dessa traditioner. Den oförsonliga klasskampen hade ersatts av fredliga avtalsförhandlingar och en parlamentarisk reformism. Ju framgångsrikare dessa metoder var, desto större blev sambandet mellan de tidigare olagliga socialistpartierna och fackföreningarna å ena sidan och regeringarna och arbetsgivarföreningarna å den andra, och desto mer effektivt dominerade nationella intressen och synpunkter över de nedärvda parollerna och internationalism. Fram till 1914 lyckades socialistpartierna fortfarande i stort sett förklara och rättfärdiga sitt reformistiska arbete i gängse revolutionära ordalag. Deras ledare fortfor att bekänna sig till marxismen, internationalismen och antimilitarismen fram till första krigsdagen, då Internationalen rämnade.

Av de stora europeiska nationerna var Ryssland den enda som endast i ringa mån deltagit i den föregående erans fredliga uppbyggnadsarbete. Rysslands otvivelaktiga ekonomiska frammarsch var obetydlig jämförd med den ackumulation av rikedomar som ägt rum i Västeuropa. Det hade i alla händelser inte räckt med att i detta land införa bruket av fredliga avtalsförhandlingar och kompromisser och sprida tron på ett gradvis ökande välstånd som skulle komma alla samhällsklasser till del. Parlamentarismen och alla de institutioner för social förlikning och medling, som vanligtvis samlas kring den, hade inte fått något fäste i Ryssland. Klasskampen i dess mest våldsamma och ohöljda form hade rasat från ena ändan av tsardömet till den andra och de makthavande hade inte givit arbetarna och bönderna ens illusionen att de tilläts ha något inflytande på nationens öden. Inom den socialistiska Internationalen hade det ryska partiet varit nästan det enda som hade behandlat de revolutionära traditionerna och parollerna med lidelsefullt allvar och inte bara som etikettsfrågor.

1914 iakttog nästan alla ryska emigranter med skräck den syndaflod som höll på att dränka Internationalen, och de kunde knappt tro sina ögon, då de såg europeiska socialistledare kasta sina högtidliga antimilitaristiska förklaringar och internationalistiska eder åt sidan och uppmana sina arbetarklasser att kämpa för sina kejsare och hata och döda ”fienden”. Först fördömde flertalet ryska emigranter – bolsjeviker; mensjeviker och socialrevolutionärer – detta beteende som förrädiskt mot socialismen. Senare kom många av dem på andra tankar, men åtskilliga gick t.o.m. längre: de närmaste årens slakt, som skulle kräva miljoner människoliv för några meter erövrat land, lärde dem att förakta och hata den officiella

europeiska politikens humanitära fasader och lögner. De drog slutsatsen, att om civiliserade regeringar till följd av sin nationella maktpolitik fann det möjligt att utrota eller lemlästa miljontals människor, var det sannerligen socialisternas plikt att inte dra sig för några offer i kampen för en ny social ordning som skulle befria mänskligheten från detta vanvett. Den gamla ordningen gav dem en lektion i brutalitet. Den europeiska civilisationens ”gotiska bågmönster” hade rivits i bitar och trampades nu sönder i skyttegravarnas lera och blod.

*

Trotskij var i Wien vid krigsutbrottet – han hade just återvänt dit från Bryssel, där han samman med Martov och Plechanov hade gjort en sista vädjan till Internationalens huvudorganisation, om att den måtte ingripa i det ryska partiets interna fejd. På morgonen den 3 augusti gick han till Wienertidningen *Arbeiterzeitung*s redaktion. Nyheter om att en fransk chauvinist hade mördat Jaurès hade just nått Wien. De diplomatiska kanslierna utväxlade de sista noterna, avsedda att lägga skulden för kriget på fienden. Allmän mobilisering var påbjuden. På väg till den socialistiska redaktionen såg Trotskij stora folkmassor som, gripna av krigshysterin, demonstrerade i stadens fashionabla centrum. På *Arbeiterzeitung* var läget förvirrat. Några redaktörer var beredda att stödja kriget. Hans vän Friedrich Adler talade med avsky om den stigande chauvinismen. På Adlers bord låg en hög främlingshatiska pamfletter vid sidan av en hög med jubileumsknappar för en kongress som den socialistiska Internationalen skulle hålla i Wien den 15 augusti – Internationalen stod inför sitt tjugofemårsjubileum. Kongressen inställdes och det österrikiska partiets kassör klagade över de 20 000 kronor han ödslat på förberedelserna. Gamle Victor Adler föraktade den chauvinistiska stämning som spred sig i hans egen omgivning, men han var alltför skeptisk för att göra motstånd. Han tog Trotskij till den politiska polisens chef för att höra hur denne, med tanke på det väntade krigstillståndet mellan Österrike–Ungern och Ryssland, tänkte behandla de ryska emigranterna. Polischefen svarade att han tänkte internera dem. Några timmar senare steg Trotskij och hans familj på ett tåg till Zürich.

Det neutrala Schweiz blev tillflyktsorten för de ryska revolutionärer som bott i Tyskland och Österrike. Till Zürich for Karl Radek, utvisad ur Tyskland för antimilitaristisk propaganda, Bucharin, efter en kortare fördröjning i Wien, Lenin, fortfarande fängslad av österrikarna i Galizien men snart frisläppt. Landets neutralitet tillät det schweiziska socialistpartiet att se med tolerans och t.o.m. vänlighet på ryssarnas internationalistiska propaganda. I ett bildningsförbund för arbetare fann Trotskij positiv genklang för sina fördömanden av kriget och av de socialister som stödde det. ”Med Trotskijs ankomst till Zürich”, berättar en välkänd schweizisk författare, ”återvände livet till arbetarrörelsen, eller åtminstone till en del av den. Han förde med sig tron ... att ur detta krig skulle revolutionen stiga ... Hos Trotskij var detta inte bara ord utan ett uttryck för hans innersta övertygelse.”[1] Så starkt kom han att påverka sin nya publik att han nästan genast valdes till delegat för ett nationalkonvent som det schweiziska socialistpartiet skulle hålla. Partiledningen hade vissa svårigheter med att förklara för de djupare leden att det var oklokt att ge rösträtt vid kongressen åt en person som var utlänning och dessutom medborgare i ett land som deltog i kriget.

Under sin vistelse i Zürich, som endast varade i något över två månader, skrev Trotskij *Kriget och Internationalen*, det första mer omfattande antikrigspolitiska uttalandet av en rysk socialist. Dess polemiska udd var riktad främst mot de tyska socialdemokraterna, som hävdade att Hohenzollern–Tyskland fullföljde en progressiv historisk mission genom att bekämpa tsardömet, ”Europas gendarm”. ”I vår kamp mot tsardömet”, svarade Trotskij, ”en kamp där vi inte vet av någon vapenvila, har vi inte sökt och söker vi inte hjälp från habsburg – eller hohenzollern-militaristernas sida ... Vi har haft det tyska socialdemokratiska partiet att tacka

[1] F. Brupbacher, *60 Jahre Ketzer*, s. 188-9.

för mycket. Vi har alla gått igenom dess skola och lärt oss av dess framgångar och misslyckanden. Det var för oss inte ett av partierna inom Internationalen utan *partiet*.” Med desto häftigare indignation förkastade han nu de tyska socialdemokraternas inställning. Det var socialisternas plikt, hävdade han, att kämpa för freden, men inte en fred som skulle betyda återgång till ett *status quo* eller en ny maktbalans mellan de imperialistiska väldena. Socialisternas mål borde vara en demokratisk fred, en utan annekteringar och skadestånd, en som tillerkände de deltagande nationerna självbestämmanderätt. Endast ett uppror av de stridande massorna, mot deras härskare, kunde åstadkomma en sådan fred. Denna del av hans resonemang föregrep president Wilsons fjortonpunktsprogram med tre år, Trotskijs pamflett hade en direkt inverkan på Wilson när den kom ut i Förenta Staterna. Men den ”självbestämmanderätt för nationerna”, som Trotskij förespråkade, hade föga gemensamt med den som Wilson hade i tankarna. Dess syfte var inte att upprätta nya nationalstater – Trotskij hade, som vi vet, för länge sedan kallat nationalstaten en anakronism. De små och förtryckta länderna skulle få möjlighet att erhålla självständighet för att av egen fri vilja kunna hjälpa till att bygga den internationella socialistiska staten. ”Under nuvarande historiska omständigheter”, skrev han, ”är proletariatet inte intresserat av att försvara ett anakronistiskt nationellt ‘Fädernesland’, som blivit det främsta hindret för alla ekonomiska framsteg, utan av att skapa ett nytt, mäktigare och stabilare fädernesland, republiken Europas Förenta Stater, grunden till Världens Förenta Stater. Mot imperialisternas utsiktslösa kapitalism kan proletariatet bara sätta upp den socialistiska organisationen av världsekonomin som det praktiska programmet för dagen.”[2] Denna djärva slutsats föreföll overklig för många. Trotskij berättar att Karl Radek genast kritiserade den utifrån övertygelsen att varken världens eller Europas ”produktivkrafter” hade utvecklats tillräckligt för att kunna organiseras på internationell socialistisk grund. Efter sin ankomst till Schweiz kritiserade Lenin frasen ”Europas Förenta Stater” som för honom innebar att Trotskij såg den ryska revolutionen endast som en del av en samtidig alleuropeisk resning. Vi skall återvända till denna kontrovers.

I november 1914 kom pamfletten ut i tysk översättning och skickades med hjälp av schweiziska socialister till Tyskland. Tyska antimilitarister, som distribuerade den, häktades och av en tysk domstol dömdes Trotskij själv i sin frånvaro till flera månaders fängelse för majestätsbrott – nyheten nådde honom genom rapporter i franska tidningar. De tyska socialdemokraterna insinuerade att han hade skrivit sin pamflett för att stödja Rysslands och dess allierades sak. Men eftersom han inte heller tvekat att kritisera de allierade socialister, som stödde kriget, anklagade dessa i sin tur honom för att rentvå de tyska ”socialpatrioterna”.[3]

Sent i november lämnade Trotskij Schweiz och for till Frankrike. *Kievskt tänkande* hade utnämnt honom till korrespondent i Paris och han grep begärligt tillfället att få studera kriget från denna ypperliga utsiktspunkt. Han ville också förena sig med Martov som just då utgav en rysk tidning i Paris, *Golos* (Rösten), som tveklöst tog ställning mot kriget. Han hade inte sett Martov sedan i mitten av juli i Bryssel, där de varit samman för att av Internationalens verkställande utskott få en dom mot Lenins splittringsarbete, och där de sedan samman med Plechanov författat ett manifest för de ryska socialisterna. Hur avlägset och betydelselöst föreföll inte allt detta ett par månader senare! Internationalens ledare, som i sin egenskap av socialistiska auktoriteter hade ombetts ingripa mot Lenin, brännmärktes nu som ”socialchauvinister och förrädare” av såväl Martov och Trotskij som Lenin. Plechanov hade under tiden patriotiskt prisat kriget för att det enligt hans mening var hohenzollerna och habsburgarna, inte familjen Romanov, som var framstegens och socialismens ärkefiender. Det verkade som om de gamla skiljelinjerna hade utplånats och ersatts av nya. Lenin, som alltid

[2] *Kriget och Internationalen* publicerades först på ryska i serieform i den parisiska *Golos*, i november 1914, med början i nr 59.
[3] *Golos*, nr 63, 25 november 1914.

närt en hemlig önskan om att återförena sig politiskt med ungdomsvännen Martov, yttrade: ”*Golos* i Paris är för närvarande den bästa socialist-tidningen i Europa. Hur ofta och häftigt jag än har kritiserat Martovs åsikter, måste jag nu med eftertryck säga, att han i dag gör precis det som varje socialdemokrat borde göra.”[4] Mensjevismens grundare svarade vänligt med att välkomna utgivningen av Lenins *Socialdemokrat* och hålla med om att de gamla kontroverserna nu hade förlorat all mening.[5] Den vidare händelseutvecklingen skulle visa att detta inte var riktigt och att en återförening trots allt var omöjlig. Men för ögonblicket gladde sig Trotskij åt eventualiteten av den.

I Paris delade han sin tid mellan arbete för Martovs tidning och *Kievskt tänkande* och kontakter med antimilitaristiska grupper inom franska socialistpartiet och fackföreningarna. Nästan från den dag han anlänt hade han varit tvungen att försvara sig mot anklagelser för protysk verksamhet, rykten som emanerade främst från Alexinskij, en f.d. bolsjevikdeputerad i duman och numera hätsk antibolsjevik och krigssupporter. (Samme f.d. bolsjevik skulle 1917 sprida ryktet att Lenin var en tysk, spion.) En märklig omständighet gav färg åt insinuationerna: en man vid namn Nikolaj Trotskij stod i spetsen för en österrikiskt stödd Förening för Ukrainas befrielse, en prototyp för de ukrainska organisationer som tyskarna senare skulle stödja. Det var lätt att tillskriva den ene Trotskij den andres proösterrikiska och protyska uttalanden, även efter det att *Kriget och Internationalen*s författare, dömd i sin frånvaro av en tysk domstol, offentligt hade utrett misstaget.[6]

Endast sex eller sju veckor till, efter Trotskijs ankomst till Paris, fortsatte *Golos* att utkomma. Efter trakasserier från censuren lades den ned i mitten av januari 1915. Under dessa få veckor gav Trotskij sina åsikter en än definitivare form. Framtiden, skrev han, erbjöd bara två alternativ: ”ständigt krig eller proletär revolution”. Kriget var ”ett blint uppror” av europeiska produktionskrafter som växt ur de kapitalistiska nationalstaternas snäva och hämmande ramar. Den kapitalistiska imperialismen kunde endast nedbryta de nationella gränserna med våld. Därför var den oförmögen att nedbryta dem för alltid. Så länge den härskade i världen skulle den kasta ut mänskligheten i krig efter krig, slakt efter slakt, och driva civilisationen mot dess undergång. Den socialistiska reformismen hade ingen framtid, ty den hade blivit en integrerad del av den gamla ordningen och medskyldig till dess förbrytelser. De som hoppades kunna återuppbygga den gamla Internationalen, och inbillade sig att dess ledare genom en ömsesidig amnesti skulle kunna utplåna sitt förräderi mot internationalismen, hindrade arbetarrörelsens återfödelse.[7]

I ett av *Golos* sista nummer förde han resonemanget ett steg längre och sade att kampen mot ”de chauvinistiska marxism-förfalskarna” endast var den negativa sidan av det arbete som väntade. Den positiva, konstruktiva sidan var ”att samla den Tredje Internationalens styrkor”. Denna tankebana var parallell med Lenins och nästan säkert inspirerad av den, eftersom Lenin strax innan hade givit uttryck åt samma idé.[8]

Martov hade först ivrigt delat dessa åsikter. Men redan innan *Golos* nedlagts hade han fyllts av tvivel och eftertanke. Mensjevikerna i exil, som varit krigsmotståndare som han, var ovilliga att dra så vittgående slutsatser. De ansåg att de socialistiska partierna hade gjort ett svårt misstag genom att stödja kriget, men att de fortfarande kunde gottgöra det, och att arbetarklasserna hade ryckts med som sina ledare av den socialpatriotiska stämningen. En ny, ”renad” International hade inga möjligheter att samla arbetarklasserna bakom sig. Den skulle

[4] Lenin, *Sotjinenija*, vol. XXI, s. 21, och *Golos*, nr 38, 27 oktober 1914.
[5] *Golos*, nr 52, 12 november 1914.
[6] Ibid., nr 62 och 63, 24 och 25 november 1914. Händelsevis signerade ofta Trotskij sina artiklar 1903-4 med N. Trotskij.
[7] Ibid., nr 66, 28 november 1914; nr 79, 13 december 1914.
[8] Ibid., nr 100, 8 januari 1915; Lenin, *Sotjinenija*, vol. XXI, s. 24.

bli en sekt som var oförmögen att ersätta den gamla organisationen. Vissa mensjeviker var motståndare till kriget av pacifistiska snarare än revolutionära skäl. Flertalet var snarare kritiska mot tsaren, som förde kriget för Rysslands räkning, än kritiska mot själva kriget. Och i Ryssland hade vissa mensjeviker börjat inta en mer patriotisk hållning. Allt detta kunde inte annat än påverka Martov. Han slets mellan sin egen övertygelse och den dragningskraft som det parti, han hade grundat, utövade på honom. Han vacklade åt än det ena, än det andra hållet, försökte jämka ihop skillnaderna och flydde från sitt dilemma till de parisiska kaféernas lugnande atmosfär.

Innan år 1914 var till ända började förkrigsskiljaktigheterna åter prägla denna senaste form av ”internationalisternas solidaritet”. Lenin hävdade att hans parti som helhet hade förblivit internationalismen troget, medan de mensjevikledare som hävdade samma sak, Martov och Axelrod, var oeniga med sina egna anhängare. Martov anförtrodde snart Axelrod att även Trotskij anklagade honom, Martov, för machiavellisk krigföring och för att vara i färd med att slipa den mensjevikiska kniven. Som svar använde sig Martov av ett välbeprövat knep: han försökte ”skrämma” (som han själv uttryckte det) Trotskij, talade om för honom att om han bröt med mensjevikerna skulle han hamna i bolsjevikernas våld och ”utlämna sig åt Grisja Zinovjev”, som nu var Lenins främste medarbetare i Schweiz. Men bluffen hade inte samma verkan som förr och Martov berättar att han var tvungen att närma sig Trotskij med smidig diplomati och behandla honom ”som en liten porslinsstatyett”.[9]

Trotskij, som visserligen fortfarande var ovillig att ”utlämna sig åt Grisja Zinovjev”, var inte desto mindre angelägen om att äntligen frigöra sig från den gamla gruppbildning som hörde ihop med Augustiblocket. Den 14 februari 1915 publicerade han ett uttalande i *Nasje Slovo* (Vårt ord), tidningen som ersatt *Golos*, där han för första gången offentligt och mer ingående gav en skildring av sina meningsskiljaktigheter med mensjevikerna, avslöjade att han redan för två år sedan vägrat att skriva för deras tidningar och föra deras talan i den socialistiska Internationalens högkvarter, och hävdade att han nu vägrade att representera dem vid en planerad allsocialistisk kongress i London. Detta förkastande av Augustiblocket var Trotskijs första och avgörande steg på den väg som skulle leda honom till bolsjevikpartiet.[10]

Även andra gamla politiska band och vänskaper började brista. Smärtsammast för Trotskij personligen var hans brytning med Parvus, som just hade förklarat sig solidarisk med de officiella tyska socialistledare vilka stödde kriget, och som dessutom var engagerad i omfattande kommersiella operationer på Balkanhalvön för sin egen och den tyska regeringens vinning. Den förvandling till en ”hohenzollernsocialist” och vulgär krigsprofitör som denne marxistskribent genomgick, han som en gång så briljant analyserat den föråldrade nationalstaten och talat för internationalismen, var faktiskt en av de mest häpnadsväckande förändringar som någon presterade under dessa dagar. För Trotskij var detta ett hårt slag: hans och Parvus’ namn var förbundna i det gemensamma upphovsmannaskapet till ”den permanenta revolutionen”, och sedan 1904 hade Parvus deltagit i de flesta av Trotskijs journalistiska och politiska äventyr. Trotskij måste ha haft stora förhoppningar om att i synnerhet Parvus, och med honom Rosa Luxemburg och Karl Liebknecht, skulle trotsa den chauvinistiska segervinden inom det tyska partiet.

Med mer bedrövelse än vrede skrev Trotskij ”En dödsruna över en levande vän” där han, tvärs över klyftan som nu gapade mellan dem, sorgset prisade Parvus förlorade storhet.

---

[9] *Pisma Axelroda i Martova*, s. 309. Martov skrev detta brev till Axelrod den 9 januari 1915.
[10] *Nasje Slovo*, nr 13, 14 februari 1915; *Pisma Axelroda i Martova*, s. 315-17. Anledningen till Trotskijs uttalande var ett anförande av Larin, som fortfarande var mensjevik, vid det svenska socialistpartiets nationalkonvent. Larin hade talat om Trotskij, Plechanov och Axelrod som de tre ledarna för den s.k. organisationskommittén.

> För att ett ögonblick lämna den figur, som nu framträder under en så välförtjänt pseudonym i Balkanländerna, anser författaren till dessa rader det vara en personlig hederssak att ge ett rättvist erkännande åt den man som han står mer i skuld till för sina idéer och sin intellektuella utveckling än till någon annan person inom den äldre generationen europeiska socialdemokrater ... I dag ser jag mindre skäl än någonsin att förkasta den diagnos och prognos som Parvus bidrog med lejonparten till.

Generöst drog sig Trotskij till minnes hur mycket han och andra hade lärt av Parvus och hur stolta de hade varit över honom. Han erkände att Parvus bland annat hade lärt honom ”att uttrycka enkla tankar med enkla ord”. Men – ”Parvus finns inte mer. En politisk Falstaff flackar nu omkring på Balkanhalvön och förtalar sin egen avlidna dubbelgångare”.[11] När Parvus sedan i Köpenhamn satte upp ett ”sociologiskt institut”, som misstänktes vara en tysk propagandacentral, varnade Trotskij offentligt alla socialister för att ha något med det att göra.[12] Parvus skickade en förklaring, i form av ett brev till redaktören, och Trotskij hade först för avsikt att publicera det men ändrade sig sedan.[13] En gång för alla klippte han av alla band med sin gamle vän, och då Parvus efter revolutionen försökte kontakta honom för att erbjuda sovjetregeringen sina tjänster, lämnade Trotskij dessa trevare obesvarade. Skuggan från denna förbindelse skulle trots det falla över honom mer än en gång: i juli 1917, ”det stora förtalets månad”, och senare under hans kamp mot Stalin under det stora förtalets år.[14]

Nasje Slovo började utkomma den 29 januari 1915. Det var ett blygsamt blad på två och ibland fyra sidor, som hade många vita rutor efter censurens strykningar, men som ändå var packade med nyheter och kommentarer. Tidningen löpte ständigt risken att avlivas av censuren och sin egen fattigdom. Redaktörer och medarbetare erhöll inga löner eller arvoden. Sättarnas och tryckarnas löner utbetalades vanligtvis flera månader för sent, men de halvsvältande arbetarna, som likt redaktörerna var politiska emigranter, fortsatte att producera tidningen utan att knysta. Då och då gjordes insamlingar i sjaskiga emigrantcentra som Ryska biblioteket på avenue des Gobelins, Ryska emigrantklubben i Montmartre eller Judiska arbetarbiblioteket vid rue Ferdinand Duval. Donationerna bestod av centimes och sous snarare än franc och pengarna användes för att betala de oansenliga leveranserna av papper. Ändå hade *Nasje Slovo* en märklig stab av medarbetare, som nästan alla skulle komma att med ära inskriva sina namn i revolutionens annaler, och som journalistiskt företag var den klart överlägsen *Pravda* i Wien och betydligt mer inflytelserik. Hade en parisisk journalist eller politiker fått höra, att denna obemärkta ryska dagstidning hade större politisk vikt än hela den franska boulevardpressen, skulle han ha tagit det som ett skämt. Ändå skulle inom mindre än tre år idéerna från *Nasje Slovo* ljuda från Petrograd och Brest Litovsk ut över hela världen.

Tidningens främste organisatör var Antonov-Ovsejenko, en mensjevikveteran och f.d. tsarofficer som i spetsen för sin trupp hade gjort revolt 1905, dömts till döden, men flytt och anslutit sig till den underjordiska kampen. I oktober 1917 skulle han anföra Röda Gardet i anfallet mot Vinterpalatset, arrestera Kerenskijs ministrar och på så vis genomföra bolsjevikupproret med framgång. Den blivande kommissarien, en liten, smal, närsynt man med livligt temperament och rörlig fantasi, använde nu sin uppfinningsförmåga för att, mot alla odds, trygga tidningens existens. Han ”visade en seghet och en optimism som t.o.m.

---

[11] *Nasje Slovo*, nr 15, 14 februari 1915.

[12] Ibid., nr 208, 5 oktober 1915. Men när Alexinskij använde Trotskijs varning för att stämpla Parvus som tysk *agent provocateur*, skrev Trotskij ett brev till *Humanité*, i vilket han förklarade att han anklagat Parvus för att vara socialpatriot men inte trodde att han var någon *agent provocateur*. Ibid.

[13] Martov avslöjade detta när han själv lämnade *Nasje Slovo*. Martov, ”Brev till redaktören”, *Nasje Slovo*, nr 235, 9 november 1915.

[14] Trots att han var rik och hade stort inflytande under Weimar-republiken, kände sig Parvus besviken och upprepade sina närmanden till bolsjevikerna, till dess Lenin bryskt avvisade honom genom att säga att ”sovjeterna definitivt behöver starka hjärnor, men framför allt rena händer”. M. Beer, *Fifty Years of International Socialism*, s. 197.

förvånade Trotskij, som på intet sätt var utan dessa egenskaper".[15] Med honom knöt Trotskij ett av de nya vänskapsband som ersatte de gamla i hans liv: mellan 1923 och 1925 skulle Antonov-Ovsejenko bli en av ledarna för den trotskistiska oppositionen.

Det var uppenbarligen Antonov-Ovsejenko som erbjöd Trotskij och Martov platserna som medredaktörer på *Nasje Slovo*. Trotskij vägrade först i tron att tidningen var avsedd att tjäna trängre mensjeviksyften.[16] Men till slut accepterade han posten som medredaktör och kom att, i ständig dispyt med Martov, sätta sin prägel på *Nasje Slovo* i så hög grad att tidningen blev betraktad som hans personliga domän. Lunatjarskij, den gudssökande bolsjeviken som hade brutit med Lenin och senare skulle bli revolutionens store utbildningskommissarie, arbetade för tidningen och fungerade ibland som fredsmäklare mellan Trotskij och Martov. Rjazanov, som också hade kommit från Wien till Paris, var en av *Nasje Slovo*s stöttepelare. Lozovskij, blivande chef för de röda fackföreningarnas International och nu ledare för en liten fackförening för judiska hattmakare i Paris, gjorde översikter över de politiska och syndikalistiska utvecklingsmönstren i Frankrike. Manuilskij, den bolsjevikiske bojkottaren, blivande chef för det stalinistiska Komintern och utrikesminister för Ukraina, skrev under pseudonymen Bezrabotnyi – den arbetslöse. Det enda "arbete", han för tillfället hade, var som ansvarig utgivare av *Nasje Slovo*, den som stod till svars för tidningen inför myndigheterna. Han underhöll redaktionsstaben med kvicka anekdoter som han fabricerade och framförde med en förstklassig komikers hela *élan*. Angelica Balabanov, den rysk-italienska socialisten, avslöjade i *Nasje Slovo* sin gamle vän och skyddsling Mussolini som hon en gång hjälpt upp ur obemärkthet till en framskjuten plats i det italienska partiet och som nu uppmanade det neutrala Italien att gå med i kriget. Balabanov översatte också Trotskijs viktigare artiklar till flera språk, men speciellt italienska, vilket bidrog till att stärka den italienska socialistmajoritetens opposition mot kriget. Redaktionsstaben omfattade vidare män som Sokolnikov, senare en av oktoberresningens främsta organisatörer, en av undertecknarna av freden i Brest-Litovsk, finanskommissarie och diplomat, historikern Pokrovskij och en del framträdande polska socialister.

Av de fria medarbetarna måste Tjitjerin, korrespondent i London, nämnas i första hand. Han var ättling till en av den ryska aristokratins förnämsta familjer, f.d. sekreterare vid en av tsarens ambassader, numera avhoppare från den diplomatiska karriären för att i hemlighet kunna odla sitt livs största lidelser: revolution, musik och historia. Han var i många år en välbekant figur i det franska socialistpartiets Montparnasseavdelning i Paris. Han brukade dyka upp där före midnatt, insvept i en vid spansk rock vars fickor bågnade av en otrolig massa böcker, pamfletter och tidskrifter, och där brukade han under långa nattliga timmar kåserande utveckla sina idéer för dem som ville höra på, samtidigt som han stödde sina resonemang med citat ur sitt fickreferensbibliotek. Dessa fladdermusvanor och denna smak för inträngande men långsamma resonemang skulle han komma att bevara som sovjetrepublikens utrikesminister. I Paris var Tjitjerin fortfarande mensjevik, men han var alltför enstörig och egensinnig för att blanda sig i emigrantpolitiken och därför anade ingen de talanger som fanns förborgade i honom. Kriget hade tvingat kvar honom i London. I en hågkomst, som inte tycks ha publicerats, säger Trotskij att Tjitjerins korrespondens från London var vagt socialpatriotisk i tonen men samtidigt så innehållsligt subtil och originell att han, Trotskij, med glädje införde den i tidningen.[17] Senare under kriget internerades Tjitjerin i England som antikrigspropagandist.

Från Sverige och Danmark medarbetade mer eller mindre regelbundet Alexandra Kollontaj och Moissei Uritskij, båda forna mensjeviker, som avskydde "socialpatriotismen" och snabbt utvecklades mot bolsjevismen. Kollontaj skulle bli kommissarie för sociala välfärdsärenden i

[15] A. Rosmer, *Le Mouvement Ouvrier Pendant la Guerre*, s. 244-9.
[16] *Pisma Axelroda i Martova*, s. 319.
[17] The Trotsky Archives.

Lenins första regering, medan Uritskij – han hade också arbetat för *Pravda* i Wien – skulle bli en av de främsta bolsjevikledarna 1917. Medarbetarlistan inkluderade även Theodore Rothstein, den engelsk-ryske chartism-historikern och blivande sovjetiske ambassadören i Persien, Radek, Rakovskij och Maiskij, blivande sovjetisk Londonambassadör. Sällan har en tidning haft en så lysande samling medarbetare.

Redaktionsstabens medlemmar var eniga i sin opposition mot krig och ”socialpatriotism”, men bortsett från det representerade de olika slag av opinioner. Redaktionskonferenserna, som ägde rum varje morgon i tryckeriet, utvecklades till livliga dispyter som i sin tur kom att speglas i tidningens spalter. Kontroverserna var invecklade och synbarligen obetydliga, som vanligt är då yttre samstämmighet döljer skiljaktigheter i fråga om sinnelag och arbetsmetodik, och ofta urartade de till bittra gräl. Vi skulle mycket väl kunna förbigå dessa gräl om det inte varit för att de konkretiserade de nya skiljelinjerna mellan grupper och individer som snart skulle framträda som ledare för stora partier och massrörelser. Näst Lenins *Socialdemokrat* var Trotskijs tidning vid denna kritiska tidpunkt revolutionens viktigaste experimentstation. Den fråga, som främst och häftigast debatterades där, gällde den demarkationslinje som skulle dras mellan internationalisterna och socialpatrioterna. Var, hur fast och hur slutgiltigt skulle den dras? I sina försök att besvara denna fråga kom grupper och individer att närma sig varandra, eller glida ifrån varandra, tills slutligen många, som till en början föreföll vara av samma åsikt, befann sig på olika sidor om linjen.

I stort försökte tre grupper påverka *Nasje Slovo*. Martov bemödade sig om att jämka ihop sina lojaliteter mot den socialistiska internationalismen och mot mensjevismen och gradvis förvandla sin gamla misstro mot bolsjevismen till den uppriktiga och ”rätvinkliga” internationalism som Lenin förespråkade. På den andra flygeln fanns bolsjevismens förlorade söner, Manuilskij och Lozovskij, och i mindre utsträckning Lunatjarskij, som på grund av kriget höll på att närma sig Lenin på nytt. Trotskij intog en mellanställning. Han försökte bemästra den probolsjevikiska gruppen och samtidigt övertala Martov att lösgöra sig från de mensjevikiska socialpatrioterna. ”Redaktionskonferenserna”, berättar Lunatjarskij, ”blev till långa debatter under vilka Martov med häpnadsväckande intellektuell smidighet och nästan sofistisk slughet undvek att svara klart ... Trotskij attackerade honom ofta mycket argt”.[18] Martov hade faktiskt tagit avstånd från några av sina anhängare i tidningens första nummer.[19] Men några veckor senare hävdade han att det var fel att anklaga ”socialpatrioterna” för förräderi mot socialismen.[20] Efter detta vände sig den probolsjevikiska gruppen indignerat mot Martov, men Trotskij drog sig fortfarande för att bryta med honom, trots sin vrede under debatterna.

Färska händelser och den europeiska socialismens fortsatta nedgång fick honom emellertid att i tankarna gå igenom de forna kontroverserna och, som han själv uttryckte det, ”se Lenin i ett nytt ljus”. Detta nytänkande, i alla dess faser och vindlingar, kan man följa genom hans artiklar i *Nasje Slovo*. I juli 1915 medgav han t.ex. att förkrigssplittringen inom det ryska partiet var i hög grad orsak till den nuvarande kontroversen och att bolsjevikerna bildade den internationalistiska sektorns kärna i den ryska socialismen. Men han var fortfarande rädd för att de ville dominera de ickebolsjevikiska internationalisterna.[21] Martov protesterade mot detta och andra uttalanden, vägrade att ta på sig ansvaret för den inriktning som Trotskij gav tidningen och hotade med att avgå. Samtidigt utsatte Lenin Trotskij för hård kritik och sade att Trotskijs internationalism var rent verbal, eftersom den inte hindrade honom från att samarbeta med mensjevikiska socialpatrioter.

---

[18] A. Lunatjarskij, *Revolutsionnije Siluetij*, s. 23-26, 68.
[19] *Nasje Slovo*, nr 1, 29 januari 1915. Martov kritiserade där den mensjevikiska tidskriften *Nasja Zarja*, som publicerades i Petrograd.
[20] Ibid., nr 31, 5 mars 1915.
[21] Ibid., nr 146, 23 juli 1915.

Mitt under denna dispyt inträffade den enda stora händelse under denna tid där Trotskij spelade en central roll. Den 5 september 1915 avhölls en internationell socialistkonferens i Zimmerwald, en liten by i de schweiziska bergen utanför Bern. Detta var den första konferensen sedan krigsutbrottet. Initiativet till den kom från en grupp italienska socialister som ursprungligen inte haft för avsikt att göra mötet till någon protest mot Förkrigsinternationalen. Tidigare på året hade en italiensk socialistdeputerad, Ordino Morgari, farit till Paris för att be Internationalens president, den belgiske socialisten Vandervelde, att sammankalla verkställande utskottet. ”Så länge tyska soldater är inkvarterade i belgiska arbetares hem”, svarade Vandervelde, ”kan det inte bli tal om att sammankalla verkställande utskottet”. ”Är Internationalen en gisslan i händerna på Ententen?” frågade Morgari. ”Ja, en gisslan!” svarade Vandervelde. Morgari ville därefter ha en konferens med åtminstone de neutrala ländernas socialistpartier. När Vandervelde förkastade även detta förslag, kontaktade den italienske deputeraden Martov, Trotskij och några schweiziska socialister med förslaget att man skulle samla en konferens oberoende av den gamla Internationalen. På så vis kom den rörelse till stånd som skulle bli föregångaren till Tredje Internationalen.[22]

Trettioåtta delegater från elva länder, krigförande och neutrala, samlades i Zimmerwald för att stärka sin internationella solidaritet.[23] Den tyska delegationen leddes av många inflytelserika riksdagsmän och medförde hälsningar från den fängslade Karl Liebknecht. Den franska delegationen var mindre imponerande, eftersom de antimilitaristiska grupperna inom det franska partiet var svaga och endast ett fåtal syndikalistledare anlände. Lenin representerade bolsjevikerna, Axelrod mensjevikerna. Rakovskij och Kolarov kom från Balkan och där fanns också polska, schweiziska, holländska, italienska och andra delegater. Normalt skulle en församling av detta slag inte ha betraktats som särskilt representativ, men i en tid när det var ett brott för medborgare från krigförande länder att stå i kontakt med varandra, var blotta faktum att välkända arbetarledare ”skakade hand över taggtråd och blödande skyttegravar” en unik utmaning mot alla krigförande regeringar.

Konferensens deltagare var emellertid mindre eniga om sina syften än resolutionerna gav vid handen. Majoriteten var pacifister, ivriga att stå för sin övertygelse, men inte benägna att gå längre. En minoritet, grupperade kring Lenin som nu för första gången framträdde som förespråkare för en internationell och inte endast rysk socialism, uppmanade konferensen att inta en defaitistisk attityd gentemot alla krigförande regeringar, att mana folken att ”förvandla det imperialistiska kriget till inbördeskrig” och att proklamera behovet av en ny International. Detta vägrade majoriteten att göra. Trotskij var överens med minoriteten på de flesta punkter, även om han inte ville godkänna Lenins revolutionära defaitism. (Det låg i socialismens intresse, skrev han, att kriget skulle sluta ”utan segrare och besegrade”.) Han framhöll vidare att dessa skiljaktigheter borde överbryggas så att konferensen enhälligt skulle kunna fördöma kriget. Detta höll alla med om och Trotskij ombads att skissera ett principuttalande som snart skulle bli berömt som Zimmerwaldmanifestet. I detta skildrade han i upprörda ordalag det krigshärjade Europas nöd och gjorde den kapitalistiska ordningen, regeringarna och de självbedragna socialistpartierna ansvariga för den, och han uppmanade det arbetande folket att vakna upp ur sin chauvinistiska berusning och hejda slakten. Även om det var ett engagerande manifest var dess slutsatser vaga. Det uppmanade inte till inbördeskrig som skulle sätta stopp för det imperialistiska kriget och det nämnde ingenting om den nya Internationalen. Konferensen antog enhälligt manifestet, men Lenins grupp reserverade sig i protokollet.

---

[22] Trotskij beskrev förspelet till Zimmerwaldkonferensen i *Nasje Slovo*, nr 109, 10 maj 1916.

[23] Före konferensens öppnande träffades ryssarna för att diskutera sin representation. *Nasje Slovo* skickade tre delegater: Martov, Trotskij och Manuilskij, som representerade de tre ståndpunkterna inom redaktionen. Lenin ifrågasatte deras kreditiv och Martov och Manuilskij trädde åt sidan till förmån för Trotskij. Konferensen accepterade Trotskij och gav honom full rösträtt, mot Lenins protester. Trotskij omtalade detta med mild förbittring i *Nasje Slovo*, nr 212, 9 oktober 1915.

Slutligen valdes en internationell kommitté som, även om den ännu inte var nominell motståndare till den andra Internationalen, ändå skulle bli kärnan i den tredje.

Endast en god portion tur gjorde det möjligt för Trotskij att i säkerhet återvända till Frankrike. Vid gränsen öppnades hans bagage för undersökning. Där fanns alla dokument från Zimmerwald. En tullkontrollör tog upp dem, men då han såg att det överst låg ett blad med den iögonfallande, patriotiska inskriptionen *Vive le Tsar!*, brydde han sig inte om att undersöka dem vidare. I Zimmerwald hade Trotskij under mötena, där han ofta satt och klottrade på sina pappersark, kopierat dessa ord från en artikel av Gustave Hervé, den franske halvanarkisten, som blivit patriot. I Paris slog censuren ned på rapporterna från konferensen. ”Konferensen har i alla fall ägt rum och det är ett viktigt faktum herr censor”, skrev Trotskij i *Nasje Slovo*. ”Den franska pressen har mer än en gång skrivit att Karl Liebknecht räddat Tysklands ära. Zimmerwaldkonferensen har räddat Europas ära.” ”En dum professor”, fortsatte Trotskij, ”hade skrivit i *Journal des Debats* att konferensen inte hade någon betydelse och att den var betryggande för Tyskland, en lika dum professor på andra sidan Rhen hade skrivit att den inte hade någon betydelse och att den var betryggande för Entenen. Om konferensen var så maktlös och obetydlig, varför har då era överordnade förbjudit varje omnämnande av den? Och varför har ni själva, alla förbud till trots, tvingats börja diskutera den? Ni kommer att fortsätta diskutera den, mina herrar ... Ingen kraft kommer att utplåna den ur Europas politiska liv”.[24] Artikeln blev mer än vanligt stympad av censorn och de vita luckorna upptog mer plats än de tryckta partierna.

Nästan från början av sin vistelse i Paris höll Trotskij, först samman med Martov och sedan ensam, kontakt med de små antimilitaristiska grupperna, främst av syndikalister, ledda av Alfred Rosmer, Pierre Monatte, Bourderon och Merrheim, som senare skulle grunda det franska kommunistpartiet. Trotskij var regelbundet närvarande vid dessa gruppers veckomöten, som noggrant bevakades av polisen. Han lät dem ta del av sina politiska erfarenheter och berättade för dem om bakgrunden till kriget och utvecklingen inom de utländska arbetarrörelserna. Han präglade deras politik och förde in dem i Zimmerwaldrörelsen. Han kom därmed att stå fadder åt det franska kommunistpartiet, med vilket han senare skulle stå i nära kontakt.

Förutom dessa aktiviteter fortsatte han sitt skrivande för *Kievskt tänkande* för att klara livsuppehället. *Kievskt tänkande* stödde kriget och han tvingades därför gå försiktigt fram i sina artiklar för att undvika en brytning med tidningen. Kievredaktören publicerade mer än gärna Pariskorrespondentens fördömanden av den tyska imperialismen, men hans kritik av Entenen var ovälkommen. Trotskij kunde till sina läsare i Ryssland bara säga halva sanningen, som han såg den, den halva som på något sätt passade in i den officiella ryska politiken. Han försökte då och då skriva så att den klipske läsaren skulle kunna gissa sig till den undertryckta hälften. Zimmerwaldmanifestets författare betraktade detta som en i hög grad besvärande position och följaktligen begränsade han sig mer och mer till att skriva reportage och göra rena krigsöversikter.

Han som från Zimmerwald hade trotsat de mäktiga i världen och vars manifest genljöd över hela Europa drog sig inte för sina journalistiska sysslor. Han reste till södra Frankrike och till hamnarna vid Engelska kanalen för att samla intryck och känna på stämningarna bakom stridslinjerna. Som under Balkankriget besökte han sjukhusen för att tala med de sårade och rörde sig bland franska och brittiska soldater på kaféerna och torgen i de små franska städerna. Med aldrig sinande nyfikenhet hörde han på belgiska, franska och serbiska flyktingars upprivande historier och fyllde sina anteckningsböcker med dem. Åter i Paris brukade han dagligen läsa omkring tjugo europeiska tidningar på Café Rotonde, där man

[24] *Nasje Slovo*, nr 218, 19 oktober 1915.

kunde träffa Martov nästan alla tider på dagen. Från Rotonde skyndade han vidare till ett bibliotek för att studera professionella militärtidskrifter och krigslitteratur från Frankrike, England, Italien, Tyskland, Österrike och Schweiz. I dessa resor och studier fann han avkoppling och vederkvickelse och de förberedde honom samtidigt för det stora arbete som låg framför honom. På samma sätt som erfarenheten från kaptenstjänsten hos Hampshire-grenadjärerna hade varit av visst värde för Gibbon, det romerska imperiets historiker, skulle erfarenheten från tiden som samvetsgrann krigskorrespondent bli av värde en dag för Röda Arméns grundare.

Hans krigskorrespondens, som finns tryckt i hans *Verk*, har helt ignorerats efter hans politiska fall. Ändå borde den, samman med hans skrifter från inbördeskriget, förtjäna honom en plats i det militära tänkandets historia. Likt nästan alla marxister, som på allvar fördjupar sig i militära frågor, tog han stort intryck av Clausewitz' klassiska strategiläror. Även om han var amatör hade han den fördelen framför samtida militära experter, clausewitzianer eller anti-clausewitzianer, att han såg striden mellan ekonomiska krafter och politiska regimer bakom själva vapenkonflikten. Och han var mer skarpsynt när det gällde de krigförande nationernas moral.

Nästan från början av kriget förutspådde han, mot rådande expertis, skyttegravkrigets utdragna och blodiga dödläge och förlöjligade de förhoppningar som Clausewitz' tyska epigoner satte till sin armés offensiva styrka.[25] Han delade emellertid inte de typiskt franska illusionerna om en rent defensiv strategi och ett utnötningskrig. Han påpekade att detta försvarstänkande skulle tvinga fransmännen till upprepade, kostsamma och gagnlösa offensiver och att ett utnötningskrig snarare skulle bli mer blodigt än ett vanligt krig. Han förklarade det militära dödläget vara ett resultat av ett jämviktsförhållande mellan fientliga koalitioners ekonomiska resurser. Detta synsätt, som vi endast nödtorftigt kan sammanfatta här, gjorde det möjligt för honom att under de första tre krigsåren med märklig precision förutspå olika militära operationers förlopp. Utsikterna till ett obevekligt strategiskt dödläge förband han med förhoppningarna om en revolution, ty han väntade sig att skyttegravskrigets dödläge skulle dra ut nästan i det oändliga, underminera det gamla samhället och driva folken till förtvivlan och revolt. Ibland föreställde han sig emellertid också en strategisk och teknologisk utveckling som skulle kunna bryta dödläget, men inte förrän senare i kriget, och han förebådade nästan uppfinnandet av stridsvagnen.[26] Ändå överskuggades hans militära tänkande på det hela taget av den långa och alltför verkliga mardrömmen, den som var denna självgenererande, ömsesidiga slakt mellan jämnstarka styrkor, och drömmen skulle fortfara att överskugga tänkandet även under det sista krigsåret när den, som vi skall se senare, skulle föranleda honom att göra viktiga felbedömningar.

Även då han gjorde rent objektiva översikter över krigshändelserna, eller ivrigt tillägnade sig militära teorier, var hans sinne berört av det blödande och sargade Europas tragedi. Detta perspektiv mot krigets "mänskliga faktorer" lyfter hans militära skrifter högt över den professionella nivån. Så t.ex. är hans essä "Taggtråd och Sax" både en teknisk studie i skyttegravskrigföring och en intuitiv och uppslagsrik rekonstruktion av den psykologiska inverkan som detta slags krig har på de enorma arméer som är inbegripna i dem. Det är nästan

[25] L. Trotskij, *Sotjinenija*, vol. IX, s. 7-15.

[26] Vid ett tillfälle förutspådde han att de militära ledarna efter kriget skulle glömma eller förbise detta nya vapen som skulle avgöra kriget. Han var sålunda mycket nära att förutsäga de brittiska och franska generalstabernas åsidosättande av stridsvagnen strax före andra världskriget. Ibid., s. 190. I en sarkastisk bisats avvisade han på förhand den dröm om en Maginotlinje som böljade växa fram ur de franska erfarenheterna från första världskriget. "Fransmännens triumf (i försvarshänseende) är så uppenbar att inte endast militära experter bugar sig för den utan även ... pacifister. En av dessa ... har kommit till den lyckliga slutsatsen att krig kan helt elimineras om staternas gränser förstärks med fortlöpande skyttegravar och avgränsas med kraftig elektrisk ström. Stackars skrofulösa pacifist som söker skydd i skyttegravarna." Loc. cit.

otroligt att författaren till denna essä aldrig hade ens sett en skyttegrav – så inträngande beskriver han dess egendomliga atmosfär, därmed förebådande mycket av vad författare som Remarque, Zweig, Hasek, Sherriff, Barbusse, Gläser och andra skulle skriva efter kriget i självbiografiska romaner och pjäser.

Om, som sagt, Trotskijs litterära öde, och utsträckningen i vilken hans böcker blir lästa eller ej, inte hade varit så intimt förknippade med hans politiska öde och med de sympatier och antipatier som hans blotta namn väcker, skulle han ha haft sin plats i litteraturen enbart på grund av dessa skrifter. Omdömet gäller i synnerhet hans beskrivande stycken. I dessa relaterar hans vanligtvis en enstaka soldats upplevelser och framhäver genom dem betydelsefulla aspekter på kriget. I t.ex. ”Det sjunde infanteriregementet i det belgiska eposet”, skriven i Calais i februari 1915, skildrar han vedermödorna för en viss De Baer, juris studerande från universitetet i Louvain, i vilken han fokuserar hela dramat om invasionen och ockupationen av Belgien. Han följer den unge juristen från krigets utbrott och vidare genom mobiliseringens förvirring, genom fältslag, återtåg, inringningar och flykter, genom en rad egendomliga och ändå helt normala scener, under vilka vi ser och känner inte bara patriotismen, som växer som en naturkraft hos det överfallna folket, utan också folkets lidanden, dess omedvetna och ofta rent slumpartade heroism, en heroism där det tragiska och det komiska vävs samman, och framför allt: krigets gränslösa absurditet. Studenten De Baer får uthärda fruktansvärda plågor i skyttegravarna. Därpå förflyttas han till en krigsrätt för att agera försvarsadvokat för sina soldatkamrater. Han återvänder till skyttegravarna och utmärker sig oförskyllt på slagfältet och dekoreras med stor pompa och högtidlighet. Till slut, som nästan den ende kvarvarande i sitt omringade kompani, överlever han en drabbning utan en skråma och med endast ett par glasögon förlorade under tumultet. Han skickas till ett sjukhus i Frankrike där han befinns vara för närsynt för krigstjänst och blir frikallad. Utkastad av den militära maskinen i ett främmande land finner han inget arbete, och då författaren träffar honom svälter han och är klädd i trasor. Berättelsen är, tack vare sin stora realistiska enkelhet, som ett moderniserat fragment ur *Krig och Fred*. Författaren propagerar inte. Hans hjälte är ingen proletär. De patriotiska känslorna hos de invaderade belgarna beskrivs, i skenbar motsägelse till författarens politiska inställning, med sådan varm sympati att berättelsen utmärkt väl skulle passa in i en patriotisk antologi om det belgiska martyriet. Desto effektivare avslöjar han krigets absurditet.

”Ur en serbs anteckningsbok” är skriven på ett liknande sätt. Där fokuseras den tragiska historien om en annan liten nation, som först omhuldas och sedan exploateras och trampas ned av stormakterna, i berättelsen om Todor Todorovitj, en serbisk bonde från det av Österrike styrda Banat, som deserterat från den österrikiska armén. Todor Todorovitj släpar sig fram jämsides med den flyende serbiska hären, genom brinnande byar och över istäckta berg. Han löper ofta risken att bli skjuten, antingen som desertör och serbisk förrädare av österrikarna, eller som österrikisk spion av serberna. Varje gång lyckas han på ett tragikomiskt vis fly och släpa sig vidare för att på nytt hamna i danteskt infernaliska situationer, tills han nästan blir en symbol för människan, övergiven mitt i ett primitivt barbari som genombrutit civilisationens tunna skal.[27]

I andra essäer, sådana som ”Krigets psykologiska gåtor”, försökte Trotskij leva sig in i det tillstånd som skulle utmärka Europas sinnen efter massakern och förödelsen. Han gissade att männen från skyttegravarna inte skulle få det lätt att anpassa sig till det ”normala” samhället:

[27] Op. cit., s. 87-112. ”Var är den moderne Swift som skall ställa sin satiriska spegel framför det borgerliga Europa?” frågade Trotskij i *Nasje Slovo* (16 maj 1916) och beskrev satiriskt hur ambassaderna, generalstaberna och de tyska och franska akademikerna försökte, var och en för sina patriotiska syften, utnyttja ett jubileum för Cervantes.

> ... den nuvarande katastrofen kommer att lysa blodigt under år, decennier och sekler, och i dess sken kommer kommande generationer att betrakta sitt eget öde, på samma sätt som Europa hittills har känt strålkraften från den stora franska revolutionen och de napoleonska krigen. Men hur obetydliga var inte dessa händelser ... jämförda med vad vi nu åstadkommer eller erfar, och speciellt med vad vi kommer att få uppleva. Det mänskliga sinnet lutar åt det banala. Endast sakta och motvilligt kravlar det sig upp till krönet av dessa kolossala händelser ... omedvetet försöker det reducera deras betydelse så att det lättare skall kunna assimilera dem ... Det är inte vårt sinne som styr de stora händelserna. Tvärtom tvingar händelserna, födda ur en kombination och ett spel och en sammansmältning av stora objektiva historiska krafter, vårt tröga och lata sinne att anpassa sig på ett stapplande och haltande sätt. För detta faktum, så sårande för det storhetsvansinne som är vår andra natur, talar i dag de civiliserade ländernas öden under dånet från kanoner och gevär.[28]

*

Mot slutet av 1915 vidgades klyftan inom Zimmerwaldrörelsen. Minoriteten, ledd av Lenin, avlägsnade sig med större och större eftertryck från de pacifistiska socialisterna och från de ”centrister” som försökte inta en mellanställning. Kontroversen växte i bitterhet då de krigförande regeringarna, stödda av ”socialpatrioterna”, förberedde sig att upplösa Zimmerwaldrörelsen, fängsla dess ledare och anhängare eller sända dem till skyttegravarna. Många ryska emigranter blev upprörda över mensjevikdeputeradenas uppförande i duman – de bolsjevikiska deputeradena hade redan rannsakats och deporterats till Sibirien. Ledaren för mensjevikernas deputerade, georgianen Tjcheidze, hade talat i duman om Zimmerwald och försvarat rörelsen på ett så tvetydigt och halvhjärtat sätt att försvaret närmast blev ett fördömande. Lenin utsatte omedelbart Tjcheidze för skarp kritik och krävde att varje rysk medlem av Zimmerwaldrörelsen skulle göra samma sak.

Bitterheten förvärrades då i Ryssland Vera Zasulitj och Potresov, liksom Plechanov, framträdde som försvarare av kriget. För Trotskij blev detta ett nytt slag och en ny desillusion. Han hade först, av hängivenhet för partiets veteraner, invecklat sig i strider med Lenin, och även om han sedan dess hade vuxit veteranerna över huvudet och haft sina kontroverser med dem, hade hans tillgivenhet för dem inte minskats. Nu såg han hur de alla, med undantag för emigranten Axelrod, ”svek saken”. Han hade haft politiskt samröre även med Tjcheidze före kriget: det var för Tjcheidze som han i ett brev 1913 hade berättat om ”mästerkäbblaren Lenin ... denne professionelle exploatör av den ryska arbetarklassens efterb[29]livenhet ...” Trotskij försökte fortfarande finna förmildrande ursäkter för Tjcheidzes beteende, men med Vera Zasulitj bröt han, som han brutit med Parvus, med tungt hjärta.[30] Mer än en gång måste han fråga sig, vad som hade förmått det gamla gardet att överge sina principer, och om inte Lenin hela tiden haft rätt när han tagit avstånd från dem och gått sin egen väg.

I sin självbiografi beskriver Trotskij sin utveckling mot bolsjevismen som en process, i vilken han av egen kraft kom närmare och närmare Lenin, och han gör inte de medarbetare rättvisa som varit med om att påverka honom. Sanningen, som kan utläsas ur *Nasje Slovo*s sidor, är att han drevs och tvingades i den riktningen av de probolsjeviker inom hans stab som, även om de var män av ringare format, snabbare uppfattade de nya styrkeförhållandena och uppmanade honom att överge sina gamla lojaliteter och att dra slutsatser av den nya situationen.[31]

---

[28] L. Trotskij, *Sotjinenija*, vol. IX, s. 244-8. Dessa ord skrevs i september 1915.

[29] Detta brev till Tjcheidze hittades i den ryska polisens arkiv 1921. Olminskij, som var ansvarig för partiets arkiv, skrev till Trotskij och frågade honom om brevet skulle publiceras. Trotskij avrådde från publicering och sade att det var olämpligt att återuppliva gamla kontroverser, i synnerhet som han inte trodde att han alltid haft fel, i det han skrivit mot bolsjevikerna. Se Trotskijs brev till Olminskij den 6 december 1921 i *The Trotsky Archives*.

[30] *Nasje Slovo*, nr 58, 9 mars 1916.

[31] När Trotskij skrev sin självbiografi 1929 hade de flesta av hans f.d. probolsjevikiska medarbetare i *Nasje Slovo* tagit parti för Stalin mot honom.

> Man borde inte och man behöver inte (skrev en av dem) dela den sekteristiska trångsyntheten i (Lenins grupp) ... men det går inte att förneka att ... i Ryssland, mitt i det intensiva politiska arbetet, är den s.k. leninismen på väg att frigöra sig från sina sekteristiska drag ... och att de arbetargrupper som står i kontakt med *Socialdemokrat* (Lenins tidning) nu utgör det enda aktiva och obrutet internationalistiska styrkan ... För de internationalister, som inte tillhör någon fraktion, finns ingen annan väg än att gå samman med leninisterna, vilket i de flesta fall betyder anslutning till den leninistiska organisationen ... Naturligtvis finns faran att vi genom en sådan sammanslagning kommer att gå miste om vissa värdefulla drag ... men klasskampens anda, som inte lever i något litterärt laboratorium utan i dammet och hettan från den politiska masskampen, kommer att stärkas och djärvt utvecklas.[32]

En annan skribent, själv f.d. mensjevik, försökte förklara varför den ryska socialismens grundare hade förvandlats till ”socialpatriotiska opportunister”. De hade inlett sina politiska och litterära karriärer med att kritisera narodnikernas frivillighetsutopier och det hade fortsatt att prägla deras synsätt. I sin polemik mot narodnikerna hade de i så hög grad koncentrerat sig på de ”objektiva villkoren”, på vad som var och inte var historiskt möjligt i Ryssland, att de blivit slavar under sin egen determinism. Mensjevikerna hade utan tvivel visat goda sidor när det gällt att analysera Rysslands sociala villkor och försöka europeisera rörelsen (goda sidor, tillade skribenten, som Trotskijs *Pravda* delade med dem). Men de glömde fullkomligt bort att odla den revolutionära vilja som förändrar de sociala villkor inom vilka den verkar. Principen om vilja och handling var lika väsentliga för den marxistiska doktrinen som dess determinism och denna princip, avslutade skribenten, var förkroppsligad i Lenins grupp. Det var därför mensjevikerna drivits med av händelsernas ström, mot sitt socialpatriotiska nederlag, medan bolsjevikerna hade haft styrkan att motstå strömmen.[33]

Lozovskij och i synnerhet Manuilskij resonerade på samma sätt. Manuilskij, som fortfarande vägrade att acceptera leninismen som ”den färdiga och definitiva formen för den nya internationalistiska ideologin” och som fortfarande kritiserade den för dess ”nationella trångsynthet och grova ofullgångenhet”, hävdade trots detta att bolsjevismen, genom sitt poängterande av viljan och handlingen, rättmätigt hade blivit den ryska revolutionära rörelsens kärna. ”Historien”, skrev han, ”har placerat den ryska arbetarklassen i en position som är mer gynnsam för revolutionära initiativ än den position som det västerländska proletariatet har befunnit sig i ... Den har pålagt oss högre förpliktelser än den pålagt den europeiska arbetarrörelsen”. Desto mer påkrävande var det att finna ett gemensamt språk med Lenins grupp. Utan att nämna Trotskij vid namn kritiserade Manuilskij honom försiktigt för hans försök att ursäkta Tjcheidzes och de andra mensjevikdeputeradenas tvetydiga beteende.[34] Det är alldeles uppenbart att dessa påverkningar berörde Trotskij. Om avsmaken för den ”sekteristiska” och typiskt ryska sidan hos bolsjevismen dröjde kvar hos en person som Manuilskij, fanns den än starkare hos Trotskij. Men även han förespråkade nära samarbete med ”den mycket aktiva och inflytelserika leninist-gruppen”, även om han fortfarande var rädd för att dras in i den.[35] När han gjorde närmandet till bolsjevikerna till en redaktions-politisk fråga avgick till slut, efter många ”ultimata och motultimata”, en harmsen Martov från *Nasje Slovo*.[36] Därmed upplöstes ännu en gammal vänskap och Trotskij tog ytterligare ett steg närmare Lenin och den Tredje Internationalen.

---

[32] *Nasje Slovo*, nr 15, 19 januari 1916.
[33] Författaren till denna artikel var K. Zalewski, en polsk socialist, som före kriget hade ställt sig på de mensjevikiska likviderarnas sida. *Nasje Slovo*, nr 35, 36, 11 och 12 februari 1916.
[34] *Nasje Slovo*, nr 75-78, 29 mars - 1 april 1916. Trotskij fortsatte att försvara Tjcheidze i osignerade ledare i samma nummer.
[35] Ibid., nr 89, 14 april 1916.
[36] Ibid., nr 93, 19 april 1916.

Emellertid hade varken Trotskij eller Lenin ännu bestämt sig för att omedelbart, och i vilket fall, lämna den Andra Internationalen. På våren 1916 sammankallade äntligen Internationalens ledare, oroade av det gensvar som Zimmerwaldrörelsen väckt, sin huvudorganisation till ett möte i Haag. I *Nasje Slovo* uppmanade Lozovskij de ryska socialisterna att bojkotta konferensen eller delta i den endast för att demonstrativt förklara sig ovilliga att på nytt gå in i förkrigsorganisationen. I ett svar, som är av stort intresse för den Tredje Internationalens historiker, vädjade Trotskij om en försiktigare attityd: ”... det är möjligt att vi, vänstern, befinner oss i en ställning som tillåter oss att med massorna bakom ryggen vägra närvara vid Haagkonferensen. Vi skulle då kunna fara dit bara för att demonstrera ... som Lozovskij, dömande saken i förtid, ensidigt råder oss att göra. Men det är också möjligt att styrkeformationerna inom arbetarrörelsen kommer att tvinga oss att för en tid inta ställningen som vänsterflygel inom *deras* International (d.v.s. den Andra).”[37] Han påminde om att Zimmerwaldrörelsen inte hade uppstått som ett medvetet försök att grunda en ny International. Trotskijs inställning i denna fråga var en aning mindre definitiv än Lenins. I slutet av april 1916 dominerade Lenin fullständigt Zimmerwaldrörelsens andra konferens, hållen i Kienthal, i Schweiz. Trotskij var inte närvarande – denna gång tillät de franska myndigheterna honom inte att åka över gränsen. Men som en utmaning mot den härjande censuren uttalade han i *Nasje Slovo* sin solidaritet med Kienthalresolutionerna.[38]

Det fanns fortfarande, när det gällde de större frågorna, åsiktsskillnader mellan Trotskij och Lenin. Den första rörde frågan om den revolutionära defaitismen. ”Revolutionen är inte intresserad av någon ytterligare ansamling av nederlag”, skrev Trotskij, medan Lenin företrädde åsikten att Rysslands militära nederlag skulle gynna revolutionen. På ytan tycktes här två extremt motsatta synsätt ha drabbat ihop och så framställer också de stalinistiska historikerna saken. Men i själva verket gällde frågan skillnader i propagandistisk inställning och inte i val av politisk linje. Både Lenin och Trotskij uppmanade socialisterna att förvandla kriget till en revolution och att spricka sina idéer och synpunkter bland arbetare och soldater, även om det skulle försvaga deras land militärt. Båda höll med om att faran för ett nationellt nederlag inte borde hindra socialisten från att göra sin plikt. Trots all den provokativa tyngd, som Lenin gav sin defaitism, uppmanade han inte sina anhängare att ge sig in på, eller uppmuntra andra att ge sig in på, sabotage, deserteringsmanövrer eller andra klart defaitistiska verksamheter. Han framhöll endast, att även om en revolutionär agitation skulle försvaga Rysslands militära styrka, var det de ryska socialisternas hedersplikt att ta denna risk i hopp om att tyska revolutionärer skulle göra samma sak, så att de imperialistiska regeringarna till slut skulle besegras genom internationalisternas gemensamma ansträngningar. Ett nederlag för ett land skulle sålunda vara enbart en episod i revolutionens framryckning från land till land. Trotskij, och med honom många av Lenins anhängare, vägrade att så kategoriskt koppla ihop revolutionens öde med olika nederlag.[39] Det räckte, menade Trotskij, med att oavsett den militära situationen predika och förbereda revolutionen. Varje inställning, sedd från deras synpunkt som försvarade den, hade sina fördelar och nackdelar. Trotskijs icke-defaitistiska inställning befriade internationalisten från förhandsanklagelsen att han hjälpte och understödde fienden. Lenins inställning var, trots de uppenbara taktiska olägenheter den förde med sig, bättre lämpad för att göra revolutionären immun mot all krigisk patriotism och upprätta en oöverstiglig mur mellan honom och hans motståndare. 1917 sammansmälte dessa två slag av krigsmotstånd utan kontroverser eller friktioner i bolsjevikpartiets politik.

---

[37] Ibid., nr 97, 23 april 1916. Till stöd för sin inställning citerade Trotskij *Kommunisten*, en bolsjeviktidning utgiven av Bucharin, som hade givit uttryck åt liknande åsikter.
[38] Ibid., nr 111, 115, 12 och 17 maj 1916. Se också numret den 2 september 1916.
[39] *Nasje Slovo*, nr 68, 21 mars 1916; *Sotsial-Demokrat*, nr 50.

En annan stridsfråga gällde idén om ”Europas Förenta Stater”. Även om denna har kommit att betraktas som trotskismens särmärke, hade Lenin, redan i september 1914, haft den med bland sina egna teser om den socialistiska krigspolitiken.[40] ”Europas Förenta Stater” sammanfattade både Lenins och Trotskijs orubbliga förhoppning att hela Europa vid krigsslutet skulle svepas med av en proletär revolution. Men Lenin protesterade mot det sätt varpå Trotskij formulerade tanken, eftersom Trotskij på samma gång tycktes antyda, att revolutionen kunde bryta ut i Ryssland endast i samband med en europeisk revolt. Ett sådant synsätt påpekade Lenin, skulle kunna bli en ursäkt för passivitet och leda socialisterna i vilket land som helst att lugnt vänta tills ”de andra började”. Eller också skulle det kunna omfatta även den pacifistiska illusionen att Europas Förenta Stater kunde upprättas på en kapitalistisk och inte en socialistisk grund. Revolutionen, skrev Lenin, skulle mycket väl kunna utvecklas och nå framgång i Ryssland, innan den spred sig till resten av Europa, eftersom ”ojämnheten i den ekonomiska och politiska utvecklingen är en ofrånkomlig lag inom kapitalismen”. Det var inte helt utan skäl som Trotskij utsattes för denna kritik eftersom han, hänryckt över det grandiosa perspektivet mot en enad socialistisk kontinent, hade menat att kriget, ”genom att bryta upp nationalstaten, också skulle förstöra den nationella basen för en revolution”.[41] Om hela inriktningen i Trotskijs resonemang hålls i åtanke, förefaller emellertid den tolkning, som Lenin gav dessa ord, felaktig, eftersom Trotskij hela tiden hade hävdat att den ryska revolutionen skulle bli den första segerrika och att den sedan skulle stimulera till revolutioner på andra håll.

På Lenins kritik svarade Trotskij: ”Att inget land i sin kamp passivt bör invänta andras stridshandlingar är en grundläggande tanke som det finns anledning att upprepa ... Vi måste, utan att invänta andra, börja kampen i vårt land och i den fasta förvissningen att vårt initiativ skall bli en sporre ... för andra länder.”[42] Fortsättningsvis utvecklade han ett resonemang som innehöll fröet till en kontrovers, inte med Lenin, utan med hans efterträdare. Det var riktigt, skrev Trotskij, att kapitalismen hade utvecklats ”ojämnt” och därför var det troligt att revolutionen först skulle segra i ett land. Men ”ojämnheten i utvecklingen är i sig själv ojämn”. Vissa europeiska länder hade nått längre än andra ekonomiskt och kulturellt. Men Europa som helhet var mer utvecklat än Afrika och Asien och mognare för en socialistisk revolution. Det fanns därför ingen anledning att fundera över utsikterna till en revolution som ständigt eller under lång tid skulle begränsas till ett enda land. Det fanns ingen anledning att falla in i ”den nationella och revolutionsmessianska stämning som föranleder en att se den egna nationalstaten som förutbestämd att leda människosläktet mot socialismen. Om en segerrik social revolution verkligen vore tänkbar inom en enda ... nations gränser, skulle denna messianska attityd ... ha sitt relativa historiska berättigande.” ”Att slåss för ett bevarande av den nationella basen för en social revolution, med metoder som hotar att avskära proletariatets internationella band, är att undergräva revolutionens grundvalar. *Revolutionen måste börja på nationell grund men kan inte, med tanke på de europeiska staternas ekonomiska och militärpolitiska beroende av varandra, slutföras på en sådan grund.*”[43]

Lenin hade ingen invändning mot denna attityd. Vad vi nu finner anmärkningsvärt i Trotskijs yttrande, är hans negativt formulerade förhandskännedom om ”den nationella och revolutionsmessianska stämning”, som uppfattar ”den egna nationalstaten som förutbestämd att leda

[40] Lenin, *Sotjinenija*, vol. XXI, s. 4.
[41] *Nasje Slovo*, nr 23, 24 februari 1915.
[42] Ibid., nr 87, 12 april 1916.
[43] Loc. cit.

mänskligheten mot socialismen”. Stalin skulle under senare år bli exponenten för denna stämning.[44]

*

Andra året av Trotskijs vistelse i Paris gick mot sitt slut, när den franska polisen den 15 september förbjöd *Nasje Slovo*. Nästa dag beordrades Trotskij själv lämna landet. Socialistiska deputerade protesterade hos premiärministern, Aristide Briand, och lyckades uppskjuta verkställandet av ordern. Juridiskt fanns ingen grund för utvisningen. *Nasje Slovo* hade inte kunnat säga mer än vad censuren tillåtit den att säga, och även om Trotskij ofta hade grälat och drivit med censorn, hade han till punkt och pricka följt de direktiv han fått. Ej heller såg den franska regeringen särskilt allvarligt på Trotskijs kontakter med de ännu svaga franska antikrigs-grupperna. Men den tsaristiska ambassaden intrigerade mot de revolutionära emigranterna och fransmännen gav viljelöst vika för sina allierades önskemål. En händelse understödde ambassadens intriger. Ett myteri, delvis provocerat av en hemlig agent från den ryska polisen, hade brutit ut bland ryska soldater som landstigit i Marseille, och det ansågs att myteristerna hade handlat under inflytande från *Nasje Slovo*. Trotskij var rädd för att fransmännen skulle utlämna honom till Ryssland. I sex veckor försökte han förgäves få tillstånd att komma in i Schweiz eller Italien, eller att resa via England till Skandinavien, då han den 30 oktober häktades av två polisagenter och deporterades till spanska gränsen.

Före utvisningen riktade han ett ”Öppet brev” till Jules Guesde, den franska marxismens banbrytare, som hade blivit krigsminister:

> Är det möjligt för en uppriktig socialist att inte bekämpa er?
>
> I en tid, då det borgerliga samhället – vars dödliga fiende ni, Jules Guesde, en gång var – totalt har avslöjat sin sanna natur, har ni förvandlat det socialistiska partiet till en kör som fogligt ackompanjerar det kapitalistiska banditgängets koryféer ... Den socialism som en gång representerades av Babeuf, Saint-Simon, Fourier, Blanqui, Paris-kommunen, Jaurès och Jules Guesde – ja, även av Jules Guesde – har till slut funnit sin Albert Thomas för överläggningar med tsaren om det säkraste sättet att erövra Konstantinopel ... Stig ned, Jules Guesde, från er militära bil, gå ut ur den bur där ni har blivit instängd av den kapitalistiska staten, och se er om litet grand. Kanske ödet för en gångs skull, och för sista gången, kommer att ha medlidande med er framskridna ålder och låter er få höra det dämpade ljudet av kommande händelser. Vi inväntar dem, vi frammanar dem, vi förbereder dem.[45]

Han kom in i Spanien och hoppades kunna fortsätta därifrån till Italien och Schweiz – hans italienska vänner försökte fortfarande ordna inresetillstånd för honom. Men samtidigt som fransmännen hade tvingat honom över gränsen till Spanien, hade de informerat den spanska polisen om att en ”farlig anarkist” hade tagit sig in i deras land. Han stannade en dag i San Sebastian och med bedrövad ironi betraktade han på sitt hotell en tavla, ”*La Muerte del Pecador*” (”En syndares död”), som hängde över hans säng. Därifrån fortsatte han till Madrid, där han drev omkring i tio dagar i väntan på nyheter från Italien, blandade sig med glada och stojande folkmassor, betraktade pittoreska ceremonier och gjorde anteckningar. Han kunde ingen spanska och hade inga bekanta i Madrid, utom en fransk socialist, som arbetade där som direktör för ett franskt försäkringsbolags spanska agentur. Den 7 november – nästa år skulle han just denna dag leda bolsjevikrevolutionen – tillbringade han på Pradomuséet, där han

---

[44] Trotskij tog naturligtvis för givet att möjligheten av ett kapitalistiskt Europas Förenta Stater var utopisk. Den ryska imperialismen, skrev han, strävade efter att ena den gamla kontinenten under sin överhöghet. Men även om detta lyckades, skulle resultatet bara bli en militär tvångsallians och en obligatorisk tullunion, ”en parodi på Europas Förenta Stater, skriven i eld och av den tyska militarismens svärd”. Endast en socialistisk revolution skulle kunna åstadkomma ett frivilligt förbund mellan folken. *Nasje Slovo*, nr 29, 4 februari 1916.

[45] Citerat av Alfred Rosmer i ”Trotskij under första världskriget” i *The New International*, september-oktober 1950.

nedtecknade sina betraktelser över det ”eviga” elementet i det klassiska spanska måleriet, kontrasterat mot den mindre majestätiska men mer intima och raffinerade charmen hos de franska impressionisterna.

Två dagar senare, under ett besök på en idrottstävling, observerades han av en polisagent och arresterades. Eftersom han fruktade, att den spanska polisen skulle sätta honom på en båt till Ryssland, avsände han telegram och protestbrev till höger och vänster. I ett brev till den spanske inrikesministern förklarade han, med sedvanligt eleganta vändningar och ironier, att han inte kunde någon spanska, inte hade träffat en enda spansk medborgare, inte hade publicerat en enda rad i Spanien och endast hade besökt muséer och kyrkor. Det enda skäl för hans arrestering, som delgavs honom av chefen för Madrids polis, var att hans ”åsikter var litet för avancerade för Spanien”. Den socialistiska och republikanska pressen började kräva hans frigivning. Efter tre dagar beordrades han att fortsätta under eskort till Cádiz. Där tilläts han, under svag och nästan farsartad polisbevakning, att röra sig fritt i väntan på första bästa båtlägenhet att lämna landet med.[46]

I Cádiz tillbringade Trotskij sex veckor med att bombardera den spanska regeringen med protester och fördriva tiden i sällskap med en polis på ett gammalt bibliotek där tystnaden var så total att ”man kunde höra bokmalen äta sig igenom banden”. Han hängde över gamla franska och engelska böcker, gjorde anteckningar och kopierade särtryck om spanska revolutioner och kontrarevolutioner, om deras inverkan på tjurfäktningar, om den spanska liberalismens misslyckande och om stormakternas intriger på halvön.[47] Till slut anlände en båt destinerad till Kuba. Han vägrade gå ombord på den och efter nya protester och några spända ögonblick tilläts han stanna tills en båt på väg till Förenta Staterna kom in. Just då skrev hans italienska vänner och sade att de snart hoppades ha ordnat hans visa till Italien och Schweiz. ”Nu när jag är i Cádiz”, anmärkte han, ”blir hela Europa gästvänligt mot mig”. Den 20 december tilläts han fara, än en gång under poliseskort, till Barcelona dit hans fru och två söner anlänt från Paris. Från Barcelona avreste han med sin familj på ett gistet spanskt fartyg fullastat med välbärgade desertörer och utblottade ”icke-önskvärda” personer från alla Europas länder. Fartygets neutrala flagg erbjöd åtminstone ett visst skydd mot tyska ubåtar. På årets sista dag passerade båten Gibraltar.

”Detta är sista gången”, skrev Trotskij till Alfred Rosmer, ”som jag ger den gamla kanaljen Europa ett ögonkast”.

*

En kylig och regnig söndagsmorgon, den 13 januari 1917, steg han i land i New Yorks hamn. Den ryska socialistkolonin välkomnade entusiastiskt författaren till Zimmerwaldmanifestet. Hälsningarna och ovationerna ville aldrig ta slut.[48]

Trotskij ”såg härjad ut. Han hade blivit äldre och det fanns spår av utmattning i hans ansikte”, säger den rysk-amerikanske kommunisten M. Olgin, som hade besökt honom i Wien fem år tidigare. ”Hans konversation kretsade kring den internationella socialismens sammanbrott.” Detta var också temat i de föreläsningar som han, strax efter sin ankomst, höll för ryska, finska, lettiska, tyska och judiska socialister i New York, Philadelphia och andra städer.

---

[46] I Madridfängelset skrev han långa stycken i sin dagbok, i vilka han humoristiskt skildrade fängelset, dess administration, dess interner och sina egna bråk med fångvaktarna. En av internerna var en ”Tjuvarnas Konung” som hade ”opererat” över halva jordklotet och som behandlades med vördnad av fångarna och vakterna. ”Kungen” ville höra vad Trotskij trodde att Kanada hade att erbjuda en företagsam tjuv - naturligtvis måste en flerspråkig pacifist och anarkist kunna säga det. ” ‘Kanada?’ svarade jag tvekande, ‘det är klart, där finns många bönder och en ung bourgeoisie, som likt den schweiziska borde ha en starkt utvecklad känsla för ägodelar! ‘ ”

[47] Efter ett besök i Cádiz’ gamla hamn, där han varit vittne till ett brutalt slagsmål, anmärkte han i sin dagbok: ”Gigantiska domkrafter måste till för att höja massornas kultur.”

[48] A. Ziv, op. cit., s. 68-69.

Han slog sig ned med sin familj i en våning som han hyrde (för 18 dollar i månaden) på 164:e gatan i Bronx. Den billiga våningen erbjöd familjen en ovanlig lyx: för första gången i sitt liv hade den blivande revolutionsledaren en telefon i sitt hem. Diverse amerikanska författare har lämnat oss mycket subjektivt färgade skildringar av Trotskijs liv i New York: en minns honom som en svältande skräddare, en annan som diskare på en restaurang och ytterligare en som filmskådespelare. Trotskij förnekade sanningshalten i dessa historier, och personer som Ziv och Olgin, som vid denna tid stod honom nära, ger heller inget belägg för dem i sina memoarer. Han tjänade sitt uppehälle som journalist och föreläsare.[49]

De ryska emigranterna publicerade i New York en dagstidning, *Novij Mir* (Ny Värld), som redigerades av Bucharin, Kollontaj och Volodarskij. Trotskij blev omedelbart denna tidnings stöttepelare. Detta var hans första närmare samarbete med någon bolsjevikkrets. Bucharin hade bott i Wien, samtidigt som Trotskij där publicerat sin *Pravda*, men fraktionsstridernas bitterhet hade skilt dem åt. Nu förenades de i en vänskap som skulle upplösas, om än inte helt, först åtta år senare, när Bucharin blev Stalins bundsförvant. Kollontaj hade, från att ha varit mensjevik, blivit en av Lenins mest fanatiska anhängare. Även Volodarskij, en ryss-amerikan som beskrev sig själv som ”en amerikansk arbetare till ursprung och levnadssätt”, kände sig starkt dragen till bolsjevismen – han skulle komma att införa något av den amerikanska ivern och organisationsförmågan i bolsjevikrevolutionen. Trotskij identifierade sig med denna grupp men ännu inte med bolsjevikpartiet.

Under sin vistelse i USA, som varade något mer än två månader, hade han endast få tillfällen att studera livet i USA och han fick, som han själv sade, ”möjlighet att kasta endast en snabb blick in i den smältugn där människors öden skall smidas”. Han var fascinerad av New York och imponerad av det statistiska vittnesmålet om den amerikanska rikedom som snabbt vuxit upp efter krigets utbrott. Men hans själ och hjärta fanns hos den ”gamla kanaljen Europa”. ”Det är ett faktum”, sade han vid ett möte, ”att Europas ekonomiska liv håller på att skakas i sina grunder, medan den amerikanska rikedomen växer. När jag med avund ser på New York – jag har inte upphört att känna mig som europé – undrar jag oroligt: ‘Kommer Europa att kunna tåla allt detta? Kommer det inte att förfalla och bli föga bättre än en kyrkogård? Och kommer inte världens ekonomiska och kulturella gravitationscentra att flyttas till Amerika?’ ”[50] Då och under resten av sitt liv drömde han om det stora och originella bidrag som Förenta Staterna skulle ge marxismen och socialismen, ett bidrag som i omfång och inneboende energi skulle överträffa det som landet hade givit och nu gav åt kapitalismens utveckling. Men just då föreföll honom de amerikanska socialistsekterna trånga, bleka, löjligt småstadsaktiga och ledda av en sällsamt socialistisk Babbitt-variant, som ”kompletterar sina affärsaktiviteter med torftiga söndagsbetraktelser över mänsklighetens framtid”. Som en ”Babbitternas Babbitt” beskrev han t.ex. Hillquit, denne ”idealiske socialisttalesman för framgångsrika tandläkare”. Enda undantaget var Eugene Debs, banbrytaren och martyren, som, om än dålig marxist, hade den ”outsläckliga inre låga som var hans socialistiska idealism ... Varje gång vi träffades, omfamnade och kysste han mig ...” [51]

*

I början av mars 1917 kom de första förvirrade nyheterna om ”oroligheter” i den ryska huvudstaden. På grund av ett avbrott i kommunikationerna rapporterade fortfarande telegrambyråerna endast om ”hungerupplopp”. Men redan den 13 mars skrev Trotskij i *Novij Mir*: ”Vi är vittnen till början av den andra ryska revolutionen. Låt oss hoppas att många av oss

[49] En lustig ”hågkomst”, publicerad i *New York Herald Tribune* (14 februari 1932), beskriver Trotskij i rollen som stins i filmen ”My Official Wife”. Som skådespelare, säger författaren, var Trotskij ett ”fiasko”, i avsaknad av personlighet och sex appeal, en ”blyg, tillbakadragen man” som aldrig talade politik eller socialism.
[50] L. Trotskij, *Moja Zjizn*, vol. I, s. 308.
[51] Ibid., vol. I, s. 313.

kommer att deltaga i den.” En feberaktig spänning grep den ryska kolonin och möte följde på möte. ”Vid alla dessa möten”, skrev doktor Ziv, numera mensjevik och ”socialpatriot”, ”var Trotskijs tal den främsta händelsen och den naturliga höjdpunkten. Mötena blev ofta flera timmar försenade för att Trotskij deltog i andra möten som hölls samtidigt ... men publiken väntade tålmodigt på honom, törstande efter de ord som skulle kasta ljus över den betydelsefulla händelse som hade inträffat i Ryssland.”[52] Ända från början, berättar Ziv harmset, angrep Trotskij den provisoriska regering, under prins Lvov, som just hade konstituerats. Var det inte en skam, utropade han vid mötena, att revolutionens första utrikesminister skulle vara Miljukov, som hade kallat den röda fanan en röd trasa, och att dess första krigsminister skulle vara Gutjkov, som hade krupit för Stolypin? Kerenskij, den ende vänstermannen i denna regering, var endast dess gisslan. ”Vad har hänt med Trotskij? Vad vill han?” frågade Zivs vänner häpet.

Hur Trotskij emottog revolutionen, och vad han väntade sig av den, kan utläsas ur hans artiklar i *Novij Mir*. Under de två veckor som förlöpte, mellan den första nyheten om ”hungeruppploppen” i Petrograd och hans avfärd från New York, redogjorde han utförligt och tydligt för de grundidéer som han skulle utveckla under årets lopp. När sammansättningen av prins Lvovs regering blev känd, och när denna regering uppmanade alla att återgå till ordningen, skrev han: ”Revolutionens mäktiga skred har börjat och ingen mänsklig kraft i världen kan hejda det.” Liberalerna fruktade att den folkrörelse, som givit dem makten, skulle dränka dem. De krävde därför ett slut på revolutionen, ”som om dess järnkvast redan hade sopat bort allt reaktionärt skräp som under sekler hopat sig” runt tsarens tron. ”Nationen kommer nu att resa sig, grupp efter grupp, alla som varit förtryckta, utan arvedel, bedragna ... I spetsen för Rysslands folkmassor kommer det revolutionära proletariatet att genomföra sitt historiska arbete: det kommer att kasta ut den monarkistiska reaktionen var den än försöker ta skydd, och det kommer att sträcka ut sin hand till proletariatet i Tyskland och hela Europa. Det är nödvändigt att likvidera inte endast tsardömet utan även kriget.”[53]

Han anklagade den första revolutionsregeringen för att ha ärvt tsardömets imperialism och dess planer vad gällde Balkan och Dardanellerna, och han hälsade hoppfullt den nyupprättade Petrogradsovjeten som den potentiella regering som skulle stå upp mot den gamla administrationen, nu ledd av kadeterna (de konstitutionella demokraterna). När det blev uppenbart att sovjeten, styrd av mensjevikerna och med Tjcheidze som ordförande, stött prins Lvovs regering och sagt ja till dess utrikespolitik, angrep Trotskij häftigt både Tjcheidze, som han så nyligen hade försvarat mot bolsjevikerna, och Kerenskij, den ”unge advokat från Saratov ... som inte väger stort i revolutionens vågskål”. Mensjevikerna och socialrevolutionärerna åkallade bondeklassens patriotism för att rättfärdiga sitt stöd för kriget. Men, skrev Trotskij, det var inte bondeklassens påstådda patriotism utan dess jordhunger som var det viktiga. Tsardömet, godsherrarna och bourgeoisin hade gjort sitt bästa för att förleda bönderna från en agrar revolution till ett imperialistiskt krig. Det var socialismens uppgift att leda tillbaka bönderna från kriget till den agrara revolutionen. ”Godsherrarnas jord och inte Konstantinopel”, kommer soldatproletären att säga till soldatbonden.[54] I en essä skriven för *Zukunft*, en amerikansk-judisk socialistisk månadstidskrift, uttryckte Trotskij detta än tydligare: ”Bondemassorna kommer att resa sig i byarna och, utan att invänta beslut från den lagstiftande församlingen, börja kasta ut de stora godsherrarna från deras egendomar. Alla ansträngningar att försöka få ett slut på klasskriget ... kommer att vara fruktlösa. Kälkborgaren tror att det är revolutionärerna som skapar en revolution och kan sätta stopp för den när de så önskar.”[55]

---

[52] A. Ziv, op. cit., s. 80.
[53] L. Trotskij, *Sotjinenija*, vol. III, del 1, s. 5-7.
[54] Op. cit., s. 17-20.
[55] Op.cit., s. 27-28.

På detta sätt insåg han, ett världshav och en kontinent från händelsernas mitt och tvärs genom virrvarret av dunkla och motsägande rapporter, vilken riktning utvecklingen rörde sig i, formulerade revolutionens problem och pekade tveklöst ut dem som han nu ansåg vara dess fiender, även om de i går hade varit hans vänner. Den fråga som han fortfarande måste besvara var: Vilket var det verkliga revolutionspartiet, hans parti?

Efter att med så stor framsynthet och precision ha tecknat en bild av revolutionen, drog han emellertid en slöja av dröm och fantasi över bilden. Han omhuldade ömt sin förhoppning om det europeiska proletariatets uppror och han såg revolten i Petrograd som endast en föregångare till det. Denna förhoppning låg bakom alla hans tankar. Den skulle ge honom vingar när han steg mot höjden. Dess omintetgörande skulle långt senare bryta ned honom och krossa honom. I *Novij Mir*s spalter kan vi iaktta Trotskij i den första av hans många brottningar med illusionen. Strax innan han lämnade New York försökte han svara kritiker som ihärdigt hävdade att Ryssland, även under prins Lvovs regering, måste försvaras mot kaisertruppernas invasion. Trotskij vidhöll fortfarande sitt motstånd mot allt krig:

> Den ryska revolutionen (svarade han kritikerna) representerar en oändligt större fara för Hohenzollern än det imperialistiska Rysslands begär och planer. Ju förr revolutionen kastar bort den chauvinistiska mask, som Gutjkov och Miljukov tvingat på den, och ju förr den visar sitt rätta proletära ansikte, desto kraftfullare kommer det gensvar att bli som den möter i Tyskland, desto mindre kommer Hohenzollern att önska och vara i stånd att strypa den ryska revolutionen och desto mer kommer han att få av sina egna inrikespolitiska problem.
>
> – Men vad kommer att hända (frågar kritikern) om det tyska proletariatet inte lyckas resa sig? Vad tänker ni då göra?
>
> – Ni tror alltså att den ryska revolutionen kan äga rum utan att inverka på Tyskland . ...? Det är fullständigt osannolikt.
>
> – Men ändå, vad kommer att hända om det nu inte blir så?
>
> – Vi behöver verkligen inte bry våra hjärnor med ett så osannolikt problem. Kriget har förvandlat hela Europa till ett kruthus av social revolution. Det ryska proletariatet kastar nu in en flammande fackla i detta kruthus. Att anta att detta inte kommer att orsaka någon explosion är att tänka tvärtemot den historiska logikens och psykologins lagar. Men om det otroliga skulle hända, om den konservativa, socialpatriotiska organisationen skulle förhindra den tyska arbetarklassen från att inom den närmaste framtiden resa sig mot de härskande klasserna, då skulle naturligtvis den ryska arbetarklassen försvara revolutionen med vapen i hand ... och föra krig mot Hohenzollern och uppmana det tyska broderproletariatet att resa sig mot den gemensamma fienden ... Uppgiften skulle bli att försvara inte fosterlandet utan revolutionen och att föra den till andra länder.[56]

Varje gång han försökte besvara frågan ”Vad händer om det inte blir någon revolution i Tyskland?” undvek han alltså att ta ställning till den. Han tycktes lämna sin dröm endast för att återvända till den, överge sin förhoppning endast för att vinna den på nytt. Han såg inga utsikter, inget hopp och inget liv bortom den europeiska revolutionen.

Den 27 mars, dagen efter en högljudd avskedsfest med en flerspråkig grupp socialister, lämnade Trotskij, hans familj och en liten grupp andra emigranter New York ombord på det norska fartyget *Christianiafjord*. För första gången i sitt liv reste han ”ståndsmässigt”, eftersom han utan svårighet hade erhållit alla nödvändiga handlingar, det ryska inresetillståndet och ett brittiskt transitvisum, och han väntade sig en resa utan intermezzon. Desto större blev hans förvåning när *Christianiafjord* den 3 april kastade ankar utanför Halifax, Nova Scotia, och brittisk marinpolis med våld avförde honom och hans, familj från fartyget, transporterade honom till ett läger för tyska krigsfångar vid Amherst och satte hans fru och barn under sträng bevakning. Även de andra ryska emigranterna, som hade åtföljt honom,

[56] Op. cit., s. 17-20.

förhindrades från att fortsätta resan. De hade alla vägrat att inför den brittiske förhörsledaren uppge vad de hade för politiska åsikter och vad de tänkte göra i Ryssland. Detta, hävdade de, hade inte den brittiska marinpolisen något att göra med.

Från lägret telegraferade Trotskij protester till den ryska regeringen och den brittiske premiärministern, men hans meddelanden konfiskerades ögonblickligen och nådde aldrig sina mål. Trots det blev interneringen en politisk skandal. Petrogradsovjetens mensjevikexekutiv krävde Trotskijs frigivning: ”Rysslands revolutionära demokrati”, förklarade den, ”väntar otåligt på sina frihetskämpars återkomst och kallar dem till sina baner som genom livslånga ansträngningar har förberett tsardömets fall. Men de engelska myndigheterna tillåter vissa emigranter att passera och håller kvar andra ... Den engelska regeringen ingriper därmed på ett oacceptabelt sätt i Rysslands inre angelägenheter och förolämpar den ryska revolutionen genom att beröva den dess trognaste söner.” Protestmöten hölls över hela Ryssland och Miljukov, utrikesministern, bad den brittiske ambassadören att frige Trotskij. Två dagar senare tog Miljukov emellertid tillbaka sin begäran, i vetskap om att han inte hade annat än fiendskap att vänta av Trotskij.[57] Under tiden rasade denne, allt medan interneringen förlängdes till nästan en månad, och han avfyrade protester och förolämpningar mot lägeradministrationen. Det fanns 800 tyska fångar i Amherst, matroser från sänkta ubåtar. Trotskij höll tal till dem, förklarade Zimmerwaldidéerna för dem och berättade för dem om den kamp mot kaisern som Karl Liebknecht förde i Tyskland. Lägret genljöd av hans tal och tillvaron där förändrades till ett ”evigt möte”.[58] På de tyska officerarnas begäran förbjöd lägerkommendanten Trotskij att tala till fångarna. ”Sålunda”, hånade Trotskij, ”ställde sig den engelske översten omedelbart på den hohenzollernska patriotismens sida”. Mer än 500 matroser undertecknade en protest mot förbudet. Slutligen tvingades Miljukov efter en mängd tafatta manövrer och intriger att förnya kravet på Trotskijs frigivning. Den 29 april lämnade Trotskij Amherst, sedan han följts till lägerportarna av jublande tyska matroser och toner ur *Internationalen*, spelad av deras orkester.

Efter en båtfärd på nära tre veckor reste han den 17 maj (4 maj enligt den gamla ryska kalendern) med tåg över Finland till Petrograd. Med samma tåg och i samma kupé for Vandervelde, Andra Internationalens ordförande, och De Man, ännu en framträdande belgisk socialist, båda med avsikten att ingjuta en krigisk och patriotisk anda i de ryska kamraterna. Trotskij och Vandervelde har beskrivit detta möte på olika sätt. Den förre hävdar att han vägrade tala med ”socialpatrioterna”. Den senare skildrar deras långa, artiga men ganska ovänskapliga konversation.[59] Vilken sanningen än är, löpte klyftan mellan Andra och Tredje Internationalen under några timmar genom denna tågkupé.

Vid ryska gränsen väntade en delegation internationalister från Petrograd på att få välkomna Trotskij. Även bolsjevikernas centralkommittévälkomnade honom, men inte utan en viss reservation: den bolsjevikdelegat som kom till gränsen var inte någon av partiets mer kända ledare. I Petrograd bar en folkmassa Trotskij på sina axlar från tåget, samtidigt som den demonstrerade med röda fanor, och denna folkmassa uppmanade han omedelbart att göra en ny revolution.

---

[57] Sir George Buchanan, *My Mission to Russia* vol. II, s. 121; Trotskij, *Sotjinenija*, vol. III, bok 1, s. 35 ff.
[58] Trotskij beskrev sina erfarenheter i en broschyr *V Plenu u Anglichan* som han publicerade omedelbart efter sin återankomst till Petrograd (*Sotjinenija*, vol. III).
[59] Trotskij, *Moja Zjizn*, vol. II, s. 5-6. E. Vandervelde, *Souvenirs d'un Militant Socialiste*, s. 230.

9. Trotskij under Oktoberrevolutionen

Trotskij anlände till Petrograd den 4 maj. Revolutionen var då tio veckor gammal, och under dessa veckor hade händelserna inträffat så snabbt och kommit så tätt att huvudstaden erbjöd en drömartad anblick, t.o.m. för honom som ända sedan 1905 hade vårdat minnet av dess gator och folkliv.[1] Revolutionen hade börjat där den slutat 1905, men den hade redan lämnat sin senaste utgångspunkt långt bakom sig. Tsaren och hans ministrar var fortfarande statsfångar, men för flertalet av deras forna undersåtar framstod de som spöken ur ett avlägset förflutet. Monarkins uråldriga prakt, terror och fetischer tycktes ha försvunnit med vinterns sista snö.

Lenin, som hade återvänt exakt en månad före Trotskij, beskrev det Ryssland, han fann, som det friaste landet i världen.[2] Friheten gällde visserligen endast yttranderätten, men den utnyttjade alla till det yttersta, som om de hoppades att genom lidelsefulla debatter kunna upptäcka ett nytt levnadssätt i stället för det gamla som hade lett till avgrundens rand. Detta spända sökande efter nya principer, nya former och ett nytt innehåll att ge det sociala livet, ett sökande i vilket de förödmjukade och nedtrampade massorna deltog med imponerande värdighet, var betecknande för det moraliska klimatet i Petrograd denna vår 1917. Ingen auktoritet och ingen sanning togs för given. Där härskade endast en outtalad tro på att det goda var det som främjade revolutionen och hjälpte till att gottgöra de oförrätter som de förtryckta lidit. Omvälvningens sociala karaktär speglades t.o.m. i stadens utseende. Gatorna och torgen i den fashionabla stadsmitten var ständigt fyllda med invånare från förortslummen. Mängder av arbetare och soldater bevistade de möten som dag och natt ägde rum där och på fabrikerna och i ytterområdenas kaserner. Den röda fanan, som tills nyligen varit revoltens förbjudna standar, dominerade de nyklassiska byggnaderna vid Neva. Arbetarens och soldatens dominerande ställning i revolutionen kunde man gissa sig till av varje tillfällig scen och händelse på gatorna. Nykomlingen behövde endast kasta en blick på huvudstaden för att se hur orimligt det var att prins Lvov fortfarande skulle sitta som revolutionens förste minister.

Trotskij hade knappt lämnat sin familj och sina få tillhörigheter i förvar i ett hyreshus, förrän han begav sig till Smolnij-institutet, Petrogradsovjetens högkvarter.[3] Dess verkställande utskott, efterföljaren till den församling som han intellektuellt presiderat över 1905, höll just ett sammanträde. Den man som nu presiderade var Tjcheidze, den forne bundsförvanten, som han nyligen angripit i *Novij Mir*. Tjcheidze reste sig för att välkomna Trotskij, men välkomsthälsningen var ljum.[4] Stämningen blev besvärad. Mensjevikerna och socialrevolutionärerna, som var i majoritet, visste inte om nykomlingen var deras vän eller deras fiende – från att ha varit en vän sedan gammalt föreföll han nu ha blivit en fiende. Bolsjevikmedlemmarna i utskottet påpekade att ledaren för sovjeten 1905 borde erbjudas en plats i den nuvarande sovjetens utskott. Förbryllat viskande konsulterade mensjevikerna och socialrevolutionärerna varandra. De gick med på att godkänna Trotskij som associerad medlem utan rösträtt. Han önskade ingenting annat. Det som betydde någonting för honom var inte rätten att rösta utan möjligheten att göra sig hörd från revolutionens viktigaste plattform.

Ändå kunde det kyliga mottagandet inte annat än inge honom olust. Angelica Balabanov, Zimmerwaldrörelsens sekreterare, skrev att han t.o.m. misstänkte partiledarna för att inte ha tryckt på tillräckligt energiskt för att få honom frigiven från den brittiska interneringen, eftersom de inte med glädje tagit emot honom på scenen. ”Både mensjeviker och bolsjeviker

[1] Trotskij, *Moja Zjizn*, vol. II, s. 7.
[2] Lenin, *Sotjinenija*, vol. XXIV, s. 4.
[3] Hädanefter betyder ”sovjeten” (i singularis) Petrogradsovjeten, såvida inget annat angives.
[4] L. Trotskij, *Moja Zjizn*, loc.cit.; N. Suchanov, *Zapiski o Revolutsii* vol. III, s. 440-1.

betraktade honom med hätskhet och misstro ... delvis av fruktan för konkurrens ...”[5] Vilken sanningen än är, var det ett faktum att de politiska uppställningarna hade klarlagts mellan februari och maj: partierna och grupperna hade ordnat sina led och klargjort sina ståndpunkter och ledarna hade tagit på sig sina roller och intagit sina ställningar. 1905 hade Trotskij varit den förste emigranten att återvända. Nu var han den siste. Och det tycktes inte finnas någon lämplig ledig plats för en man med hans begåvning och ambition.

Situationen var sådan att alla partier, utom bolsjevikerna, hade anledning att frukta nya och oberäkneliga påverkningar. För första gången hade den regim, som kommit fram ur februari-revolten, förlorat sin vacklande balans och försökte nu återvinna den genom försiktiga kombinationsspel och manipulationer. Prins Lvovs första regering hade upphört att existera. I den hade endast lågadeln och den övre medelklassen varit representerade, de förra av de konservativa under Gutjkov, de senare av Miljukovs kadeter. Mensjevikerna och social-revolutionärerna, som dominerade sovjeten, hade givit regeringen sitt stöd men hade inte gått med i den. Men regeringen hade inte kunnat existera en dag utan stödet från sovjeten som var den faktiska makt som revolutionen hade skapat. Man hade nu nått därhän att de moderata socialistiska partierna inom sovjeten inte längre kunde stödja regeringen utan att gå med i den.

De partier, som hade bildat prins Lvovs första regering, strävade efter att begränsa revolutionen till tsar Nikolaj II:s avsättning och att om möjligt rädda monarkin, att fortsätta kriget och att återupprätta den sociala och militära disciplin som kriget krävde.[6] De arbetare och soldater, som stödde sovjeterna, hoppades tvärtom på ett ”fördjupande” av revolutionen och på en snar ”demokratisk fred utan annekteringar och skadestånd”. De moderata socialisterna försökte medla i konflikten mellan de olika politikerna och de olika kraven. Naturligtvis trasslade de in sig i uppenbara motsägelser. De försökte på en gång hjälpa regeringen att fortsätta kriget och lugna folket som längtade efter fred. De inbillade sina anhängare att regeringen inte hade tsarens rovlystna krigsavsikter – att vinna herravälde över Balkanhalvön och erövra Galizien och Konstantinopel – och att den ville ha en rättvis och demokratisk fred.[7] Prins Lvov försökte få det gamla administrativa maskineriet att fungera igen, det maskineri som ärvts från tsardömet, medan arbetarna och soldaterna betraktade sovjeterna som den verkliga administrationen. Mensjevikerna och socialrevolutionärerna hoppades att det nya regeringssystemet skulle omfatta såväl den gamla administrationen som sovjeterna. Regeringen ansträngde sig för att återupprätta disciplinen inom den krigströtta och revolutionerade armén, där soldaterna vägrade lyda sina officerare och bara lyssnade på sina egna valda kommittéer. De moderata socialisterna förpliktade sig att hjälpa regeringen att återställa disciplinen, men samtidigt uppmanade de soldaterna att försvara sina nyvunna rättigheter, de som fanns uttryckta i sovjetens berömda Order nr 1 mot tsaristiska generaler och officerare. Regeringen önskade skapa säkerhet för dem som hade jordegendomar, medan bondeklassen krävde att få del av lågadelns gods. Mensjevikerna och socialrevolutionärerna ville uppskjuta försöket att lösa dessa vitala problem, till dess man sammankallat en lagstiftande församling, som i sin tur blev uppskjuten på obestämd tid.[8]

Det var oundvikligt att denna enorma konstruktion, byggd av tvetydigheter och själv-bedrägerier, en dag skulle rasa över dem som uppfört den. Den första skakningen kom i april. Gutjkov, som var oförmögen att återställa den militära disciplinen, lämnade krigsministeriet. Strax därpå tvingades Miljukov avgå som utrikesminister. Han hade i en not till Rysslands

---

[5] A. Balabanoff, *Mitt liv* som rebell, s. 176.
[6] P. Miljukov, *Istorija Russkoi Revolutsii*, vol. I, bok 1, s. 54-76 och ff.
[7] ”Miljukov ... ansåg förvärvandet av Konstantinopel vara en livsviktig sak för Ryssland”, skrev Sir George Buchanan, den brittiske ambassadören i Ryssland, i *My Mission to Russia*, vol. II, s. 108.
[8] Miljukov, op.cit., vol. I, bok 1, s. 101-15, 125-38 och ff.; L. Trotsky, The *History of the Russian Revolution*, vol. I, kapitlen XI-XIII.

västallierade förklarat att den nya regeringen troget skulle fullfölja den tsaristiska krigspolitiken. Detta framkallade ett sådant utbrott av allmän indignation att prins Lvovs första regering inte längre kunde sitta kvar.

Revolutionens obevekliga logik började visa sig. På två månader hade revolutionen misskrediterat och förbrukat sin första regering och de partier som hade bildat den. Endast kort tid dessförinnan, under den tsaristiska regimens sista dagar, hade Doumergue, den franska republikens president, under ett statsbesök i Petrograd uppmanat kadetledarna att med tålamod tillrättalägga åsiktsskillnaderna mellan dem och tsaren. ”Vid ordet ‘tålamod’ hoppade Miljukov och Maklakov upp: ‘Det får vara nog med tålamod! Vi har uttömt allt vårt tålamod! Hur som helst, om vi inte handlar snart, kommer massorna inte att lyssna på oss längre...’”[9] Dessa ord kom att bli en av revolutionens populäraste refränger, och nu slog de tillbaka på Miljukov. Den moderata socialistiska majoriteten i sovjeten hade inte för avsikt att få honom avsatt. Men när han öppet band regeringen och landet till löftet att fullfölja den tsaristiska krigspolitiken hoppade mensjevikerna och socialrevolutionärerna upp: ”Det får vara nog med tålamod! Vi har uttömt allt vårt tålamod! Och hur som helst, om vi inte handlar snart, kommer massorna inte att lyssna på oss längre.” Massorna skulle inte ha lyssnat på dem längre, om de hade lämnat hela regeringsmaskineriet i händerna på ledarna för de klasser, som hade utnyttjat februarirevolutionen men inte gjort den.

På så vis kom den första koalitionen mellan kadeterna och de moderata socialisterna till stånd. När Trotskij dök upp på sovjetutskottets sammanträde, höll de nya bundsförvanterna just på att fördela regeringsposterna mellan sig. Det skulle finnas ”tio kapitalistiska och sex socialistiska ministrar”. Kadeterna var de bestämmande och därför blev det nya regeringsprogrammet i allt väsentligt identiskt med det föregående. De sex socialistiska ministrarna kunde endast tunna ut det för att göra det mer smakligt för sovjeten. Kerenskij, som stod i förbindelse med det socialrevolutionära partiet, efterträdde Gutjkov som krigsminister. Tsereteli, just då den mest framstående mensjevikledaren och tillika f.d. deputerad och straffånge, blev post- och telegrafminister. Tjernov, socialrevolutionärernas ledare och en av deltagarna i Zimmerwaldkonferensen, utnämndes till jordbruksminister. Skobelev, Trotskijs förre elev och redaktionsassistent, blev arbetsminister.

Den 5 maj, dagen efter Trotskijs ankomst, stod de socialistiska ministrarna inför sovjeten och bad att den skulle stödja koalitionen. När Trotskij kom in hälsades han med kraftiga applåder och Skobelev kallade honom en ”kär och dyrkad lärare”. Trotskij ombads av mötet att redogöra för sina synpunkter på dagens händelse. Han ”var synbart nervös för debuten, utsatt ... för stirrande blickar från en okänd massa och fientliga ögonkast ... från ”sociala förrädare”.[10] Han prövade sig fram försiktigt. Han inledde med att prisa revolutionens storhet och beskrev därpå i sådana ordalag det intryck den hade gjort på världen att han underförstått och från början gav dagens händelse mer blygsamma proportioner. Kunde de, sade han, som han hade kunnat utomlands, se och mäta revolutionens inverkan på världen, skulle de förstå att Ryssland ”hade öppnat dörren till en ny epok, en epok av blod och järn, en kamp som inte längre stod mellan nation och nation, utan mellan de lidande och förtryckta klasserna och deras härskare”.[11] Orden skorrade i öronen på de socialistiska ministrar som hade bundit sig för att fortsätta kriget och gjuta olja på revolutionens vågor.

”Jag kan inte dölja”, fortsatte Trotskij, ”att jag har invändningar att göra mot mycket av det som pågår här. Jag anser detta deltagande i ministären vara farligt ... Koalitionsregeringen kommer inte att rädda oss från den existerande maktdelningen. Den kommer bara att överföra

[9] M. Paleologue, *La Russie des Tsars pendant la Grande Guerre*, vol. III, s. 188.
[10] N. Suchanov, op.cit., vol. III, s. 440-2.
[11] L. Trotskij, *Sotjinenija*, vol. III, bok 1, s. 45-46.

delningen till själva ministären.” Det var samma sak som bolsjevikerna sade – de uppehöll sig också vid delningen av makten mellan sovjeterna och regeringen. Trotskij anslog därefter en mer konciliant ton som om han var rädd för att såra sina gamla vänner: ”Revolutionen kommer inte att dö av en koalitionsministär. Men tre bud måste vi minnas: misstro bourgeoisien, kontrollera våra egna ledare, och lita på vår egen revolutionära styrka ...” Han talade i första person pluralis – ”vi måste”, ”vår styrka” – som om han formellt ville identifiera sig med sina forna kamrater. Man i sak var han orubblig i sitt tal: ”Jag tror att vårt nästa steg måste bli att överföra hela makten till sovjeterna. Endast en enda makt kan rädda Ryssland.” Även detta lät som ett slagord från Lenin. Han avslutade ett långt och briljant resonemang med utropet: ”Länge leve den ryska revolutionen, världsrevolutionens förspel”, och åhörarna blev gripna, om inte av hans idéer så dock av den uppriktighet och vältalighet med vilka han framförde dem.[12]

Ministrarna reste sig upp, en efter en, för att svara. Tjernov lovade att socialisterna skulle använda sitt inflytande i regeringen, men för detta behövde de sovjetens helhjärtade stöd. Tsereteli uppehöll sig vid den fara, som sovjeterna skulle utsätta sig för, om de vägrade att dela makten med bourgeoisien. Skobelev tillrättavisade sin ”käre lärare”: under en revolution ”behövdes kyligt förnuft i lika hög grad som ett varmt hjärta”. Sovjeten gav den nya ministären sitt förtroende. Endast den yttersta vänsterminoriteten röstade emot den.

Den politiska grupp som hälsade Trotskij som sin verklige ledare var Samdistriktsorganisationen, *Mezjrajonka* som den förkortat kallades. Han hade, efter gruppens bildande 1913, påverkat den från utlandet och publicerat sig i dess tidskrifter. Gruppen hade inga anspråk på att bilda ett parti. Det var ett tillfälligt förbund av personer som varken var bolsjeviker eller mensjeviker men vidlivhöll en opposition mot kriget, prins Lvov och ”socialpatrioterna”. Det hade inflytande endast i ett par arbetardistrikt i Petrograd, och även där höll det på att förkvävas av bolsjevismens snabba tillväxt. Till denna lilla grupp hörde emellertid män som tidigare varit framstående antingen som mensjeviker eller bolsjeviker och som nu skulle bli betydelsefulla på nytt. De flesta av dem, Lunatjarskij, Rjazanov, Manuilskij, Pokrovskij, Joffe, Uritskij och Volodarskij, hade skrivit i Trotskijs tidningar. En del andra, som Karachan och Jureniev, blev senare ledande sovjetiska diplomater. Tillsammans utgjorde de en lysande politisk elit, men deras organisation var alltför svag och kringskuren för att kunna tjäna som utgångspunkt för någon självständig verksamhet. När Trotskij anlände, diskuterade gruppen sin framtid och övervägde en sammanslagning med bolsjevikerna och andra vänstergrupper. Vid offentliga möten tillfrågades dess agitatorer ständigt om vad det var som skilde dem från bolsjevikerna och varför de inte förenade sig med dem. Detta kunde de, sanningen att säga, inte ge något tillfredsställande svar på. Deras särställning gentemot bolsjevikerna var resultatet av den långa och invecklade striden inom det gamla partiet. Den speglade förgångna och inte aktuella skillnader.[13]

Den 7 maj arrangerade bolsjevikerna och Samdistriktsorganisationen en speciell mottagning för Trotskij, och den 10 maj träffades de två grupperna för att överlägga om det föreslagna samgåendet. Lenin anlände, följd av Zinovjev och Kamenev, och Trotskij såg honom nu för första gången sedan deras inte särskilt vänskapliga möte i Zimmerwald. Om konferensen har vi endast ett fragmentariskt men upplysande dokument i form av Lenins privata anteckningar. Trotskij upprepade vad han hade sagt vid mottagningen för honom: han hade övergivit sin gamla ståndpunkt och talade inte längre för enighet mellan bolsjeviker och mensjeviker. Det var endast de, som fullständigt brutit med socialpatriotismen, som nu skulle förenas under den nya Internationalens fana. Sedan frågade han tydligen Lenin om denne fortfarande ansåg att

[12] Suchanov, loc.cit.
[13] Suchanov, op.cit., vol. IV, s. 365; Trotskij, *Sotjinenija*, vol. III, bok 1, s. 47; se också Jurenievs rapport i *6 Sjezd RSDRP*.

den ryska revolutionen var enbart borgerlig till karaktären och att dess följd skulle bli ”en proletariatets och bondeklassens demokratiska diktatur”, och inte en proletär diktatur.[14] Det verkar som om han inte var riktigt medveten om den radikala nyorientering som Lenin just hade genomfört inom bolsjevikpartiet. Månaden före Trotskijs ankomst hade Lenin ägnat åt en intensiv dispyt med sitt partis högerflygel, ledd av Kamenev, och han hade övertalat partiet att överge den ”gammalbolsjevikiska” synen på revolutionens villkor. Man kan anta att detta klargjordes för Trotskij vid detta tillfälle. Hans svåger Kamenev, om ingen annan, måste ha berättat för honom att Lenins bolsjevikiska motståndare, däribland Kamenev själv, hade anklagat honom för att ha övertagit hela teorin om ”den permanenta revolutionen” och för att ha övergivit bolsjevismen för trotskismen.

Trotskijs och Lenins vägar, som så länge hade gått åt skilda håll, hade nu verkligen mötts. De hade båda dragit vissa slutsatser, som de förr länge och bittert hade bestridit, när den andre långt tidigare hade dragit dem. Men ingen av dem hade medvetet lagt sig till med den andres åsikter. Från olika utgångspunkter och genom skilda processer hade deras tankebanor fått den inriktning som nu resulterat i detta möte. Vi har sett hur händelserna under kriget gradvis hade fått Trotskij att anse att sprickan inom arbetarrörelsen inte kunde överbryggas, att det var fel och t.o.m. fördärvligt att försöka överbrygga den och att det var de revolutionära internationalisternas plikt att bilda nya partier. Långt före kriget hade Lenin kommit till samma slutsats, men endast beträffande det ryska partiet. Kriget hade fått honom att generalisera satsen och tillämpa den på den internationella arbetarrörelsen. Den primära faktorn bakom Lenins resonemang och instinktiva reaktioner var hans egna ryska erfarenheter, även om hans inställning inte bestämdes uteslutande av dem. Trotskij, däremot, hade gått från den internationella generaliseringen till ett tillämpande av principen på Ryssland. Vilka processer de än genomgått, för att nå den gemensamma slutsatsen, var den praktiska innebörden den samma.

Samma slags olikhet i tänkandet och likhet i slutsatserna kan man finna i deras värderingar av revolutionens villkor. 1905-06 hade Trotskij förutsett kombinationen av antifeodala och antikapitalistiska revolutioner i Ryssland och hade beskrivit den ryska omvälvningen som en föregångare till en internationell socialistisk revolution. Lenin hade vid den tiden vägrat att betrakta Ryssland som någon banbrytare för den kollektiva socialismen. Han härledde revolutionens karaktär och villkor ur Rysslands historiska utvecklingsnivå och ur den ryska samhällsstruktur där den individualistiska bondeklassen utgjorde det största elementet. Under kriget började han emellertid räkna med den socialistiska revolutionen i de utvecklade europeiska länderna och placera in den ryska revolutionen i detta internationella perspektiv. Vad som då tycktes honom avgörande, var inte att Ryssland inte var moget för socialismen, utan att Ryssland var en del av ett Europa som han ansåg vara moget. Följaktligen såg han inte längre någon anledning varför den ryska revolutionen skulle begränsas till sina s.k. borgerliga mål. Erfarenheten från februariregimen hade dessutom visat honom att det var omöjligt att bryta godsherrarnas makt utan att bryta ned och slutligen fördriva även kapitalistklassen. Detta betydde ”proletär diktatur”.[15]

Även om de forna meningsskiljaktigheterna mellan Lenin och Trotskij hade försvunnit, var de två männens positioner mycket olika. Lenin var den erkände ledaren för ett stort parti som, trots att det befann sig i minoritet inom sovjeten, redan hade blivit samlingspunkten för den proletära oppositionen mot februariregimen. Trotskij och hans vänner var en stjärnhop av lysande generaler utan armé. Som individ kunde Trotskij göra sin röst hörd från revolutionens plattformar, men endast ett massivt och väldisciplinerat parti kunde nu göra ord till varaktig handling. Båda sidorna behövde varandra, om än i högre eller lägre grad. Ingenting skulle

[14] *Leninskij Sbornik*, vol. IV, s. 300-3.
[15] Lenin, *Sotjinenija*, vol. XXIV, s. 214-16, 274-5, 276-9, och ff.

passa Lenin bättre än att få engagera stjärnhopen av begåvade propagandister, agitatorer, taktiker och oratorer, ledda av Trotskij, till sitt partis ”generalstab”. Men han var stolt över det parti han hade byggt upp och medveten om de fördelar det hade. Han bestämde sig för att Trotskij och Trotskijs vänner skulle gå in i hans parti. Inom partiet var han villig att tillerkänna dem alla demokratiska rättigheter, dela sitt inflytande med dem och, som protokollen visar, låta sig bli nedröstad i viktiga frågor. Men han var inte beredd att göra sig av med sitt parti och slå ihop det med mindre grupper till ett nytt. För att göra det skulle han ha varit tvungen att antingen ge sig hän åt dagdrömmeri eller att i onödan offra på altaren byggda av andras fåfänga.

Vid mötet den 10 maj uppmanade han Trotskij och dennes vänner att omedelbart gå in i bolsjevikpartiet. Han erbjöd dem ställningar inom de ledande organen och på *Pravda*s redaktion.[16] Han uppställde inga villkor för dem. Han bad inte Trotskij ta avstånd från någonting i sitt förflutna. Han nämnde inte ens de tidigare meningsmotsättningarna. Han hade själv slutat tänka på dem och förväntade sig av Trotskij att han skulle göra detsamma – så angelägen var han om att förena sig med dem som kunde främja den gemensamma saken. Vid denna tid hoppades han t.o.m. på en återförening med Martov, som hade lösgjort sig från mensjevikerna, förblivit Zimmerwaldprogrammet trogen och motsatt sig koalitionsregeringen.[17]

Trotskij var inte nog fri från stolthet för att kunna acceptera Lenins förslag omedelbart. Han var också tvungen att ta med i beräkningen de invändningar som några av hans bundsförvanter gjort mot bristen på demokrati inom Lenins parti och mot det ”sekteristiska beteendet” i bolsjevikernas kommittéer och konventiklar. Trotskij, som så ofta hade kritiserat Lenins parti för just detta, fann nu föga fog för dessa farhågor. I sitt svar till Lenin uppehöll han sig vid förändringen inom bolsjevikpartiet som, sade han, ”fått en internationalistisk utblick” och blivit ”avbolsjeviserat”. Politiskt var han alltså helt överens med Lenin och han accepterade också flertalet av Lenins tekniska förslag till omedelbart samarbete. Men just för att bolsjevikpartiet hade förändrat sig så påtagligt, och till det bättre, borde han och hans vänner inte uppmanas att kalla sig bolsjeviker. ”Jag kan inte kalla mig själv bolsjevik. Det är onödigt att behålla de gamla beteckningarna.”[18] De borde förenas inom ett nytt parti, med ett nytt namn, vid en gemensam kongress för deras organisationer. Trotskij måste ha varit medveten om att bolsjevikerna skulle ha dominerat en sådan kongress och därför kom hela meningsmotsättningen att handla endast om ”beteckningen”. Detta var ett alltför obetydligt problem för att motivera hans och hans vänners kvardröjande i en politisk isolering. Men för tillfället bordlades frågan.

Tillfrågad vid denna tidpunkt om vad det var som höll Trotskij och honom åtskilda, trots allt samförstånd, svarade Lenin: ”Vet ni inte det? Ambition, ambition, ambition.”[19] Skulle Trotskij kalla sig bolsjevik, skulle det vara en tyst kapitulation för en Lenin av i går och inte av i dag, och den kapitulationen drog han sig för. Men den var delvis oundviklig, ty det var Lenin av i går, emigranten, som hade varit huvudorganisatören av det parti som skulle visa sig vara det verkliga revolutionspartiet. Å andra sidan gav det nuvarande partiprogrammet uttryck åt ett synsätt som brukat vara Trotskijs snarare än Lenins. Den förre fick inget erkännande för detta. Hur mycket det än kan ha sårat Trotskij, var Lenin nästan säkert omedveten om det, och det var praktiskt taget omöjligt för honom att ge någon som helst form av erkännande, även

[16] Även tidigare hade Lenin föreslagit bolsjevikernas centralkommitté att Trotskij skulle erbjudas platsen som redaktör för partiets dagstidning, men förslaget hade förkastats av kommittén. *Krasnaja Letopis*, nr. 3, 1923.
[17] Lunatjarskij (*Revolutsionnje Silueti* s. 69) skriver: ”I maj och juni 1917 önskade Lenin en allians med Martov.” Lunatjarskij hoppades själv mycket senare att Martov skulle kunna bli ledare för en högerflygel inom bolsjevikpartiet och han uttryckte denna förhoppning i sin bok som utgavs 1923. Ibid., s. 70.
[18] *Leninskij Sbornik*, vol. IV, loc.cit.
[19] Balabanoff, op.cit., s. 175-6.

om han hade velat det. Ett revolutionärt parti har mitt under en revolution inte tid att ägna sig åt finkänsligheter beträffande upphovsrätten till politiska idéer. Senare på året prisade dock Lenin frikostigt Trotskij och sade att sedan han hade brutit med mensjevikerna fanns det ingen bättre bolsjevik.[20] Trotskij hade för sin del så gott politiskt omdöme att han insåg det löjliga i att just nu hänvisa till sitt överlägsna förutseende. Även för honom var den praktiska revolutionspolitiken oändligt mycket viktigare än gamla teoretiska prognoser. Hans tvekan var inget annat än de sista flämtningarna av hans opposition mot Lenin.

För ögonblicket förblev han en politisk frilans. Under sitt sökande efter kontakter kom han en dag till redaktionen för Maxim Gorkijs *Novaja Zjizn* (Nytt liv). Han och Gorkij hade känt och beundrat varandra under lång tid. Skillnaderna i ålder, temperament och tänkesätt var sådana att de aldrig kunnat bli intima vänner, men de hade vid olika tillfällen samarbetat, i synnerhet då Gorkij avlägsnade sig från Lenin. För närvarande stod Gorkij mitt emellan bolsjevikerna och mensjevikerna och utsatte dem båda i sin stora dagstidning för såväl kritik som revolutionära moralpredikningar. Han hoppades kunna knyta Trotskij till sig, eftersom han trodde att denne skulle försöka, som han själv hade försökt, att medla mellan de stridande parterna inom socialistlägret. Trotskijs första yttranden i Petrograd hade givit honom onda aningar och hans medarbetare viskade att ”Trotskij var t.o.m. värre än Lenin”. Trots det ordnade Gorkij ett sammanträffande mellan sin redaktion och Trotskij. Det stod omedelbart klart att de inte drog jämnt. Bortsett från detta var Gorkijs inflytande rent litterärt. Trots sina journalistiska kvaliteter hade hans tidning ingen djupare kontakt med de opinionsgrupper och organisationer som betydde något under revolutionen. Den store romanförfattaren var barnsligt naiv när det gällde marxistisk politik. Men med den brist på blygsamhet, som brukar utmärka personer som själva skapat sin berömmelse, försökte han ändå spela rollen som politiskt orakel. Det var orimligt att tänka sig att Trotskij skulle kunna samarbeta med Gorkij, än mindre ha honom som politisk ledstjärna. Trotskij sökte efter en fast organisationsram, en stabil ankarplats i revolutionens verklighet, och detta kunde Gorkij inte erbjuda honom. Deras meningsutbyte var ganska beskt och Trotskij avslutade det genom att säga att för honom återstod ingenting annat än att förena sig med Lenin.[21]

Under tiden grundade han *Vperjod* (Framåt), Samdistriktsorganisationens tidning. *Vperjod* var inte framgångsrik trots att den hade många lysande medarbetare. Vid denna tid nådde endast de tidningar stor spridning som hade starkt finansiellt stöd eller förmånen av de osjälviska tjänster som en vitt förgrenad organisation kunde erbjuda. *Vperjod* hade ingetdera. Den började som en veckotidning men kom oregelbundet. Sammanlagt sexton nummer hann utkomma innan Samdistriktsorganisationen gick in i bolsjevikpartiet.

Det var genom det talade snarare än det skrivna ordet som Trotskij påverkade huvudstadens politiska liv. Han talade, vanligtvis samman med Lunatjarskij, vid oräkneliga möten. På mindre än två eller tre veckor efter sin ankomst hade han och Lunatjarskij blivit enormt populära som den sovjetiska vänsterns mest vältaliga agitatorer.[22] Kronstadts flottbas, strax utanför huvudstaden, var den mötesplats han föredrog och Kronstadt visade sig ytterst viktigt för hans fortsatta politiska öden. Flottan var i totalt uppror. Basen utgjorde en sorts röd republik som inte böjde sig för någon auktoritet. Matroserna gjorde våldsamt motstånd mot alla försök att återföra dem till ordningen. Ministeriet utnämnde kommissarier, av vilka några råkat i vanrykte genom sina förbindelser med den gamla regimen och ibland även med de Svarta Hundra-ligorna. Matroserna vägrade att låta dem komma ombord och misshandlade några av dem. Trotskij uppmanade matroserna att behärska sig och avstå från hämndaktioner, men han gjorde också sitt bästa för att underblåsa deras revolutionära glöd.

---

[20] Trotsky, *The Stalin School of Falsification*, s. 105.
[21] Suchanov, op.cit., vol. IV, s. 191; Trotsky, *History of the Russian Revolution*, vol. I, s. 486-7.
[22] Suchanov, op.cit., vol. IV, s. 164-7.

De socialistiska ministrarna anklagade i slutet av maj matroserna inför sovjeten och Trotskij kom till deras försvar. Han hade inget överseende med deras övergrepp, men han hävdade att dessa kunde ha undvikits, om regeringen inte hade utnämnt ökända och hatade män till kommissarier. ”Våra socialistiska ministrar”, utbrast han, ”vägrar bekämpa den fara som är de Svarta Hundra. I stället förklarar de krig mot matroserna och soldaterna i Kronstadt. Men uppstår en reaktion och försöker någon kontrarevolutionär general lägga en snara runt revolutionens hals, kommer era Svarta Hundra – kommissarier att såpa repet för oss alla, medan Kronstadts matroser kommer att slåss och dö med oss.”[23] Denna mening citerades ofta senare, när matroserna från Kronstadt faktiskt försvarade Kerenskijs regering mot general Kornilovs myteri. För matroserna skrev Trotskij också det kraftfulla manifest, i vilket de vände sig mot krigsministern och till folket – detta var Kerenskijs första motgång som krigsminister. I fortsättningen följde matroserna troget Trotskij, vakade över honom, nästan idoliserade honom och lydde honom, antingen han manade dem till handling eller uppmanade dem att behärska sig.[24]

Under denna tid etablerade han också sin plattform i Cirque Moderne, där han nästan varje kväll talade inför enorma åhörarskaror. Amfiteatern var så tätt packad, att Trotskij ofta fick lyftas fram till plattformen över åhörarnas huvuden, och från sin upphöjda plats brukade han fånga de upphetsade blickarna från sina äldsta döttrar som bevistade mötena. Med sin vanliga skarpa logik talade han om dagens problem och revolutionens syften, men han påverkades också av stämningen i åhörarmassan, dess kärva rättskänsla, dess önskan att se allt klart och tydligt, dess spänning och dess stora förväntningar. Senare påminde han sig hur blotta anblicken av massan förträngde och upplöste ord och argument, som han hade förberett långt i förväg, och hur andra ord och argument, oväntade för honom själv men tillfredsställande ett behov hos lyssnarna, liksom forsade fram ur hans undermedvetna. Vid de tillfällena lyssnade han på sin egen röst som på en främlings röst, försökte hålla jämna steg med sina tumultuariskt framrusande idéer och fraser och var orolig för att han likt en sömngångare plötsligt skulle vakna och bryta samman. Hans politiska agerande hade nu upphört att vara ett destillat av hans personliga reflexioner och debatter i de små kretsarna av professionella politiker. Han smälte känslomässigt samman med den varma mörka människomassan framför honom och blev dess medium. Han identifierades i så hög grad med Cirque Moderne, att när han återvände till Tauriska palatset eller Smolnijinstitutet, där socialisterna satt, och angrep sina motståndare eller argumenterade med dem, ropade de åt honom: ”det här är inte Cirque Moderne”, eller ”I Cirque Moderne säger du inte detsamma”.[25]

*

I början av juni samlades den första allryska sovjetkongressen i Petrograd och var i verksamhet i tre veckor. För första gången konfronterades partierna och deras ledare i ett nationellt forum, den enda nationellt valda församling som då existerade i Ryssland. De moderata socialisterna behärskade omkring fem sjättedelar av rösterna. De leddes av civila intellektuella, men i deras led syntes tydligt militära uniformer och bonde-*rubakas*. Yttersta vänstern, med dess 120 oppositionsmedlemmar, dominerades av arbetare från de större industristäderna. Kongressen speglade uppdelningen mellan landsbygdens militära och agrara element och städernas proletära element. Några dagar tidigare hade ett kommunalt val i Petrograd avslöjat en betydande styrkeomflyttning. Kadeterna, som var i majoritet i regeringen, hade lidit ett förkrossande nederlag i sina ”säkraste” valkretsar. Mensjevikerna hade tagit hälften av rösterna. Arbetarförstäderna hade röstat mangrant på bolsjevikerna.

[23] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. III, bok 1, s. 52 ff.
[24] F. F. Raskolnikov, *Kronstadt i Peter v 1917 godu*, s. 77.
[25] Trotskij, *Moja Zjizn*, vol. II, s. 15-16; John Reed, *Ten Days that Shook the World*, s. 17.

Mensjevikerna kom till kongressen som dagens hoppfulla segerherrar. Bolsjevikerna kom med ny tillförsikt om sin framtida seger.[26]

Vänsteroppositionens talesmän använde de senares framgång som argument mot majoriteten. Prins Lvov och kadeterna, sade de, stöddes inte av många. De moderata socialisterna representerade den absoluta majoriteten av folket. Varför skulle de då nöja sig med att vara ministeriella vedhuggare och vattenbärare åt kadeterna? Varför bildade de inte själva regering, som de var demokratiskt berättigade och av hedersskäl förpliktade att göra? Detta var idéinriktningen i Lenins tal.[27] Det var även huvudtemat för Trotskij.[28] Även om hans resonemang delvis var skarpare än Lenins, vädjade han till majoriteten i vänligare ton, pekande på allas gemensamma intressen och villkor. Han försökte få mensjevikerna och socialrevolutionärerna att inse hur förödmjukande den position var, som de intog, och försökte övertala dem att sluta samarbeta med de borgerliga partierna. Det var, sade han, meningslöst att försöka förvandla regeringen till ett kontor för förlikning mellan samhällsklasser. ”Ett förlikningskontor kan inte utöva makt i revolutionstider.” Prins Lvov och hans vänner representerade klasser, vana att styra och härska och de socialistiska ministrarna med sina mindrevärdeskänslor lät sig alltför lätt kväsas. Vid några tillfällen hänvisade han emellertid vänligt till Pesjechonov, den minst kände av socialistministrarna, vilket möttes med applåder från majoritetsbänkarna. Och han hävdade att en regering av män som Pesjechonov skulle vara ”ett viktigt steg framåt”. ”Ni ser, kamrater, att i denna fråga utgår jag inte från någon fraktions- eller partiåsikt utan från ett vidare synsätt ...” Han höll med de socialistiska ministrarna om, att arbetarklasserna borde vara disciplinerade, men de skulle aldrig kunna disciplineras av en kapitalistisk ministär och för kapitalistiskt politiska ändamål. Detta var grunden för hela den yttersta vänsteragitation som majoriteten beklagade.

”De så kallade vänsteragitatorerna”, sade han, ”förbereder den ryska revolutionens framtid. Jag vågar påstå att vi med vårt arbete inte undergräver er auktoritet – vi är en oumbärlig faktor i arbetet på att förbereda framtiden.” ”Kamrater, jag hoppas inte kunna övertyga er idag – det skulle vara en alltför djärv förhoppning – men vad jag skulle vilja göra idag är att få er att förstå, att om vi opponerar oss mot er, gör vi det inte med de fientliga ... motiv, som en självisk fraktion kan ha, utan för att vi med er lider revolutionens alla kval och plågor. Vi ser lösningar som är annorlunda än dem ni ser och vi är fast övertygade om, att medan ni befäster revolutionen som den är, förbereder vi dess framtid för er.”[29] Vid denna tidpunkt ville inte Lenin längre ge sina motståndare de erkännanden som Trotskij alltjämt gav dem, även om han höll med om, att en ”ministär på tolv Pesjechonovs” skulle vara ett framsteg jämfört med den nuvarande koalitionen.

Dessa debatter förbittrades snart av ”Grimmepisoden”. Grimm var en schweizisk parlamentariker, socialist och pacifist, som hade deltagit i Zimmerwaldkonferensen. Där hade han tillhört ”mitten” och kritiserat Lenins revolutionära taktik. Senare var han med om att ordna Lenins resa från Schweiz via Tyskland till Ryssland. I maj överräckte Grimm till de styrande partiernas ledare i Petrograd ett meddelande från den tyska regeringen som ville höra sig för i Ryssland om möjligheterna att sluta fred. Den ryska regeringen utvisade honom som tysk agent men offentliggjorde aldrig sina skäl.

Grimm var, strängt taget, ingen tysk agent. Som pacifist, och en inte särskilt sofistikerad sådan, fann han det helt naturligt att förmedla denna fredstrevare. Eftersom han inte kände till komplikationer i den ryska revolutionspolitiken, kunde han inte förstå varför ryska socialister,

---

[26] Suchanov, op.cit., vol. IV, s. 204-5.
[27] Lenin, *Sotjinenija*, vol. XXV, s. 3-14.
[28] *Pervji Vseros. Sjezd Sovietov*, vol. I, s. 142-9. Sammanfattningen av Trotskijs tal är baserad på denna källa – i senare upplagor retuscherades de vänliga referenserna till mensjevikerna.
[29] *Pervji Vseros. Sjezd Sovietov*, vol. I, s. 149.

vare sig de krävde fred, som bolsjevikerna och Trotskij eller som mensjevikerna endast fortsatte att utlova en snar fred, skulle protestera mot hans handlande.[30] Lenin och Trotskij var inte informerade om hans göranden och låtanden. Det faktum, att regeringen hade stämplat Grimm som tysk agent, blev emellertid omedelbart använt för att misskreditera de ryska deltagarna i Zimmerwaldrörelsen. Miljukov höll ett tal i vilket han lär ha brännmärkt även Lenin och Trotskij som tyska agenter. Trotskij försvarade Grimm vid kongressen. Han ansåg inte att regeringen hade rätt att utvisa Grimm och han anade Miljukovs lömska intriger bakom episoden. Med en hänsyftning på Miljukovs anklagelser mot honom och Lenin vände han sig till journalistbänken och sade: ”Jag vädjar, från denna, den revolutionära demokratins plattform, till den hederliga ryska pressen om att den må återge mina ord: Så länge Miljukov inte tar tillbaka sina anklagelser, brännmärks han härmed som baktalande lögnare.”[31]

”Trotskijs anförande”, skrev Gorkijs tidning om framträdandet, ”präglades av *élan* och värdighet och fick hela församlingen att enhälligt applådera. Alla i kongressen, oberoende av fraktion, gav Trotskij ett stormande bifall under flera minuter.”[32] Nästa dag förklarade Miljukov att han inte hade betecknat Lenin eller Trotskij som tyska agenter – han hade bara sagt att regeringen borde fängsla dem för deras subversiva verksamhet.[33]

Detta var sista gången kongressen så enhälligt bejublade Trotskij. Allteftersom debatterna fortsatte blev klyftan mellan partierna mer definitiv. Missämjan accentuerades under en kontrovers om den sista duman. Denna duma hade valts 1912 efter en mycket begränsad omröstning. Den hade fungerat som tsarens lagstiftande församling, inte som ett verkligt parlament, och majoriteten i den hade utgjorts av tsarens underordnade. De konstitutionella demokraterna ville nu återuppliva duman, som de hoppades kunna använda som kvasiparlamentarisk grund för sin regering. Mensjevikerna och socialrevolutionärerna lade för sovjeten fram en vag resolution som Martov kvickt parafraserade på följande sätt: ”Duman existerar inte längre, men en varning utfärdas härmed mot varje försök att sätta dess existens på spel.”[34] Lunatjarskij yrkade på att duman skulle begravas som en relik från ett skamligt förflutet. Trotskij stödde honom med ett svidande tal. När han vid ett av de följande sammanträdena åter reste sig och som vanligt inledde sitt anförande med ordet ”Kamrater”, avbröts han av ett utrop: ”Vad för sorts kamrater är vi för dig?” och ”Sluta kalla oss kamrater!” Han slutade och närmade sig ytterligare bolsjevikerna.[35]

Den fråga, som främst sysselsatte kongressen, var frågan om arméns tillstånd. Sedan tsardömets fall hade de ryska fronterna varit låsta. Efter påtryckningar från de västallierade förberedde nu regeringen och generalstaben en ny offensiv som de var angelägna om att få godkänd av sovjeten. Generalstaben ville också ha till stånd en revision av den berömda Order nr. l som var en sorts soldatfrihetens Magna Charta. I debatten om denna fråga höll Trotskij ett av sina viktigaste tal, i vilket han varnade regeringen för arméns oförmåga att fortsätta kampen efter de väldiga förluster, den hade lidit, och efter förrådsdetaljens sammanbrott på grund av ineffektivitet, svartabörshandel och korruption. Offensiven skulle sluta med katastrof. Försöket att återställa den gamla disciplinen skulle vara lönlöst. ”Lyckligtvis för Rysslands historia har vår armé gjort sig av med den ryska arméns attityd från förr, gräshoppsattityden ... då hundratusentals brukade dö passivt ... utan att någonsin bli medvetna om syftet med sina offer ... Må denna historiska period, som vi har lämnat bakom oss, vara evigt fördömd! Vad vi nu sätter värde på, är inte massans elementära och omedvetna hjältemod,

[30] Balabanoff, op.cit., s. 178.
[31] *Pervji Vseros. Sjezd Sovietov*, s. 158.
[32] *Novaja Zjizn*, 6 juni 1917.
[33] *Retj*, 7 juni 1917.
[34] *Pervji Vseros. Sjezd Sovietov*, s. 295-8.
[35] Ibid., s. 352.

utan ett hjältemod som bryter fram som strålar genom varje enskilt medvetande."[36] För närvarande hade armén inget ideal att kämpa för. "Jag upprepar, att i denna armé, sådan den har framträtt ur revolutionen ... existerar det, och kommer det att existera, idéer, paroller, målsättningar som kan samla den och skänka den enighet och entusiasm ... Den stora franska revolutionens armé svarade medvetet på alla maningar till offensiv. Vad är då den springande punkten? Det är detta: ingen målsättning, som skulle kunna samla armén, existerar för tillfället ... Varje tänkande soldat frågar sig: för varje droppe blod, som jag mister idag för den ryska revolutionen, kommer jag inte att mista fyra för den franska aktiebörsen och den engelska imperialismen?"[37] Kunde Ryssland bara lösgöra sig från sina imperialistiska allianser, kunde bara den gamla härskarklassens makt krossas och en ny demokratisk ordning etableras av sovjeterna, "skulle vi kunna vända oss till alla Europas folk och säga att ett revolutionens fäste nu fanns på Europas karta".[38]

Därefter återupptog han sin evigt återkommande dialog med de skeptiker som vägrade tro att "revolutionen skulle sprida sig och att den ryska revolutionsarmén och den ryska demokratin skulle finna bundsförvanter i Europa": "Mitt svar är att historien inte har givit oss, inte har givit den ryska revolutionen någon garanti för att vi inte kommer att fullständigt krossas, för att *Vår Revolution*ära vilja inte kommer att strypas genom en världskapitalets sammanslutning, för att världsimperialismen inte kommer att korsfästa oss." Den ryska revolutionen representerade en så stor fara för de egendomsägande klasserna i alla länder, att de skulle försöka tillintetgöra den och förvandla Ryssland till en koloni för europeiskt eller, ännu troligare, amerikanskt kapital. Men denna styrkemätning låg fortfarande framför dem, och sovjeterna var förpliktade att vara beredda på den. "Om ... (det revolutionära) Tyskland inte reser sig, eller om resningen blir alltför svag, skall vi förflytta våra regementen ... inte för att försvara oss själva utan för att göra en revolutionär offensiv." I detta ögonblick avbröts det kraftfulla talet av en anonym röst från auditoriet: "Det kommer att vara för sent då". Innan året var slut, skulle den anonyma rösten få rätt. Men hos den Trotskij, som talade till kongressen, kan man klart urskilja dragen av den man som, utan väpnad makt bakom sig, skulle möta Hohenzollernas och Habsburgarnas diplomati och sedan också skapa Röda Armén.

Under denna kongress hade han sin sista sammandrabbning med Plechanov. De tilltalade varandra kyligt med "medborgare", inte "kamrat". Plechanov var just nu som mest krigisk och t.o.m. mensjevikerna var så besvärade av hans chauvinistiska utbrott att de höll sig på avstånd från honom. Men kongressen hyllade varmt Plechanovs tidigare insatser, endast för att undfägnas med en banal patriotisk predikan av honom. Trotskij klandrade honom aggressivt för detta och Plechanov svarade högdraget med att jämföra sig än med Danton och än med Lassalle och kontrastera den modfällda och nedstämda ryska revolutionsarmén med Cromwells och jakobinernas arméer, vars "livskraft steg när de drack revolutionens saft". Föga anade den sjuklige veteranen att det var hans yngre och ofta avsnäste motståndare som var förutbestämd för rollen som den ryske Danton, förutbestämd att få de ryska arméerna att "dricka revolutionens saft".

Under större delen av förhandlingarna bemötte majoriteten bolsjevikerna och deras bundsförvanter utan allvar. När Tsereteli under sitt tal för koalitionsregeringen bad delegaterna nämna ett enda ryskt parti, som var berett att ensamt påta sig regeringsansvaret, avbröt Lenin honom från salen och sade att hans parti var berett. Ett gapskratt från majoriteten dränkte Lenins ord. Delegaterna från landsorten var inte medvetna om att oppositionens inflytande växte som en lavin i Petrograd. Lenin var angelägen om att göra intryck på dem och visa dem

[36] Ibid., s. 353.
[37] Ibid., s. 354.
[38] Ibid., s. 356 ff.

att Petrograd krävde ett slut på koalitionen och ville få till stånd en socialistisk ministär, d.v.s. en ministär bestående av enbart moderata socialister. Trots sitt uttalande från kongressalen, ett uttalande som innehöll en principdeklaration snarare än en omedelbar målsättning, avsåg Lenin ännu inte att störta regeringen. Han var än mindre för en koalition mellan de moderata socialisterna och hans eget parti. Så länge bolsjevikerna var i minoritet i sovjeterna, uppmanade han sina anhängare att inte försöka gripa makten utan ”tålmodigt klargöra sin ståndpunkt för massorna”, till dess de fick majoritet. Detta var problemet med hans sovjetkonstitutionalism. Under tiden löd det bolsjevikiska slagordet inte ”Ned med regeringen” utan ”Ned med de tio kapitalistiska ministrarna!” I strid mot en grupp vankelmodiga inom sin egen centralkommittéförberedde Lenin i största hemlighet en gigantisk demonstration den 10 juni under denna paroll. Trotskij skingrade sina vänners farhågor och fick Samdistriktsorganisationen att ställa upp på demonstrationen. Men den 9 juni, då *Pravda* riktade en öppen uppmaning till arbetarna och garnisonen, förbjöd kongressens verkställande utskott demonstrationen.

Varken Lenin eller Trotskij ville trotsa förbudet. De beslöt att foga sig efter majoritetsbeslutet, inställa demonstrationen och förklara sin inställning i ett speciellt manifest. Detta var ett oroligt ögonblick. Skulle arbetarna och soldaterna bry sig om förbudet?

I så fall, hur skulle de uppfatta partiets inställning? Skulle deras handlingsiver inte dämpas? Lenin gjorde ett utkast till en förklaring, men eftersom hans anhängare och han själv inte var nöjda med den, antog han med glädje en annan text som Trotskij skrivit och som, i hela oppositionens namn lästes upp vid kongressen. Trotskij som fortfarande inte var medlem av partiet, författade också ett manifest i ämnet för bolsjevikernas centralkommitté.[39]

Den 10 juni förblev Petrograd lugnt. Men sovjetens majoritetsledare bestämde sig för att ordna en annan enorm demonstration, den 18 juni, i hopp om att kunna vända den till en manifestation för sin egen politik. På den utsatta dagen marscherade 500 000 arbetare och soldater förbi de tribuner på vilka kongressen mangrant hade samlats. Till de moderata socialisternas förfäran bar alla processionsbanderollerna bolsjevikernas slagord som: ”Ned med de tio kapitalistiska ministrarna!”, ”Ned med kriget!” och ”All makt åt sovjeterna!” Förbimarschen genomfördes utan intermezzon. Det blev inga upplopp och inga sammanstötningar, men för första gången kunde de antibolsjevikiska partierna bilda sig en uppfattning om det intryck som bolsjevikisk politik och bolsjevikiska slagord hade gjort på massorna.

Under detta inledande skede av Trotskijs verksamhet – endast två månader hade gått sedan hans ankomst – hade hans personlighet redan fått en fräsch och stark lyster. Lunatjarskij skriver att ”påverkade av Trotskijs bländande framgångar och enormt vittomfamnande personlighet var många människor, som stod honom nära, böjda att i honom se den ryska revolutionens förste egentlige ledare. Uritskij ... sade en gäng till mig och, tror jag, till Manuilskij: ‘Ja, den stora revolutionen har kommit och ni ser att Lenin, trots all sin visdom, börjar blekna vid sidan av Trotskijs geni.’ ”Denna uppfattning, fortsätter Lunatjarskij, var felaktig, inte för att den överdrev Trotskijs begåvning och styrka, utan för att omfattningen av Lenins politiska geni ännu inte hade avslöjats. ”Det är sant att under denna period ... kom Lenin en aning i skymundan. Han talade inte ofta offentligt och han skrev inte mycket. Han ledde huvudsakligen organisationsarbetet inom bolsjevikpartiet, medan Trotskij dundrade vid mötena.” 1917 gjordes emellertid revolutionen lika mycket vid massmötena som inom den trängre partiramen.[40]

Bolsjevikerna utlyste sitt partis sjätte nationalkongress till början av juli. Detta skulle bli det tillfälle då Samdistriktsorganisationen skulle ansluta sig till dem. Det var inte längre tal om att

[39] Lenin, *Sotjinenija*, vol. XXV, s. 60-61; Trotskij, *Sotjinenija*, vol. III, bok 1, s. 137; och *Lénine*, s. 66-69.
[40] Lunatjarskij, op.cit., s. 25-28.

ändra på partiets ”beteckning”. Majoriteten inom Samdistriktsorganisationen gjorde en kort tid motstånd och för dess räkning varnade Jureniev fortfarande medlemmarna för bolsjevikernas ”dåliga organisationsmaner” och deras tendens att arbeta med hjälp av begränsade och slutna partimöten. Trotskij ledde den minoritet som otåligt väntade på sammanslagningen. Han hävdade att sedan bolsjevikerna stigit fram ur dunklet av sin hemlighållenhet, och blivit en bred folkrörelse, hade de i stort sett gjort sig av med sina gamla vanor och att det som fanns kvar av dem effektivast skulle övervinnas i ett gemensamt och öppet arbetande parti. Med Lunatjarskijs hjälp fick han över majoriteten på sin sida.[41] Men innan sammanslagningen hann bli verklighet skakades landet av julikrisen. Krisen var en av de våldsamma konvulsioner som oväntat drabbar varje revolution, rubbar alla ledares planer, påskyndar händelseförloppen och driver polariseringen mellan fientliga krafter till det yttersta. Garnisonen och Petrograds arbetarbefolkning hade uttömt sitt tålamod. De ändlösa brödköerna växte. Det fanns tio gånger mer pengar i omlopp nu än före kriget och valutan sjönk i värde. Profithajarna jobbade överallt. Massorna såg att villkoren för deras dagliga existens hade förvärrats sedan revolutionen och de kände sig lurade. Till detta kom den kostsamma offensiven, som nu var i full gång. Men stämningen i huvudstaden var fortfarande mycket olik den i landsorten. Petrograd krävde omedelbar förändring och att prins Lvovs andra regering skulle avgå. Men i landsorten hade februariregimen inte råkat i vanrykte.

Trotskij och Lenin visste, efter att ha gjort en översikt över styrkebalansen i landet, att tidpunkten ännu inte hade kommit för dem att slå till. Men deras anhängare i huvudstaden, som sjöd av rastlöshet, började fatta misstro till deras taktik. Anarkisterna fördömde detta väntans spel och bolsjevikernas förräderi, på samma sätt som bolsjevikerna hade fördömt mensjevikernas och socialrevolutionärernas förräderi. Slutligen ställde ett antal regementen det bolsjevikiska högkvarteret inför fullbordat faktum genom att utlysa en beväpnad demonstration till den 3 juli. Kronstadts matroser och de civila arbetarna i huvudstaden hade eggats av mindre framträdande bolsjevikiska agitatorer och svarade ivrigt på appellen. Som i de flesta sådana situationer, när ett riskabelt politiskt initiativ växer direkt ur massornas impulsiva vrede, var syftet med initiativet inte helt klart. De, som utlyste demonstrationen, visste inte om de hade för avsikt att störta regeringen eller endast demonstrera på ett fredligt sätt. Bolsjevikhögkvarteret gjorde ett försök att inställa demonstrationen på samma sätt som skett den 10 juni. Men denna gång gick det inte att hejda folkets lidelse.[42]

Lenin försökte då ställa sitt parti i spetsen för rörelsen, för att hålla denna inom ramen för en fredlig demonstration, vars syfte återigen skulle vara att uppmana de moderata socialisterna att bilda sin egen ministär baserad på sovjeterna. Med dessa krav kom enorma folkmassor till stadens centrum, fyllde gatorna, marscherade och höll möten i två dagar och två nätter. Bolsjevikiska talare, bland dem Lenin, talade till dem, smädade den härskande koalitionen, men manade också till lugn och disciplin.

Den största och mest upprörda massan belägrade Tauriska palatset, där sovjeternas verkställande utskott hade sina lokaler. Folkmassan sände delegationer till palatset för att klargöra att den inte tänkte skingras förrän de moderata socialisterna bröt sin koalition med de konstitutionella demokraterna. Några mensjeviker och socialrevolutionärer var övertygade om att Lenin hade regisserat skådespelet och ville ha det till ett väpnat uppror. Visserligen uppförde sig bolsjevikerna underligt för att vara ledare för ett uppror: de predikade återhållsamhet för massorna och varnade dem för alla våldshandlingar. Ändå fanns det vissa tecken

[41] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. III, bok 1, s. 145-9.
[42] Trotsky, *History of the Russian Revolution*, vol. II, kapitlen I-III; Zinovjev, *Sotjinenija*, vol. XV, s. 41; Lenin, *Sotjinenija*, vol. XXV, s. 142-3. Stalin, som var mycket aktiv under julihändelsernas första dagar, gav en fullständig redogörelse för dem vid partiets sjätte kongress. Stalin, *Sotjinenija*, vol. III, s. 156-68. (Redogörelsen finns sammanfattad i Deutscher, *Stalin*, s. 148-9.) Raskolnikov, op.cit., s. 116 ff.

som tydde på en överlagd bolsjevikaktion. Det var känt att lägre bolsjevikfunktionärer hade lett agitationen och att Kronstadts matroser spelade en framträdande roll i uppståndelsen.[43] De moderata socialisterna satt dödsförskräckta i det belägrade palatset. De vädjade till militär-högkvarteret om hjälp. Eftersom hela garnisonen stod på bolsjevikernas sida, inkallades pålitliga trupper från fronten. Medan mensjevikerna och socialrevolutionärerna väntade på räddningen, kom meddelande om att massan utanför hade fått tag på Tjernov, jordbruks-ministern, och höll på att lyncha honom. Trotskij, som hade tillbringat hela natten och morgonen i palatset med att vädja än till demonstranterna utanför och än till det verkställande utskottet inne i palatset, rusade ut till upploppsscenen.

Vad som följde har skildrats många gånger, men ingenstans så livligt som i Suchanovs *Anteckningar från revolutionen:*

> Så långt ögat kunde se, böljade folkmassan. Med hotfulla ansiktsuttryck uppträdde en grupp matroser utomordentligt högljutt runt en bil. I bilens baksäte satt Tjernov som alldeles uppenbart hade förlorat självbehärskningen helt. Alla från Kronstadt visste vem Trotskij var och tycktes lita på honom. Men folkmassan lugnade sig inte, när Trotskij började tala. Hade ett provokativt skott i detta ögonblick avlossats någonstans i närheten, skulle ett fruktansvärt blodbad ha blivit följden: de skulle ha slitit oss alla, inklusive Trotskij, i stycken. Upphetsad och nästan oförmögen att finna de rätta orden ... lyckades Trotskij just jämnt fånga deras uppmärksamhet som stod närmast honom. (Han började med att prisa Kronstadts revolutionära kvaliteter på ett sätt som, enligt Suchanov, hade en bismak av ovärdigt smicker.) ”Ni kom hit, ni röda kämpar från Kronstadt, så snart ni hörde om den fara som hotade revolutionen ... Länge leve det röda Kronstadt, revolutionens prydnad och stolthet!”
>
> Men de lyssnade buttert på honom. När han försökte tala till dem om Tjernov, råkade massan runt bilen åter i uppror.
>
> ”Ni har kommit hit för att demonstrera era önskemål (fortsatte Trotskij) och för att visa sovjeten att arbetarklassen inte vill se bourgeoisien vid makten. Men varför skada er egen sak? Varför sätta ert anseende på spel genom simpelt våld mot godtyckligt utvalda individer? ... Ni har alla visat er trogna revolutionen.
>
> Ni är alla beredda att böja era huvuden för revolutionen. Jag vet det ... Räck mig din hand, kamrat! ...Räck mig en hand, broder ...”
>
> Trotskij räckte ned armén mot en matros som protesterade våldsamt mot hans ord. Matrosen grep tag i ett gevär med ena handen och drog tillbaka den andra från Trotskij. Det kom för mig att han måste ha lyssnat till Trotskij mer än en gång i Kronstadt och att han nu verkligen ansåg att Trotskij hade förrått saken.[44]

Slutligen utmanade Trotskij massan och bad dem, som ville att man skulle bruka våld mot Tjernov, att räcka upp en hand. Inte en hand höjdes. Under tystnad tog han den nu halvt avsvimmade Tjernov vid armén och förde honom in i palatset. Trotskijs eget ansikte var dödsblekt och kallsvettigt, då han återvände med sin räddade fiende.

---

[43] Trettiofem år efter händelsen skrev R. Abramovitj, mensjevikledaren: ”Antikrigsstämningen började stiga feberaktigt efter den olyckliga junioffensiven. Den fientliga reaktionen blev så stark, på detta försök att återuppliva ett krig som i massornas ögon redan var dött, att det då tycktes mig som om bolsjevikerna redan under julidagarna skulle ha kunnat gripa makten med hjälp av sin halvkupp, om Lenin och hans vänner bara visat större beslutsamhet.” (*Sotsialistitjeskij Vestnik*, mars 1952: ”En fördröjd revolutions tragedi”.) Under och efter händelsen anklagade emellertid Abramovitj bolsjevikerna för direkt konspiration i avsikt att gripa makten. Trotsky, *History of the Russian Revolution*, vol. II, s. 39.

[44] Suchanov, op.cit., vol. IV, s. 423-5. Se också V. Tjernov, *The Great Russian Revolution*, s. 422-6. Trotskij gjorde senare gällande att de som gripit Tjernov var *agent-provocateurs* som inte hade någonting gemensamt med matroserna. (*Sotjinenija*, vol. III, bok 1, s. 193 ff.) Men det finns psykologiska skäl som talar för Suchanovs version och denna har också stöd hos Raskolnikov, Kronstadts ledare (op.cit., s. 128-30).

På skilda håll i staden utbröt mindre oroligheter och slagsmål, som lätt hade kunnat utvecklas till väldiga blodsutgjutelser, om det inte varit för bolsjevikernas lugnande inverkan. Till slut tröttnade demonstranterna och deras energi avtog. De var på gränsen till att skingra sig, då trupperna från fronten anlände. Reaktionen kom omedelbart och blev våldsam. Hemliga och halvhemliga högerorganisationer, som hittills inte visat sig, strömmade ut på gatorna. Efter några sammanstötningar upplöstes de probolsjevikiska folkmassorna som hade behov av sömn och vila. Just då kom tidningarna med nyheten om offensivens sammanbrott vid fronten. Det gav ytterligare näring åt den antibolsjevikiska reaktionen. Högerpartierna, generalerna och officersförbundet gav bolsjevikerna skulden och hävdade, att det var deras agitation som hade upplöst arméns moral och framkallat nederlaget.[45]

Denna anklagelse skulle i sig ha räckt för att väcka en storm mot bolsjevikpartiet. Men till den lades ytterligare en anklagelse, som var än mer upprörande. En populär högertidning publicerade ”dokument” enligt vilka Lenin stod i den tyska generalstabens sold, och en häktningsorder utfärdades mot Lenin, Zinovjev och Kamenev. Dokumenten kunde med ett ögonkast avslöjas som klumpiga förfalskningar. Det vittne som lämnat ut dem, en viss Jermolenko, visade sig vara en f.d. angivare som nu tjänstgjorde i det militära kontraspionaget.[46] Men till en början gjorde anklagelsen ett förödande intryck. Skenet var emot Lenin och för ögonblicket var det skenet som var det avgörande. Den opolitiske medborgaren, han som inte kände till de revolutionära partiernas historia och vanor, frågade sig: Återvände Lenin i själva verket inte via *Tyskland* tack vare en överenskommelse med den tyska regeringen? Agiterade han inte mot kriget? Uppmuntrade han inte till omvälvning? Det var ingen idé att svara, att Lenin bestämt sig för att resa genom Tyskland först sedan alla andra resvägar, via Frankrike och England, hade stängts för honom, och att åtskilliga av hans mensjevikiska motståndare hade återvänt tillsammans med honom, eller något senare, via samma resroute.[47] Det var lönlöst att påpeka, att Lenin hoppades att revolutionen skulle krossa Hohenzollern och Habsburg, så som den hade krossat Romanov. Under den storm som följde på julidagarna, tog man inte hänsyn till sådana subtiliteter. Överklassen var galen av fruktan för och hat mot revolutionen. Medelklassen var blind av förtvivlan. Generalstaben behövde en förklaring som kunde rädda dess prestige efter det senaste militära nederlaget. Och de moderata socialisterna kände hur jorden rämnade under deras fötter. Det fanns ett överväldigande behov av en syndabock och ett iögonenfallande botoffer.

Mitt under denna uppståndelse träffade Trotskij Lenin. ”De hade valt det här ögonblicket för att skjuta oss alla”, sade Lenin.[48] Han räknade med sannolikheten av en framgångsrik kontrarevolution. Han ansåg att sovjeterna, försvagade av mensjevikerna och socialrevolutionärerna, hade spelat ut sin roll. Han förberedde sitt parti för en återgång till den underjordiska verksamheten. Efter en stunds tvekan bestämde han sig för att inte låta sig fängslas utan i stället försöka gömma sig samman med Zinovjev. Trotskij såg inte så allvarligt på saken och tyckte att Lenins beslut var förhastat. Hans beteende passade inte Trotskijs läggning och vanor. Han ansåg att Lenin inte hade någonting att dölja, att det tvärtom låg i hans intresse att framlägga sin sak för allmänheten och att det skulle tjäna saken bättre än en flykt, som endast

---

[45] En vecka före dessa händelser, den 28 juni, skrev Trotskij i *Vperjod*: ”Och om inte alla soldater, efter tre års krig och fyra månaders revolution, låter sig övertalas av den kringgående och försiktiga resolution, som antagits av kongressen (sovjeternas kongress, som godkände offensiven), eller av de halvsocialistiska halvministrarnas billiga oratoriska skrävel, kan den ‘lojala’ pressen alltid tillgripa ett beprövat knep: den kan mana ‘samhället’ till korståg mot de revolutionära socialisterna i allmänhet och mot bolsjevikerna i synnerhet.”

[46] En detaljerad skildring och analys av denna affär kommer att ges i min *Life of Lenin*. Kerenskijs version finns i *Crucifixion of Liberty*, s. 285-94 och vederläggningen av den finns i M. N. Pokrovskij, *Oktjabr'skaja Revolutsija*, s. 115-36. Se även Trotsky, *History of the Russian Revolution*, vol. II, s. 96-123.

[47] Vid den officiella undersökningen av julidagarna framkom att omkring 500 ryska emigranter hade återvänt från Schweiz via Tyskland. Av dessa var 400 antibolsjeviker och ”socialpatrioter”. Pokrovskij, op.cit., s. 123.

[48] Trotskij, *Lénine*, s. 69.

skulle kompromettera honom ytterligare i folks ögon.[49] Kamenev delade Trotskijs uppfattning och beslöt att ta fängelsestraffet. Men Lenin stod fast vid sitt beslut. Han väntade sig ingen opartisk rättegång av en regering som vräkte falska anklagelser över honom och spred förfalskade dokument i pressen. Atmosfären var spänd. Bolsjevikpartiet var praktiskt taget bannlyst. *Pravda* hade förbjudits och dess lokaler förstörts. Bolsjevikhögkvarter hade ödelagts i flera distrikt. Ingenting skulle vara lättare för de fanatiska kontrarevolutionärerna eller för den gamla ochranans ligister, som fortfarande hade fotfäste inom polisen, än att mörda en hatad revolutionsledare på väg till eller från ett fängelse. Lenin var alltför väl medveten om sin betydelse för partiet för att ta denna risk och utan hänsyn till konventionella överväganden gick han under jorden.[50]

Trotskijs namn förbands oftast med Lenins i de offentliga angreppen, men någon arresteringsorder hade inte utfärdats mot honom. Det fanns uppenbara skäl till det: han var inte nominellt medlem av bolsjevikpartiet, omständigheterna kring hans återkomst till Ryssland var så vitt skilda från Lenins att det inte var lätt att stämpla honom som tysk agent, och händelsen med Tjernov, den politiske fiende som han så modigt hade räddat, var fortfarande aktuell för många. Men han skonades inte någon längre tid. *Rijetj* Miljukovs tidning, publicerade en historia om att Trotskij före sin avresa från New York hade från tysk-amerikaner mottagit 10 000 dollar att användas för defaitistisk agitation i Ryssland. I mindre respektabla tidningar figurerade tyska generalstaben som ursprung till pengarna. Trotskij svarade genast med ett Öppet Brev som trycktes i Gorkijs tidning och som med många komiska effekter tog loven av Miljukovs avslöjanden. Han anmärkte ironiskt, att tyskamerikanerna eller den tyska generalstaben tydligen ansåg att störtandet av en regim i ett fiendeland var en synnerligen billig affär, eftersom den bara skulle kosta 10 000 dollar. Han angrep de källor, varifrån historien härrörde, och sade att ryktet hade spritts av Sir George Buchanan, den brittiske ambassadören. Ambassadören nekade till anklagelsen, men detta hindrade inte Miljukov från att hävda, att han hade fått historien från denna källa. Därefter berättade Trotskij, vad som verkligen hade hänt, före hans avresa från New York: Ryska, amerikanska, lettiska, judiska, finska och tysk-amerikanska socialister hade anordnat en avskedsfest för honom och tre andra ryska emigranter, som skulle resa samtidigt med honom. En insamling hade gjorts på stället och givit 310 dollar, varav de tysk-amerikanska bidragen utgjort 100 dollar. Summan hade överräckts till Trotskij och han hade fördelat den jämnt mellan de återvändande emigranterna. Amerikanska tidningar hade skrivit om mötet och insamlingen. Han avrundade med en skämtsam ”bekännelse” som, det visste han, i bourgeoisins ögon skulle misskreditera honom mer än eventualiteten av att ha stått i tyska generalstabens sold: aldrig i sitt liv hade han vid en och samma tidpunkt ägt 10 000 dollar eller ens en tiondel av den summan.[51]

I ett annat Öppet Brev berättade han om sin vänskap och brytning med Parvus, eftersom även denna förbindelse anfördes mot honom. Alexinskij, den tidigare bolsjevikdeputeraden som blivit renegat, utpekades här som den som främst låg bakom förtalet. Alexinskij, skrev han, hade på grund av allt sitt baktalande utstötts ur alla journalistiska organisationer i Paris och mensjevikerna hade, av moraliska skäl, vägrat honom plats i Petrogradsovjeten. Och detta var mannen som nu upphöjts till den patriotiska moralens väktare.[52]

När detta försök att kompromettera Trotskij hade misslyckats, började man intrigera från andra hållet. Pressen var full av historier om att Trotskij hade brutit med Lenin, den tyske

---

[49] Se Trotskijs vittnesmål, som han senare avlade i fängelset. *Sotjinenija*, vol. III, bok 1, s. 193 ff.; *History*, vol II, s. 240-1.

[50] Detta steg besvärade en del av Lenins anhängare. Först långt senare, då Rosa Luxemburg och Karl Liebknecht mördades på just detta sätt under den tyska revolutionen, blev Lenins beteende fullt begripligt för dem som till en början känt sig olustiga inför det.

[51] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. III, bok 1, s. 150-4.

[52] Ibid., s. 155-9.

agenten. Den 10 juli, fyra dagar efter det att Lenin gått under jorden, riktade därför Trotskij följande Öppna Brev till den provisoriska regeringen:

> Medborgare ministrar – Efter vad jag hört har ni beslutat om arresteringen ... av kamraterna Lenin, Zinovjev och Kamenev, men arresteringsordern skulle inte gälla mig. Jag tror därför det är nödvändigt att fästa er uppmärksamhet på dessa fakta: (1) Jag delar i princip Lenins, Zinovjevs och Kamenevs uppfattning och har gjort mig till tolk för den i tidningen *Vperjod* och alla mina offentliga tal. (2) Min inställning till händelserna den 3 och 4 juli överensstämde helt med ovannämnda kamraters.[53]

Han redogjorde för händelserna och förklarade att det faktum, att han inte tillhörde bolsjevik-organisationen, hade sitt ursprung i föråldrade och nu meningslösa skiljaktigheter.

Det finns inga logiska skäl för er att undanta mig från effekten av det dekret i kraft av vilket Lenin, Zinovjev och Kamenev är under arrest ... Ni har ingen anledning betvivla att jag är lika oförsonlig motståndare som ovannämnda kamrater till den provisoriska regeringens allmänna politik. Att ni undantar mig, endast understryker grafiskt det kontrarevolutionära och godtyckliga i det beslut, som ni fattat mot dem.[54]

Under två eller tre dagar, medan terrorn mot bolsjevikerna nådde sin höjdpunkt, visade sig inte Trotskij i sovjeten. Han tillbringade nätterna hos Larin, den tidigare mensjeviken, som stod i begrepp att ansluta sig till bolsjevikerna. Men efter offentliggörandet av hans ”Öppet Brev till den provisoriska regeringen” dök Trotskij åter upp i rampljuset, full av kamplusta och trots. Han försvarade Lenin och bolsjevikpartiet i sovjeten, i sovjeternas verkställande utskott, i bondesovjeternas verkställande utskott. Överallt talade han med ett ständigt tumult omkring sig. ”Lenin”, utropade han, ”har kämpat för revolutionen i trettio år. Jag har kämpat mot förtrycket av, folkmassorna i tjugo år. Vi kan inte annat än hata tysk militarism. Endast den, som inte vet vad en revolutionär är, kan säga något annat ... Tillåt ingen i denna sal att säga, att vi är tyska legoknektar, ty den som säger så, talar med ... skurkars röst.”[55] Han varnade mensjevikerna, som inte ville ha med saken att göra, att deras avståndstagande skulle bli deras undergång. Tjernov, ”socialpatrioten”, hade redan tvingats avgå från sin ministerpost på grund av sitt deltagande i Zimmerwaldrörelsen. Kontrarevolutionen hade valt bolsjevikerna som första mål. De moderata socialisterna skulle bli nästa offer.

Även under dessa dagar av hysteri och panik lyssnade man på Trotskij med uppmärksamhet och respekt. Hans appeller fick emellertid föga eller ingen verkan. De moderata socialisterna visste att det var orimligt att anklaga Lenin och Zinovjev för att vara tyska agenter. Men de var övertygade om att bolsjevikagitationen mot kriget hade gått för långt. De misstänkte också att Lenin, eller kanske Lenin och Trotskij, under julidagarna hade försökt lägga beslag på makten och nu vägrade de att lyfta ett finger för att rentvå Lenin. Endast Martov försvarade sin gamle motståndares ära.[56]

Trotskij rörde sig fritt i ytterligare två veckor. Regeringen kände sig besvärad av hans utmaning. Den hade inga skäl att arrestera honom på, om den inte olagligförklarade de principer som styrde hela sovjeten inklusive den moderata majoriteten, ty det var inom ramen för de

---

[53] Ibid., s. 165-6.

[54] Loc.cit. Trotskij skrev samtidigt ett brev till Gorkij. Gorkij, som hade varit Lenins nära vän, uppträdde (i motsats till Martov, som försvarade Lenin) en aning odeciderat. Trotskij tänkte uppmana honom att med eftertryck ta Lenin i försvar och påminna honom om Zolas roll i Dreyfusaffären. Brevet, som Trotskij aldrig postade, finns återgivet i *Sotjinenija*, vol. III, bok 1, s. 346-7.

[55] Suchanov, op.cit., vol. V, s. 52, 59-62.

[56] En av de många beskrivningarna av julihändelserna gör gällande att det hade funnits planer på en trojkadiktatur med Lenin, Trotskij och Lunatjarskij i spetsen. En uppfattning om den utbredda tilltro, som fanns till denna beskrivning, kan man få om man begrundar att t.o.m. Suchanov var benägen att ta den för god vara. Suchanov, op.cit., vol. IV, s. 511.

principerna som Trotskij hade utformat sin verksamhet. Regeringen kunde å andra sidan inte tillåta honom att röra sig fritt och driva gäck med dess politik mot bolsjevikerna. Natten den 23 juli arresterades Trotskij och Lunatjarskij och överfördes till Krestijfängelset. Suchanov skildrar det intryck som händelsen gjorde i Petrograd. Dagen därpå talade Suchanov själv vid ett mensjevikmöte i Cirque Moderne. ”Mitt tillkännagivande av Trotskijs och Lunatjarskijs arrestering ... möttes av en sådan storm av indignation att det under nästan en kvarts timme var omöjligt att fortsätta mötet. Röster höjdes för att hela församlingen, åtskilliga tusen till antalet, genast skulle gå och protestera hos myndigheterna. Det var med svårighet som Martov lyckades begränsa det hela till en improviserad protestresolution .”[57]

Sålunda befann sig nu Trotskij, under revolutionen i vilken hans forna vänner och en tidigare elev hade nått maktens tinnar, i samma fängelse som det tsarregimen hade kastat honom i 1905. Förhållandena i fängelset var värre nu. Cellerna var överfulla. Hopsamlandet av misstänkta fortsatte och stora fånggrupper fördes in dagligen. Kriminella och politiska fångar blandades, till skillnad från förr, då de politiska fångarna åtnjutit privilegiet att få vara för sig själva. Alla hölls på svältgränsen. Kriminalfångarna uppeggades mot de ”tyska agenterna”, stal deras mat och misshandlade dem. Åklagarna, undersökarna och fångvaktarna var desamma som under tsartiden. Mellan de nya härskarnas anspråk och det juridiska maskineriets insida fanns en påtaglig kontrast och när Trotskij iakttog den, insåg han, att Lenin trots allt inte misstagit sig i sitt beslut att fly. Men i detta vilda kaos, där de intagnas liv ibland t.o.m. var i fara, fanns det, nu som förr under den gamla regimen, fortfarande möjlighet för fångarna att bedriva politisk och litterär verksamhet. Med sådana debattörer som Kamenev, Lunatjarskij, Antonov-Ovsejenko och Krylenko blomstrade den politiska debatten. Bland internerna fanns också Dybenko och Raskolnikov, ledarna från Kronstadt. Här fanns nästan alla oktoberrevoltens främsta aktörer samlade och nästan hela det första bolsjevikiska krigskommissariatet.

Trotskij ägnade sig åt att skriva och på nytt nåddes omvärlden av en strid ström av hans artiklar. Några av dem, däribland en detaljerad skildring av livet i fängelset, publicerades under pseudonymen P. Tarms i bolsjeviktidningar. Andra trycktes i Gorkijs tidning. I ännu ett av sina ”Öppna Brev till den provisoriska regeringen” drog Trotskij löje över rättsmaskineriet. Han avslöjade att han anklagats för att, samman med Lenin, ha återvänt till Ryssland via Tyskland och för att ha varit medlem av bolsjevikernas centralkommitté. Dessa anklagelser vittnade om åklagarmyndighetens godtycke och slappa indolens.[58] Det var, i förbigående sagt, först några veckor efter Trotskijs arrestering som Samdistriktsorganisationen kom att definitivt ansluta sig till bolsjevikpartiet och Trotskij bli medlem av bolsjevikernas centralkommitté. Hans avslöjande av rättsförfarandet fick till följd att hans åklagare avskedades. Men förfarandena upprepades. ”Dreyfusfallet och Beylissfallet är ingenting jämfört med detta medvetna försök till moraliskt mord”, protesterade Trotskij i en skrivelse till Zarudnij, justitieministern, som genom en märklig nyck hade varit försvarsadvokat under rättegången mot sovjeten 1906.[59]

Allteftersom veckorna gick, tog händelserna en vändning, som var på en gång mer hoppfull och mer hotfull för de anklagade och deras sak. Reaktionen mot ”juli-upproret” växte till en våldsam rörelse mot alla de institutioner och mönster som hade sitt ursprung i februarirevolutionen: mot sovjeterna, armékommittéerna, jordkommittéerna, fabrikskommittéerna och liknande inrättningar som medvetet eller omedvetet hade ifrågasatt den gamla administrativa maskinens auktoritet. Reaktionen drabbade nu de moderata socialisterna. Högerflygelns ledare hävdade inte utan skäl att bolsjevikerna endast var de mest konsekventa förespråkarna

[57] Ibid., vol. V, s. 121.
[58] *Novaja Zjizn*, 30 juli 1917.
[59] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. III, bok 1, s. 203; Raskolnikov, op.cit., s. 170-9.

för en ordning som även de moderata socialisterna i varierande grad förpliktat sig att försvara.[60] Bolsjevikernas rop, ”All makt åt sovjeterna!”, skulle inte tystna så länge sovjeterna existerade, och både mensjevikerna och socialrevolutionärerna var beroende av deras existens. Gjorde bolsjevikerna sitt yttersta för att egga upp soldaten till opposition mot officeren, hade de moderata socialisterna, det första språkröret för denna opposition, ett klart intresse av att åtminstone förhindra officerskåren från att återvinna sin forna position. Medelklassens ledare hade hittills hoppats kunna tämja revolutionen med hjälp av de moderata socialisterna. De vände nu om och sökte en militärdiktator som var i stånd att tämja eller krossa både de moderata socialisterna och bolsjevikerna. Endast på detta sätt hoppades högerflygeln, som nu inkluderade även forna liberaler, att få ett slut på vad den betraktade som det skamligaste kapitlet i Rysslands historia.

Julidagarna hade visat, att om någon styrka fanns kvar i det antibolsjevikiska Ryssland, fanns den styrkan inom officerskåren. Bilden av de moderata sovjetledarna belägrade i Tauriska palatset och dödsförskräckt anropande de lojala trupperna om hjälp mot bolsjevikhorderna, var inte glömd. Men sådan var februariregimens ologiska mekanism att det verkliga maktförhållandet nu mer än någonsin maskerades av den politiska fasaden. Omedelbart efter julidagarna bildades en andra koalitionsregering med Kerenskij som statsminister och med de moderata socialisterna i ledningen nominellt. Under sin storhetstid hade de spelat andra fiolen i koalitionen och nu, när deras svaghet på ett så förödande sätt hade avslöjats, skulle de spela första fiolen, åtminstone skenbart. Denna paradox kunde inte fortsätta.

De konservativa och antirevolutionära styrkorna satte sin lit till general Kornilov, som Kerenskij utnämnt till överbefälhavare. Välkomnad och prisad av överklassen och medelklassen började Kornilov känna sig och bete sig som en man sänd av försynen. Hans inställning till Kerenskij blev tvetydig och sedan provokativ. Slutligen, den 24 augusti, förklarade han öppet krig mot regeringen och beordrade sina trupper att gå mot huvudstaden. Segervisst skröt han i förväg om hur han skulle sopa bort revolutionen.

Trotskij och hans vänner på Krestij mottog nyheten med blandade känslor. Kerenskij höll dem fängslade, och skulle Kornilov vinna, skulle de överlämnas som ren gisslan till den segerrika soldatesken. De var säkra på att de skulle slaktas och det var sannerligen ingen panikslagen fantasi som fick dem att tro det. Men situationen erbjöd också nytt hopp. De moderata socialisterna kunde inte rädda sig undan Kornilov utan bolsjevikernas hjälp, på samma sätt som de under julidagarna inte kunnat rädda sig undan bolsjevikerna utan generalernas bistånd. Snart började regeringen själv sätta vapen i händerna på rödgardisterna som den nyss hade avväpnat. Den bönföll de bolsjevikinka agitatorerna, vars nedbrytande påverkan den hade skyllt alla militära bakslag på, att de skulle påverka Kornilovs trupper på samma sätt och övertala dem att vägra lyda och att överge sina befäl. Slutligen bad Kerenskij även Kronstadts matroser, skurkarna från juli, att komma till hans försvar.

En nästan komiskt fantastisk scen utspelades i Trotskijs cell. Kronstadts matroser skickade en delegation för att fråga honom, om de skulle besvara Kerenskijs appell och hjälpa honom mot Kornilov, eller om de skulle försöka göra upp räkningen med både Kornilov och Kerenskij. Det senare alternativet tilltalade de hetlevrade matroserna mest. Trotskij resonerade med dem och påminde dem om, hur han i maj hade försvarat dem i sovjeten och sagt, att om en kontrarevolutionär general försökte lägga en snara runt revolutionens hals, ”skulle Kronstadts matroser komma och kämpa och dö med oss”. De var nu tvungna att infria detta löfte och vänta med den uppgörelse med Kerenskij, som ändå snart skulle komma. Matroserna lydde hans råd. Medan detta pågick fortsatte åklagarmyndigheten mekaniskt sitt arbete. Undersökningen drog ut på tiden och Trotskij måste besvara frågor om sina förbindelser med den tyska

[60] Miljukov, op.cit., vol. I, bok 2, s. 58-72; A. I. Denikin, *Otjerki Russkoi Smutij*, vol. I, bok 2, s. 232-8.

generalstaben och med bolsjevikerna. Antonov-Ovsejenko och Krylenko, som efter sex veckors häkte ännu inte fått reda på vad de anklagades för, hotade med att hungerstrejka, men Trotskij försökte få dem på andra tankar. Till slut bestämde han sig för att inte längre delta i förhörsfarsen. Han vägrade att besvara förhörsledarens frågor och förklarade varför i ett brev till sovjeternas verkställande utskott. Tre dagar senare, den 4 september, frigavs han mot borgen.

Han gick direkt från fängelset till Smolnijinstitutet för att delta i ett sammanträde med kommittén för kampen mot kontrarevolutionen, som med Kerenskijs välsignelse hade bildats av sovjeten. Denna institution skulle bli prototypen för den militära revolutionskommitté som senare skulle leda oktoberrevolutionen.

Kornilov besegrades inte med vapen utan genom bolsjevikernas agitation. Hans trupper övergav honom utan att avlossa ett skott. Med Kornilovs nederlag började en ny kedja av händelser som ledde direkt till oktoberresningen. På samma sätt som den misslyckade revolutionen av den 3-4 juli hade fått vågskålen att väga över åt kontrarevolutionens håll, så hade nu den misslyckade kontrarevolutionen fått vågskålen att väga över än kraftigare åt motsatt håll. Den andra koalitionsregeringen bröt samman. De konstitutionella demokraternas ministrar avgick i protest mot Kerenskijs behandling av Kornilov. De socialistiska ministrarna drog sig tillbaka, eftersom de misstänkte Kerenskij för att tidigare ha intrigerat med Kornilov mot sovjeten och för att ha uppmuntrat hans ambitioner. Oförmögen att pussla ihop koalitionsbitarna regerade Kerenskij i en månad genom ett så kallat direktorat, en liten och helt orepresentativ kommitté.

I sovjeten begärde Trotskij och Kamenev att man skulle undersöka, inte endast de händelser som hade lett till Kornilovs kupp, utan även Kerenskijs roll i förspelet till kuppen. Efter ökade påtryckningar förmådde de moderata socialisterna att äntligen bryta med de konstitutionella demokraterna, av vilka många hade stött Kornilov. Efter Kornilovaffären föreföll skälen för en rent socialistisk regering ovedersägliga. När mensjevikerna och socialrevolutionärerna trots det fortsatte sina försök att återuppliva koalitionen, övergavs de av en mängd anhängare. Inom ett par dagar upplöstes den moderata majoriteten inom sovjeten. Den 9 september höll Trotskij ett av sina väckande tal och krävde sin och bolsjevikledarnas fullständiga rehabilitering. Han efterlyste regeringens kraftigt försenade rapport om julihändelserna och motionerade om ett misstroendevotum mot sovjetens mensjevikiska ”presidium”. Till allas enorma förvåning stöddes motionen. För första gången fick bolsjevikerna majoritet vid en omröstning i sovjeten. Revolutionen hade nått en ny milstolpe.[61]

Samtidigt som mensjevikerna och deras bundsförvanter förlorade mark i sovjeten försökte de samla sina styrkor utanför sovjeten. De sammankallade den s.k. demokratiska konferensen till den 14 september. Konferensen var inte i någon bemärkelse en vald församling. Den var sammansatt så att den redan i förväg hade försäkrat sig om en antibolsjevikisk majoritet. Ett slumpartat urval delegationer från skilda opolitiska institutioner, som kooperativer och förrevolutionära zemstvoer, skulle yttra sig i alla brännande politiska frågor. Det paradoxala i situationen var att det vid denna tidpunkt, och bortsett från vad som skulle hända senare, var bolsjevikerna som föreföll hålla på principen om en representativ och vald regering, medan de moderata socialisterna sökte upphäva principen. Sovjeterna, som valts i fabriker och baracker, representerade inte bourgeoisien, men de representerade till fullo arbetarklassen, armén och stora delar av bondeklassen. Deras auktoritet och förmåga att väcka gehör hos folket berodde

[61] Vid samma sammanträde föreslog Trotskij val av ett nytt presidium grundat på proportionell representation. Detta bemöttes med en arg kommentar från Lenin, som hävdade att mensjevikerna och socialrevolutionärerna inte hade genomfört någon proportionell representation när de var i majoritet – varför skulle bolsjevikerna bevilja dem det privilegiet? Trotskijs försonande gest möttes emellertid med avsnäsningar även från mensjevikerna. De vägrade att sitta med bolsjevikerna i presidiet.

till en del på frånvaron av verkligt nationella parlamentariska institutioner. Skapandet av sådana institutioner kunde tyckas vara av vital betydelse för de antibolsjevikiska partierna. Ändå fortsatte koalitionsregeringarna att skjuta på de utlovade valen till den konstituerande församlingen, samtidigt som bolsjevikerna krävde dessa val. De visste inte hur den framtida relationen mellan en konstituerande församling och sovjeterna skulle se ut. De förutsåg inte att de, genom att ge all makt åt sovjeterna, skulle omöjliggöra en konstituerande församling och att de själva skulle sammankalla den endast för att upplösa den. De moderata socialisterna, å andra sidan, fann sig i att valen uppsköts som en eftergift åt de konstitutionella demokraterna, som fruktade att en omröstning under rådande förhållanden skulle resultera i en alltför radikal lagstiftande församling.[62] Under tiden försökte de moderata socialisterna fabricera en parlamentsersättning i form av den demokratiska konferens och det så kallade förparlament som konferensen resulterade i.

Konferensen erbjöd en anblick av komplett oreda inom de härskande grupperna. De moderata socialisterna for ut i bittra beskyllningar mot de konstitutionella demokraterna. Kerenskijs egna anhängare uttryckte öppet sin misstro mot honom och sade att hans roll i Kornilov-affären hade varit tvetydig, att han hade försökt sätta sig över de partier som givit honom regeringsmakten och att han försökt genomföra ett envälde. Kerenskij bemödade sig om att vederlägga anklagelserna och få konferensen att inse att det fanns ett behov av ett återupplivande av regeringskoalitionen. Men hans framträdande var så groteskt melodramatiskt att han fyllde sina vänner med förtvivlan och uppnådde inga av sina syften. Det var vid detta tillfälle som Trotskij för första gången framträdde som bolsjevikernas främste talesman. Det intryck, hans tal gav, skildras så här av den mensjevikiske revolutionskrönikören:[63]

> Detta var otvivelaktigt ett av denne häpnadsväckande talares mest lysande framträdanden och jag kan inte motstå frestelsen att pryda sidorna i min bok med en nästan fullständig återgivning av hans magnifika anförande. Om min bok i framtiden finner en läsare, som Lamartines inte särskilt fantasifulla bok än i dag finner läsare, må då den läsaren utifrån denna sida bedöma våra dagars talkonst och politiska tänkande. Han kommer att dra slutsatsen, att mänskligheten inte levt de sista hundrafemtio åren förgäves och att *Vår Revolution*s hjältar lämnar 1789 års berömda ledare långt bakom sig.
>
> Åhörarna på Alexandrinskijteatern blev upphetsade av blotta ljudet av Trotskijs namn . Trotskij hade förberett sig väl. Jag stod ett par steg bakom honom på estraden och såg att han på talarstolen framför sig hade ett tätskrivet papper med understrukna fraser, fotnoter och pilar ritade med en blå penna ... Han talade mycket tydligt, utan retoriska effekter (även om han kan nå retoriska höjder närhelst han behöver), utan minsta poserande eller effektsökeri. Vid detta tillfälle talade han med åhörarna, tog ibland några steg mot dem, för att sedan luta sin armbåge mot talarstolen. Av den metalliska klarheten i talet och den eleganta utformningen av språket, så karakteristiska för Trotskij, förmärktes intet i detta framträdande.

Vi behöver inte sammanfatta talet, som drog upp den bolsjevikiska politikens huvudlinjer: Det räcker med ett par punkter för att belysa hans polemiska stil. ”Kamrater och medborgare”, började han mycket lugnt, ”de socialistiska ministrarna har just talat till er. Ministrar anses böra framträda inför representativa organ och redogöra för sitt arbete. Våra ministrar har föredragit att ge oss råd i stället för redogörelser. Vi är tacksamma för råden, men vi kräver fortfarande redogörelser. Inte råd, utan redogörelser, medborgare ministrar”, upprepade talaren mycket lugnt och knackade på talarstolen. Han sammanfattade den föregående debatten och påpekade att inte en enda talare hade försvarat Kerenskij och att statsministern därmed var dömd av sina egna vänner och anhängare. Detta träffade motståndarna på deras ömmaste punkt och ett ilsket oväsen bröt ut i salen. En av de hetast debatterade frågorna gällde ett nyligen utfärdat dekret om dödsstraffets återinförande. ”Ni kan förbanna mig om jag

[62] Miljukov, op.cit., vol. I, bok 2, s. 91-2.
[63] Suchanov. op.cit., V, s. 125-6. Se också Tjernov, op.cit., s. 306-7.

någonsin kommer att sätta mitt namn under en enda dödsdom", utbrast Kerenskij vid konferensen, angelägen som han var att lugna sina upprörda anhängare. På detta svarade Trotskij: "Om dödsstraffet är nödvändigt, hur kan då Kerenskij säga att han inte tänker använda sig av det? Tror han, att han inför hela den demokratiska opinionen kan lova att inte tillämpa dödsstraffet, då, säger jag, förvandlar han dess återinförande till en akt av lättsinne som passerar gränsen för det kriminella."

Koalitionens anhängare hade hävdat att det inte gick att lasta hela konstitutionella demokrat-partiet för Kornilovs myteri och att de bolsjeviker, som protesterat när deras parti stämplades som ansvarigt för julidagarna, borde vara de sista att klandra konstitutionella demokratpartiet som helhet. "Det förekommer en liten felaktighet i denna jämförelse", svarade Trotskij. "När bolsjevikerna anklagades för att ... ha arrangerat eller provocerat händelserna den 3-5 juli, var det inte tal om att ni skulle erbjuda dem platser i regeringen – de erbjöds plats i Krestijfängelset. Det är kamrater, en viss skillnad ... Vi säger: om ni i samband med Kornilovaffären vill sätta de konstitutionella demokraterna i fängelse, var då vänliga och handla inte utan åtskillnad. Undersök varje enskild kadets fall. Undersök det ur varje tänkbar synvinkel!" Den kritiska publiken vred sig av skratt och inte ens de mest pompösa bland ministrarna och ledarna på estraden kunde undertrycka en fnissning. Men denna uppsluppna ton tystades snabbt av en som var mycket allvarlig. Trotskij yrkade på att rödgardisterna skulle beväpnas. "Varför det? Varför det?" ropades det från mensjevikbänkarna. "För det första, för att vi skall kunna bygga upp ett verkligt bålverk mot kontrarevolutionen", svarade han, "mot en ny och mäktigare Kornilovrörelse. För det andra, om en verkligt revolutionärt demokratisk diktaturregering bildas, om denna nya regering erbjuder en hederlig fred och dess erbjudande förkastas, då, säger jag i mitt partis namn ..., kommer Petrograds och alla Rysslands beväpnade arbetare att försvara revolutionens hemland mot imperialismens trupper med en heroism som den ryska historien aldrig sett maken till." Han slutade med att fördöma konferensens orepresentativa karaktär och ledde därefter truppen av bolsjevikdelegater ut ur möteslokalen.[64]

Inte ens efter denna utmarsch lyckades konferensen motsvara Kerenskijs förväntningar. Den slutade, som den hade börjat, i förvirringens tecken. En knapp majoritet röstade för en ny koalition. Men strax därefter röstade en större majoritet bestämt mot varje uppgörelse med de konstitutionella demokraterna, som var de enda parter som fanns tillgängliga för en koalition. Då Kerenskij den 21 september, utan att ta hänsyn till sitt eget pseudoparlament, bildade en ny regering med de konstitutionella demokraterna, hängde denna regering från början i luften. Detta var det femte kabinettet på sju månader. Den tidsfrist, som Trotskij och Lenin skulle ge den, var på en månad.

I sovjeterna ökade bolsjevikernas styrka hela tiden. I början av september hade de majoritet i Petrograd, Moskva och andra industristäder. De var förvissade om, att de skulle framstå som det dominerande partiet vid sovjeternas kommande nationalkongress. Det organ, som hade befogenhet att sammankalla kongressen, var sovjeternas centralexekutiv, som hade valts i juni och fortfarande kontrollerades av de moderata socialisterna. De senare gjorde sitt bästa för att uppskjuta det som, för dem, var ett hopp ut i tomma mörkret, och bolsjevikerna tryckte naturligtvis på för att få till stånd ett snart möte. Trotskij förhandlade med de moderata ledarna och hotade dem: "Försök inte leka med denna kongress. De lokala sovjeterna, främst Petrograds och Moskvas, kräver att den sammankallas, och om ni inte sammankallar den på ett konstitutionellt sätt, kommer den att sammankallas på ett revolutionärt."[65]

[64] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. III, bok 1, s. 287-93.
[65] Ibid., s. 320.

Den 23 september valde Petrogradsovjeten Trotskij till ordförande. Då han besteg estraden, ”bröt en orkan av applåder ut ... allting förändrades inom sovjeten!” I motsats till den modfällda församlingen från julidagarna ”var denna på nytt en revolutionär armé ... Detta var nu Trotskijs garde, berett att på en vink från honom storma koalitionen, Vinterpalatset och bourgeoisiens alla fästen ... Den enda frågan var, vart Trotskij skulle leda sitt garde.”[66] I sitt ordförandetal påminde han om händelserna 1905 och uttryckte förhoppningar att han denna gång skulle leda sovjeten mot annorlunda öden. Han avgav ett högtidligt och bestämt löfte som framtida händelser skulle kasta en melankolisk skugga över: ”Vi är alla partimedlemmar och mer än en gång kommer vi att råka i gräl. Men vi skall utföra Petrogradsovjetens arbete i en anda av laglydnad och full frihet för alla partier. Presidiets hand kommer aldrig att låna sig till något förtryck av en minoritet.”[67] I den nya sovjetens namn läste han upp den första kallelsen till den andra revolutionen, krävde Kerenskijs avgång och regeringsmaktens överförande till sovjeternas kongress. Mot mensjevikerna och socialrevolutionärerna argumenterade han lika skarpt som förr, men utan illvilja, utan tillstymmelse till det hämndbegär som man kunde ha väntat sig av en ledare för ett parti som så nyligen varit förbjudet”.[68]

Trots Lenins protester var alla partier proportionerligt representerade i det nya sovjetpresidiet.[69] Var denna uppvisning i absolut respekt för minoritetens rättigheter endast en taktisk fint för att avtrubba minoritetens vaksamhet? Knappast. Suchanov berättar att han tre år senare, när bolsjevikerna förbjudit alla oppositionspartier, påminde Trotskij om hans löfte att inte låna sig till något förtryck av minoriteter. Trotskij tystnade, tänkte en stund och sade sedan tankfullt: ”Det var goda dagar.”[70] Det var det verkligen. Revolutionen tog fortfarande sin egen försäkran på allvar, att den skulle vidga och förverkliga de friheter, som den borgerliga demokratin endast utlovade eller skänkte med snål hand.

Inför offentligheten kallade sig Trotskij nu tveklöst bolsjevik. Han accepterade den beteckning som han så länge hade betraktat som föga mer än ett tillmäle. Han hade valts in i partiets centralkommitté medan han satt i fängelse. Under de sju veckor, som förflöt mellan hans frigivning och oktoberresningen, kom hans namn inte endast att identifieras med bolsjevismen utan också att för omvärlden symbolisera bolsjevismens målsättningar i högre grad än namnet Lenin, som inte längre syntes så ofta i offentliga sammanhang.[71] Dessa veckor var så laddade av historia att de i allas sinnen förträngde minnena av de föregående månadernas och årens händelser. Trotskijs tvister med Lenin under nära femton år föreföll obetydliga i jämförelse med de tjänster han nu kunde göra bolsjevikpartiet på femton minuter. Men i partiets inre cirklar fanns det naturligtvis personer ur vars minnen de tidigare tvisterna inte kunde utplånas. De betraktade Trotskijs plötsliga makt inom partiet med väl dold förtrytelse. De tvingades uttrycka sin erkänsla för det stolta mod med vilket han nyligen, innan han ens var partimedlem, hade hjälpt partiet i ett kritiskt skede. De måste också erkänna att ingen i Lenins frånvaro kunde föra partiets talan med sådan fasthet, klarhet och auktoritet som Trotskij och att ingen, inte ens Lenin, kunde uppträda som dess språkrör med en sådan briljans.

Trotskijs ställning inom partiet var därför odiskutabel. Men det räcker med att granska centralkommitténs protokoll för att få en skymt av de känslor som fanns under ytan. Tidigare på året hade Lenin förgäves försökt få sina kolleger att ge Trotskij en framträdande plats i

---

[66] Suchanov, op.cit., vol. VI, s. 188 ff.
[67] Loc.cit.
[68] Ibid., s. 194.
[69] T.o.m. en grupp som Gorkijs, som var alltför liten för att kunna göra anspråk på att bli representerad, tilldelades platser.
[70] Suchanov, Ibid., s. 190.
[71] Jacues Sadoul, senare ivrig stalinist, skrev vid denna tid: ”Trotskij dominerar revolten och är dess själ av stål, medan Lenin snarare förblir dess teoretiker.” *Notes sur la Revolution*, s. 76.

ledningen för den bolsjevikiska pressen. Så sent som den 4 augusti valde centralkommittén en högsta redaktionsledning för de bolsjevikiska tidningarna. I ledningen satt Stalin, Sokolnikov och Miljutin. Ett förslag om att Trotskij efter sin frigivning skulle ingå i ledningen röstades ned med elva röster mot tio.[72] Den 6 september, två dagar efter frigivningen och samma dag som han första gången besökte centralkommittén, utnämndes han emellertid utan opposition till en av partiets huvudredaktörer.[73] Centralkommittén bestod nu av tjugoen ordinarie medlemmar och åtta suppleanter. Några av dessa var välkända profiler från emigrant-kolonierna och några hade kommit från Samdistriktsorganisationen. Andra som Miljutin, Nogin, Rykov, Sverdlov, Stalin och Sjaumian, var inhemskt fostrade kommittémedlemmar, som nästan aldrig levt utanför sitt kärva underjordiska parti, som alltid känt sig som revolutionens verkliga mullvadar och som nu betraktade de forna emigranterna, och i synnerhet den stoltaste, färgstarkaste och vältaligaste av dem, med instinktiv misstro. Med denna antagonism undertrycktes nästan till omedvetenhet.

I centralkommittén uppträdde Trotskij till en början med nykomlingens takt och diskretion. Första dagen han var där, kom gamla bolsjevikiska meningsskiljaktigheter till synes, som hade direkt samband med partiets grundläggande inställning. De utgjorde inledningen till den stora kontroversen om hur revolutionen skulle genomföras: från sin tillflyktsort hade Lenin just ställt centralkommittén inför det problemet. Zinovjev, som delade gömställe med Lenin, hade redan vädjat till kommittén om tillstånd att få framträda offentligt och ta avstånd från Lenin. Kommittén hade vägrat att ge sitt tillstånd, men den besvärades av sina två ledares fortsatta frånvaro och tillät Kamenev att förhandla med de moderata socialisterna om ett arrangemang, som skulle göra det möjligt för dem båda att lämna sitt gömställe. Under detta förspel till revolutionskontroversen, och under den tid som följde, sade Trotskij ingenting, eller mycket litet, även om han hade bestämda åsikter.

Lenin höll redan på att sporra sitt parti mot revolutionen. I sina brev till centralkommittén talade han om den förändrade stämningen inom sovjeterna, om de ökade utsikterna till en bonderevolt och om arméns otålighet och yrkade på att partiet genast skulle övergå från revolutionära deklarationer och löften till väpnad handling. Han var säker på, att om partiet grep tillfället, skulle det få stöd av en väldig folkmajoritet. Men historien erbjöd endast ett förbiilande tillfälle: missade bolsjevikerna det, skulle ännu en Kornilov snart stå redo med ett *pronunciamento* och krossa sovjeterna och revolutionen. Med tanke på denna fara, skrev Lenin, förtjänade inga konstitutionella spetsfundigheter, inte ens sovjetkonstitutionalismens spetsfundigheter, någon uppmärksamhet. Partiet borde iscensätta resningen i sitt eget namn och på sitt eget ansvar. Den behövde inte nödvändigtvis börja i Petrograd. Den kunde börja i Moskva eller t.o.m. i Finland och därifrån kunde revoltrörelsen senare samfällt inriktas på huvudstaden.[74] Den 15 september debatterade centralkommittén dessa förslag för första gången. Kamenev opponerade sig kategoriskt och bad kommittén varna alla organisationer för handlingar av revoltkaraktär. Kommittén accepterade inte Kamenevs råd. Den accepterade heller inte Lenins förslag.[75]

Under tiden närmade sig Trotskij problemet från sin nya maktställning som ordförande för Petrogradsovjeten. Som Lenin trodde han på möjligheten och nödvändigheten av en resning. Men han var oense med Lenin om metoderna för den och om, i synnerhet, idén att partiet skulle iscensätta resningen i sitt eget namn och på sitt eget ansvar. Han såg mindre allvarligt

[72] *Protokolij Tsentralnovo Komiteta*, s. 5.
[73] Ibid., s. 56.
[74] Lenin, *Sotjinenija*, vol. XXVI, s. 1-9.
[75] *Protokolij Tsen. Kom*., s. 65.

än Lenin på kontrarevolution.[76] Till skillnad från Lenin var han säker på att trycket från den bolsjevikiska majoriteten i sovjeterna inte skulle tillåta den gamla centralexekutiven att fördröja den allryska kongressen ytterligare. Han ansåg, att eftersom bolsjevikerna hade fört hela sin agitation under slagordet ”All makt åt sovjeterna”, borde de dirigera resningen så att den för var och en skulle framstå som den direkta följden av denna agitation. Resningen borde därför genomföras samtidigt med, eller strax före, sovjeternas kongress, i vars händer revolutionärerna sedan skulle kunna lägga den erövrade makten. Vidare ville han att resningen skulle ske i Petrogradsovjetens namn och med hjälp av dess maskineri, som till alla delar behärskades av bolsjevikerna och som i stort stod under hans personliga kommando. Resningen skulle då för omvärlden inte te sig som en angelägenhet för ett enda parti utan som ett mycket mer omfattande företag.[77]

Det skulle vara ett misstag att i dessa skiljaktigheter läsa in någon djupare principkonflikt och ur dem härleda, att medan Trotskij ville erövra makten åt sovjeterna, hade Lenin för avsikt att sätta makten i händerna på sitt parti allenast. Båda var i viss mening sovjetkonstitutionalister. Även Lenin föreställde sig att revoltörerna skulle sammankalla sovjeternas allryska kongress och ge den makten. Han vägrade låta resningen vänta till dess kongressen sammankallats, för att han var övertygad om att det mensjevikiska utskottet skulle uppskjuta kongressen i evighet och på så vis omöjliggöra resningen, eftersom den då skulle förekommas av en framgångsrik kontrarevolution. Men även han såg sovjeternas kongress som maktens konstitutionella grund. Trotskij å andra sidan tog för givet att bolsjevikerna, som var i majoritet i sovjeterna, i realiteten skulle bli det styrande partiet. Ingen av dem såg vid denna tidpunkt någon konflikt mellan sovjetkonstitutionalismen och en bolsjevikisk diktatur, på samma sätt som, *mutatis mutandis*, ingen brittisk demokrat ser någon konflikt mellan det parlamentariska styret och det kabinettssystem som har majoritetspartiet som underlag.

Skillnaden mellan Lenin och Trotskij hade sin mittpunkt i en mycket snävare fråga, nämligen om själva resningen borde planeras som ett uttryck för sovjetkonstitutionalismen. Den taktiska risken med Trotskijs inställning var att den i vissa avseenden fördröjde hela handlingsschemat. Den politiska nackdelen med Lenins inställning var att den troligen skulle minska resningens popularitet. Lenin koncentrerade sig uteslutande på det mål som skulle uppnås. Trotskij fäste större avseende vid dess politiska kvaliteter, vid stämningen bland massorna och vid nödvändigheten av att vinna över de tveksamma element som kanske skulle svara på sovjetens men inte på partiets kallelse. I sitt gömställe hade den ene maktens nakna och föränderliga realiteter för ögonen. Den andre vägde dessutom outgrundliga moraliska och politiska storheter mot varandra, och han gjorde det med den tillförsikt som kommer av, att man står i händelsernas mitt och styr dem.

Denna skillnad var oväsentlig för huvudkontroversen mellan resningens anhängare och motståndare. Zinovjev och Kamenev ansåg att Lenin och Trotskij drog med sig partiet och revolutionen ut i ett dödligt äventyr. Åsikten var en av de viktigaste och mest engagerande som något parti debatterat och dess grundläggande för- och motargument skulle återkomma i andra sammanhang under otaliga framtida kontroverser, och ännu har väl inte historien, trots slutsatserna den redan dragit, sagt sista ordet om den. Nu efteråt är det närliggande och lätt att säga att resningens förespråkare hade rätt och deras motståndare fel. I själva verket framlade båda sidor sina argument på ett sådant sätt att det rätta på ett egendomligt sätt förväxlades med det felaktiga och den realistiska bedömningen av de historiska utsikterna neutraliserades av tillfälliga misstag. Lenin och Trotskij bedömde situationen och styrkebalansen i landet med genomträngande klarsynthet. De upptäckte det illusoriska i den makt som Kerenskijs regim

[76] Denna skillnad kan spåras tillbaka till julidagarna. Raskolnikov, op.cit., s. 171; Trotsky, *History*, vol. II, s. 315-19.
[77] Ibid., vol. III, kapitlen V och VI.

skenbart utrustats med, genom blotta faktum att den fanns till, och de grundade sin optimism beträffande utgången av resningen på en nästan matematiskt preciserad översikt över de styrkor som stod mot varandra. Mot denna optimism antecknade sig Zinovjev och Kamenev för följande varning i protokollet: ”Inför historien, inför det internationella proletariatet, inför den ryska revolutionen och den ryska arbetarklassen har vi ingen rätt att sätta hela framtiden på spel med ett väpnat uppror som enda trumfkort ... Det finns historiska situationer då en förtryckt klass måste erkänna att det är bättre att avancera mot ett nederlag än att kapitulera utan strid. Befinner sig den ryska arbetarklassen för närvarande i en sådan situation? Nej, tusenfalt nej! ! !”[78]

Zinovjev och Kamenev såg inte fram emot något annat än en katastrof och under resten av sina tragiska liv skulle de rodna av skam var gång de påmindes om dessa ord. Men resningens förespråkare, främst Lenin och Trotskij, grundade sitt resonemang inte endast och inte huvudsakligen på sin uppfattning om styrkebalansen i Ryssland. Med större eftertryck hänvisade de till den omedelbart förestående europeiska revolution som den ryska resningen skulle bli ett förspel till och som Trotskij talat om alltsedan 1905-06. I den motion, som Lenin lade fram för centralkommittén den 10 oktober, satte han som första motiv för en resning: ”den ryska revolutionens internationella ställning (revolten inom den tyska flottan är en extrem manifestation av den världsocialistiska revolutionen som växer i hela Europa.)”[79] Han upprepade detta i nästan alla uttalanden, som han därefter gjorde, offentligt eller privat. ”Den världssocialistiska revolutionens tillväxt och oundviklighet kan inte betvivlas.”[80] Vi står på tröskeln till världsproletariatets revolution?”[81] ”Vi blir verkliga förrädare mot Internationalen”, skrev han i ett brev till partiets medlemmar, ”om vi i en sådan situation, under så gynnsamma villkor, besvarar en sådan kallelse från de tyska revolutionärerna (d.v.s. revolten inom den tyska flottan) med enbart muntliga resolutioner.”[82] ”Den internationella situationen”, hävdade han vid ett annat tillfälle, ”erbjuder oss ett antal objektiva data som visar, att om vi handlar nu, kommer vi att få hela det europeiska proletariatet på vår sida.”[83] Denna övertygelse präglade inte endast Trotskijs utan även Lenins hela syn på situationen och Lenin stod fast vid att en sovjetisk regering borde vara förberedd på ett revolutionärt krig för att hjälpa det tyska proletariatet i dess resning.

Zinovjev och Kamenev, å andra sidan, sade: ”Skulle vi komma till slutsatsen .. . att det vore nödvändigt med ett revolutionärt krig, skulle massor av soldater lämna oss hals över huvud.” Detta var en precis föraning om den utveckling som skulle leda till freden i Brest Litovsk. ”Och därmed är vi”, fortsatte de, ”framme vid nästa påstående – att majoriteten av det internationella proletariatet redan skulle vara med oss. Olyckligtvis förhåller det sig inte så. Revolten inom den tyska flottan har en enorm symptomatisk betydelse ... Men den är långt ifrån något slags aktivt stöd åt den proletära ryska revolution som utmanar hela den borgerliga världen. Det är ytterst farligt att överskatta (våra) resurser.”

De, som var absoluta realister när de sammanfattade den ryska situationen, blev offer för illusioner i samma stund som de vände sig mot den vidare internationella scenen. De, som endast vagt skymtade Ryssland genom en dimma av blygsam skepticism, blev i samma situation realister. Naturligtvis förkroppsligade upprorets förespråkare revolutionens energi och okuvliga mod, medan motståndarna gav uttryck åt revolutionens bleka självtvivel. Ändå kan man undra om Lenin och Trotskij skulle ha handlat så som de gjorde, eller handlat med

[78] *Protokolij Tsen. Kom.*, s. 102-8. Den engelska versionen av detta uttalande finns i Lenin, *Collected Works*, vol. XXI, bok 2, s. 328-32.
[79] Lenin, *Sotjinenija*, vol. XXVI, s. 162.
[80] Ibid., s. 21.
[81] Ibid., s. 55.
[82] Ibid., s. 154-5.
[83] Ibid., s. 164.

samma beslutsamhet, om de sett mer nyktert på den internationella revolutionen och förutsett att det ryska exemplet inte skulle upprepas i något annat land på många årtionden. En hypotetisk fråga av detta slag kan inte besvaras. Faktum var att den ryska historiens hela dynamik tvingade dem, deras parti och deras land fram mot revolutionen och att de behövde en världsomfattande hoppfullhet för att genomföra den världsomskakande bedriften. Historien producerade den stora illusionen och planterade in den och odlade den i de mest nyktert realistiska ledares hjärnor när den behövde illusionens drivkraft för att främja sitt eget arbete. På samma sätt inspirerade den en gång den franska revolutionens ledare till tron på en omedelbart förestående universell folkrepublik.

*

Så länge kontroversen var ouppklarad i centralkommittén, kunde partiet naturligtvis inte ta några initiativ. Mot slutet av september öppnade Kerenskij förparlamentet, den nya ersättningen för en vald församling. Bolsjevikerna var tvungna att avgöra om de skulle medverka eller inte. Frågan ställdes i relation till frågan om upproret. De som var emot resningen, eller tvekade inför den, var för en medverkan. De ville att bolsjevikpartiet skulle fungera som ett regelrätt oppositionsparti i förparlamentet, trots att detta inte kunde sägas vara nationellt representativt. Upprorets förespråkare påpekade, att den tid var förbi, när deras parti kunde fungera i oppositionsställning – annars skulle de aldrig ha tänkt på att omedelbart störta den sittande regeringen. De hävdade, att så länge bolsjevikerna varit i minoritet i sovjeterna, hade de endast kunnat uppmana den moderata majoriteten att överföra all makt till sovjeterna. De hade inte själva kunnat överföra den. Men när de nu var i majoritet, var de tvungna att överföra makten, om de inte ville framstå som rena frasmakare. Genom sin närvaro i förparlamentet skulle de endast bidra till att ge det skenet av att vara ett verkligt parlament och avleda sin egen energi från all direkt handling.

I denna debatt talade Trotskij och Stalin enigt – detta var första gången de framträdde tillsammans – för en bojkott av förparlamentet. Kamenev och Rykov var för ett deltagande. Bolsjevikdelegaterna, som samlats från hela landet för att öppna förparlamentet, röstade i flertalet fall för ett deltagande. Lenin yrkade på att denna inställning skulle tas under förnyad omprövning. I ett brev till centralkommittén skrev han: ”Trotskij har talat för en bojkott – bravo, kamrat Trotskij! Bojkotten har röstats ned inom bolsjevikdelegaternas grupp ... Vi är fortfarande för bojkotten.”[84] Episoden visade att partiet ännu inte var moget att leda ett uppror.

Det var med märkbar lättnad som Lenin skrev ned orden: ”Trotskij har talat för bojkotten – bravo, kamrat Trotskij!” Han såg med oro ja, t.o.m. misstänksamhet, på Trotskijs inställning till upprorsfrågan. Han undrade om inte Trotskij, genom att insistera på att resningen skulle samordnas med sovjeternas kongress, såg tiden an och fördröjde handlingen till dess det var för sent att göra något. Om så var fallet, var Trotskij i Lenins ögon en ännu farligare motståndare än Kamenev och Zinovjev, vars inställning åtminstone hade den negativa fördelen av att vara otvetydig och formulerad stick i stäv mot utvecklingen inom den bolsjevikiska politiken. Trotskijs inställning tycktes däremot härröra ur partiets politik och framstod därför som mer övertygande för bolsjevikerna. Centralkommittén var faktiskt också böjd att göra den till sin. I sina brev kritiserade därför Lenin ibland Trotskijs synpunkter nästan lika häftigt, som han kritiserade Zinovjevs och Kamenevs, men utan att nämna Trotskij vid namn. Att vänta med resningen till sovjeternas kongress, skrev han, var lika förrädiskt som att vänta, som Zinovjev och Kamenev ville att man skulle göra, på Kerenskijs sammankallande av den konstitutionella församlingen.

[84] Lenin, *Sotjinenija*, vol. XXVI, s. 37.

Långt senare ursäktade Trotskij Lenins beteende: ”Hade det inte varit”, skrev han, ”för denna leninistiska oro, detta tryck, denna kritik, denna spända och passionerade revolutionära misstro, hade partiet kanske aldrig haft någon färdig frontlinje i det avgörande ögonblicket, ty motståndet i toppen var mycket starkt ...”[85] Det kan tilläggas, att det var självklart att Lenins ”spända och passionerade revolutionära misstro” skulle vara riktad även mot Trotskij, älskaren av ord och gester, den ”tomma klockan” och ”Balalajkin” från förr, mensjevikernas forne medhjälpare, som först nyligen hade blivit bolsjevik och som nu, genom den tillfälliga omständighet som var Lenins frånvaro, hade placerats i ledningen för partiet. Visserligen hade han uppträtt med imponerande värdighet och mod under julidagarna. Men Lenin hade aldrig tvivlat på Trotskijs värdighet och personliga mod, inte ens när deras gräl hade varit som bittrast. Även Martov hade modigt försvarat Lenin i juli. Men det var en sak att försvara en kamrat, t.o.m. en motståndare, som utsattes för kontrarevolutionärernas hets. Det var en annan sak att leda en revolution. Var Trotskij vuxen det ansvaret? Skulle han veta när tiden var inne att övergå från tirader till handling? Ända fram till resningsögonblicket, och även under resningen, gnagde tvivel i Lenins sinne.

Under tiden arbetade Trotskij med förberedelserna till upproret. Han gjorde det så psykologiskt raffinerat och taktiskt skarpsinnigt, att även om han vidtog sina åtgärder i klaraste dagsljus, kunde varken fiende eller vän vara säker på vart han syftade med dem. Han försökte inte utifrån tvinga på händelseförloppet en upprorsplan. Han utvecklade resningen ur situationerna allteftersom de uppstod. Varje steg han tog kunde han därför motivera med ett eller annat påträngande och i viss mening autentiskt ögonblickligt behov som utåt sett inte hade något med uppror att göra. Allt han gjorde såg oskyldigt ut, och även om hans åtgärder hängde ihop i ett enda mönster, var också mönstret perfekt kamouflerat. Inte en enda en av de garvade politiska och militära observatörer, som bevakade scenen för regeringens, generalstabens, de allierade ambassadernas och militärbeskickningarnas räkning, lyckades genomskåda kamoufleringen. T.o.m. Lenin vilseleddes delvis av den.

I början av oktober hade krisen nått en ny höjdpunkt. Ekonomiskt kaos rådde. Försörjningen av städerna bröt samman. Runt om i landet erövrade bönderna lågadelns gods och brände ned herrgårdarna. Armén led ytterligare nederlag. Den tyska flottan var aktiv i Finska Viken. För ett ögonblick såg det ut som om Petrograd låg öppet för ett tyskt anfall. I regeringsdepartement och i militär- och affärskretsar diskuterades en evakuering av huvudstaden och en förflyttning av regeringen till Moskva. En skiftning av ståndpunkter ägde rum som man kan hitta paralleller till i alla krigs- och revolutionsannaler. Somliga av dem, som längtade efter en kontrarevolution men var för svaga för att själva genomföra den, började med välbehag, och samtidigt som de vanemässigt bekände sin fosterlandskärlek, begrunda möjligheten av att en invaderande fiende skulle kunna utföra arbetet åt dem. Rodzianko, dumans ex-president, var oförsiktig nog att offentligt säga att det skulle glädja honom om den tyska armén kunde återupprätta lag och ordning i Petrograd. Bestörtning spred sig inom arbetarklassen och i den ”defaitistiska” sovjeten. Den 6 oktober, i närvaro av delegater från alla huvudstadens regementen, talade Trotskij till soldaternas sektion inom sovjeten och lade fram följande resolution: ”Är den provisoriska regeringen oförmögen att försvara Petrograd, bör den antingen sluta fred eller lämna plats åt en annan regering. Förflyttningen av regeringen till Moskva skulle vara en desertering från en ansvarsfull stridsposition.”[86] Resolutionen antogs utan en enda nej-röst. Garnisonen meddelade att den var beredd att organisera stadens försvar utan regeringens bistånd, ja mot dess vilja, om så erfordrades.

Nästa dag slog Trotskij larm i förparlamentet: ”Idén att överge den revolutionära huvudstaden till tyska trupper”, sade han, ”var en naturlig del av den allmänna politik som avsåg att stödja

[85] Se *Uroki Oktjabrja* i *Sotjinenija*, vol. III, bok 2, s. XLVIII-XLIX.
[86] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. III, bok 1, s. 321.

... den kontrarevolutionära konspirationen."[87] En storm av smädelser bröt ut mot honom, men detta var sista gången han talade i förparlamentet – partiet hade på Lenins envisa inrådan trots allt beslutat sig för att bojkotta församlingen. Trotskij överröstade oväsendet och tillkännagav bolsjevikernas utträde: "Med denna förräderiregering och med denna, den kontrarevolutionära efterlåtenhetens rådsförsamling har vi inget gemensamt ... När vi nu lämnar församlingen, uppmanar vi alla Rysslands arbetare, soldater och bönder att vara på sin vakt och att vara modiga. Petrograd är i fara! Revolutionen är i fara! Folket är i fara!" Från detta ögonblick kom revoltörerna nästan varje dag ett långt steg närmare sitt mål.

Båda sidor, Kerenskij och hans generalstab å ena sidan, Trotskij och sovjeten å den andra, var engagerade i en rad företag avsedda att förbereda landet för ett inbördeskrig. Men båda låtsades handla med hänblick på det nationella försvaret. Kerenskij planerade en omdisponering av trupper som skenbart var avsedd att stärka fronten. Härigenom skulle de mest revolutionära regementena skickas ut ur Petrograd och det skulle vara första steget mot en kraftmätning med sovjeten. Trotskij måste stäcka Kerenskijs plan och förhindra att de probolsjevikiska regementena avlägsnades. Han lyckades med det, genom att påvisa att åderlåtningen av garnisonen skulle öppna huvudstaden för en tysk invasion, vilket inte var osant. Regeringen hade under tiden förnekat att den föreslagit en evakuering av Petrograd. Men misstro hade väckts mot dess avsikter och när det blev känt, att Kerenskij planerade att omdisponera trupperna, bekräftades och stärktes misstron. Den 9 oktober befann sig sovjeten i ett tillstånd av yttersta upphetsning. Trotskij uppmanade dess plenarförsamling och dess sektioner att ta sig an frågan om omfördelningen av trupperna. Eftersom sovjeten redan hade påtagit sig ansvaret för Petrograds försvar, kunde den inte stillatigande åse utrymningen av garnisonen. Ännu hade Trotskij inte uttryckligt föreslagit att sovjeten skulle inlägga sitt veto mot Kerenskijs plan – han föreslog att sovjeten som första åtgärd skulle ta reda på vad som var avsikten med planen och att den skulle "hålla ett öga" på garnisonen. Indirekt hade han emellertid redan ställt frågan om vem som skulle vara garnisonens herre.[88]

Samma dag, vid ett sammanträde med sovjetens verkställande utskott: bildades den militära revolutionskommittén. Denna kommitté, upprorets slutgiltiga huvudorgan, uppstod för ögonblicket endast för att, för sovjetens räkning, påta sig ansvaret för stadens försvar. Förslaget, att den skulle bildas, framkastades av en 18-årig pojke, Lazimir, som tillhörde vänsterfraktionen inom den socialrevolutionära gruppen och som naturligtvis inte kunde ha någon aning om förslagets konsekvenser. Mensjevikmedlemmarna i utskottet motsatte sig idén, men när det påpekades för dem att kommittén skulle bli en kopia av och en fortsättning på det organ som de själva hade bildat vid tiden för Kornilovs kupp, hade de inget svar att komma med. Under sin mensjevikperiod hade sovjeten faktiskt upprepade gånger inlagt sitt veto mot planerade regeringsåtgärder – praktiken fanns inbyggd i februariregimens "dualistiska makt" – och när dessa precedensfall nu åberopades blev oppositionen svarslös. Trotskij ledde den militära revolutionskommittén *ex officio*. Kommitténs uppgift var att fastslå storleken på den garnison som behövdes för att försvara huvudstaden, att hålla kontakt med generalstaberna för den nordliga fronten, östersjöflottan, Finlandsgarnisonen, etc., att beräkna storleken på alla tillgängliga förråd av ammunition och militär personal, att utarbeta en försvarsplan och att upprätthålla disciplinen hos civilbefolkningen. Bland kommitténs medlemmar kunde man, vid sidan av dess ungdomlige och oförstående initiativtagare, finna Podvoiskij, Antonov-Ovsejenko och Lasjevitj, upprorets blivande operationsbefälhavare. Kommittén delades i sju sektioner med ansvar för försvar, förråd, förbindelser, information, arbetarmiliser o.s.v.

[87] Ibid., s. 321-3.
[88] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. III, bok 1, s. 324 ff.

Kommittén utnämnde, återigen under hänvisning till precedensfall kommissarier som skulle vara dess representanter vid alla garnisonavdelningar.[89]

Medan Trotskij, delvis planmässigt och delvis sporrad av stora händelser och triviala tillfälligheter, satte samman upprorets maskineri, hade partiets centralkommitté ännu inte fattat något avgörande beslut. Den 3 oktober lyssnade den på en rapport framförd av ett sändebud från Moskva, Lomov-Oppokov, som talade för en resning och krävde ett slut på vankelmodet. ”Man beslutade sig”, säger centralkommitténs protokoll, ”för att inte diskutera rapporten” utan be Lenin komma till Petrograd och lägga fram sina argument inför centralkommittén.[90] Den 7 oktober utsågs en byrå som skulle ”samla information om kampen mot kontrarevolution”. Dess medlemmar var Trotskij, Sverdlov och Bubnov.[91]Först den 10 oktober, dagen efter bildandet av den militära revolutionskommittén ägde det historiska möte rum då Lenin var närvarande och då partiledarna, efter allvarliga överläggningar, med tio röster mot två antog beslutet om en resning. Vid detta möte valdes också den första politbyrån – Lenin, Zinovjev, Kamenev, Trotskij, Stalin, Sokolnikov och Bubnov – som skulle ge partiet daglig ledning i samband med resningen.[92] Men nästa dag talade Zinovjev och Kamenev till organisationens lägre instanser mot centralkommitténs beslut, och partiets ståndpunkt var återigen odeciderad. I vilket fall var den nyvalda politbyrån oförmögen att erbjuda någon ledning. Lenin återvände till sin tillflyktsort i Finland. Zinovjev och Kamenev var motståndare till resningen. Stalin var helt upptagen av sitt redaktionella arbete. Sokolnikovs åsikter var en aning mer försiktiga än Trotskijs. Lenin, som fortfarande var misstrogen mot Trotskijs plan, uppmanade emellertid partiet att ensamt ta initiativet till en väpnad aktion. Politbyråns medlemmar, som inte principiellt var emot en sådan handling, föredrog att resningen sköttes genom sovjeten.

Under den följande veckan samlade Trotskij revolutionens styrkor med hjälp av de effektivaste agitatorerna, Lunatjarskij, Kollontaj och Volodarskij. Den 10 oktober talade han till en stadskonferens för fabrikskommittéer. Den 11 och 12 oktober uppmanade han en konferens för nordryska sovjeter att vara redo för stora händelser. ”Vår regering”, sade han, ”må fly från Petrograd. Det revolutionära folket kommer inte att lämna staden – det kommer att försvara den till slutet.”[93] Samtidigt gjorde han sitt yttersta för att tvinga den mensjevikiska centralexekutiven till handling och få den att sammankalla den andra sovjetkongressen. Över huvudet på denna exekutiv och i de nordryska sovjeternas namn sände han den 13 oktober ut ett radiomeddelande ”Till alla, Till alla, Till alla”, i vilket han uppmanade alla sovjeter och armén att sända delegater till kongressen. ”Utanför det berömda Cirque Moderne”, skriver Suchanov, ”där Trotskij, Lunatjarskij och Volodarskij skulle tala, stod ändlösa köer och folkmassor som den enorma amfiteatern inte hade plats för ... Trotskij bröt upp från sitt arbete i det revolutionära högkvarteret, sprang från Obuchovskij till Trubotjnji, från Putilovskij till Baltiiskij (de största industrianläggningarna), från manegen till barackerna, och det verkade som om han talade överallt samtidigt. Varje arbetare och soldat i Petrograd kände honom och lyssnade på honom. Hans inflytande över både massorna och ledarna var överväldigande. Han var huvudpersonen under dessa dagar och hjälten i detta märkliga historiska kapitel.”[94]

Den 16 oktober förklarade garnisonens regementen att de inte tänkte lyda Kerenskijs marschorder utan stanna i Petrograd. Detta var, som Trotskij uttryckte det senare, den tysta resning

[89] Se de deltagandes minnesanteckningar gjorda på treårsdagen av revolten i *Proletarskaja Revolutsija*, no. 10, 1922.
[90] *Protokolij Tsen. Kom*., s. 87.
[91] Ibid., s. 94.
[92] Ibid., s. 98-101.
[93] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. III, bok 2, s. 5.
[94] Suchanov, op.cit., vol. VII, s. 44, 76.

som i förväg avgjorde striden.[95] Ända tills nu hade Trotskij själv varit en aning orolig för de risker han tagit genom att samordna upproret med sovjeternas kongress. Nu blev han lugnad: på kort sikt skulle Kerenskij inte kunna ändra styrkebalansen till sin fördel. Samma dag undertecknade Trotskij en order till arsenalerna om att 5 000 gevär skulle utdelas till de civila rödgardisterna. Detta var ett sätt att kontrollera om den militära revolutionskommitténs beslut hörsammades i garnisonen. Det gjorde de.

Under denna ”tysta resning” sammanträdde centralkommittén än en gång i närvaro av betydelsefulla lokala bolsjevikledare.[96] Lenin, som hade anlänt kraftigt förklädd, hemställde om att konferensen skulle bekräfta resningsbeslutet och att centralkommittén omedelbart skulle formulera en uppfordran till handling. Representanten för Petrogradkommittén talade om apatin bland massorna men förklarade, att om en maning till uppror kom från sovjeten och inte från partiet, skulle den väcka massorna och få gensvar. Krylenko, ledaren för partiets militära avdelning, på vilken verkställandet av Lenins plan helt och hållet berodde, förklarade att enbart en minoritet av avdelningen var för uppror, men att även denna minoritet föredrog att initiativet kom från sovjeten och inte från partiet. Volodarskij sade detsamma. Zinovjev och Kamenev underströk åter kraftigt att de var mot väpnade handlingar av alla slag. Stalin anklagade dem för bristande tillit till den europeiska revolutionen och anmärkte, att medan partiledarna var upptagna av en förvirrad debatt, var sovjeten redan ”på väg mot uppror”. Miljutin, som representerade Moskva, talade i tvetydiga ordalag. Sokolnikov hävdade att resningen borde påbörjas först efter det att sovjeternas kongress hade öppnats. Från alla håll kom bekymrade uttalanden om massornas apati och trötthet. Lenin återupprepade sina argument men gjorde samtidigt en eftergift åt anhängarna av Trotskijs plan och framhöll att ”centralkommittén och sovjeten i laga tid skulle ge anvisningar om det rätta ögonblicket och de praktiska metoderna för anfallet”.[97] Preliminärt fastslogs den 20 oktober som datum för upproret.

Centralkommittén hade bestämt sig för den 20, eftersom det var dagen före det väntade öppnandet av kongressen. Det återstod endast tre eller fyra dagar att förbereda sig på. Men knappt hade centralkommittén bekräftat upprorsbeslutet, förrän Zinovjev och Kamenev gjorde ett ihärdigt försök att omintetgöra det. Denna gång fördömde de inte planen inom ramen för den bolsjevikinka partiorganisationen utan i spalterna i Gorkijs tidning. Sålunda fick omvärlden, från män som skulle föreställa vara medlemmar av resningens generalstab en varning om vad som förestod. Lenin blev utom sig av indignation och krävde att dessa två ”revolutionens strejkbrytare” omedelbart skulle uteslutas ur partiet. Hans krav uttalades för döva öron. I bolsjevikernas tidning sökte Stalin förlika parterna, även om detta var en dispyt där ingen förlikning var möjlig: ett uppror antingen görs eller görs inte.[98]

Trotskij utnyttjade även förvirringen bland bolsjevikledarna för att främja sin plan. Den 17 oktober fick han med väl dold lättnad veta att den mensjevikiska centralexekutiven på nytt hade uppskjutit sovjeternas kongress några dagar. Det gav honom ytterligare tid för de sista förberedelserna. Men även det andra lägret kunde kanske tjäna på dröjsmålet. Zinovjevs och Kamenevs avslöjanden hotade dessutom att skärpa dess vaksamhet. Den 18 oktober fick Trotskij två besvärande frågor i sovjeten, en om de allmänt spridda ryktena om uppror, en annan om hans order till arsenalerna att lämna ut gevär till rödgardisterna. Hans svar var ett

[95] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. III, bok 2, s. 1.
[96] *Protokolij Tsen. Kom*., s. 110-25.
[97] Loc.cit., och Lenin, *Sotjinenija*, vol. XXVI, s. 165. Vid detta sammanträde skapades en ”Militärcentral” bestående av Sverdlov, Stalin, Bubnov, Uritskij och Dzerzjinskij. Den skulle ”bli en del av sovjetens militära revolutionskommitté”, d.v.s. stå under Trotskijs befäl. Stalin och de stalinistiska historikerna grundade senare sitt påstående, att Stalin hade varit den faktiske ledaren för resningen, på hans medlemskap i denna ”central”, som under hela resningen aldrig agerade som en självständig enhet.
[98] *Protokolij Tsen. Kom*., s. 127-9.

mästarprov på diplomatisk kamoufleringskonst: ”Petrogradsovjetens beslut är publicerade”, sade han. ”Sovjeten är en vald institution. Varje deputerad är ansvarig inför de arbetare och soldater som har valt honom. Detta revolutionära parlament ... kan inte fatta några beslut som inte arbetarna känner till. Vi döljer ingenting. Jag förklarar i sovjetens namn: vi har inte beslutat om någon väpnad aktion.” Detta var bokstavligen sant: *sovjeten* hade inte fattat beslut om någonting sådant. Som dess ordförande ålåg det honom att redogöra endast för sovjetens arbete. Han var inte förpliktad att offentliggöra några som helst konfidentiella beslut fattade av privata organ som exempelvis partiets centralkommitté.

Men han nöjde sig inte med detta förnekande, som skulle ha kunnat förbrylla såväl vänner som fiender. Han band sig heller inte vid några löften. ”Om händelseutvecklingen”, fortsatte han, ”tvingar sovjeten att besluta om en väpnad aktion, kommer arbetarna och soldaterna att som en man svara på dess uppfordran.” Han medgav att han hade givit order om att gevär skulle utdelas till rödgardisterna, men han tog skydd bakom det bekanta precedensfallet: mensjeviksovjeten hade gjort samma sak. ”Petrogradsovjeten”, tillade han utmanande, ”kommer att fortsätta att organisera och beväpna arbetargardena ... Vi måste stå redo. Vi befinner oss i en period av häftigare kamp. Vi måste ständigt vara beredda på en kontrarevolutionär attack. Men första bästa kontrarevolutionära försök att bryta upp sovjeternas kongress, första bästa försök att angripa oss, skall vi svara på med en motattack som kommer att bli obarmhärtig och som vi skall genomföra till slutet.”[99] På detta vis eggade han upprorsmännens och deras vänners kampvilja, medan han förvillade deras fiender. Med stor omsorg lät han upprorsaktivitetens defensiva sida komma i förgrunden och höll den offensiva sidan i bakgrunden. Kamenev reste sig ögonblickligen och förkunnade sin fullständiga solidaritet med Trotskij och Zinovjev gjorde detsamma i ett brev till redaktören för *Rabotjij Put*. Resningens två motståndare hoppades med det kunna tvinga sitt parti till en strikt defensiv hållning och på så vis på omvägar få det att avstå från uppror. Men deras demonstrativa uttryck av solidaritet med Trotskij fick en helt annan effekt. De antibolsjevikiska partierna, som såg att de kända kuppmotståndarna förklarade sig eniga med Trotskij, antog därför att även han var enig med dem. ”Det kommer alltså inte att bli något uppror”, tröstade sig mensjevikerna och socialrevolutionärerna.

Omedelbart efter denna händelse hade Trotskij ett hemligt möte med Lenin, det enda, tycks det, som de hade under dessa veckor. Han trodde att Lenin hade missförstått hans uttalande, och feltolkat den skenbara enigheten mellan honom och Zinovjev och Kamenev, och han var angelägen om att korrigera Lenins missuppfattning.[100] Men på denna punkt var hans farhågor grundlösa. Lenin hade just skrivit till centralkommittén: ”Kamenevs knep vid Petrogradsovjetens sammanträde är helt enkelt simpla. Han är, förstår ni, helt överens med Trotskij. Men är det svårt att förstå, att Trotskij inte kunde och inte borde ha sagt mer, än han sade inför fienden.”[101] Under detta möte, skrev Trotskij senare, var Lenin ”lugnare och mer förtröstansfull, skulle jag vilja säga, mindre misstänksam ... Trots det skakade han då och då på huvudet och frågade: ‘Och de kommer inte att förekomma oss? De kommer inte ta oss på sängen?’ Jag hävdade, att från och med nu skulle allt utveckla sig nästan automatiskt.”[102]

Lenin var inte helt övertygad. Att hans upprepade krav, att Zinovjev och Kamenev omedelbart skulle uteslutas ur partiet, inte fann någon genklang hos Trotskij och centralkommittén som helhet, fick honom att på nytt sjuda av misstänksamhet. Zinovjevs och Kamenevs indiskretion skulle ha betraktats som ett förräderi av vilket som helst annat parti i en liknande situation.

---

[99] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. III, bok 2, s. 31-32.
[100] Trotskij, *Lénine*, s. 86.
[101] Lenin, *Sotjinenija*, vol. XXVI, s. 192.
[102] Trotskij, *Lénine*, loc.cit.

Därför såg Lenin, i den hänsyn som centralkommittén visade dem, ett tecken på att den var obeslutsam i upprorsfrågan.[103]

Förberedelserna för resningen närmade sig sitt slut, när sovjeten beordrade garnisonen att endast verkställa sådana officiella beslut, som hade godkänts av den militära revolutionskommittén eller dess kommissarier. Den 21 oktober vidarebefordrade Trotskij denna order till ett allmänt möte med regementskommittéerna och vädjade samtidigt till kosackerna, tsarens forna pretorianska livvakt, om att de måtte ställa sig på revolutionens sida. Regementskommittéerna antog Trotskijs resolution, som bland annat slog fast:

> Samtidigt som den godkänner alla Petrogradsovjetens politiska beslut, förklarar garnisonen: ordens tid är förbi. Landet står inför en katastrof. Armén kräver fred, bönderna kräver jord, arbetarna kräver anställning och bröd. Koalitionsregeringen är emot folket, ett instrument i händerna på folkets fiender. Ordens tid är förbi. Sovjeternas allryska kongress borde ta makten i sina händer och trygga freden, jorden och brödet åt folket .. . Petrogradgarnisonen lovar högtidligt att till sista man ställa alla sina styrkor till den allryska kongressens förfogande för kamp för dessa krav. Lita på oss ... Vi står på våra poster; beredda att segra eller dö.[104]

Händelserna skulle visa att denna sista försäkran var mer högtidlig än sann. De civila arbetarna var faktiskt ”beredda att segra eller dö”, men garnisonen stödde sovjeten för att den var säker på en lättvunnen seger över Kerenskij, en seger som förväntades göra slut på kriget. Vilka motiven än var, kvarstod faktum, att garnisonen hade ställt sig under sovjetens befäl.

Detta gav oundvikligen upphov till konflikter mellan det reguljära militärkommandot och den militära revolutionskommittén. Men Trotskij hävdade fortfarande inte att kommittén borde överta militärkommandots funktioner. Kommitténs kommissarier hade placerats i generalstaben, skenbart för att samordna verksamheten och eliminera störningar, och t.o.m. samma dag som resningen ägde rum inspirerade Trotskij till rapporter som sade att förhandlingarna fortlöpte på ett tillfredsställande sätt.[105] Samtidigt som han gjorde dessa militära förberedelser, satte han rödgardisterna och de civila organisationerna i larmberedskap. Den 22 oktober talade han vid ett jättemöte i *Narodnji Dom* (Folkets Hus). ”Runt omkring mig”, berättar ett ögonvittne som vi ofta har citerat, ”var folk nästan i extas”. Trotskij bad dem upprepa en ed efter honom. ”En oräknelig mängd händer lyftes. Trotskij hamrade ut orden: ‘Låt denna er valröst vara er ed att med all kraft och offervilja stödja sovjeten som har påtagit sig det tunga ansvaret att fullända revolutionens seger och ge folket jord, bröd och fred.’ Den oräkneliga massan håller fortfarande händerna lyfta. De samtycker. De avlägger eden ... Trotskij har

---

[103] Betecknande för relationerna inom bolsjevikpartiet vid denna tid är det faktum att inte en enda röst inom centralkommittén stödde Lenins krav. Kamenev hade på eget bevåg tillkännagivit sin avgång från kommittén. Lenin krävde trots detta hans och Zinovjevs utstötande som ett avskräckande straff inte för deras avvikande mening utan för deras exempellösa disciplinbrott. Protokollet från centralkommitténs sammanträde den 20 oktober är mycket instruktivt. Dzerzjinskij uttryckte åsikten, att Kamenev borde rådas att dra sig tillbaka från politiken, men han förespråkade inte hans utstötande. Det var inte mycket mening, tillade han, att bekymra sig om Zinovjev, som i alla fall hade gått under jorden. Stalin och Miljutin ansåg att man borde hänskjuta frågan till ett plenarmöte med centralkommittén. Stalin hade i partitidningen försvarat Zinovjevs och Kamenevs motiv, och han kom därför nu själv i skottlinjen. Uritskij ville uppskjuta hela saken. Sverdlov talade med eftertryck mot Kamenev, men ansåg inte att centralkommittén hade rätt att utstöta någon. Trotskij ville acceptera Kamenevs avgång men inte hans utstötande. Han angrep Stalins redaktionella politik och sade att partitidningens tvetydiga attityd skapade ”en outhärdlig situation”. Joffe sade ungefär detsamma. Stalin försvarade på nytt Zinovjev och Kamenev och menade att de borde få bli kvar i centralkommittén: ”Uteslutning ur partiet är ingen lösning - enigheten måste bevaras.” Kamenevs avskedsansökan accepterades med fem röster mot tre. Efter detta tillkännagav Stalin sin avgång som redaktör för partitidningen. Men det accepterades inte. Det är totalt omöjligt att inpassa denna och liknande episoder i åsikten att bolsjevikpartiet ända från början präglats av en monolitisk eller totalitär uniformitet. *Protokolij Tsen. Kom.*, s. 127-9.

[104] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. III, bok 2. s. 37.

[105] Trotskij, *Lénine*, s. 87.

slutat. Någon annan går fram till talarstolen. Men det är inte mycket att vänta och se på längre."[106]

Det teatrala i Trotskijs framträdanden och det nästan poetiskt högstämda i hans tal förvillade antibolsjevikledarna i lika hög grad som hans krigslister. De var för vana vid det blixtrande fyrverkeriet i hans talkonst för att misstänka att det denna gång var frågan om en verklig eld. De, och inte endast de, fann Trotskij för översvallande och mångordig för att kunna leda ett framgångsrikt uppror. Men i denna revolution var faktiskt ord, stora idealistiska ord, mer effektiva än regementen och divisioner och inspirerade tal gjorde regelrätta bataljers arbete. Fram till en viss punkt befriade de revolutionen från att behöva utkämpa några bataljer alls. Revolutionen verkade främst genom sin enorma övertalningskraft, och denna tycktes mest tala genom en enda person.

Den 23 oktober hade den militära revolutionskommittén färdigställt en detaljerad plan för operationerna. Den var lika enkel som den var noggrant upplagd. Den syftade till en snabb ockupation, med hjälp av utvalda truppavdelningar, av alla strategiska platser i huvudstaden. Förbindelselinjerna mellan upprorshögkvarteret och garnisonen fungerade perfekt. De utvalda enheterna väntade på signalen. När militära revolutionskommitténs medlemmar en sista gång överblickade styrkefördelningen, var de säkra på att kunna få regeringen att falla med en enda stöt – så enormt överlägsna var de styrkor som stod bakom sovjeten. Endast en viktig ställning var osäker: Peter-Paulfästningen vid Neva, vars garnison rapporterades stå bakom Kerenskij, eller i varje fall vackla. Antonov-Ovsejenko planerade ett anfall mot fästningen, den enda större batalj man väntade sig. Trotskij beslöt emellertid att försöka storma fästningen med ord. På eftermiddagen den 23 åkte han på en lastbil, i sällskap med en icke-bolsjevikisk officerare från sovjetgardet, in i vad som antogs vara fiendelägret. Han talade till fästningsgarnisonen och fick den att upprepa, efter honom, trohetseden till sovjeten.[107]

Allt Trotskij nu väntade på, var en provokation från Kerenskij, som skulle tillåta honom att börja upproret som en defensiv operation. Han tvivlade inte på att Kerenskij skulle leverera provokationen – han hade själv provocerat honom tillräckligt för att han skulle göra det.[108] Och, sannerligen, den 23 försökte Kerenskij utdela ett slag ur det lufttomma rum där han och hans regering fritt svävade. Han förbjöd *Rabotjij Put* (Arbetarnas Väg), under vilken titel *Pravda* utkommit sedan julidagarna, och gav order om att man skulle stänga dess redaktionslokaler och tryckeri. En tidningsflicka och en man från tryckeriet rusade till militära revolutionskommittén och sade, att de var beredda att bryta sig in i *Rabotjij Put*s lokaler och fortsätta trycka tidningen, om kommittén gav dem nödig militäreskort. Förslaget, flämtande framkastat av en okänd arbetarflicka, träffade Trotskij som en blixt. "Ett stycke officiellt förseglingsvax på dörren till bolsjevikernas redaktionsrum – som militär åtgärd var det inte mycket", skrev han senare. "Men vilken ypperlig stridssignal!"[109] Han undertecknade genast en order som sände ett kompani fältjägare och ett par plutoner ingenjörssoldater att bevaka bolsjeviklokalerna och tryckpressen. Ordern utfördes ögonblickligen.

---

[106] Suchanov, op.cit., vol VII, s. 91.
[107] *Proletarskaja Revolutsija,* no. 10, 1922; Suchanov, op.cit., vol VII, s. 113.
[108] Det råder emellertid inget tvivel om att Kerenskij alltid hade betraktat sovjeterna som en besvärande företeelse som borde försvinna. Han gjorde det även medan bolsjevikernas inflytande i sovjeterna var obetydligt och då han själv hade endast sovjeterna att tacka för sin position. Så tidigt som 27 mars (9 april enligt den nya kalendern) antecknade Sir George Buchanan i sin dagbok: "Kerenskij, som jag igår hade en lång konversation med, vill inte just nu vidtaga några kraftåtgärder varken mot sovjeten eller den socialistiska propagandan inom armén. Då jag påpekade för honom att regeringen aldrig skulle bli situationens herrar så länge den lät sig dikteras av en rivaliserande organisation, sade han, att sovjeten skulle dö en naturlig död ..." Sir George Buchanan, *My Mission to Russia*, vol. II, s. 11.
[109] Trotsky, *History*, vol. III, s. 205.

Det var ett chansartat utspel. Det gjordes i gryningen den 24 oktober. Samma morgon var tidningarna fulla av rapporter om Kerenskijs plan att oskadliggöra sovjeten och bolsjevikpartiet. Militära revolutionskommittén ordnade med resningens sista detaljer och det stod nu klart att den inte kunde uppskjutas en dag till. Smolnijinstitutet, som hittills bevakats med bekymmerslös avspändhet, förvandlades snabbt till en fästning full med kanoner och maskingevär. Tidigt på morgonen träffades partiets centralkommitté en sista gång före den avgörande resningen. Alla medlemmar, som fanns i Petrograd, hade kommit, utom Lenin och Zinovjev, som fortfarande höll sig gömda, och Stalin som var frånvarande av någon egendomlig anledning.[110] Kamenev, som tidigare lämnat kommittén för att motarbeta upproret, ställde sig till revoltörernas förfogande, när aktionen en gång börjat, och visade en förvånande initiativförmåga. Det var han som bland annat föreslog att ingen medlem av kommittén skulle lämna Smolnij under dagen. På Trotskijs inrådan fick var och en ett specialuppdrag för förbindelse- och organisationsdetaljerna. Dzerzjinskij höll kontakt med postkontoren och telegrafstationerna, Bubnov med järnvägstjänstemännen, Nogin och Lomov med Moskva. Sverdlov skulle bevaka den provisoriska regeringens rörelser, medan Miljutin hade ansvaret för stadens livsmedelsförsörjning. Kamenev och Berzin skulle vinna över den socialrevolutionära vänstern, som var i färd med att bryta sig ur moderpartiet. Slutligen föreslog Trotskij att revolutionshögkvarteret, i den händelse bolsjevikerna drevs ut ur Smolnij, skulle flyttas till Peter-Paulfästningen, vars garnison han just hade vunnit för saken.[111]

Medan detta ägde rum, talade Kerenskij i förparlamentet och for ut i försenade hotelser. Han tillkännagav att han hade givit order om att åtal skulle väckas mot hela den militära revolutionskommittén, att sökandet efter Lenin skulle återupptas, att Trotskij och andra borgensfrigivna bolsjevikledare skulle arresteras och att åtgärder skulle vidtas mot Kronstadts matroser.[112] Trotskij sammankallade ett extra möte med Petrogradsovjeten och rapporterade om de initiativ som militära revolutionskommittén just tagit. Inte ens vid detta tillfälle proklamerade han resningen:

> Vi är inte rädda för att påta oss ansvaret för den revolutionära ordningens upprätthållande i staden ... Vår princip är – all makt åt sovjeterna ... Vid det förestående mötet med sovjeternas allryska kongress borde denna princip förverkligas. Om det kommer att leda till uppror, eller någon annan form av aktion, beror det inte bara, eller i så hög grad, på sovjeterna som på dem, som mot folkviljan fortfarande har regeringsmakten. (Han berättade om *Rabotjij Put*-affären och frågade:) Är detta ett uppror? Vi har en halvregering, som inte har något förtroende hos folket och som inte har något förtroende för sig själv, eftersom den är död inuti. Denna halvregering väntar bara på att bli bortsopad av historiens kvast ...

Han förklarade att han hade förhindrat Kerenskijs åtgärder mot Kronstadts matroser och beordrat kryssaren Aurora att ligga beredd på Neva:

> I morgon börjar sovjeternas kongress. Det är garnisonens och proletariatets uppgift att ställa hela sin samlade makt till kongressens förfogande, en makt mot vilken varje regeringsprovokation kommer att misslyckas. Det är vår uppgift att i oförminskat och ofördärvat skick överlämna denna makt till kongressen. Skulle den illusoriska regeringen göra något obetänksamt försök att återuppväcka sitt eget lik, kommer folkets massor att svara med en avgörande mottattack. Skulle regeringen försöka kväva upproret, på de tjugofyra eller fyrtioåtta timmar som fortfarande står den till

---

[110] *Protokolij Tsen. Kom.*, s. 141-3.

[111] Loc.cit., Kamenev föreslog att ett reservhögkvarter skulle upprättas på kryssaren Aurora, vars besättning och radiostation han stod i förbindelse med.

[112] Dagen innan hade generalmajor Sir Alfred Knox, den brittiske militärattachén, vetskap om planen. ”Idag berättade Bagratuni för mig”, lyder en annotation i hans anteckningsbok, ”att Kerenskij beslutat att arrestera Trotskij och medlemmarna av Militära Revolutionskommittén ... Jag frågade om vi var starka nog att genomföra detta program, och Bagratuni sade, att det var vi. Podrijelov sade: ‘Vi kan ta risken.’ ” *With the Russian Army*, vol. II, s. 705.

> buds, förklarar vi härmed att revolutionens förtrupp kommer att möta anfall med anfall och järn med stål.[113]

När en delegation från stadsfullmäktige uppsökte honom för att förhöra sig om sovjetens avsikter, svarade han kryptiskt att sovjeten var beredd att samarbeta med stadsfullmäktige i försvaret av den revolutionära ordningen, och spjuveraktigt inbjöd han fullmäktige att medverka i den militära revolutionskommittén.

Sent på kvällen sammankallade den mensjevikiska exekutiven ett möte med de delegater som hade samlats för kongressen. För sista gången talade Dan å den gamla sovjetledningens vägnar. Han varnade delegaterna för blodsutgjutelser. ”Kontrarevolutionen bara väntar på att bolsjevikerna skall börja uppploppen och massakerna – detta kommer att bli slutet för revolutionen ... Massorna är sjuka och utmattade. De är inte intresserade av någon revolution ... Det är outhärdligt ... att Petrogradgarnisonen inte lyder stabens order ... All makt åt sovjeterna betyder döden ... Vi är inte rädda för bajonetter ... Det gamla utskottet kommer att till sista man försvara revolutionen ...”[114] Under en storm av oväsen och hånfulla tillmälen lovade Dan omedelbara fredsförhandlingar och en jordreform och erkände därmed omedvetet att bolsjevikerna hela tiden hade haft rätt i sina krav. (”Ryssland”, förklarade han, ”har inte längre råd att föra krig.”) Från salen kom ropen: ”För sent!”

> Sedan steg Trotskij upp i talarstolen, buren på en våg av rungande applåder ... församlingen reste sig, dånande. Hans tunna, skarpa ansikte var direkt mefistofeliskt i sitt maliciöst ironiska uttryck.
>
> ”Dans taktik har visat att massorna – de stora, grå, likgiltiga massorna – är helt med honom!” (Enorm munterhet.) Han vände sig dramatiskt mot ordföranden. ”När vi talade om att ge bönderna jord, var ni emot det. Vi sade till bönderna: ’Ger de er inte jord, ta då jorden själva!’ och bönderna lydde vårt råd. Och nu talar ni för det, som vi talade för sex månader sedan... Den tiden kanske kommer, då Dan säger att de främsta revolutionärerna deltog i resningen under julidagarna ... Nej. De senaste sju månaderna har historien visat att massorna övergivit mensjevikerna ... Dan säger, att ni inte har rätt att göra någon revolt. Revolt är alla revolutionärers rätt! När de nedtrampade massorna revolterar är det deras rätt ... Hyser ni full tillförsikt, kommer det inte att bli något inbördeskrig. Våra fiender kommer att kapitulera genast och ni kommer att inta den plats som rätteligen är er, den plats som tillhör den ryska jordens herrar.”[115]

Dan, som lät sig luras av det vaga sätt varpå Trotskij fortfarande talade om resningen och som kanske också hoppades på att bolsjevikerna inte skulle få majoritet i kongressen, rusade iväg till Kerenskij för att försäkra honom om att det inte skulle bli någon bolsjevikkupp och för att be honom avstå från repressiva åtgärder.[116]

Resning var redan på väg. Trotskij utfärdade sin berömda Order nr. 1: ”Petrogradsovjeten befinner sig i omedelbar fara. I går kväll försökte de kontrarevolutionära konspiratörerna inkalla junkrarna och chockbataljonerna till Petrograd. Ni beordras härmed att förbereda ert regemente för handling. Avvakta vidare order. All senfärdighet och tvekan kommer att betraktas som förräderi mot revolutionen.” Hans bestämda ton ingav revoltörerna förtroende. Natten mellan den 24 och 25 oktober ockuperade rödgardister och reguljära förband blixtsnabbt och nästan ljudlöst Tauriska palatset, postkontoren och järnvägsstationerna, riksbanken, telefonväxlarna, kraftstationerna och andra strategiska platser. Medan det tagit nästan en vecka att störta tsardömet i februari, tog det endast några få timmar att få Kerenskijs regering att falla. På morgonen den 25 oktober hade Kerenskij redan flytt från huvudstaden i en bil tillhörig en utländsk ambassad. Hans ministrar väntade förgäves på honom i Vinterpalatset, när de klockan tolv på dagen var belägrade där, på samma sätt som den tsaristiska

---

[113] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. III, bok 2, s. 51-53.
[114] John Reed, *Ten Days that Shook the World*, s. 58-60. (svenska: *Tio dagar som skakade världen*)
[115] Loc.cit.
[116] Kerenskij, *Iz Daleka*, s. 197-8; *Crucifixion of Liberty*, s. 346.

regeringen hade varit belägrad under februarirevolutionens slutfas. Utan blodsutgjutelse hade bolsjevikerna blivit huvudstadens herrar.[117] Mitt på dagen rapporterade Trotskij till den nästan mållöst häpna Petrogradsovjeten om den vidare utvecklingen: några ministrar hade arresterats, förparlamentet var upplöst, hela staden kontrollerades. Fienden höll nu bara Vinterpalatset, som Antonov-Ovsejenko förberedde en stormning av.

På kvällen den 24 anlände Lenin, fortfarande kraftigt förklädd, till Smolnij. Rapporter i tidningarna om vänskapliga förhandlingar mellan generalstaben och den militära revolutionskommittén hade på nytt väckt hans misstänksamhet. Han trodde fortfarande att resningen förfuskades. Medan han oförmärkt tog sig fram till Smolnij från förstaden Viborg, där han hållit sig gömd de senaste dagarna, insåg han inte att den stad han vandrade genom praktiskt taget var i händerna på hans parti. Han bombarderade Trotskij och de andra ledarna med frågor: Höll de verkligen på att komma överens med generalstaben? Och varför var staden så lugn?[118] Men när han hörde svaren, såg det spända stabsarbetet i den militära revolutionskommitténs rum, rapporterna som oupphörligen kom in och instruktionerna som gick ut, när han betraktade resningens ledare, halvt utmattade, orakade, smutsiga, med ögonen inflammerade av sömnlöshet och ändå självsäkra och samlade, insåg han att de hade gått över Rubicon utan honom och hans misstänksamhet försvann. Litet tillbakadraget och urskuldande anmärkte han att resningen naturligtvis också kunde genomföras på deras vis – huvudsaken var att den blev framgångsrik.

Han uppträdde som en överbefälhavare som, medan han betraktar den avgörande striden på avstånd och vet att operationens befälhavare har idéer som skiljer sig från hans egna, är benägen att överdriva betydelsen av skiljaktigheterna och fruktar att saker och ting kan misslyckas, om inte han ingriper, men som till slut kommer rusande till slagfältet, medan striden är i full gång, för att utan minsta sårad fåfänga acceptera de stridsbeslut som fattats och erkänna sina underordnades bedrifter. Även om Trotskij hade lett operationen, och genomfört den helt efter sitt eget huvud, var Lenins påverkan avgörande för framgången. Trotskij hade mer än någon annan format sinnena i den breda massan av arbetare och soldater, vars inställning hela framgången berodde på. Men de aktiva revoltörerna hade kommit från kadrerna och leden inom bolsjevikpartiet och över deras sinnen hade Lenin, partiets grundare och obestridlige ledare, utövat långt större inflytande, t.o.m. från sitt gömställe. Utan hans oavbrutna och envisa maningar, utan hans väckande varningar, skulle de kanske inte ha följt Trotskijs order och instruktioner så som de gjorde. Han hade inspirerat dem med tanken på resningen långt innan de utförde Trotskijs plan för resningen. Men det var först, när han verkligen såg upproret göras, som Lenin slutgiltigt och oreserverat erkände Trotskij som sin monumentale partner i detta monumentala spel.

På kvällen den 25 oktober låg de två männen och vilade på golvet i ett mörkt och tomt rum intill Smolnijs stora sal, där sovjeternas kongress snart skulle samlas. Natten innan hade Trotskij svimmat av trötthet och nu försökte han få litet sömn. Men han kunde inte somna. Ändlösa telefonsamtal i rummet bredvid höll honom vaken. Assistenter och budbärare knackade på dörrarna. Ett meddelande rapporterade att anfallet mot Vinterpalatset tillfälligt förhindrats och Trotskij beordrade kryssaren *Aurora* i aktion: Låt dem bombardera Vinterpalatset med lösa skott – det borde räcka för att få regeringen att kapitulera. Han gick tillbaka och lade sig på golvet bredvid Lenin. Där fanns förbiilande ögonblick av halvsömn, nya meddelanden, snabba viskningar längs golvet. Snart skulle de vara tvungna att gå in i den stora och upplysta salen och möta kongressen. De skulle naturligtvis göra klart att kongressen var den enda maktbasen, att jorden tillhörde bönderna och att de skulle erbjuda Ryssland och

[117] Generalmajor Sir Alfred Knox, en utomordentligt fientlig betraktare av den bolsjevikiska framgången, beräknar att totala antalet döda uppgick till ”omkring tio”. *With the Russian Army*, vol. II, s. 711.
[118] *Proletarskaja Revolutsija*, no 10, 1922.

världen en omedelbar fred, och i morgon skulle de presentera den nya regeringen för världen. Tanken, att han eller någon av hans kamrater, de professionella revolutionärerna, skulle acceptera ministertitlar, föreföll Lenin orimlig. Fragment av historiska minnen – som alltid minnen av den stora franska revolutionen – flöt genom Trotskijs sömniga hjärna: kanske skulle de kalla sig Commissaires, folkkommissarier – ett folkkommissariernas råd?[119]

Kongressen öppnade till ackompanjemang av *Auroras* bombardering av Vinterpalatset – med lösa skott. Bolsjevikerna ensamma hade nästan två tredjedels majoritet. Med socialrevolutionärernas vänsterflygel hade de omkring tre fjärdedelar av rösterna. Fjorton bolsjeviker, sju höger- och vänstergrupperade socialrevolutionärer, tre mensjeviker och en representant för Gorkijs grupp tog plats vid det nya ”presidiets” bord. De besegrade partierna protesterade genast högljutt mot resningen och stormningen av Vinterpalatset. I den mest kritiska mensjevikgruppens namn förklarade Chintjuk, Stalins blivande ambassadör i Berlin, att de tänkte lämna kongressen. Under ropen ”Desertörer! Gå till Kornilov!” lämnade gruppen salen. Center- och vänstermensjevikerna stannade kvar och krävde bildandet av en koalitionsregering bestående av bolsjeviker, mensjeviker och socialrevolutionärer. När bolsjevikerna förkastade detta krav, förklarade även dessa grupper att de tänkte bojkotta kongressen och dess beslut. När Trotskij betraktade deras utmarsch, ledd av Martov och Abramovitj, gick hans tankar kanske tillbaka till scenen för den andra partikongressen 1903, då Martov förklarat hela den bolsjevikiska centralkommittén i bojkott. Han hade då själv befunnit sig bland bojkottarna. Vad dessa två scener ändå på något sätt var lika: huvudaktörerna var desamma, de ”mjuka” och de ”hårda”, flertalet beskyllningar från 1903 återfanns i den deklaration som Martov just avgivit: t.o.m. orden ”konspiration”, ”utsugning”, och ”belägringstillstånd” kom igen. Men hur annorlunda var inte denna gång skådespelets omfång och kampens intensitet. Och hur annorlunda var inte hans egen roll efter alla dessa år av sidosprång och förvillelser, som till slut ändå hade fört honom tillbaka till Lenin.

När Trotskij reste sig för att svara Martov, medan denne fortfarande stod mitt emot honom på estraden, kunde han inte hos sig själv finna någon mildhet, barmhärtighet eller ens något överseende med de besegrade – endast allvar, förbittring och ilsket förakt. ”Folkmassornas resning”, började han, ”behöver inte rättfärdigas. Vad som har ägt rum är ett uppror och inte en konspiration. Vi har stärkt den revolutionära energin hos Petrograds arbetare och soldater. Vi har öppet stålsatt massornas vilja till en resning, inte en konspiration ...” Politiskt var detta sant, även om upproret faktiskt militärt hade genomförts som en konspiration och inte kunnat genomföras på annat sätt. ”Vår resning”, fortsatte han, ”har blivit segerrik. Nu säger de till oss: Ge avkall på er seger, ge efter, gör kompromisser. Med vilka? Med vilka, frågar jag, skall vi göra kompromisser? Med de eländiga små grupper som har gått ut, eller med dem som framkastar dessa förslag? Vi har sett dem som de är. Ingen i hela Ryssland följer dem längre och är det med dem, som jämställda medarbetare som miljontals arbetare och bönder ... skall sluta en överenskommelse? ... Ni är eländiga, isolerade individer. Ni är bankrutt. Ni har spelat ut er roll. Gå dit där ni hör hemma: till historiens skräphög!”[120] Detta *Vae Victis*! dånade i öronen på Martov och hans anhängare, när de banade sig väg ut ur salen mellan de täta leden av soldater och arbetare som upprört påminde dem om den provisoriska regeringens alla missdåd, om hur folket svultit och frusit, om de meningslösa och blodiga offensiverna, om julidagarna, om fördömandet av bolsjevikerna och om böndernas krav på jord. Undertryckta känslor vällde fram ur segrarna.

Nemesis smög genom Smolnijs salar. Hon hade bara börjat sitt arbete.

*

[119] Trotskij föreslog dessa titlar vid centralkommittémöte nästa dag. *Moja Zjizn*, vol. Il, s. 48-49, 59-60.
[120] Suchanov, op.cit., vol. VII, s. 202-4. John Reed, op.cit., s. 79.

Aldrig förr hade en samling män, som erövrat makten, påtagit sig en så enorm börda av förpliktelser som den, som bolsjevikledarna nu påtog sig, när de läste upp sina första hastigt nedskrivna beslut för kongressen. De lovade att ge folket Fred, Jord och Bröd. Avståndet mellan löftet och fullföljandet var omätligt. Freden skulle bli rättvis och demokratisk. Den skulle inte erkänna några annekteringar eller skadestånd och inte tillåta några av de skadegörelser och förolämpningar som segerherrar brukar utsätta besegrade för. Lenin och Trotskij hade gång på gång sagt, att en sådan fred inte kunde förväntas av de enväldiga eller ens borgerligt parlamentariska regeringarna – den kunde endast åstadkommas genom proletära revolutioner i de krigförande länderna. Men Hohenzollerns och Habsburgs arméer stod samtidigt på mark erövrad från det ryska imperiet, och så länge de inte hade störtat sina kejsare och härskare och inte hade tagit avstånd från deras rovlystna ambitioner, var bolsjevikerna i viss mening skyldiga att fortsätta kriget, det revolutionära kriget för en rättvis fred. Men de var också skyldiga, och enligt folkmeningen i högre grad skyldiga att åstadkomma en *omedelbar* fred, en som varken kunde bli rättvis eller demokratisk. Detta var deras första problem. Lösningen på det skulle de snart få av de uttröttade bondesoldater, som nu var desto angelägnare att förvandla sina gevär till plogar, som all jord att ploga äntligen var deras. Men den osäkra fred, som man uppnådde genom deras påtryckningar, skulle inte befria Ryssland från den utländska interventionens och inbördeskrigets långa prövningar.

Bolsjevikerna delade ut jorden till bönderna, eller rättare sanktionerade den fördelning, som bönderna själva gjort. Inget stort land kan utstå en så här omfattande och snabb jordrevolution utan att hela dess ekonomi temporärt skakas och mattas. De gamla förbindelserna mellan stad och land hade försvagats eller brutits. De gamla utbytesledarna blev trängre och igentäppta. Det föråldrade och otillräckliga, men ändå automatiska och på sätt och vis effektiva sättet att sköta staten hade omöjliggjorts. Under de mest gynnsamma omständigheter, även utan ett inbördeskrig, skulle det ha tagit tid innan nya förbindelser, nya leder och ett nytt sätt att sköta staten hade ersatt de gamla metoderna. Innan det hände, måste en så elementär process som flödet av livsmedel från landsbygden till städerna, denna förutsättning för den moderna civilisationen, förbli inadekvat. Kraven på jord och bröd var inte helt förenliga. När de stora godsen hade delats upp, blev det mindre och inte mer bröd för arbetarna i städerna. För bönderna var jordrevolutionen först en framgång. Den gav dem inte bara jord – den befriade dem från det uråldriga slaveriets och skuldsättningens bördor. Men för nationen som helhet var utsikterna mindre lovande. Det ryska jordbruket var nu sönderdelat i 25 000 000 småbruk, av vilka de flesta var mycket små och drivna med föråldrade redskap. Bolsjevikledarna visste att det på sikt betydde ekonomisk och social stagnation. De tvingades uppmuntra och sedan sanktionera jordutdelningen, eftersom denna var att föredra framför det gamla halvfeodala arrendesystemet och eftersom de annars skulle ha gått samma öde till mötes som sina föregångare i regeringen. Men de var från början inställda på att främja det kollektiva jordägandet, att omgruppera och slå ihop de 25 000 000 småbruken till relativt få, stora, moderna och effektiva enheter. De kunde inte säga när, hur eller med hjälp av vilka industriella resurser de skulle kunna göra det. De visste bara att de hade slagit in på en komplicerad, paradoxal och farlig kurs: de hade gjort en jordrevolution med den öppet erkända avsikten att ersätta den med en annan.

”Bröd” betyder, för industriarbetaren och stadsbon, industrins tillväxt och utveckling. För den ryske arbetaren 1917 innebar det också eliminerandet av allt privat ägande och kontrollerande av industrin. I den teoretiska uppfattning om socialismen, som revolutionsledarna hade bibringats från sin tidiga ungdom, hade det nationella och i sista hand internationella ägandet och den centrala planeringen av produktionen och distributionen en avgörande plats. Rysslands industri, sådan bolsjevikerna fann den, var alltför outvecklad och torftig för att kunna tjäna som bas för socialismen, även om den inte ytterligare förstörts i inbördeskriget. Den utgjorde enbart en utgångspunkt för en utveckling mot socialismen. Trots att de hade

proklamerat sin socialistiska avsikt med revolutionen, hade bolsjevikerna inte råd att genast försöka förstatliga ägandet och skötseln av den ryska industrin. De resurser, administratörer, och tekniker, som behövdes, fanns inte tillgängliga och det tekniska kunnandet saknades. De hoppades kunna finna en inte överilad lösning på problemet genom att pröva sig fram på olika vägar. Till en början var de lika ovilliga att avlägsna industriledarna och köpmännen, som de hade varit angelägna att avlägsna godsherrarna.

Men under loppet av 1917 kom en situation att spontant utvecklas, som för fabriksägarna innebar att de nästan helt berövades sina ställningar. På samma sätt som de valda soldat-kommittéerna i kasernerna hade berövat officerarna deras makt och funktion, redan innan de rev av deras axelklaffar, så hade de valda arbetarkommittéerna i fabrikerna och gruvorna tillägnat sig de flesta av ägarnas och direktörernas rättigheter och privilegier, redan innan direktörerna förjagats eller avskedats. Samma maktdualism, som från februari till oktober fanns i Rysslands regeringssystem, fanns även efter oktober i den ryska industrin. Den folkliga instinkten bestod av en blandning av anarkism och socialism. Den tenderade, delvis av naturliga skäl och delvis på grund av det kaos som rådde, att förstöra det industriella storsammanhang, utan vilket all utveckling mot socialism var omöjlig. Varje arbetskommitté tenderade att bli ett slutet samhälle med egna lagar. Inte endast kapitalisterna utan även själva nationen riskerade att få sina industriella resurser exproprierade.

Situationen hämmade bolsjevikerna. Den revolutionära regeringen, som tagit makten för arbetarklassens räkning, kunde inte återupprätta de gamla industriledarnas auktoritet, även om den av ekonomiska skäl velat göra det. Den var tvungen att göra slut på maktdualismen inom industrin på samma sätt som den gjort slut på den på andra håll – genom att krossa den gamla makten. Först därefter kunde den bemöda sig om att övervinna de splittrande krafterna inom landets ekonomi. Bourgeoisien, som gjorts nästan egendomslös och som visste att den inte hade något gott att vänta av revolutionen, kunde inte annat än försvara sig med de enda medel som stod den till buds: ekonomiskt motstånd och sabotage. Detta åter tvingade bolsjevikerna att slutföra kampen mot det privata ägandet. När den ekonomiska och politiska striden kulminerade i inbördeskriget, kom alla dessa utvecklingslinjer att fokuseras i den plötsliga och förtidiga nationalisering av all industri, som påbjöds i juni 1918. Revolutionen var permanent, i enlighet med förutsägelsen som gjorts av huvudpersonen i denna bok. Trotskij hade mer bestämt än andra bolsjeviker räknat med en sådan utveckling. Men förverkligandet av den betydde att den ryska revolutionen från början tvingades bygga på mycket bräckliga ekonomiska grundvalar. Följden blev att än den ena än den andra delen av denna struktur under årens lopp ofelbart kom att falla ihop över det ryska folkets huvuden eller att rivas ned i panikartad hast.

Bolsjevikerna trodde ändå att de var i stånd att hålla de tre stora och enkla löften – Fred, Jord, Bröd – som de hade att tacka för sin seger. De hade en brinnande tro på att de blödande och lemlästade folken i Europa snart skulle följa det ryska exemplet och hjälpa den ryska revolutionen att lösa sina svåra problem. Ryssland skulle därefter inträda i den internationella socialistiska gemenskap, där den västeuropeiska rikedomen och civilisationen skulle uppväga den ryska fattigdomen och efterblivenheten, på samma sätt som de många miljonerna upplysta tyska, franska och kanske också brittiska proletärerna skulle uppväga, om inte överträffa i antal, de miljontals musjiker som levde i okunnighetens mörker. Ryssland hade för väster-landet öppnat vägen till den socialistiska revolutionen och nu skulle västerlandet lotsa fram Ryssland längs vägen och hjälpa landet att få tillgång till den verkliga civilisationens välsignelser. Varje fras, bolsjevikerna yttrade, andades denna passionerade, nästan messianska tillförsikt. Det bländande skenet från denna stora vision lyste i deras ögon upp även de mörkaste sidorna av det arv de övertagit.

Liknande förhoppningar lyste igenom deras idéer om regeringssystemet de tänkte utforma. De skulle skapa en stat utan stående armé, utan polis och utan byråkrati. För första gången i historien skulle regeringsangelägenheterna upphöra att vara professionella hemligheter och privilegier för små folkgrupper höjda över samhället. De skulle bli den vanlige medborgarens dagliga angelägenheter. Efter julidagarna skrev Lenin, medan han jagades som tysk spion och var rädd för att bli lönnmördad vilket ögonblick som helst, sin *Staten och Revolutionen* som ett slags politiskt testamente där han återupplivade de halvglömda marxistiska idéerna om statens borttynande, idén om en regering som i ett klasslöst samhälle skulle upphöra att vara regering, eftersom den i stället för att regera människor skulle administrera ”saker” och alltså inte längre använda sig av tvångsinstrument (fängelser, domstolar, etc.) Detta var självfallet framtidens idealstat, inte den ryska staten av 1917. Men sovjetrepubliken skulle, sådan den växte fram ur revolutionen, ställas i direkt relation till detta ideal. Trotskijs uppfattning om staten var mindre slutgiltig än Lenins, men det hindrade honom inte från att acceptera Lenins synsätt, när han satt sig in i det. I sina uppfattningar om sovjetrepubliken, som var av mer omedelbart intresse, skilde de sig inte åt.

De besuttna klasserna var inte representerade i sovjeterna: de skulle berövas sina representationsrättigheter på samma sätt som gamla härskarklasser alltid berövats sina rättigheter i alla revolutioner. (Detta innebar inte nödvändigtvis att de även skulle berövas yttrandefriheten.) Sovjeterna skulle ha all lagstiftande och verkställande makt och regeringen skulle vara ansvarig inför dem. Väljarna hade rätt att återkalla och byta ut sina deputerade när som helst, inte endast vid tidsbestämda val, och sovjeterna kunde när som helst avsätta regeringen med hjälp av ett misstroendevotum. Det togs för givet att olika partier och oppositioner skulle få fortsätta att verka i sovjeterna. Att endast det regerande partiet skulle ha rätt att forma den allmänna opinionen, hade ännu ingen tänkt sig. Sovjetrepubliken skulle naturligtvis vara en ”proletär diktatur” – med det menades att arbetarklassen skulle vara i social och politisk övervikt – men de medel med vilka denna övervikt skulle etableras hade inte preciserats i förväg. Bolsjevikerna och de övriga socialisterna var vana att beskriva de parlamentära demokratierna i väst som ”borgerliga diktaturer”, i den meningen att de förkroppsligade bourgeoisiens sociala övervikt, inte i den meningen att de faktiskt regerades på ett diktatoriskt sätt. Bolsjevikerna beskrev till en början sitt eget regeringssystem som en diktatur i denna vida bemärkelse och väntade sig uppriktigt att sovjetrepubliken, i jämförelse med de borgerliga demokratierna, skulle ge mer, inte mindre, frihet åt landets stora majoritet, mer, inte mindre, yttrandefrihet och föreningsfrihet.

Sovjeternas folkförsamling betraktade inte sig själv till en början som en monolitisk eller totalitär stat, eftersom dess ledare var säkra på att större delen av ryska folket hade samma målsättningar som de. Det gick inte omedelbart upp för dem, att de borde tänka på vad de skulle göra, om detta hoppfulla antagande visade sig vara fel. De tog för givet, att om de kom i konflikt med landets majoritet, skulle de, deras parti och deras revolution vara dömda till undergång och att allt som återstod för dem att göra då var att gå under på ett hedersamt sätt. Men 1917 föreföll denna fara dem inte mer verklig än hotet om en kosmisk katastrof.

Hur såg det ryska folket på bolsjevikerna och deras mål? Endast en handfull hade direkt deltagit i oktoberrevolutionen – ”knappast mer än 25 000 till 30 000”, säger Trotskij.[121] Så till vida var revolutionen en liten minoritets verk, till skillnad från februariupproret, då massornas enorma, överflödande och otyglade energi hade sopat bort monarkin. Men de två sista veckorna före oktoberresningen deltog enbart i Petrograd ”hundratusentals arbetare och soldater direkt i aktioner som var defensiva till formen men aggressiva till karaktären”.[122] Många fler bidrog till den bolsjevikiska segern genom sin positiva inställning, antingen den

[121] Trotsky, *History of the Russian Revolution*, vol. III, s. 290.
[122] Loc.cit.

var aktiv eller passiv, och andra åter underlättade den genom alla möjliga slag av neutrala ställningstaganden. Sovjeternas andra kongress representerade omkring 20 000 000 väljare, kanske något färre. Av dessa röstade det absoluta flertalet på bolsjevikerna. T.o.m. i det val till den konstituerande församlingen, som hölls efter revolutionen, avgavs nära 10 000 000 röster för bolsjevikerna ensamma och utan sina bundsförvanter inom den socialrevolutionära vänstern. Dessa 10 000 000 omfattade större delen av städernas arbetarklass, proletära element inom bondeklassen och en mycket stor del av armén – i varje fall de mest energiska elementen i landet, på vilkas fortsatta aktiva stöd revolutionens existens berodde. Men den väljarkår, som fanns representerad i den konstituerande församlingen, var nära två gånger större än den, som fanns representerad i sovjeterna, och i valet till församlingen erhöll bolsjevikerna endast en stor minoritet av rösterna.

Landsbygdens Ryssland – väldigt, illitterat och kokande av revolt och revanschlystnad – hade föga begrepp om de invecklade dispyterna mellan partierna i städerna. Det vore fåfängt att försöka klart definiera inställningen hos denna del av Ryssland: den var förvirrad, föränderlig, och självmotsägande. Ingenting karakteriserar den bättre än följande scen, som beskrivits av olika historiker: I ett landsbygdsdistrikt avslutade en stor grupp bönder ett möte med den religiösa trohetseden, att de inte längre skulle vänta på någon jordreform, att de med en gång skulle lägga beslag på jorden och röka ut godsherrarna och att de skulle betrakta var och en, som försökte avråda dem, som sin dödsfiende. De skulle inte vila på hanen, svor de vidare, förrän regeringen slutit en omedelbar fred och befriat deras söner från armén och ”den där förbrytaren och tyske spionen” Lenin fått ett rättvist straff. I valet till den konstituerande församlingen röstade bönder som dessa otvivelaktigt på socialrevolutionärerna. Men de gjorde det för att de tillskrev socialrevolutionärerna, partiet som hade haft sina rötter på landsbygden, den bestämda avsikten att genomföra det program som bolsjevikerna ensamma var beslutna att realisera. Det var därför båda dessa partier, de enda breda rörelser som fanns kvar efter de konstitutionella demokraternas och mensjevikernas sammanbrott, med visst fog kunde göra gällande att de åtnjöt böndernas stöd. ”Avskyr inte bönderna Lenin, den tyske spionen?” sade socialrevolutionärerna självsäkert. ”Men betraktar de inte sådana som ni, som förhalar bortjagandet av godsherrarna och förlänger kriget, som sina dödsfiender?” svarade bolsjevikerna triumferande.

Den avsky, som många bönder kände för bolsjevikerna, berodde på att dessa var svurna fiender till allt privat ägande. Till stor del försvann emellertid denna misstro så snart bolsjevikerna som det styrande partiet framträdde på landsbygden, proklamerade ett slut på kriget och sanktionerade eller reglerade jordfördelningen. Under inbördeskriget upptäckte bönderna vidare att det i stort sett endast var Röda Armén stod mellan dem och godsherrarnas återkomst. Som restaurationens enda effektiva motståndare och som försvarare av jordrevolutionen åtnjöt faktiskt bolsjevikerna det överväldigande flertalets stöd i landet. Men på landsbygden var detta stöd ofta ofrivilligt och förbyttes i sin motsats när den återvändande godsherren hade upphört att vara ett hot och när de bolsjevikiska skvadronerna fortsatte att söka igenom byarna efter livsmedel. Även då bolsjevikerna stod på höjden av sin popularitet, var det endast proletariatet i städerna som helhjärtat identifierade sig med revolutionens sak. Det var till denna minoritet som bolsjevikerna vädjade i varje besvärlig situation. Det var för stadsproletariatet som de predikade sina upphöjda ideal. Ur dess led hämtade de de nya administratörerna, befälhavarna och ledarna.

Den ryska arbetarklassen 1917 var ett av historiens under. Liten till omfånget, ung, oerfaren och outbildad var den rik på politisk lidelse, generositet, idealism och sällsynta heroiska egenskaper. Den hade förmågan att drömma stora drömmar om framtiden och att dö en stoisk död på slagfältet. Med sina halvt illitterata tankar omfattade den filosofernas idé om republiken, inte i dess platonska form där en oligarki av elitpersoner styr den stora människoskocken, utan

idén om en republik som skulle vara tillräckligt rik och vis för att göra varje medborgare till en filosof och en arbetare. Den ryska arbetarklassen lämnade sitt elände för att bygga denna republik.

Men sida vid sida med drömmaren och hjälten bodde slaven i den ryske arbetaren: den late, svärande, smutsige slaven, märkt av det förgångna. Revolutionens ledare vände sig till drömmaren och hjälten, men slaven påminde dem brutalt om sin närvaro. Under inbördeskriget, och än mer efter det, klagade Trotskij upprepade gånger i sina militära tal över att den ryske kommunisten och den Röda Armésoldaten snarare offrade sitt liv för revolutionen än gjorde rent sitt vapen eller putsade sina kängor. Denna paradox speglade bristen hos det ryska folket på de oräkneliga självdisciplinens och civilisationens vanor som socialismen hade hoppats kunna grunda sig på. Sådant var det mänskliga material med vilket bolsjevikerna satte igång att bygga sin nya stat, den proletära demokratin, inom vilken ”varenda kock” skulle ha möjlighet att sköta regeringens affärer. Och detta var kanske den allvarligaste av alla allvarliga motsägelser som revolutionen hade att kämpa med.

Historien gav bolsjevikledarna en första varning om detta problem nästan omedelbart efter det, att den visat sin mest älskvärda ynnest, och det skedde med den illvilliga smak för antiklimax som historien så ofta uppvisar. Den groteska fortsättningen på oktoberrevolutionen, en fortsättning som historiker sällan uppmärksammar, var en väldig och primitiv orgie i massfylleri som den befriade underklassen firade sin seger med. Orgien varade i flera veckor och hotade vid ett tillfälle att hejda revolutionen och paralysera den. Fylleriet nådde sin höjdpunkt, just när den nya regeringen ställdes inför en bojkott från hela förvaltningsapparaten och inför de första tecknen till ett inbördeskrig, när den inte hade några egna administrativa organ och när dess öde helt berodde på dess anhängares vaksamhet, disciplin och energi. Orgien var också av viss betydelse för de händelser som bildade ramen för freden i Brest Litovsk, eftersom den ryska armén upplöstes till ett intet genom den. Samtida källor är rika på skildringar av denna märkliga utsvävning. En mycket slående redogörelse hittar man i några minnesanteckningar av Antonov-Ovsejenko, som vid den tiden var en av arméns två chefskommissarier och befälhavare för Petrogradgarnisonen:

> Garnisonen, som började upplösas helt, gav mig personligen mycket mer besvär än den konstituerande församlingens anhängare ... En vild och exempellös orgie bröt ut i Petrograd och det har hittills inte varit möjligt att klarlägga om den haft samband med någon understucken provokation eller ej. Än här och än där dök grupper av vilda lymlar upp, i flertalet fall soldater, bröt sig in i vinkällare och plundrade ibland vinbutiker. De få soldater, som uppehöll disciplinen och rödgardisterna var utmattade av sin vakttjänst. Alla förmaningsord var lönlösa.
>
> Källaren i Vinterpalatset (tsarens forna residens) utgjorde det mest bekymmersamma problemet ... Preobrazjenskijregementet, som hittills hade bevarat disciplinen, blev redlöst berusat under vakttjänsten vid Palatset. Inte heller Pavlovskijregementet, vårt revolutionära bålverk, motstod frestelsen. Uppblandade vaktstyrkor, hämtade från olika avdelningar, skickades sedan dit. Även de blev berusade. Medlemmar av (regements)kommittéerna (d.v.s. garnisonens revolutionära ledare) utsågs därefter att sköta vakttjänsten. Även dessa dukade under. Soldater ur pansarbrigaden beordrades att skingra folkmassorna – de paraderade litet fram och tillbaka och började sedan vingla betänkligt.
>
> I skymningen brukade det bli mer fart på de galna rumlarna. ”Låt oss göra slut på de här resterna efter tsaren!” Detta muntra slagord väckte folkmassan. Vi försökte stoppa dem genom att barrikadera ingångarna. Folkmassan tog sig in genom fönstren, vräkte bort balkarna och fick tag i förråden. Ett försök gjordes att översvämma källarna med vatten. De brandkårer, som sänts ut för att göra arbetet, blev själva berusade.
>
> Endast matroserna från Helsingfors lyckades lämna Vinterpalatsets källare i fred. Detta var på sitt sätt en titanisk gärning. Matroserna stod fast, eftersom de var bundna av en sträng kamratlig ed:

> ”Död åt den som bryter eden”, och även om de vid andra tillfällen kunde vara storslagna drinkare, kom de ifrån denna situation med heder .. .
>
> Detta var ännu inte slutet på striden. Hela staden hade smittats av dryckesvanvettet. Till slut utsåg folkkommissariernas råd en speciell kommissarie och gav honom extraordinära befogenheter och en stark eskort. Men även kommissarien visade sig vara opålitlig.... En förbittrad strid pågick som bäst på Vassilevskijön. Det finska regementet, anfört av män med anarkosyndikalistiska sympatier, utfärdade belägringstillstånd på ön och tillkännagav att det skulle bomba vinkällarna och skjuta alla plundrare på fläcken. Denna alkoholistiska dårskap övervanns först efter en intensiv kraftansträngning ... [123]

Trotskij talade upprepade gånger i sovjeten om dessa problem, första gången den 29 oktober, fyra dagar efter resningen, och sista gången den 2 december. ”Vodka är i lika hög grad som ordet en politisk faktor”, sade han. ”Det revolutionära ordet väcker folket och entusiasmerar det till kamp mot förtryckarna. Vodka ... söver ned folket igen ...[124] Mer än någon annan hade Trotskij vädjat till drömmaren och hjälten i den arbetande människan och målat upp socialismens stora vision för henne. Nu tycktes denna vision fördunklad av alkoholångor. Till slut gav folkkommissariernas råd order om att vinkällarnas innehåll skulle pumpas ut i Neva.

Under orgiens lopp upplöstes och försvann till slut den stora Petrogradgarnisonen, som hade spelat en så viktig roll under februari- och oktoberrevolutionerna. Efter Petrograd kom turen till landsorten. ”Kamrat Berzin (en välkänd medlem av centralkommittén) rapporter om sina stora svårigheter”, noterar Antonov-Ovsejenko vidare i sina memoarer. ”Han ser också jättelika försändelser av vin och sprit på järnvägarna ... Horder av soldater bryter sig in i vagnarna och dricker sig berusade. Avdelningar upplöses. Plundringarna fortsätter ...”[125]

Under detta groteska järtecken, som tycktes som ett hån mot all hög och ädel strävan, inledde Sovjetrepubliken sitt första år.

---

[123] Antonov-Ovsejenko, *Zapiski o Grazjdanskoi Vojnie*, vol. I, 19-20.
[124] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. III, bok 2, s. 139-40.
[125] Antonov-Ovsejenko, op.cit., vol. I, s. 31. En livlig skildring av denna orgie och dess tragikomiska följder har givits av ett utländskt, probolsjevikiskt ögonvittne: Bessie Beatty, *The Red Heart of Russia*, s. 329-34.

10. Folkkommissarien

Den första sovjetregeringen var sammansatt av enbart bolsjeviker. Det var uteslutet att de partier, som först vägrat erkänna sovjeternas kongress som det enda konstitutionella maktunderlaget och som sedan bojkottat kongressen, skulle ingå i regeringen. Endast en, icke-bolsjevikisk grupp, socialrevolutionärernas vänster, som brutit sig ur moderpartiet, var villig att dela regeringsansvaret med bolsjevikerna. Lenin erbjöd dem platser i folkkommissariernas råd. Men socialrevolutionärernas vänster hoppades fortfarande kunna medla mellan bolsjevikerna och deras motståndare och för att inte gå miste om möjligheten att göra det föredrog de att stå utanför regeringen.[1]

Trotskij berättar, att då regeringens sammansättning först diskuterades, föreslog Lenin att Trotskij skulle stå i ledningen för den, eftersom han hade lett revolten som regeringen framträtt ur. Men med hänsyn till Lenins åldersrätt avböjde Trotskij.[2] Denna version har aldrig dementerats från något håll och den styrks indirekt av vad Lunatjarskij, som var medlem av regeringen, berättade för sin mycket närstående vän Suchanov. Lenin, sade Lunatjarskij, ville inte presidera i folkkommissariernas råd eller ens ingå i det. Han föredrog att ägna hela sin uppmärksamhet åt att sköta partiets angelägenheter. Men de bolsjevikledare som hade varit emot upproret och de som hade vacklat, bland dem Lunatjarskij själv, såg i detta ett försök av Lenin att undandra sig sitt ansvar och krävde att han skulle leda regeringen. Lenin, som var den siste att dra sig för konsekvenserna av sina handlingar, gick med på att ställa i spetsen för *Sovnarkom*.[3]

Han föreslog därefter att Trotskij skulle utses till kommissarie för inrikes angelägenheter.[4] Detta kommissariat skulle leda kampen mot kontrarevolutionen och behövde därför en fast hand. Trotskij motsatte sig dock även denna utnämning, delvis för att han var trött och utsliten efter de senaste månadernas ansträngningar, delvis för att han fruktade att hans judiska ursprung skulle kunna bli en belastning på denna post: kontrarevolutionen skulle piska upp antisemitiska stämningar och använda dem mot bolsjevikerna. Lenin tyckte denna synpunkt var ovidkommande. Men Sverdlov, en annan jude bland bolsjevikledarna, delade Trotskijs farhågor och Lenin gav med sig.

Detta var en besynnerlig episod. Rasfördomar hade aldrig förmärkts inom de socialistiska partierna och i sovjeterna. Hade de det, skulle de aldrig ha vunnit något gehör. Judar, polacker och georgier hade varit framträdande i alla radikala och revolutionära rörelser av det enkla skälet, att de tillhört förtryckta minoriteter. Det fanns än fler judar bland mensjevikerna och socialrevolutionärerna än bland bolsjevikerna. Trots sitt ursprung hade Trotskij varit revoltens ledare. Men än så länge hade revolutionen varit en stadsangelägenhet och Rysslands mest utvecklade stad dess huvudscen. Nu tvingades bolsjevikerna leva sig in i de nya rollerna som styresmän över landsbygdens Ryssland, som fortfarande behärskades av grekisk ortodoxi, misstro mot städer och rasfördomar. Inom ett par månader skulle Trotskij kalla sönerna av detta Ryssland att försvara revolutionen på ett dussin fronter och hans börd skulle inte vara till hinder för honom. Men på de månaderna hade sovjetregimen fått en viss känsla av säkerhet och kunde därför motstå alla inrotade fördomar. Dagen efter revolten tyckte kanske Trotskij det var oförsiktigt av segrarna att provocera alltför mycket.

Det är emellertid möjligt att han hade andra och privata motiv. Posten som revolutionens högste polis kanske inte passade hans läggning och smak. Visserligen skulle han snart bli en

---

[1] John Reed, op.cit., s. 116.
[2] Trotskij, *Moja Zjizn*, vol. II.
[3] Suchanov, op.cit., vol. VII, s. 266. *Sovnarkom*, förkortning för Folkkommissariernas råd.
[4] Trotskij, op.cit., vol. II, s. 62-63.

av de ivrigaste förespråkarna för förebyggande åtgärder mot den växande kontrarevolutionen, och han skulle inte ta avstånd från den Röda Terrorn när dess tid kom, men det var en sak att rättfärdiga och t.o.m. leda den röda terrorn under ett inbördeskrig, i en atmosfär av höggradig dramatik, och en helt annan sak att på själva revolutionsdagen acceptera posten som polischef. Det kan ha förefallit honom vara en alltför prosaisk fortsättning. Internationalisten kan ha upplevt det som föga lockande med en post som huvudsakligen krävde hans uppmärksamhet på inrikesplanet.

Vilken sanningen än är, samtyckte han villigt till att bli revolutionens förste utrikesminister. Det var på Sverdlovs inrådan som han erbjöds denna plats. Befattningen var den viktigaste näst posten som ledare för regeringen. Men Trotskij förringade själv dess betydelse. Revolutionen, sade han, behövde ingen diplomati: ”Jag skall publicera några revolutionära proklamationer och sedan stänga butiken.” Det fanns ett visst koketteri i hans sätt att ställa sig i bakgrunden. Sverdlov hade föreslagit hans utnämning, för att han var den rätte mannen att för revolutionens räkning ”möta Europa”, och detta uppdrag var lika viktigt som det var lämpligt för Trotskij. Det är emellertid sant att han inte tänkte ”möta Europa” på den konventionelle diplomatens vis.[5]

Regeringen bildades, men få trodde att den skulle sitta särskilt länge. För antibolsjevikerna, och även för många bolsjeviker, föreföll revolten och dess resultat helt overkliga. De flesta väntade sig att den skulle kvävas i blod. Dagen efter regeringsbildandet var huvudstaden full av rykten om att Lenin och Trotskij redan hade flytt.[6] Från Gatchina, mindre än tre mil sydväst om Petrograd, tillkännagav Kerenskij självsäkert att han inom kort skulle återvända i spetsen för general Krasnovs lojala kosacker. Kommissarien för utrikesärenden återtog sin funktion som ledare för militära revolutionskommittén och tvingades samla en väpnad styrka för att hejda Kerenskijtruppernas framryckning. Detta visade sig delvis svårare att göra, än det hade varit att genomföra upproret. Garnisonen var inte på stridshumör. Den hade med glädje hjälpt Trotskij att störta Kerenskij, då den senare hotat att sända de upproriska regementena till fronten. Men när Trotskij beordrade samma regementen att lämna sina kaserner och gå i ställning på höjderna utanför huvudstaden, var det med mycket gny och missnöje, som den verkställde hans order. De hade inte väntat sig några strider och när de plötsligt befann sig i eldlinjen, sjönk deras mod. De civila arbetarnas rödgardister var den enda aktiva stridspersonal som fanns tillgänglig. Men som fallet är med varje sådan milis – som med självtillit och djärvhet rör sig i sin egen stad, där den känner alla gator, gränder och vrår – var den föga lämpad att möta fienden på öppna fältet.[7]

Hade Kerenskij kunnat mobilisera några pålitliga och disciplinerade trupper, hade han i detta ögonblick kunnat återvända till Petrograd, även om man kan tvivla på att han skulle ha kunnat återvinna sin forna maktposition. Men hans trupper var, i likhet med Trotskijs, ovilliga att offra sig. De hade fått veta att deras uppgift var att kuva en revolt, iscensatt av en handfull tyska spioner, och det var med förvåning de såg huvudstadens regementen och rödgardister uppställda mot sig. För ett ögonblick berodde ett stort lands öde, ja hela världens öde, på detta möte mellan ett fåtal små och modfällda brigader. Den sida, som kunde ingjuta den minsta kamplust i sina trupper och handla mest målmedvetet och snabbast, var förutbestämd att vinna. Segern skulle bero på en mycket snäv marginal av överlägsenhet, som den ibland gör, även då stora, välrustade, ihärdigt kämpande men jämnstarka arméer uppväger varandra i strid.

---

[5] Trotskij, loc.cit.: *Proletarskaja Revolutsija*, no. 10, 1922.
[6] Sadoul, *Notes sur la Revolution*, s. 63.
[7] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. III, bok 2, s. 86-90.

Trotskij var säker på att övertalande ord snarare än kulor skulle kunna skingra Krasnovs kosacker.[8] Men innan bolsjevikiska propagandister kunde närma sig kosackerna, måste kanoner skaka deras självförtroende. Redan nu var Trotskij tvungen att se sig om efter erfarna och skickliga befälhavare. Dagen efter upproret försökte han och Lenin vinna över de reguljära officerare som hittills varit föremål för bolsjevikernas angrepp. Men officerarna, som övertalades att komma till Smolnij, avböjde försiktigt allt samarbete. Endast ett fåtal desperados och karriärister var beredda att ställa sig till den ”olagliga” regeringens förfogande. En av dessa, överste Muraviev, utsågs till befälhavare i slaget vid Pulkovo-kullarna. Han kom därefter att spela en uppmärksammad roll under inbördeskrigets första fas. Han var en skrävlare, framställde sig som vänstersocialrevolutionär och tycks ha känt sig kallad till sitt värv mindre av sympati för bolsjevikerna än av antipati för Kerenskij. Trotskij betraktade honom först med misstänksamhet. Men översten var orädd, uppslagsrik och angelägen att vinna en till synes hopplös batalj och hans initiativkraft och mod övertygade Trotskij. Överste Valden, en annan officer i den lilla gruppen, förde befälet över det artilleri som avgjorde Pulkovoslaget till bolsjevikernas fördel.

Utnyttjandet av dessa officerare väckte stor indignation i sovjeten. Bolsjevikerna och social-revolutionärernas vänster såg med förfäran hur revolutionens öde låg, som de tyckte, i händerna på beryktade strebers – Muraviev ansågs ha varit särskilt ivrig när det gällt att kuva bolsjevikerna i juli. Eftersom de bojkottades av hela officerskåren kunde bolsjevikerna emellertid inte vara alltför nogräknade med meriterna hos de få som var villiga att tjäna. Inom partiets militära avdelning fanns män som var upprorskunniga, men nästan ingen som var kompetent att föra reguljärt krig. Garnisonen var i total upplösning och Trotskij kunde inte ens spåra de ammunitions- och matlager som den hade. I detta ögonblick skulle han varit beredd att använda sig av fan själv, om han bara kunnat hålla en pistol mot fans huvud och se vilken väg han gick. I dessa improvisationer finns i miniatyr huvuddragen i Trotskijs militära politik under inbördeskriget.

Den 28 oktober anlände Trotskij i spetsen för rödgardisterna till Gatchina, där ett slag utkämpades om tillfartsvägarna till huvudstaden. Vid Gatchina led Kerenskijs trupper sitt första nederlag och Trotskij hoppades kunna återföra den tidigare statsministern som sovjetens fånge. Men Kerenskij undkom.[9]

Medan striden utanför Petrograd alltjämt pågick, revolterade kadetterna på officersskolan inne i staden. De hade en viss framgång i början och bland fångarna de tog fanns Antonov-Ovsejenko, krigskommissarien. När Trotskij talade i sovjeten om åtgärderna, som vidtagits för att slå ned denna revolt, förklarade han bland annat:

> De fångar vi har tagit är vår gisslan. Tar fienden några av oss till fånga, må de då veta, att vi utväxlar varje bonde och arbetare mot fem militärkadetter ... Vi har idag visat att vår tvekan är över. Vi skämtar inte när arbetarnas och böndernas fundamentala intressen står på spel. Vi vet hur godsherrarna och kapitalisterna har kämpat ... hur de har behandlat revolterande soldater, arbetare och bönder, hur mycket blod de har spillt, hur många människoliv de har offrat ... [10]

[8] Sadoul, op.cit., s. 68-69.

[9] Suchanov, op.cit., vol. VII, s. 305. Stämningen i sovjeten förmedlas väl av en scen som John Reed beskrivit (op.cit. s. 178-9): Trotskij rapporterade am stridsläget. ”Kryssarna *Oleg*, *Aurora* och *Respublika*”, sade han, ”ligger för ankar på Neva med kanonerna riktade mot stadens tillfartsvägar ...”

”Varför är du inte ute där med rödgardisterna?” ropade en grov röst.

”Jag går nu!” svarade Trotskij och lämnade estraden. Massornas kärva plebejiska vrede skonade inte ens revolutionens ledare och styrde ofta deras steg.

[10] Trotskij, op.cit., vol. III, bok 2, s. 71.

Orden, som kunde tas som signal till urskillningslösa avrättningar, väckte arga protester.[11] Under ett senare sammanträde utnyttjade Trotskij en fråga från salen för att förklara vad han menade. Självklart, sade han, var fångarnas liv okränkbara ”av humanitära skäl och för att de levande är mer värda för oss än de döda”. Det han åsyftat tidigare var ”utväxlingen”, inte skjutandet av fångar.[12] Episoden gav i varje fall en försmak av inbördeskrigets grymhet. Vid samma möte tillkännagav Trotskij, på tal om svårigheterna med att försörja rödgardisterna, att sovjeten inte skulle hålla den privata äganderätten i helgd: ”Arbetarnas och soldaternas organisationer kan från den militära revolutionskommittén erhålla tillstånd för rekvisitioner.” Han rapporterade också att regeringen förberedde ett dekret som skulle ge den makt att förbjuda tidningar som stödde motståndarsidan i inbördeskriget.

Den 31 oktober kapitulerade Kerenskijs kosacker vid Pulkovo. Deras befälhavare, general Krasnov, togs till fånga, men återigen flydde Kerenskij. Från slagfältet rapporterade Trotskij om segern i ett vältaligt meddelande till sovjeten. Han frigav Krasnov mot dennes hedersord, vilket inte hindrade generalen från att strax därefter gripa till vapen mot sovjeterna. Vid samma tid, och efter långdragna och blodiga strider, fick bolsjevikerna kontrollen över Moskva. Om sovjeternas makttillträde rapporterades det även från flertalet andra städer. Lenins regering var inte längre isolerad i Petrograd och det skulle ännu dröja något innan inbördeskriget flammade upp på allvar.

Det första väpnade hotet mot Lenins regering hade knappt avvärjts, förrän regeringen riskerade att falla på grund av vankelmod och betänkligheter hos dess egna medlemmar. De moderata bolsjevikerna var angelägna om en försoning med mensjevikerna och socialrevolutionärerna och ville att dessa skulle erbjudas plats i regeringen. Järnvägsmännens förbundsledning hotade att stoppa trafiken på järnvägarna om inte en koalitionsregering med alla de socialistiska partierna bildades. Den 29 oktober beslöt bolsjevikernas centralkommitté, i Lenins, Trotskijs och Stalins frånvaro, att förhandlingar skulle inledas.[13] Mensjevikerna och socialrevolutionärerna lade fram följande villkor för sin medverkan i en koalition: den nya regeringen skulle inte vara ansvarig inför sovjeterna utan inför ”den revolutionära demokratins vidaste kretsar”; den skulle avväpna de bolsjevikiska förbanden; och Lenin och Trotskij skulle inte ha någon plats i den.[14] Dessa villkor innebar att det krävdes av bolsjevikerna att de skulle ogiltigförklara oktoberrevolutionen, att de skulle låta sig avväpnas mitt för ögonen på fienden och att de själva skulle utesluta dem som inspirerat och lett revolten. Det var djärva krav för att komma från partier som besegrats i en revolution och riktas till segrare som sökte försoning. Bolsjevikernas förhandlare, Kamenev, Rjazanov och Sokolnikov, tillhörde partiets högerflygel, det gällde i synnerhet de två förstnämnda, och önskade ingenting hellre än att kunna återvända till partiet med en gångbar kompromiss som Lenin och Trotskij skulle få svårt att förkasta. De bolsjevikiska förhandlarna var så angelägna om att möta mensjevikerna och socialrevolutionärerna på halva vägen att de, medan slaget vid Pulkovo fortfarande pågick, undertecknade en gemensam appell om eld upphör, en appell som indirekt riktades mot deras eget parti och deras egen regering. Men inte ens de mest moderata bolsjevikerna kunde acceptera mensjevikernas villkor. De kunde inte återvända till sitt parti med rådet att det skulle begå självmord.

Trotskij rusade direkt från Pulkovo-slaget till en konferens som centralkommittén höll, med Petrogradkommittén och ledarna för den militära avdelningen, för att fatta beslut om förhandlingarna. Han var den förste att gå till angrepp mot Kamenev och Rjazanov. ”Vi hade inte behövt genomföra någon resning”, sade han, ”om vi inte skulle ha majoritet i regeringen

[11] Lozovskij t.ex. förebrådde Trotskij för att han ”härmade Hindenburgs metoder”.
[12] Loc.cit.
[13] *Protokolij Tsen. Kom*., s. 144-7.
[14] Ibid., s. 156.

... Vi bör ha tre fjärdedelar av alla platser.” Han tillade att Lenin i vilket fall måste fortsätta att leda regeringen.[15] Lenin gick t.o.m. längre och begärde att förhandlingarna skulle avbrytas. På den andra flygeln var Rjazanov (och Lunatjarskij) böjda att låta Lenin och Trotskij uteslutas ur regeringen och benägna att hävda att partiet borde strida för principer och inte personligheter. Konferensen beslöt att förhandlingarna skulle fortsätta, men endast på villkor att partiets absoluta majoritet kunde garanteras i den föreslagna koalitionen.

Denna kontrovers var en förlängning av den som hade föregått upproret. Ytligt sett var alla bolsjeviker överens om att sovjeterna borde bilda den konstitutionella grunden och ramen för regeringen. Alla tycktes också vara ense om det tillrådliga i att bilda en koalition med något parti eller någon grupp som var beredd att godkänna denna princip. Den 2 november underströk centralkommittén återigen högtidligt att bolsjevikerna fortfarande var villiga att bilda regering med de partier, som hade förklarat sovjeterna i bojkott, förutsatt att partierna retirerade och godtog sovjetkonstitutionalismen. Mensjevikerna och socialrevolutionärerna kunde inte gå med på det utan att förkasta allt de hade gjort sedan februari. Var de villkor, som mensjevikerna hade framlagt, ett indirekt krav på bolsjevikerna att de skulle begå politiskt självmord, erbjöd å andra sidan Lenins parti sina eventuella bundsförvanter möjligheten att moraliskt utplåna sig själva. Lenin var säker på att de inte skulle gå med på att göra det och därför ansåg han alla fortsatta överläggningar meningslösa. I bästa fall, sade han, kunde de endast tjäna som en krigslist avsedd att förvilla Kerenskijs anhängare medan kampen mot honom pågick.

Varken Lenin eller Trotskij säg något skäl till att deras parti inte skulle utforma en administration som bestod uteslutande av dess egna medlemmar. Det fanns ingenting, sade de, som hindrade den sovjetiska majoriteten från att ensam ta på sig ansvaret. Inte i något demokratiskt system kan minoriteten göra anspråk på rätten att medverka i en regering. Det väsentliga för minoriteten är att den inte hämmas i sin verksamhet som opposition, förutsatt att verksamheten sker inom den konstitutionella ram, som accepterats av såväl regering som opposition. Ingen sådan allmänt accepterad ram existerade efter oktoberrevolutionen. Ett parti hade kungjort en ny konstitutionell princip, som i grunden var okonstitutionell, enligt nästan alla andra partiers sätt att se. Mensjevikerna och deras bundsförvanter förnekade med eftertryck sovjeternas överhöghet och kunde inte ens fungera som en lojal opposition inom sovjeterna (även om vissa grupper ibland försökte göra det). Än mindre kunde de bli bolsjevikernas bundsförvanter. Oppositionspartierna var alla socialistiska till namnet. Men allt som nu förenade dem var de borttynande minnena av ett gemensamt förflutet.

Den stora och inflytelserika grupp bolsjevikledare, som alltjämt sökte överbrygga klyftan, var till en del påverkade av dessa minnen. Många bolsjevikiska medlare hade också en känsla av, att deras parti hade förts in i en återvändsgränd, och för att komma ut ur den borde de fatta sina motståndares hjälpande händer. Kamenev, Rykov, Zinovjev och andra hävdade upprört att Petrograd saknade livsmedel, att bolsjevikerna inte kunde styra landet om järnvägstrafiken upphörde och att de inte hade en möjlighet att överleva ett utdraget inbördeskrig. Lenin och Trotskij, ivrigt stödda av Sverdlov och Dzerzjinskij, förnekade inte att risker och faror fanns. Men de trodde, de kunde hålla sina ställningar bara de handlade med bestämdhet. Att vilja ha till stånd en koalition var att visa svaghet och för övrigt hade de eventuella bundsförvanterna inte räckt ut händerna för att hjälpa utan för att strypa.

Den 2 november diskuterades frågan av sovjeternas centralexekutiv och bolsjevikernas ”medlare” röstade, samman med antibolsjevikiska medlemmar, mot sitt eget parti. Denna öppna splittring var desto mer besvärande som ”medlarna” leddes av Kamenev som, trots sitt gräl med partiet, hade valts till ordförande för sovjeternas centralexekutiv, en ställning

[15] Ibid., s. 149.

likvärdig den som president för republiken. Kort sagt begärde bolsjevikpresidenten rent ut att den bolsjevikiska regeringen skulle avgå och ersättas av en koalition. Kamenev hade betydelsefulla medlemmar av regeringen bakom sig: Rykov, kommissarie för inrikesfrågor, Miljutin, jordbrukskommissarie, Nogin, kommissarie för industri och handel, Lunatjarskij, kommissarie för utbildningsfrågor, Teodorovitj, kommissarie för försörjningsfrågor, samt utanför regeringen: Zinovjev, Lozovskij, Rjazanov och Jureniev, för att endast nämna de mest inflytelserika.

Krisen var utomordentligt allvarlig för både regeringen och partiet. Regeln, att ett partis medlemmar officiellt skulle handla efter partiets instruktioner och vara bunden av dess disciplin, var allmänt accepterad inte endast av bolsjevikerna utan även av flertalet ryska och t.o.m. europeiska partier, även om den oftare kom att överträdas än efterlydas. Lenin och Trotskij ville ha mer efterlydnad. De övertalade centralkommittén att åter bekräfta sin inställning: ”Att ge efter för ultimata och hotelser från en minoritet i sovjeterna skulle vara liktydigt med ett fullständigt förnekande (från vår sida) inte endast av en regering baserad på sovjeterna utan även av den demokratiska attityden. En sådan eftergift skulle vittna om majoritetens rädsla att utnyttja sin majoritetsställning. Det vore detsamma som att kapitulera för anarkin och det skulle uppmuntra varje minoritet att ställa oss inför ständigt nya ultimata.”[16] Den 3 november gav de flesta i centralkommittén ”medlarna” ett eget ”ultimatum”, i vilket de krävde ett disciplinerat uppträdande och hotade med att sammankalla en extra partikongress, som skulle ställas inför valet att antingen godkänna ”medlarnas” politik eller utesluta dem.[17] ”Medlarna” svarade med en kollektiv ansökan om avsked från centralkommittén och regeringen. De motiverade sitt steg med en kraftigt utformad protest mot partiets envisa krav på bildandet av en ren bolsjevikregering. En sådan regering, förklarade Nogin å deras vägnar, ”kan bara hålla sig kvar vid makten med hjälp av politisk terror”. Den skulle leda till en ”ansvarslös regim” och den skulle ”frånta proletariatets massorganisationer all ledande makt i det politiska livet”.[18]

Liksom förr, under Trotskijs kontrovers med Lenin 1904 och under debatterna nyligen om resningen, var de felaktiga och de riktiga ståndpunkterna hopplöst hopblandade. Ur bolsjevikisk synpunkt var de tankegångar, som Lenin och Trotskij anförde som försvar för sin politik, ovedersägliga. Förhandlingarna om en bred koalition var gagnlösa. Mensjevikerna och den socialrevolutionära högern försökte på omvägar ta makten från bolsjevikerna, inte dela den med dem. Trots all sin iver att få till stånd en överenskommelse med mensjevikerna, kunde Kamenev inte acceptera deras villkor. Vid det möte med sovjeternas centralexekutiv, där han direkt krävde att Lenins regering skulle avgå, förklarade han också att utan Lenin och Trotskij skulle partiet vara ”halshugget”.[19] Motståndarsidan insisterade på ”halshuggningen” eftersom den inte kunde avlägsna bolsjevikerna från makten utan att först bryta ned deras självförtroende. Ingenting var bättre ägnat att göra detta, än kravet på att bolsjevikpartiet skulle tillåta utomstående dels att bestämma, vilka partiet skulle ha i regeringen, och dels att insistera på, att det skulle ta avstånd från sina två ledare.

Lenin ifrågasatte inte, liksom han inte ifrågasatt det i oktober, Kamenevs och hans vänners rätt att hysa avvikande åsikter. Men han förvägrade dem rätten att utanför partiets ram handla mot partiets tillkännagivna politik. När de demonstrativt frånträdde sina poster, stämplade han dem återigen som ”desertörer”. Kamenev och hans vänner kapitulerade till slut, precis som de hade gjort i oktober. Deras roller var färdigspelade när det stod klart att ingen av de stridande parterna var för någon förlikning. Zinovjev var den förste att ändra ståndpunkt och förklara att

[16] Ibid., s. 161.
[17] Ibid., s. 162-4.
[18] Ibid., s. 169-70.
[19] Ibid., s. 166.

mensjevikerna hade gjort en kompromiss omöjlig.[20] Med ord, som förebådade hans framtida och mer tragiska kapitulationer, vädjade han till sina vänner: ”Vi stannar kvar i partiet. Vi misstar oss hellre tillsammans med miljontals arbetare och dör med dem än stiger åt sidan i detta avgörande, historiska ögonblick.” Inom ett fåtal dagar var ”medlarna” avsatta. Kamenev fråntogs sin höga post inom sovjeternas exekutiv och vid ett möte med exekutiven talade Trotskij för Sverdlov som Kamenevs efterträdare. Det enda positiva, som förhandlingarna förde med sig, var att den socialrevolutionära vänstern, missnöjd med de antibolsjevikiska partiernas inställning, anslöt sig till Lenins regering.

Ändå hade Lenins och Trotskijs motståndare inom partiet inte så fel som de sade. Deras förutsägelse, att ”en ren bolsjevikregering endast kunde hålla sig kvar vid makten med hjälp av politisk terror” och att den skulle resultera i en ”ansvarslös regim”, skulle senare visa sig vara riktig. För ögonblicket förkastade Lenin och Trotskij förutsägelsen med uppriktig indignation och upprepade sin försäkran att sovjeterna kunde störta regeringen med ett enkelt majoritetsbeslut.[21] Men även om varningen tycktes grundlös, när den uttalades, skulle historien snart besanna den. Lenin, Trotskij och de andra bolsjevikledarna hade säkert för avsikt att regera landet med verkligt ansvar för den sovjetiska väljarkåren. Men det faktum, att det endast var deras parti som helhjärtat kom att stödja sovjetkonstitutionalismen, kunde endast få dem att identifiera sitt partis politik med den konstitutionalismen, att därefter ersätta konstitutionalismens principer med partiets önskemål och att till slut helt och hållet överge principerna. För att uttrycka det mer generellt, förleddes bolsjevikerna, av omständigheten att de utgjorde det egentliga revolutionspartiet, först att identifiera revolutionen med sig själva och sedan att begränsa revolutionen till att vara en angelägenhet endast för deras parti. Då Bucharin elva år senare gjorde en översikt över den serie av händelser, som ledde till sovjetdemokratins urartning och till Stalins maktställning, härledde han dessa ”katastrofer” ur ett ”enda misstag”: identifierandet av partiet med staten.[22] Omständigheternas makt började tvinga ut partiet på denna väg redan under revolutionens första veckor och de moderata bolsjevikerna gav uttryck åt en instinktiv rädsla för den vägen. Ingen föreställde sig den längd, riktning eller tragiska karaktär som resan skulle få.

Näst efter Lenin var Trotskij den mest uttalade och ihärdige förespråkaren för en hel eller nästan hel bolsjevikisk regering. Han hade stolt sänt mensjevikerna och socialrevolutionärerna till ”historiens skräphög” och han var inte villig att kalla tillbaka dem som bundsförvanter och allierade. Ändå hade varken han eller någon av hans kolleger för avsikt att kuva dessa partier. Då Martov, dagen efter utmarschen från sovjeternas kongress, återvände för att hos bolsjevikerna tala för de arresterade socialistiska ministrarna, på samma sätt som han i juli hos samma ministrar hade talat för de arresterade bolsjevikerna, mjuknade bolsjevikerna. Trotskij släppte ut ministrarna ur fängelset, satte dem först under husarrest och lät dem sedan gå helt fria. Det var åtminstone en generösare behandling än den ministrarna tidigare hade utsatt honom och Lenin för.[23] I sovjeterna höll bolsjevikerna dörrarna öppna, för den händelse mensjevikerna och socialrevolutionärerna ville återvända, och i centralexekutiven stod antalet platser de ledigföll i proportion till motståndarnas styrka i kongressen. Både Lenin och Trotskij ville gärna se, att mensjevikerna och socialrevolutionärerna var rättvist representerade i det ”proletära parlamentet” och dess organ, även om de inte hade någon lust att dela regeringsansvaret med dem.

---

[20] Ibid., s. 177.
[21] Ibid., s. 171-5.
[22] Citaten är hämtade ur Bucharins konversation med Kamenev 1928, som Trotskij-arkivet i Harvard har den fylligaste sammanfattningen av.
[23] Suchanov, op.cit., vol. VII. s. 243.

Trotskij gick emot de bolsjevikiska ”medlarna” utan ett spår av tvekan. Ändå finns det pålitliga vittnesbörd om hans inre tvivel. Sadoul berättar, att Trotskij tre dagar efter resningen anförtrodde honom sin oro för mensjevikerna, som genom sina anspråk och obstruktioner troligen skulle tvinga bolsjevikerna att behandla dem hårdfört och därmed vidga klyftan mellan partierna. Detta, sade Trotskij, ingav honom mer bekymmer än Krasnov-kosackernas framryckningar och rapporterna om att vita garden hade bildats.[24] Något senare meddelade han Sadoul sin förhoppning om att bolsjevikerna, efter att ha förverkligat de väsentligaste punkterna på sitt program, skulle kunna erbjuda mensjevikerna plats i regeringen.

Koalitionsöverläggningarna fick ett abrupt slut den 3 november, när Martov och Abramovitj förklarade, att de inte tänkte delta i några förhandlingar så länge de då pågående arresteringarna fortsatte och så länge de förbjudna tidningarna inte tilläts utkomma.[25] Bolsjevikerna hade arresterat en del högerpolitiker och förbjudit några tidningar som öppet manat till väpnat motstånd. I sovjeten försvarade Trotskij åtgärderna: ”Kravet, att all repression bör upphöra, är medan inbördeskriget pågår detsamma som ett krav på att vi bör upphöra med inbördeskriget ... Våra motståndare har inte erbjudit oss någon fred ... Medan inbördeskrig råder är det legitimt att förbjuda fientliga tidningar.”[26] Med eftertryck försäkrade han sovjeten att regeringen inte hade för avsikt att etablera något eget pressmonopol. Den var emellertid förpliktigad, enligt de löften som alla socialistpartier avgivit, att krossa de besuttna klassernas pressmonopol. Tryckerierna och pappersbruken skulle nationaliseras och därefter skulle regeringen ge alla partier och grupper tryckeribistånd och papper i proportion till deras styrka i valen. På så vis skulle en verklig pressfrihet etableras för första gången i historien. Människors möjlighet att sprida sina synpunkter skulle bero på deras reella inflytande i det sociala och politiska livet, inte på deras finansiella resurser.[27]

En månad efter revolutionen gick de första vita gardena till aktion vid Don under Kornilovs, Kaledins, Alexejevs och Denikins befäl, och Orenburgs kosacker reste sig under sin ataman Dutov. De vita generalerna låtsades inte ens strida för ett återupprättande av Kerenskijs regering. De ville helt öppet antingen återupprätta tsardömet eller etablera sina egna diktaturer. Samtidigt med att det faktiska inbördeskriget på detta sätt började i fjärran provinser, arrangerade de konstitutionella demokraterna och den socialrevolutionära högern ett smärre uppror i huvudstaden. Den 28 november tillkännagav Trotskij att det konstitutionella demokratpartiet olagligförklarats. Partiets centralkommitté sade han, var vitgardisternas politiska högkvarter och ombesörjde rekryteringen av officerare för Kornilov och Kaledin.[28] De konstitutionella demokraterna skulle därför utestängas från den lagstiftande församling som regeringen just tänkte sammankalla. ”Vi har gjort”, tillade Trotskij, ”en anspråkslös början. Vi har arresterat kadetledarna och givit order om att deras anhängare hålls under uppsikt i landsorten. Under franska revolutionen giljotinerade jakobinerna män, som var hederligare än de här, för att de reste hinder för folkets vilja. Vi har inte avrättat någon och vi tänker inte göra

[24] Sadoul, op.cit., s. 68-69.
[25] *Protokolij Tsen. Kom*. s. 174.
[26] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. III, bok 2, s. 104-5.
[27] Något senare höll Trotskij ett tal till Grenadjär-regementet över samma ämne. ”Vad menar bourgeoisiens förespråkare med pressfrihet? Detsamma som de menar med frihandel. Varje människa som har ett visst kapital har rätt, eftersom han äger medlen, att grunda en fabrik, en affär, en bordell eller en tidning, allt efter vederbörandes personliga smak ... Men har miljonerna av bönder, arbetare och soldater någon pressfrihet? De rår inte över de väsentliga villkoren för frihet, medlen, de faktiska och genuina medlen att publicera en tidning.” Vid detta tillfälle försvarade han också principen om den proportionella fördelningen av tidningspapper och andra förnödenheter till de politiska partierna. Ibid., s. 125-7.
[28] Att detta var bokstavligen sant kan bekräftas av en sådan auktoritet som Denikin, som mycket detaljerat beskriver sambandet mellan de Vita Gardena och Kadeternas högkvarter. *Otjerki Russkoi Smutij*, vol II, s. 35, 186-94.

det. Men det finns ögonblick, när folkvreden är stor, och det är kadeterna själva som skaffat sig obehaget.”[29]

Orden ”vi har gjort en anspråkslös början” hade en olycksbådande klang. Med en revolution bakom sig kunde bolsjevikerna inte ge avkall på den revolutionära terrorn, och terrorn har sin egen inneboende energi. Varje revolutionärt parti tror till en början att dess uppgift är enkel: den måste kuva en ”handfull” tyranner eller exploatörer. Det är sant att tyrannerna och exploatörerna vanligtvis utgör en obetydlig minoritet. Men den gamla härskarklassen har inte levt isolerad från det övriga samhället. Under sin långa maktperiod har den omgivit sig med ett nätverk av institutioner, omfattande grupper och individer från ett otal samhällsklasser, och den har upprättat många förbindelser och lojaliteter som inte ens en revolution helt och hållet förstör. Samhällets anatomi är aldrig så enkel att det är möjligt att kirurgiskt avskilja en lem från resten av kroppen. Med nästan omärkliga skiftningar är varje samhällsklass gradvis förenad med klassen intill. Aristokratin övergår i den övre medelklassen, den senare i bourgeoisiens lägre skikt, den lägre medelklassen förgrenar sig ned i arbetarklassen, och proletariatet, i synnerhet det ryska, är med otaliga band knutet till bondeklassen. De politiska partierna är förenade på liknande sätt. Revolutionen kan inte slå till mot det i det revolutionära sammanhanget fientligaste och farligaste partiet utan att tvinga inte endast det, utan också dess närmaste grannparti, att svara med en motattack. Revolutionen behandlar därför sin fiendes närmaste granne som fiende. När den drabbar denna andrahandsfiende, dras även den senares, granne in i striden. Processen fortgår som en kedjereaktion, till dess revolutionspartiet bestrider sina egna intentioner och kuvar alla de partier, som nyss fyllde den politiska scenen.

De generaler, som ledde de vita gardena, var kort och gott monarkister. De hade uppfostrats till tjänare åt det tsaristiska enväldet och de betraktade revolutionen i alla dess faser, såväl bolsjevikiska som förbolsjevikiska, med bittert hat och revanschlusta. Kadeterna hade varit konstitutionella monarkister. Under tsaren hade flertalet enväldesförsvarare och flertalet konstitutionella monarkister betraktat varandra med fientlighet och förakt. Men de två partierna hade också haft gemensamma sidor. Efter monarkins fall hade deras motsättningar blivit mer eller mindre irrelevanta – de ville båda störta den ”socialistiska republiken”. Efter oktoberrevolutionen översåg de slutligen med sina skiljaktigheter och kämpade under samma fana. Men många av de konstitutionella monarkisterna hörde nära ihop med de halvsocialistiska republikaner som hade varit februariregimens stöttepelare. Hos mensjevikerna och socialrevolutionärerna kunde man hitta alla möjliga opinioner, från den borgerliga republikanismens till den kvasirevolutionära socialismens, och dessa partiers yttersta vänsterflyglar hade delvis gemensamma intressen med bolsjevikerna. Hade det varit möjligt för bolsjevikerna att isolera och bekämpa endast de vita gardena, som var deras aktivaste och farligaste motståndare, skulle revolutionen och inbördeskriget kanske ha fått ett annat förlopp. Den naturliga alliansen mellan de konstitutionella monarkisterna och de vita gardena omöjliggjorde detta. För att beröva de vita gardena deras politiska stödjepunkter tvingades bolsjevikerna olagligförklara kadeterna. De flesta mensjeviker och socialrevolutionärer skulle aldrig drömma om att försvara Kornilov, Denikin eller Koltjak. Men de kunde inte förbli likgiltiga, när de konstitutionella demokraterna förklarades vara ”folkets fiender”, om inte för annat så för att deras egen högerflygel hade levt i en slags politisk symbios med de konstitutionella demokraterna och med dem gjort upp gemensamma politiska planer och intriger. En vänstermensjevik som Martov skulle knappast ha försvarat kadeterna för sig. Men han var väl medveten om, att efter de konstitutionella demokraternas fall skulle revolutionens gissel komma att drabba högerflyglarna hos socialrevolutionärerna och inom hans eget parti, och det var han angelägen om att förhindra.

[29] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. III, bok 2, s. 138.

Trotskijs försäkran, att bolsjevikerna inte hade för avsikt att införa giljotinen, vittnade om hans klarhet över att terrorn kunde löpa iväg med revolutionen. Många bolsjeviker ville förhindra att så skedde. Dagen efter resningen avskaffade de dödsstraffet och den ende som protesterade var Lenin.[30] Men samtidigt som han gick emot de moderata bolsjevikerna sade även han: ”I Paris använde de (jakobinerna) giljotinen, medan vi bara drar in matkorten för dem, som inte lyckas skaffa dem från fackföreningarna.”[31] Partiet som helhet försökte, delvis instinktivt och delvis medvetet, att undvika den blodshala utförsbacke som jakobinerna rutschat nedför. Efter att av omständigheterna ha tvingats att sätta en fot på toppen av branten motstod partiet hårdnackat och länge dragningen utför. Regeringen olagligförklarade kadeterna men inte socialrevolutionärernas högerflygel, som deltagit i det halvhjärtade upproret den 28 november. Den utfärdade dekret om val till den konstituerande församlingen och den var fortfarande halvt omedveten om den konflikt som var oundviklig mellan en sovjetregering och en lagstiftande församling. Ännu i slutet av november uppmanade Bucharin centralkommittén att vänta med att göra upp räkningen med kadeterna till dess den konstituerande församlingen trätt i funktion. Han hänvisade till precedensfall i den franska och engelska historien och föreslog att de konstitutionella demokraterna skulle uteslutas ur den konstituerande församlingen och att den decimerade församlingen sedan skulle utropa sig som revolutionärt konvent. Han hoppades att bolsjevikerna och vänstersocialrevolutionärerna skulle kontrollera en överväldigande majoritet i församlingen och att detta skulle formellt legitimera revolutionen. Trotskij stödde i stort Bucharins handlingsplan. Endast Stalin tycks vid denna tidpunkt ha haft ett någotsånär klart begrepp om utvecklingstendenserna, förmodligen för att han inte trodde, att bolsjevikerna och socialrevolutionärerna kontrollerade en majoritet i landet. Bucharins förslag, förklarade han, hade kommit för sent. Kuvandet av kadeterna hade redan börjat och kunde inte fördröjas. Han väntade sig en splittring i församlingen och en kamp mellan två rivaliserande församlingar. Ännu hade ingen fört upplösningen av den konstituerande församlingen på tal. I protokollen från även de mest konfidentiella diskussionerna finns inte ens en antydan till något förslag om att andra partier borde undertryckas.[32]

*

Det hade gått litet mer än två månader, sedan Trotskij anslöt sig till bolsjevikpartiet, och hans ledande position i dess inre cirklar var fast etablerad. Den första politbyrån, som valts före revolten, kom aldrig att fungera. Den ersattes av ett mindre organ, ”centralkommitténs byrå”, som var en ständigt fungerande exekutiv bestående av fyra män: Lenin, Trotskij, Stalin och Sverdlov.[33] När koalitionen med den socialrevolutionära vänstern trädde i kraft, valde folkkommissariernas råd ett inre kabinett där bolsjevikerna representerades av samma män, med undantag av Sverdlov som inte hade någon post i regeringen. Lenin och Trotskij var allmänt erkända som partiets främsta politiker och ledande auktoriteter i frågor gällande doktrinen. Stalin och Sverdlov var de främsta organisatörerna.

Förhållandet mellan Lenin och Trotskij grundades på en ömsesidig tillit, hjärtlighet och respekt, men inte på någon personlig förtrolighet. Deras gemensamma kamp mot de moderata bolsjevikerna före och i synnerhet efter upproret, det hat deras fiender visade dem genom att kräva att de båda skulle utestängas från alla koalitionsregeringar, deras enighet i alla viktigare frågor – allt detta förenade de båda männen med starka band. Men under denna samstämmighet fanns fortfarande olikheter i temperament och vanor. Lenins sätt var anspråkslöst och nästan opersonligt, t.o.m. när han utövade makt. Han hade inget förtroende för de färgstarka

[30] Trotskij, *Lénine*, s. 116-17.
[31] Trotsky, *The Stalin School of Falsification*, s. 110. (svenska: *Stalins förfalskarskola*)
[32] *Protokolij Tsen. Kom*., s. 180-91.
[33] Ibid., s. 189.

gesterna och orden. I cirka tjugo år hade han varit omgiven av många hängivna anhängare som han anfört endast genom styrkan i sitt intellekt och sin karaktär. Han hade uppnått mästerskap i konsten att bedöma sina kollegers och underordnades meriter och fel och använda dem till partiets största tänkbara nytta. Han var hård och t.o.m. hänsynslös i allvarliga kontroverser men i övrigt reserverad, hänsynsfull och noga med att skona sina anhängares ömtåliga och svaga sidor, och han var öppen för deras idéer och förslag.

Trotskijs vulkaniska lidelse och hans mäktiga språk väckte folk på ett sätt som Lenins genomträngande didaktiska prosa aldrig gjorde. När de nu åter var förenade i ett gemensamt arbete, lyssnade Lenin med gillande och t.o.m. beundran på Trotskijs överflödande tirader, men kände också något av den olust med vilken musjiken hör på storstadsbons högtravande tal. Kontrasten i deras temperament präglade även andra egenskaper. De många politiska frilansåren hade satt sina spår hos Trotskij. Han hade inte de fria och självklara lagarbetets vanor som ger den verklige folkledaren hans styrka. Lunatjarskij uppehöll sig utförligt vid detta drag, även medan han alltjämt såg upp till Trotskij med intensiv beundran, och påpekade att Trotskij aldrig hade lyckats organisera någon fast grupp av anhängare.[34] Han var myndig, högdragen och självupptagen. Det är desto märkligare då, att han under de närmaste åren kunde framträda som en så stor och briljant administratör. Hans administrativa bedrifter berodde emellertid inte på hans förmåga att leda människor utan på klarheten och precisionen i hans planer, på hans driftighet och viljestyrka och på hans systematiska arbetsmetoder. Hans kapacitet vad gällde systematiskt arbete, där han överträffade Lenin, var sällsynt i ett land där folk såg föga värde i tiden eller den ihållande ansträngningen. Hans nuvarande nära förbund med Lenin berodde i lika hög grad på vissa personliga anpassningar som på de gemensamma målen. Med absolut uppriktighet erkände han Lenins ledarskap. Han gjorde det utan någon antydan till inställsamhet och utan att ge avkall på sin egen självständighet, men med påtaglig ånger över sitt misstag från förr, när han underskattat Lenin som revolutionär och ledare. Lenin å sin sida gjorde sitt bästa för att få Trotskij att känna sig som om han alltid varit en del av partiet. Under deras sex år av samarbete, år som förde med sig många nya dispyter, gjorde Lenin aldrig en antydan om deras tidigare kontroverser, bortsett från att han privat sade, att Trotskij i vissa avseenden hade haft rätt, och att han i sitt testamente varnade partiet för att lasta Trotskij för hans icke-bolsjevikiska förflutna.

De två andra männen i ”centralkommitténs byrå” var av ett helt annat slag. Sverdlov var i realiteten Stalins föregångare som partiets generalsekreterare – nominellt fanns inte den posten ännu. Liksom Stalin hade han tillbringat hela sitt politiska liv i den underjordiska rörelsen. Han hade samma organisatoriska begåvning, samma goda handlag med människor, samma empiriska tänkesätt och samma karaktärsfasthet.[35] Sverdlov var mer nöjd än Stalin med sin roll som organisatör, hade inga ambitioner att bli någon lysande auktoritet i doktrinära frågor, men att döma av hans få skrifter och tal hade han trots detta ett bredare, mer kultiverat och rörligt intellekt än Stalin, och han var mycket mer artikulerad.[36] Det var han som i Lenins frånvaro hade satt Trotskij in i partiets inre förhållanden, gjort honom förtrogen med dess militära organisation och underlättat hans samarbete med olika delar av den bolsjevikiska partiapparaten. Vi vet också att Sverdlov föreslagit Trotskij som utrikeskommissarie. Medan Trotskijs förhållande till Sverdlov var det okomplicerade kamratskapets, var hans första närmare kontakter med Stalin av ett helt annat slag. Han skrev själv senare, att han knappt hade varit medveten om Stalins existens före oktoberrevolutionen.[37] Ändå hade Stalin varit redaktör för partiets tidning och en av de viktigaste medlemmarna av centralkommittén. Om

[34] Lunatjarskij, *Polititjeskije Siluetij*, s. 25-30.
[35] Sadoul berättar att bolsjevikerna gav Sverdlov smeknamnet *”la ferme gueule”*, op.cit., s. 266.
[36] Detta framgår klart av Sverdlovs privata korrespondens som publicerades i *Petjat i Revolutsija*, vol. II, 1924.
[37] Trotskij, *Stalin*, s. 242-3 och ff.

det var sant att Trotskij faktiskt förbisåg honom, skulle det inte peka så mycket på den obetydlighet i Stalins roll som Trotskij ville påvisa, som på Trotskijs egen brist på intresse för de personliga inflytanden som verkade inom partiet han gått med i. Stalin var ingen uppseendeväckande personlighet. Han var reserverad, oartikulerad, tidvis vulgär och han uppmärksammades därför inte av Trotskij, som hos andra människor alltid sökte de egenskaper som utmärkte honom själv. Han upprepade ett misstag, mer ursäktligt denna gång, som han tidigare begått, när det gällde Lenin: Stalins ”gråhet” dolde Stalins styrka för honom. Han fortsatte att behandla sin blivande rival med en oavsiktlig men just därför än mer sårande högdragenhet, och detta även efter det att Stalin hade blivit hans kollega i den inre grupp som skötte partiets och regeringens angelägenheter. Det är knappast förvånande att Stalins stolthet sårades. De personliga känslorna och gryende jalusierna var fortfarande inte så viktiga. Under dessa månaders tumult och hänryckning levde bolsjevikledarna som i en extatisk dröm som plötsligt och tragiskt kunde försvinna. De höll fast vid och försökte konsolidera maktställningar, som för tillfället inte tycktes erbjuda någon makt, men de var halvt om halvt beredda på att de själva skulle kunna gå under i denna process och att revolutionen sedan skulle rulla vidare över deras döda kroppar mot den slutliga segern. ”Om vi båda dödas av vitgardisterna”, sade Lenin en gång till Trotskij, ”tror du Sverdlov och Bucharin kan ta vid då?”[38] Under tiden utfärdade de proklamationer, dekret och lagar, som var avsedda mer som historiska vittnesbörd än order att verkställa. Om det värsta skulle inträffa, tänkte och sade de, skulle de åtminstone lämna sina efterföljare en uppsättning idéer, en förnyad framställning av den revolutionära politiken, som skulle kunna inspirera andra, på samma sätt som Pariskommunens budskap hade inspirerat två generationer socialister. På detta skenbart orealistiska sätt lade bolsjevikledarna i själva verket grunden till Sovjetrepubliken.

De yttre omständigheter, under vilka de genomförde detta arbete, överensstämde med det idealistiska syftet med det. Att säga, att den nya statens grundare hade ingenting av maktens tecken och pompa omkring sig, vore att säga för litet. Det ägde inte ens de vanliga arbetsredskap söm brukar finnas på det enklaste kontor. I Smolnij var en skrivmaskin en raritet, stenografer en myt och telefonen en underbar teknisk bekvämlighet. De nya härskarna skrev själva sina väldiga proklamationer och dekret för hand. De sprang till varandra kontor genom en labyrint av korridorer. I Smolnijs matsal åt de luncher och middagar bestående av tunn kålsoppa och svart bröd. Och de flesta av dem bodde och sov i sina små kontorsutrymmen mitt i det ändlösa tumultet, i ljudet av budbärare och agitatorer som kom och gick, klampet av soldatkängor, alarmsignalerna, paniken, entusiasmen, de döende och uppstående världarnas villervalla. Deras kontor bevakades redan av frivilliga ur det röda gardet, men de var alltid anträffbara för den enklaste arbetare, sjöman och journalist. Vi har oräkneliga skildringar att tacka för bilden av Trotskij i Smolnij under denna tid. Här följer ett typiskt intryck, nedtecknat av en amerikansk journalist:

> Under bolsjevikrevoltens första dagar brukade jag varje morgon bege mig till Smolnij för att få de senaste nyheterna. Trotskij och hans söta lilla fru, som knappast någonsin talade annat än franska (med utländska journalister), bodde i ett rum på översta våningen. Rummet var avdelat som en fattig konstnärs vindsateljé I ena änden stod två britsar och ett enkelt litet köksbord och i andra änden ett skrivbord och två eller tre enkla trästolar. Trotskij hade det här kontoret under hela den tid, han var utrikesminister, och åtskilliga dignitärer var tvungna att uppsöka honom där ... varenda liten svårighet under solen delgavs Trotskij. Han arbetade hårt och var ofta nära ett nervöst sammanbrott: han blev lättirriterad och fick raserianfall.[39]

Före upproret hade Trotskij hyrt en våning i andra hand i ett borgerligt bostadskvarter, där han och hans familj omgivits av ett intensivt hat. ”Trotskij ser ut att vara trött, nervös ...”, skriver

[38] Trotskij, *Moja Zjizn*, vol. II, s. 60.
[39] Louise Bryant, *Six Red Months in Russia*, s. 145.

Sadoul. ”Han har inte varit hemma sedan den 20 oktober. Hans söta, småväxta, stridbara, fräscha, levande och charmerande fru säger, att deras grannar hotat att döda hennes man ... Är det inte underligt att tänka sig att denne obarmhärtige diktator, denne Storrysslands herre, inte vågar sova i sitt hem på grund av rädsla för portvaktens kvast?”[40]

[40] Sadoul, op.cit., s. 94.

11. Brest-Litovskdramat

Denna regering skulle betrakta det som det största tänkbara brott mot mänskligheten, om kriget skulle fortsättas endast för att avgöra, vilka av de starka och rika nationerna som skulle behärska de svagare ... Denna regering tillkännager högtidligen sitt beslut att omedelbart sluta ett fredsfördrag ... som är lika rättvist för alla nationer och nationaliteter utan undantag.[1] Med dessa ord formulerade Lenins fredsdekret, antaget av sovjeternas kongress den 26 oktober, de väsentliga grunddragen i bolsjevikernas utrikespolitik. Endast den fred kunde vara rättvis, som gav alla ockuperade och kuvade folk, antingen i Europa eller på andra kontinenter, möjlighet att bestämma om sitt eget öde genom fria val efter ockupationsarméernas bortdragande. Efter att ha formulerat detta djärva fredssyfte, som kunde uppnås endast om alla koloniala imperier störtades, tillade Lenin försiktigtvis att sovjeterna var beredda att inleda fredsförhandlingar även om deras program inte godtogs – de var villiga att överväga alla alternativa förslag. För sin del ville bolsjevikregeringen ha öppna fördrag, som var öppet framdiskuterade, och därför tänkte den offentliggöra och ogiltigförklara de hemliga imperialistiska fördrag som tidigare ryska regeringar undertecknat. Detta budskap, förklarade Lenin för kongressen, riktade sig både till de krigförande ländernas regeringar och till deras folk. Outtalat uppmanade det folken att resa sig mot de sittande regeringarna och uttalat krävde det av samma regeringar att de omedelbart skulle föranstalta om vapenvila. Det centrala dilemmat i den bolsjevikinka utrikespolitiken och fröet till Brest-Litovsktragedin låg inneslutna i denna dubbla uppmaning.

Det krigströtta Ryssland mottog fredsdekretet med en lättnadens suck. Regeringarna och den patriotiska opinionen i Frankrike och England svarade med indignerade härskrin. De alliera-des ambassadörer och militära beskickningschefer i Ryssland hade varit mer eller mindre medvetna om Rysslands oförmåga att föra krig.[2] Bolsjevikernas fredspropaganda var, som en amerikansk observatör uttryckte det, ”visserligen angelägen och energisk, men ... den var som när en man blåser i samma riktning som en full orkan”.[3] I sin önskan att avvärja Rysslands ”avhopp” lyckades ändå de allierade sändebuden nästan övertala sig själva att orkanen skulle dö ut bara bolsjevikerna slutade blåsa. Nästan från början av februarirevolutionen uppmanade de brittiska och franska ambassadörerna prins Lvov, Miljukov och Kerenskij att kuva Lenins parti.[4] Deras militära beskickningschefer uppmuntrade optimistiskt Kornilov att genomföra sin kupp mot Kerenskij och mensjeviksovjeterna.[5] Två dagar före oktoberresningen utövade den brittiske ambassadören synnerligen odiplomatiska påtryckningar på de ryska ministrarna för att omedelbart få Trotskij arresterad.[6] När bolsjevikerna nu var vid makten, satte deras revolutionära appeller, deras åsidosättande av den diplomatiska konvenansen och deras hot att offentliggöra och ogiltigförklara de hemliga fördragen och dra Ryssland ur kriget de allieradas fientlighet på sin spets. De allierade sändebuden blev så förvirrade av den omvälvning, de

---

[1] Lenin, *Sotjinenija*, vol. XXVI, s. 218.

[2] M. Paléologue, *La Russie des Tsars*, vol. III, s. 265,280 och ff. Sir George Buchanan, *My Mission to Russia*, vol. II, s. 228 och ff. Så tidigt som den 1 april 1917, d.v.s. före Lenins ankomst till Ryssland, iakttog Paléologue en parad i vilken endast de minst revolutionerade trupperna deltog, och han antecknade i sin dagbok att även de mest lojala förbanden var totalt ovilliga att slåss. Redan tidigare, i mars 1917, hade han sänt en rapport till Ribot, den franske utrikesministern, som han avslutat med följande karakteristiska mening: ”Under revolutionens nuvarande skede kan Ryssland varken sluta fred eller föra krig.” Den franske ambassadören förutsåg alltså Trotskijs formel nästan ett år i förväg.

[3] W. Hard, *Raymond Robins' Own Story*, s. 29. När de senare befann sig i landsflykt delade flertalet av de antibolsjevikiska partiernas ledare denna åsikt.

[4] Paléologue, op.cit., vol. III, s. 245-7 och ff. Buchanan, op.cit., vol. Il, s. 11,119 och ff.

[5] Generalmajor Sir Alfred Knox, *With the Russian Army 1914-1917*, vol. II, s. 692; A. Kerenskij, *The Crucifixion of Liberty*, s. 295-319.

[6] Buchanan, ibid., s. 203.

varit vittne till, och var så oförmögna att reda ut begreppen kring den, att de var benägna att godta vilken rövarhistoria som helst, som kunde erbjuda någon form av förklaring. De var nästan övertygade om att Lenin och Trotskij faktiskt var tyskköpta agenter och att det var tyska officerare som så effektivt och elegant hade lett oktoberrevolten.[7] En tröst återstod – att bolsjevikerna snart skulle störtas, och det var de allierade makternas plikt att påskynda fallet.[8]

Trots de revolutionära appellerna var bolsjevikerna angelägna om att etablera diplomatisk kontakt med de allierade. De hade knappt förjagat Kerenskijs trupper förrän Trotskij föreslog att normala förbindelser skulle återupprättas med britterna och fransmännen.[9] Bolsjevikerna, och i synnerhet Trotskij, räknade med möjligheten att tyskarna, genom att diktera oantagbara fredsvillkor, skulle kunna tvinga Ryssland tillbaka in i kriget på ententmakternas sida. Trotskijs förslag vann inget gehör. De allierade ambassaderna ignorerade honom. Endast den belgiske ministern gjorde ett rekognoseringsbesök hos honom i det lilla avdelade rummet i Smolnij. Trotskijs uppträdande var ”ganska bestämt, litet högdraget”, men artigt, då han förklarade sin regerings fredsavsikter för den misstrogne ministern. Denne imponerades av Trotskijs personlighet och uppriktighet, men blev också övertygad om att revolutionens utrikesminister var en ideolog och drömmare som inte skulle tas på allvar, och så beskrev han honom också för sina kolleger.[10]

Inte endast de utländska ambassaderna utan även det ryska utrikesministeriets personal bojkottade Trotskij. Först en vecka efter sin utnämning, den vecka det tagit att nedkämpa Kerenskijs trupper, visade han sig för första gången på ministeriet i sällskap med Markin, en matros från Kronstadt. Han var framför allt angelägen om att få tag i de hemliga fördragen och sina föregångares diplomatiska korrespondens. Men ministeriets kontor och korridorer var övergivna – det fanns inte en själ som kunde svara på hans frågor. Till slut hittade hans matrosvän ministeriets ordinarie chef, greve Tatisjtjev, ättling till en lång rad diplomater. Greven förklarade att ministeriets anställda inte hade infunnit sig på sina arbetsplatser. Trotskij beordrade honom hotfullt att genast samla ihop hela personalen och inom kort anmälde sig en enorm skara ämbetsmän. Trotskij presenterade sig i korthet som deras nye chef, försäkrade dem att ingen makt i världen kunde omintetgöra revolutionen och förklarade att de, som ärligt ville tjäna den nya regeringen, fick göra det. Men ämbetsmännen vägrade lämna ut de hemliga dokumenten och nycklarna till kassaskåpen där de låg. Trotskij lämnade ministeriet. En stund senare återvände hans vän matrosen och beordrade Tatisjtjev och avdelningscheferna att följa med till Smolnij – där han arresterade dem. Två dagar senare visade greven ministeriet för Trotskij, öppnade alla kassaskåp, sorterade fram och överräckte de hemliga fördragen och den diplomatiska korrespondensen. Till de diplomatiska kansliernas förskräckelse började fördragen snart komma ut i tryck. De bekräftade bara alltför eftertryckligt bolsjevikernas anklagelser: Ryssland hade fört krig för att erövra Galizien och Konstantinopel och för att få makten över Balkan.[11]

Den 7 november beordrade Lenin, Stalin och Krylenko general Duchonin, Kerenskijs siste överbefälhavare, att föreslå den tyska krigsledningen ett omedelbart eld upphör. Trotskij översände sin första formella skrivelse till de allierade ambassadörerna och bad dem att betrakta det fredsdekret, som medsändes, som ett formellt förslag om omedelbara freds-förhandlingar. ”Var förvissad, herr ambassadör”, slutade han, ”om den sovjetiska regeringens

[7] Sir George Buchanan skrev i sin dagbok: ”Jag har nu fått information, dock utan att kunna gå i god för dess tillförlitlighet, om att sex av deras officerare (d.v.s. tyska officerare) är knutna till Lenins stab i Smolnijinstitutet.” Ibid., s. 232; Knox, op.cit., vol. II, s. 718.
[8] Sadoul gör gällande att det var under påverkan från allierade diplomatkretsar som mensjevikerna ställde Lenins och Trotskijs uteslutning som villkor för bildandet av en koalitionsregering, op.cit., s. 74.
[9] Sadoul, op.cit., s. 77.
[10] Ibid., s. 77-80.
[11] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. III, bok 2, s. 97-99.

djupa respekt för ert lands folk, som ej kan annat än eftersträva fred, i likhet med alla andra folk, som utmattats och förblött efter den exempellösa slakten".[12] Samma dag gjorde han sin första diplomatiska expos inför sovjeternas centralexekutiv. Enligt "det borgerliga Europas rutinpräglade tänkesätt" var fredsdekretet häpnadsväckande och borde behandlas som en partipolitisk deklaration snarare än ett resultat av en statsmannahandling. Tyskarnas första reaktion var ambivalent: som tyskar gladde de sig över erbjudandet om fred; som konservativa var de rädda för den revolution som gjorde erbjudandet. Det officiella England var uppenbart fientligt. Fransmännen var krigströtta, men "den franska småborgerligheten betraktar oss som en regering allierad med den tyske kejsaren". Italien reagerade entusiastiskt, Förenta Staterna med tolerans. Trotskij skar inte alla de skiftande utländska opinionerna över en kam utan gjorde noggranna och precisa distinktioner mellan dem. Sedan tillkännagav han att de hemliga fördragen skulle publiceras. Han medgav att centralmakterna skulle försöka dra nytta av avslöjandena i dem, men sovjeterna var tvungna att för andra, i synnerhet den tyska arbetarklassen, visa hur man skulle handskas med de härskande klassernas hemliga avtal och överenskommelser. När de tyska socialdemokraterna fått tillträde till sina regeringars diplomatiska kassaskåp och offentliggjort deras hemliga fördrag, hoppades han världen skulle få se, att "tysk imperialism i all sin cynism och banditaktighet inte stod de allierades banditaktighet efter".[13] "Europas folk", inledde han offentliggörandet av de hemliga fördragen nästa dag, "har med oräkneliga offer och en allmän utarmning betalat för rätten att få veta denna sanning. Undanröjandet av den hemliga diplomatin är det absolut första villkoret för en hederlig, folkförankrad och sant demokratisk utrikespolitik."[14]

De allierade ambassadörerna höll en konferens, vid vilken de beslöt att ignorera Trotskijs skrivelse och råda sina regeringar att lämna den obesvarad, med motiveringen att den sovjetiska regimen var olaglig. De allierade regeringarna följde rådet och bestämde sig för att etablera formella förbindelser endast med den ryska arméns överkommando, d.v.s. med general Duchonin, som hade sitt högkvarter i Moghilev. På detta sätt upphöjde de på sätt och vis arméhögkvarteret till rangen av rivaliserande regering. De varnade också Duchonin för att förhandla om eld upphör och antydde klart, att om Ryssland drog sig ur kriget, skulle de vedergälla detta med en japansk attack mot Sibirien.[15] Trotskij protesterade omedelbart mot dessa manövrer och hotade att arrestera varje allierad diplomat, som försökte lämna Petrograd för att sluta sig till de antibolsjevikiska styrkorna i landsorten, och han bad de neutrala diplomaterna använda sitt inflytande för att främja fredens sak. Samma dag avsattes general Duchonin, som i varje fall hade vägrat att verkställa ordern om eld upphör – han blev senare brutalt mördad av sina egna soldater, när de fick reda på att han tänkte fortsätta kriget. Bolsjeviken Krylenko, som hade varit fänrik i den tsaristiska armén och en av ledarna för partiets militära avdelning, utnämndes till överbefälhavare.

Relationerna mellan Ryssland och ententmakterna kom omedelbart att präglas av den bitterhet som förebådade interventionskrigen. Utvecklingen kunde inte ha varit annorlunda. Eftersom de allierade makterna var fast beslutna att fortsätta kriget, kunde deras ambassadörer inte annat än använda sitt inflytande mot den regering, som hotade att dra Ryssland ur kriget. Enbart detta ledde oundvikligen till deras inblandning i Rysslands inre angelägenheter. De konservativa diplomaternas och soldaternas grundfientlighet mot revolutionen gav inblandningen en samvetslös och ondskefull karaktär. Som omständigheterna var, kom de allierade ambassaderna och militärbeskickningarna att redan från början bli parter i det ryska inbördes-

[12] Ibid., s. 157.
[13] Ibid., s. 161.
[14] Ibid., s. 164-5.
[15] J. Noulens, *Mon Ambassade en Russie Soviétique*, vol. I, s. 145; John W. Wheeler-Bennett, *The Forgotten Peace*, s. 71.

kriget.[16] Trotskij försökte motverka detta och hindra britterna, fransmännen och amerikanarna från att oåterkalleligen engagera sig i det. Med Lenins samtycke gjorde han vad han kunde för att inskärpa hos dem, att det låg i deras intresse att Ryssland inte skulle känna sig helt övergivet och tvingat att underteckna ett fredsfördrag med Tyskland, vilka villkoren än blev. Ententmakterna ägnade föga eller ingen uppmärksamhet åt denna påpekan. Deras ambassadörer uppehöll inofficiella kontakter med Trotskij genom lägre tjänstemän, kapten Sadoul vid den franska militärbeskickningen och Bruce Lockhart på brittiska ambassaden. Det var till dem, och till överste Robins i amerikanska Röda Korset, som Trotskij framförde sina förslag och protester, och det var genom dem han höll de allierade informerade om de preliminära förhandlingarna om vapenstillestånd. Var och en av de allierade funktionärer, som kom i kontakt med Trotskij, lärde sig se på problemen som han och vände förhoppningsfulla åter för att omvända sina överordnade. Det lyckades aldrig. ”Vi envisas med att förneka att jorden rör sig”, skrev Sadoul, vid den tiden fortfarande obotlig ”socialpatriot”, till Albert Thomas, en av den franska ”socialpatriotismens” främsta uttolkare, ”vi fortsätter att göra gällande att bolsjevikregeringen inte existerar.” Bruce Lockhart fick reprimander från London för att han tog Trotskij på lika stort allvar som om han varit ”en ny Talleyrand”.[17]

Den 14 november gick det tyska överkommandot med på att förhandla om vapenvila. Krylenko beordrade eld upphör och ”fraterniseringar vid fronten” i hopp om att den tyska armén skulle smittas av revolutionen genom kontakt med de ryska trupperna. Samma dag meddelade Trotskij västmakterna:

> Fänrik Krylenko, överbefälhavare för republikens arméer, har föreslagit att inledandet av förhandlingarna om vapenvila skall uppskjutas fem dagar, till den 18 november/1 december, sa de allierade regeringarna åter far möjlighet att definiera sina ståndpunkter ... Vi, folkkommissariernas råd, ställer denna fråga till våra allierades regeringar ... vi frågar dem inför deras egna folk, inför hela världen: vill de delta med oss i fredsförhandlingarna den 1 december? Vi ... vädjar till de allierade folken och framför allt till deras arbetarmassor: vill de verkligen fortsätta denna vanvettiga och meningslösa slakt och blint störta vidare mot den europeiska civilisationens undergång? ... Svaret borde avges nu, i handling, inte i ord. Den ryska armén och det ryska folket varken kan eller vill vänta längre ... Sänder inte de allierade folken sina representanter, kommer vi att förhandla med tyskarna ensamma. Vi eftersträvar en universell fred, men tvingar de allierade ländernas bourgeoisie oss att sluta en separat fred, kommer ansvaret härför att helt åvila bourgeoisien. Slutligen ber vi de allierade ländernas soldater handla och inte förlora en enda timme: Ned med vinterfälttågen! Ned med kriget! [18]

I en rapport till Petrogradsovjeten tillade Trotskij: ”Vi kommer inte under några omständigheter att tillåta att den allmänna fredens principer, proklamerade av den ryska revolutionen, förvrängs ... Under massornas tryck har de tyska och österrikiska regeringarna redan gått med på att sätta sig själva i de anklagades bås. Ni kan vara säkra på att åklagaren, i den revolutionära ryska fredsdelegationens gestalt, kommer att fullgöra sin uppgift och i laga tid kungöra de skallande anklagelserna mot alla imperialisters diplomati.” [19]

Sådan var den nya stil han införde i diplomatin. Även som utrikesminister förblev han revolutionens främste agitator. Han satsade nästan allt på den potentiella eller faktiska antagonismen mellan härskarna och de behärskade, och han talade till de förra, så att de

---

[16] Inför hotet om Frankrikes kapitulation i andra världskriget ingrep västmakterna även i den franska inrikespolitiken. Medan Rysslands tillbakadragande ur kriget 1917-18 inspirerades av revolutionära element, var det under en konservativ högerregering som Frankrike drog sig ur kriget 1940. En jämförande studie av den allierade politiken i dessa båda fall skulle avslöja påtagliga likheter och skillnader. Den skulle också tydligare visa i vilken utsträckning Ententens antibolsjevikiska politik var en reaktion mot en allierad, som svikit, och i vilken utsträckning den hade en klassantagonism som grund.

[17] Sadoul, op.cit., 127; Lockhart, *Memoirs of a British Agent*, s. 197,226-31.

[18] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. III, bok 2, s. 173-5.

[19] Ibid., s. 179.

senare skulle höra honom. Men eftersom han inte uteslöt möjligheten av en överenskommelse med de sittande regeringarna, kombinerade han sina revolutionära appeller med en ytterst rörlig och raffinerad diplomati. Han var oförsonlig och bitande aggressiv, när han möttes med fientlighet, men besvarade varje konciliant gest med takt och artighet. När chefen för den amerikanska militärbeskickningen, general Judson, bröt den allierade bojkotten och avlade ett besök hos honom och därvid uttryckte förhoppningen, att de allierade inte skulle utfara i fler hotelser mot sovjeterna, svarade Trotskij att han inte hyste någon önskan att gräla om det förflutna och att han var nöjd med generalens deklaration, och han upprepade sin försäkran, att han tänkte föra fredsförhandlingarna öppet och inför offentligheten, så de allierade kunde studera dem noga och ansluta sig senare, om de så önskade.[20] Men när general Niessel, chef för den franska militärbeskickningen, som vant sig vid att tala nedlåtande till ryska ministrar och generaler i deras palatsliknande kontor – Frankrike hade varit Rysslands främsta kreditör och politiska inspirationskälla – dök upp i den ”fattiga konstnärens vindsateljé” i Smolnij, säker på att han här skulle ha råd att tala än mer högdraget, visade Trotskij helt sonika ut honom. Han beordrade den franska ambassaden att stänga sin pressbyrå som publicerade bulletiner som sovjetregimen fann kränkande.[21] När Noulens, den franske ambassadören, kom till Smolnij för att dämpa konflikten, var Trotskij artigheten och hjälpsamheten själv. Hans första ärende med britterna var att begära en omedelbar frigivning av Tjitjerin, *Nasje Slovo*s förre korrespondent, och av andra ryska revolutionärer som fängslats i England för antikrigs-propaganda. När britterna fortsatte att hålla Tjitjerin fängslad, lät Trotskij meddela dem att ingen brittisk medborgare skulle tillåtas lämna Ryssland förrän hans krav uppfyllts.[22] Med en fasthet och värdighet, som saknats hos de tidigare ryska regeringarna, insisterade Trotskij på Rysslands jämställdhet med andra makter och besvarade förolämpning med förolämpning, även om hans förolämpningar antog formen av genomtänkta och övertygande resonemang.

Den 19 november träffades stilleståndsdelegationerna och tyskarna föreslog genast en preliminär vapenvila under en månad. Sovjetdelegationen vägrade detta och begärde i stället en förlängning av eld upphör med en vecka, så att västmakternas skulle få tid att överväga situationen. Återigen vände sig Trotskij till de allierade ambassaderna och återigen möttes han av en isande tystnad. Ändå instruerade han de sovjetiska förhandlarna att inte underteckna något stilleståndsfördrag om inte centralmakterna gick med på att inte överföra några trupper från den ryska fronten till västfronten och – detta var ett helt unikt villkor – såvida de inte uttryckligen tillät sovjeterna att genomföra revolutionär agitation bland de tyska och österrikiska trupperna. General Hoffmann, den tyske överbefälhavaren på den ryska fronten, förkastade båda kraven. Under ett ögonblick verkade det som om förhandlingarna höll på att bryta samman och som om Ryssland var tillbaka i kriget. Då han åter stod inför sina gamla åhörare i Cirque Moderne förklarade Trotskij att sovjeterna skulle fortsätta att kräva vapenstillestånd på alla fronter. ”Men om vi ensamma tvingas underteckna stilleståndsfördraget, då skall vi göra klart för Tyskland att överföringen av trupper från den ryska till andra fronter är otillständig, eftersom vi föreslår en hederlig vapenvila och eftersom England och Frankrike inte får krossas ... Och om kaisern vägrar att underteckna ett fredsfördrag på grund av dessa öppna, direkta och ärliga utlåtanden ... då kommer folken att se vem som har rätt och ... vi kommer att känna oss som segrare inte som besegrade, ty det finns andra segrar än de militära ... Om Frankrike och Tyskland ... inte ansluter sig till oss vid fredsförhandlingarna, kommer

[20] Ibid., s. 185.
[21] Noulens, op.cit., vol. I , s. 27.
[22] ”Trots allt ligger det något”, antecknade den brittiske ambassadören, ”i Trotskijs påstående, att om vi gör anspråk på rätten att arrestera ryssar som sprider pacifistisk propaganda i ett krigförande land, har han lika stor rätt att arrestera brittiska medborgare som sprider krigspropaganda i ett land som önskar fred.” Buchanan, op.cit., vol. II, s. 228.

deras folk att driva sina regeringar till att ansluta sig till oss, de kommer att driva på dem med våld."[23]

Samma dag, den 3 december, rapporterade han till bondesovjeternas allryska kongress: "Det fanns ytterligare en punkt som gav upphov till allvarlig konflikt: villkoret att inga trupper fick överföras till västfronten. General Hoffmann förklarade att detta var oantagbart. Fredsproblemet hade drivits till sin yttersta spets. Under nattens lopp instruerade vi våra delegater: gör inga eftergifter. Åh, jag skall aldrig glömma den natten! Därefter gav Tyskland efter och förband sig att inte överföra några trupper, med undantag för dem som redan var på väg ... Vi har våra representanter vid den tyska arméns staber, som kommer att övervaka om dessa villkor efterlevs." Han tog fram en karta och pekade ut de tyska trupprörelserna under de två månader som föregick revolutionen och fortsatte: "Medan Kerenskij fortfarande satt vid makten och drog ut på kriget, kunde den tyska generalstaben mycket väl kosta på sig att byta ut trupper ... Nu befinner sig de allierade, tack vare oss, i en fördelaktigare position."[24] Det tyska kommandot behandlade utan tvekan detta villkor som en ren låtsasföreteelse och hade inga avsikter att efterleva det. Men händelseutvecklingen skulle visa att Trotskijs ord inte var tomt skryt.[25]

Hittills hade alla de stora frågor, som vapenvilan skulle föra med sig, lämnats öppna. Bolsjevikerna och socialrevolutionärernas vänsterflygel hade bestämt sig för att ställa sig positiva till separata fredsförhandlingar men inte till en separat fred. Och även de som, likt Lenin, lutade åt en separat fred var ännu inte beredda att uppnå den till varje pris. Den sovjetiska regeringens främsta mål var att vinna tid, att ljudligt proklamera sina fredssyften under den plötsliga tystnaden vid fronten, att mäta intensiteten i den revolutionära jäsningen i Europa, att pröva de allierade och fientliga regeringarnas inställning.

Bolsjevikerna tvivlade inte på att en social omvälvning var nära förestående i Europa. Men de började undra om vägen till fred skulle gå via revolutionen eller om vägen till revolutionen skulle gå via en fred. I det första fallet skulle kriget bringas till ett slut genom revolutionära regeringar. I det andra skulle den ryska revolutionen för tillfället träffa en överenskommelse med de kapitalistiska ledarna. Endast tiden kunde utvisa vilken väg händelseutvecklingen skulle ta och i vilken utsträckning den revolutionära impulsen från Ryssland skulle bestämma eller misslyckas med att bestämma dess riktning. Hittills hade sonderingarna inte producerat några klara resultat. De tyska och österrikiska arbetarklasserna var uppenbart rastlösa, men det var omöjligt att säga om detta pekade mot fiendens omedelbara sammanbrott eller mot en kris inom en mer avlägsen framtid. Fredsdelegationerna från centralmakterna hade visat sig vara förvånansvärt redo att ge vika. Deras inställning skulle kunna avspegla centralmakternas desperata läge, men den skulle också kunna dölja en falla. Å andra sidan föreföll ententemakternas fientlighet att avta för ögonblicket. Även om de fortfarande vägrade att erkänna sovjeterna gick de allierade makterna i början av december med på att utväxla vissa diplomatiska privilegier som vanligtvis beviljas erkända regeringar. Sovjetiska diplomatiska kurirer tilläts röra sig mellan Ryssland och Västeuropa. Diplomatiska pass erkändes ömsesidigt. Tjitjerin frigavs till slut och återvände till Ryssland. Trotskij utväxlade diplomatiska visiter med ett antal västerländska sändebud. Höll ententmakterna på att ändra uppfattning om freden? Trotskij kommenterade hoppfullt dessa företeelser i *Pravda* som "symptom som pekade på möjligheten till allmän vapenvila och universell fred".[26]

---

[23] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. III, bok 2, s. 185-9.
[24] Ibid., s. 199.
[25] Mr. Wheeler-Bennett sammanfattar Brest-Litovskfredens resultat på följande vis i den lysande beskrivning han gjorde ur Ententens synvinkel: "Men segrarens fred måste genomtvingas. En miljon stillastående trupper i öster var tyskarnas expansionspris och av den styrkan skulle hälften mycket väl ha kunnat bli utslagsgivande under ett tidigt skede av den jättarnas kamp som rasade i väster." Op.cit., s. 327.
[26] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. III, bok 2, s. 210-11.

Att han drog så långtgående slutsatser av detta, som trots allt var detaljer i ett diplomatiskt spel, måste förklaras med ett grundläggande misstag i hans sätt att värdera de strategiska möjligheterna. I ett tidigt skede av kriget, då regeringar och generalstaber tog för givet att fientligheterna skulle få ett snabbt slut, hade han helt riktigt förutspått skyttegravkrigets utdragna dödläge.[27] Han hade varit böjd att tro att ingendera lägret kunde bryta dödläget som var ett resultat av de stridande parternas jämna styrkeförhållanden. Mer än tre års händelseutveckling hade på ett så påtagligt sätt bekräftat denna förutsägelse att han även nu höll fast vid den, trots att dess förutsättningar höll på att försvinna. Förenta Staterna hade gripit in i kriget. Men detta föranledde inte Trotskij att ändra sin åsikt och efter revolutionen upprepade han, liksom tidigare, att varken den ena eller den andra sidan kunde hoppas på seger. Utifrån detta fastlåsta antagande föreföll det logiskt att sluta sig till att de krigförande regeringarna i längden skulle inse det meningslösa i att fortsätta striderna, erkänna dödläget och samtycka till öppna fredsförhandlingar. Det var detta resonemang som fick honom att dra en förhastad slutsats om möjligheten till en omedelbart förestående ”allmän vapenvila och en universell fred”.

Samtidigt fruktade emellertid bolsjevikerna att ententmakterna kanske skulle sluta en separat fred med Tyskland och Österrike och gemensamt gå till attack mot den ryska revolutionen. Mer än någon annan gav Lenin uttryck åt denna farhåga både offentligt och privat. Krigets inre historia visade, då den avslöjades, att farhågan inte var helt grundlös. Tyskland och Österrike hade upprepade gånger i hemlighet, tillsammans och separat, sänt ut fredstrevare till sina fiender i väst.[28] Fruktan för revolution växte inom Frankrikes och Storbritanniens härskande klasser och möjligheten av en uppgörelse mellan entent- och centralmakterna, en uppgörelse pådriven av denna fruktan, kunde inte uteslutas i förväg. Detta var bara ett potentiellt hot, men det räckte för att driva Lenin till slutsatsen att endast en separat fred i öster kunde omintetgöra en separat fred i väster.

I korta drag var bolsjevikerna insnärjda i följande sammanhängande dilemma: De var tvungna att besluta sig för, om de kunde vänta på fred tills revolutionen hade spritt sig, eller om de skulle försöka sprida revolutionen genom att sluta fred? Och om vägen till en europeisk revolution gick via fred, skulle det bli en universell eller en separat fred? Om vidare villkoren i ett separat fredsavtal skulle visa sig vara så betungande och förödmjukande att de skulle vara oantagbara, kunde bolsjevikerna då föra ett revolutionärt krig mot Tyskland? Om de tvingades till krig, kunde de då, rent principiellt, acceptera bistånd från ententmakterna? Och skulle ententmakterna vara villiga att erbjuda dem bistånd? Om inte, skulle de eftersträva separatfred till varje pris? Eller fanns det kanske någon utväg ur dessa dilemman?

Den 8 december, dagen före inledandet av de egentliga fredsförhandlingarna i Brest-Litovsk, höll Trotskij ett tal vid en gemensam session med regeringen, sovjeternas centrala verkställande utskott, Petrograds sovjet och stadsfullmäktige samt n grupp fackföreningsledare. Detta var ett av hans märkligaste tal, inte bara på grund av dess retoriska elegans och dess högtflygande revolutionära humanitära anda, utan också därför att det uttryckte mycket av hans egna inre stridigheter:

> Detta krig har i sanning givit prov på den människans kraft och böjlighet som gjort det möjligt för henne att uthärda exempellösa lidanden. Men det har också visat hur mycket barbari nutidens människa fortfarande bär inom sig ... Människan, naturens herre, har stigit ned i skyttegravarna och där kikar hon ut genom små hål som från en fängelsecell och lurar på sin medmänniska, det blivande bytet ... Så lågt har människan fallit ... Beklämd skäms man för människan, hennes kött, hennes ande och hennes blod, när man tänker på att folk, som har gått igenom så många av civilisationens fasor – kristendomen, enväldet och den parlamentära demokratin – folk som har

[27] Se Kapitel 8, s. 229.
[28] D. Lloyd George, *War Memoirs*, vol II, kapitel LXX; Richard von Kühlmann, *Erinnerungen*, s. 475-87.

> insupit socialismens idéer, dödar varandra som eländiga slavar under de härskande klassernas piska. Skulle kriget få denna utgång, att folk bara återvände till sina bås för att plocka upp de eländiga smulor som de besuttna klasserna kastat till dem från sina bord, skulle detta krig sluta med imperialismens triumf, då skulle människosläktet visa sig ovärdigt sina egna lidanden och de väldiga andliga ansträngningar som det gjort under tusentals år. Men detta kommer inte att hända – det kan inte hända.
>
> Då ryska folket nu har rest sig i det land, som tidigare var Europas gendarm, förklarar detta folk att det önskar tala till sina bröder i vapen, inte med kanonernas språk, utan med de arbetande massornas språk och den internationella solidaritetens ... Detta faktum kan inte utplånas ur folkmassornas sinnen ... och detta gäller folken i alla länder. Förr eller senare kommer de att komma till oss och sträcka ut en hjälpande hand. Men även om ... folkets fiender skulle besegra oss och vi skulle gå under ... skulle ändå minnet av oss gå från generation till generation och väcka eftervärlden till en ny kamp. Vår ställning skulle förvisso ha varit mycket säkrare om Europas folk hade rest sig tillsammans med oss, om vi fått förhandla med Karl Liebknecht, Klara Zetkin och Rosa Luxemburg i stället för med general Hoffmann och greve Czernin. Så har inte blivit fallet. Och vi kan inte klandras för detta. Våra bröder i Tyskland kan inte anklaga oss för att ha samarbetat med kaisern, deras svurne fiende, bakom deras ryggar. Vi talar till honom som till en fiende – vi mildrar inte vår oförsonliga fientlighet mot tyrannen.
>
> Stilleståndet har medfört ett uppehåll i striderna. Kanonernas dån har tystats och alla väntar oroligt på att få höra med vilken röst den sovjetiska regeringen ämnar tala med Hohenzollern och Habsburg. Ni måste stödja oss i detta vårt nödtvungna samtal med dem som är frihetens fiender ... så inte en enda atom av frihet får offras åt imperialismen. Först då kommer den verkliga betydelsen av våra strävanden att tränga djupt in i de tyska och österrikiska folkens medvetande.

Denna appell följdes av en underlig passage i vilken han tänkte högt inför sitt stora auditorium och gav fritt utlopp åt sin tvekan och obeslutsamhet. ”Om den tyska arbetarklassens röst ... inte utövar ett mäktigt och avgörande inflytande ... kommer fred att bli omöjlig”, fastslog han abrupt. Därefter kom en eftertanke: ”Men om det skulle visa sig att vi hade misstagit oss, om denna fullständiga tystnad kommer att härska länge än i Europa, om denna tystnad skulle ge kaisern chansen att anfalla oss och diktera villkor av förolämpande art för vårt lands revolutionära värdighet, då vet jag inte – med tanke på den sönderslitna ekonomi och det universella kaos som krig och interna konvulsioner medfört – om vi skulle kunna fortsätta att slåss.” Men så vände han tvärt, som om han känt att hans åhörare blev förbluffade av hans förtvivlade utrop, och utbrast: ”Jo, det skulle vi kunna.” Detta framkallade stormande applåder. Sporrad av gensvaret, tillade han: ”För våra liv, för vår revolutionära ära skulle vi kämpa till sista blodsdroppen.” Här noterar den ordagranna rapporten ”en ny applådåska”. Auditoriet, som bestod av de ledande grupperna inom de två regeringspartierna, demonstrerade på detta vis sin känslomässiga opposition mot en separat fred.

”De utslitna och de gamla”, fortsatte Trotskij, ”skulle stiga åt sidan ... och vi skulle skapa en mäktig armé av soldater och rödgardister, stärkta av revolutionär entusiasm ... Vi har inte störtat tsaren och bourgeoisin för att knäböja inför kaisern.” Om tyskarna skulle erbjuda en orättvis och odemokratisk fred, ”skulle vi presentera dessa villkor för den konstituerande församlingen och vi skulle säga till den: fatta ert beslut. Skulle den konstituerande församlingen godta sådana villkor, kommer bolsjevikpartiet att stiga åt sidan och säga: Leta rätt på ett annat parti som är villigt att underteckna sådana villkor. Vi, bolsjevikerna, och jag hoppas också den socialrevolutionära vänstern, skulle samla alla folk till ett heligt krig mot militaristerna i alla länder.” Det föresvävade honom knappast att den socialrevolutionära vänstern en dag skulle resa sig mot bolsjevikerna med detta rop om ett ”heligt krig” och att han själv då skulle kuva dem. ”Om vi på grund av den kaotiska ekonomiska situationen”, avslutade han, ”inte skulle kunna slåss ... skulle kampen ändå inte vara slut: den skulle bara uppskjutas, som skedde 1905, när tsardömet krossade oss, men vi levde vidare för att slåss en dag i framtiden. Det är därför vi har kommit utan pessimism och utan svartsyn till freds-

förhandlingarna ...[29] Hans tal eggade hans åhörare till en exaltation liknande den under vilken Petrograds folkmassor före revolten hade upprepat den revolutionära edens ord efter honom.

Förhandlingarna i Brest-Litovsk började den 9 december. Centralmakternas representanter lät det bli känt att de ”var villiga att gå med på en omedelbar och generell fred utan annekteringar och skadestånd”.[30] Joffe, som ledde den sovjetiska delegationen, begärde ytterligare tio dagars förhandlingspaus för att återigen ge västmakterna möjlighet att ändra uppfattning. Under denna paus satt endast fredskonferensens kommittéer i sammanträde och deras arbete fortgick märkligt friktionsfritt. De verkliga förhandlingarna kom inte igång förrän den 27 december, då Trotskij anlände. Under tiden vidtog folkkommissariernas råd ett antal demonstrativa åtgärder. Det intensifierade sin propaganda mot tysk imperialism och Trotskij, behjälpt av Karl Radek som just anlänt till Ryssland, redigerade *Die Fackel* (Facklan) som distribuerades i de tyska skyttegravarna. Den 13 december anslog regeringen två miljoner rubler till revolutionär propaganda utomlands och gav samtidigt offentlighet åt detta faktum. Den 19 inledde den demobiliseringen av den ryska armén. Den frigav också tyska och österrikiska krigsfångar från tvångsarbetsläger, tillät dem att lämna lägren och att organisera sig och arbeta som fria medborgare. Den ogiltigförklarade också det rysk-brittiska avtalet från 1907, enligt vilket Persien hade delats upp av de två stormakterna, och den 23 december beordrade den de ryska trupperna att evakuera norra Persien. Slutligen instruerade Trotskij Joffe att kräva att fredsförhandlingarna förflyttades från Brest-Litovsk till Stockholm, eller till någon annan plats i ett neutralt land.

Exakt två månader efter upproret, den 24 eller 25 december, begav sig Trotskij till Brest-Litovsk. På vägen, speciellt i frontområdet, hälsades han av delegationer från lokala sovjeter och fackföreningar som uppmanade honom att påskynda förhandlingarna och återvända med ett fredsfördrag. Förbluffad fann han att skyttegravarna på den ryska sidan av fronten nästan var tomma: soldaterna som hade bemannat dem hade givit sig iväg. En tysk förbindelse-officer, som förde honom över fronten, lade märke till detta faktum och rapporterade till sina överordnade att Trotskij ”blev mer och mer nedslagen”.[31] Han blev tydligt och pinsamt medveten om att det var utan någon som helst väpnad styrka bakom sig som han skulle tvingas möta fienden. Det gjorde honom än mer besluten att svinga sina ”vapen i form av kritik”. Med honom reste Karl Radek, vars resväskor var fyllda av revolutionära pamfletter och flygblad, och så snart deras tåg stannat i Brest-Litovsk började Radek, inför ögonen på de diplomater och officerare som församlats på perrongen för att välkomna dem, att distribuera pamfletter bland de tyska soldaterna. Radek, som var polsk jude och nominellt österrikisk-ungersk undersåte, hade vunnit berömmelse som radikal och skarptänkt pamflettskrivare i det tyska socialdemokratiska partiet. Hans framträdande i Brest, som medlem av den ryska delegationen, kunde inte annat än förarga de tyska och österrikiska diplomaterna. Avsikten var att visa att revolutionen var en klassangelägenhet, inte en nationsangelägenhet, och att blotta tanken på en ”nationell fiende” var den främmande. Trotskij hade bett Radek följa med eftersom, som han sade till Sadoul, ”han hade förtroende för Radeks mycket livaktiga intelligens och politiska lojalitet och var övertygad om att denne energiske och passionerade mans orubblighet och élan skulle verka som ett stärkande medel på Joffe, Kamenev och andra mjukare ryska delegater”.[32]

Mötesplatsen var öde och dyster. Staden Brest-Litovsk hade i ett tidigt skede av kriget bränts ned och jämnats med marken av retirerande ryska trupper. Endast den gamla militära fästningen var oskadad och i den fanns de tyska östarméernas högkvarter. Fredsdelegationen

[29] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. III, bok 2, s. 211-17.
[30] *Mirnje Peregovorij v Brest Litovske*, s. 9.
[31] Greve Ottokar Czernin, *In the World War*, s. 232.
[32] Sadoul, op.cit., s. 176.

inhystes i trista byggnader och stugor inom fästningsområdet. Officersmässen fick tjäna som konferenssal. Platsen gjorde intryck av preussisk kasern på den polsk-ukrainska slätten. Omgivna av taggtråd och vaktposteringar skulle de ryska delegaterna mitt i militärförläggningens vanliga larm och oväsen kunnat ha känt sig som fångar i ett interneringsläger. Tyskarna hade insisterat på att förhandlingarna skulle föras här, delvis för sin egen bekvämlighets skull och delvis för att förödmjuka de sovjetiska sändebuden. Men de hade också tagit i ordentligt med silkesvantarna. Före Trotskijs ankomst hade delegationerna ätit supé och middag tillsammans, blivit emottagna av prins Leopold av Bayern, den nominelle överbefälhavaren, och utväxlat diverse andra hövlighetsbetygelser. Ironin i det hela var att de som utväxlade artigheterna var å ena sidan betitlade medlemmar av den tyska och österrikiska aristokratin och å andra sidan professionella agitatorer, före detta straffångar, bland dem en socialrevolutionär vänsterkvinna och terrorist vid namn Bitsenko, som hade mördat en tsaristisk krigsminister och hade avtjänat ett straff i tvångsarbetsläger. Tyskarnas och österrikarnas insinuanta sällskaplighet bringade även de ledande bolsjevikdelegaterna ur fattningen. Joffe, Kamenev, Pokrovskij och Karachan, alla rutinerade och välutbildade revolutionärer, visade vid konferensbordet prov på den tafatthet och klumpighet som är naturlig för diplomatiska noviser. Under överläggningarnas första fas, då Joffe fungerade som sovjetisk chefsdelegat, dominerades konferensen fullständigt av den tyske utrikesministern Kühlman.

Trotskij anlände missnöjd med sakernas tillstånd. Lenin hade yrkat på att han skulle göra denna resa för att ge konferensen en helt annan karaktär. Från början avvisade han kyligt en inbjudan att träffa prins Leopold och satte stopp för allt fraterniserande. ”Med Trotskijs framträdande”, anmärkte general Hoffmann, ”har det lätta sociala umgänget utanför konferenssalen upphört. Trotskij har begärt att delegationerna skall serveras sina måltider i sina kvarter och har generellt förbjudit varje privat kontakt och underhållning”.[33] ”Vinden tycks blåsa i en helt annan riktning än vad den har gjort hittills”, anmärkte den österrikiske utrikesministern Czernin i sin dagbok.[34] En diplomat från motståndarsidan behövde bara nalkas Trotskij med jovialt smicker eller en vänskaplig gest för att få honom att stelna och resa borst. Framträdanden skulle anpassas efter verkligheten: han hade kommit för att förhandla med fienden, inte med vänner.

Det första sammanträde, vid vilket han ersatte Joffe som chef för den ryska delegationen, hölls den 27 december. Kühlmann öppnade det med en kungörelse om att den princip som centralmakterna hade accepterat – ”fred utan annekteringar och skadestånd” – endast hade giltighet för en allmän fred. Eftersom västmakterna hade vägrat deltaga i förhandlingarna, och bara en separat fred stod på dagordningen, var Tyskland och dess allierade inte längre bundna av denna princip.[35] Han förkastade det sovjetiska kravet på förhandlingar i ett neutralt land och han angrep den sovjetiska propagandan mot tysk imperialism som, sade han, väckte tvivel om sovjeternas uppriktiga önskan om fred; men han avslutade sitt inlägg i konciliant ton. General Hoffmann, med en hop sovjetiska proklamationer till tyska soldater framför sig, upprepade därefter protesterna å det tyska överkommandots vägnar. De österrikiska, turkiska och bulgariska diplomaterna talade i samma anda. Trotskij, som noggrant iakttog sina motståndare för att se vad de gick för, lyssnade med ett vagt ironiskt leende och utan att besvara anklagelserna begärde han en dags avbrott i förhandlingarna.

Bland hans motståndare var det särskilt tre som utmärkte sig. Kühlmann, en bayersk katolik och traditionalist, var en av det kejserliga Tysklands skickligaste diplomater och inte utan personlig charm, en viss öppenhet och mod. Han hade tidigare än någon annan av kaiserns ämbetsmän kommit att räkna med tysk förlust i detta tvåfrontskrig och han var angelägen att

[33] *Die Au fzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann*, vol. II, s. 206-7.
[34] Czernin, op.cit., s. 232.
[35] *Mirnje Peregovorij*, s. 45.

åstadkomma en fred i öster som var gynnsam för hans regering men inte alltför uppenbart påtvingad Ryssland. Han var kanske ensam bland de tyska styresmännen om att inse att en dikterad fred skulle vara liktydig med en förlust för Tyskland: den skulle förvarna andra länder om vad de hade att vänta av en tysk seger och därmed stärka deras motståndskraft. Överkommandot bekämpade bittert Kühlmanns politik. I Hindenburgs och Ludendorffs ögon var han föga mer än en förrädare och de gjorde sitt bästa för att misskreditera honom. Bakom scenen tvingades han därför försvara sig mot militärerna, samtidigt som han var upptagen av sin öppna duell med Trotskij. Både han och militärerna vädjade till kaisern som högste medlare. Kaisern stödde än sin diplomat och än sina generaler, men de senare stod hans hjärta närmast och han tillät dem att bestämma över sin civila regering. Kühlmann hade tillräcklig karaktär att inte bara trotsa Ludendorff, utan vid ett tillfälle också ignorera kaiserns direkta order om att avbryta förhandlingarna. Hans motsättning till militären berodde dock mer på sättet än saken: han var helt enig med dem när det gällde att för Tysklands räkning säkra de polska och baltiska områden som man erövrat från Ryssland. Men han var angelägen om att åstadkomma något liknande ett ryskt medgivande och svagheten i hans ställning var, som det visade sig senare, att han inte kunde åstadkomma det. Han ville också maskera den tyska annekteringen av dessa områden genom att hävda att det gällde en befrielse av dem. Generalerna hade varken tid eller tålamod för sådana subtiliteter.

General Hoffmann ansågs vara överkommandots öga, öra och starke man vid konferensbordet. Det var hans uppgift att snabbt slutföra överläggningarna och att lösgöra östarméerna för centralmakternas sista totala offensiv i väster. Då och då gav han uttryck åt sin irritation och otålighet inför Kühlmanns metod. Men han var mer sofistikerad än sina överordnade och förstod bättre den inverkan revolutionen hade och därför kunde han inte bestrida att Kühlmanns metod hade sina fördelar. Han gav ibland efter för Kühlmann och fick då utstå Ludendorffs vrede.[36]

Greve Czernin, den briljante österrikiske utrikesministern, fungerade som Kühlmanns närmaste man. Han var i högre grad än sin tyska kollega medveten om den överhängande katastrofen för centralmakterna. Från de hemliga fördrag som Trotskij hade offentliggjort kände han till att de allierade hade uppdelningen av det österrikisk-ungerska kejsardömet på programmet. Med hungersnöd i Wien och revolter bland de underlydande nationerna hade kejsardömet redan börjat falla sönder. Endast genom hjälp från Tyskland kunde det förlänga sina dagar. Czernin råkade därför i verklig panik varje gång Hoffmanns burdusa ingripanden föreföll att minska chanserna till fred. Först hotade han sina tyska kolleger med separata förhandlingar, men eftersom hans regering för var dag blev mer beroende av tysk hjälp, övergav han sitt hot. Han försökte fortfarande agera som den milde medlaren, även om han var mycket rädd för den ”intelligente och farlige motståndaren (som han beskrev Trotskij) ... exceptionellt begåvad, med snabba och skickliga genmälen av ovanligt slag”.[37] På fritiden läste Czernin memoarer från den franska revolutionen och försökte hitta en historisk måttstock för den ”farlige motståndaren” och han undrade om inte en rysk Charlotte Corday redan stod och lurade på Trotskij.

Det verkar som om Czernin var ensam om att sysselsätta sig med sådana funderingar och att leta efter historiska paralleller. Hans kolleger betraktade först Trotskij och de andra ryska delegaterna som obetydliga äventyrare, simpla uppkomlingar eller i bästa fall donquijoteska varelser, som ett besynnerligt öde hade kastat in på scenen för att en kort och grotesk stund agera i det världsdrama i vilket de själva, som betydelsefulla tjänare åt två lysande dynastier, var huvudpersonerna. De var säkra på att kunna köpa de ryska delegaterna med små favörer,

[36] Trotskij gjorde misstaget att behandla Hoffmann som det tyska överkommandots talesman och detta kan senare ha bidragit till hans underskattning av den tyska beredskapen att förnya fientligheterna mot Ryssland.
[37] Czernin, op.cit., s. 234-5.

men först ville de sätta dem på plats. Det försökte de göra vid det första mötet med Trotskij och de tillämpade samma taktik vid nästa sammanträde. Mot den sovjetiska delegationen ställde de ukrainare som gjorde anspråk på att representera det självständiga Ukraina och som förnekade Petrograds rätt att tala för alla Rysslands folk.

Så tedde sig det spel mellan intressen, personligheter och ambitioner som Trotskij trängde in i, då han den 28 december för första gången talade vid konferensen. Han svepte undan den ukrainska intrigen. Sovjeterna, sade han, hade ingenting att invända mot att Ukraina deltog i överläggningarna. De hade proklamerat alla nationaliteters rätt till självbestämmande och de tänkte respektera den rätten. Ej heller satte han Ukrainadelegaternas kreditiv i fråga, trots att de representerade *Rada* – en provinsiell kopia av eller snarare parodi på Kerenskijs regim. Kühlmann försökte på nytt provocera ett öppet gräl mellan ryssarna och ukrainarna, vilket skulle ha givit honom tillfälle att bli *tertius gaudens*, men åter undgick Trotskij fällan. Han tog upp föregående dags anklagelser och protester och vägrade att be om ursäkt för den revolutionära propaganda som sovjeterna spred bland de tyska trupperna. Han hade kommit för att diskutera fredsvillkor, sade Trotskij, inte för att begränsa sin regerings frihet att uttrycka sina åsikter. Sovjeterna gjorde inga invändningar mot den kontrarevolutionära propaganda som tyskarna spred bland ryska medborgare. Revolutionen var så säker på sin sak och sina ideals dragningskraft att den välkomnade en öppen debatt. Detta var inget skäl för tyskarna att ifrågasätta Rysslands fredsvilja. Det var Tysklands uppriktighet som borde betvivlas, särskilt som den tyska delegationen deklarerat att den inte längre var bunden av principen om en fred utan annekteringar och skadestånd. ”Vi för vår del anser det nödvändigt att fastslå att de principer för en demokratisk fred, som vi har proklamerat, enligt vår mening inte har blivit värdelösa efter tio dagar ... För oss är de den enda tänkbara grunden för alla folks samlevnad och samarbete.”

Han förnyade protesten mot att konferensen skulle hållas i den konstlade isolering som Brest-fästningen erbjöd. Den tyske kanslern hade i riksdagen sagt att konferensen i ett neutralt land skulle utsättas för de allierades komplotter. ”Uppgiften att skydda den ryska regeringen mot fientliga komplotter”, anmärkte Trotskij, ”är en uppgift uteslutande för den ryska regeringen.” ”Vi är ställda inför ett ultimatum: antingen förhandlingar i Brest-Litovsk eller inga förhandlingar alls”, ett ultimatum frambesvuret av den tyska maktkänslan och övertygelsen om Rysslands svaghet. ”Vi varken kan eller tänker försöka förneka att vårt land har försvagats av våra tidigare härskande klassers politik. Men ett lands plats i världen bestäms inte bara av dess nuvarande tekniska standard utan också av de möjligheter som finns inneboende i det.” Den ekonomiska makten i Tyskland där befolkningen svalt, tänkte han inte värdera efter de tyska livsmedelslagrens nuvarande omfång. Centralmakterna tenderade att basera freden inte ”på överenskommelser mellan folk utan på den så kallade krigskartan. Denna tendens är lika fördärvlig för det tyska som för det ryska folket, eftersom krigskartorna ändras och folken förblir desamma.” Ändå ”stannar vi här, i Brest-Litovsk, för att inte lämna en enda möjlighet till fred oprövad ... för att här i östfrontens högkvarter klart och precist ta reda på om en fred ... nu är möjlig utan våldshandlingar mellan polacker, litauer, letter, ester, armenier och andra folk, som den ryska revolutionen har garanterat fullständig självbestämmanderätt”. Men konferensen kunde bara fortsätta på ett villkor, nämligen att förhandlingarna hela tiden skulle vara offentliga och Trotskij vägrade att gå med på de privata överläggningar som Kühlmann hade begärt i tron att Trotskijs utmanande hållning endast var avsedd som en ansiktsräddning.[38]

Två dagar senare diskuterade delegationerna ett tyskt utkast till fredsfördraget. I början höll en liten incident på att inveckla centralmakternas allvarliga diplomater i något liknande en Shawkomedi. En inledning till fördraget innehöll den respektabla klichén att parterna i avtalet

[38] *Mirnje Peregovorij*, s. 52-60.

önskade leva i fred och vänskap. Författarna till utkastet väntade knappast att den skulle ge upphov till protester. De misstog sig. ”Jag skulle vilja ta mig friheten”, sade Trotskij, ”att föreslå att den andra frasen (om vänskap mellan de fördragsslutande makterna) skall strykas. Dess alltigenom konventionella, ornamenterade stil svarar inte, tycks det, mot dokumentets torra affärsmässiga anda.”[39] Halvt roade och halvt uppbragta förstod inte de professionella diplomaterna meningen med detta: Menade Trotskij allvar? Och hur kunde han avfärda ett så upphöjt uttalande med att det var ornamenterat och konventionellt? ”Sådana deklarationer”, fortsatte Trotskij envist, ”som kopieras från ett diplomatiskt dokument till ett annat, har hittills aldrig karaktäriserat de verkliga relationerna mellan stater”; han kunde bara hoppas att mer seriösa faktorer skulle prägla dessa relationer i framtiden. Ett ögonblick kände sig diplomaterna, som om de fått besked om, att deras kejsare och de själva var nakna. Vilka var dessa ”mer seriösa faktorer”? Och hur skulle Trotskij vilja formulera inledningen? Han kunde ge dem sin version, sade Trotskij, men de skulle i alla fall inte acceptera den. Detta komiska meningsutbyte pågick en stund och orden om vänskap försvann från utkastet.

Därefter följde en dramatisk debatt som koncentrerades till principen om självständighet och rörde framtiden för de nationer som låg mellan Ryssland och Tyskland. Debatten, som främst fördes mellan Trotskij och Kühlmann, tog åtskilliga sammanträden i anspråk och fick formen av en konflikt mellan två tolkningar av självbestämmanderätten. Båda sidor fullföljde sina resonemang i en ton som mer liknande en lidelsefri, akademisk debatt om juridiska, sociologiska och historiska problem, men bakom dessa debattämnen reste sig verkligheten i form av krig och revolution, ockupation och annekteringar. Kühlmann var övertygad om att Trotskij enbart sökte maskera Rysslands kapitulation och föreföll därför angelägen om att förse Trotskij, och än mer sig själv, med anständiga formler och att presentera den tyska annekteringen av Polen och de baltiska staterna som en praktiserad självbestämmanderätt för dem. Till hans förvåning undvek Trotskij alla försök att rädda ansiktet och insisterade på att få reda på alla fakta om annekteringen. Kühlmann lade fram sin sak med en systematisk, obeveklig men ändå subtil logik, vars enda brist var att den var summan av en konservativ statsmans visdom inför det oregerliga fenomen som var revolutionen. På konferensen förkroppsligades detta fenomen av Trotskij som var utrustad med en än mer obeveklig och subtil logik och med en snabb och dödande intelligens, som det inte gick att undkomma. Han njöt uppenbarligen själv av sin förstuckna och sardoniska humor, som fick general Hoffmann att morra och ilsket brusa upp, medan de övriga delegaterna skalv av kvävda skratt. Trotskij bad en gång generalen komma ihåg att skillnaderna i deras åsikter berodde på en djupare skillnad mellan deras respektive åskådningar: han, den ryska delegationens ledare, hade fortfarande inte avtjänat ett fängelsestraff som en tysk domstol utdömt för honom på grund av krigspropaganda. Generalen såg sig plötsligt själv i rollen som partner till en fängelsekund och eftersom han kände det som om han blivit berövad alla sina medaljer, drog han sig ur ordväxlingen. När Kühlmann frågade honom, om han hade något mer att tillägga, fräste Hoffmann argt: ”Nej, det är nog.”

Nästan varenda paragraf i fördragsutkastet innehöll en ädel princip och dess negation. En av de första klausulerna handlade om evakueringen av ockuperade områden. Detta hindrade inte Kühlmann att förklara att Tyskland ämnade ockupera de territorier som det erövrat från Ryssland, till dess en allmän fred kom till stånd, och även därefter under obegränsad tid. Kühlmann hävdade också att Polen och de andra tyskockuperade länderna hade fått självbestämmanderätt, eftersom tyskarna hade inrättat inhemska regeringar överallt. Inget land, genmälde Trotskij, kan bestämma över sitt eget öde så länge det hålls ockuperat av utländska trupper – ”som en förberedande åtgärd måste de utländska trupperna ge sig av ifrån områdena

[39] Ibid., s. 66.

ifråga". Hövligt och utan att etikettera någon gjorde han det omisskännligt klart att det tyskarna hade upprättat var marionettadministrationer.

Då debatten blev invecklad och uppenbart abstrakt växlade Trotskij från ryska till tyska. Kühlmann var i sitt rätta element bland dessa juridisk-diplomatiska formuleringar och provocerade oförsiktigt fram ytterligare debatt. "När menar ordföranden för den ryska delegationen", frågade han, "att en nation kan räknas som en enda helhet?" Om denna helhet inte kan bli till under utländsk ockupation, när och hur blir den då till? Tacksam för att han på nytt fått tillfälle att lägga fram sin tes, började Trotskij besvara den förbryllande frågan med hjälp av uteslutningsmetoden. Ett är säkert och det är att inget land är självständigt så länge det är ockuperat och enbart förfogar över en administration vars rätt att regera vilar på närvaron av utländska trupper. Det slutgiltiga kriteriet utgörs av den folkvilja som fritt och demokratiskt kommer till uttryck i allmänna val. Finland, som de ryska trupperna evakuerat, var ett typfall. I Ukraina "var utvecklingen mot en praktiserad självbestämmanderätt inte avslutad". Men, påpekade Kühlmann, en regering som skapades på det sättet betydde ett brott i den lagliga kontinuiteten och för det konservativa tänkesättet är den lagliga kontinuiteten alfa och omega. Trotskij påminde den tyske ministern om att varje ockupationsmakt bryter den lagliga kontinuiteten och gör det utan den rätt som revolutionen har. Kühlmann genmälde skickligt att om revolutionen själv inte gör anspråk på att ha någon laglig grundval, så är den baserad enbart på våld och fullbordat faktum. Detta tycktes förstöra grunden för Trotskijs resonemang: om han erkände detta, hade han ingen anledning att protestera mot det fullbordade faktum som var de tyska annekteringarna. Poängen i Trotskijs svar låg i den distinktion han gjorde mellan den kraft som uppstår i ett land, för att bestämma dess öde, och den kraft som kommer utifrån för att påtvinga landet sin vilja.

Kontroversen hade sålunda utvecklats till en sammanstötning mellan världsåskådningar, en strid mellan olika moralbegrepp och historiska filosofier. Varje fas i denna strid rapporterades och felrapporterades över hela världen. De ockuperade länderna, vars framtid stod på spel, lyssnade och höll andan. Vid ett tillfälle uppmanade Kamenev Trotskij att förklara, att han genom sitt kraftfulla förnekande av Tysklands rätt att hålla dessa länder i underkastelse inte gjorde anspråk på denna rätt för Rysslands del vilket varje traditionell rysk diplomat skulle ha gjort. "Vi ålägger oss förpliktelsen", klargjorde Trotskij, "att inte, varken direkt eller indirekt, tvinga dessa länder att acceptera den ena eller den andra regeringsformen, att inte kränka deras självständighet genom några hävdvunna seder eller militära konventioner ... Och jag skulle vilja veta om de tyska och österrikisk-ungerska delegationerna är beredda att komma med liknande försäkringar ...?"

Detta återförde debatten till de brännande frågorna. Kühlmann svarade att de tyskockuperade ländernas regeringar hade rätt att sluta vilka fördrag de ville. De hade t.o.m. befogenhet att lämna ifrån sig områden till ockupationsmakterna. Detta var ett självavslöjande från Kühlmanns sida, som Trotskij skickligt hade lurat honom till. "Denna försäkran från den tyska delegationens ordförande", sade Trotskij och skärpte resonemanget, "att dessa personer (marionettregeringarna) har befogenhet att sluta avtal och överenskommelser och att avstå territorier är ett fullständigt och kategoriskt förnekande av principen om självbestämmanderätt." Centralmakterna hade inte inbjudit de ockuperade ländernas regeringar till Brest och enbart detta avslöjade att de behandlade dem som underlydande områden utan egen vilja. "Med det konventionella språkbruk, som vanligtvis används i sådana här fall, kallar vi inte detta folkens självbestämmanderätt utan något helt annat .. . annektering ..."[40]

Trotskij hade utan tvivel resonerat omkull sin debattmotståndare. Ändå var hans resonemang något ofullständigt och just på grund av sin subtilitet hade det mindre verkan på den tyska

[40] *Mirnje Peregovorij*, s. 84-85; Kühlmann, op.cit., s. 524-32.

opinionen än vad Trotskij var böjd att tro. Det tilltalade i varje fall inte de tyska arbetare och soldater som han ville revolutionera och däri låg svagheten i denna del av hans framträdande. Först när general Hoffmann, som var angelägen om att framträda i Akilles vinnande skepnad, blandade sig i leken, blev debatten mer populärt hållen och ur bolsjevikisk synpunkt mer fruktbar politiskt. ”Den ryska delegationen”, utbrast generalen utan ett spår av Kühlmanns återhållsamhet, ”har talat som om den representerade en segerrik inkräktare i vårt land. Jag skulle vilja påminna dess medlemmar om att fakta pekar på motsatsen: segerrika tyska trupper befinner sig på rysk mark. Jag skulle vidare vilja påstå att den ryska delegationen kräver att vi skall erkänna självbestämmanderätten i en form och en omfattning som dess egen regering inte erkänner ... Det tyska överkommandot anser det vara nödvändigt att betacka sig för dess inblandning i de ockuperade områdenas inre angelägenheter.” Hoffmann vägrade att ge sig in på en diskussion om evakuering.

Detta var Trotskijs stora dag. Han frågade ironiskt Hoffmann om han representerade enbart överkommandot eller den tyska regeringen och anspelningen mottogs med stor skadeglädje av Kühlmann och Czernin. Om, som generalen hävdade, den viktigaste frågan gällde var vems trupper stod, då borde ryssarna, som höll österrikiskt och turkiskt territorium besatt, tala med österrikarna och turkarna i en annorlunda ton än den de använde mot tyskarna, men det tänkte de inte göra. Trotskij välkomnade Hoffmanns hårda anmärkningar om den bolsjevikiska inrikespolitiken, ty han hade själv lockat sina motståndare att utan hämningar tala om den. ”Generalen hade fullkomligt rätt, då han sade att vår regering baserade sig på makt. Vi känner inte till någon regering i historien som hittills klarat sig utan makt ... Jag måste emellertid kategoriskt protestera mot det fullkomligt osanna påståendet att vi skulle ha ställt alla dem, som inte tänker som vi, utanför lagen. Jag skulle bli mycket glad om jag fick veta att den socialdemokratiska pressen i Tyskland åtnjuter samma frihet som våra motståndare och den kontrarevolutionära pressen åtnjuter i vårt land.” (Vid denna tidpunkt var jämförelsen fortfarande till sovjeternas förmån.) ”Det i vårt beteende, som väcker anstöt hos andra regeringar, är att vi inte arresterar strejkande arbetare utan kapitalister som använder lockouter mot arbetare och att vi inte skjuter bönder som kräver jord utan arresterar godsägare och officerare som försöker skjuta bönderna!”[41] Han pekade på en motsägelse i Kühlmanns och Hoffmanns respektive resonemang. Den förre hade hävdat att de tyskockuperade områdena redan hade mer eller mindre självständiga regeringar, medan den senare försökte motivera obegränsad tysk ockupation med att de inte hade någon egen administration. Ändå drog både generalen och utrikesministern från sina skilda resonemang samma slutsatser, som visade att ”rättsfilosofin var av underordnad betydelse för deras beslut om levande människors öden”.[42]

Effekten av detta avslöjande blev förödande. Hoffmann skrev i sin dagbok: ”Mitt tal gjorde faktiskt mindre intryck än jag väntat mig.”[43] Kühlmann förlorade humöret och beklagade att han hade låtit sig lockas ut i öppen diplomati.[44] Senare försökte han utplåna eftersmaken av Hoffmanns inlägg och ursäkta den senares ”soldatmässiga rättframhet”. Denna ursäkt, anmärkte Trotskij, bekräftade att skillnaderna mellan de militära och de civila i fiendelägret var en skillnad i form och inte i innehåll. ”För vår del, vi som är medlemmar av den ryska delegationen, påvisar våra meriter klart att vi inte längre tillhör den diplomatiska skolan. Vi borde snarare betraktas som revolutionens soldater. Vi föredrar – det skall jag öppet erkänna – uttalanden som är fullständiga och klara i alla avseenden.”[45]

---

[41] *Mirnje Peregovorij*, s. 102.
[42] I en sidoreplik vände sig Trotskij till Kühlmann som, till stöd för sitt resonemang, hade citerat ett beslut av Förenta Staternas Högsta Domstol efter frihetskriget. Herr Staatssekretar, sade Trotskij, skulle ha hållit sig närmare sanningen om han jämfört med George III:s lagstiftning snarare än med George Washingtons.
[43] Hoffmann, op.cit., vol II, s. 209.
[44] *Mirnje Peregovorij*, s. 100-4.
[45] Ibid., s. 133-4.

Den 5 januari begärde Trotskij att konferensen skulle avbrytas, så han kunde underrätta sin regering om de tyska kraven. Konferensen hade redan varat i nära en månad. Mycken tid hade vunnits och nu var parti och regering tvungna att fatta beslut. Under sin resa tillbaka till Petrograd betraktade Trotskij åter de ryska skyttegravarna vars oerhörda övergivenhet tycktes ropa efter fred. Men nu visste han mer än någonsin att priset för fred var Rysslands och revolutionens totala sammanbrott och förnedring. I Brest hade han läst de tyska och österrikiska socialisttidningarna och blivit upprörd över att se att några av dem behandlade fredskonferensen som ett i förväg tillrättalagt spektakel vars utgång det inte rådde något tvivel om. Vissa tyska socialister trodde faktiskt att bolsjevikerna var kaiserns agenter och även de, som inte betvivlade Lenins och Trotskijs integritet, betraktade deras politik som en ”psykologisk gåta”. En allmän önskan att avlägsna detta kainsmärke från partiet hörde till de främsta motiven bakom Trotskijs agerande vid konferensbordet.[46] Det verkade nu som om hans ansträngningar inte varit helt resultatlösa. Fredsdemonstrationer och strejker hade äntligen kommit till stånd i fiendeländerna och från Berlin och Wien kom högljudda protester mot Hoffmanns försök att diktera villkor. Sovjeterna, bestämde Trotskij, får inte acceptera dessa villkor. De måste fortsätta att bida sin tid och mellan sig och centralmakterna etablera ett tillstånd av varken krig eller fred. Kommen till denna slutsats nådde han Smolnij, där han mottogs med ivrig och spänd förväntan.

Hans återkomst sammanföll med konflikten mellan den sovjetiska regeringen och den konstituerande församlingen, som slutligen sammankallats. Tvärtemot bolsjevikernas och deras bundsförvanters förväntningar kontrollerade den socialrevolutionära högern en majoritet. Bolsjevikerna och den socialrevolutionära vänstern beslöt att upplösa församlingen och de gjorde det sedan de senare vägrat ratificera Lenins dekret om jord, fred och överförandet av makten till sovjeterna. Upplösningen förklarades först skenbart med att valen hade hållits i enlighet med en föråldrad lag som under Kerenskij hade konstruerats så att den välbärgade minoriteten inom bondeklassen fick orättmätig övervikt. Den paradox, som gjort det möjligt för bolsjevikerna att framstå som majoritetsparti i sovjeterna och förbli i minoritet i församlingen, har diskuterats i ett föregående kapitel. Det verkliga skälet till upplösningen var att församlingens styre var oförenligt med sovjeternas styre. Varken församlingen eller oktoberrevolutionen kunde rivas upp. Trotskij var helt för upplösningen, försvarade den upprepade gånger i tal och skrift och tog reservationslöst på sig det moraliska ansvaret för den.[47] Alltsedan 1905-06 hade han talat för en proletär diktatur i sovjetform och när han hade att välja mellan denna diktatur och parlamentarism tvekade han inte. Han spelade emellertid inte själv någon roll vid denna händelse. Församlingen upplöstes den 6 januari, före hans återkomst till Petrograd. Då han anlände den 7:e upplevde han och Lenin ett ögonblicks oro, eftersom församlingens anhängare tycktes vara i färd med att organisera en stark folklig protest mot upplösningen. Men protesten kom helt av sig – först mycket senare, under inbördeskriget, startades en ”rörelse för den konstituerande församlingen” vid Volga.[48]

Den 8 januari, två dagar efter upplösningen av församlingen, var centralkommittén helt upptagen av debatten om krig och fred och för att sondera stämningen inom partiet fördes

---

[46] Se Trotskijs företal till *Mirnje Peregovorij v Brest Litovske*.

[47] Se kapitlet om den konstituerande församlingen i *The Defence of Terrorism*, s. 41-45. Även *Tretii Vseross. Sjezd Sovietov*, s. 17, 69-70.

[48] Antonov-Ovsejenko beskriver denna episod nästan humoristiskt. Lenin hade fått en rapport om att socialrevolutionärernas högerflygel ledde en demonstration på 100 000 människor mot Tauriska palatset. Trotskijs fru hade sett demonstranterna och beräknade deras antal till 20 000. Lenin och Trotskij beordrade nervöst Antonov-Ovsejenko att upplösa demonstrationen om det visade sig nödvändigt. Antonov ledde ett regemente till Tauriska palatset men fann inget att upplösa. ”Församlingens anhängare hade kommit, fört ett enormt oväsen och försvunnit som kinesiska skuggor. Det hade inte funnits mer än 5 000 demonstranter allt som allt.” Antonov-Ovsejenko, *Zapiski o Grazjdanskoi Voinie*, vol. I, s. 18-19.

debatten i närvaro av bolsjevikdelegater anlända från landsorten för sovjeternas tredje kongress. Trotskij rapporterade om sitt uppdrag i Brest-Litovsk och formulerade sin slutsats: varken krig eller fred. Lenin yrkade på ett accepterande av de tyska villkoren. Bucharin talade för ett ”revolutionärt krig” mot Hohenzollern och Habsburg. Omröstningen blev en enorm framgång för det revolutionära krigets anhängare, som kom att kallas vänsterkommunister. Lenins yrkande på en omedelbar fred fick endast femton röster. Trotskijs resolution erhöll sexton. Trettiotvå röster avgavs till förmån för Bucharins uppmaning till krig.[49] Men eftersom utomstående hade deltagit, var röstutslaget inte bindande för centralkommittén

Hela bolsjevikpartiet var snart splittrat mellan dem som förespråkade fred och dem som stod för krig. De senare hade en stor men förvirrad majoritet bakom sig och de fick betydande förstärkningar från den socialrevolutionära vänstern som undantagslöst var emot fred. Men krigsfraktionen var inte säker på sin sak. Den var starkare i sin opposition mot freden än i sina maningar till förnyade krigshandlingar.

Vid centralkommitténs nästa sammanträde, den 11 januari angreps Lenin hårt av krigs-fraktionen. Dzerzjinskij anklagade honom för att passivt överge hela revolutionsprogrammet, på samma sätt som Zinovjev och Kamenev hade gjort det i oktober. Att acceptera kaiserns *Diktat*, hävdade Bucharin, var liktydigt med att sticka dolken i ryggen på de tyska och österrikiska proletariaten – i Wien pågick just en generalstrejk mot kriget. Enligt Uritskij närmade sig Lenin problemet ”från en trång rysk och inte vid internationell ståndpunkt”, ett misstag som han hade gjort sig skyldig till även i det förgångna. Kossior förkastade å Petrogradorganisationens vägnar Lenins inställning. De mest bestämda förespråkarna för fred var Zinovjev, Stalin och Sokolnikov. Liksom i oktober såg Zinovjev inte heller nu något skäl att vänta sig någon revolution i väster. Han framhöll att Trotskij hade ödslat tid i Brest och han varnade centralkommittén för att Tyskland senare skulle diktera än hårdare villkor. Stalin uttryckte samma åsikt men mer försiktigt. Sokolnikov hävdade att den ryska revolutionens bevarande var av allt överskuggande betydelse och förebådade i ett märkligt epigram en förändring av partiets synsätt i en avlägsen framtid. ”Historien visar klart”, sade han, ”att jordens salt gradvis förflyttas österut. Under sjuttonhundratalet var Frankrike jordens salt och på artonhundratalet – Tyskland. Nu är det Ryssland.”[50]

Lenin var skeptisk beträffande utgången av den generalstrejk i Österrike, som Trotskij och krigsfraktionen fäste så stor vikt vid, och han gjorde en grafisk framställning av Rysslands militära svaghet. Han medgav att det han förespråkade var en ”skamlig” fred, som innebar ett förräderi mot Polen. Men han var övertygad om, att om hans regering vägrade att godta denna fred och försökte föra krig, skulle den komma att sopas bort och en annan regering skulle acceptera än sämre villkor. Han tog emellertid avstånd från Stalins och Zinovjevs grövre argument om den ryska revolutionens heliga egoism. Han bortsåg inte från de revolutionära potentialerna i väst, men han trodde att freden skulle påskynda deras utveckling. Revolutionen i väst hade ännu inte förlösts, medan den ryska revolutionen redan var ”ett friskt och ljudligt skrikande barn”, vars liv måste skyddas och tryggas.

För ögonblicket bildade Trotskijs tänkande en punkt där de båda motsatta fraktionerna kunde mötas, även om båda innerst inne endast accepterade det tänkande, som passade deras egna syften. Krigsfraktionen antog det, eftersom det omöjliggjorde en fred, medan Lenin och hans grupp i det såg ett sätt att hålla krigsfraktionen nere. Lenin var villig att låta Trotskij fortsätta sina försök och vinna ytterligare tid, särskilt som denne gjorde sitt bästa för att övertyga vänsterkommunisterna om det orealistiska i ett revolutionärt krig. På Lenins förslag gav centralkommittén, med endast Zinovjev i opposition, Trotskij bemyndigande att med alla till

[49] *Protokolij Tsen. Kom*., s. 200.
[50] Ibid., s. 206.

buds stående medel fördröja undertecknandet av ett fredsavtal. Därefter lade Trotskij fram sin egen resolution: ”Vi avbryter kriget och undertecknar inte något fredsfördrag – vi demobiliserar armén.” Nio medlemmar röstade för, sju emot. Sålunda bemyndigade partiet formellt Trotskij att fullfölja sin politiska linje i Brest.[51]

Under denna mellanperiod presenterade Trotskij också sin rapport för sovjeternas tredje kongress. Stämningen vid kongressen var så överväldigande positiv för ett krig att Lenin höll sig i bakgrunden. Även Trotskij talade mer eftertryckligt om sin opposition mot freden än om sin opposition mot kriget. ”Kvällens stora tal”, skriver ett brittiskt ögonvittne, ”hölls av Trotskij, vars rapport ... man lyssnade till med spänd uppmärksamhet. Alla ögon riktades mot honom, ty han stod på höjden av sitt inflytande ... mannen som förkroppsligade den revolutionära viljan i Ryssland, talande till yttervärlden ... När Trotskij hade slutat tala, reste sig den enorma församlingen av ryska arbetare, soldater och bönder och ... sjöng högtidligt Internationalen. Detta utbrott (var) lika spontant som det var gripande för dem som, likt författaren, bevittnade det ...”[52] Kongressen godkände enhälligt Trotskijs rapport, men den fattade inga beslut och lämnade regeringen fria händer.

Innan Trotskij anträdde sin återfärd till Brest, träffade han en privat överenskommelse med Lenin, som på en punkt väsentligen modifierade centralkommitténs och regeringens beslut. Han lovade att under vissa omständigheter överge sin egen politik till förmån för Lenins. Hans egen taktik verkade förnuftig så länge tyskarna var villiga att låta honom undvika att välja mellan krig och fred. Men vad skulle hända, frågade Lenin oroligt, om de valde att återuppta stridshandlingarna? Lenin var med rätta övertygad om att detta med största säkerhet skulle ske. Trotskij behandlade faran lättvindigt, men han gick med på att underteckna fredsfördraget, om Lenins farhågor visade sig riktiga. Att han och Lenin fann det tillåtligt, att på detta vis avvika från centralkommitténs och regeringens beslut, berodde på dubbeltydigheten i beslutet: rösten för ”varken krig eller fred” hade inte tagit de oförutsedda händelser med i beräkningen, som Lenin främst tänkte på. Men deras privata uppgörelse var också otydlig, som det senare skulle visa sig. Lenin hade intrycket, att Trotskij hade lovat att underteckna fredsfördraget, så snart han ställdes inför ett ultimatum eller ett hot om förnyad tysk offensiv. Trotskij menade, att han hade förbundit sig att acceptera fredsvillkoren, först då tyskarna faktiskt hade startat en ny offensiv och att han även då enbart hade förbundit sig att acceptera sådana villkor, som centralmakterna dittills hade lagt fram, inte de sämre villkor som de senare dikterade.

I mitten av januari var Trotskij tillbaka vid konferensbordet i Brest. Under tiden hade strejkerna och fredsdemonstrationerna i Österrike och Tyskland blivit kuvade eller helt avstannat och hans motståndare mötte honom med nytt självförtroende. Han lämnade formaliteterna därhän och begärde, men utan framgång, att tyska och österrikiska socialister skulle inbjudas till Brest.[53] Lika fåfängt begärde han tillstånd för sig själv att åka till Wien och kontakta Victor Adler, som hade protesterat i den österrikiska riksdagen mot general Hoffmanns uppförande i Brest. Han tilläts emellertid avlägga ett kort besök i Warszawa, där han varmt hyllades för sitt försvar av Polens självständighet.

Ukraina och Polen kom i förgrunden under denna del av diskussionerna. Bakom kulisserna förberedde Kühlmann och Czernin en separat fred med det ukrainska *Rada*. Samtidigt arbetade bolsjevikerna frenetiskt på en sovjetisk revolution i Ukraina: *Radas* förordningar gällde fortfarande i Kiev, men Charkov var redan under sovjetiskt styre och en representant för det styret följde Trotskij på hans återresa till Brest. En märklig omkastning av stånd-

[51] Ibid., s. 199-207.
[52] M. Philips Price, *My Reminiscences of the Russian Revolution*, s. 224-5.
[53] Den tyska regeringen hade just förbjudit de socialdemokratiska ledarna att resa till Stockholm, där de hade tänkt uppsöka den ryska revolutionens ledare.

punkter inträffade nu inom de ukrainska partierna. De, som under tsaren och Kerenskij hade stått för union eller federation med Ryssland, lutade nu åt separation. Bolsjevikerna, som hade uppmuntrat separatism, yrkade nu på federation. Separatister blev federalister och vice versa, inte av patriotiska skäl, utan därför att de ville fjärma sig från, eller närma sig, det regeringssystem som härskade i Ryssland. Centralmakterna hoppades kunna vinna på denna omkastning. Genom att framstå som den ukrainska separatismens beskyddare hoppades de kunna lägga beslag på Ukrainas livsmedelstillgångar och råmaterial, vilka de var i desperat behov av, och även vända argumentet om självbestämmanderätt mot Ryssland. *Rada*, som var svagt, utan självförtroende och på gränsen till sammanbrott, försökte stödja sig på centralmakterna, trots den lojalitetsed det hade svurit mot Ententen. *Rada*s delegation bestod av mycket unga och omogna politiker – ”Bürschen”, för att citera Kühlmann[54] – nytt framstigna från obygderna och berusade av de roller som tilldelats dem i det stora diplomatiska spelet.

Inte ens nu gjorde Trotskij några invändningar mot att *Rada* deltog, men han riktade konferensens uppmärksamhet på, att Ryssland inte skulle erkänna några separata överenskommelser mellan *Rada* och centralmakterna. Han varnade också Kühlmann och Czernin för att överskatta styrkan i den ukrainska separatismen. Efter detta levererade Lubinskij, *Rada*s delegat, en våldsam attack mot Trotskij och den sovjetiska regeringen och anklagade dem för att inkräkta på Ukrainas rättigheter och med våld upprätta sin egen regering i Charkov och Kiev. ”Trotskij blev så upprörd att det var smärtsamt att se”, noterade Czernin i sin dagbok. ”Han var ovanligt blek och stirrade stint framför sig ... Stora svettdroppar rann nedför hans panna. Han kände sig uppenbart djupt vanärad av att bli smädad av en landsman i fiendens närvaro.”[55] Trotskij förnekade senare att han blivit så påtagligt besvärad, men Czernins redogörelse verkar trolig. Trotskij insåg säkert att hans motståndare i viss mån hade lyckats skapa förvirring kring frågan om självbestämmanderätten. Innerst inne kanske han undrade, om *Rada*s talesman inte haft rätt, när han påstod att de ukrainska sovjeterna inte var representativa för det ukrainska folket.[56] Inte för att Trotskij själv skulle ha haft några skrupler om det gällt att tvångsinföra sovjetiskt styre i Ukraina: revolutionen kunde inte konsolideras i Ryssland utan att utsträckas till Ukraina som låg djupt inkilat mellan norra och södra Ryssland. Men här kom för första gången revolutionens intressen i konflikt med självbestämmandeprincipen och Trotskij kunde inte längre frammana denna princip med samma rena samvete som han dittills haft.

Först i den polska frågan gick han åter till angrepp och frågade varför Polen ännu inte var representerat i Brest. Kühlmann svarade, att en polsk delegations närvaro var helt beroende av, om Ryssland erkände den existerande polska administrationen. ”Vi har återigen blivit tillfrågade”, sade Trotskij, ”om vi erkänner Polens självständighet eller ej ... En fråga som framställs på det viset är oklar. Erkänner vi Irlands självständighet? Det gör vår regering ... men för ögonblicket är Irland fortfarande ockuperat av britterna. Vi erkänner att varje människa har rätt till mat ... vilket inte är det samma som att erkänna den hungrige mannen som mätt.”[57] Erkännandet av Polens rätt till självständighet innebar inte att man erkände att landet var självständigt under tysk-österrikiskt förvaltarskap. Därpå framträdde Radek med en talande anklagelse mot den tysk-österrikiska överheten i hans hemland: han berättade om tvångsdeporteringarna av hundratusentals polska arbetare till Tyskland, fängslandet eller interneringen av en rad polska partiledare, bland dem Radeks gamle motståndare Pilsudski,

[54] *Erinnerungen*, s. 531.
[55] Czernin, op.cit., s. 246.
[56] Detta är härlett ur ett privat meddelande från Trotskij till Lenin, tillgängligt i Trotskijarkivet i Harvard och skrivet i slutet av inbördeskriget. I detta meddelande sade Trotskij rakt ut, att den sovjetiska administrationen i Ukraina från början var grundad på personer, som skickats dit från Ryssland och som inte var ukrainare. Han begärde ett radikalt avståndstagande från denna regeringsmetod.
[57] *Mirnje Peregovorij*, s. 162.

som då var befälhavare för en polsk legion som slagits på Tysklands och Österrikes sida, han som senare skulle bli Polens diktator.

Mitt under dessa ordväxlingar fick Trotskij den 21 januari ett meddelande från Lenin om *Rada*s fall och proklamationen av den sovjetiska regimen i hela Ukraina.[58] Han satte sig själv i förbindelse med Kiev, kontrollerade fakta och underrättade centralmakterna om att han inte längre erkände *Rada*s rätt att representeras vid konferensen.

Dessa dagar kom att bli hans sista i Brest. De ömsesidiga anklagelserna och motbeskyllningarna hade nått en punkt då förhandlingarna inte ledde någonstans och inte kunde förlängas mycket till. Under avbrotten mellan sammanträdena stärkte han sig med att skriva *Från februari till Brest-Litovsk*, en av hans mindre klassiker, ett preliminärt utkast till den monumentala *Ryska revolutionens historia*, som han skulle färdigställa femton år senare i landsflykt på ön Prinkipo. Slutligen skickade han ett brev till Lenin i vilket han skrev: ”Vi skall klargöra att vi upphör (med förhandlingarna) men inte tänker underteckna något fredsfördrag. De kommer inte att vara i stånd att inleda en offensiv mot oss. Om de angriper oss, kommer vår position inte att vara sämre än nu ... Vi måste få ditt beslut. Vi kan fortfarande dra ut på förhandlingarna en eller två eller tre eller fyra dagar. Därefter måste de avbrytas.”[59] Händelserna tillät honom inte att invänta ett nytt beslut från Petrograd och den omröstning som gjorts före hans avresa hade i alla händelser givit honom tillräckligt med utrymme för den manöver han planerade. Greve Czernin erbjöd fortfarande sina tjänster som medlare och besökte t.o.m. Trotskij i hans bostad, varnade honom för en omedelbart förestående ny tysk offensiv och bad honom framlägga sina slutliga villkor. Trotskij svarade att han var beredd att böja sig för maktens styrka, men han tänkte inte utfärda något intyg på gott moraliskt uppförande för tyskarna. Låt dem, om de så önskar, annektera främmande länder, men må de inte vänta sig att den ryska revolutionen skall fritaga dem från eller försköna deras våldshandlingar.

Sista dagen före brytandet av förhandlingarna lade centralmakterna fram ett *fait accompli*: de undertecknade en separat fred med *Rada*. ”Vi har officiellt informerat andra sidan om *Rada*s sammanbrott”, invände Trotskij. ”Icke desto mindre fortsatte förhandlingarna med en regering som inte existerar. Därefter föreslog vi den österrikisk-ungerska delegationen – vi gjorde det under privata överläggningar men på ett klart formellt sätt – att de skulle sända en representant till Ukraina, som själv skulle kunna vittna om *Rada*s sammanbrott ... men vi har hört att undertecknandet av fördraget inte längre kan uppskjutas.”[60] General Hoffmann noterade i sin dagbok, att Trotskij sagt att de slöt fred med en regering, vars territorium inte sträckte sig utanför dess rum i Brest-Litovsk. Kühlmann förklarade egenmäktigt att tyska rapporter, ”vars tillförlitlighet inte kunde betvivlas, skarpt motsade detta påstående”.[61] Detta hindrade inte general Hoffmann från att i sin dagbok anmärka att ”enligt de rapporter som ligger framför mig ... finns det olyckligtvis skäl att betrakta Trotskijs påstående som välgrundat”.[62] Den separata freden med Ukraina tjänade endast som en förevändning för centralmakterna att vidga sin kontroll över landet och därför var deras ukrainska bundsförvanters kreditiv helt irrelevanta i deras ögon. Det var just av denna anledning som Trotskij kände, att han inte kunde fortsätta förhandlingarna, eftersom det skulle innebära att han blundade för denna kupp och allt som den medförde: störtandet av de ukrainska sovjeterna och stadfästandet av Ukrainas separation.

---

[58] Lenin, *Sotjinenija*, vol. XXVI, s. 464.
[59] Trotskij bekräftade för Mr. Wheeler-Bennett att detta brev var autentiskt. Se *The Forgotten Peace*, s. 185-6.
[60] *Mirnje Peregovorij*, s. 178-81.
[61] Ibid., s. 182.
[62] Hoffmann, op.cit., vol. II, s. 213.

I en underkommitté nästa dag ägde den berömda scen rum, då general Hoffmann förevisade en stor karta, som i sin fulla vidd pekade ut de tilltänkta tyska annekteringarna. Eftersom Trotskij hade sagt, att han var ”beredd att böja sig för fysisk övermakt” men inte tänkte hjälpa tyskarna att hålla uppe skenet, trodde generalen tydligen att om han rakt på sak lade fram de tyska kraven skulle det kunna bli en genväg till fred. När den politiska kommittén åter sammanträdde samma dag, den 28 januari/10 februari, reste sig Trotskij för att hålla sitt slutliga anförande:

> Underkommitténs uppgift ... var att tala om i vilken utsträckning motståndarsidans förslag till gränsdragning kunde trygga, om än litet, det ryska folkets självbestämmande. Vi har hört våra representanters rapporter och ... tiden är inne för ett avgörande. Folken väntar med otålighet på resultaten av fredsförhandlingarna i Brest-Litovsk. De undrar när denna mänsklighetens exempellösa självutplåning, frambragt av de härskande klassernas självviskhet och maktlystnad, skall upphöra? Om något av de två lägren utkämpat detta krig i självförsvar, har detta för länge sedan upphört att vara verkligt. När Storbritannien lägger beslag på afrikanska kolonier. Bagdad och Jerusalem, är det inte fråga om något försvarskrig. När Tyskland ockuperar Serbien, Belgien, Polen, Litauen och Rumänien och lägger beslag på Monsun-öarna, är inte heller detta något försvarskrig. Detta är en strid om uppdelningen av världen. Nu är detta uppenbart, uppenbarare än någonsin.
>
> Vi önskar inte längre medverka i detta rent imperialistiska krig, i vilket de besuttna klassernas krav öppet betalas med mänskligt blod ...
>
> I väntan på det kommande ögonblick, då de arbetande klasserna i alla länder griper makten ... drar vi vår armé och vårt folk ur kriget. Vår soldat, brukaren av vår jord, bör återvända dit för att bruka den denna vår, den jord som revolutionen har tagit från godsherren och givit till bonden, Vår soldat, arbetaren, bör återvända till fabriksbänken inte för att framställa destruktiva verktyg utan konstruktiva verktyg och tillsammans med brukaren av jorden bygga en ny socialistisk ekonomi.

Lyssnande på dessa passionerade ord var centralmakternas delegater fortfarande beredda att applådera det ”välrytande lejonet” Trotskij. Men de hoppades att det var Trotskijs sista rytande, på vilket skulle följa kapitulationens snyftning. Endast gradvis gick meningen i hans anförande upp för dem och då blev de andlöst medvetna om att de bevittnade en akt som i sitt tragiska patos saknade motstycke i historien.[63]

> Vi drar oss ur kriget (fortsatte Trotskij). Vi tillkännager detta för alla folk och regeringar. Vi utfärdar en order om vår armés fullständiga demobilisering ... Samtidigt gör vi klart att de villkor som Tysklands och Österrike Ungerns regeringar föreslagit oss står i fundamental konflikt med alla folks intressen. De förkastas av de arbetande massorna i alla länder, inklusive folken i Österrike-Ungern och Tyskland. Folken i Polen, Ukraina, Litauen, Kurland och Estland upplever i dessa villkor det våld som drabbar deras ansträngningar. För det ryska folket utgör villkoren ett permanent hot. Folkmassorna i hela världen, ledda av politisk medvetenhet eller moralisk instinkt, förkastar dem ... Vi vägrar att godkänna villkor som tysk och österrikisk-ungersk imperialism med svärdet skriver in i levande nationers kött. Vi kan inte sätta den ryska revolutionens namnteckning under ett fredsfördrag som medför förtryck, elände och olycka för miljontals människor.[64]

”När ekot av Trotskijs mäktiga stämma hade dött bort”, skriver Brest-Litovsks historiker, ”talade ingen. Hela konferensen satt mållös, förstummad inför djärvheten i denna *coup de theatre*. Den häpna tystnaden bröts av Hoffmann som förargat utropade: ”Oerhört”. Förtrollningen brast. Kühlmann sade något om, att det var nödvändigt att sammankalla konferensen till ett plenarmöte, men detta vägrade Trotskij och sade att det inte fanns någonting mer att diskutera. Med detta lämnade bolsjevikerna rummet och centralmakternas

---

[63] Krüge, tyskarnas främste juridiske expert, berättade nästa dag för Joffe att han letat efter historiska paralleller och funnit endast en - i den tidiga antikens krig mellan Persien och Grekland. Se Joffes memoarisering som bilaga till *Mirnje Peregovorij*, s. 262.

[64] *Mirnje Peregovorij*, s. 207-8.

delegater skingrades under tryckt tystnad, eftersom de fortfarande knappt kunde tro vad de hade hört och kände sig helt villrådiga om, hur de skulle uppfatta det.” [65]

Men innan delegationerna hade upplösts, hände emellertid något som Trotskij inte fattade den fulla betydelsen av, något som bekräftade Lenins värsta farhågor. Kühlmann förklarade, att beroende på vad som hänt skulle stridshandlingarna återupptas, eftersom Rysslands demobilisering inte hade någon juridisk betydelse – att Ryssland avvisat freden var det som gällde. Trotskij behandlade detta som ett tomt hot. Han trodde inte, svarade han, att de tyska och österrikiska folken skulle tillåta sina regeringar att fortsätta ett krig som så uppenbart saknade defensiva motiv. Kühlmann gav själv Trotskij vissa skäl att avfärda hotet, när han frågade om den sovjetiska regeringen åtminstone var beredd att upprätta juridiska och kommersiella förbindelser med centralmakterna, och på vilket sätt dessa skulle kunna upprätthålla kontakten med Ryssland. I stället för att besvara frågan, vilket han från sin egen ståndpunkt borde ha gjort – det skulle ha kunnat medföra att centralmakterna förband sig att respektera tillståndet av ”varken krig eller fred” – vägrade Trotskij högdraget att diskutera saken.

Han stannade i Brest ytterligare en dag och hörde rykten om ett gräl mellan Hoffmann, som insisterade på ett återupptagande av krigshandlingarna, och de civila diplomaterna, som föredrog att acceptera ett tillstånd av varken krig eller fred. På platsen verkade det som om de civila hade avgått med segern. Trotskij återvände därför full av förtröstan och stolt över sitt verk till Petrograd. I detta ögonblick står han inför våra ögon i all sin styrka och svaghet. ”Ensam, med ingenting bakom sig utom ett land i kaos och en regim som knappt hunnit upprättas, (han) ... som ett år tidigare hade varit en okänd journalist i landsflykt i New York, (hade kämpat) framgångsrikt mot halva Europas förenade diplomatiska krafter.”[66] Han hade givit mänskligheten den första lektionen i verkligt öppen diplomati. Men samtidigt lät han sig ryckas med av sin egen optimism. Han underskattade sin fiende och vägrade t.o.m. att lyssna på hans varningar. Som den store konstnär han var, uppfylldes han så helt av sig själv och sina ideal och var så fascinerad av den enorma tjuskraften hos sitt eget arbete, att han alltför lätt översåg med dess brister. Medan Trotskij fortfarande var på väg mot Petrograd, gav general Hoffmann, stödd av Ludendorff, Hindenburg och kaisern, marschorder till de tyska trupperna.

Den tyska offensiven började den 17 februari och stötte inte på något motstånd.[67] ”Detta är det mest komiska krig jag någonsin har upplevt”, skrev Hoffmann. ”Det förs nästan uteslutande med tåg och bilar. Man sätter en handfull infanterister på tåget, utrustade med maskingevär och en kanon, och man ilar iväg till nästa järnvägsstation. Man erövrar stationen, arresterar bolsjevikerna, sätter en ny truppavdelning på tåget och färdas vidare.”[68] När nyheten om offensiven nådde Smolnij lyckades partiets centralkommitté, efter åtta omröstningar, inte komma överens om en lösning på situationen. Kommittén var jämnt uppdelad mellan fredsanhängare och krigsförespråkare. Trotskijs enda röst kunde häva dödläget. Faktiskt var det så att under denna och nästa dag, den 17 och 18 februari, kunde han och han ensam fälla det viktiga avgörandet. Men han vägrade att sluta sig till den ena eller andra fraktionen.

Hans position var utomordentligt komplicerad. Han hade uppträtt och talat på ett sådant sätt, att många identifierade honom med krigsfraktionen, och politiskt och moraliskt stod han faktiskt närmare den än Lenins fraktion. Men han hade också givit Lenin det privata löftet att han skulle stödja fredslinjen, om och när tyskarna återupptog sina militära operationer. Han vägrade fortfarande tro att detta ögonblick hade kommit. Den 17 februari röstade han med krigsanhängarna mot Lenins förslag om en omedelbar anhållan om nya fredsförhandlingar.

---

[65] Wheeler-Bennett, op.cit., s. 227-8.
[66] Ibid., s. 166.
[67] Hädanefter återges alla data efter den europeiska kalendern, som antogs i Ryssland den 14 februari 1918.
[68] Hoffmann, op.cit., vol. I, s. 187.

Därpå röstade han med fredsfraktionen mot ett revolutionärt krig. Och slutligen lade han fram sin egen motion, som rådde regeringen att vänta med nya förhandlingar, till dess de militära och politiska resultaten av den tyska offensiven blivit uppenbara. Eftersom krigsfraktionen röstade med honom, gick hans motion igenom med en majoritet på en röst, hans egen. Lenin ställde därefter frågan, om fred skulle slutas om det visade sig att den tyska offensiven var ett faktum, och om den inte följdes av någon revolutionär opposition i Tyskland och Österrike. Centralkommittén svarade ja på denna fråga.[69]

Tidigt nästa morgon inledde Trotskij centralkommitténs sammanträde med en översikt över de senaste händelserna. Prins Leopold av Bayern hade just via radio sänt ut ett meddelande till hela världen att Tyskland försvarade alla nationer, inklusive landets fiender i väster, mot bolsjeviksmittan. Tyska divisioner från västfronten rapporterades ha synts i Ryssland. Det tyska flyget var aktivt över Dvinsk. En attack mot Revel var förutsedd. Allt detta pekade mot en total offensiv, men fakta var ännu inte klarlagda. Prins Leopolds radiotal antydde möjligheten av en hemlig överenskommelse mellan Tyskland och Ententen, men inte mer än möjligheten. Lenin upprepade ivrigt sitt förslag om ett omedelbart närmande till Tyskland. ”Vi måste handla”, sade han, ”vi har ingen tid att förlora. Det är antingen krig, revolutionärt krig eller fred.” Trotskij som undrade om ”offensiven inte skulle kunna ge upphov till en allvarlig explosion i Tyskland”, framhöll fortfarande att det var för tidigt att söka fred. Återigen röstades Lenins förslag ned med en rösts övervikt.

Mellan morgonen och kvällen denna dag, den 18 februari ägde en dramatisk förändring rum. När Trotskij inledde centralkommitténs kvällssammanträde, rapporterade han, att tyskarna redan hade tagit Dvinsk och att det förekom rykten om en nära förestående offensiv i Ukraina. Han var fortfarande tveksam och föreslog att man skulle höra sig för hos centralmakterna om deras krav men inte begära fredsförhandlingar. ”Folk kommer inte att förstå detta”, svarade Lenin. ”Om det är fråga om krig skulle vi inte ha demobiliserat.” Detta var att ”skämta med kriget”, vilket skulle kunna leda till revolutionens sammanbrott. ”Vi skriver dokument och annat och under tiden erövrar de (tyskarna) våra järnvägar ... Historien kommer att säga att ni har övergett revolutionen (åt fienden). Vi kunde ha undertecknat en fred som inte alls var farlig för revolutionen. Sverdlov och Stalin talade med en mun. ”Öppnar de stormeld mot oss under fem minuter”, sade Stalin, ”kommer vi inte att ha en enda soldat kvar vid fronten ... Jag är oense med Trotskij. Att ställa frågan som han gör är litterärt.” Ändå besvärades nu Zinovjev, den främste fredsförespråkaren, av skrupler. Lenin var för fred, även om det medförde förlusten av Ukraina, men Zinovjev ville inte gå så långt.[70]

Trotskij talade tre gånger mot förslaget om fred och tre gånger föreslog han enbart fredstrevare. Men när Lenin återigen lade fram sin motion, röstade Trotskij till allas förvåning inte för sitt eget förslag, utan för Lenins. Med en rösts majoritet vann fredsfraktionen. Den nya majoriteten uppdrog åt Trotskij och Lenin att utarbeta meddelandet till fienderegeringarna. Senare på kvällen möttes de två ledande partiernas, bolsjevikernas och den socialrevolutionära vänsterns, centralkommittéer och vid detta möte fick krigsfraktionen återigen överhanden. Men i regeringen röstade bolsjevikerna ned sina bundsförvanter och nästa dag, den 19 februari, anhöll regeringen formellt om fred.

Fyra dagar av spänning och panik förlöpte innan det tyska svaret nådde Petrograd. Under tiden kunde ingen säga om eller på vilka villkor centralmakterna skulle gå med på att förhandlingarna återtogs. Deras arméer var i rörelse. Petrograd låg blottlagt. En kommitté för det

---

[69] *Protokolij Tsen. Kom*., s. 226-9.

[70] Från detta sammanträde finns två protokoll tillgängliga. Enligt ett talade Zinovjev för fred och sade att den bismarckska samarbetstraditionen visavi Ryssland ännu levde i Tyskland och att tyskarna hade lika stort intresse av freden som ryssarna. Det är märkligt att se hur många av den sovjetiska utrikespolitikens kommande ledmotiv som otydligt och ogenomfört skymtar i dessa hastiga debatter. *Protokolij Tsen. Kom.*, s. 242.

revolutionära försvaret bildades i staden och den leddes av Trotskij. Även då de anhöll om fred, var sovjeterna tvungna att förbereda sig för krig. Trotskij vände sig till de allierade ambassaderna och militärbeskickningarna, för att höra om de västerländska regeringarna skulle hjälpa dem, om de återinträdde i kriget. Han hade gjort sådana sonderingar tidigare, men utan resultat.[71] Men denna gång föreföll britterna och fransmännen mer intresserade. Tre dagar efter avsändandet av sovjeternas anhållan om fred rapporterade Trotskij till centralkommittén (i Lenins frånvaro) om det engelsk-franska förslaget till militärt samarbete. Förödmjukande nog för honom förkastade centralkommittén förslaget direkt och kritiserade honom för hans handlande. Båda fraktionerna gick emot honom: fredsanhängarna – eftersom de fruktade att allierad hjälp skulle försvåra möjligheterna till en separat fred; och krigsanhängarna – eftersom samma revolutionsmoralistiska skäl, som påverkat deras motstånd mot en överenskommelse med Tyskland, även gjorde sig gällande i fråga om detta samarbete med ”de engelskfranska imperialisterna”. Trotskij förklarade då att han avgick från kommissariatet för utrikesärenden. Han kunde inte stanna kvar på denna post, om partiet inte förstod att en socialistisk regering hade rätt att acceptera bistånd från borgerliga stormakter, förutsatt att den bibehöll fullständig självständighet.[72] Till slut fick han centralkommittén att dela hans åsikt och Lenin stödde honom ihärdigt.

Det tyska svaret kom som en chock då det äntligen anlände. Det gav sovjeterna fyrtioåtta timmar för ett svar och endast tre dagar för förhandlingar. Villkoren var betydligt sämre än de villkor de erbjudits i Brest: Ryssland skulle genomföra full demobilisering, avstå Lettland och Estland, samt evakuera Ukraina och Finland. När centralkommittén sammanträdde den 23 februari hade den mindre än en dag på sig för att fatta ett beslut. Utgången hängde åter på Trotskijs enda röst. Han hade givit efter för Lenin, när det gällde en förnyad begäran om fred, men han var inte villig att acceptera de nya, mycket hårdare, villkoren. Han höll inte med Lenin om att sovjeterna var totalt oförmögna att försvara sig. Tvärtom närmade han sig nu mer påtagligt än förr krigsfraktionen. ”Lenins argument”, sade han, ”är långt ifrån övertygande. Om vi bara var eniga, skulle vi kunna organisera försvaret och klara av den här saken. Vi skulle inte göra dåligt ifrån oss, även om vi tvingades överge Petrograd och Moskva. Vi skulle hålla hela världen i spänning. Undertecknar vi detta tyska ultimatum i dag, kanske vi ställs inför ett nytt i morgon ... Vi kanske vinner fred, men vi kommer att förlora stödet från proletariatets mest framskjutna kadrer. Vi kommer i alla händelser att påskynda proletariatets upplösning.”[73]

Och trots sina farhågor beträffande freden, trots sitt förtroende för sovjeternas förmåga att försvara sig, säkrade han på nytt, genom sin enda röst, fredsfraktionens övervikt.

Hans förbryllande beteende kan inte förklaras utan ett närmare studium av, hur grupperna stod mot varandra, och av deras resonemang och motiv. Lenin eftersträvade en ”respittid” för sovjeterna, som skulle göra det möjligt för dem att ordna sina led och bygga upp en ny armé. Han var beredd att betala nästan vilket pris som helst för denna respittid: förlusten av Ukraina och de baltiska staterna och annullerandet av varje skadestånd. Han accepterade inte denna ”skamliga” fred som slutgiltig. Han ansåg också att ett revolutionärt krig var ofrånkomligt och mer än en gång påminde han om freden i Tilsit, som Napoleon hade dikterat för Preussen 1807 och som de framsynta preussiska statsmännen, von Stein och Gneisenau, hade använt till

[71] Överste Robins berättar, att Trotskij i januari föreslog, att amerikanska officerare borde fara till fronten och hjälpa till med att stoppa svinnet av ryska varor till Tyskland och flytta lagren av råmaterial till det inre av landet. Trotskij sade sedan, att även om de undertecknade en separat fred med tyskarna, hade sovjeterna inte något intresse av att stärka Tyskland. Hard, *Raymond Robins' Own Story* s. 64-65. ”De allierade och amerikanska regeringarna”, skriver Robins, ”lät tyskarna lägga beslag på de ryska råmaterialen vid den ryska fronten hellre än att erkänna Trotskijs existens.” Ibid., s. 70-71.

[72] *Protokolij Tsen. Kom*., s. 243-6.

[73] Ibid., s. 248.

att modernisera sitt land och sin armé och till att förbereda en revansch. Han följde deras exempel och han hoppades också att revolution kanske skulle mogna i Tyskland under respittiden och omintetgöra kaiserns erövringar.

Mot detta hävdade krigsfraktionen, att centralmakterna inte skulle låta Lenin använda sig av respittiden: de skulle skära av Ryssland från Ukrainas spannmål och kol samt Kaukasus olja; de skulle skaffa sig kontroll över halva den ryska befolkningen; de skulle ge bidrag till och stödja kontrarevolutionära rörelser och kväva revolutionen. Sovjeterna skulle heller inte vara i stånd att bygga upp en ny armé under respiten. De var tvungna att organisera sin väpnade styrka under själva stridens gång och bara på det viset kunde de organisera den. Visserligen skulle kanske sovjeterna tvingas evakuera Petrograd och Moskva, men de hade tillräckligt med land att dra sig tillbaka till för att samla krafter. Även om folket skulle visa sig vara lika ovilligt att slåss för revolutionen som för den gamla regimen – och krigsfraktionens ledare vägrade att ta detta för givet – skulle varje tysk framryckning, med åtföljande terror och plundring, väcka folket ur dess trötthet och apati, tvinga det att göra motstånd och slutligen frambringa en bred och verkligt folkförankrad entusiasm för det revolutionära kriget. Buren av denna entusiasm skulle en ny och väldig armé växa fram. Obefläckad av tarvliga kapitulationer skulle revolutionen pånyttfödas; den skulle uppväcka arbetarklassens sinnen utomlands; och den skulle slutgiltigt avskaffa imperialismens mardröm.

Varje fraktion var övertygad om, att den politik som den motsatta fraktionen företrädde var fördärvlig, och debatterna var laddade av emotionell spänning. Trotskij verkar ha varit ensam om åsikten att mycket kunde sägas, och sägas realistiskt, för och emot de båda föreslagna handlingslinjerna och att ingen av dem var oantagbar av principiella eller revolutions-moraliska skäl.

Det har sedan dess blivit en historisk kliché, en kliché som Trotskij själv gjort mycket för att sprida, att Lenins politik hade alla realismens fördelar och att krigsfraktionen representerade en ytterst donquijotesk sida av bolsjevismen. Denna åsikt gör inte krigsfraktionens ledare full rättvisa. Det är sant att Lenins politiska originalitet och mod under dessa dagar fick geniala proportioner och att händelseutvecklingen – Hohenzollern- och Habsburgdynastiernas sammanbrott och annulleringen av Brestfördraget före årets slut – rättfärdigade honom. Det är också sant att krigsfraktionen ofta handlade under påverkan av förvirrade känsloimpulser och inte presenterade någon konsekvent politik. Men dess ledare kunde i sina bästa stunder framföra sina argument med styrka och realism och riktigheten i åtskilliga av argumenten bekräftades också av händelseutvecklingen. Den ”respit” som Lenin fick var verkligen halvt illusorisk. När fredsfördraget undertecknats gjorde kaiserns regering allt för att förkväva sovjeterna. Den kunde emellertid inte göra mer än vad dess engagemang i den gigantiska kampen på västfronten tillät den att göra. Utan en separat fred i väster kunde den inte ha gjort mycket mer, även om sovjeterna inte hade accepterat Brestdiktatet. Då Bucharin och Radek argumenterade mot Rysslands kapitulation, pekade de på denna omständighet som något, som starkt begränsade Tysklands handlingsfrihet. På denna punkt visade krigets inre historia, då den avslöjades, att deras bedömning hade varit riktigare än Lenins. Enbart ockupationen av Ukraina och delar av södra Ryssland band en miljon tyska och österrikiska trupper. Om Ryssland hade vägrat att underteckna fredsfördraget skulle tyskarna på sin höjd ha kunnat försöka ta Petrograd. De skulle knappast ha tagit risken av en marsch mot Moskva.[74] Hade de erövrat både Petrograd och Moskva skulle sovjeterna, vars främsta styrka låg i de två huvudstäderna, ha stått inför en ytterst farlig, kanske ödesdiger, kris. Men det var inte det diskussionen gällde mellan Lenin och krigsfraktionen, ty med förunderlig självsäkerhet

[74] Ludendorff hävdar att en vidsträckt tysk offensiv ”inte kunde komma i fråga” – endast ”en kort energisk stöt” hade planerats. *Meine Kriegserinnerungen,* s. 447.

hävdade även Lenin upprepade gånger, att förlusten av en eller båda huvudstäderna inte skulle innebära ett dödligt slag mot revolutionen.[75]

Det andra argumentet, som krigsfraktionens ledare förde fram, var att sovjeterna borde bygga upp en ny armé under strid på slagfälten och inte i kaserner eller under en lugn respittid och detta var paradoxalt nog en realistisk tanke. Det var på detta sätt Röda Armén slutligen byggdes upp och Bucharins och Radeks tal vid den sjunde partikongressen föregrep på denna punkt den militära politik som Trotskij och Lenin skulle anta och följa under de närmaste åren.[76] Ryssland kunde inte få fram en ny armé under relativt lugna förhållanden, just på grund av landets krigströtthet. Endast hårda chocker och den ofrånkomliga nödvändigheten av kamp, och omedelbar kamp, kunde stimulera de energimängder som fanns dolda i den sovjetiska regimen och utlösa dem. Endast på detta sätt kunde en nation, som under tsaren, prins Lvov och Kerenskij hade varit alltför utmattad för att kämpa, på nytt börja strida under Lenin och Trotskij i ett inbördeskrig och ett interventionskrig som varade nästan tre år.

Krigsfraktionens svaghet låg inte så mycket i dess resonemang som i dess brist på ledarskap. Dess främsta talesmän var Bucharin, Dzerzjinskij, Radek, Joffe, Uritskij, Kollontaj, Lomov-Oppokov, Bubnov, Pjatakov, Smirnov och Rjazanov. Alla var framträdande medlemmar av partiet. Några av dem var rikt intellektuellt rustade och var utmärkta talare och pamflett-skrivare. Andra var modiga handlingsmänniskor. Ändå ägde ingen av dem den okuvliga vilja, den moraliska auktoritet, den politiska och strategiska begåvning, den taktiska smidighet och den administrativa kapacitet som krävs av en ledare i ett revolutionärt krig. Så länge krigs-fraktionen inte hade någon sådan ledare, representerade den bara ett sinnestillstånd, en moralisk jäsning, ett litterärt utrop av förtvivlan, inte en politik, även om partimajoriteten till en början drogs in i jäsningen och gav eko åt utropet av förtvivlan. Krigsfraktionens ledarstol stod tom och fraktionen gav Trotskij inbjudande ögonkast. Av en tillfällighet fanns i deras led många av hans gamla vänner som anslutit sig till bolsjevikpartiet samtidigt som han. Ytligt sett var det litet som hindrade honom från att uppfylla deras förväntningar. Även om han ansåg att Lenins politik, liksom krigsanhängarnas, hade sitt berättigande, dolde han inte sin inre avsky för den. Desto mer förbluffande var det, att han i de mest kritiska ögonblicken ställde tyngden av sitt inflytande bakom Lenin.

Han drog sig för att ta ledningen för krigsfraktionen, eftersom han insåg, att denna handling i ett slag skulle ha förvandlat oenigheten bland bolsjevikerna till en oåterkallelig splittring och förmodligen till en blodig konflikt. Han och Lenin skulle ha stått mot varandra som ledare för fientliga partier, inte splittrade av vanliga skiljaktigheter, utan av en fråga som gällde liv och död. Lenin hade redan varnat centralkommittén, att om den på nytt röstade mot honom i fredsfrågan, skulle han avgå från kommittén och regeringen och föra sin sak mot dem till folket.[77] Vid denna tidpunkt var Trotskij Lenins enda tänkbara efterträdare som regeringschef. Men som chef för en regering, benägen att föra ett ytterst farligt krig under desperata förhållanden, skulle han ha tvingats kväsa oppositionen mot kriget och nästan säkert vidta repressiva åtgärder mot Lenin. Båda fraktionerna var medvetna om detta och avstod från direkta hotelser. Men de outtalade hotelserna fanns där – i debattens undertoner. Det var för att hindra partiet från att glida mot ett inbördeskrig inom de egna leden som Trotskij i de kritiska ögonblicken lade sin röst för Lenin.[78]

---

[75] Endast Stalin ansåg att uppgivandet av den ena eller andra huvudstaden skulle betyda revolutionens förfall och ”förruttnelse” och i detta var han, som fredsförespråkare, på sitt sätt mer konsekvent än Lenin. *Protokolij Tsen. Kom.*, s. 248.

[76] *Sedmoi Sjezd RKP*, s. 32-50, 69-73 och ff.

[77] *Protokolij Tsen. Kom*., s. 247-8.

[78] Tjugo år senare anklagades Bucharin under utrensningsrättegångarna för att vid tiden för Brestkrisen ha försökt iscensätta en kupp mot Lenin och arrestera honom. Denna version, konstruerad för att göra anklagelsen

I viss mån analog med den situation, som troligtvis hade uppstått om Trotskij hade handlat annorlunda, var den triangelstrid som utvecklades mellan Pariskommunen, Danton och Robespierre under franska revolutionen. 1793 stod kommunen (och Anacharsis Cloots), liksom senare Bucharin och vänsterkommunisterna, för krig mot alla Europas antirevolutionära regeringar. Danton talade för krig mot Preussen och en överenskommelse med England, där han hoppades att Fox skulle efterträda Pitt. Robespierre uppmanade konventet till krig mot England och eftersträvade samtidigt en överenskommelse med Preussen. Danton och Robespierre förenade sig mot kommunen, men då de hade kuvat denna, råkade de i gräl. Giljotinen avgjorde kontroversen.

Trotskij, som ofta betraktade den ryska revolutionen genom prismat av den franska, måste ha varit medveten om denna analogi. Han kanske kom ihåg det märkliga brev av Engels, till Victor Adler, där den franska revolutionens alla ”vibrationer” förklaras med krigsomständigheterna och den oenighet som de gav upphov till.[79] Han måste ha sett sig själv i en roll som påminde om Dantons, medan Lenins roll liknade Robespierres. Det var som om giljotinens skugga för ett ögonblick hade kastats mellan honom och Lenin. Därmed inte sagt att det nödvändigtvis, om denna konflikt hade utvecklats, skulle ha varit Trotskij som likt Danton förlorat, eller att Lenin, likt Robespierre, skulle vara böjd att ordna upp en inre partikontrovers med hjälp av giljotinen. Här upphör analogin att vara tillämpbar. Det var uppenbart att krigspartiet, om det vann, skulle tvingas kuva sina motståndare – annars skulle det inte kunna ta itu med sina uppgifter. En fredlig lösning av krisen inom partiet var endast möjlig under fredsanhängarnas styre, eftersom de bättre hade råd att tolerera opposition. Denna synpunkt var avgörande för Trotskij. För att få bort giljotinens skugga gjorde han en extraordinär uppoffring vad gällde principer och personliga ambitioner.

Då han besvarade Lenins hot om avgång, vände han sig mer till krigsförespråkarna än till Lenin: ”Vi kan inte föra ett revolutionärt krig när partiet är splittrat. Under sådana villkor är vårt parti inte i stånd att föra krig, särskilt som de, som yrkar på krig, inte vill acceptera de direkta medel som krävs för det (d.v.s. bistånd från västmakterna).”[80] ”Jag kommer inte att påta mig ansvaret att rösta för ett krig.” Senare tillade han: ”Det finns en hel del subjektivitet i Lenins inställning. Jag är inte säker på att han har rätt, men jag vill inte göra någonting, som skulle bryta partiets enighet. Tvärtom tänker jag göra allt vad jag kan för att stärka den. Men jag kan inte stanna kvar på min post och bära det personliga ansvaret för denna sorts utrikespolitik.”[81]

Krigsfraktionens ledare delade inte Trotskijs farhågor. Dzerzjinskij som redan var chef för *tjekan*,[82] hävdade att partiet var tillräckligt starkt för att tåla både splittringen och Lenins avgång. Lomov-Oppokov, bolsjevikernas ledare i Moskva, uppmanade Trotskij att inte låta

---

om Bucharins komplott mot Stalin trovärdig, måste avfärdas. Men krigsfraktionens ledare måste någon gång ha övervägt, vad de skulle göra, om de fick majoritet i centralkommittén. De skulle då varit tvungna att bilda en regering utan Lenin och, om Lenin fortsatt att motsätta sig kriget, kanske också arrestera honom. 1923 gjorde Zinovjev gällande, att Bucharin och Radek allvarligt diskuterat detta med den socialrevolutionära vänstern. Radek nekade till det och sade att de endast skämtat om en arrestering av Lenin. Överste Robins, som var ett opartiskt vittne och som höll kontakt med bolsjevikledarna, beskrev så tidigt som 1920 ett uppträde mellan Radek och Lenin, vid vilket Radek påstås ha sagt, att om det fanns 500 modiga män i Petrograd, skulle de fängsla Lenin och möjliggöra ett revolutionärt krig. Lenin svarade att han först skulle fängsla Radek (Hard, *Raymond Robins' Own Story*, s. 94). Hade någon allvarlig konspiration mot Lenin varit i görningen, skulle Radek knappast ha skyndat sig att berätta om den för. Lenin. Men även om denna dialog i verkligheten var skämtsam, fick den en allvarlig underton genom logiken i situationen.

[79] K. Marx och F. Engels, *Selected Correspondence*, s. 457-8.

[80] *Protokolij Tsen. Kom*., s. 248.

[81] Ibid., s. 251.

[82] *Tjeka* - Extraordinära kommissionen för bekämpandet av kontrarevolutionär verksamhet, GPUs föregångare.

sig ”skrämmas” av Lenins ultimata – de kunde gripa makten utan Lenin.[83] Under debattens gång blev några av krigsförespråkarna så imponerade av tyngden och vikten hos Trotskijs resonemang att de, Dzerzjinskij och Joffe, slog till reträtt. Lenin erhöll sju röster för fred. Detta gav fortfarande endast en minoritetsställning inom centralkommittén. Men då Trotskij och krigsfraktionens tre ledare lade ned sina röster, och endast fyra röstade mot Lenin, antogs fredsvillkoren. De tre ledarna för krigsfraktionen som avstod, Joffe, Dzerzjinskij och Krestinskij, levererade en högtidlig förklaring, om att de inte kunde tänka sig ”ett krig som samtidigt utkämpades mot tysk imperialism, den ryska bourgeoisien och en del av proletariatet, anfört av Lenin”, och att en splittring skulle innebära en så stor katastrof att den sämsta fred var att föredra.[84] Men de orubbliga krigsanhängarna, Bucharin, Uritskij, Lomov, Bubnov (och Pjatakov och Smirnov, som var närvarande vid sammanträdet), hävdade i fördömande ordalag att beslutet om fred var grundat på en minoritetsopinion, och i protest mot detta avgick de från alla ansvarsbefattningar inom partiet och regeringen. Lenin försökte förgäves hindra dem från att ta detta steg. Trotskij, som var orsak till vänsterkommunisternas nederlag, visade dem nu sympati och tillgivenhet och anmärkte tankfullt att han skulle ha röstat annorlunda om han vetat att de tänkte avgå.[85]

Fredsfraktionen hade vunnit, men dess samvete var inte helt rent. Den 23 februari hade centralkommittén knappt beslutat, att de tyska villkoren skulle accepteras, förrän den enhälligt röstade för omedelbara förberedelser för ett kommande krig. När en ny delegation till Brest-Litovsk skulle utses, utspelades en tragikomisk scen: alla kommitténs medlemmar försökte slippa denna tvivelaktiga ära. Ingen, inte ens de eldigaste fredsförespråkarna, var angelägen om att sätta sin namnteckning under fördraget. Sokolnikov, som slutligen kom att leda den nya delegationen, hotade att utträda ur centralkommittén, när hans kandidatur kom upp, och endast Lenins vänliga övertalning fick honom att ge efter.[86] När denna sak avgjorts, begärde Trotskij – under hånfulla tillmälen från Stalin som senare bad om ursäkt för dem – att centralkommittén skulle godkänna hans avskedsansökan från det kommissariat för utrikesärenden som praktiskt taget redan sköttes av Tjitjerin. Centralkommittén bad Trotskij stanna kvar till dess fredsfördraget var undertecknat. Han samtyckte endast till att inte offentliggöra sin avgång förrän då och förklarade att han inte tänkte visa sig mer i någon regeringsinstitution. Pådriven av Lenin avtvingade kommittén honom ett löfte att närvara vid åtminstone de regeringssammanträden där utrikesärenden inte diskuterades.[87]

Trotskijs nerver var nedslitna efter alla ansträngningar, triumfer och besvikelser. Det verkade som om hans framträdande i Brest hade varit helt lönlösa och det var också vad många sade och tänkte. Inte utan skäl klandrades han för att ha invaggat partiet i falsk förvissning genom sina upprepade försäkringar om att tyskarna inte skulle gå till anfall. Över en natt blev idolen nästan en skurk. ”På kvällen den 27 februari”, skriver M. Philips Price, ”höll den centrala sovjetexekutiven ett möte i Tauriska palatset och Trotskij talade... Han hade varit försvunnen några dagar och ingen tycktes veta vad som hade hänt med honom. Denna kväll kom han emellertid till palatset ... slungade pilar av vältaligt förakt mot centralmakternas och de allierades imperialism, på vars altare den ryska revolutionen höll på att offras. När han slutat,

[83] Ibid., s. 250.
[84] Ibid., s. 253.
[85] Vid samma möte utspelades en underlig scen. Lenin försäkrade sina besegrade motståndare, att de hade all rätt att agitera mot freden. Mot detta anmärkte Stalin, att eftersom de hade varit så odisciplinerade att de avgick från sina poster, placerade krigsfraktionens ledare sig automatiskt utanför partiet. Både Lenin och Trotskij protesterade kraftigt mot Stalins uttalande och denne tvingades ta tillbaka det. Ibid., s. 254-5.
[86] Ibid., s. 259-66.
[87] Ibid., s. 268.

drog han sig åter tillbaka. Rykten påstod att han kände sig så överväldigad av grämelse att han bröt samman och grät."[88]

*

Den 3 mars satte Sokolnikov, sedan han gjort det fullständigt klart att sovjeterna handlade under tvång, sin signatur under Brest-Litovsk-fördraget. På mindre än två veckor hade tyskarna erövrat Kiev och stora delar av Ukraina, österrikarna trängt in i Odessa och turkarna i Trebizond. I Ukraina utplånade ockupationsmakterna sovjeterna och återinsatte *Rada*, bara för att strax därpå även avpolletera *Rada* till förmån för *hetman* Skoropadovskij, ledaren för deras marionettadministration. De tillfälliga segerherrarna överöste Lenins regering med krav och ultimata, det ena mer förödmjukande än det andra. Det mest uppretande var det som krävde att sovjeterna omedelbart skulle underteckna ett fredsfördrag med "det självständiga Ukraina". Ukrainas befolkning, särskilt bönderna, gjorde desperat motstånd mot ockupationsstyrkorna och deras ukrainska hantlangare. Genom att underteckna ett separat fredsavtal med de senare, skulle inte sovjeterna kunna framstå som annat än förnekare av hela det ukrainska motståndet. I centralkommittén krävde Trotskij att det tyska ultimatumet skulle förkastas. Lenin, som ständigt hade den kommande revanschen i tankarna, beslöt sig för att tömma förnedringsbägaren. Men för varje tysk provokation växte åter oppositionen mot fred inom partiet och sovjeterna. Brestfördraget hade ännu inte ratificerats och ratificeringen var ännu osäker.

Den 6 mars hölls en extra partikongress i Tauriska palatset för att avgöra om man skulle rekommendera ratificeringen vid sovjeternas kommande kongress. Förhandlingarna hölls i största hemlighet och protokollen från dem publicerades först 1925. Atmosfären var tung av modfälldhet. Delegaterna från landsorten fann att departementen, i väntan på ett tyskt angrepp, höll på att förbereda en evakuering av Petrograd, ett drag som Kerenskijs regering hade avstått från. Kommissarierna "satt redan på sina kappsäckar" – endast Trotskij skulle stanna kvar för att organisera försvaret. Delegaterna rapporterade om en allmän nedgång i partiets popularitet.[89] För inte länge sedan hade fredskravet blivit så mäktigt att februariregimen fallit och bolsjevikerna fått makten. Men nu, när det var fred, var partiet som åstadkommit den det första målet för kritiken.

Vid kongressen blev naturligtvis Trotskijs handlande huvudämne för debatten. I ett mycket skarpt tal yrkade Lenin på ratificering av fredsfördraget. Den viktigaste delen av hans kritik riktades mot krigsfraktionen, men han tuktade också Trotskij för dennes "stora misstag" och hans önsketänkande om att tyskarna inte skulle gå till anfall, det tänkande som legat bakom "varken krig eller fred".[90] Krigsfraktionen störtade till Trotskijs försvar. "T.o.m. den chauvinistiska tyska pressen", sade Radek, "tvingades erkänna att Tysklands proletariat var mot Hindenburg och för Trotskij. Vår strategi i Brest-Litovsk har inte misslyckats. Den har inte varit en illusion utan en revolutionsrealistisk politik".[91] Det var en fördel för sovjeterna, att de slutit fred först efter den tyska offensiven, eftersom ingen kunde betvivla att de handlat under yttre tvång. Men sedan gav Radek uttryck åt krigsfraktionens besvikelse över Trotskij: "Man kan endast förebrå Trotskij för att han, efter att ha gjort så mycket i Brest, gick över till den andra sidan ... Vi har rätt att klandra honom för detta och vi gör det också.[92]

---

[88] M. Philips Price, op.cit., s. 251. Se också I. Steinberg, *Als ich Volkskommissar war*, s. 208-13.
[89] De lokala organisationerna", heter det i ett officiellt utlåtande, "var svaga och illa organiserade och kongressen speglade situationen för hela vårt parti, hela arbetarklassen, hela Ryssland". *Sedmoi Sjezd RKP*, s. 4-5.
[90] Ibid., s. 22.
[91] Ibid., s. 71.
[92] Ibid., s. 72.

Trotskij försvarade återigen sitt beteende och denna gång mer uttryckligt. Bucharin och Radek och deras vänner, sade han, såg kriget som den enda räddningen och var därför ”tvungna att sätta sig över all formell partihänsyn och ställa frågan på sin spets ... Med ett svagt land bakom oss, med en passiv bondeklass och en dyster stämning inom proletariatet, hotades vi dessutom av en splittring inom våra egna led ... Oerhört mycket stod på spel, när jag röstade ... Jag kunde inte ansvara för splittringen. Jag hade tyckt att vi hellre borde retirera (inför den tyska armén) än underteckna en fred för att vinna en illusorisk tidsfrist. Men jag kunde inte ta partiledarskapet på mitt ansvar ...”[93]

Av tillgängliga protokoll att döma var detta enda gången, som han öppet sade, att han drog sig för att avlösa Lenin på partiledarposten. ”Faran för splittring”, tillade han, ”kommer varken att ha försvunnit eller minskat om den europeiska revolutionen fördröjs ytterligare”.[94] Han erkände att han hade missbedömt de tyska avsikterna, men han påminde Lenin om, att de båda hade varit överens om att avbryta förhandlingarna. Han hade en djup respekt för Lenins politik, sade han, men inte för det sätt på vilket Lenins fraktion lade fram sin sak för folket. Den befrämjade en apati och en defaitism som demoraliserade den arbetande klassen och det var oerhört svårt att med en sådan anda bygga upp den nya armé som de ville ha. Han uppmanade inte kongressen att avstå från ratificeringen, men det borde finnas en gräns för alla kapitulationer: de fick inte ge efter för Lenin och underteckna ett fördrag med Tysklands ukrainska marionetter.[95] Och här gjorde han en anmärkning som pekade framåt mot en hotfull eventualitet. Om, sade han, partiet var så maktlöst att det tvingades svika de ukrainska arbetarna och bönderna, borde det vara dess plikt att förklara: ”... *vi har kommit före vår tid*, vi drar oss tillbaka till vår underjordiska verksamhet och överlåter åt Tjernov, Gutjkov och Miljukov att göra upp räkningen med ... Ukraina ... Men jag tror, att även om vi skulle tvingas dra oss tillbaka, måste vi fortfarande handla som ett revolutionärt parti och kämpa till sista blodsdroppen för varje position.”[96] Detta var den kraftigaste antydan han dittills gjort, om att den ryska revolutionen kanske varit en förtidig vår, och i marxistiska öron fick hans ord en grym biklang: Marx och Engels hade upprepade gånger skrivit om det tragiska öde som drabbar revolutionärer som ”kommer före sin tid”.[97] Slutligen påminde han om Dzerzjinskijs, Joffes, Krestinskijs och sin egen ”stora självbehärskning”, och om sitt ”offrande av jaget” på den bolsjevikiska enighetens altare, och sade till Lenin att det fanns lika många faror som positiva möjligheter i dennes politik och att fredsfraktionen kanske ”offrade det enda syftet med livet bara för att överleva”.[98]

Lenin hotade åter med att avgå: han skulle avgå, sade han, om kongressen begränsade hans handlingsfrihet med hänsyn till Ukraina. Det finns ingenting av förräderi, hävdade han, i de soldaters uppträdande, som vägrar att komma sina instängda kamrater till undsättning, när de vet att de är alltför svaga för att kunna rädda de instängda och själva kommer att gå under på kuppen. Sådan var sovjeternas ställning i förhållande till Ukraina. Denna gång höll en stor majoritet med Lenin.

---

[93] Ibid., s. 83.
[94] Ibid., s. 84.
[95] ”Lenin finner inga gränser för kapitulationen och reträtten, även om Trotskij försöker ta honom i rockskörten och hejda honom”, sade Rjazanov i debatten. *Sedmoi Sjezd RKP*, s. 9.
[96] Ibid., s. 85.
[97] ”Det värsta som kan hända ledaren för ett extremt parti, är att han tvingas ta över en regering vid en tidpunkt, då rörelsen ännu inte är mogen att domineras av den klass som han representerar och att förverkliga de åtgärder, som bör följa på denna dominans ... han befinner sig nödvändigtvis i ett dilemma. Vad han kan göra står i motsatsställning till alla föregående handlingar, till alla hans principer och till partiets nuvarande intressen; vad han borde göra kan inte åstadkommas ... Den som placerar sig i denna svåra position är oåterkalleligen förlorad.” Engels, *The Peasant War in Germany*, s. 135-6.
[98] *Sedmoi Sjezd RKP*, s. 86.

Trotskij lade ändå fram ett förslag till ändring av den del av Lenins motion som försäkrade att freden var ”nödvändig” – han föreslog ”tillåtlig” i stället för ”nödvändig”. Han kunde inte, från kongressestraden, helt förklara varför han på nytt vacklade, efter allt han hade gjort för att främja Lenins politik. Bakom kulisserna sonderade han och Lenin åter, i fullt samförstånd, Ententen för att höra om möjligheterna till bistånd i den händelse freden inte ratificerades. I väntan på svar uppsköt Lenin t.o.m. den sovjetkongress som skulle avge sin röst i ratificeringsfrågan. Han var mycket nära att lova president Wilson ett brytande av Brestfördraget om presidenten gav ett bindande löfte om bistånd.[99] Vid partikongressen anmärkte Lenin kryptiskt, att situationen förändrades så snabbt, att inom två dagar skulle han kanske själv tala mot en ratificering.[100] Trotskij var därför angelägen om att kongressen inte skulle utforma resolutionen i alltför bindande ordalag. Lenin väntade sig emellertid inte något uppmuntrande svar från Ententen och återigen hade han rätt. Han hade på Trotskijs uppmaning gått med på att göra dessa sonderingar för att ha rent samvete i frågan. Men samtidigt ville han att kongressen reservationslöst skulle acceptera freden. Det gjorde kongressen.

Under debatten hade Trotskij påmint åhörarna om sin ”stora självbehärskning” och sitt ”offrande av det egna jaget”. Orden minner om den anmärkning som en vän från hans tidiga ungdom gjorde: ”Trotskijs uppträdande domineras fullständigt av hans ego, men hans ego domineras av revolutionen.”[101] Detta drag hos den artonårige pojken fanns fortfarande hos den store och berömde trettioåttaåringen. Hans beteende i detta drama vittnade om att han lät partiintressena gå före sin personliga ambition och inställning. Men nu, när Lenins triumf var fullständig, blev Trotskijs ego upprört och irriterat och från scenen för denna bistra kongress ropade egot på kompensation. Den stora fredsdebatten följdes av ett groteskt gräl om Trotskijs fel och förtjänster. Hans vänner och anhängare, Krestinskij, Joffe och Rjazanov, lade fram en formell motion till stöd för hans politik i Brest. Det var ur alla synpunkter absurt att försöka få igenom en sådan motion i detta ögonblick. Kongressen hade just beslutat, att fred var en absolut nödvändighet, och man kunde inte vänta sig att den nu skulle ge sina välsignelser i efterhand åt ”varken krig eller fred”. Att Trotskijs försvarare kom från krigsfraktionen, var en omständighet, som fick denna demonstration att framstå som en sista salva från en besegrad minoritet. Kongressen hade inte haft för avsikt att klandra Trotskij för vad han hade gjort i Brest. Den föredrog att låta det skedda vara glömt. Men efter att så uttryckligt ha blivit ombedd att ta ställning, kunde den inte annat än fälla en klandrande dom. Den förkastade motionen och det sårade Trotskijs stolthet och ärelystnad. Han utbrast, att han var den man som centralmakternas imperialister hatade mest, den man som fått skulden för fortsättandet av kriget och nu hade partiet medvetet eller omedvetet ställt sig bakom fiendens anklagelser mot honom. Han avgick därför från alla de ansvarsposter som partiet hade anförtrott honom.

Trotskijs utnämning till krigskommissarie antingen diskuterades eller beslöts vid denna tid i partiets inre kretsar. Kongressen var också angelägen om att åtminstone delvis tillfredsställa honom. Under stort tumult och stor förvirring framlades åtskilliga resolutioner och många omröstningar vidtogs, men resultaten av dem var inte helt entydiga. Under detta ovärdiga gräl höll Lenin tyst. I Leninfraktionens namn försäkrade Zinovjev Trotskij, att hela partiet varmt uppskattade hans storartade ansträngningar att från Brest sätta den tyska arbetarklassen i rörelse, och att det betraktade denna del av hans arbete som ”helt korrekt”. Men Trotskij borde vara medveten om, att partiet hade ändrat uppfattning, och att det var meningslöst att diskutera begreppet ”varken krig eller fred”. Kongressen antog först Zinovjevs resolution. Därefter röstade den för Radeks yrkande, som gick mot Zinovjev, och sedan godkände den ytterligare en text som motsade Radeks. ”Det är en unik händelse i historien”, klagade

[99] Hard, *Raymond Robins' Own Story*, s. 135-9; Wheeler-Bennett, *The Forgotten Peace*, s. 290-301.
[100] *Sedmoi Sjezd RKP*, s. 140.
[101] Se kapitel 2, s. 35.

Trotskij, ”att ett parti inför fienden skall fördöma sina egna representanters politik”. Förtrytsamt lade han fram en ironisk resolution som grundligt fördömde hans egen politik. Kongressen förkastade den naturligtvis och han drog sig tillbaka från grälet. När centralkommittén skulle väljas, erhöll han och Lenin det högsta antalet röster. Partiet övergav hans politik men gav honom trots detta sitt oreserverade förtroende.

*

Fyra händelserika månader hade gått sedan sovjeterna hade ratificerat freden. Folkkommissariernas råd hade flyttat från Petrograd och installerat sig i Kreml i Moskva. De allierades diplomatiska beskickning hade också lämnat Petrograd, men i protest mot freden begav de sig till Vologda, en liten landsortsstad. Trotskij hade blivit krigskommissarie och börjat ”beväpna revolutionen”. Japanerna hade gått till angrepp mot Sibirien och ockuperat Vladivostok. Tyskarna hade kuvat den finska revolutionen och tvingat den ryska flottan att dra sig tillbaka från Finska Viken. De hade också ockuperat hela Ukraina, Krim och kusterna vid Svarta Havet och Azovhavet. Britterna och fransmännen hade landstigit i Murmansk. Den tjeckiska legionen hade rest sig mot sovjeterna. Uppmuntrade av de utländska interventionerna hade de ryska antirevolutionära styrkorna återupptagit striden på liv och död och låtit den gå före alla principer och skrupler. Många av dem, som helt nyligen anklagat bolsjevikerna för att vara tyska agenter, främst då Miljukov och hans anhängare, hade kommit att förlita sig på tyskt bistånd i sin kamp mot bolsjevikerna.[102] Hungersnöd hade hemsökt Moskva och de nordryska städer som var avskurna från sina spannmålsförråd. Lenin hade dekreterat fullständig nationalisering av industrin och uppmanat Fattigböndernas Kommitté att rekvirera livsmedel från rikare jordbrukare, så att städernas arbetare kunde få mat. Många verkliga resningar och inte så få skenbara konspirationer hade slagits ned.

Aldrig tidigare hade någon fred fört med sig så mycket lidande och förnedring som ”freden” i Brest förde med sig för Ryssland. Men Lenin vårdade sitt ”barn” – revolutionen – genom alla dessa prövningar och besvikelser. Han tänkte inte ge avkall på Brestfördraget även om han i mer än ett avseende struntade i vad det stipulerade. Han hade inte upphört att mana de tyska och österrikiska arbetarna att resa sig i revolt. Han hade givit tillstånd till uppbyggandet av Röda Armén trots klausulen om Rysslands nedrustning. Men under inga förhållanden lät han sina män göra en väpnad resning mot Tyskland. Han hade återkallat de bolsjeviker till Moskva, som hade lett de ukrainska sovjeterna, och som hade varit frestade att från sina gömställen slå till mot ockupationsmakten.[103] Den tyska krigsmaskinen malde sönder antityska motståndsnästen över hela Ukraina. Ryska rödgardister betraktade gerillans kval från andra sidan gränsen och längtade efter att få komma till undsättning. Men Lenin höll rödgardisterna i schack.

Trotskij hade för länge sedan uppgivit sitt motstånd mot freden. Han hade accepterat partiets slutgiltiga beslut och dess följder. Kabinettssolidariteten och partidisciplinen tvingade honom i samma grad till lojalitet mot Lenins politik, och han stödde Lenin med stor hängivelse, även om han måste ha betalat för sin lojalitet med många inre konflikter och många ögonblick av svåra kval. Den bolsjevikinka krigsfraktionen, som var förvirrad och utan ledare, hade tystnat. Men desto mer ljudligt och otåligt gav den socialrevolutionära vänsterns medlemmar uttryck åt sin opposition mot freden. De hade lämnat folkkommissariernas råd i mars, omedelbart efter ratificeringen. De satt fortfarande i nästan alla regeringsdepartementen, inklusive *tjekan*, samt i sovjeternas verkställande organ. Men förbittrade över allt som hade hänt kunde de inte någon längre tid förbli halvt i opposition mot regeringen och halvt ansvarig för den.

[102] Denikin, *Otjerki Russkoi Smutij*, vol III, s. 72-90.
[103] Antonov-Ovsejenko, *Zapiski o Grazjdanskoi Voinie*, vol. I, s. 294-5.

Sådan var situationen när sovjeternas femte kongress samlades i Moskva i början av juli 1918. Den socialrevolutionära vänstern beslöt sig för att sätta saken på sin spets och bryta med bolsjevikerna. De högljudda protesterna mot freden hördes återigen. Delegater från Ukraina steg upp på estraden och beskrev den ukrainska gerillans desperata kamp och bad om hjälp. Den socialrevolutionära vänsterns ledare, Kamkov och Spiridonova, fördömde ”bolsjevikernas förräderi” och krävde ett befrielsekrig.

Både Kamkov och Spiridonova var stora revolutionärer av den gamla narodniktypen. De hade bekämpat tsardömet med bomber i händerna och hade betalat för sitt mod med många år i isoleringsceller och på straffarbeten. De talade med hjältars och martyrers auktoritet snarare än med ledares och politikers. De vägrade väga för och emot. Av den segerrika revolutionen krävde de det hjältemod och det martyrium som de själva hade uppnått. Bolsjevikerna som grupp stod fjärran från en sådan oreflekterad eldighet. Ändå vann Spiridonovas och Kamkovs appeller gehör hos åtskilliga bolsjeviker och särskilt hos Trotskij. När Kamkov vid kongressen gick tvärs över estraden fram till det diplomatiska båset där den tyske ambassadören greve Mirbach satt och lyssnade till debatterna, samtidigt som han pekande på ambassadören vräkte ur sig sin avsky för kaisern och den tyska imperialismen, applåderades hans mod av kongressen. Även Trotskij måste innerst inne ha applåderat. Kamkov gjorde trots allt bara det, han själv hade gjort i Brest och från Kamkovs och Spiridonovas läppar tycktes ekot av hans egen röst slå tillbaka mot honom. Det var bara ett par månader sedan han offentligt, högtidligt och med förtröstan hade avgivit ett löfte, om att bolsjevikerna skulle försvara revolutionens ära ”till sista blodsdroppen”, och samtidigt uttryckt förhoppningen, att socialrevolutionärernas vänstermän skulle göra detsamma. Men än mindre tid hade förflutit, sedan han hade ombett sina kamrater, att hellre förklara sig vara före sin tid och gå under i ojämn strid än att lämna Ukraina åt sitt öde. Sedan dess hade han följt Lenin i hopp om att det skulle kunna rädda revolutionen. Men innerst inne kunde han inte fördöma dem som inte följde honom.

Han spelade därför en synnerligen paradoxal roll, då han den 4 juli bad kongressen auktorisera en undantagsorder, som han som krigskommissarie tänkte utfärda.[104] Ordern var avsedd att disciplinera de ryska partisangrupper som hotade att riva upp freden genom sina självsvåldiga attacker mot de tyska trupperna. Texten löd som följer: ”Dessa är mina order: alla agitatorer, som efter offentliggörandet av denna order fortsätter att uppmana till ohörsamhet mot den sovjetiska regeringen, skall arresteras, föras till Moskva och rannsakas av en specialdomstol. Alla agenter för utländsk imperialism, som uppmanar till offensiva handlingar (mot Tyskland) och erbjuder väpnat motstånd mot sovjetiska myndigheter, skall skjutas.”

Med perfekt logik argumenterade han för behovet av denna order. Han tänkte inte diskutera, sade han, vilken politik som var den rätta: fred eller krig. Den förra sovjetkongressen, konstitutionellt sett statens högsta myndighet, hade sagt sista ordet i denna fråga. Vad han menade, var att ingen hade rätt att tilldela sig regeringens funktioner och föra krig på egen hand. Den agitation mot fred, som fördes bland rödgardister och partisaner, hade tagit sig farliga uttryck. Kommissarier, som hade stått för fred, hade mördats; undersökningskommissioner, som utskickats från Moskva, hade blivit beskjutna; hans vän Rakovskij, som en gång ledde den delegation som förhandlade med *Rada*, hade blivit hotad med bomber. ”Ni förstår, kamrater, att det här inte är ett skämt. Som den som för närvarande har hand om ansvaret för Röda Armén.

I detta ögonblick avbröt Kamkov honom med utropet: ”Kerenskij!” ”Du tror att du är en ny Napoleon”, skrek en annan socialrevolutionär vänsterman. ”Kerenskij!” svarade Trotskij, ”Kerenskij lydde borgarklassen och jag är här ansvarig inför er, ni som är representanter för

[104] Trotskij, *Kak Vooruzjalas Revolutsija*, vol. I, s. 266-74.

ryska arbetare och bönder. Om ni kritiserar mig och fattar ett annat beslut, ett som jag kanske kan eller inte kan gilla, skall jag som revolutionssoldat finna mig i ert beslut och verkställa det.” Han gjorde det sålunda klart att han handlade i solidaritet med den regering, som han var medlem av, och inte på grund av någon fundamental oenighet med oppositionen. Men han varnade också oppositionen för att i denna situation försöka riva upp freden, eftersom detta enbart skulle gynna antingen Ententen eller de extrema tyska militarister, som inte ens var nöjda med Brestdiktatet. Trots socialrevolutionära vänsterns bittra utfall mot honom, talade han fortfarande med milt övertygande stämma till den och anklagade den ännu inte för att bära ansvaret för krigshetsen.[105] När Spiridonova angrep honom för hans ”militaristiska, bonapartistiska stil”, svarade han halvt urskuldande: ”Jag är, kamrater, själv på intet sätt någon älskare av den militära stilen. Jag har varit van att använda publicistens språk, som jag föredrar framför alla andra stilar. Men varje sorts aktivitet får sina följder, även stilistiska. I egenskap av krigskommissarie, som måste hindra ligister från att skjuta våra representanter, är jag inte någon publicist och kan följaktligen inte uttrycka mig i samma lyriska ordalag som kamrat Spiridonova här har visat prov på.”

Vid det här laget hade även Spiridonova övergivit den ”lyriska stilen”. Den kortväxta, bräckliga kvinnan steg upp på estraden och anklagade Lenin och Trotskij för förräderi och började hota dem. ”Jag skall ta revolvern och bomben i handen, som jag har gjort förr”, utbrast hon. Hon gav härmed en förhandsvarning om det uppror som skulle komma bara två dagar senare. Sadoul har lämnat en målande skildring av scenen och av de olika sätt på vilka Lenin och Trotskij reagerade på hotet:

> Lenin stiger upp. Hans underligt faunaktiga ansikte är som alltid lugnt och spefullt. Han hade inte upphört och kommer inte att upphöra att skratta när förolämpningar och angrepp och direkta hotelser vräks över honom. Under dessa tragiska omständigheter, när han vet vad som står på spel, ger hans arbete, hans idéer, hans liv, detta breda, stora och uppriktiga skratt, som några finner opassande, intryck av att äga en utomordentlig styrka. Då och då ... lyckas en mer bitande skymf en sekund frysa ned detta skratt som är så förolämpande och retsamt för motståndaren.
>
> Bredvid Lenin försöker även Trotskij skratta. Men ilska, emotioner och upprördhet får hans skratt att förbytas till en smärtsam grimas. Därefter blir hans livliga, uttrycksfulla ansikte uttryckslöst ... och försvinner under en mefistofelisk och skräckinjagande mask. Han äger inte mästarens suveräna vilja, kalla huvud och absolut självkontroll. Ändå är han ... mindre obeveklig.[106]

Det var naturligtvis lättare för Lenin att möta sina motståndare med detta stora självförtroende: han hade hela tiden varit fast övertygad om att fred var revolutionens enda räddning. Förvridningen i Trotskijs ansikte avspeglade konflikten inne i hans inre.

Dessa tumultartade debatter avbröts den 6 juli av mordet på greve Mirbach, den tyske ambassadören. Mördarna, Blumkin och Andrejev, medlemmar av den social-revolutionära vänstern och dessutom höga tjänstemän inom dekan, handlade på order av Spiridonova som hoppades kunna framkalla ett krig mellan Tyskland och Ryssland.[107] Omedelbart därefter iscensatte de socialrevolutionära vänsteraktivisterna sin kupp mot bolsjevikerna. De lyckades arrestera Dzerzjinskij och andra ledande män inom tjekan, som utan skydd eller bevakning hade gått till upprorsmakarnas högkvarter, och de ockuperade post- och telegrafverkets kontor

---

[105] Först mot slutet av debatten anklagade Trotskij den socialrevolutionära vänstern, men även då klargjorde han att hans anklagelser var riktade mot enskilda individer, inte mot partiet som helhet. I verkligheten var partiet som helhet engagerat i ett desperat försök att bryta freden. Op.cit., s. 275.

[106] Sadoul, *Notes sur la Revolution* Russe, s. 396.

[107] Blumkin ångrade senare sitt dåd, anslöt sig till bolsjevikpartiet, vann utmärkelse under inbördeskriget och fick på nytt plats i dekan. Under 1920-talet sympatiserade han med den trotskistiska oppositionen men fortsatte på Trotskijs inrådan sitt arbete inom GPU. När Trotskij var i landsflykt på ön Prinkipo, besökte Blumkin honom i all hemlighet och återvände till Moskva med ett meddelande från Trotskij till oppositionen. Men innan han hunnit vidarebefordra det, arresterades han och blev senare skjuten. (*Trotskij-arkivet*, Harvard.)

och kungjorde för folket att Lenins regering hade störtats. Men de hade ingen ledning och ingen handlingsplan och efter två dagars skärmytslingar kapitulerade de.

Den 9 juli samlades åter sovjeternas kongress och Trotskij rapporterade om resningens kuvande. Han sade att regeringen hade överraskats av anfallet. Den hade berövat huvudstaden de få pålitliga truppavdelningar, som den förfogat över, och skickat dem att strida mot den tjeckoslovakiska legionen i öster. För sin egen säkerhet hade regeringen främst satt sin lit till just det Röda Garde, bestående av medlemmar av den socialrevolutionära vänstern, som deltog i resningen. Allt Trotskij kunde sätta mot upprorsmännen var ett lettiskt ”fältjägar-regemente” under ledning av Vatzetis, en f.d. överste i generalstaben som snart skulle bli överbefälhavare för Röda Armén, samt en avdelning revolutionsomvända österrikisk-ungerska krigsfångar under ledning av Bela Kun, den blivande grundaren av kommunist-partiet i Ungern. Men resningen hade om inte ur politisk så dock ur militär synvinkel, en nästan farsartad karaktär. De upproriska var en grupp modiga men odisciplinerade partisaner. De lyckades inte samordna sina attacker och till slut gav de sig för den bolsjevikiska övertalningen mer än övermakten. Trotskij, som just var i färd med att disciplinera röd-gardister och gerillaförband till en centraliserad Röd Armé, använde resningen som ett lektionsobjekt för demonstration av riktigheten i sin militära politik. Fortfarande talade han halvt medlidsamt om de upproriska och sade att han och andra hade försvarat dem i regeringen, som ”barn som hade löpt amok”, men han tillade att det inte fanns ”något utrymme för sådana barn”.[108] Resningens ledare arresterades men fick amnesti några månader senare. Endast några av dem, som hade missbrukat sina förtroendeposter inom *tjekan*, avrättades.

Så slutade den stora Brest-Litovsk-kontroversen med att Trotskij kastade tillbaka det envisa ekot av sina egna lidelsefulla protester mot freden.

[108] Trotskij, *Kak Vooruzjalas Revolutsija*, vol. I, s. 276 ff.

12. Republiken beväpnas

”Krig är ett politiskt instrument. Det måste nödtvunget ha politikens karaktär och mätas med dess värdeskalor: krigföring är i sina stora drag därför detsamma som en politik som tar fram svärdet i stället för pennan men för den skull inte upphör att fungera efter sina egna lagar.” Denna fras från Clausewitz beskriver nationalkriget där strategins och politikens identitet ofta är otydlig och långt ifrån självklar. I inbördeskriget är den direkt och uppenbar. Det är politikens lagar som dominerar varje fas, dikterar nio tiondelar av de krigförandes manövrer, och fäller det slutliga avgörandet på slagfältet. Men när Trotskij i mars 1918 utnämndes till krigskommissarie och ordförande i högsta krigsrådet, lade han inte ned sin penna för att ta upp sitt svärd – han använde båda.

Han tog itu med att skapa en armé ur tomma intet. Den gamla regimens väpnade styrkor hade upplösts. Vid Don och i norra Kaukasus kämpade alltjämt några probolsjevikiska förband ur den gamla armén mot de första Vita Gardena. Men de var så militärt värdelösa, att regeringen föredrog att upplösa dem, hellre än att låta dem ingå i den nya armén: så stor var dess fruktan att resterna av den forna armén skulle förgifta den nya med anarkistiska idéer. På så vis blev den en gång enorma militärapparaten fullständigt nedskrotad. Allt som fanns kvar av den, och som fortfarande var stridsdugligt, var en enda division lettiska fältjägare under befäl av överste Vatzetis. Dessutom fanns arbetarnas Röda Garden och partisanbanden som var entusiastiska och ibland väldisciplinerade men som hade föga eller ingen utbildning och som saknade organisation. De var inte imponerande till antalet. I oktober 1917 hade Petrograds Röda Garden inte mer än 4 000 och Moskvas inte mer än 3 000 fullt utbildade och beväpnade medlemmar.[1] Sedan oktober hade deras numerära styrka inte vuxit nämnvärt. Ur denna blygsamma grund växte Röda Armén, som efter två och ett halvt år hade fem miljoner man under vapnen.

Siffrorna för sig ger endast en vag bild av svårigheterna. De största hindren var moraliska och politiska. När Trotskij började bygga Röda Armén, föreföll han bränna allt han hade dyrkat och dyrka allt han hade bränt. Bolsjevikerna hade fördömt militarismen och uppmuntrat soldaterna att göra uppror mot disciplinen och se officerarna som sina fiender. De hade inte gjort det av fientlighet mot armén som sådan, utan för att de betraktade armén som ett verktyg för fientliga intressen. Så enormt framgångsrik hade deras agitation varit, att den nu återverkade på dem själva. För att kunna skapa den arm, som var ett villkor för deras eget överlevande, tvingades de därför bryta ned den inställning som de själva byggt upp. Den allmänna stämningen bestod av en blandning av olika känslor: pacifistisk avsky för krig, övertygelse om att revolutionen kunde förlita sig på rödgardisterna och partisanerna och inte behövde någon reguljär armé, tro på att det var soldaternas oförytterliga rättighet att välja sitt befäl och sina soldatkommittéer. När Trotskij första gången trädde fram och sade, att soldatkommittéer inte kunde leda regementen i strid och att en armé behövde centralisering och formell disciplin, lät hans ord som en profanering av ett revolutionärt tabu.

Dessutom hade hela regeringsmaskineriet brutit samman så totalt att försöket att skapa en ny armé föreföll hopplöst orealistiskt. Trotskij övertog sitt departement från ett ineffektivt kollegium av tre kommissarier – Podvojskij, Antonov-Ovsejenko och Dybenko. Sedan november hade han nominellt varit chef för ”det allryska kollegiet för administrering av krigsdepartementets ärenden”, men Brestkrisen hade hindrat honom från att ägna denna befattning någon större uppmärksamhet. Kollegiet formulerade dekretet av den 15 januari 1918 om skapandet av en armé av frivilliga. Likt de flesta lagar och förordningar från denna tid, var även denna ett principutlåtande, som regeringen ännu inte var i stånd att handla efter. Det fanns inga administrativa institutioner för rekrytering av manskap, för förläggning av dem

[1] *Pjat Let Vlasti Sovietov*, s. 154-5.

i kaserner, för utrustning av dem med kläder och mat. Det fanns inga officerare och sergeanter som kunde utbilda rekryterna. Först i april, en månad efter det att han hade installerat sig i sin nya tjänst, började Trotskij upprätta regionala och lokala kontor för sitt kommissariat, d.v.s. rekryteringscentra, men fortfarande fanns det en klyfta mellan dekret och förverkliganden. Allt som hade åstadkommits, sedan oktoberrevolutionen, var att åtskilliga hundra medlemmar av de Röda Gardena i ett fåtal städer hade börjat utbilda sig för olika befälstjänster.

De första uttalanden, Trotskij gjorde i sin nya befattning, innehöll grundelementen i hans militära politik.[2] Han vädjade i främsta hand till partiets och sovjeternas medlemmar: endast med deras stöd hade han hopp om att kunna genomföra sin uppgift. Han inskärpte hos dem det nödvändiga i att revolutionen nu övergick från sin första destruktiva fas till sin nästa mer konstruktiva, och hans grundtext var: ”Arbete, Disciplin och Ordning skall rädda sovjetrepubliken.” Det var på det militära området som övergången först skulle ske, eftersom det var på de militära förbanden det berodde, om revolutionen skulle överleva. Han kritiserade inte opportunistiskt den första destruktiva fasen, som medfört, sade han, ”personlighetens stora uppvaknande i Ryssland”. Däri låg den historiska betydelsen och storheten i revolutionens första fas. Men den ”uppväckta personligheten”, som reagerade mot det tidigare förtrycket, hade avslöjat sina självcentrerade och antisociala drag: ”I går var mannen i massan fortfarande en nolla, en slav under tsaren, lågadeln, byråkratin, ett tillbehör till ... maskinen .... ett lastdjur ... Efter att ha befriat sig själv, är han nu synnerligen medveten om sin egen identitet och börjar betrakta sig själv som ... världens centrum.”[3] Det var partiets plikt att vänja den uppvaknade personligheten vid en ny och medveten samhällsdisciplin. Därför måste partiet överge sin egen antimilitaristiska inriktning: alltför många av dess medlemmar betraktade alltjämt vilket slag av armé som helst som ett instrument för kontrarevolutionen. Ändå var inte den omedelbara uppgiften att skapa en färdig armé. Snarare gällde det att samla ihop en kärna till en sådan. Regeringen utfärdade ett principiellt påbud om allmän obligatorisk militärtjänst, men endast frivilliga skulle omedelbart inkallas och utbildas. Partiet måste också överge sin positiva inställning till valen av befäl och soldatkommittéer, eftersom dessa inte egentligen var revolutionärt demokratiska. Den demokratiska principen krävde att regeringen skulle väljas och kontrolleras av massorna, inte att massorna skulle tillvälla sig dess funktioner och beröva den makten att göra utnämningar. Röda Armén måste ta de tidigare tsaristiska officerarnas tjänster i anspråk. I försvarsfrågor räckte det inte med mod, revolutionär entusiasm och offervilja. ”Liksom industrin behöver ingenjörer och jordbruket kvalificerade agronomer, så är militära specialister oumbärliga för försvaret.”[4]

Var de som hade gjort revolutionen ovilliga att ta order av den gamla regimens generaler och överstar, var generalerna och översterna inte mindre ovilliga att ställa sin yrkesskicklighet och erfarenhet till bolsjevikernas förfogande. Det fanns bara ett fåtal undantag. Den första militären av rang, som frivilligt sålde sina tjänster, var general Bontj-Bruevitj, tidigare befälhavare vid norra fronten, som övertalades av sin bror, en välkänd bolsjevikisk författare. Trotskij gav generalen i uppgift att organisera generalstaben, ett arbete som varit för stort för fänriken Krylenko som utnämndes till överbefälhavare under revolutionens första dagar. Men ytterst få officerare följde Bontj-Bruevitj. De som gjorde det, grep sig an sina uppgifter med den inbitne soldatens tankevanor, formade av arbetet inom den stränga och väldefinierade ram som hör den normala armén till men malplacerade i det nya revolutionsklimatet. Radek beskriver Trotskijs första konferenser med dessa officerare i april 1918. Under loppet av åtskilliga dagar lade officerarna fram och diskuterade sina idéer, medan Trotskij satt tyst och hörde på. Alla

[2] Se hans tal den 19 mars till Moskvasovjeten, hans kungörelse den 21 mars, samt hans tal den 28 mars vid partiets konferens i Moskva. *Kak Vooruzjalas Revolutsija*, vol. I.
[3] Ibid., s. 39.
[4] *Kak Vooruzjalas Revolutsija*, vol. I., s. 29.

möjliga planer kastades fram, på hur man skulle få liv i den gamla armén, men ingen tog hänsyn till de psykologiska omvälvningar som ägt rum. Därefter utvecklade Trotskij sina idéer om hur rekryteringen av frivilliga skulle ske. Det enda svar han fick var en besvärad tystnad och några axelryckningar. Officerarna fann skälet till den gamla arméns sammanbrott i bristen på disciplin och var säkra på att det inte skulle bli mer disciplin i en frivilligarmé. Trotskijs idé föreföll dem vara en revolutionär dilettants hugskott.[5]

Men i Trotskijs planer bestämde politiken den militära handlingskursen. Han måste först värva revolutionsanhängarna, ty endast dessa skulle tjäna disciplinerat och sedan kanske också kunna ingjuta disciplin i andra. Värvandet av frivilliga var inte heller någon lätt sak. Äventyrare och skojare flockades till rekryteringskontoren och det blev nödvändigt att noga sålla ut dem. Först på sensommaren 1918 fortsatte Trotskij sina värnpliktsexperiment. Han lät inkalla ett mindre antal industriarbetare i Petrograd och Moskva. När de första 10 000 arbetarna hade inkallats, betraktades detta som en bedrift. Gradvis rekryterades fler, samtidigt som allt fler arbetare också började visa motvilja mot inskrivningen, allteftersom värnplikten utvidgades. Men övertalningar och vädjanden till klassolidariteten var för det mesta effektiva vapen. Inte förrän den proletära armékärnan definitivt skapats började Trotskij inkalla bönderna, först fattigbönderna och sedan *serednjaks* (mellanbönderna). Dessa deserterade ofta *en masse* och deras moral fluktuerade häftigt med inbördeskrigets fram- och motgångar.[6]

Eftersom arméerna periodiskt försvann och pånyttföddes, beroende på den ständiga och plötsliga sammandragningen och utvidgningen av de sovjetkontrollerade områdena, måste processen upprepas vid olika tidpunkter i skilda landsdelar. Inte förrän långt senare under inbördeskriget hade därför Röda Armén något enhetligt utseende. De olika stadierna i dess organisation övergick ständigt oprecist i varandra. Härdade och väldisciplinerade divisioner kämpade sida vid sida med enheter som var föga mer än halvt beväpnade rövarband. Detta ökade den vacklan och osäkerhet som är typiska för en revolutionär armé bildad under allmänt kaos. Om Röda Armén trots detta, och trots en kronisk brist på ammunition, uniformer och kängor och trots hungersnöd och epidemier, bestod provet berodde det på att den organiserats i form av ett antal koncentriska och gradvis vidgande cirklar som var och en representerade sitt sociala skikt och sin speciella lojalitet mot revolutionen. I varje division och varje regemente drog den inre kretsen av bolsjeviker med sig de proletära elementen och genom dem också de tveksamma och vacklande bondemassorna.

Den 22 april 1918 framlade Trotskij sin plan för sovjeternas centralexekutiv.[7] När han kom till sitt förslag om att anställa yrkesofficerare, hördes rop från mensjevikerna. ”Det är på det

---

[5] K. Radek, *Portretij i Pamfletij*, s. 31-32.

[6] Kulakerna blev, liksom borgarna i städerna, inkallade enbart till hjälparbeten och liknande tjänster. Värnpliktsvägrare, som åberopade religiösa skäl för sin vägran, frikallades.

[7] Det dekret, som Trotskij lade fram för verkställande utskottet, började som följer: ”Socialismen har som en av sina grunduppgifter att befria mänskligheten från militarismen och från barbariet i de blodiga tvisterna mellan folken. Socialismens mål är allmän avrustning, permanent fred och broderligt samarbete mellan alla folk på jorden.” *Kak Vooruzjalas Revolutsija*, vol. I, s. 123-4. I detta sammanhang godkände utskottet också den text till Röda Arméns ed som Trotskij skrivit:

”Jag, son av det arbetande folket och medborgare av den sovjetiska republiken, antar titeln som soldat i Arbetarnas och Böndernas Armé.

Inför Rysslands och hela världens arbetarklasser påtar jag mig ansvaret att bära denna titel med heder, att samvetsgrant lära mig att bruka vapen ...

Jag åtar mig att noga och outtröttligt följa den revolutionära disciplinens regler ...

Jag åtar mig att avstå från, och hindra andra kamrater från, dåd som skulle kunna skada eller sänka en sovjetmedborgares anseende och inrikta alla mina handlingar och tankar på det stora mål som är alla arbetande människors frigörelse.

Jag åtar mig att vid första anrop från Arbetarnas och Böndernas Regering vara redo för sovjetrepublikens försvar ... i kampen för den ryska sovjetrepubliken, för socialismens sak och för folkens broderskap skall jag varken spara mina krafter eller skona *Mitt liv*.

sättet napoleoner uppträder!" utbrast Dan. Martov anklagade Trotskij för att bereda vägen för en ny Kornilov. Anklagelsen verkade föga övertygande, när den kom från ett parti, som så när hade överlämnat revolutionen åt Kornilov.[8] Allvarligare var protesterna från den socialrevolutionära vänstern, för vilken frågan inte enbart var av allmänt debattintresse. Men den mest ihärdiga och inflytelserika oppositionen uppstod inom själva bolsjevikpartiet. Denna opposition drevs av de mest skiftande motiv. Flertalet av de vänsterkommunister, som hade motsatt sig Brestfreden, fördömde Trotskijs politik med hänvisning till revolutionens frihetsanda. De vägrade stödja en centraliserad stående armé, i synnerhet då den leddes av tsaristiska generaler och överstar, anförda av I. N. Smirnov, Bucharin, Pjatakov och Bubnov formulerade vänsterkommunisterna lika uppriktigt och bittert sin kritik mot Trotskij som de formulerat den mot Lenin under Brestkontroversen. Sin nuvarande opposition såg de som en fortsättning av den tidigare kampen: de ville inte acceptera någon som helst kompromiss med den gamla regimens krafter vare sig i utrikes- eller inrikespolitiska frågor.

Oppositionens andra sida utgjordes av personer som tillhörde den inre bolsjevikhierarkin. I regel talade dessa personer för centraliserad auktoritet och strikt disciplin och de betraktade vänsterkommunisterna som ansvarslösa bråkmakare. De var i grunden inte kritiska mot Trotskijs tanke på en ny armé, men de såg med misstänksamhet på hans ivriga försök att närma sig den forna officerskåren. Några misstänkte, och inte helt utan skäl, att officerarna skulle låta värva sig för att förråda Röda Armén inifrån, medan andra svartsjukt bevakade sina nyförvärvade militära maktpositioner, som de nu ombads dela med sina f.d. fiender. Avunden och misstänksamheten förenades till en stark känsla som kom till uttryck i partiets centralkommitté. Även de bolsjeviker, som höll med om att officerarna borde anställas, gjorde detta med kraftiga reservationer och gav då och då luft åt undertryckta känslor. De opponerade sig understucket mot Trotskijs politik genom att angripa den i detalj och form men inte i princip.

Dessa två oppositionslinjer sammanflätades med varandra och bildade en inte helt entydig allians. Den fick stöd från kommissarier och befäl bland rödgardister och partisangrupper och från vanliga arbetare och underofficerare som utmärkt sig under omvälvningens första veckor och som nu, omgivna av hjälteglorior, var bittert besvikna på att behöva underordna sig tsaristiska generaler och andra militära auktoriteter.

En fråga av mer omfattande betydelse var underförstådd i denna dispyt och den frågan gällde den nya statens inställning till det förrevolutionära samhällets positiva värden och till den intelligentia som representerade helheten av de idéer och kunskaper och långt drivna specialiteter som den gamla ordningen lämnat efter sig. Frågan var mest brännande på det militära området, men den var av vital betydelse även för alla andra sidor av det sovjetiska livet. Bland bolsjeviker och vanliga arbetare fanns en stark avsky mot de mer avancerade yrkesmän, som haft frihet och privilegier, medan revolutionärerna tillbringat sina bästa år i förvisning och fängelse. De blev helt mållösa då de fick höra att revolutionen tänkte återupprätta tsarens "lakejer" och "de borgerliga brackorna" och ge dem anseende och inflytande. Ty det var faktiskt vad revolutionen började göra, eftersom den inte kunde hämnas på intelligentian utan att förstöra grunden för sin egen framtid. Utan sina läkare, vetenskapsmän, forskare och tekniker, som var få, och utan sina författare och konstnärer skulle samhället till slut ha sjunkit ned till det primitiva barbariets nivå, som det hur som helst stod farligt nära. Dispyten om "specialisterna" var därför indirekt en kamp om den civilisationsnivå på vilken "byggandet av socialismen" skulle ta sin början. Trotskij ställde upprepade gånger frågan i detta vidare perspektiv och inte bara i relation till problemet om en militär effektivitet. Han hävdade att det "kulturella arv", som revolutionen tagit i besittning, måste bevaras, odlas och utvecklas, och så

Om jag av någon ond anledning skulle frångå detta mitt högtidliga löfte, må allmänt förakt bli min lott och må den revolutionära lagens stränga arm straffa mig." Ibid., s. 125.

[8] Ibid., s. 117.

länge revolutionen tvingades försvara sig själv, måste militär yrkesskicklighet och erfarenhet betraktas som en del av detta arv. Hans maningar i denna riktning fyller åtskilliga sidor i hans militära skrifter och hör till den sovjetiska regimens kulturella och militära historia.

Sammansättningen av de grupper, som motsatte sig Trotskijs politik, var desto märkligare, som Lenin höll inne med sitt omdöme om officersanställningarna, även om han själv med stort eftertryck talade för en hänsynsfull och nyanserad behandling av alla civila ”specialister”. Partiets militära avdelning, på vars samarbetsvillighet så mycket berodde, var definitivt emot Trotskijs politik. Konflikten bröt ut i öppen dag då Lasjevitj, ledaren för denna avdelning och dessutom medlem av centralkommittén och Zinovjevs gode vän, offentligt skröt med att partiet skulle använda de gamla generalerna enbart för att ”krama ur dem som citroner och sedan kasta bort dem”. Zinovjev sade ungefär detsamma och talade som om han ville såra officerarnas självkänsla och sätta hinder i vägen för Trotskijs försök att engagera dem.[9] En general Novitskij, som på eget initiativ hade förklarat sig villig att tjäna under bolsjevikerna, skrev i ett öppet brev till Trotskij att han vägrade samarbeta, eftersom han inte hade lust att bli ”kramad och bortkastad som en citron”. Trotskij svarade med ett kraftfullt fördömande av angreppen på officerarna: ”De före detta officerare”, skrev han ”som arbetar samvetsgrant under de förevarande svåra förhållandena, förtjänar mycket mer respekt från arbetarklassen, även om de har en konservativ åskådning, än de falska socialister som sysslar med intriger ...” [10]

Trotskij var inte endast angelägen om att lugna officerarna. Han var uppriktigt indignerad över Zinovjevs och Lasjevitjs råa och förolämpande språkbruk. Även efter inbördeskriget, då behovet av gamla officerare var mindre påträngande, krävde han att de skulle behandlas hänsynsfullt. Han framhöll, att de borde anställas även efter det att en ny officerskår vuxit fram, eftersom inget civiliserat och rationellt styrt samhälle har råd att avvara yrkesskickliga, kunniga och meriterade män. Han talade också utifrån sin egen övertygelse om revolutionens moraliska storhet, som även män med konservativ bakgrund borde kunna ta intryck av, och han förebrådde bittert de klenmodiga bolsjeviker som ansåg att om en man en gång varit tsaristisk officer så måste han för evigt vara döv för socialismens appeller.

Han försökte själv få officerarna att se den moraliska värdighet, som revolutionen hade, men som revolutionens sorger fördunklat. En del av hans andraganden för officerarna hör därför till de mest väckande försvarstalen för revolutionen. Som exempel följer här ett utdrag ur ett invigningstal som han höll på militärakademin 1918. Talet ägnades till stor del åt akademins utbildningsplan men innehöll också ord vars make knappast kunde ha hörts tidigare på en militärakademi:

> Folk som är ovana vid revolutionen och dess psykologi ... kan naturligtvis med viss rädsla betrakta ... den skräniga och självsvåldiga och våldsamma anarki som syntes på ytan av revolutionen. Men under denna våldsamma anarki, till och med i dess mest destruktiva form, då soldaten, gårdagens slav, plötsligt befann sig i en förstaklass tågkupé och slet av sammetsstoppningen för att själv ha den som benlindor, till och med i denna destruktiva handling, manifesterade sig personlighetens uppvaknande. Den uselt behandlade, nedtrampade ryske bonden, som var van att få örfilar och skymfas med svordomar och tillmälen, befann sig plötsligt, kanske för första gången i sitt liv, i en första-klass-kupé; han såg sammetsstoppningen; i sina kängor hade han stinkande trasor; han slet av sammetstyget och sade till sig själv att också han hade rätt till någonting gott. Efter två eller tre dagar, efter en månad, efter ett år – nej, efter en månad, har han insett det dumma i sitt beteende. Men hans uppväckta personlighet ... den mänskliga personligheten kommer att leva kvar i honom för evigt. Vår uppgift är att anpassa denna personlighet till samhället, att få den att känna sig, inte

[9] A. F. Ilin-Zjenevskij, *Bolsjeviki u Vlasti*, s. 87-89.
[10] Trotskij, *Kak Vooruzjalas Revolutsija*, vol. I, s. 135; A. F. Ilin-Zjenevskij, op. cit., s. 89-90. Trotskijs ord var ostentativt riktade till den ickebolsjevikiska oppositionen, men de siktade egentligen in sig på Zinovjev och Lasjevitj. Han tog uttryckligen avstånd från talet om att ”krama ur dem som en citron”.

> som ett nummer, inte som den slav den tidigare varit, heller inte som bara en Ivanov eller en Petrov, utan som Ivanov Personligheten.[11]

Trotskij hyste stort förtroende för sin intellektuella styrka och tuktade ofta de generaler, han hade värvat, för deras bundenhet till en viss rutin, deras trångsynthet och ibland deras brist på kunskaper. Även om han envist underströk, att det var nödvändigt att engagera gamla officerare, lade han ned stor energi på att utbilda f.d. underofficerare och vanliga arbetare till medlemmar av en ny officerskår. Han talade om underofficerarna som den framtida ”orubbliga kadern inom sovjetrepublikens officerskår” och sade att i den ryska revolutionen, som i den franska, var det de som hade marskalkstavarna i sina ränslar.[12] Vid slutet av inbördeskriget utgjorde de ”tsaristiska” officerarna endast en tredjedel av manskapet på befälsstaberna – två tredjedelar hade befordrats från menignivån och bland de befordrade fanns många som senare skulle bli marskalkar under andra världskriget. Men 1918 bestod mer än tre fjärdedelar av Röda Arméns strids- och administrationsstaber av officerare från den gamla regimen och på högre officersnivå var proportionen än större.[13]

Det fanns naturligtvis förrädare och potentiella förrädare bland officerarna. Några väntade på ett tillfälle att ansluta sig till de vita gardena. Andra disponerade sina trupper så att de fick vidkännas förluster och nederlag. Andra åter vidarebefordrade viktiga hemligheter till fiendens högkvarter. Strax efter sin utnämning till krigskommissarie framträdde Trotskij som huvudvittne i rättegången mot amiral Sjtjastnij som anklagats för sabotage. Amiralen dömdes till döden på Trotskijs vittnesmål. Rättegången var avsedd att i den nyblivna armén ingjuta tanken, självklar i varje annan etablerad armé, att vissa handlingar måste betraktas som förräderi och bestraffas därefter. Detta som en varning åt de officerare som hyste sympatier för de vita gardena. Ett straff mildare än dödsstraffet har sällan någon avskräckande effekt under ett inbördeskrig. Rädslan för fängelse avskräcker inte den potentielle förrädaren, eftersom han i alla händelser hoppas på seger för den andra sidan, som då kommer att befria honom, ära honom och belöna honom, eller också kan han hoppas på amnesti efter inbördeskrigets slut. Trotskijs dagorder var fulla av skräckinjagande hotelser mot vitgardisternas agenter. Men inte ens hotet om dödsstraff var tillräckligt avskräckande för officerare i stridslinjen. Trotskij gav då order om att en förteckning på deras familjemedlemmar skulle göras upp, så att den potentielle förrädaren skulle veta att hans fru och barn kunde hållas som gisslan, om han gick över till fienden. Detta var en grym åtgärd och Trotskij använde all sin dramatiska vältalighet för att göra hotet så respektingivande som möjligt. Han motiverade det med att revolutionen, utan dessa åtgärder, skulle besegras och de revolutionsbärande klasserna utsättas för vitgardisternas hämnd. Under paniken, och till följd av den starka misstänksamhet och de våldsamma lidelser som frammanades av inbördeskriget, var det många oskyldiga som drabbades, och alltför ofta fick Trotskij påminna sina övernitiska underordnade om, att syftet med terrorn inte var att tillintetgöra potentiella fiender, utan att tvinga dem att tjäna den revolutionära staten.

Han satte kommissarien vid officerens sida. Förebilden för denna politik liksom för många andra institutioner, kunde spåras till den franska revolutionen och redan Kerenskij hade utnämnt kommissarier till armén. Men hittills hade kommissarierna endast varit knutna till de högsta befälsposterna och haft en något oklar roll. Trotskij placerade dem vid varje avsats på den militära stegen från kompanichef till överbefälhavare. Han försökte också klart definiera befälets och kommissariens plikter och ansvar. Den förre var ansvarig för den militära utbildningen och ledningen av alla krigsoperationer, medan den senare ansvarade för befälhavarens

---

[11] Trotskij, op.cit., s. 165.
[12] Trotskij, *Kak Vooruzjalas Revolutsija*, vol. I, 174-85.
[13] Trotskij, *Stalin*, s. 279. Se också *Voprosij Istorii*, nr 2, 1952; lu. P. Petrov, ”Voennje Kommissarij”.

lojala beteende och truppernas moral.[14] Ingen militär order var giltig om den inte var undertecknad av båda. Men hur realistiskt plikterna än fördelades i teorin, rämnade den militära auktoriteten. Rivalitet och avundsjuka var oundvikliga. Officeren motsatte sig kommissariens kontroll och kommissarien vägrade acceptera ett arrangemang som placerade en överste eller en general under honom politiskt men över honom militärt. Trotskij försökte upprätta en balans mellan de två hierarkierna. För kommissarierna framstod han ibland som officerarnas beskyddare och för officerarna som kommissariernas främsta pådrivare, och eftersom han handlade utan att ta hänsyn till person, fick han många fiender. Men han vann också många hängivna anhängare bland officerarna, som var tacksamma mot honom för att han rehabiliterat dem, och bland kommissarierna, som ansåg att Röda Armén hade hans plan att tacka för sin politiskt fasta byggnad och makt. På det hela taget fungerade systemet, om än inte utan gnissel och svårigheter, och något alternativ fanns inte. Hade de forna officerarna okontrollerat fått leda Röda Armén, skulle den ha brutit samman politiskt. Hade bolsjevikiska dilettanter fört befälet, skulle den ha gått under på slagfältet. Och ingen berömde effektiviteten i detta system mer fullständigt, om än motvilligt än dess offer Denikin: ”Den sovjetiska regeringen kan vara stolt över det talangfulla sätt på vilket den förslavat de ryska generalernas och officerarnas vilja och hjärnor och gjort dem till lydiga redskap ...”[15]

Den uppgift, som fortfarande återstod att genomföra, gällde centraliseringen av Röda Armén och etablerandet av en enda krigsledning. Trotskij fortsatte att upplösa rödgardistkårerna och partisanförbanden. Införlivandet i armén av vissa partisanenheter visade sig vara misslyckat, eftersom följden blev, att de reguljära trupperna infekterades av ”gerillaandan”. Till slut krävde Trotskij att partisanförbanden helt skulle upplösas och hotade de befäl och kommissarier som ville införliva dem med sina styrkor. Envist framhöll man fördelen med att organisera hela armén i enhetligt utformande divisioner och regementen. Detta ledde till oräkneliga konflikter med gerillan och i synnerhet den anarkistiska partisanarmén anförd av Machno.[16]

Men även bland de divisioner, som leddes av bolsjeviker, avgav man ofta enbart en läpparnas bekännelse till centraliseringen och den enhetliga organisationen. För åtskilliga bolsjeviker blev genomförandet av en centralisering så mycket mer förhatligt, som det medförde, att de fick underordna sig en ”tsaristisk” general. Vänsterkommunisterna fortsatte att uppriktigt uttrycka sitt missnöje. En mindre öppen men desto mer effektiv opposition gjorde sig gällande inom den tionde armén, som under Vorosjilovs befäl stod vid Tsaritsyn, sedermera Stalingrad.

*

Sommaren 1918 hade sovjetrepubliken fortfarande nästan ingen armé. Hade utländska interventioner då ägt rum i samma omfattning som senare, hade de vita gardena stått redo, skulle sovjeternas ställning ha varit ytterst svag. Men händelseutvecklingen gynnade på sätt och vis bolsjevikerna: båda lägren hade ungefär samma rytm och tempo i sitt arbete på att samla och beväpna sina styrkor. De vita gardena befann sig liksom Röda Armén, i början av sin formeringsprocess. Den tyska framryckningen begränsades till den södra delen av landet och ententens trupper landsteg endast vid de avlägsna utposterna Murmansk, Archangelsk och Vladivostok. I centrala Ryssland konsoliderade bolsjevikerna sin makt under relativt säkra

[14] Se Trotskijs tal vid den första kommissariekongressen i Moskva, juni 1918. *Kak Vooruzjalas Revolutsija*, vol. I, s. 130 ff.
[15] Denikin, *Otjerki Russkoi Smutij*, vol. III, s. 146.
[16] Åtskilliga fåfänga försök gjordes att få en överenskommelse till stånd med Machnos partisaner. Under ett sådant försök sade Trotskij offentligt, att anklagelsen mot Machno, om att denne skulle ha samarbetat med vitgardisterna, var falsk, men på militära och politiska grunder fördömde han samtidigt eftertryckligt Machnos partisaner och deras beteende. Se *Kak Vooruzjalas Revolutsija*, vol. Il, bok 2, s. 210-12, 216-17; och P. Arschinoff, *Geschichte der Machno-Bewegung*.

omständigheter. Detta var till en del orsaken till den jämförelsevis långsamma uppbyggnadstakten på det militära området. Det krävdes ett överhängande och dödligt hot för att påskynda processen. Hotet kom plötsligt, från den tjeckoslovakiska legionen, som tidigare under kriget bildats av krigsfångar som var angelägna om att slåss mot Österrike-Ungern.

Den sovjetiska regeringen var enligt Brestfördraget förpliktigad att avväpna legionen. Avrustningen skedde så motvilligt och oprecist att legionen kom att behålla de flesta av sina vapen. Britterna och fransmännen föreslog till en början att legionen skulle evakueras från en rysk hamn och detta gick sovjetregeringen med på. Sedan kunde emellertid ententen inte få fram fartyg för ändamålet och beslöt sig för att lämna legionen i Ryssland, där den kunde användas mot antingen bolsjevikerna eller tyskarna, eller mot båda. Trotskij garanterade legionen full säkerhet och erbjöd dess medlemmar rätten att slå sig ned i Ryssland och arbeta där, om de så önskade. Medan legionen planlöst förflyttades över Uralbergen och runt i Sibirien, upprördes den av ett rykte, om att bolsjevikerna tänkte utlämna den till tyskarna. Legionen tog till vapen. I det militära vakuumet i asiatiska Ryssland lyckades den snabbt ockupera ett vidsträckt område, störta sovjeterna och därefter sluta sig till Koltjaks vita garden.[17]

När tjeckerna intog Samara vid Volga, beslöt Trotskij om den första tvångsinkallelsen av arbetare. I all hast skickade han dessa rekryter från Moskva mot tjeckerna. Flertalet av dem hade inte fått någon nämnvärd grundutbildning och beväpnades först *en route*. Under den tjeckiska framryckningen reste sig den socialrevolutionära vänstern mot bolsjevikerna. Vi vet att de senare i Moskva förfogade över endast de lettiska trupperna under Vatzetis befäl samt en avdelning revolutionstrogna krigsfångar under Bela Kun. Efter kuvandet av Moskvaresningen sändes även de lettiska trupperna att bekämpa tjeckerna. Situationen vid Volga förvärrades genom Muravjevs påstådda förräderi. Muravjev var den överste som hade besegrat Kerenskij under dennes försök att återta Petrograd. Han hade därefter utmärkt sig i striderna i söder och hade utnämnts till befälhavare vid östfronten. Muravjev var, eller påstod sig vara, lierad med den socialrevolutionära vänstern, och bolsjevikerna anklagade honom för att stå i maskopi med tjeckerna och Koltjak. Enligt en version begick han självmord, efter det att han avslöjats, enligt en annan blev han avrättad. Under tiden intog tjeckerna Ufa, Simbirsk och Jekaterinburg.

I Jekaterinburg hade bolsjevikerna internerat tsaren och hans familj: de hade tänkt låta en revolutionär domstol rannsaka tsaren, på samma sätt som Karl I och Ludvig XIV hade ställts inför rätta, och rollen som huvudåklagare mot tsaren hade Trotskij vikt för sig själv. Men tjeckernas och Koltjaks framryckning hade överraskat de lokala bolsjevikerna i så hög grad att de enligt egen utsago inte fick tid att evakuera tsaren och hans familj. De fruktade att tsaren skulle kunna befrias av de vita och samla under sig alla de kontrarevolutionära krafter som dittills varit splittrade i avsaknad av en enande auktoritet. Bolsjevikerna påminde sig kanske Marats ord, ”Ve den revolution som inte har tillräckligt mod att hugga huvudet av symbolen för *l’ancien regime*”, och avrättade därför tsaren och hela hans familj innan de skyndsamt retirerade. Den officiella bolsjevikiska versionen gör gällande, att avrättningen beslutades av de lokala bolsjevikerna men blev godkänd av Moskva efter verkställandet. Det finns skäl att betvivla sanningshalten i denna version. Det förefaller som om de lokala bolsjevikerna först sökt få ett beslut från politbyrån och att Trotskij fortfarande rådde till evakuering, så tsaren skulle kunna sättas på den anklagades bänk, men politbyrån vägrade ta en sådan risk och gav order om avrättning. På så vis berövades världen uppförandet av en dramatisk rättegång med Trotskij och tsaren i de antagonistiska huvudrollerna.

[17] ”... Jag lyckades få Trotskijs löfte och om inte fransmännens dårskaper kommit emellan, är jag övertygad om, att tjeckerna skulle ha evakuerats på ett betryggande sätt utan missöden”, skriver R. H. Bruce Lockhart, op.cit., s. 272, 285.

Tjeckernas och vitgardisternas framryckning fortsatte. Den 6 augusti retirerade Röda Armén i panik från Kazan, den sista viktiga staden på övre Volgas östra strand. Hade tjeckerna lyckats ta sig över floden här, hade de sedan kunnat välla fram över den öppna slätten mot Moskva, och de skulle inte ha stött på något motstånd på vägen.

Sovjeternas centralexekutiv deklarerade att republiken var i fara. Trotskij gav order om den första tvångsinkallelsen av officerare och underofficerare samt om kraftåtgärder mot lättsinniga eller privilegiehungriga kommunister inom armén.[18] Två dagar efter Kazans fall for han själv till fronten i det tåg som senare skulle tjäna som hans bostad och rörliga högkvarter under två och ett halvt år. I en dagorder, utfärdad före avresan, skrev han:

> På väg mot den tjeckoslovakiska fronten sänder jag mina hälsningar till alla dem ... som uppriktigt och modigt försvarar arbetarklassens frihet och självständighet ...
>
> Heder och ära åt de tappra kämparna!
>
> Samtidigt utfärdar jag denna varning: ingen nåd kommer att visas folkets fiender, den utländska imperialismens agenter, borgerlighetens legoknektar. I krigskommissariens tåg, där denna order skrivs, sammanträder en militär revolutionsdomstol ... (som) har obegränsad makt inom området för denna järnvägslinje. Belägringstillstånd har proklamerats i området. Kamrat Kamensjtjikov, som jag anförtrott försvaret av Moskva-Kazanlinjen, har givit order om att koncentrationsläger skall upprättas i Murom, Arzamas och Svjazjsk ... Jag meddelar härmed ansvariga sovjetiska tjänstemän i alla militära operationsområden att vi kommer att vara dubbelt fordrande mot dem. Den sovjetiska republiken kommer att straffa sina ohörsamma och brottsliga tjänare lika hårt som sina fiender ... Republiken är i fara! Ve dem som direkt eller indirekt ökar denna fara.[19]

Trotskij anlände till Svjazjsk, en liten stad på Volgas västra strand, mittemot Kazan. Staden var de rödas mest framskjutna position efter reträtten från andra sidan floden. Han upptäckte att fronten var på väg att bryta samman: massdeserteringar ägde rum och befäl och kommissarier var modfällda. Från sitt tåg, som stod inom räckhåll för fiendeelden, steg han ned bland de panikslagna soldathoparna, överöste dem med passionerad vältalighet, samlade dem och ledde ibland själv tillbaka dem till stridslinjen. Vid ett kritiskt tillfälle anslöt sig hans egen skyddsvakt till de stridande förbanden och lämnade honom nästan ensam kvar på tåget. De lokala kommissarierna föreslog att han med ångbåt på Volga skulle förflytta sig till en säkrare plats, men han var orolig för att detta skulle ha en dålig inverkan på hans trupper och avböjde förslaget. På en gisten torpedbåt gjorde han med matroser från Kronstad, som fört ned en mindre flottilj till Volga, en nattraid över floden mot Kazan. Större delen av flottiljen förstördes, men den lyckades tysta fiendens strandbatterier, och Trotskij återvände oskadd till sin bas.

De styrkor som deltog i denna strid var numerärt små.[20] Den stora revolutionens krigslycka växlade, som alltid i början av inbördeskrig, genom minimala skiftningar. I en strid av detta slag står ledaren ständigt inför manskapet: hans segervisshet, hans sinnesnärvaro och hans mod kan göra underverk. Han måste även etablera sin militära auktoritet genom att föregå med gott exempel, vilket sällan förväntas av ledaren för en vanlig arm. I en sådan strid har han ständigt också de lokala truppbefälen framför sig, och det rykte som de kan vinna på slagfältet hjälper dem till en befordran och ryktbarhet, som de aldrig kunnat drömma om. Det var i Svjazjsk som Trotskij grundade sin vänskap med Vatzetis, som senare utsågs till överbefälhavare för Röda Armén. Där fick han också upp ögonen för den unge Tuchatjevskij. Där knöts också kamratbanden med Raskolnikov, Kronstadtmatrosernas befälhavare, och med kommissarierna I. N. Smirnov och Arkadi Rosengoltz. I Svjazjsk fick han också en positiv

---

[18] Trotskij, *Kak Vooruzjalas Revolutsija*, vol I, s. 174-85.
[19] Ibid., s. 233.
[20] Även efter de rödas seger, då deras led utökades avsevärt, var de till antalet endast 25 000 man. När Trotskij kom, måste deras styrka ha varit betydligt mindre.

uppfattning om V. Mezhlauks organisationsförmåga och under inbördeskrigets gång befordrade han Mezhlauk flera gånger. Denne blev senare hans fiende och vice premiärminister under Stalin. Dessa män – den femte arméns veteraner – stod Trotskij nära under hela inbördeskriget och utgjorde något liknande en motsvarighet till Tsaritsyngruppen, som Stalin gynnade.

Trotskij slösade gärna beröm på dem, som utmärkte sig genom mod och begåvning, men han var lika obevekligt hård mot dem som misslyckades med sina uppgifter. Inför krigsrätt anklagade han befälhavaren och kommissarien för ett regemente – kommissariens namn var Pantelejev – för att de vid stridens höjdpunkt dragit sig och sina män tillbaka från stridslinjen. Både befälhavaren och kommissarien arkebuserades. ”Röda Arméns soldater ...”, kommenterade Trotskij händelsen, ”är varken pultroner eller skurkar. De vill kämpa för arbetarklassens frihet. Om de retirerar eller slåss dåligt, är befälhavarna och kommissarierna skyldiga. Jag utfärdar denna varning: om någon trupp retirerar utan order, är kommissarien den förste som skall arkebuseras, befälhavaren den andre ... Pultroner, skurkar och förrädare kommer inte att kunna undfly kulorna – detta lovar och svär jag inför hela Röda Armén.[21]

Trotskijs opublicerade korrespondens med Lenin visar vilken ingående uppmärksamhet han ägnade åt stridsdetaljerna. I ett meddelande begär han med eftertryck förstärkningar. I ett annat ber han att disciplinerade kommunister skall sändas till Volga och de skall vara ”beredda att dö”, – ”lättviktiga agitatorer behövs inte här”. I ytterligare ett meddelande vill han ha en sändning pistoler och en bra militärorkester. Han var angelägen om att tala till soldaternas fantasi och stolthet och bad därför om att den populäre satiriske poeten Demjan Bednyj måtte sändas till fronten och regeringen börja utdela tapperhetsmedaljer. Obehaget som bolsjevikerna kände inför detta sista förslag, ställt nu när alla medaljer avskaffats, kan man gissa sig till av det faktum att Trotskij upprepade det tre gånger med ständigt stigande otålighet. Korrespondensen ger också en märklig inblick i Trotskijs skoningslöshet. Den 17 augusti meddelade Lenin att Röda Korset, stött av den franske och den amerikanske konsuln, begärde tillstånd att få transportera livsmedel från Nizjnij Novgorod, som hölls av bolsjevikerna, till Samara, som var ockuperat av de vita. Lenin hade inget att invända mot expeditionen. Men Trotskij vägrade tillåta Röda Korset att förflytta sig tvärsöver stridslinjerna. ”Galningar och charlatanер”, svarade han Lenin, skulle börja tala om möjligheten till en förlikning med de vita. Han ville heller inte, tillade han, att Röda Korset bevittnade bombardemanget (”nedbränningen och förstörelsen”) av Kazans ”borgerliga kvarter”. Före bombardemanget utfärdade han emellertid en allmän varning till Kazans arbetarbefolkning: ”Våra artillerister ... kommer att göra sitt yttersta för att undvika skadegörelse på bostadshus och boningar i de fattigas kvarter. Men i ett brutalt krig kan olyckor inträffa. Vi varnar er därför för den överhängande faran ... Avlägsna era barn från staden ... sök skydd på sovjetiskt territorium – vi erbjuder broderlig gästfrihet åt alla arbetande och nödställda människor.”[22]

Den 10 september stormade och intog de röda Kazan. Två dagar senare tog Tuchatjevskij Simbirsk och gjorde detta veterligt i ett lakoniskt meddelande till Trotskij: ”Ordern utförd. Simbirsk intaget.” I början av oktober låg åter hela Volga-regionen under sovjetiskt styre.

Denna seger fick en entusiasmerande effekt, i synnerhet som den kom samtidigt med en svår politisk kris. I Moskva hade en socialrevolutionär, F. Kaplan, just försökt mörda Lenin. En annan socialrevolutionär mördade Uritskij i Petrograd. Som vedergällning proklamerade bolsjevikerna den Röda Terrorn och beordrade arkebusering av gisslan. Samtidigt som dessa händelser utspelades, återkallades Trotskij till Moskva. Lenin var på bättringsvägen efter

[21] Trotskij, *Kak Vooruzjalas Revolutsija*, vol. I, s. 235.
[22] Ibid., s. 244; Lenins meddelande om Röda Korset publicerades i *Leninskij Sbornik*, vol. XVIII, s. 186; Trotskijs svar finns i Harvard-arkivet.

skottskadan och Trotskij talade lugnande till honom och sovjetexekutiven om utsikterna för fälttåget, varpå han återvände till fronten. Ungefär samtidigt försökte socialrevolutionärernas högerflygel åter samla den upplösta konstituerande församlingen och i Samara bilda en rivaliserande regering under tjeckernas och Koltjaks beskydd. Socialrevolutionärerna hade ett betydande inflytande bland Volgabönderna och redan ett symboliskt förnyande av den konstituerande församlingen räckte för att besvära bolsjevikerna. Röda Armén eliminerade detta hot genom att återerövra Volgaregionen. Rörelsen för den konstituerande församlingen avstannade i och med att den avskildes från sina bondeanhängare. Socialrevolutionärerna fann att de var i Koltjaks våld. Denne utnämnde själv till diktator (”Högste Härskare”), upplöste resterna av församlingen, avrättade några av dess ledare och tvingade andra att ta sin tillflykt till sovjetiskt territorium. Så krossades församlingens anhängare mellan sovjeternas och vitgardisternas sköldar.[23]

Slutligen stimulerade Volga-segern kraftigt till förstärkandet av Röda Armén. Faran hade väckt sovjeterna ur deras förnöjda passivitet. Segern gav dem förtroende för den egna styrkan. Det preliminära organisationsarbete, som utförts på krigskommissariatet, började ge resultat: befälsstaber hade upprättats; rekryteringscentra fungerade; en viss stomme till en armé fanns färdig.

I slutet av september återvände Trotskij till Moskva och omorganiserade Högsta Krigsrådet till Republikens Revolutionära Krigsråd. Detta organ skulle fatta beslut i militärpolitiska frågor.[24] Under rådet sorterade fjorton arméers revolutionära krigsråd, vart och ett bestående av en arméchef samt två eller tre kommissarier. Trotskij presiderade själv över Republikens Krigsråd. Hans ställföreträdare, som skötte rådets löpande ärenden medan Trotskij inspekterade fronterna, var E. M. Sklijanskij. Trotskij berömde generöst sin ställföreträdares talang, energi och idoghet och beskrev honom som den ryska revolutionens Carnot, men de historiearbeten om inbördeskriget, som skrevs under Stalins tid, nämner honom knappt, trots att han inte var inblandad i kampen mellan Trotskij och Stalin. Han dog 1925. Lenins publicerade korrespondens, och än mer de opublicerade protokollen, understryker emellertid Sklijanskijs väsentliga roll vid skötseln av de militära ärendena. Hans karriär var en av den tidens mer märkliga. Som ung utexaminerad läkare från medicinska fakulteten i Kiev blev han före revolutionen inkallad som läkare i armén och fick snart en framskjutande post i bolsjevikernas hemliga militärorganisation. Trotskij träffade honom inte förrän hösten 1917, men blev då så imponerad av Sklijanskijs ”stora skapande *élan* i förbindelse med en koncentrerad noggrannhet i detaljarbetet”, att han utnämnde honom till sin ställföreträdare.[25]

De andra rådsmedlemmarna var Vatzetis, nyligen utnämnd till överbefälhavare, I. N. Smirnov och A. Rosengoltz, kommissarier som tjänstgjort med Vatzetis vid Volga, Raskolnikov, befälhavare över den röda flottilj som angrep Kazan, samt Muralov och Jurenjev. Så ställdes segrarna från Kazan i ledningen för krigsoperationerna.

Med deras hjälp började Trotskij omorganisera och centralisera sydfronten. Det var i söder som vitgardisterna nu hade sina starkaste fästen. Den starkaste bolsjevikstyrkan i söder var Vorosjilovs tionde armé. Men Vorosjilov vägrade låta sina trupper omdisponeras enligt Trotskijs enhetsmönster. Konflikten hade någon tid väntat på sin utlösning. Stalin hade tillbringat större delen av sommaren i Vorosjilovs högkvarter i Tsaritsyn och hade givit Vorosjilov sitt stöd. Något senare, i september, fungerade Stalin som politisk förstekommissarie för hela sydfronten och det rådde ständig missämja mellan fronten och högkvarteret i Moskva. Trotskij hade bestämt sig för att ändra på detta förhållande. I början av

[23] V. Tjernov, *Mes Tribulations en Russie*.
[24] Revolutionära Krigsrådet bör inte förväxlas med Rådet för Arbetarnas och Böndernas Försvar (där Lenin presiderade med Trotskij som ställföreträdare) som samordnade den militära och civila politiken.
[25] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. VIII, s. 272-81.

oktober utnämnde han Sijtin, en f.d. tsaristisk general till befälhavare för sydfronten och krävde samtidigt att Vorosjilov skulle underställa sig dennes befäl. Han utnämnde också ett nytt Revolutionärt Krigsråd för sydfronten, i vilket Sljapnikov, en framstående bolsjevik, ersatte Stalin som förstekommissarie. Trotskij lät utnämningarna åtföljas av ett hot: ”Befälhavare och kommissarier som vågar inkräkta på de disciplinära reglerna kommer, utan hänsyn till tidigare meriter, att omedelbart ställas inför södra frontens Revolutionära Militärdomstol.”[26] Samtidigt föreslog Trotskij att Stalin skulle inväljas i Republikens Krigsråd i hopp om att han därmed skulle neutraliseras eller göras oförmögen att direkt ingripa i skeendet – Stalin hade upprepade gånger protesterat hos Lenin mot Trotskijs skötsel av sydfronten.

Stalin återvände till Moskva och en skenbar förlikning kom till stånd mellan de två motståndarna. Men Vorosjilov, som förlitade sig på Stalins beskydd, fortsatte att trotsa de högre myndigheterna och ignorerade den nye befälhavarens order. Litet senare återvände Stalin till Tsaritsyn. Men när konflikten förvärrades, återkallade Lenin honom diplomatiskt nog till Moskva och Trotskij for för att inspektera fronten. Trotskijs besök i Tsaritsyn har skildrats många gånger av honom själv och andra. Han hotade att ställa Vorosjilov inför krigsrätt. I en offentlig dagorder anklagade han honom för att sätta sina egna ambitioner före hela frontens intressen.[27] Inför detta hot lovade Vorosjilov att lyda order och Trotskij vidtog inga fler åtgärder, bortsett från att han placerade en man som han litade på, Okulov, i ledningen för tionde armén för att kontrollera Vorosjilov.[28] Han gav ytterligare publicitet åt konflikten, när han på revolutionens ettårsdag rapporterade om den militära situationen inför sovjeternas kongress och inte höll inne med sin pessimism i beskrivningarna av förhållandena inom tionde armén. Tsaritsyngruppen förlät honom aldrig efter denna förödmjukelse.[29]

Trotskij tillbringade resten av hösten och början av vintern vid södra fronten. Under tiden motarbetades han av sina fiender i Moskva, särskilt Stalin och Zinovjev, som med viss framgång försökte påverka Lenin. Trotskij berättade senare att han, medan han fortfarande var vid fronten, varnades för ”intriger” av Menzjinskij, G.P.U:s blivande chef. Menzjinskij sade, att Stalin försökte övertyga Lenin om att Trotskij höll på att samla personer kring sig, som var fientliga mot Lenin. Trotskij frågade Lenin rätt ut om detta var sant och berättar, att Lenin blev besvärad och inte förnekade att intrigen fanns, men han försäkrade samtidigt Trotskij att han hyste fullt förtroende för hans lojalitet. Hur som helst vägrade Lenin att låta sig indras i grälet och bemödade sig om att få det ur världen. Litet senare föreslog han att Okulov, kontrollanten som Trotskij lämnat i Tsaritsyn för att bevaka Vorosjilov, skulle återkallas. Trotskij vägrade och drev denna gång saken till sin spets: han begärde att Vorosjilov skulle avsättas från sin post och förflyttas till Ukraina och att nya kommissarier skulle utses till tionde armén. Lenin gav med sig och Vorosjilov tvingades avgå.

Tsaritsyngruppen sökte revanschera sig. Den spred rykten om att Trotskij var vän med tsaristiska generaler och förföljde alla bolsjeviker inom armén. Anklagelserna offentliggjordes i *Pravda*, som Bucharin var redaktör för. Den 25 december 1918 publicerade *Pravda* ett svidande angrepp på Trotskij från en medlem av Vorosjilovs stab.[30] Angreppet sammanföll med ett nytt försök från vänsterkommunisterna att åstadkomma en förändring av krigspolitiken. När deras motstånd mot officersanställningarna misslyckats, hade vänster-

[26] Trotskij, *Kak Vooruzjalas Revoljutsija*, vol. I, s. 347-8.
[27] Se Trotskijs dagorder daterad Tsaritsyn, 5 november 1918, *Kak Vooruzjalas Revoljutsija*, vol. I, s. 250-1.
[28] Trotskijs meddelande till Lenin den 14 december 1918 i Trotskij-arkivet i Harvard.
[29] I årsrapporten, som huvudsakligen upptogs av argument mot centraliseringskritikerna, gav Trotskij en medvetet överdriven bild av Röda Arméns styrka och påstod att *The Times* i London, som beräknade arméns storlek till en halv miljon man, starkt underskattade den. I själva verket var den totala styrkan fortfarande endast 350 000. *Kak Vooruzjalas Revoljutsija*, vol. I, s. 332-41; *Pjat Let Vlasti Sovjetov*, s. 156.
[30] Artikeln bar titeln ”Det är hög tid!” och var signerad av Kamenskij.

kommunisterna bytt taktik och krävde nu, att kommissarierna skulle inneha alla ledande poster och att officerarna endast skulle tjäna dem som rådgivare. Förtalskampanjen mot Trotskij blev än allvarligare: det påstods att han ställde kommunister och kommissarier inför arkebuseringsplutonen. Anklagelsen delgavs politbyrån och centralkommittén av Smilga och Lasjevitj, två medlemmar av kommittén, som hade viktiga politiska poster inom armén. (Vi minns att Lasjevitj kommit i delo med Trotskij på grund av uttalandet att bolsjevikerna skulle ”krama officerarna som citroner”.) Fallen Pantelejev, kommissarien som ställts inför krigsrätt och arkebuserats i Svjazjsk, och Zalutskij och Bakajev, två andra kommissarier som påstods knappt ha undgått avrättning, kom till centralkommitténs kännedom.

Trotskij besvarade anklagelserna i ett konfidentiellt brev till kommittén.[31] Han ursäktade sig inte för arkebuseringen av Pantelejev, som ställts inför krigsrätt för en desertering, men tillade att detta, så vitt han visste, var den enda avrättningen av detta slag som ägt rum. Strax dessförinnan hade ett missförstånd uppstått kring hans order, om att kommissarierna skulle hålla ett register över officerarnas familjer, så officerarna skulle veta att deras släktingar skulle få betala för deras eventuella förräderi. Vid ett tillfälle gick åtskilliga officerare över till vitgardisterna och det visade sig då att kommissarierna inte brytt sig om att registrera deras familjer. Trotskij skrev att kommunister, som gjorde sig skyldiga till sådana försummelser, förtjänade att arkebuseras. Smilga och Lasjevitj trodde uppenbarligen att Trotskij riktat sitt hot mot dem. Trotskij sade att detta var helt absurt. Smilga och Lasjevitj visste mycket väl att han ansåg dem vara arméns bästa kommissarier. Han hade framfört hotelsen ”som en allmän anmärkning” utan hänsyftning på någon speciell person.

Av psykologiska bevis att döma förefaller Trotskijs förklaring vara riktig. Hans motståndare stödde inte sina anklagelser med några speciella exempel, med undantag för fallet Pantelejev. Hur som helst var Trotskijs order fulla av sådan isande hotelser och även om han kanske formulerade dem endast för att disciplinera sina underordnade, befläckade de hans rykte, och anklagelserna i samband med dem framfördes av Stalins anhängare även långt efter inbördeskriget.

Trotskij bad centralkommittén ta ställning till hans krigspolitik och protestera mot att *Pravda* publicerat anklagelsen mot honom utan att ha gjort en föregående undersökning. Han svarade själv i *Pravda* med ett angrepp på de ”inbilska, halvbildade partikvackare” som spred misstro och fientlighet mot officerarna. ”Allmänheten har reda på nästan varje enskilt fall av förräderi ... men inte ens i de inre particirklarna vet man annat än mycket litet om de yrkesofficerare som hederligt och villigt givit sina liv för arbetarnas och böndernas Ryssland.”[32] Allmänheten skulle naturligtvis informeras om förräderifallen, men den borde också få reda på hur ofta hela regementen gick under, för att de leddes av amatörer som var oförmögna att förstå en order eller läsa en karta. Han förkastade bestämt de nya förslagen om att officerarna enbart skulle fungera som rådgivare åt kommissarierna. Idén var militärt värdelös och endast ”avsedd att tillfredsställa hämndbegär”. Syftet med den Röda Terrorn var inte att utrota eller nedvärdera intelligentian utan att på sin höjd skrämma den och få den att tjäna arbetarnas samhälle.

Han återkom till ämnet i det ”Brev till en vän” som stod att läsa i *Vojennoje Delo* (Militär politik) i februari 1919.[33] Brevet avslöjar bitterheten i kontroversen. Han skrev med förakt om den ”nya sovjetbyråkraten”, ”darrande i sitt arbete”, som såg med avund och hat på dem som var honom överlägsna i fråga om utbildning eller kunnighet. Eftersom han var ovillig att lära, skulle han aldrig hos sig själv finna orsaken till sina misslyckanden, utan ständigt vara på jakt efter en syndabock och alltid stå redo att ropa om förräderi. Denne byråkrat var dessutom

[31] Brevet är inte daterat men av innehållet att döma skrevs det mot slutet av december 1918. Det har inte publicerats. Trotskij-arkivet.
[32] *Pravda*, 31 december 1918; *Kak Vooruzjalas Revolutsija*, vol. I, s. 154-61.
[33] Trotskij, op.cit., vol. I, s. 170-2.

konservativ, trög och tålde inte att man påminde honom om att han borde studera. Han hade därför redan blivit en farlig ”barlast” i den nya staten. ”Detta är det verkliga hotet mot den kommunistiska revolutionen. Dessa är kontrarevolutionens verkliga medbrottslingar, även om de inte gjort sig skyldiga till någon konspiration.” Revolutionen skulle bli en absurditet om dess enda resultat var att ett par tusen arbetare fick regeringsarbeten och härskarvärdighet. ”*Vår Revolution* kommer att helt ha rättfärdigats, först när varje arbetande man och kvinna känner att hans eller hennes liv har blivit lättare, friare, renare och mer värdigt. Detta har ännu inte skett. En besvärlig väg ligger mellan oss och detta vårt egentliga och enda mål.”

Detta är i korthet ledmotivet även i Trotskijs senare kamp mot Stalin och det formulerades så tidigt som ett år efter oktoberrevolutionen.

*

I november 1918 krossades de österrikisk-ungerska och tyska kejsardömena under trycket av nederlag och revolutioner. Brestfördraget annullerades. Centralmakternas arméer drogs tillbaka från Ryssland och Ukraina och lämnade ett militärt tomrum efter sig. Trotskij var angelägen om att låta Röda Armén fylla detta tomrum. Men större delen av armén var upptagen av striderna mot Koltjak i Ural och mot Denikin och Krasnov i södra Ryssland och vid Don. På väst- och sydvästfronterna var situationen ungefär som den var vid de andra fronterna strax efter revolutionen: bolsjevikerna där hade endast rödgardister och partisanförband att förlita sig på. Även dessa led desperat brist på ammunition och deras hästar dog i avsaknad av foder. Järnvägarna transporterade krigsmaterial med en hastighet av endast en eller två kilometer i timmen. Hårdheten i den bolsjevikiska lantbrukspolitiken – rekvisitionen av livsmedel – hade en negativ inverkan på truppernas humör.[34]

I denna situation var Lenin inte särskilt angelägen om att påskynda ockupationen av Ukraina. Han ansåg det viktigare att Donområdet och norra Kaukasus rensades från antibolsjevikiska styrkor. Trotskij såg hellre att ockupationen av Ukraina prioriterades. Han väntade sig att allierade expeditionsstyrkor skulle landstiga på Svarta Havskusten och genom att lägga Ukraina under sovjetiskt styre ville han hålla fiendestyrkorna på så långt avstånd från Moskva som möjligt. Under tiden hade Koltjaks garden åter slagit till och intagit Ufa och Perm. Lenin, som fruktade att Koltjak, Denikin och Krasnov skulle kunna bli farliga vid Volga, varnade Trotskij för att låta sig ”ryckas med” av sina ukrainska planer och glömma de andra fronterna. Strax därpå hejdades emellertid Koltjaks framryckning och därmed eliminerades den fara som främst föresvävat Lenin. Däremot landsteg, som Trotskij fruktat, fransmännen i Odessa och Nikolajev. Men bolsjevikgerillan i Ukraina visade sig trots allt stark nog att besegra Petlura, inta Charkov och att sprida revolutionen över större delen av landet. Samtidigt samlade emellertid Denikin sina styrkor på stäppen norr om Kaukasus.

Med vintern inträdde en avmattning i striderna och för ett ögonblick verkade den kunna leda till en formell vapenvila. Den franska interventionen höll på att bryta samman. Uppeggad av den bolsjevikiska agitationen gjorde den franska garnisonen i Odessa uppror och kort därefter drogs, till vitgardisternas besvikelse, den franska expeditionsstyrkan tillbaka från Ryssland. Men Clemenceau och Foch övergav inte interventionspolitiken. I opposition mot dem föreslog president Wilson vapenvila mellan de stridande parterna och regeringarna i Ryssland samt en konferens på ön Prinkipo. Sovjetregeringen accepterade förslaget. Den 24 januari 1919 telegraferade Lenin till Trotskij: ”Jag är ledsen, men du måste bege dig till Wilson.”[35] Han uppmanade Trotskij att inta ytterligare ett par städer, för att stärka sin förhandlings-

[34] Beskrivningen är baserad på de meddelanden som utväxlades mellan Lenin och Trotskij i november, december och januari. Under hela denna tid varnade Trotskij Moskva angående förhållandena i Ukraina och yrkade på en mildare partipolitik mot bönderna. Trotskij-arkivet.
[35] Trotskij-arkivet.

position vid Prinkipokonferensen, vilket antyder att han allvarligt funderade på en vapenvila. Trotskij gick med på att påskynda de militära operationerna men vägrade att utföra det diplomatiska uppdraget, kanske på grund av den ännu tydliga och bittra eftersmaken från Brest, och föreslog i stället att Tjitjerin och Rakovskij skulle sändas. Men ingenting vidare hände. Vitgardisternas ledare, som stöddes av fransmännen, vägrade att träffa bolsjevikerna och så gick Wilsons medlingsförsök om intet.

En ny stridssäsong närmade sig och ännu hade inte Trotskij, ett år efter sitt tillträde som krigskommissarie, fått partiets välsignelse för sin krigspolitik – han genomförde den liksom på eget ansvar. Hans motståndare förberedde sig hektiskt för angrepp på hans politik vid den kommande åttonde partikongressen, som sammankallats till mars. Lenin förordade lika bestämt som Trotskij centralisering och sträng disciplin men hade ännu inte bestämt sig beträffande anställningen av officerare. Förräderi förekom ofta och oppositionen utnyttjade detta faktum till det yttersta. Strax före kongressen föreslog Lenin Trotskij, att man skulle avskeda samtliga officerare från armén och utnämna Lasjevitj, f.d. sergeant i tsararmén, till överbefälhavare. Han blev mycket förvånad, när Trotskij berättade för honom, att mer än 30 000 officerare redan tjänstgjorde i Röda Armén. Först nu insåg Lenin problemets omfång och medgav att förräderierna var få i jämförelse med antalet anställda officerare. Han höll äntligen med om, att det var omöjligt att avskeda officerarna, och offentligt talade han beundrande om den originalitet med vilken Trotskij ”byggde kommunismen” med bitar från ruinerna av det gamla samhället.[36]

Säker på Lenins stöd såg Trotskij med tillförsikt fram mot debatten. Oppositionen samlade sina anhängare inom armén och kom till kongressen med alla dem som kunde väljas. Innan kongressen börjat, inledde emellertid Koltjak en ny totaloffensiv. Åter skakades östfronten. Det var orimligt att chefen för krigsdepartementet i en sådan situation skulle ödsla tid på att försvara sin politik i utdragna debatter och att mängder av kommissarier skulle lämna slagfältet för att bevista kongressen. Centralkommittén beslöt därför att Trotskij omedelbart skulle bege sig till östfronten och att de militära delegaterna skulle återvända till stridslinjen. Oppositionen protesterade och sade att Trotskij använde sig av det kritiska läget för att tysta sina motståndare och undvika en närmare granskning av sin politik. Centralkommittén ändrade då sitt beslut och tillät oppositionens militärdelegater att stulna i Moskva. Men Trotskij själv och hans militära anhängare begav sig omedelbart till fronten. Han lämnade kvar en rad ”Teser”, som förklarade huvuddragen i hans politik, och vid kongressen lade Sokolnikov fram dem för hans räkning.

Den huvudsakliga debatten om militärpolitiken ägde rum vid de hemliga sammanträden som hölls av kongressens militärsektion. Protokollen finns inte tillgängliga, men debattens huvudlinjer och resultat framträder tydligt i politbyråns papper och i de meddelanden, som utväxlades mellan Trotskij, Zinovjev och Stalin.[37] Vänsterkommunisterna och Vorosjilov utsatte Trotskij för hård kritik och även anklagelserna om hans arkebusering av kommissarier togs upp på nytt. Lenin försvarade Trotskij i kraftiga ordalag och lämnade kongressen för att

---

[36] Lenin, *Sobranije Sotjinenij* (Första upplagan, 1920-6), vol. XVI, s. 73. Det faktum att Lenin, ett år efter kontroversens början, ännu inte var medveten om den skala i vilken officerare rekryterats, visat att han bara ägnade skötseln av de militära frågorna ett förströtт och allmänt intresse, upptagen som han var av politiska och ekonomiska problem. Inspirerad av det Trotskij avslöjat för honom sade han så här till Gorkij, som han försökte vinna åter till bolsjevismen: ”Visa mig någon som kan organisera en nästan mönstergill armé på ett år och vinna militärexperternas respekt. Vi har en sådan man. Vi har allt. Och vi skall åstadkomma underverk.” M. Gorkij, *Lénine et le Paysan Russe*, s. 95-96. Gorkij skrev detta efter Lenins död, när kampanjen mot Trotskij redan var i full gång. I en senare upplaga, publicerad efter Trotskijs uteslutning, tonade Gorkij ned de berömmande orden om Trotskij på ett sätt som bara bekräftar autenticiteten i hans första version. Se Gorkij, *Days with Lenin*, s. 56-57. Lenins beröm av Trotskij har uteslutits ur senare upplagor av Lenins verk.

[37] Trotskij-arkivet. Även *Vosmoj Sjezd RKP*, s. 337-8.

sköta andra ärenden. Debatten leddes därefter av Zinovjev och Stalin. Oppositionens nederlag ansågs på förhand klart efter Lenins ingripande. Både Zinovjev och Stalin var noga med att ge intryck av att deras åsikter var identiska med Lenins, men de stödde endast halvhjärtat Trotskijs politik och gav på ett par punkter efter för oppositionen, vilket räckte för att undergräva Trotskijs triumf. Oppositionen behärskade omkring en tredjedel av rösterna, och det är möjligt att eftergifterna bidrog till att minska dess styrka, som Zinovjev senare hävdade i en rapport till politbyrån. Efter en allmän omröstning godkände kongressen helt Trotskijs handlingssätt och antog hans ”Teser”. Men till godkännandet fogades en instruktion, i hemlighet antagen av militärsektionen, i vilken krävdes att Trotskij skulle ägna den kommunistiska opinionen inom armén större uppmärksamhet, hålla regelbundna månadsmöten med viktiga kommissarier och så vidare. Medan allmänheten sålunda fick veta att partiet helt hade stött Trotskijs politik, kunde hans motståndare inom den bolsjevikiska hierarkin med tillfredsställelse konstatera, att anklagelserna mot honom inte helt och hållet avfärdades. En del av anklagelsen, att han var den uniformerade partimannens fiende, hade faktiskt kommit att vidhäfta Trotskij.[38]

Kongressens fulla stöd åt hans politik fick han besked om först genom ett telegram som undertecknats av Stalin och som nådde honom vid fronten den 22 eller 23 mars. Strax därpå fick han ett meddelande från centralkommittén, skrivet av Zinovjev, som informerade honom om eftergifterna visavi oppositionen och som uppmanade honom att ta dem som en ”varning”. Trotskij vägrade acceptera ”varningen”. Han svarade brevledes, att han inte kunde kalla kommissarier från fronten varje månad för att hålla konferenser med dem. ”Varningen” var hur som helst dikterad av den ”skamliga, råa och plebejiska inställning” som genomsyrade alla Vorosjilovs attacker. Han ångrade sin alltför milda behandling av Vorosjilov, ty ”allt missnöje inom armén är väpnat missnöje”. T.o.m. inom den civila bolsjevikorganisationen, skrev han, begränsades den tillåtna marginalen för kontroverser i det ögonblick då partiet gick från debatt till handling. Marginalen måste vara än mer begränsad inom arm. Han var tvungen att fordra formell disciplin. Med stor värme beskrev han sedan några av de konflikter han haft med befälhavare och kommissarier, som han tvingats arrestera och straffa för disciplinbrott, men som han hoppades skulle förstå att detta varit nödvändigt och i framtiden kunde möta honom utan bitterhet. Slutligen krävde han en formell utredning om anklagelserna gällande arkebuseringar av kommissarier?[39] Han antydde att Lenin och Zinovjev inte var helt medvetna om de olidliga förhållandena vid fronten. Oppositionens inställning var ett resultat av utmattning och spända nerver och han var rädd för att även partiledningen skulle duka under för denna trötthet.

Ärendet bordlades temporärt. Vänsterkommunisterna, som besegrats vid kongressen, kunde inte upprepa sin utmaning. De sjöd fortfarande av harm, men det fortsatta krigsläget under inbördeskriget fick dem att självklart acceptera behovet av disciplin, centralisering och kunnighet i den militära ledningen. Men oppositionen inom partihierarkin, anförd av Stalin och Zinovjev, var starkare än någonsin – den bytte endast ut de dittills debatterade frågorna mot frågor om strategi och operationsplaner.

*

Inbördeskrigets strategi bestämdes av det faktum att Röda Armén kämpade på fronter som var mer än 8 000 km långa. Inte ens en enorm, välutrustad och perfekt utbildad armé skulle kunnat hålla alla dessa fronter samtidigt. Kriget bestod av en serie djupa stötar av vit-

[38] Under senare kontroverser uppehöll sig Trotskij vid kongressens öppna omröstning, medan stalinistiska källor talar om den kritik kongressen gav honom i hemlighet. Både versionerna är sanna, men ingen ger mer än en del av hela sanningen.

[39] En undersökningskommission bildades, men utöver det bekanta fallet med Pantelejev fann man inga bevis som stöd för anklagelserna. Kommissionens utslag tycks ha offentliggjorts, men jag har inte lyckats spåra det.

gardisterna, från än det ena än det andra ytterområdet, in mot landets inre delar och av liknande men djupare motanfall av de röda. Efter den tjeckiska legionens nederlag kom inbördeskrigets höjdpunkter under 1919 att utgöras av tre större fälttåg: Koltjaks offensiv från sibiriska baser mot Volga och Moskva under våren, Denikins framryckning söderifrån mot Moskva under sommaren och Judenitjs försök att erövra Petrograd på hösten. Hade alla dessa offensiver samtidigt riktats mot sovjetmaktens centra, skulle kontrarevolutionen kanske ha segrat. Men vitgardisterna opererade via ”yttre linjer” och stod hundratals mil från varandra. Varje Vit Armé växte upp självständigt och i sin egen takt och befälhavarna var var för sig angelägna om att ensamma skörda segerns lagrar. Röda Armén däremot hade fördelen av att operera efter ”inre linjer”. Den kunde ändra trycket från en front till en annan och därmed lokalt säkra sin överlägsenhet. Dess operationer och resurser kom slutligen att planeras och kontrolleras från ett enda högkvarter. Men det var naturligt att besluten om strategiska prioriteter gav upphov till motsättningar och kontroverser, i synnerhet som nästan varje beslut innefattade ett val såväl mellan politiska som strategiska alternativ.

Under mars och april ryckte Koltjaks trupper åter fram på bred front mot Volga och förnyade det höt mot Moskva som så knappt avvärjts sommaren 1918. Röda Armén var åderlåten i öster: dess bästa trupper hade sänts mot Denikin i söder. Trotskij tillbringade två månader vid östfronten, under vilken tid han stärkte den retirerande armén och förberedde ett motanfall. Nu kunde han se framåt med större tillförsikt än den han hade under kampanjen mot tjeckerna. Han disponerade redan över mer än en halv miljon man under vapen, och när fack-föreningarna inkallade 50 procent av sina medlemmar, steg arméns storlek till en och en halv miljon man före kampanjens slut.[40] Under de sista aprildagarna gjorde befälhavaren på östfronten, S. Kamenev, f.d. överste i den tsaristiska generalstaben, en djärv överflyglande manöver mot Koltjaks södra flank och slog till mot de alltför utdragna trupplinjerna. De vita trupperna började snart retirera i oordning mot Ural.

Just då utbröt en kontrovers mellan Vatzetis, överbefälhavaren, och Kamenev, befälhavaren vid fronten. Den senare ville utnyttja sin seger och förfölja Koltjak in i Sibirien. Han var övertygad om att han kunde besegra Koltjak en gång för alla, även om han bara hade tillgång till en del av sina styrkor, eftersom resten skulle sändas som förstärkning till sydfronten. Vatzetis inlade emellertid veto mot Kamenevs plan. Han antog att Koltjak hade starka reserver i Sibirien och eftersom han ansåg, att ett utdraget förföljande var alltför riskabelt, beordrade han Kamenev att göra halt vid Ural. Trotskij stödde överbefälhavaren. Även han var rädd för att östarméerna kunde gå rakt i en fälla arrangerad av Koltjak.[41] Vid denna tidpunkt var Trotskij dessutom mer angelägen om att rensa det europeiska Ryssland på vitgardister än att utvidga det sovjetiska styret till Sibirien. Nya åtaganden pockade också på uppmärksamhet: Ungern och Bayern hade just utropats till sovjetrepubliker och Lenin uppmanade Röda Armén att etablera förbindelser med Sovjetungern, även om polska trupper i östra Galizien stängde vägen till Ungern.[42] Allt detta gjorde att Trotskij var angelägen om att minska sina engagemang på östfronten. Eftersom Kamenev inte gav upp sina planer på att förfölja Koltjak, avlägsnade Trotskij honom från hans post. Men då förklarade sig östfrontens kommissarier, Lasjevitj, Smilga och Gusev, solidariska med den avlägsnade befälhavaren och begärde att han skulle återinsättas och få fria händer. Kommissarierna fick stöd av Stalin, därefter även av Lenin, och de lyckades upphäva Trotskijs och Vatzetis beslut. Kamenev förföljde fienden bortom Ural och besegrade fullständigt Koltjak som, visade det sig, inte hade några strategiska reserver i Sibirien. Så kunde Trotskijs motståndare lägga en anmärkningsvärd framgång till sina meriter.

---

[40] *Pjat Let Vlasti Sovjetov*, s. 156-7.
[41] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. XVII, bok 2, s. 587.
[42] Se meddelanden utväxlade mellan Vatzetis och Lenin den 21, 22 april 1919. Trotskijarkivet.

Trotskij hade under tiden begivit sig till sydfronten och tillbringade där större delen av sommaren. Samtidigt som Koltjaks reträtt inleddes, hade Denikin ryckt in i Ukraina, där han endast mött obetydligt motstånd. Ukraina, som först nyligen och endast ytligt kommit under sovjetiskt styre, förfogade inte över någon stående armé. Rödgardister och partisanförband drog genom landet, plundrade och spred förvirring. Machnos anarkistiska trupper kontrollerade vissa delar av landet. Vänsterkommunisterna, som besegrats i Ryssland, hade tagit sin tillflykt till den ukrainska fronten, som fortfarande befann sig i ett tidigt skede av revolutionär jäsning och därför passade dem utmärkt. Trotskij hade själv satt Antonov-Ovsejenko, Podvojskij och Bubnov att sköta de militära angelägenheterna i Ukraina: men Bubnov var en av vänsterkommunisternas ledare och Antonov-Ovsejenko var också böjd att låta rödgardister och partisaner härja fritt. Trotskij krävde till en början hårda åtgärder och föreslog Moskva att de tre kommissarierna skulle förflyttas från Ukraina och ersättas med folk som var disciplintrogna. Han klagade t.o.m. på ”mjukheten” hos sin vän Rakovskij, som ledde den ukrainska sovjetregeringen, och begärde att antingen Kamenev eller Vorosjilov skulle utses till befälhavare för den ukrainska fronten och ges den bestämda uppgiften att underkuva gerillan.[43]

Först svarade inte Moskva. Men ju längre Trotskij dröjde i Ukraina, desto mer överväldigad blev han av det kaos som rådde där. Han började tro, att den militära oordningen inte kunde elimineras innan landets ekonomiska och politiska situation hade normaliserats. Han kunde inte, rapporterade han till Moskva, centralisera och disciplinera trupper som han var oförmögen att förse med livsmedel, kläder och vapen. ”Varken agitation eller repression gör en barfotad, naken, hungrig och bokstavligen nerlusad armé stridsduglig.”[44] Han begärde material från Ryssland, men förgäves. Dessutom visade sig de ukrainska bönderna vara påtagligt fientliga mot sovjeterna och de lokala bolsjevikledarna hade halvt om halvt resignerat som för ett nederlag. Det utbyte av befälhavare, som han själv hade föreslagit, kunde inte råda bot på situationen. Under tiden började Lenin med stigande otålighet uppmana honom att genomföra de föreslagna förändringarna i den ukrainska arméledningen.

Trotskij återvände till Moskva i början av juli. Hans anseende stod nu som lägst under inbördeskriget. Han medgav, att han felbedömt situationen vid östfronten, när han motsatt sig förföljandet av Koltjak. Nu tvingades han ta emot kritik för sin skötsel av den ukrainska fronten. Dessutom hade den överbefälhavare, som han hade utsett och understött, utsatts för hårda angrepp. Stalin fordrade att Vatzetis skulle avskedas och anklagade honom till och med för förräderi. Han föreslog att Kamenev, Koltjaks besegrare som nyligen degraderats av Trotskij, skulle utses till överbefälhavare. Stalin själv hade för övrigt just framgångsrikt lett försvaret av Petrograd mot Judenitj och solade sig nu i glansen från den segern. Den 3 juli beslöt centralkommittén att handla i enlighet med Stalins råd: Vatzetis avsattes med hedersbetygelser och Kamenev utnämndes till överbefälhavare. Trotskij motsatte sig utnämningen och blev vresig, men Kamenevs ”framgång på östfronten”, som han själv skrev senare, ”förblindade Lenin och bröt ned min motståndskraft.” [45] Denna utveckling var dyster nog, men ännu en anledning till bitterhet skulle följa. Centralkommittén beslöt också om en översyn av Republikens Revolutionära Krigsråd. Trotskij skulle förbli dess ordförande, men hans vänner (Smirnov, Rosengoltz och Raskolnikov) avlägsnades och deras platser intogs av Smilga och Gusev, de kommissarier som hade försvarat den nye överbefälhavaren mot Trotskij och vars kandidaturer Stalin hade understött.

---

[43] Trotskij trodde att Vorosjilov under tiden blivit en övertygad anhängare av hans politik (telegram avsänt från Charkov till centralkommittén den 17 maj, Trotskij-arkivet). Nu var det Lenin som anklagade Vorosjilov för att ”snatta” ur armélagren, etc. (Lenins telegram till Trotskij den 2 juni).

[44] Meddelande den 1 juli 1919.

[45] Trotskij, *Stalin*, s. 313.

Trotskij tog den dubbla anmärkningen så hårt, att han ögonblickligen avgick från politbyrån, krigskommissariatet och krigsrådet. Men politbyrån kunde inte låta konflikten komma i öppen dag. Hur kritiserad Trotskij än var i Kremls inre cirklar, förblev han inför landet oktober-revoltens ledare, arméns grundare och hjärnan bakom dess segrar. Hans avgång, mitt under en ny kris, skulle ha skapat bestörtning inom armén och partiet. Och hur som helst var Lenin mycket angelägen om att hans regering fortfarande skulle kunna räkna med Trotskijs tjänster. På Lenins förslag avvisade politbyrån Trotskijs begäran om avsked. Istället antog den enhälligt en resolution som högtidligt underströk byråns djupa respekt och fullständiga förtroende för Trotskij och som uppmanade honom att fortsätta sitt ”ytterst svåra, farliga och viktiga” arbete vid sydfronten. Det var också vid detta tillfälle som Lenin, uppenbart oroad av det inträffade visade Trotskij sitt förtroende genom att ge honom en garanti in blanko gällande alla order Trotskij skulle kunna tänkas utfärda.[46] På dessa villkor stannade Trotskij kvar på sin post.

Ännu en dragkamp uppstod omedelbart, nu om fälttåget mot Denikin, och även denna gång besegrades Trotskij av sina motståndare. Vid denna tid hade Denikin intagit Tsaritsyn, Donetzs kolbäcken och Charkov. Den antibolsjevikiska fronten sträckte sig från Volga och Don till Ukrainas västra stäppområde. Östsektorn mellan Volga och Don hölls av Don-kosackerna, medan de egentliga vitgardisterna ryckte fram inom de centrala och västra sektorerna. Den fråga, man måste lösa, gällde på vilket frontavsnitt Röda Armén skulle sätta in sin motattack. Den nye överbefälhavaren föreslog att man skulle slå till mot östsektorn, längs Dondalen, mot Tsaritsyn och Denikins baser i norra Kaukasus. Strängt militärt bedömt var detta en god plan. Den hade som mål att överflygla Denikins styrkor och avskära dem från deras huvudbaser. Den syftade också till att skilja Denikins armé från Koltjaks, så att även om Koltjak skulle återfå initiativet och på nytt göra en framryckning, skulle han inte kunna förena sig med Denikin. Offensiven skulle utföras av röda arméer sammandragna från Uralområdet och det var lättare att kasta in dessa arméer mot Denikins östra flank än att förflytta dem ytterligare mot väster.

Trotskij hade invändningar att göra mot denna plan. Denikin, hävdade han, hade försvagats av motsättningarna mellan de rena vitgardisterna och Donkosackerna. De Vita Gardena bestod till största delen av ryska officerare som hade bråttom att störta bolsjevikerna i Moskva och Petrograd. Kosackerna, som var politiska relativister, ville endast hålla bolsjevikerna borta från sina *stanitsas* och gav sig ogärna utanför Dondalen. Denikins planer på en offensiv mot Moskva intresserade dem inte mycket. Trotskij framhöll, att om Röda Armén sände in sin huvudstyrka i Dondalen, skulle detta sätta kosackerna i rörelse, tvinga dem till hård strid och på så vis omedvetet bidra till att utplåna motsättningarna inom fiendelägret. Även om Röda Armén inledningsvis hade framgångar skulle den sedan tvingas rycka fram över ett område med dåliga förbindelser och genom en fientlig befolkning. Under tiden skulle Denikin slå till i den svaga centralsektorn, eftersom kortaste vägen till Moskva gick genom den. Trotskij föreslog att Röda Arméns huvudstyrka skulle förflyttas till centralsektorn, med Charkov och Donetzbäckenet som främsta mål. Med en framryckning längs denna linje skulle de röda kunna splittra Denikins armé, skilja kosackerna från vitgardisterna och neutralisera dem. De anfallande skulle ha fördelen av att operera i ett högindustrialiserat område, där befolkningen sympatiserade med sovjeterna, och de skulle dessutom ha ett utvecklat väg- och järnvägsnät till sin disposition. Landets sociala och politiska beskaffenhet borde därför bestämma offensivens riktning. Kamenevs plan var visserligen riktig ur abstrakt strategisk synvinkel,

[46] Garantin, försedd med Lenins officiella stämpel, lyder som följer: ”Med kännedom om den strama karaktären i kamrat Trotskijs order, är jag så övertygad, så absolut övertygad, om riktigheten, lämpligheten och den för saken giltiga nödvändigheten i kamrat Trotskijs order, att jag reservationslöst ger den mitt stöd.” Trotskij-arkivet.

men den tog inte hänsyn till det mycket nära samspelet mellan politik och strategi i inbördeskrig.

När kontroversen mellan krigskommissarien och överbefälhavaren drogs inför politbyrån, vann överbefälhavarens argument de flesta anhängarna. Politbyrån godkände östsektorn som skådeplats för huvudoffensiven.

Denna långa rad av personliga motgångar för Trotskij fick en märklig fortsättning. Han återvände något nedstämd till sydfronten. Knappt hade han kommit till sitt fälthögkvarter i Kozlov, förrän han fick motta ett gåtfullt meddelande, som bar Dzerzjinskijs, Krestinskijs, Lenins och Sklijanskijs namnteckningar och som informerade honom om att överbefälhavaren (d.v.s. Vatzetis) hade anklagats för förräderi och fängslats. Meddelandet specificerade inte anklagelserna – det fastslog endast att de grundade sig på en annan arresterad officers vittnesmål. Det var ett hårt slag. Det härrörde från Stalin, som redan brännmärkt Vatzetis som förrädare, och det var tydligt riktat mot Trotskij. Vi vet inte exakt hur Trotskij reagerade på det. Med största säkerhet försvarade han kraftfullt den fängslade och gick personligen i god för hans integritet, ty så brukade han handla i andra liknande fall då mindre betydande officerare var inblandade.[47] Efter några dagar blev hur som helst Vatzetis frigiven och återupprättad. Trotskij återgav senare anklagelserna i två versioner: enligt den ena hade Vatzetis inte visat tillräcklig vaksamhet, då han hade att göra med kontrarevolutionära officerare i sin omgivning; enligt den andra hade han planer på en kommande napoleonsk karriär.[48] Varken brist på vaksamhet eller privata karriärdrömmar kunde dock räknas som förräderi, eller berättigade till fängelsestraff, och efter sin frigivning fortsatte Vatzetis att inneha höga poster inom armén långt in i den stalinistiska eran. Hans arrestering 1919 var därför avsedd som en förödmjukelse lagd till de motgångar Trotskij redan haft.

Att detta var veckor av stark spänning mellan Trotskij och Lenin ger deras korrespondens besked om. Till en del berodde det på deras oenighet om strategin och till en del berodde det på det besläktade problemet med Trotskijs sisyfosarbete med att hålla Ukraina. Lenin misstänkte också att Trotskij sökte misskreditera den nye överbefälhavaren inför officerarna vid sydfronten. Trotskij rapporterade från södern att Jegoriev, frontens befälhavare, såg mycket kritiskt på Kamenevs offensivplan och att han utförde Kamenevs order utan övertygelse. Bortsett från om detta var rätt eller fel, skrev Trotskij, var det ett onormalt tillstånd och han föreslog, att en ny frontbefälhavare skulle utses, som delade överbefälhavarens åsikter. Detta förslag, som faktiskt vittnade om Trotskijs lojalitet, väckte misstankar i Kreml. Politbyrån bytte frontbefälhavare, men till Ukraina sände den också Smilga och Lasjevitj, som var fientligt inställda till Trotskij, och den påminde vidare Trotskij med eftertryck om att han borde göra allt han kunde för att stärka den nye överbefälhavarens auktoritet. Trotskij protesterade kraftigt mot denna insinuation. Han gjorde upprepade framställningar hos Lenin och politbyrån om deras ”osakliga” svar på hans meddelanden. Lenin hopade i sin tur tillrättavisningar och förebråelser över honom: varför hade han så få framgångar att rapportera? Var blev de offensiver av som skulle göras i Ukraina?

Det är sant att den ukrainska oordningen inte gav Trotskij många möjligheter, om några möjligheter alls, att handla militärt. Röda Armén hade satt in sin huvudstyrka i frontens östsektor, och Ukraina, som omfattade de centrala och västra sektorerna, lämnades att försvara sig självt. Trotskij varnade oupphörligt Moskva om de ukrainska styrkornas

[47] Tidigare på året t.ex. protesterade Trotskij kategoriskt mot arresteringen av general Zagin, som, skrev han, hade gjort större insatser för sovjeterna än de som höll honom bakom galler. Godtycklig behandling av sådana män hade en katastrofal inverkan på officerarnas moral, skrev Trotskij. Han begärde att generalen skulle friges och gick personligen i god för honom till den dag domstolen skulle fälla sitt utslag. Trotskij-arkivet (korrespondens från januari 1919).
[48] Trotskij, *Stalin*, s. 310-16.

otillräcklighet, de var fortfarande mycket oorganiserade, och han begärde förstärkningar och förnödenheter. Politbyrån misstänkte med största säkerhet att Trotskij ställde dessa krav för att på omvägar få till stånd en revidering av Kamenevs operationsplaner och en annorlunda fördelning av trupperna.

En aning om hur situationen tedde sig på platsen, kan man få av ett argt och aggressivt meddelande, som Trotskij sände politbyrån den 11 augusti. Han skrev att Röda Arméns män i Ukraina svalt. Hälften av dem hade varken kängor eller underkläder och få hade rockar. Tillgången var inte bättre på gevär och ammunition. Alla var beväpnade utom soldaterna. *Kulakerna* hade stora vapenlager inköpta från desertörer. De hungriga och obeväpnade männen i Röda Armén förlorade självförtroendet, när de konfronterades med de välnärda byockrarna. Man måste gå hårt fram mot *kulakerna* och avväpna dem. Två à tretusen välutrustade och pålitliga kommunister skulle fortfarande kunna göra fronten stark, men Moskva vägrade sända dem. De ukrainska bolsjevikerna hade gripits av defaitism. De tyckte att det kanske inte skulle vara så dumt, att låta de vita regera ett slag i Ukraina – det skulle desillusionera folket och få dem att vända åter till bolsjevikerna. Han försäkrade politbyrån, att han bestämt tog avstånd från dessa idéer. Men de ukrainska divisionerna behövde en respittid, en möjlighet ”att få tvätta sig, klä sig och förbereda sig för offensiven.”[49]

Men Denikin gav dem ingen respit. Två veckor senare intog han Kiev och nästan hela Ukraina och tryckte på mot Röda Arméns svaga del, mot Voronezj och Kursk, längs den kortaste vägen till Moskva.

I denna situation yrkade Trotskij på en omarbetning av operationsplanen. Han krävde att överkommandots reserver skulle förflyttas från östsektorn mot Voronezj och Kursk. Han upprepade detta krav om och om igen, men politbyrån och generalstaben ställde sig hela tiden avvisande. Under tiden lyckades Röda Armén inte göra några väsentliga erövringar vid Don, och Denikin intog Kursk, Voronezj och Orel. Först då hotet mot Moskva började bli överhängande, i början av oktober, ändrade överbefälhavaren uppfattning och drog ihop reserver till centralsektorn. Men vid det laget hade Denikins styrkor brutit igenom mot Tula, den sista större staden före Moskva. Och samtidigt ryckte Judenitj, utrustad med vapen av britterna och stödd av den brittiska flottan, snabbt fram från Estland mot Petrograd och nådde stadens ytterområden.

Hade inte situationen varit så allvarlig, skulle Trotskij ha kunnat glädja sig åt, att händelseutvecklingen nu fullständigt bekräftat hans farhågor och fått alla hans motståndare att tänka som han. Nu yrkade även Stalin på att man skulle överge Kamenevs operationsplan och han upprepade, utan att lindra förolämpningen mot Kamenev, ord för ord Trotskijs argument.[50]

I denna stund av allmän nedstämdhet visste Trotskijs optimism och energi inga gränser. Han var övertygad om att omgrupperingen av trupperna, som äntligen verkställts, snart skulle ge resultat. En fullständig översyn gjordes av fronten och reserverna byggdes upp, och eftersom kommunikationslederna radikalt förkortats, kunde stora mängder förnödenheter nå trupperna. Fienden var alltför utspridd, och styrkan hos Röda Armén var som styrkan i en hoptryckt fjäder, färdig att flyga ut. Tillitsfullt gjorde Trotskij ett överslag över de materiella och moraliska resurser som sovjeterna fortfarande förfogade över. Som ingen annan medlem av politbyrån hade han hela tiden betraktat inbördeskrigets inferno. Han förföljdes av bilden av halvnakna soldater som huttrade i den frostiga kylan och av sårade som låg döende i massor

[49] Trotskij-arkivet.

[50] Det är på denna grund som senare tiders sovjethistoriker tillskriver Stalin äran av Trotskijs plan för offensiven. Men Stalins brev till Lenin, i vilket han yrkade på en koncentration av slagkraften till centralsektorn, är daterat den 15 oktober 1919 (se Stalin, *Sotjinenija* vol. IV, s. 275-7) medan Trotskij skrev sitt memorandum i ärendet i september. Trotskij, *Sotjinenija*, vol. XVII, bok 2, s. 556-9; Vorosjilov, *Stalin i Krasnaja Armia*, s. 21-22.

på grund av otillräcklig medicinsk hjälp. Han hade också starka erfarenheter av arméns nervösa osäkerhet. Men i ögonblick av dödlig fara, trodde han, var armén kapabel till plötsliga utbrott av entusiasm och offervilja och han trodde den besjälade initiativkraft hos befäl och manskap som triumferade över det kaos som revolutionen ibland tycktes återfalla i.

Hans resning var nu som störst, inte bara som arms främste ledare och organisatör utan också som dess rådgivare, som profeten för en idé. Han utnyttjade djärvt revolutionens gömda energiresurser. Kvaliteten i hans appell kan bedömas efter t.ex. det tal han höll vid den Komsomolkongress – Kommunistiska ungdomskongress – som ägde rum just som Moskva och Petrograd hade kommit inom räckhåll för de Vita gardena. Han talade till ungdomarna om de plikter de hade att göra ”inom det krympande område som ännu behärskas av Röda Armén”. De skulle hjälpa till vid mobiliseringen; de skulle samman med de äldre upprätthålla förbindelsen mellan olika stridande förband; de skulle i smyg ta sig förbi fiendens linjer för att utforska hans dispositioner och ställningar, och så vidare. Men innan de gav sig ut på sina farofyllda uppdrag, borde de veta sin plats i världshistorien. Överskådligt och lättförståeligt, och utan några nedlåtande tonfall, gjorde han en överblick över det internationella läget. De borde också se sin roll avtecknad mot en historisk bakgrund, i det långa perspektiv som omfattade mänsklighetens långsamma, smärtsamt långsamma, men ändå inspirerande lösgörelse ”från det mörka djurriket” och vandring mot civilisationens oanade höjder, dit socialismen skulle leda dem. Han fick sina åhörare att tänka tillbaka på den primitiva människan som, ”haltande och linkande, vandrade genom sovande skogar och som, fångad i vidskepelser, åt sig själv skapade små gudar och tsarer och furstar”. Sedan ”ersatte människan de många gudarna med en Gud och de många små tsarerna och furstarna med en tsar”. ”Men hon har inte stannat vid det. Hon har förnekat tsarerna och gudarna och gjort ett försök att bli fri för att forma sitt eget liv ... Vi är medverkande i detta exempellösa historiska försök.” ”Dessa hundratusentals år av mänsklig utveckling och kamp skulle bli ett dåligt skämt, om vi inte lyckades skapa ... ett nytt samhälle, där alla mänskliga relationer grundas på samarbete och där människorna kommer att förenas i broderskap, inte stå emot varandra i fiendeskap. Han talade sedan om ”historiens enorma smältugn”, i vilken den ryska nationalkaraktären stöptes om och befriades från lättja och tröghet. ”Denna smältugn är grym ... eldflammornas tungor slickar och sveder oss, men (de) ... härdar (också) vår nationalkaraktär.” ”Lycklig den”, utbrast Trotskij, ”som i sitt sinne och hjärta känner den elektriska strömmen av vår stora epok.”[51]

Det var med nedstämt humör som politbyrån sammanträdde den 15 oktober. Vid Orel var striden fortfarande inte avgjord, och Moskvas öde berodde på det avgörandet. Det tycktes inte finnas mycket hopp om ett framgångsrikt försvar av Petrograd. Situationen var i Lenins ögon så nedslående, att han föreslog, att man skulle överge Petrograd och samla alla tillgängliga styrkor kring Moskva. Han räknade t.o.m. med möjligheten av Moskvas fall och med att bolsjevikerna fick dra sig tillbaka till Ural.

Trotskij protesterade kraftigt mot detta förslag: Petrograd, revolutionens vagga, fick inte överlämnas åt de Vita Gardena. Ett uppgivande av den staden kunde få katastrofala följder för resten av landet. Han föreslog att han själv skulle resa till Petrograd och leda dess försvar. Han förelade politbyrån en serie undantagsdekret som syftade till total mobilisering: Låt dem upplösa de många och nu värdelösa regeringsdepartementen och byråerna i Moskva och ställa alla under vapen. Han skulle i hast föra förstärkningar till Petrograd från frontens inaktiva avsnitt, från Vita Havskusten och från de polska gränsområdena.

[51] Trotskij, *Pokolenie Oktjabrja*, s. 157-67.

Denna gång fick han stöd av sin ständige motståndare. Även Stalin krävde att båda huvudstäderna skulle försvaras.[52] Deras samstämmighet var av den sort, som kan förena fiender på ett sjunkande skepp, när båda har föresatt sig att rädda det. Medan Trotskij åtog sig att åka till Petrograd, ersatte Stalin honom vid sydfronten. Politbyrån antog de dekret som Trotskij framlagt och valde en fyramannakommission (Lenin, Trotskij, Kamenev, Krestinskij) som skulle se till att de genomfördes. Den gav också Trotskij tillstånd att fara till Petrograd, men den reserverade sig fortfarande mot hans plan för stadens försvar.

Den 16 oktober satt Trotskij på tåget till Petrograd och dikterade ned sina tankar om situationen. Han hånade Churchills proklamation nyligen om de fjorton nationernas antisovjetiska korståg. Dessa, skrev han, var ingenting annat än ”fjorton geografiska begrepp” – Koltjak och Denikin skulle ha varit gladare om de fått undsättning i form av fjorton engelsk-franska divisioner. Den borgerliga västerns högljudda jubel över sovjeternas omedelbart förestående sammanbrott var förhastat. Även om Röda Armén inte lyckades hejda Judenitj utanför Petrograd, skulle den krossa honom innanför stadens murar. Han skisserade något liknande en plan för ett slag inne i Petrograd, en plan som märkligt liknar den taktik, som kom till användning i slaget vid Stalingrad under andra världskriget.

> När vitgardisterna trängt in i denna enorma stad, kommer de att gå vilse i stenlabyrinten, där varje hus blir dem en gåta, ett hot eller en dödlig fara. Varifrån kan de vänta sig angrepp? Från ett fönster? Från en vind? Från en källare? Från bakom ett hörn? Från alla tänkbara håll! ... Vi kan avspärra somliga gator med taggtråd, lämna andra öppna och förvandla dem till fällor. Allt som behövs, är att några få tusen människor är fast beslutna att inte kapitulera ... Två eller tre dagar av sådana gatustrider skulle förvandla inkräktarna till en förskrämd flock pultroner redo att kapitulera gruppvis eller individuellt för obeväpnade förbipasserande och kvinnor ... Men gatustrider brukar resultera i oavsiktliga förluster och i förstörelse av kulturella värden. Detta är en av anledningarna varför stridskommandot måste vidtaga alla åtgärder för att hindra fienden från att komma nära Petrograd.[53]

I Petrograd möttes han av dåliga nyheter: Judenitj hade intagit Krasnoje Selo i närheten av staden. Försvaret hade försvagats genom en transport av trupper till sydfronten och var nu oorganiserat på grund av förräderi bland de höga stabsofficerarna. Zinovjev, ”Norra Kommunens” ledare, var trött och dyster och hans obeslutsamhet smittade av sig på håns underordnade. Men från Moskva kom ett meddelande från Lenin, som sade att politbyrån godkänt Trotskijs plan och givit honom tillstånd att fortsätta föra striden inne i staden om detta skulle visa sig nödvändigt. Lenin sökte fortfarande försiktigt framhålla, att Trotskij borde förbereda en reträtt, evakuera officiella dokument och göra sig redo att spränga alla kraftstationer och sänka Östersjöflottan. Trotskij svarade med en självsäker rapport, och liksom för att ge säkerheten en extra trotsig udd, frågade han om han fick förfölja Judenitj in i Estland, som var hans basområde.[54]

---

[52] Detta är baserat på Trotskijs egen redogörelse. Det framgår inte av protokollen om Stalin var närvarande vid detta politbyråsammanträde. Den 15 oktober sände han ett brev till Lenin från sydfronten. Sin åsikt framförde han förmodligen före sin avfärd.

[53] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. XVII, bok 2, s. 266-7.

[54] Denna fråga ledde till en lång ordväxling mellan Lenin, Trotskij och Tjitjerin. Utrikeskommissarien, som var rädd för internationella komplikationer, protesterade kraftigt mot ett förföljande in i Estland. Trotskij nöjde sig då med ett hot om att Röda Armén skulle gå över gränsen, om den estniska regeringen inte avväpnade de vita garden, som retirerade in på dess territorium. Östersjöstaternas inställning ingav politbyrån och Trotskij vissa farhågor. Trotskij hotade öppet den finska regeringen med, att han skulle sända iväg basjkirska divisioner mot Helsingfors, om finnarna satte sig i minsta rörelse mot Petrograd. Ententens regeringar uppmanade i hemlighet de baltiska regeringarna att sluta upp bakom Judenitjs offensiv. Men under intryck av Trotskijs hotelser intog de baltiska staterna en vänta-och-se-attityd.

Än en gång höll han tal till den Petrogradsovjet som han hade lett 1905 och 1917. Uppriktigt skildrade han den hotande katastrofen och samtidigt som han manade alla till största möjliga ansträngning gav han uttryck åt sina personliga känslor för staden:

> I denna mörka, kyliga, svältande, oroliga och dystra höstid skänker oss Petrograd på nytt den storslagna bilden av växande självförtroende, entusiasm och hjältemod. Staden, som lidit så mycket, som upplysts av en så stark inre låga och som trotsat så många faror, staden, som aldrig skonat sig själv, som tillfogat sig själv så mycken förödelse, detta vackra röda Petrograd, förblir vad det varit – revolutionens fackla ...[55]

Det finns många ögonvittnesskildringar av den inverkan som Trotskijs framträdande fick. Följande kommer från Lasjevitj som vid denna tidpunkt, det vet vi, var allt annat än vänligt sinnad mot Trotskij och själv spelade en framträdande roll under händelserna:

> Likt nyanlända förstärkningar ... gav Trotskijs närvaro på platsen omedelbart resultat: god disciplin återupprättades och de militära och administrativa byråerna började arbeta för högtryck. De ineffektiva degraderades. Kommandopersonalen på hög- och mellannivå byttes ut. Trotskijs klara och precisa order, som inte skonade någon och som avkrävde alla deras yttersta ansträngning och deras snabba och precisa verkställande av alla stridsorder, gav omedelbart besked om att här fanns en fast styrande hand .. . Den inre uppladdningen hade börjat. Staberna var redo för arbete. Den hittills undermåliga samordningsdetaljen korrigerades. Förråds- och försörjningsdetaljerna började fungera friktionsfritt. Deserteringarna från fronten minskade radikalt. Inom alla förband upprättades fältdomstolar ... Alla började inse att den enda väg som återstod ledde – framåt. Alla reträttvägar hade skurits av. Trotskij granskade varje detalj ingående och behandlade varje ärende med sin sjudande, rastlösa energi och sin otroliga ihärdighet.[56]

Judenitjs framryckning fortsatte några dagar. Närvaron av brittiska stridsvagnar i stadens utkanter vållade panik. Till häst samlade Trotskij skräckslagna och retirerande män och ledde dem åter till stridslinjen. Spontant och improviserat började fabriker, inom räckhåll för Judenitjs artilleri, att producera stridsvagnsliknande fordon, och paniken lade sig. Reguljära förband, snabbt hopsamlade Röda Garden, ja t.o.m. kvinnliga stridsenheter kämpade, som Judenitj uttryckte det, med ”heroiskt vansinne”. En vecka efter Trotskijs ankomst övergick försvararna till offensiv. På revolutionens tvåårsdag, som också var den dag han fyllde fyrtio år, var Trotskij åter i Moskva för att rapportera om segern inför sovjeternas centralexekutiv.

Inbördeskrigets sista akt hade börjat. Även på sydfronten retirerade vitgardisterna och höll på att skingras.[57] Röda Armén pressade på mot Charkov, Kiev och Poltava. I Sibirien blev Koltjak grundligt besegrad. Stridslyckan svängde så snabbt, att endast tre veckor efter det kritiska sammanträde, då nederlaget tyckts politbyrån nära förestående, jublade det röda Moskva över segern. När sovjeternas verkställande utskott sammanträdde för att fira

---

[55] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. XVII, bok 2, s. 287.
[56] *Borba za Petrograd*, s. 52-53.
[57] Ingen har mer sannfärdigt och rakt på sak beskrivit skälen till de vita arméernas sammanbrott än Denikin själv: ”Vårt eget befriande av enorma områden borde ha åstadkommit en revolt av alla sovjetmaktens fiender ... Frågan var bara om folkets massor hade övervunnit bolsjevismen eller ej ...? Kommer folket att gå med oss . .? Det svar, som livet gav, var först obestämt och sedan negativt.” Denikin, *Otjerki Russkoj Smuty*, vol. V, s. 118. ”Sydarméns trupper drabbades också av den allmänna sjukan och svärtade sitt rykte genom judepogromer .. . De gamla misshälligheterna gjorde sig påminda i den hatiska atmosfären. Pogromerna innebar lidanden för det judiska folket, men de förstörde också andan hos trupperna, förvred deras sinnen och fördärvade disciplinen ...” Ibid., s. 146. Och detta är Wrangels moraliska slutomdöme om fälttåget: ”Den Frivilliga Armén har misskrediterat sig själv genom plundring och våld. Här har vi förlorat allt. Vi kan inte ens försöka tåga längs samma vägar och under samma fanor en gång till.” Ibid., s. 263. På tal om korruptionen i sin armé säger Denikin: ”Denna fest i en tid av farsot väckte vrede och avsky hos utomstående observatörer ...” Och slutligen: ”Engelsk ammunition och kubanskt bröd nådde oss fortfarande från våra förrådsbaser, men de moraliska baserna var redan förstörda.” Ibid., s. 314.

årsjubileet, hyllades Trotskij som segerns organisatör och belönades med Röda Fanans orden.[58]

Han befann sig nu på krönet av sin politiska och militära karriär. Han hade lett en revolution, han hade grundat en armé och hade fört den till seger. Han dyrkades av den breda massan av revolutionsanhängare och beundrades motvilligt och hatades oförsonligt av revolutionens fiender. Likt andra bolsjevikledare hoppades han att inbördeskrigets fasor och pinor var förbi och att den fredliga socialistiska återuppbyggnadens tid skulle börja. Han förväntade sig att hans roll vid denna återuppbyggnad inte skulle bli mindre än den han haft inom krigspolitiken. På sjunde sovjetkongressen, i december 1919, lade han fram en balansräkning för inbördeskriget: ty även om striderna fortfarande pågick, fanns inget tvivel om utgången av dem.[59] Han gav en högstämd eloge till dem som burit de senaste årens tunga bördor. Han lovprisade de kommissarier som han sagts vara fiende till: ”I våra kommissarier ... har vi en ny kommunistisk samuraj-orden, vars medlemmar inte åtnjutit några kastprivilegier och som kan dö och lära andra dö för arbetarklassens sak.” Han slösade beröm på de segerrika arméernas befälhavare, de f.d. tsaristiska generalerna och de som stigit fram ur leden efter att i det civila ha varit metallarbetare eller frisörer. Han talade med särskild värme om de dåd som utförts av tre arméebefälhavare: Frunze, arbetaren, Tuchatjevskij, gardesofficeren, och Sokolnikov, den revolutionäre journalisten. Därefter drog han upp riktlinjerna för ett eventuellt avskaffande av den stående armén och en omvandling av den till en demokratisk milis inspirerad av det socialistiska idealet, samma milis som Jaurès en gång drömt om.[60] Han hade t.o.m. några vänliga ord att säga om de mensjeviker som i det sista kritiska krigsskedet kommit till sovjeternas hjälp och nu bevistade kongressen. ”Vi värderar högt det faktum”, sade han, ”att även andra partier, partier som tillhör oppositionen ... mobiliserat många av sina arbetare för arméns räkning. De har där mottagits som bröder.” Några månader tidigare hade han sagt att mensjevikerna skulle ”förintas till dammkorn” om de saboterade försvaret. Nu vände han sig själv till Martov, som hade gratulerat bolsjevikerna till deras militära och diplomatiska framgångar, och uttryckte ”verklig glädje ... utan några baktankar och utan ett spår av ironi”, över att ”Martov talar om vår armé och vår internationella kamp – han har använt ordet vi och därigenom givit ytterligare politisk och moralisk tyngd åt vår sak.”

Likt andra bolsjeviker väntade sig Trotskij ett lugnare politiskt klimat i inrikespolitiken, ett klimat som skulle ge åtminstone de socialistiska oppositionspartierna möjlighet att åter börja verka politiskt. Inskränkandet av tjekans makt och avskaffandet av dödsstraffet i januari 1920 var tänkta som första steg i denna riktning. Men de optimistiska förhoppningarna skulle inte slå in.

Krigets fasor tillhörde ännu inte det förgångna.[61]

---

[58] Samma orden utdelades till staden Petrograd och till Stalin, som inte ens bevistade ceremonin. Trotskij skrev senare, att de närvarande var förvånade över den ärebetygelse som bestods Stalin och att ingen applåderade den. Må vara, men Trotskij var säkert också irriterad ty strax efteråt skrev han: ”Petrograd har belönats med Röda Fanans Orden. Och det är Petrograd som i alla avseenden ärligt har förtjänat den. När belöningar utdelas individuellt ges alltid möjlighet till misstag och oavsiktliga privilegier. Men när utmärkelsen går till Petrograd föreligger inga misstag och ingen partiskhet.” *Sotjinenija*, vol. XVII, bok 2, s. 310.

[59] Ibid., s. 325-55.

[60] Se ”Not om Trotskijs militära skrifter” i slutet av följande kapitel.

[61] Material till detta och nästa kapitel har hämtats från bl.a. Bubnov, Kamenev, Eideman, *Grazjdanskaja Vojna*, vol. I–III; Kakurin, *Kak Srazjalas Revoljutsija*, vol. I–II; och Frunze, *Sobranije Sotjinenij* vol. I–III.

13. Revolution och erövring

Under alla dessa år sökte bolsjevikledarna ivrigt efter tecken på en revolution i Europa. Varje fas i den sociala och politiska kampen i Europa återverkade direkt på händelseförloppet under inbördeskriget. Hohenzollernas och Habsburgarnas fall gav sovjeterna möjlighet att återta den mark de förlorat i Brest-Litovskfreden. Men strax därpå proklamerade den segerrika ententen blockad mot Ryssland och denna följdes av ”de fjorton nationernas korståg”. Blotta hotet om en allierad intervention fick djupgående inverkan på situationen i Ryssland. De gamla härskarklasserna hade sedan revolutionen känt sig ytterligt nedstämda och stod skräckslagna inför den avgrund som skilde dem från folkets massor. De saknade organisation och tilltro till sin egen sak; de var sinsemellan splittrade; de var oförmögna att formulera någon som helst handlingsplan.[1] Löftet om intervention återgav dem en del av självförtroendet. Det var när löftet hade givits, när de brittiska, franska och amerikanska förbindelseofficerarna hade anlänt till de vita generalernas högkvarter och de första utländska gevärs- och ammunitionslasterna hade nått ryska hamnar, som vitgardisternas led började växa och inbördeskriget flamma upp på allvar. Bolsjevikerna ansåg att endast en intensiv revolutionär jäsning utomlands skulle kunna hejda interventionen. De var tvungna att utvidga striden till att omfatta även fiendens läger, och de var desto villigare att göra det, som de ihärdigt hade förutspått, att Europas härskande klasser aldrig skulle acceptera den ryska revolutionen och att revolutionen, för att överleva, skulle vara tvungen att gå till anfall mot den europeiska kapitalistordningen, som i vilket fall höll på att krossas under slagen från de europeiska arbetarklasserna. Hälften av denna förutsägelse hade visat sig vara riktig: ententens härskande klasser hade förklarat krig mot bolsjevismen, och det fanns ögonblick när även förutsägelsens andra hälft, den om det europeiska proletariatets resning, verkade nära att besannas.

Sedan november 1918 hade Tyskland och större delen av Centraleuropa skakats av uppror. I Berlin, Wien och Warszawa fanns arbetarråd vid sidan om socialdemokratiska regeringar. Bolsjevikerna, som såg allt i ljuset av sina egna färska erfarenheter, fann häri en exakt upprepning av den ”dualistiska regim” som i Ryssland uppstått efter februarirevolutionen. De talade om en ”tysk februari” och såg framför sig ett snabbt slut på den dualistiska regimen, en maktställning för arbetarråden, en ”tysk oktober”.

Det var en oerhört naiv idé: att historien skulle upprepas på exakt samma sätt och så snabbt i land efter land. Men drivfjädrarna bakom alla klassiska folkresningar har många drag gemensamma. Alla revolutioner börjar med att det etablerade regeringssystemet delvis bryter samman. Alla genomgår övergångsfasen med en dualistisk regim. Och i alla revolutioner bestrider de konservativa, de moderata och de liberala partierna varandra och utarmar och misskrediterar sig själva. Det var denna långa serie av faser som bolsjevikerna trodde skulle realiseras i andra länder. Felet med deras förväntningar låg inte endast i tidsschemat för de revolutionära händelserna, utan också i det fundamentala misstaget att tro att den europeiska kapitalismen stod inför sitt snara fall. De underskattade dess förmåga att kvarstå, dess följsamhet och det grepp den hade om de arbetande klassernas lojalitet. Den revolutionära jäsningen i Europa var tillräckligt stark, för att en minoritet skulle bestämma sig för att följa i bolsjevikernas fotspår. Majoriteten koncentrerade sig på att kräva reformer av sina regeringar och besuttna klasser. Men inte ens de, som sympatiserade med den ryska revolutionen, hade någon större lust att i hemlandet ge sig in på revolutioner och inbördeskrig och offra sin levnadsstandard, sin personliga trygghet, reformerna som de redan fått genomförda och reformerna som de hoppades få genomförda.

[1] En av vitgardisternas ledare, general Kaledin, sade innan han begick självmord 1918: ”Vår situation är hopplös. Det är inte bara det att befolkningen inte stöder oss – den är direkt fientlig. Vi saknar styrka och motstånd är meningslöst.” Denikin, op.cit., vol. Il, s. 220.

Bolsjevismens historiska tragedi, under denna heroiska period, var dess vägran inte bara att acceptera detta faktum utan också att anpassa sig efter det. Bolsjevikledarna betraktade den europeiska arbetarklassens relativa konservatism som en bedräglig politisk yta, under vilken proletariatets alla revolutionära instinkter glödde. Det som krävdes, var en genombrytning av denna tunna yta, så de dolda antikapitalistiska krafterna kunde frigöras. Denna bild av världen var inte endast frukten av en politisk felbedömning. Den speglade den tidiga bolsjevismens psykologiska oförmåga att erkänna sin egen isolering i världen, en oförmåga som alla revolutionens ledare delade, men som var större och fullständigare hos Trotskij än hos någon annan. En instinktiv rädsla för revolutionens isolering genomsyrade hela hans väsen, hans hjärna och hans hjärta. Ingen av bolsjevikledarna hade vid denna tid ens den vagaste föraning om ”socialism i ett land”. Men för Trotskij var bolsjevismens isolering redan en mardröm för fruktansvärd att begrunda, ty den innebar att det första och hittills enda försöket att bygga socialismen skulle tvingas fortsätta under värsta tänkbara omständigheter, att kunna påräkna sig fördelarna av rationella mellanfolkliga arbetsfördelningar, utan fruktbart stöd av gamla och sammansatta kulturella traditioner, och detta i en miljö präglad av en sådan lamslående materiell och kulturell fattigdom, primitivitet och råhet, att den tycktes kunna fördärva och förvanska själva den socialistiska ansträngningen. Det var oundvikligt att denna isolationsrädsla förr eller senare kom i konflikt med verkligheten, och konflikten kom att tvinga bolsjevismen till en krampaktig brottning med sin egen bild av världen.

Efter Brest, då detta dilemma första gången hade gjort honom orolig, hade Trotskij funnit en sorts tillflykt i de jättelika ansträngningarna under inbördeskriget. Nu tog sig hans isolationsrädsla omvänt uttryck i våldsamma utbrott av förtroende för en omedelbart förestående utbredning av revolutionen. I januari 1919, då Berlins gator var belamrade med barrikader, skrev han: ”Det är inte längre kommunismens spöke som oroar Europa... – det är en kommunism av kött och blod som går över kontinenten.”[2] Det var enligt honom bourgeoisiens idéer och förhoppningar som blivit fullständigt overkliga. Han såg något spökaktigt i det framträdande president Wilson gjorde i Europa, ”denne Tartuffe uppfödd på kväkardiet, som far runt i det blödande Europa som en moralens högste väktare, denne den amerikanska dollarns Messias, som straffar och förlåter nationerna och avgör deras öden”. Europa kunde inte annat än inse, att dess enda räddning låg i en kontinental federation av sovjetrepubliker, och när en gång Tyskland var anknutet till denna federation ”kommer det sovjetiska Italien och det sovjetiska Frankrike att förena sig med oss en eller annan månad senare”.[3]

I början av mars 1919 inträffade en betydelsefull händelse i Kreml. I en gammal, kejserlig domstolslokal öppnade Lenin ett möte för fyrtiotalet delegater från olika utländska vänstersocialistiska grupper. Delegaternas ankomst representerade på sätt och vis en första genombrytning av blockaden. De flesta av dem hade tvingats passera gränserna illegalt: några av de väntade delegaterna hade hindrats av sina regeringar att lämna sina länder; andra hade arresterats under resan. Eftersom bolsjevikerna länge varit fullständigt avskurna från Europa, lyssnade de nu ivrigt på det, delegaterna hade att rapportera om tillståndet utomlands. Rapporterna var förvirrade och motsägande, men på det hela taget tycktes de stödja förväntningarna om en snar revolution.

Syftet med konferensen var inte helt klart. Meningen var antingen att proklamera grundandet av Tredje Internationalen eller att preliminärt förbereda bildandet av den. Bolsjevikerna ville skapa den nya Internationalen genast men ansåg sig först böra lyssna på de utländska delegaternas åsikter. De viktigaste utlänningarna, tyskarna, ansåg att konferensgrupper, alla utom den ryska, var för svaga för att kunna samlas till en fullständig International. En österrikisk delegat, som efter en äventyrlig resa dök upp mitt under debatten, gav emellertid

[2] Trotskij, *Sotjinenija*, vol XIII, s. 6-14.
[3] Loc.cit.

en uppseendeväckande beskrivning av det revolutionärt sjudande Europa och uppmanade lidelsefullt konferensen att omedelbart höja den nya Internationalens baner. Konferensen svarade: den konstituerade sig själv som den Kommunistiska Internationalens första kongress. Koncipierad av en önskan, född ur förvirring och framhjälpt av en slump kom så denna stora institution till världen.

Den kom samtidigt med att revolutionen sjönk tillbaka i Europa. Januariresningen i Berlin hade krossats. Dess motvilliga ledare Rosa Luxemburg och Karl Liebknecht hade mördats. Detta blev en vändpunkt i Europas historia, ty ingen av de revolutionsvågor, som följde under de närmaste åren, var jämförbar i kraft och betydelse med vågen 1918. Bolsjevikledarna tog inte vändpunkten för vad den var. Januariresningens misslyckande i Berlin såg de som en tillfällig motgång, liknande deras egen i juli 1917, som skulle följas av växande social oro. I sitt hälsningsanförande till de utländska delegaterna i Kreml sade Lenin: ”Inte endast i Ryssland, utan även i de mest avancerade kapitalistländerna i Europa, t.ex. Tyskland, är inbördeskriget ett faktum ... Revolutionen har börjat och växer sig starkare i alla länder. Det sovjetiska systemet har vunnit inte endast i det efterblivna Ryssland, utan även i Tyskland, Europas mest utvecklade land, och i England, det äldsta kapitalistlandet.”[4] Lenin var inte i mindre grad än Trotskij ett offer för denna illusion, även om Trotskij, med sin benägenhet att göra hissnande förutsägelser, fick misstaget att framstå som än mer fatalt.

Man kan tvivla på, att Lenin och Trotskij skulle ha grundat Internationalen vid denna tidpunkt, om de hade haft en klarare föreställning om förhållandena i Europa. De skulle i vilket fall ha fortsatt att propagera för idén om en ny International, som de gjort sedan 1914. Men det är långt från framkastandet av en idé till uppfattningen att den blivit verklighet. Under Zimmerwald- och Kienthalperioden hade både Lenin och Trotskij tänkt sig den nya Internationalen, inte som ett organ som representerade en revolutionär minoritet och som konkurrerade med den gamla ”socialpatriotiska” Internationalen, utan som en organisation som ledde majoriteten arbetare och som ersatte den gamla Internationalen. Trotskij hade uttryckligen förklarat, att om de revolutionära marxisterna förblev i minoritet, skulle de kanske tvingas återvända till den gamla Internationalen och verka inom dess vänsterflygel.[5] Ingenting hade varit honom eller Lenin mer fjärran än tanken att ge en samling små politiska sekter den högtidliga beteckningen International.

Och ändå var det just det de gjorde i mars 1919. Flertalet av delegaterna, som konstituerade sig som Kominterns upphovsmän, representerade små marxistiska eller pacifistiska sekter, undangömda i de europeiska arbetarrörelsernas vinklar och vrår. Detta skulle knappast ha spelat någon roll i en verklig revolutionär situation, ty i en sådan får vanligtvis den extrema ”sekten” snabbt en inflytelserik och ledande ställning. Bolsjevikerna var inte helt medvetna om sina utländska bundsförvanters svaghet, men även om de varit medvetna om den kunde de fortfarande hoppats att bundsförvanterna skulle stärkas av den internationella revolutionens framgång, på samma sätt som bolsjevikerna stärktes 1917, efter att i början av året knappt ha varit mer än en ”sekt”. Förhoppningen verkade än mer motiverad, som Andra Internationalen hade fallit i sådant vanrykte, att den föreföll vara död bortom all möjlighet till återuppståndelse. Arbetarnas breda opposition mot den gamla Internationalen härrörde emellertid inte från någon positiv revolutionär attityd, utan från deras avsky för krig och socialpatriotism. Bolsjevikerna blandade naturligtvis ihop motiven. Trots det var deras förväntningar inte alldeles grundlösa: inom ett år hade den nya Internationalen faktiskt fått ett starkt grepp om den europeiska arbetarrörelsen.

[4] Lenin, *Sotjinenija*, vol. XXVIII, s. 433-4.
[5] Se ovan, s. 235.

Trotskij gjorde endast ett kort framträdande vid den första kongressen. Koltjaks våroffensiv hade just inletts och Trotskij, som avbrutit en inspektion av slagfälten, kom direkt från tåget till konferenssalen i full uniform och medförande en fläkt av inbördeskriget. Delegaterna, som känt honom som Zimmerwaldrörelsens talesman, iakttog med spänd nyfikenhet den lidelsefulle antimilitarist som nu förvandlats till arméchef.[6] I korta drag drog han för konferensen upp huvudlinjen i sin militära politik och lade sedan fram ett manifest skrivet för att presentera den nya Internationalen för världen. Manifestet inleddes med en snabb och skarp översikt över de förändringar som kapitalismen genomgått under den senaste tiden. Kriget hade gjort slut på låt-gå-politiken. Staten tenderade nu att dominera ekonomin. Vilken stat skulle dominera den, den borgerliga eller den proletära? Detta var frågan. Reformisterna och socialpatrioterna undvek frågan och predikade försoning. ”Om dessa förkunnelser vann gehör hos arbetarklassen, skulle kapitalismen, i nya, betydligt mer koncentrerade och monstruösa former, återupprättas över liken av flera generationer och med oundvikliga utsikter till ett nytt världskrig som följd. Lyckligtvis för mänskligheten är detta omöjligt.”[7] Vann socialismen i Europa, skulle den befria även de underkuvade länderna och bistå dem med sin teknologi, sin organisation och sitt andliga inflytande, för att påskynda deras övergång till en organiserad socialistisk ekonomi. ”Koloniala slavar i Afrika och Asien! I Europa kommer den proletära diktaturens timme att slå för er som en timme av frigörelse för er själva.” Manifestet skilde sig från tidigare klassiska marxistiskt-politiska utläggningar främst genom understrykandet av proletariatets diktatur, det revolutionära partiets roll och den aggressiva oppositionen mot all borgerlig demokrati. Men om detta var skillnader i emfas snarare än i princip, var idén ny om en allians mellan den socialistiska revolutionen i väster och de koloniserade folken i öster. Den bar Tredje Internationalens prägel. Trots det vände sig manifestet i främsta hand till Europa:

> Hela den borgerliga världen anklagar kommunisterna för att krossa friheten och den politiska demokratin. Anklagelsen är osann. I och med att proletariatet tagit makten har det endast upptäckt att det är totalt omöjligt att tillämpa ... en borgerlig demokrati och det skapar därför betingelserna och formerna för en ny och högre arbetardemokrati ... . Den borgerliga världens suckar över inbördeskriget och den röda terrorn tillhör det grövsta hyckleri som historien känner ... Det skulle aldrig ha blivit något inbördeskrig om inte ligor av utsugare, som fört mänskligheten till fördärvets rand hade gjort motstånd mot varje framsteg av de arbetande massorna och om inte samma ligor hade organiserat konspirationer och lönnmord och kallat in väpnad hjälp utifrån ... De kommunistiska partierna, som aldrig på detta konstlade vis provocerar fram inbördeskrig, bemödar sig om att förkorta dessa krig ... begränsa antalet offer för dem och framför allt säkra segern för arbetarklassen.

Långt från att vara ett konspirationsförbund, eller från att avsvära sig den europeiska socialismens arvegods, var Internationalen stolt över arvet av ”de heroiska ansträngningarna och martyrskapen hos en rad revolutionära generationer från Babeuf till Karl Liebknecht och Rosa Luxemburg”.[8]

Knappt en månad efter kungörandet av detta manifest hade revolutionen fått viktiga fotfästen i Centraleuropa: Ungern och Bayern utropades till sovjetiska republiker. Bolsjevikernas förhoppningar växte: från München och Budapest skulle revolutionen säkert spridas snabbt till Berlin och Wien. Nyheterna nådde Trotskij, samtidigt som han inledde en offensiv vid foten av Uralbergen, och från Asiens gräns hälsade han löftet om revolutionens räddning västerifrån. I ”Reflektioner kring den proletära revolutionens kurs”, skriven med dessa händelser i färskt minne, anmärker han: ”En gång i tiden brukade kyrkan säga: *Ex Oriente Lux* Ljuset kommer från öster ... I vår tid har revolutionen sannerligen börjat i öster”, men ”den

[6] Arthur Ransome, *Six Weeks in Russia*, s. 143.
[7] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. XIII, s. 38-49.
[8] Ibid.

revolution, som vi genomgår, är en proletär revolution och proletariatet är starkast, bäst organiserat och mest upplyst i de gamla kapitalistiska länderna". Ändå hade han en föraning om den vidare och sällsamma utvecklingen. Ungern hade varit det mest efterblivna området i det österrikisk-ungerska kejsardömet. Bayern var den minst utvecklade provinsen i Tyskland. I båda länderna var bönderna de dominerande, inte arbetarna, och båda hade av hävd betraktats som reaktionens bålverk. Varför hade revolutionen fått fotfäste där och inte i den proletära socialismens centra?

Han besvarade sin egen fråga genom att säga, att även om proletariatet var svagt i de underutvecklade länderna, var de härskande klasserna där ännu svagare. "Historien har följt minsta motståndets lag. Den revolutionära epoken har trängt igenom de minst barrikaderade portarna." Denna talande metafor sade mer än vad Trotskij själv tänkt. Han tvivlade inte på att revolutionen skulle rycka fram till fästningens hjärta: "Idag är Moskva Tredje Internationalens centrum. I morgon – därom är vi djupt övertygade – kommer detta centrum att förflyttas västerut, till Berlin, Paris och London. Sändebuden från världens arbetarklasser har med glädje mottagits innanför Kremls murar av det ryska proletariatet. Med än större glädje kommer detta att sända sina egna ombud till den Kommunistiska Internationalens andra kongress i en av Västeuropas huvudstäder. En internationell kongress i Berlin eller Paris kommer att betyda den proletära revolutionens fullständiga seger i Europa och följaktligen i hela världen ... Vilken lycka det är att leva och kämpa i sådana tider!"[9]

Endast tre månader senare hade dessa stora vyer och förhoppningar grusats. Det sovjetiska Bayern hade kapitulerat för trupper ledda av general Hoffmann, Trotskijs motståndare från Brest. Vit terror härskade i det sovjetiska Ungerns ruiner. Berlins och Wiens arbetare betraktade apatiskt undertryckandet av de två Kommunerna. Tyskland och Österrike, ja faktiskt hela Europa, tycktes uppnå en ny konservativ balans genom freden i Versailles, som just slutits. Dessa händelser inträffade samtidigt som den värsta krissituationen under inbördeskriget: den brittiska och franska interventionen var som häftigast, och Denikin erövrade Ukraina och marscherade mot Moskva.

Det var ett underligt ögonblick i bolsjevismens historia. Det var inte endast det att den antisovjetiska interventionen ökade i intensitet och för ögonblicket mötte mycket litet eller inget motstånd från den västerländska arbetarklassen. Det var inte endast det att revolutionen förlorat sitt fotfäste i Centraleuropa. I själva Ryssland riskerade den att mista de relativt rika och civiliserade väst- och centralprovinserna och tvingas dra sig tillbaka till de öde landområdena österut, ty endast där kunde krigsmetodiken gynna Röda Armén. Men medan bolsjevikerna hotades från väster, hade de lyckan med sig i öster. Urals vilda bergskedjor erbjöd sovjeterna gästfrihet och säkerhet. Och bortom Ural och Sibirien reste sig Asien i uppror mot det borgerliga västerlandet. Detta var Amritsars dagar i Indien, när Ghandis ohörsamhetskampanj var nära att förvandlas till ett landsomfattande antibrittiskt uppror. Denna serie av händelser satte Trotskijs politiska fantasi i rörelse i en märklig riktning.

Den 5 augusti 1919 sände Trotskij från fronten ett hemligt memorandum till centralkommittén, i vilket han uppmanade den att göra en radikal internationell "omorientering". Han hävdade att revolutionen hade kastats tillbaka österut – och åt öster måste den nu vända blickarna. Han trodde fortfarande att den europeiska revolutionen kunde fördröjas ytterligare endast ett till fem år, och han trodde inte Denikin skulle kunna hålla sitt grepp om Ukraina. Ändå, skrev han, kunde Röda Armén just nu endast spela en mindre roll i Europa, vare sig den framträdde offensivt eller defensivt. Men Asiens portar stod öppna för den! Där skulle Röda Armén endast behöva bekämpa japanska styrkor, som var alltför små för de sibiriska vidderna och som skulle hämmas av den amerikanska avogheten mot alla japanska land-

[9] Op.cit , s. 14-30.

vinningar.[10] Den sovjetiska regimens tyngd i Asien var av ett sådant slag att bolsjevikerna där kunde invänta den senaste europeiska utvecklingen, samtidigt som de själva inledde en intensiv expansion österut.

En aning besviken på den nyligen bildade Internationalen framhöll Trotskij att ett organ, som ledde revolutionen i Asien, snart kanske skulle bli mycket viktigare än Kominterns exekutiv. Kanske skulle Röda Armén finna vägen till Indien mycket kortare och lättare än vägen till det sovjetiska Ungern. En ”seriös militär” hade föreslagit honom en plan för bildandet av en beriden expeditionskår till Indien. Trotskij upprepade, att revolutionens väg till Paris och London möjligen ledde genom Kabul, Calcutta och Bombay. Engagerat gjorde han följande förslag: i Ural skulle en industriell bas byggas som gjorde sovjeterna oberoende av det strategiskt sårbara Donetsbäckenet; en revolutionär akademi skulle öppnas i Ural eller Turkestan; politiska och militära staber skulle upprättas och leda kampen i Asien; tekniker, planerare, lingvister och andra specialister skulle mobiliseras för detta arbete, särskilt bland de ukrainska kommunisterna som, efter att ha förlorat Ukraina, nu skulle hjälpa till med att etablera revolutionen i Sibirien.[11]

Dessa förslag hade föga samband med det som genast borde göras för att avvärja ett militärt bakslag. Trotskij framlade samtidigt med nämnda memorandum två andra planer med detaljerade förslag om en omorganisering av sydfronten. Man kan anta att politbyrån omedelbart ägnade större uppmärksamhet åt dem än åt den föreslagna ”asiatiska nyorienteringen”.[12] Den senare idén var inte heller särskilt fast förankrad i Trotskijs tänkande. Den kom som en häftig reflexrörelse inför en ovanlig serie omständigheter och reflexen rubbade hans i huvudsak mot Europa inriktade tankebanor. Den är ändå upplysande som en fingervisning framåt i tiden. Omständigheterna bakom dessa förslag – Rysslands dåliga förbindelser västerut och revolutionens avmattning i Europa – skulle bestå i mer dämpad form även efter interventionen och inbördeskriget och leda till en utveckling som i stort följde de linjer Trotskij skisserat. Sovjetmaktens centra skulle förflyttas österut, till Ural och ännu längre bort. Men det var Stalin, inte Trotskij som skulle bli den som främst talade för och genomdrev denna väldiga förflyttning som inte kunde annat än medföra en ”orientalisering” av revolutionens andliga och politiska klimat, en orientalisering som Trotskij inte kunde förlika sig med. Revolutionens väg till Peking och Shanghai, om inte till Calcutta och Bombay, skulle visa sig kortare än vägen till Paris och London och lättare än vägen till Berlin och t.o.m. Budapest.

*

Innan år 1919 gått till ända, vände sig bolsjevikerna åter hoppfullt västerut. Ukraina och det europeiska Rysslands södra provinser låg åter under deras kontroll. De vita arméerna väntade på nådastöten. Den västeuropeiska arbetarklassens opposition började äntligen hämma den brittisk-franska interventionen. Endast relationerna med Polen var spända. Frankrike eggade landet till att agera spjutspets för det antisovjetiska korståget. Men Pilsudski som styrde Polen, dock ännu inte som diktator, intog en tvetydig attityd. Han hade ambitioner på att erövra Ukraina, där den besuttna polska lågadeln innehaft stora ägor, och att upprätta en polsk-ukrainsk federation under polsk överhöghet. Men han förhöll sig avvaktande, så länge bolsjevikernas styrkor var upptagna av de vita gardena, eftersom han visste att Denikins eller

[10] Trotskij anmärkte att Förenta Staternas fruktan för japanskt herravälde i Sibirien kanske kunde få ”Washingtonkräken” (även om de fortfarande använde Koltjak som ombud) att besluta sig för att stödja sovjeterna mot Japan. Något senare bedömde Lenin på liknande sätt rivaliteten mellan Amerika och Japan. Lenin, *Sotjinenija*, vol. XXXI, s. 433-40.

[11] Trotskij-arkivet.

[12] Verkan av Trotskijs idéer kan naturligtvis skönjas i andra Kominternkongressens arbete och i de östliga folkens kongress i Baku, som ägde rum ett år senare.

Judenitjs seger skulle betyda slutet för det självständiga Polen. I största hemlighet och bakom ryggen på fransmännen, som beväpnade och utrustade hans armé, slöt han ett informellt stilleståndsavtal med bolsjevikerna. Ett ögonblick föreföll detta avtal kunna leda till vapenvila och fred. I november 1919 övervägde politbyrån de villkor för ett avtal, som polackerna lagt fram. Den fann villkoren acceptabla och gav Trotskij och Tjitjerin fullmakt att utarbeta detaljerna.[13]

Bolsjevikledarna var så övertygade om att freden var i annalkande, att de pacificerade arméer, som inte var inbegripna i strider, och omvandlade dem till arbetsarméer. Den 16 januari 1920 hävde ententen blockaden mot Ryssland, och sovjeternas centralexekutiv påbjöd omedelbart de reformer som redan nämnts – dödsstraffets avskaffande och inskränkandet av tjekans maktbefogenheter. Några dagar senare, den 22 januari, meddelade emellertid Trotskij politbyrån sina farhågor om att Pilsudski förberedde sig för krig.[14] Påskyndad av Lenin började han stärka de Röda Arméerna vid den polska fronten.[15]

Polackerna slog till i början av mars. Trotskij skyndade till Moskva från Ural, där han inspekterat arbetsarméerna. Fredsreformerna stoppades eller annulerades. Krigsstämning härskade åter i landet.

Med tanke på vad som hände senare, bör här understrykas, att Trotskij vid denna tid förordade en hård politik mot Polen. Tjitjerin hade under många månader förgäves sänt hemliga fredserbjudanden till Warszawa och yrkat på en för Polen gynnsam lösning av gränstvisterna. Pilsudski besvarade inte erbjudandena och höll den polska opinionen i okunnighet om dem. Tjitjerin fortsatte att lägga fram försonliga förslag även efter den polska offensivens början. Hans politik väckte emellertid opposition inom kommissariatet för utrikesärenden och i synnerhet var Litvinov, hans ställföreträdare, kritisk. Trotskij intervenerade och tog bestämt parti för Litvinov. Han uppmanade politbyrån att sätta stopp för Tjitjerins försonligheter. Pilsudski uppfattade dem endast som tecken på sovjetisk svaghet, och eftersom de framförts i hemlighet, kunde de heller inte påverka den polska fredsopinionen. Trotskij krävde en återgång till den öppna diplomatin, som skulle göra det möjligt för det polska folket att inse, vem som var ansvarig för krigshandlingarna. Pilsudski löste konflikten, ty strax därefter fann han en förevändning att avbryta förhandlingarna, invaderade Ukraina och intog Kiev. Den 1 maj 1920 uppmanade Trotskij Röda Armén att tilldela angriparen ett slag ”som skulle genljuda på Warszawas gator och över hela världen.

Den polska invasionen väckte djup harm i Ryssland. För första gången manade bolsjevikerna nu till nationellt krig i stället för inbördeskrig. Det är sant att detta för dem var en kamp mot ”polska godsägare och kapitalister”, ett inbördeskrig förklätt till nationellt krig. Men vilka motiv de än hade, frigjorde konflikten patriotiska instinkter och chauvinistiska känslor bortom deras kontroll. För de konservativa elementen i Ryssland var detta ett krig mot en arvfiende vars återuppståndelse, som självständig nation, de omöjligt kunde acceptera – ett sant ryskt krig, även om det fördes av bolsjevikiska internationalister. För de grekisk-ortodoxa var det en strid mot ett folk med obotlig lojalitet mot den romerska katolicismen, ett kristet korståg, även om det leddes av gudlösa kommunister. En del av dessa konservativa element hade i själ och hjärta sympatiserat med vitgardisterna. Men när de Vita Gardena nu krossats sökte de en förevändning att bestiga den sovjetiska segervagnen utan att förlora sitt patriotiska och grekisk-ortodoxa ”ansikte”. Den polska invasionen försåg dem med en sådan förevändning. General Brusilov, överbefälhavare under den gamla regimen, ledde omorienteringen. Han ställde sig själv till Trotskijs förfogande och uppmanade alla rättrogna ryssar att följa i hans

[13] Se utdragen ur politbyråns protokoll från sammanträdet den 14 november 1919, i Trotskij-arkivet.
[14] Trotskijs meddelande till Zinovjev, Lenin och Krestinskij i Trotskij-arkivet.
[15] Meddelanden från senare hälften av februari i Trotskij-arkivet.

spår. Till de revolutionära övertonerna i kriget lades sålunda de nationalistiska undertonerna. Pilsudskis trupper gjorde mycket för att piska upp de antipolska känslorna. Deras uppträdande i det ockuperade Ukraina var avskyvärt. De började installera de polska godsherrarna på deras forna ägor. De underströk sina segrar genom avrättningar av krigsfångar och genom pogromer.

Att bäras fram på en flodvåg av nationell enighet var för bolsjevikerna en ny och besvärande erfarenhet. Trotskij månade om att bevara partiets internationella inställning. Han välkomnade Brusilovs solidaritetsdemonstration visavi Röda Armén men förkastade offentligt Brusilovs chauvinistiska och antikatolska uttalanden.[16] När ryktet spred sig om att Brusilov skulle leda de Röda Arméerna mot polackerna, förnekade Trotskij det och underströk att den polska fronten stod under befäl av Tuchatjevskij och Jegorov, vars lojalitet mot revolutionens internationalistiska idé prövats under inbördeskriget. När striderna stod som hetast beordrade han offentligt nedläggningen av *Vojennoje Delo* (Militär politik), generalstabens tidskrift, för att den i en artikel om Pilsudski begagnat ett språk som var ”förolämpande för det polska folkets nationella värdighet”. Han beordrade vidare en undersökning av saken, så att de skyldiga ”aldrig mer skall kunna anförtros något arbete, som gör det möjligt för dem att påverka tänkandet inom Röda Armén”.[17] (Episoden framstår fortfarande som något av en ädel kuriositet i en tidsålder då ”civiliserade” statsmän och humanister under krig inte drar sig för att brännmärka fiendens nationalkaraktär som barbarisk, djurisk eller omänsklig.) Under sina besök vid fronten dämpade han den vrede som väckts i armén av rapporterna om polackernas avrättningar av krigsfångar. Inte ens fiender fick smädas, framhöll han under möten med frontlinjens soldater. Med eftertryck förbjöd han alla repressalier mot polska fångar: ”Må den soldat inom Röda Armén mista sin hand, som lyfter sin kniv mot en krigsfånge, mot den avväpnade, den sjuke och sårade”, skrev han i en dagorder. Röda Arméns soldater måste vara hårda i strid och storsinta mot sina fångade och hjälplösa fiender.[18]

Pilsudskis seger i Ukraina blev kortlivad. Några veckors polsk ockupation räckte för att få de ukrainska bönderna att resa sig mot inkräktarna. Tuchatjevskijs arméer på nordfronten och Jegorovs på sydfronten förstärktes med divisioner frigjorda från striderna mot Denikin och Koltjak. Trots brist på utrustning var Röda Armén nu som starkast – innan kampanjen var slut hade den fem miljoner man under sina fanor. Den 12 juni återtog bolsjevikerna Kiev och Pilsudskis trupper retirerade snart i panik mot det etnografiska Polens gränser.

Vid denna tidpunkt uppstod viktiga politiska problem som komplicerade krigföringen. Några av dem rörde Rysslands relationer med Storbritannien, andra gällde inställningen till Polen, och dessa två problemkomplex hängde på vissa punkter samman.

Den brittiska arbetarklassens opposition mot intervention och de vita Gardenas nederlag hade försvagat interventionspartiet, som leddes av Winston Churchill. Regeringen var inte enig, eftersom premiärministern (Lloyd George) var benägen att avbryta interventionen och återuppta handeln med Ryssland. En sovjetisk handelsdelegation, ledd av Krasin, for i slutet av maj 1920 från Moskva till London. Under tiden stärktes emellertid interventionspartiet tillfälligt av Pilsudskis segrar. Politbyrån hade intrycket att den brittiska regeringen, liksom den franska, helhjärtat stödde Pilsudski. Kommissariatet för utrikesärenden och Komintern försökte öva vedergällning mot brittiska ställningar i Asien, särskilt i Persien och Afghanistan, som Trotskij föreslagit året innan. Men kort därefter svängde den officiella brittiska politiken på nytt: Labours opposition mot interventionen hade vuxit kraftigt och hur som helst hade Röda Arméns tillbakapressande av polackerna än en gång avslöjat det meningslösa med

[16] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. XVII, bok 2, s. 407-8.
[17] *Kak Vooruzjalas Revoljutsija*, vol. II, bok 2, s. 153.
[18] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. XVII, bok 2, s. 403-5.

interventionen. Den 11 juli framförde Lord Curzon, den brittiske utrikesministern, att hans regering var villig att medla mellan sovjeterna och Polen och även mellan sovjeterna och resterna av Denikins armé som, ledda av baron Wrangel bitit sig fast på Krim.

Under juni och juli försökte politbyrån och utrikeskommissariatet att få ett begrepp om inriktningen i den brittiska politiken. Trotskij grep upprepade gånger in i debatten och upptäckte att hans åsikter stod i opposition mot majoritetens. En livlig skildring av denna kontrovers finns i Trotskijs konfidentiella budskap till Tjitjerin, Lenin och andra medlemmar av politbyrån, och i Lenins lakoniska kommentarer, gjorda med hans egen handstil, som nu finns i Trotskijarkivet i Harvard. I ett memorandum av den 4 juni yrkade Trotskij ivrigt på en mer tolerant politik mot Storbritannien. Han framhöll, att den brittiska politiken alls inte gick endast på interventionslinjen, och att det låg i sovjetiskt intresse att få politiken att fluktuera. Sovjetiska försök att iscensätta antibrittiska revolter i Mellanöstern, för att inte tala om sovjetiska expeditionsstyrkor till Mellanöstern, skulle endast befästa fientligheten i den brittiska politiken mot sovjeterna. I augusti förra året hade han själv satt stort värde på de revolutionära rörelserna i Asien, men nu hävdade han i ljuset av färska informationer, att dessa rörelser, i varje fall i Mellanöstern, saknade inneboende styrka.[19] Bolsjevikerna borde stödja all revolutionär propaganda och alla hemliga organisationer, men undvika varje steg som skulle kunna inveckla dem i riskabla militära åtaganden. De kunde i bästa fall använda hotet om revolution i Mellanöstern som ett förhandlingsvapen i det diplomatiska spelet med Storbritannien. Men de borde utnyttja varje tillfälle att klargöra för britterna, att de önskade nå en överenskommelse om maktpolitiken i öster.

I marginalen till detta dokument anmärkte Lenin med viss ironi att Trotskij, liksom Krasin, misstagit sig på den brittiska politiken: dess linje var orubblig. Det stod ”helt klart” att England bistod och skulle fortsätta att bistå både polackerna och Wrangel.[20]

Frågan togs åter upp till diskussion i juli efter Lord Curzons medlingserbjudande. Lenin vidarebefordrade erbjudandet till Trotskij, som befann sig vid fronten. Samma dag, den 13 juli, svarade Trotskij med två meddelanden, i vilka han uppmanade politbyrån och Tjitjerin att acceptera brittisk medling mellan Ryssland och Polen att arbeta på en vapenvila som skulle leda till fred med Ententen och Polen.[21] Han rådde återigen politbyrån att mer noggrant uppmärksamma skillnaderna i inriktning mellan opinionen och politiken i England.[22]

Politbyrån förkastade Trotskijs förslag och, naturligtvis, det brittiska erbjudandet. Underligt nog bad den Trotskij överlämna det avvisande beskedet till Lord Curzon. Driven av principen om kabinettets solidaritet utförde han uppdraget. I ett djupt sarkastiskt manifest, ur vilket ingen kunde utläsa hans reservationer, förklarade han att den brittiska regeringen, kompro-metterad genom sina interventioner, var part i konflikten och därför inte kunde göra anspråk på att fungera som opartisk medlare.[23]

Denna meningsskiljaktighet gällde visserligen endast den diplomatiska taktiken. Men den hängde samman med en annan och mer fundamental kontrovers. Efter det att Curzons förslag förkastats, krävde Lenin ”ett häftigt påskyndande av offensiven mot Polen”. Även detta mot-satte sig Trotskij. Röda Armén hade vid det här laget återerövrat hela det område som bestod

[19] Trotskij tillade, att även i det sovjetiska Axerbajan, i Kaukasus, där industriarbetarklassen var stor och banden med Ryssland gamla, hade den sovjetiska regimen svårt att fungera.
[20] En politbyråresolution, även den daterad den 4 juni, visar att politbyrån trodde att Pilsudski handlade i maskopi även med den tyska regeringen.
[21] Trotskij var emellertid emot varje medling i den konflikt mellan sovjeterna och Wrangel, som var en inre rysk angelägenhet.
[22] Bl.a. begärde Trotskij att Theodore Rothstein, den framstående rysk-brittiske marxisten, skulle rådfrågas om den brittiska opinionens ställningstaganden.
[23] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. XVII, bok 2, s. 426 ff.

av Ukraina och Vitryssland och stod ungefär vid den linje som Lord Curzon, när han fortfarande trodde på seger för Denikin, hade föreslagit som gräns mellan Ryssland och Polen. Trotskij ville hejda Röda Armén vid denna linje och göra ett offentligt fredserbjudande. Lenin och majoriteten av politbyrån var benägna att fortsätta förfölja polackerna ända in i Warszawa och än längre bort.

Återigen dominerades diskussionen av avvägningarna mellan politik och strategi. Det fanns en militär risk med Trotskijs förslag. Pilsudski var knappast villig att godta ”Curzonlinjen” som gräns och han skulle ha kunnat utnyttja eld-upphör-respiten till att förbereda ett nytt angrepp. Trotskij var villig att ta denna risk. Han tog fasta på de politiska och moraliska fördelarna med den handlingslinje, han förespråkade, och pekade på farorna med Lenins politik. Han framhöll att ett öppet fredserbjudande, som klargjorde att sovjeterna inte hade några planer på att kränka Polens självständighet och inte eftertraktade något egentligt polskt territorium, skulle göra ett gynnsamt intryck på det polska folket. Om Pilsudski antog erbjudandet var allt gott och väl. Om inte, skulle det polska folket och världen få veta, vem som var ansvarig för fortsättningen av kriget. Trotskij hävdade att Röda Arméns framryckning mot Warszawa, utan ett preliminärt fredserbjudande, skulle förstöra den ryska revolutionens goodwill hos det polska folket och spela Pilsudski i händerna. Under nära ett och ett halvt århundrade hade större delen av Polen varit underställt tsarerna. Mindre än två år hade gått, sedan polackerna återvann den självständighet, som ryska revolutionen högtidligen tillförsäkrat dem. En rysk armé som invaderade Polen skulle, även om den provocerats av Pilsudski och även om den marscherade under den röda fanan, för dem framstå som den direkta arvtagaren till de tsaristiska arméer som hållit dem, deras fäder och deras förfäder fjättrade. Polackerna skulle då försvara sin fädernemark till sista blodsdroppen.[24]

Lenin kände inte samma tvekan och oro. Det var Pilsudski som medvetet och uppenbart var angriparen, medan Lenin hade gjort sitt yttersta för att avvärja kriget. När nu stridslyckan gynnade Röda Armén var det, enligt Lenin, dess rättighet och plikt att skörda segerns frukter – ingen segerrik och realistiskt ledd armé hejdar sig halvvägs i jakten på en nästan tillintetgjord fiende, och ingen moralisk, politisk eller strategisk princip förbjuder en armé att invadera angriparens territorium medan ett förföljande pågår.

Och det var inte allt. Lenin trodde att Polens arbetare och bönder skulle välkomna de invaderande arméerna som deras befriare. Samtliga bolsjevikledare, inklusive Trotskij, hade bara en vag föreställning om fakta bakom situationen: de hade som ett resultat av blockaden förlorat kontakten med Polen lika fullständigt som om landet hade legat på flera hundra mils avstånd. De visste att det funnits sovjeter i Polen, inom vilka kommunisterna haft stort inflytande, och de trodde att de fortfarande existerade. Deras kunskaper var redan mer än ett år för gamla. Under tiden hade vinden vänt i Polen som i resten av Europa: Pilsudski hade upplöst sovjeterna och med hårda medel kuvat det kommunistiska partiet.[25] I Moskva bodde en grupp framstående polska socialister, som anslutit sig till bolsjevikerna, och politbyrån vände sig till dem för att få råd. De skiljde sig åt på ett märkligt sätt: Radek, Marchlewski och (förefaller det) Dzerzjinskij, som tillhört den polska socialismens internationalistiska flygel och inte stött idén om Polens återuppståndelse som nationalstat hävdade nu inför politbyrån att en invasion av Röda Armén skulle mötas av en mäktig våg av polsk patriotism. Trotskijs position var delvis ett resultat av denna varning. Lenin förefaller ha tagit djupare intryck av en rapport från Lapinskij, som tillhört den mer patriotiska flygeln inom den polska socialiströrelsen och som kraftigt överdrev den polska kommunismens styrka. Lenin, som gripits av

[24] De små baltiska nationernas inställning var likartad. Trotskij uppmanade under hela året politbyrån att sluta fred med dem alla. Detta skedde (Trotskij-arkivet).

[25] Ännu 1920 talade även Trotskij om betydelsen av de polska sovjeterna, i tron att de fortfarande existerade. Se hans *Sotjinenija*, vol. XV, s. 301.

optimism och trodde att Röda Arméns framryckning skulle väcka revolutionen till livs i Polen, fick över politbyrån på sin sida. Även Stalin, som nyktert avvisat tanken på en marsch mot Warszawa, bytte sida, och Trotskij stod ensam i opposition mot planen.

Lenin drömde om större vinster. Polen var bryggan mellan Ryssland och Tyskland och över den bryggan hoppades Lenin kunna etablera kontakt med Tyskland. Han föreställde sig att även Tyskland befann sig i intensivt revolutionär jäsning. Någon eld fanns det under illusionens rökar. I mars 1920 genomförde en del av tyska armén en statskupp i Berlin i avsikt att krossa den parlamentariska regimen och etablera en militärdiktatur. Två dagar senare oskadliggjordes kuppen, den så kallade Kapp-putschen, genom en generalstrejk från de tyska arbetarnas sida. Strejken blev en demonstration av den tyska arbetarklassens styrka. Initiativet till den hade kommit från fackföreningarna, inte från kommunisterna, men strax efteråt gjorde den tyska kommunismen stora framsteg, även om den fortfarande inte lyckats få med sig merparten av arbetarklassen. Lenin menade nu att blotta närvaron av Röda Armén vid Tysklands gräns skulle kunna stimulera och intensifiera revolutionsprocesserna. Han hade för avsikt att ”känna på Europa med Röda Arméns bajonett”. Under ett sammanträde med revolutionära krigsrådet, just som offensiven var som häftigast, sände han över ett meddelande till Sklijanskij om att ”Warszawa till varje pris måste tas inom tre till fem dagar”. Han förhörde sig envist om Röda Armén, som redan marscherat in i pommerska ”korridoren”, kunde avskära det territoriet och på så vis hindra polackerna från att nå Danzig. Danzig var den hamn genom vilken Polen fick förnödenheter från väst. Men den var också en kontaktpunkt med Tyskland.[26]

Trots sina aningar om en stundande katastrof underkastade sig Trotskij majoritetsbeslutet. Han stannade kvar på sin post, utfärdade marschordern och fortsatte med rutinarbeten – men hans besök vid fronten tycks ha upphört. Under offensivens gång utsågs ett revolutionärt krigsråd för Polen, i praktiken en provisorisk regering, ledd av de polska bolsjeviker som protesterat mot vågstycket. Ju längre Röda Armén ryckte fram, desto mer bekymrade blev rådets rapporter till Moskva. De polska arbetarna och bönderna mötte inkräktarna som erövrare, inte som befriare. Men nu bars Röda Armén ofrånkomligt framåt av sin egen rörelse, samtidigt som den förlängde sina förbindelselinjer och försvagade sig själv. En farlig klyfta uppstod också mellan de norra arméerna, som under Tuchatjevskij närmade sig Warszawa, och de södra, som under Jegorov och Budjennij hade vikt av sydvästvart mot Lvov. Till politisk förstekommissarie för sydarméerna utsågs, på Trotskijs begäran,[27] Stalin, som var angelägen om att överträffa Tuchatjevskij och få Lvov som segerlön, medan Tuchatjevskij tågade in i Warszawa. I mitten av denna klyfta skulle Pilsudski snart slå till mot Tuchatjevskijs flank och eftertrupper. Klyftan oroade Lenin för ett ögonblick[28] och generalstaben började något sent att uppmana sydarméernas befälhavare att överbrygga den. Men Röda Armén rullade vidare, och Moskva jublade.

I detta skede av fälttåget höll Kommunistiska Internationalen sin andra kongress i Petrograd och Moskva från mitten av juli till den 7 augusti. De europeiska arbetarrörelserna hade under det gångna året börjat närma sig Internationalen: ledare för stora och gamla socialistiska partier knackade nu nästan ödmjukt på dess portar. Kongressen diskuterade villkoren för medlemskap, de berömda ”21 Punkter” som Lenin och Zinovjev utformat, de kommunistiska partiernas uppgifter, de koloniserade ländernas öden, och så vidare. Men debatterna dominerades av spända förväntningar på den militära seger i Polen som skulle ge revolutionen i

[26] Noterna finns i Trotskij-arkivet.
[27] Trotskijs meddelande till centralkommittén den 11 maj 1920. Trotskij-arkivet.
[28] Trotskij-arkivet innehåller en odaterad not från Lenin till Sklijanskij, i vilken Lenin ger uttryck åt sina farhågor.

Europa en ny och mäktig impuls. Framför en stor krigskarta gav Lenin dagligen de utländska delegaterna optimistiska beskrivningar av Tuchatjevskijs framryckning.

Trotskij gjorde ett kort framträdande i början av kongressen för att under debatten stödja de ”21 Punkterna”. Han återkom strax före kongressens slut – Röda Armén stod nu vid Warszawas portar – för att presentera det manifest han skrivit för Internationalens räkning. Delegaterna hälsade honom med en kraftig hyllningsapplåd. Med ett crescendo av klangfulla fraser och bilder gjorde han en översikt över den internationella scenen ett år efter Versaillesfreden. Han fördömde med vrede nedgångskapitalismens ”Babylon” och slet ”demokratins mask” från dess ansikte. ”Tysk parlamentarisk demokrati”, sade han, ”är endast ett tomrum mellan två diktaturer.”[29] Delegaterna lyssnade med andlös spänning på honom, och den magiska kraften i hans ord och bilder stegrades, allt eftersom höjdpunkten närmade sig i den strid, som de trodde att han inspirerat till. Men Trotskij avstod från allt skryt och i manifestet gjorde han inga antydningar om Röda Arméns segrar. Delegaterna lade inte ens märke till hans återhållsamhet. De hade ingen aning om den spända oro som doldes bakom hans självsäkra framträdande och klangfulla språk. Han ensam, i denna församling där t.o.m. de mest försiktiga rycktes med av den livaktiga spänningen, vägrade att fira den seger som man applåderade hans upphovsmannaskap till.[30]

En vecka senare började slaget vid Vistula. Det varade endast i tre dagar. Det förändrade inte historiens gång, som man då trodde – det fördröjde den endast ett kvarts sekel. Men i slutet av slaget befann sig Röda Armén på full reträtt. Medan slaget ännu rasade som häftigaste, bad politbyrån Trotskij resa till fronten för att försöka vända på situationen. Han vägrade. Han inbillade sig inte, svarade han, att han nu kunde avvärja katastrofen genom ett snabbt personligt ingripande på platsen.[31]

Nederlaget tycktes för ögonblicket värre än det var, eftersom Wrangels garden, medvetna om att Röda Armén var bunden av polackerna, hade brutit sig ut från Krim och invaderat Kaukasus. Två dagar efter slaget vid Vistula, närmare bestämt den 19 augusti, rapporterade Trotskij och Stalin tillsammans till politbyrån om den militära situationen, och politbyrån, som uppenbarligen gav Polen förlorat, beslöt nu att ge absolut prioritet åt kampanjen mot Wrangel. Både Stalin och Trotskij sattes att leda en ny mobilisering av partimedlemmar. Flertalet av de mobiliserade skulle sändas till Krim, och merparten av Budjennijs kavalleri skulle avdelas från den polska fronten. Stalin uppmanades också att utarbeta åtgärder att vidta om Wrangel lyckades avancera ännu längre. Trots god utrustning var emellertid Wrangels trupper alltför få till antalet och alltför modlösa för att utgöra något allvarligt hot. De drog sig snart tillbaka till Krim, där de hoppades kunna hålla ut bakom det befästa och trånga Perekopnäset. Efter ett episkt och blodigt slag, lett av Frunze och Stalin, trängde Röda Armén genom näset och kastade Wrangel i havet. Detta var inbördeskrigets epilog.[32]

Den 12 oktober undertecknade sovjeterna en provisorisk fred mot Polen. Men kriget var under en tid fortfarande hotfullt nära. I Polen var de styrande partierna splittrade. Bondepartiet – dess ledare Witos var regeringschef – yrkade på fred, medan Pilsudskis militära parti gjorde

[29] Trotskij, *Pjat Let Kominterna*, s. 89.
[30] I ett tal till particellerna vid militärakademin och andra läroanstalter sade Trotskij, strax efter kriget, att han inte ett ögonblick trodde att Röda Armén skulle inta Warszawa - han hade inte ens väntat sig att den skulle nå så långt som den gjorde. Vid detta och andra tillfällen talade han helt öppet om meningsskiljaktigheterna rörande marschen mot Warszawa och hans version motsades inte av någon. (*Kak Vooruzjalas Revoljutsija*, vol. III, bok 1, s. 91.)
[31] Trotskijs budskap till politbyrån den 17 augusti. (Trotskij-arkivet) Slaget varade från den 14 augusti till den 17 augusti.
[32] Trotskij-arkivet.

sitt bästa för att sabotera förhandlingarna med Ryssland.[33] I Moskva var åsikterna också delade. Majoriteten inom politbyrån var för ett återupptagande av striderna. Några av medlemmarna trodde inte att Pilsudski under några omständigheter skulle respektera freden; andra ville ha revansch. Generalstaben diskuterade en ny offensiv. Tuchatjevskij var säker på att han nästa gång skulle kunna hålla segerparad i Warszawa. Trotskij berättar, att Lenin först var benägen att fortsätta kriget, men han tyckte det endast halvhjärtat. Trotskij insisterade hur som helst på fred och på ett lojalt respekterande av det provisoriska fredsfördraget med Polen, och åter upptäckte han, att det var fara värt att han skulle bli nedröstad och degraderad till plikttrogen exekutor av en politik som han avskydde. Han drog sig till slut för detta. Han förklarade att meningsskiljaktigheterna var så djupa, att han denna gång inte skulle känna sig bunden av något majoritetsbeslut eller någon solidaritet med politbyrån och att han, om han nedröstades, skulle vädja till partiet mot dess ledning. Han använde en hotelse liknande den som Lenin med stor effekt hade använt under kontroversen rörande Brest, och även han nådde sitt mål. I jämförelse med den kontroversen var verkligen rollerna på ett märkligt sätt omkastade. Men resultatet blev någorlunda likartat, eftersom Lenin nu lämnade krigsfraktionen och överflyttade sitt stöd till Trotskij. Freden var räddad.[34]

Skiljaktigheterna var djupa. Ändå är det föga troligt att någon enda bolsjevikledare, Trotskij medräknad, var eller kunde vara medveten om deras fulla historiska innebörd, som skarpt och ingående belysts först genom händelserna i mitten av detta århundrade.

Det hade varit en av den marxistiska politikens grundlagar, att revolutionen inte kunde och inte fick föras med bajonetters hjälp till andra länder. Lagen grundade sig på erfarenheten från den franska revolutionen, som nått sin fulländning men också sin upplösning genom de napoleonska erövringarna. Lagen var också en följd av marxismens grundläggande inställning, att det var arbetarklasserna i alla länder som var socialismens huvudsakliga förkämpar och att socialismen sannerligen inte skulle påtvingas folken utifrån. Bolsjevikerna, och Trotskij, hade ofta sagt att Röda Armén visserligen skulle kunna intervenera i ett grannland, men endast som allierad till och hjälpare av en verkligt folklig revolution, inte som oavhängig och avgörande inkräktare. Det var denna hjälparroll Lenin ville att Röda Armén skulle spela visavi t.ex. den sovjetiska revolutionen i Ungern. I denna roll hade Röda Armén eller de Röda Gardena också sporadiskt gjort ingripanden i Finland och Lettland för att bistå faktiska sovjetrevolutioner som åtnjutit folkligt stöd och som sedermera besegrats främst genom utländska, vanligtvis tyska, interventioner. Inte i något av dessa fall förde Röda Armén revolutionen utomlands. I det polska kriget gick bolsjevikerna ett steg längre. Lenin hade ännu inte blivit omvänd till idén om revolution genom erövring. Han såg för sig den polska arbetarklassen i uppror och han trodde att Röda Arméns framryckning skulle fungera som en katalysator. Men detta var inte detsamma som att bistå en verklig revolution. Vilka Lenins privata övertygelser och motiv än var, var det polska kriget bolsjevismens första betydelsefulla försök till revolution genom erövring. Politbyrån gav sig visserligen in i det i krigets hetta, under kraftiga provokationer och utan att helt fatta konsekvenserna av sitt beslut. Men det är på det sättet stora och ödesdigra vändningar i historien blir till: initiativtagarna till dem är ofta omedvetna om vad de ger sig in på. Det är just på detta sätt revolutionära partier börjar kasta sina heliga principer över bord och omvandla sin egen karaktär. Hade Röda Armén intagit Warszawa, skulle den ha blivit det främsta upphovet till en social omvälvning, här varit en ersättning för den polska arbetarklassen. Vi minns att Trotskij i sina ungdomsskrifter kritiserade Lenin för hans ”substitutism”, d.v.s benägenheten att betrakta partiet som en

[33] En auktoritativ skildring av denna dragkamp gavs av J. Dabski ledaren för den polska fredsdelegationen i Riga, i dennes memoarer.
[34] Trotskij, *Moja Zjizn*, vol. II, s. 193-4.

ställföreträdare för arbetarklassen.[35] Och här förelåg i sanning ett nytt fall av substitutism, förlagt till den internationella scenen, dock med den olikheten att en armé snarare än ett parti nu agerade som ombud för ett utländskt proletariat.

Detta var så mycket märkligare som Lenin under två decennier ivrigt ingjutit hos sina lärjungar och anhängare en nästan dogmatisk respekt för varje nations, och i synnerhet Polens, rätt att bestämma över sig själv. Han hade brutit med kamrater och vänner som varit mindre dogmatiska i denna fråga. Han hade levererat mängder av bitande argument mot de polacker – Rosa Luxemburg, Radek och Dzerzjinskij – som, i egenskap av internationalister, vägrat att stödja idén om en polsk nationalstat, medan Polen ännu var delat. Nu föreföll Lenin gå emot sina egna ansträngningar och godkänna kränkandet av vilken nationell självbestämmanderätt som helst, bara det skedde i revolutionens namn.

Lenin blev medveten om det ohållbara i sin position. Han erkände sitt misstag.[36] Han vände sig mot idén att föra revolutionen utomlands med bajonetters hjälp. Han förenade sig med Trotskij i arbetet på fred. Den store revolutionären i honom segrade över den revolutionäre spelaren.

”Misstaget” var emellertid varken tillfälligt eller oviktigt. Det hade sin grund i bolsjevikernas rädsla för att bli isolerade i världen, en rädsla som delades av alla partiledarna, men som påverkade deras handlingar på olika sätt. Marschen mot Warszawa hade varit ett desperat försök att bryta isoleringen. Även om det hade misslyckats, kom det att få en djup inverkan på partiets synsätt. Idén om revolutionen genom erövring hade kommit in i det bolsjevikinka tänkandet och den fortsatte att jäsa och fräta. Efter att ha begrundat erfarenheten, kom somliga bolsjeviker naturligtvis till slutsatsen, att det inte var själva försöket att föra revolutionen utomlands med vapenmakt utan endast misslyckandet som var att beklaga. Hade Röda Armén bara intagit Warszawa, skulle den ha kunnat etablera en proletariatets diktatur där, vare sig de polska arbetarna ville det eller inte. Det var en småborgerlig fördom att tro, att endast den revolution vilade på fast grund, som tillgodosåg folkets alla önskemål. Det viktiga var att komma bättre beväpnad och bättre förberedd till nästa satsning av detta slag.[37]

Vi skall i nästa kapitel diskutera de inrikespolitiska erfarenheter som kom att förstärka och ge näring åt detta sätt att tänka hos bolsjevikerna. Här räcker det med att säga, att detta tankesätt satte spår i attityden hos de medlemmar av politbyrån, som förespråkade förnyade krigshandlingar mot Polen. Ändå kunde de gamla bolsjevikerna utveckla sådana synpunkter endast privat och provisoriskt. De var inte i stånd att lägga fram dem på ett mer formellt sätt eller upphöja dem till principer. Det låg i synpunkternas natur, att de inte kunde användas i offentliga uttalanden, och den marxistiska traditionen kunde inte öppet begabbas. Denna tradition var så levande bland alla bolsjevikledarna, att den hämmade deras eget tankearbete och hindrade dem från att följa den nya tanken till dess slutpunkt. Inte ens tre decennier senare kunde Stalin erkänna, att han förespråkat revolution genom erövring, trots att han redan praktiserat idén i stor skala. Hur mycket svårare var det då inte för bolsjevikerna att erkänna faktum 1920!

Men en idé som ligger i luften finner snart sitt språkrör. Strax efter det polska kriget framträdde Tuchatjevskij som förespråkare för revolution genom erövring. Han hade inte kunnat

---

[35] Se ovan, slutet av kapitel 4.

[36] Klara Zetkin, *Reminiscences of Lenin*, s. 19-21. [Svensk översättning: *Minnen av Lenin*]

[37] Partihistorikern N. Popov skriver: ”Trotskij motsatte sig framryckningen mot Warszawa, inte för att han ansåg våra styrkor otillräckliga ... utan på grund av en socialdemokratisk fördom, om att det var fel att införa revolutionen i ett land utifrån. Av samma skäl kritiserade Trotskij Röda Arméns hjälp till rebellerna i Georgien i februari 1921. Trotskijs antibolsjevikiska, kautskistiska resonemang förkastades med eftertryck av centralkommittén, både i juli 1920 i fallet Polen och i februari 1921 i fallet ... Georgien.” (*Outline History of the C.P.S.U.*, vol. II, s. 101.)

smälta nederlaget vid Vistula, den enda motgången – och vilken motgång – som han hade lidit under sin kometkarriär. Han hade anslutit sig till bolsjevismen först 1918, då som ung officer, och nu var han, vid tjugosex års ålder, Röda Arméns mest lysande och berömde general. Han arbetade tveklöst åt sovjeterna, men han var revolutionens soldat, inte en revolutionär. Han var inte hämmad av partiets traditioner, och han hämtade inspiration från Napoleon snarare än från Marx. Han förstod inte varför bolsjevikerna skulle behöva förkasta idén om att med bajonetter sprida revolutionen. Han utvecklade sina åsikter i essäer och föreläsningar vid militärakademien och hävdade att det både var möjligt och legitimt för Röda Armén att påtvinga ett kapitalistiskt land revolutionen ”utifrån”.[38] Något senare föreslog han t.o.m. att en internationell generalstab skulle bildas inom Röda Armén och leda revolutionära krigshandlingar i alla länder. Med sin intellektuella impulsivitet, sin originalitet och sitt mod gick han öppet till angrepp mot partiets tabun. Men han presenterade sin sak i så extrem form, att den inte vann mycket gehör. Andra ledare från inbördeskriget var benägna att godta hans resonemang, dock först efter urvattning av dem. Det fanns i varje fall en logisk länk mellan Tuchatjevskijs synsätt och deras envisa krav på att Röda Armén skulle acceptera en uttryckligt offensiv militär doktrin.[39]

Trotskij bekämpade denna nya stämning. I efterdyningarna från det polska kriget växte frestelser, som han varnade för, att exportera revolutionen med vapenmakt. Varningen löper som en röd tråd genom hans skrifter och tal från denna period.[40] Hans rationella opposition mot revolution genom erövring var på sätt och vis endast motstycket till hans nästan irrationella tro på de västerländska arbetarklassernas begär efter revolution och deras förmåga att genomföra den. Han var så orubbligt övertygad om, att Europas och Amerikas proletärer av sina egna omständigheter redan var tvungna att följa i bolsjevikernas fotspår, att han inte tvekade om det fundamentalt skadliga i varje försök att utföra revolutionen för dem eller att knuffa och sticka dem med bajonetter. Han såg världen som havande med socialism. Han trodde inte att havandeskapet kunde vara länge. Och han fruktade att varje otåligt försök att påskynda det skulle resultera i missfall. Den solidaritet som den ryska revolutionen var skyldig andra länders arbetarklasser, framhöll han, borde den visa främst genom att hjälpa dem förstå och tolka sina egna sociala och politiska erfarenheter och sina egna uppgifter och inte genom att försöka lösa dessa uppgifter för dem. Under en kontrovers anmärkte han argt, om envar som ville ersätta revolution utomlands med Röda Arméns operationer, att ”det vore bättre för denne att man hängde en kvarnsten runt hans hals och kastade honom i havet”.[41]

Men styrkan i denna nya bolsjevikiska böjelse gjorde att den inte helt kunde undertryckas. Den manifesterade sig snart på nytt i Röda Arméns invasion av Georgien.

Fram till februari 1921 hade Georgien styrts av en mensjevikisk regering, med vilken sovjeterna slutit fördrag under kriget mot Polen. Nästan hela Kaukasus var redan under sovjetisk kontroll och det mensjevikiska Georgien var en tagg i dess sida. De georgiska mensjevikernas anspråk på nationellt oberoende var ganska falskt: före Oktoberrevolutionen hade de själva talat för Georgiens samgående med Ryssland och begärt endast begränsat självstyre. Deras nuvarande separatism var en lämplig förevändning. Blotta existensen av det mensjevikiska Georgien gjorde det svårare för bolsjevikerna att konsolidera sin regim i resten av Kaukasus, och bolsjevikerna hade inte glömt, att de georgiska mensjevikerna på ett ömkligt sätt hade underkastat sig först den tyska och sedan den brittiska ockupationen av deras land och med hårda medel kuvat de georgiska bolsjevikerna. Ändå hade den sovjetiska regeringen högtidligt förbundit sig att respektera Georgiens självständighet och den hade

[38] M. Tuchatjevskij, *Vojna Klasov*, se särskilt hans essä ”Revolution utifrån”, s. 50-60.
[39] Se ”Not ang. Trotskijs militära författarskap”.
[40] *Kak Vooruzjalas Revoljutsija*, vol. III, bok 2, s. 114, 124, 142-3, 206, 225-7 och ff.
[41] Trotskij, op.cit., s. 225.

erkänt mensjevikregeringen. Politbyrån hoppades att Georgien till slut skulle finna lockelsen från det sovjetiska Kaukasus oemotståndlig, att landets mensjevikiska ledare inte skulle vara i stånd att regera landet i opposition mot alla dess grannar och att scenen på så vis skulle iordningställas för ledarnas kapitulation inför lokala revolutionsstyrkor. Följaktligen var politbyrån benägen att tålmodigt vänta till dess experimentets tid gått ut.

Trotskij blev därför mycket förvånad, när han i mitten av februari 1921, under en inspektionstur i Ural, fick veta att Röda Armén hade tågat in i Georgien. Han var just på väg tillbaka till Moskva för att delta i ett möte med centralkommittén, och före sin avfärd kontaktade han Sklijanskij, och förhörde sig om vem som hade givit order om intåget och varför. Det visade sig att invasionen kommit som en blixt från en klar himmel även för överbefälhavaren. Trotskij misstänkte att äventyret ansvarslöst arrangerats bakom ryggen på generalstaben och politbyrån och han tänkte ”ta upp saken inför hela centralkommittémötet” och ställa den förmodade äventyraren till svars.[42] Men marschordern hade utfärdats med politbyråns godkännande, av Kaukasus’ Revolutionära Krigsråd, vid vilket Ordjonikidze, Stalins vän och själv georgier, tjänstgjorde som chefskommissarie. Politbyrån hade övervägt saken i Trotskijs frånvaro. Stalin och Ordjonikidze hade rapporterat, att ett bolsjevikuppror med starkt folkligt stöd hade utbrutit i Georgien, att utgången stod och vägde och att Röda Armén endast skulle förkorta striden. Politbyrån som naturligtvis behandlade Stalin och Ordjonikidze som experter i georgiska frågor, tog deras råd.

Resningen i Georgien hade emellertid inte det folkliga stöd, det talats om, och det tog två veckor av hårda strider för Röda Armén att komma in i Tiflis, Georgiens huvudstad. Likt andra mindre gränsfolk hade georgierna många och långa minnen av det tsaristiska förtrycket. Den framtvingade återanknytningen väckte våldsam harm. Missnöjet dröjde kvar länge än och kom att indirekt speglas i de georgiska bolsjevikernas opposition mot Moskvas centraliseringspolitik. Detta skulle bli en av de främsta tvistefrågorna mellan Stalin och Trotskij under det sista året av Lenins ledarskap. Men för stunden accepterade Trotskij invasionens fullbordade faktum. Operationerna kunde inte inställas. Man kunde endast försöka mildra deras inverkan. Detta gjorde Lenin på egen hand. Han varnade Ordjonikidze och andra kaukasiska kommissarier och uppmanade dem ”att uppträda med respekt mot Georgiens suveräna institutioner och visa speciell uppmärksamhet och försiktighet mot den georgiska befolkningen”. Han ville bli informerad om varje brott mot hans instruktioner och om varje tecken till irritation från georgiernas sida. Han uppmanade vidare Ordjonikidze att försöka få till stånd en försoning med mensjevikerna, även med Jordania, den mensjevikiska regeringschefen, som inte varit absolut fientlig mot den sovjetiska regimen.[43] Det fanns inte mycket mer Trotskij kunde göra eller ville få gjort för ögonblicket. Lenins tillsägelser fick emellertid inte mycket verkan, eftersom de invaderande, som kränkt Georgiens suveränitet i stort, inte var på humör att respektera den i smått. Men det tog tid innan detta stod klart.

Trotskij fortsatte att kritisera och allmänt fördöma idén om revolution genom erövring. Men han tyckte inte det var motiverat att offentligt diskutera de speciella meningsskiljaktigheterna om Georgien och än en gång ironisera över politbyråns kollektiva ansvar. När de socialdemokratiska ledarna i väster, Kautsky, MacDonald, Henderson och andra, högljutt krävde Röda Arméns evakuering från Georgien, svarade Trotskij dessutom med ett *tu quoque*: han skrev en pamflett där endast ett kort stycke ägnades åt invasionen. Han underströk Röda Arméns rätt att bistå varje verklig revolution utomlands, men han undvek frågan om en sådan revolution hade ägt rum i Georgien. I stället koncentrerade han sig på att klart avslöja ohållbarheten i den socialdemokratiska kritiken mot den ryska revolutionen, på de koloniserade folkens öden, etc. Med hela sitt eldiga temperament försvarade han sovjeterna, vare sig de

[42] Trotskij-arkivet.
[43] Lenin, *Sotjinenija*, vol. XXXII, s. 137.

hade rätt eller fel, mot deras fiender och ljumma vänner. I världens ögon bar han därför en stor del av ansvaret för invasionen av Georgien. [44]

I Politbyråns uppträdande mot Polen och Georgien såg Trotskij misstag, som partiet begått liksom av plötslig tanklöshet. Han motsatte sig båda ”misstagen”, men han såg inte något samband mellan eller någon djupare betydelse i dem. Till en viss del hade han rätt, eftersom partiet som helhet varken medvetet eller planlagt slagit in på vägen till revolution genom erövring. Invasionen i Georgien var dess enda framgångsrika steg på denna väg och förmildrande omständigheter saknades inte. Georgien hade trots allt varit en del av Ryssland: det kunde inte överleva som en liten ”borgerlig ö” i det sovjetiska Kaukasus. Ändå fanns det ett inre samband mellan de polska och georgiska vågspelen, ty båda utgjorde inledningen till en ny strömning inom bolsjevismen.

Den revolutionära cykel, som första världskriget satt i rörelse, höll på att fullbordas. I början av denna cykel hade bolsjevismen burits fram på vågkrönet av en äkta revolution. Mot dess slut började bolsjevismen sprida revolution genom erövring. En lång mellanakt, den varade nästan ett kvarts sekel, skiljer denna revolutionscykel från nästa, som andra världskriget satte i gång. Under denna mellanakt expanderade inte bolsjevismen. När nästa cykel började, skedde det från den punkt där den förra slutat, d.v.s. med revolution genom erövring. Det är vedertagen åsikt inom krigshistoriken, att det finns en kontinuitet mellan slutfasen i ett krig och inledningsfasen i nästa: de vapen och de idéer om krigföring, som uppfunnits eller utformats mot slutet av en väpnad konflikt, dominerar första stadiet i nästa konflikt. En liknande kontinuitet kan upptäckas mellan de två revolutionscyklerna. 1945-46 och delvis också 1939-40 började Stalin där han, och i viss mån han och Lenin, hade slutat 1920-21. Trotskij fick aldrig bevittna det väldiga kapitel som Stalins revolutionära erövringar skrivit i modern historia. Hans inställning till de tidiga symptomen på denna utveckling var aldrig helt klar. Han var för revolution men mot erövring, men när revolutionen ledde till erövring och erövringen befordrade revolution, ställdes han inför ett dilemma som, ur hans synvinkel, inte tillät någon tillfredsställande lösning. Sin opposition mot den revolutionära erövringen utvecklade han aldrig till randen av en brytning. Å andra sidan lämnade han efter sig denna talande halv-varning och halv-förbannelse: ”Den, som vill föra revolutionen utomlands med bajonetter, borde man hänga en kvarnsten runt halsen på ...”

Not om Trotskijs militära skrifter

En översikt över Trotskijs militära aktiviteter kan inte avslutas utan en hänvisning till hans militära skrifter. Som grundare och ledare av en armé förblev han en ordets man som, även i stridens hetta, kände tvånget att gestalta och uttrycka sina erfarenheter och idéer. Hans många volymer militäressäer, tal och order präglas av så kontrasterande egenskaper som romantisk *élan* och praktisk realism och har ibland ett nästan filosofiskt djup.

Radek berättar att Trotskij, när han blev krigskommissarie, hade läst endast ett par böcker med militär anknytning: Jaurès’ *L’Armée Nouvelle*, en stor *Krigets historia* av Schultz, en tysk socialist, samt Franz Mehrings skrifter om Fredrik den Store. Radek förminskar otvivelaktigt Trotskijs teoretiska inlärning för att än mer understryka hans bedrift. Under Balkankrigen och första världskrigets inledande år hade Trotskij studerat den aktuella militärlitteraturen. Han var, liksom Lenin, väl insatt i Clausewitz’ arbeten, som han citerade och i vars anda han ofta tog itu med sina egna problem. Men Radek har rätt när han framhåller, att Trotskij tog starkt intryck av Jaurès’ *L’Armée Nouvelle*, en bok av en stor historiker och demokratisk socialist, men ingen militär expert.

[44] Trotskij, *Between Red and White*.

Jaurès försökte sammanjämka två sidor hos sin egen politik: kampen mot den reaktionära franska officerskåren, vars inflytande på inrikespolitiken visat sig under Dreyfusaffären, och en patriotisk önskan att se den franska republiken beväpnad och beredd till försvar. Han tänkte sig en arméreform som han hoppades skulle passa ihop med de ekonomiska och politiska reformer som skulle omvandla det borgerliga Frankrike till en ”socialistisk republik”. Han ville att man skulle ersätta den stående armén med en milis. Den stående armén, som instängdes och utbildades inom den stränga ramen för ett kasernliv i konstlad isolering från och latent opposition mot det civila samhället, hade varit officerskårens främsta källa till politisk styrka. Milisen skulle baseras på produktiva enheter, fabriker och byförsamlingar. Dess manskap skulle utbildas lokalt och fortsätta leva och arbeta som vanliga medborgare och endast på deltid, eller då och då, ägna sig åt krigets konst och hantverk. Milisen skulle följaktligen vara så organiskt integrerad i det civila samhällslivet att ingen ambitiös general eller militärklick skulle kunna använda den som politiskt instrument.[45]

Trotskij lånade Jaurès’ idé men satte in den i ett annat sammanhang. Jaurès trodde att det skulle vara möjligt att demokratisera armén till ett milissystem även i det kapitalistiska samhället. För Trotskij var detta en reformistisk illusion. En stående armés inneboende eller reella opposition mot det civila samhället speglade, enligt honom, konflikten mellan de besuttna klassernas intressen, som denna armé i sista hand försvarade, och de arbetande klassernas. Först när de arbetande klassernas intressen kommit i förgrunden, hävdade han, kunde armén sänkas ned i folket och identifieras med det. Avskaffandet av den stående armén passade den stat, som gradvis skulle försvinna, som den proletära staten förväntades göra.

Ändå byggde Trotskij upp Röda Armén som en stående armé. Milissystemet, hävdade han, kunde nå full effektivitet endast mot bakgrund av ett högt industrialiserat, organiserat och civiliserat samhälle. Det var den ryska omgivningen som dikterade organisationsprinciperna för Röda Armén och de principerna var i stort identiska med dem som format den tsaristiska arméns struktur. Skillnaden mellan de två arméerna låg i deras olika politiska och sociala utblick och fanns inte på det rent militära planet.

Trotskij ursäktade detta med, att det var en nödvändighet för stunden, och han manade ihärdigt parti och regering att binda sig för milissystemet som det slutliga målet. Han talade för saken i de ”Teser” som han presenterade för den åttonde partikongressen i mars 1919 och som Sokolnikov, i hans frånvaro, försvarade inför kongressen.[46] Han såg fram mot den dag, då manskapet skulle få sin utbildning under förhållanden, som i stort liknade arbetarnas och böndernas normala arbetsdag och inte livet i kasernerna. Denna övergång kunde inte börja på allvar förrän industrin åter börjat fungera, men redan nu, hävdade Trotskij, borde kasernområdena utformas som militära och vanliga skolområden och inte som enbart exercisområden. Inom Röda Armén utnämndes de befälhavande staberna, de valdes inte, men Trotskij förutspådde ett framtida återupprättande av valprincipen. Den åttonde kongressen antog Trotskijs ”Teser” och även den nionde stödde dem.

Programmet kritiserades starkt i slutet av inbördeskriget, när Trotskij gjorde ett första försök att realisera det. De gamla yrkesofficerarna förvånades över att han, som så hårt centraliserat armén och utplånat gerillaandan, skulle förespråka en militär organisation som i deras ögon var misstänkt lik de gamla röda gardenas. De kunde inte på allvar omfatta idén att en armé kunde utbildas, disciplineras och härdas för kollektivt handlande någon annanstans än i kasernerna. En av Trotskijs kritiker var general Svetjin, författare till ett standardverk om

[45] Motpolen till Jaurès tanke är idén om en helt professionell armé, att användas som avgörande vapen under ett inbördeskrig, en idé som utvecklades av general de Gaulle, i *Vers L’Armée de Metier*, före 1939.
[46] Trotskij, *Kak Vooruzjalas Revoljutsija*, vol. I, s. 185-95.

strategi och tillika professor vid militärakademin. Trotskij försvarade ”drömmaren Jaurès” mot denne kritiker:

> Om professor Svetjin tror, att kommunistpartiet tagit makten för att ersätta de tre-färgade (tsaristiska) kasernerna med röda, har han allvarligt misstagit sig ... Invändningen, att befälet, under ett milissystem, inte skulle komma i åtnjutande av full auktoritet, förefaller mig vara ett uttryck för politisk blindhet. Har kanske auktoriteten hos Röda Arméns nuvarande ledning grundlagts i kasernerna? ... Den auktoriteten baserar sig inte på kasernernas ändamålsenliga hypnoser utan på den sovjetiska regimens och kommunistpartiets popularitet. Professor Svetjin har helt enkelt förbisett revolutionen och den enorma andliga omvälvning som den medfört ... Den okunnige, alkoholiserade legosoldaten, som plågad av syfilis och förlamad av katolicism, tjänstgjorde i Wallensteins armé, parisgesällen som, ledd av journalister och advokater, erövrade Bastiljen, den saxiske arbetaren och medlemmen av socialdemokratiska partiet 1914-18 och den ryske proletären som grep makten först i världen – alla dessa är för honom samma kanonmat omsorgsfullt preparerad i kasernerna. Är inte det ett hån mot historien?
>
> Den kommunistiska regimens utveckling kommer att löpa parallellt med de breda folkmassornas andliga utveckling. Det partiet hittills givit i huvudsak de längst komna arbetarna, kommer det nya samhället att i ökad grad ge folket som helhet ... För sina medlemmar har partiet hittills i viss mån ”ersatt” kasernerna: det har skänkt dem den nödvändiga inre solidariteten och gjort dem redo för självuppoffringar och kollektiv kamp. Det kommunistiska samhället kommer att kunna göra samma sak i ojämförligt större skala ... Samarbetsandan i vidaste mening är kollektivismens anda. Det är inte bara i kaserner som den kan befrämjas, utan också i välorganiserade skolor, särskilt sådana som kombinerar undervisning med fysiskt arbete. Den kooperativa arbetsprincipen kan befrämja den. Omfattande och ändamålsenliga idrotter kan befrämja den. Baseras milisen på de naturliga sysselsättnings- och produktionsgrupperna i det nya samhället, byförsamlingarna, de municipala kollektiven, de industriella föreningarna ... på ett djupare plan sammanhållna genom skolor, idrottsföreningar och arbetsvillkor, kommer den att vara rikare på ”kollektiv” anda, en anda av högre kvalitet, än de kasernfostrade regementena.[47]

Iden om milisen kritiserades också inom partiet och krav ställdes på en revision av de resolutioner som stött den. På en kongress för armékommissarier, i slutet av 1920, talade Smilga övertygande mot milisen. Han hävdade, att de flesta regementena och divisionerna i detta system skulle bestå nästan uteslutande av musjiker. De industriella, proletära förbanden skulle bli få och stå isolerade från resten av armén. Detta skulle kunna äventyra den proletära diktaturen. Det var av vital betydelse för bolsjevikerna att de proletära elementen fördelades över hela armén, men detta var i sin tur oförenligt med den territoriella-produktiva organisationsprincipen. Militärt sett, sade Smilga, skulle milisen också vara otillräcklig. Med sina defekta och få järnvägar skulle Ryssland inte vara i stånd att i händelse av krig i tid mobilisera och koncentrera milisen till strategiska punkter. Med detta system skulle Ryssland inte kunna bjuda något motstånd förrän inkräktaren stod vid Volga. Milisen var till karaktären defensiv. Jaurès hade varit partisk för dem, eftersom han utgått från en orealistisk distinktion mellan defensiv och offensiv krigföring. En effektiv milis behövde: en mycket hög industrialiseringsnivå, en stor, tekniskt avancerad och relativt välutbildad arbetarklass, samt ett utvecklat kommunikationsnät. Slutsatsen var, att Ryssland inte kunde undvara en stående armé.[48]

Trotskij erkände det berättigade i mycket av kritiken, men fortsatte ändå att plädera för milisen som ett slutmål för militärpolitiken. 1921 upprättade han tre milisdivisioner – i Petrograd, Moskva och Ural, som ett rent experiment. Men han uppmanade själv till försiktighet. Tiden präglades av oro och allmänt missnöje. ”Skulle Urals arbetare svälta”, sade han, ”skulle experimentet misslyckas.” Man kan inte abstrakt bestämma vilket system som är det bästa, man får inte försöka lösa detta problem matematiskt. Man måste ta det som en

[47] Trotskij, op.cit., vol. II, bok 1, s. 115-21.
[48] I. Smilga, *Otjerednje Voprosij Strojtelstva Krasnoj Armii*, s. 8-12.

politisk och social uppgift i samklang med de rådande omständigheterna.[49] Under senare år omorganiserades emellertid tre fjärdedelar av Röda Armén i territoriella förband och endast en fjärdedel kvarstod som stående armé. Experimentet drevs längre än vad Ryssland hade råd med. Inför hotet från andra världskriget omstöptes Röda Armén i mitten av 1930-talet och blev på nytt en stående arm. Skälen till denna motreform, som genomfördes av Stalin och Tuchatjevskij, var Smilgas från 1920. Motreformen stod också i överensstämmelse med den auktoritetsinriktning som fanns i tiden.

Den militära doktrinens problem intar en viktig plats i Trotskijs författarskap. Han hade själv inga anspråk på att vara nyskapande i detta sammanhang. Men han tillförde diskussionen kring frågorna en brett historisk medvetenhet och ett friskt sätt att se som, även om de inte räckte för att skapa en ny krigsfilosofi, gjorde mycket för att skydda Röda Armén från de enkelspåriga doktrinernas fallgropar. Han tvingades strida mot å ena sidan gamla generaler och å andra unga revolutionära officerare. Till de förra talade han som en förnyare i kamp mot deras konservativa tankevanor. För de senare framstod han nästan som försvarare av en militär ortodoxi.

Han var eldsjälen i Moskvas militärakademi, där de gamla generalerna tjänstgjorde som professorer och föreläsare. Han försökte modernisera akademins undervisning, göra den fri från pedanteri och anpassa den efter krigskonstens nyaste rön. En gång förehöll han t.ex. akademins skribenter deras livlösa pseudohistoriska stil och uppmanade dem att ta lärdom av franska militärskribenter som visste, sade han, hur man förenade historisk forskning med intresse för samtidens krigföring och för dess sociologiska bakgrund. Inom akademin såg man tämligen föraktfullt på inbördeskriget som en oäkting efter den klassiska strategin. Trotskij svarade irriterat:

> Många av er säger att i nutidens inbördes- eller småkrig ... fyller militärvetenskapen i alla händelser ingen funktion. Jag säger er, herrar militärexperter, att detta är ett helt ovederhäftigt uttalande ... Inbördeskrig, med dess mycket rörliga och elastiska fronter, erbjuder enorma möjligheter till verkliga initiativ och till militär konst. Uppgiften är exakt densamma här som i andra sammanhang: Att nå maximalt resultat med ett minimum av kraftförbrukning ... Det var det senaste kriget (världskriget) som ... gav mycket lite plats för strategins konst. Efter fastlåsningen av den gigantiska fronten, från belgiska kusten till Schweiz, automatiserades kriget. Av strategins konst blev nästan ingenting kvar. Allt handlade om ömsesidig utnötning. Vårt krig däremot har präglats av rörlighet och av manövrer som givit de största begåvningarna möjlighet att träda fram ... [50]

Medan de gamla generalerna vägrade att lära sig inbördeskrigets läxor, var de unga ofta ovilliga att lära sig någonting alls. Deras ambition var att skapa en helt ny ”proletär militärdoktrin”. Denna doktrin, framhöll de, borde tillfredsställa den revolutionära klassens behov och vara anpassad efter dess mentalitet: Den var tvungen att gå från försvar och statisk krigföring till rörlighet och offensiv. Endast nedåtgående klasser, som retirerade på alla områden, föredrog den defensiva attityden. Den ”proletära krigsstilen” tilltalade de befälhavare som stigit ur folkdjupen. Stilens mest begåvade försvarare var Tuchatjeviskij och Frunze, men även Vorosjilov och Budjennij var en anhängare av den. Hos Tuchatjevskij kompletterade den offensiva doktrinen på ett logiskt sätt ”revolution utifrån” och genom att tala för båda höll han sig kvar inom den napoleonska traditionen. Men han hade ett modernare synsätt än sina kolleger och insåg att den framtida offensiva krigföringen måste genomföras med hjälp av massformationer av stridsvagnar och pansarfordon i samarbete med luftstyrkor. (Han kom också på idén med fallskärmstrupper, som skulle användas långt bakom fiendelinjerna, i områden där inbördeskrig rasade.)

---

[49] Trotskij, op.cit., vol. III, bok 1, s. 12.
[50] Ibid., s. 156.

Trotskijs polemik mot denna doktrin är kanske den mest upplysande delen av hans militära författarskap. Han förnekade att det fanns en ”proletär strategi”, på samma sätt som han på andra områden gått emot idéerna om en ”proletär kultur” och en ”proletär litteratur”. ”Krig grundar sig på många vetenskaper”, skrev han, ”men kriget i sig självt är ingen vetenskap – det är en praktisk konst, en skicklighet .... en barbarisk och blodig konst . .,. Att försöka formulera en ny militärdoktrin med marxismens hjälp är ungefär som att med hjälp av marxismen försöka skapa en ny arkitekturteori eller en ny kursbok för veterinärer.”[51] Han protesterade, ofta med bitande hån, mot den marxistiska dialektikens upphöjande till en de vises sten och han krävde respekt för erfarenhetens och den kulturella traditionens kontinuitet. Han betraktade de ”proletära” uppfinningarna som en täckmantel för intellektuell omognad och inbilskhet. Han fäste ständigt sina militära åhörares uppmärksamhet på den barbariska fattigdom, primitivitet och smuts som fanns inom Röda Armén och som kunde avhjälpas endast genom hårt arbete och exakt noggrannhet, något som ryssarna blott alltför ofta försökte undvika genom utflykter i abstrakta doktriner.

Den ”proletära offensivdoktrinens” anhängare teoretiserade utifrån sina egna erfarenheter från inbördeskriget, under vilket snabba manövrer varit vanliga. Trotskij sade att Röda Armén hade tränat sin manövreringsförmåga, denna egenskap som man påstod utmärkte endast de uppåtstigande samhällsklasserna, efter föredöme från de vita gardena, på samma sätt som dessa lånat propagandametoder från Röda Armén. Vita och röda var båda överens i militära frågor: ”Genom att bekämpa varandra en längre tid lär sig fienderna av varandra.[52] Trotskij själv hade utfärdat den berömda order ”Proletärer, till häst!”, som föregick bildandet av Budjennijs kavallerikår, först när Denikins offensiv var som häftigast och det vita kavalleriet, lett av Mamontov, hotade att riva upp bolsjevikernas inre ställningar genom djupa och snabba räder bakom bolsjeviklinjerna.[53]

Men den stora rörlighet, som var speciell för inbördeskriget, speglade (enligt Trotskij) de primitiva förhållanden under vilka kriget utkämpades över vidsträckta och föga befolkade områden. Han gjorde en analogi mellan det amerikanska inbördeskriget och det ryska. I båda opererade de krigförande styrkorna över glest befolkade kontinenter och med extremt dåliga förbindelselinjer och transportmedel. I båda fick kavalleriet ovanligt stor betydelse. I båda var det hästmännen av hävd som var de vita, och både nordstaternas och sovjeternas arméer tvingades rycka till sig initiativet och skapa sina egna kavallerier. Därav följde inte att stor rörlighet var inbördeskrigets ”stil” i stort. Vid Scheldte, Seine eller Themsen skulle inbördeskrig utkämpas på ett mycket mer statiskt sätt än på stäpperna och prärierna.[54]

Inbördeskriget i Ryssland hade utkämpats i kvasinapoleonsk stil beroende på landets låga civilisationsnivå. Men det var oförståndigt och ohistoriskt, menade Trotskij, att som Tuchatjevskij försöka påtvinga Röda Armén den napoleonska offensivdoktrinen. Trotskij kontrasterade skarpt det revolutionära Frankrikes ställning i Europa mot det revolutionära Rysslands. I början av artonhundratalet var Frankrike det mest civiliserade och tekniskt

[51] Från ett tal till de militära delegaterna vid elfte partikongressen. Op.cit., vol. III, bok 2, s. 244.
[52] Trotskij, op.cit., vol. II, bok 1, s. 61-62.
[53] Trotskij såg först med motvilja på Budjennijs plan på en kavallerikår, delvis för att den typiske kavalleristen var den reaktionäre kosacken, delvis för att Trotskij med sitt typiska västerländska tekniktänkande, var böjd att betrakta kavalleristens dagar som räknade. När han slutligen ändrade uppfattning skrev han i september 1919: ”Denna starkt konservativa tjänst, som i mångt och mycket hållit på att försvinna, har plötsligt fått liv igen. Den har blivit det viktigaste försvars- och anfallsvapnet i händerna på de mest konservativa och klasserna. Vi måste vrida detta vapen ur deras händer och göra detta till vårt., Op.cit., vol. II, bok 1, s. 287-8. Budjennij hade anledning att vara missnöjd med Trotskij för hans tidigare föraktfulla avfärdande av idén.
[54] För att illustrera sitt resonemang diskuterade Trotskij det hypotetiska försvarsproblem som det ”proletära England” skulle tvingas lösa inför hotet av en invasion. Han skisserade en fantasifull bild av detta försvar: befästa kuster, försvarade stränder, skyttegravar, bunkrar, taggtråd och vägbarrikader längs de vägar som leder in i landet, etc., en bild som är märkligt likt England år 1940-1. Op.cit., vol. III, bok 2, s. 268.

avancerade landet på kontinenten – det gjorde det möjligt för Napoleon att använda sig av den offensiva strategin. Ryssland var tekniskt ett av Europas mest efterblivna länder. Den napoleonska strategin skulle inte här ha något samband med landets sociala och militära potential. Han påpekade att den franska generalstaben, och i synnerhet Foch, förgäves hade dyrkat den napoleonska strategin – Frankrikes ställning i Europa kunde inte tillåta och tillät heller inte bruket av den 1914-18. Och Trotskij drev med den nya ”proletära doktrinen” som vid närmare påseende endast plagierade franska textböcker från tiden före 1914.

Försöken, att definiera krigföringens ”grunddrag” i allmänhet och den proletära krigföringens i synnerhet, var enligt Trotskij en art av metafysisk doktrinknappologi.[55] Han talade själv för behovet av en viss eklekticism inom den militära teorin. ”När det gäller praktiska konstarter”, citerade han med gillande Clausewitz, ”skall man inte låta teorins blommor och blad växa alltför högt – de borde snarare hållas så nära erfarenhetens mark som möjligt. Han talade med stor respekt om de engelska imperialisternas empiriska metoder och ”deras tänkande i århundraden och kontinenter” och han talade med ringaktning om de tyska Clausewitz-epigonerna. Ingen av de ”nationella” krigsdoktrinerna erbjöd eller kunde erbjuda någon ”slutgiltig sanning” om kriget. Varje sätt att tänka speglade endast de villkor för stunden som gällde för tillvaron i olika nationer. Den engelska doktrinen om maktbalans och överlägsenhet på haven, det försiktiga militära tänkande som i Bismarcks Tyskland gick hand i hand med diplomatisk aggressivitet, den helt offensiva doktrinen bakom den nya tyska imperialism som ryckts med av sin egen styrka och kastat all försiktighet över bord, bonapartismens offensiva doktrin i förkrigstidens Frankrike, och, kan man här tillfoga, reaktionen på den i form av Maginotstämningen före 1940 – alla dessa doktriner endast isolerar och överdriver vissa ögonblick och aspekter av den militära erfarenheten. Det marxistiska tänkandet är emot alla slag av militär doktrinarism. ”Endast förrädaren avstår från anfall. Endast pundhuvudet reducerar all strategi till anfall.”[56]

Spridda bland dessa essäer och tal finns märkvärdiga förslag och föraningar som kastats fram under debattens gång och som här endast delvis kan citeras. När Trotskij diskuterar andra världskrigets strategi, nära tjugo år före krigets utbrott, påpekar han sålunda att den kommer att skilja sig påtagligt från strategin under första världskriget och det i såväl Västeuropa som Ryssland. I Västeuropa skulle skyttegravskriget bli mindre viktigt eller försvinna helt. I Ryssland däremot skulle det bli mer ställningskrig än under inbördeskriget.[57] I polemik mot Frunze och Vorosjilov framhöll han, att om Ryssland angreps från väster av en tekniskt starkare kapitalistmakt, skulle Röda Arméns uppgift under stridernas första fas vara att uppträda defensivt, inte offensivt, eftersom den ryska mobiliseringen skulle gå långsammare och de defensiva operationerna skulle ge landet tid att genomföra den. Det var därför absolut fel att i armén ingjuta idén om angriparens ständiga moraliska överlägsenhet. ”Eftersom vi har landarealen och invånarantalet på vår sida, kan vi lugnt och säkert fastslå den tidpunkt vid vilken mobiliseringen, garanterad genom vårt envisa försvar, skall ha givit oss tillräcklig slagkraft för att övergå till motoffensiv.”[58] Röda Armén kanske tvingas retirera men vidden av denna reträtt skall dikteras enbart av mobiliseringens behov.

---

[55] ”Gör vi en inventering av den militära vetenskapens ‘eviga sanningar’, får vi inte fram mycket mer än några få logiska axiom och euklidiska postulat. Försvara flanken; säkra förbindelse- och reträttlinjerna; slå till mot fiendens minst försvarade punkter, och så vidare, och så vidare. Sådana principer ... kan väl tillämpas även i frågor som är krigskonsten mycket avlägsna. Åsnan som stjäl havre från ett hål i en sönderriven säck (‘fiendens minst försvarade punkt’) och försiktigt vänder sin länd i motsatt riktning mot den varifrån faror hotar, beter sig förvisso i enlighet med den militära vetenskapens eviga principer.” Op.cit., vol. III, bok 2, essä om ”Militär doktrin och pseudomilitär doktrinarism”.

[56] Ibid., s. 222.

[57] Ibid., s. 268.

[58] Ibid., s. 256.

> Om jag (emellertid) angriper först, och mitt angrepp inte har en tillräcklig mobilisering som underlag och jag tvingas retirera gör jag en tempoförlust och gör den kanske oåterkalleligt. Om min plan däremot omfattar bl.a. en preliminär reträtt, om planen är uppenbar för de ledande befälsstaberna, om de senare ser framtiden an med tillförsikt och vidarebefordrar denna tillförsikt nedåt, om deras självförtroende inte undergrävs av fördomen att man alltid skall vara den förste att anfalla – då har jag alla chanser att återvinna tempot och segra.[59]

Trotskij fann naturligtvis ingen användning för Tuchatjevskijs internationella generalstab. Tiden för en sådan stab, sade han, skulle komma först när nya röda arméer framträdde ur äkta revolutioner utomlands. Men han pekade samtidigt på behovet av regler och förordningar för inbördeskrig, påbud i vilka erfarenheterna från revolutioner och resningar i olika länder skulle kunna användas och värderas, och han sammanställde en översikt över alla sådana regler och förordningar.

Omedelbart efter inbördeskriget sysslade Trotskij med frågor rörande utbildningen inom armén, krigets teknologiska komplikationer och krigföringens allt starkare samband med politik. ”Vid utbildningen av vår röde officer”, sade han, ”bör utvecklingen av hans förmåga till syntetisk värdering av samarbete och ömsesidigt samspel mellan alla slag av moderna vapen gå hand i hand med inlärningen av en korrekt socialpolitisk orientering ...[60] I militärakademin uppmanade han de ledande befälsstaberna att lära sig främmande språk, komma ut ur sin nationella instängdhet, vidga sina horisonter och ”ta del av mänskligheten världsomfattande erfarenhet”.

[59] Loc.cit.
[60] Op.cit., vol. I, s. Xl.

14. Segerns nederlag

På krönet av sin makt vacklade Trotskij likt huvudpersonen i en klassisk tragedi. Han handlade mot sina egna principer och utan hänsyn till sina djupaste moraliska förpliktelser. Omständigheterna, försöken att skydda revolutionen, hans egen stolthet drev honom ut i dessa svårigheter. Med den ställning han hade, kunde han knappast ha undgått det. Hans mått och steg följde nästan oundvikligt på allt det han gjort tidigare, och endast ett fjät skilde nu det sublima från det ödesdigra – t.o.m. hans avsteg från principerna var fortfarande dikterat av principer. Men genom att handla som han gjorde, luckrade han upp den mark han stod på.

Mot slutet av inbördeskriget började han handla efter linjer som han och bolsjevikpartiet kunde genomföra endast efter motstånd från de samhällsklasser som gjort eller stött revolutionen. Bolsjevikerna hade fördömt och brännmärkt den borgerliga demokratin som en bluff avsedd att dölja samhällsklassernas brist på jämlikhet och bourgeoisiens makt. Men de hade lovat upprätthålla en proletär demokrati och hade garanterat yttrande- och organisationsfrihet för arbetarklassen och de fattiga bönderna. Ingen bolsjevikledare hade upprepat detta löfte så ofta och så eldigt som Trotskij. Ingen tog nu så klart avstånd från det. Paradoxen är desto mer slående, som han samtidigt självklart var motståndare till att man förde revolutionen utomlands med bajonetter. Detta motstånd var förenligt med principen om en proletär demokrati. Skulle arbetarklassen i något land styra sig själv, var det orimligt och t.o.m. brottsligt att pålägga den en social ordning ”utifrån”. Men detta resonemang borde *a fortiori* också gällt för den ryska arbetarklassen: den borde också ha varit herre i eget land. Den politik som Trotskij nu utformade var emellertid oförenlig med den *samodejatelnost*, den arbetarklassens politiska självbestämmanderätt, som han outtröttligt hade predikat i tjugo år och som han på nytt skulle predika under sina sjutton år av öppen politisk strid mot Stalin.

Den nya politiken befrämjade han först med Lenins samtycke. Men allteftersom arbetet med den fortskred, växte Lenins och andra bolsjevikers kritik mot honom, ständigt under hänvisning till principen om den proletära demokratin. Hans egna idéer präglades nu tydligt av den ”substitutism”, som han själv en gång kallat bolsjevismens största försyndelse, ja t.o.m. den ryska revolutionspolitikens arvsynd. Ty enligt Trotskij skulle nu partiet, som bibringats insikt om ”epokens uppgifter” och sin egen ”historiska mission”, låta denna insikt och denna mission ersätta önskemålen och strävandena hos de breda samhällsmassor som det lett under revolutionen. Så började Trotskij nu själv likna den karikatyr han en gång gjort av Lenin.[1]

Vad berodde denna märkliga förvandling på? Vad var det som fick revolutionens väpnade och segerrike profet att förneka andemeningen i sin egen profetia? Innan vi försöker oss på ett svar måste vi ge en kort översikt över de ekonomiska och sociala förhållandena i Ryssland, ty det var på det planet som dramat nu utspelades.

Från slutet av 1919 ägnade Trotskij endast en mindre del av sin uppmärksamhet åt militära ärenden. Ingen hyste längre någon tvekan om utgången av inbördeskriget, och under senare delen av året 1920 höll han sig på avstånd från den militära politiken, på grund av sina kontroverser med politbyrån rörande det polska kriget. Men redan tidigare hade han upptagits av den ekonomiska återuppbyggnadens problem. Han gav sig in på detta nya område med det intensiva självförtroende, som framgångarna vid krigskommissariatet givit honom, och han var benägen att där tillämpa de metoder och lösningar som han utarbetat och prövat på det militära området. Den 16 december 1919 överlämnade han till centralkommittén en serie förslag (”Teser”) rörande den ekonomiska övergången från krig till fred. Bland de åtgärder, som han föreslog, var militariseringen av arbetet den mest väsentliga. Han hade utformat förslagen endast för centralkommitténs medlemmar, i hopp om att kunna starta en diskussion

[1] Se ovan, slutet av kapitel 4.

inom deras slutna krets, men av misstag publicerade Bucharin omedelbart inlägget i *Pravda*. Denna obetänksamhet gav upphov till en ytterst spänd offentlig kontrovers som varade till våren 1921.[2]

Åren av världskrig, revolution, inbördeskrig och intervention hade resulterat i den ryska ekonomins fullständiga sammanbrott och i upplösningen av landets sociala struktur. Bolsjevikerna hade tvingats hämta medlen för inbördeskriget från en bankrutterad ekonomi. 1919 hade Röda Armén redan förbrukat alla ammunitionslager och andra förnödenheter. De industrier, som stod under sovjetisk kontroll, kunde endast delvis ersätta dem. Normalt försåg Sydryssland centrala och norra Rysslands industrier med bränsle, järn, stål och råmaterial. Men Sydryssland, som först ockuperades av tyskarna och sedan av Denikin, kontrollerades endast under kortare perioder av sovjeterna. När bolsjevikerna i slutet av 1919 äntligen återvände dit för gott, fann de, att kolgruvorna i Donetsdalen var översvämmade av vatten och att andra industrier var förstörda. Berövade bränsle och råmaterial paralyserades industricentra i resten av landet. T.o.m. vid årsslutet 1920 levererade kolgruvorna mindre än en tiondel och järn- och stålverken mindre än en tjugondel av förkrigsproduktionen. Produktionen av konsumtionsvaror var omkring en fjärdedel av den normala. Katastrofen förvärrades än mer genom transportväsendets sammanbrott över hela landet hade järnvägsspår och broar sprängts. Vagnparken hade inte förnyats och endast i undantagsfall reparerats sedan 1914. Transportväsendet bröt obevekligt ihop. (Detta var för övrigt en av de bidragande orsakerna till Röda Arméns nederlag i Polen. Sovjeterna hade inkallat fem miljoner man, men av dessa deltog i verkligheten mindre än 300 000 i den polska kampanjens slutkamper. Allteftersom arméerna rullade vidare, blev järnvägarna mer och mer oförmögna att transportera förstärkningar och förnödenheter över de växande landområdena.) Även jordbruket var ödelagt. Under sex år hade bönderna inte haft möjlighet att förnya sin utrustning. Retirerande och framryckande arméer trampade söner deras åkrar och rekvirerade deras hästar. Jordbruket var emellertid, med sina primitiva tekniker, lättare att bygga upp igen än industrin. Musjiken arbetade med sin *socha* av trä, som han kunde tillverka och reparera själv.

Bolsjevikerna bemödade sig om att utöva strängast möjliga kontroll över de knappa tillgångarna och ur dessa bemödanden växte deras Krigskommunism. De nationaliserade hela industrin. De förbjöd privat handel. De sände ut arbetartrupper på landsbygden för att rekvirera livsmedel för armén och stadsborna. Regeringen var oförmögen att indriva de normala skatterna: den ägde inget maskineri för en sådan uppgift. För att täcka regeringsutgifterna framställde tryckpressarna sedlar dag och natt. Pengar blev så värdelösa att löner och arbetsersättningar fick utbetalas in natura. Den magra livsmedelsransonen utgjorde baslönen. Arbetaren betalades också med en del av vad han själv producerat, ett par skor eller ett par klädesplagg, vilka han vanligtvis bytte mot mat.

Dessa desperata nödlösningar och provisorier tedde sig för partiet som en oväntat snabb realisering av dess program. Socialiseringen av industrin skulle ha genomförts långsammare och mer försiktigt om inte inbördeskriget brutit ut, men den var, hur som helst, ett av revolutionens främsta mål. Livsmedelsrekvisitionen, förbudet mot privat handel, utbetalningen av löner in natura, valutans värdelöshet, regeringens anspråk på att kontrollera landets ekonomiska resurser, ytligt sett såg allt detta ut som ett avskaffande av den marknadsekonomi som varit kapitalismens grogrund. Den fullt utbildade kommunistiska ekonomin, som de marxistiska textböckerna spekulerat om, skulle vara en naturlig ekonomi, inom vilken en samhällsplanerad produktion och distribution skulle ersätta marknadsproduktionen och distributionen med pengars hjälp. Bolsjeviken var därför benägen att se den fullständiga kommunismens väsentligaste drag återgivna i krigsekonomin 1919-20. Han fick detta

[2] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. XV, s. 10-14, 36.

bekräftat genom den stränga jämlikhet som hans parti predikade och praktiserade och som gav krigskommunismen en romantisk och heroisk aspekt.

I själva verket var krigskommunismen en tragisk travesti på den marxistiska visionen av framtidens samhälle. Detta skulle bakom sig ha högt utvecklade och organiserade produktionsresurser och ett enormt överflöd på varor och tjänster. Det skulle organisera och utveckla den sociala rikedom som kapitalismen i bästa fall endast producerade ryckvis och inte kunde rationellt kontrollera, distribuera och befrämja. Kommunismen skulle en gång för alla avskaffa bristen på ekonomisk jämlikhet genom att höja allas levnadsstandard till samma nivå. Tvärtemot detta hade krigskommunismen varit resultatet av en social upplösning, av ett skingrande och ett förstörande av produktionsresurserna och av en exempellös knapphet på varor och tjänster. Den försökte faktiskt avskaffa bristen på jämlikhet, men den tvingades göra det genom att generellt sänka levnadsstandarden och göra alla fattiga.[3]

Systemet kunde inte fungera länge. Rekvisitionen av livsmedel och förbudet mot privat handel hjälpte för ögonblicket regeringen ur det värsta nödläget. Men på längre sikt kom denna politik att förvärra och accelerera bristerna och upplösningen inom ekonomin. Bonden började bruka endast det stycke jord som var nödvändigt för att hålla hans familj vid liv. Han vägrade producera det överskott som rekvisitionstrupperna var ute efter. När landsbygden vägrar producera livsmedel åt staden, börjar t.o.m. fundamenten för stadscivilisationen att vittra sönder. Rysslands städer avfolkades. Arbetare begav sig ut på landsbygden för att slippa svälta. De som stannade kvar, svimmade vid fabriksbänkarna, producerade mycket litet och stal ofta det, de producerade, för kunna byta det mot mat. Den gamla normala marknaden hade verkligen avskaffats. Men dess oäkta avkomling, svartabörsmarknaden, utsög i gengäld landet och förvände och förråade alla mänskliga relationer. Detta tillstånd skulle kunna vara ytterligare ett år eller så, men slutet skulle oundvikligen bli ett sammanbrott för all regeringsverksamhet och för samhället som helhet.

Sådan var den situation som Trotskij begrundade i slutet av 1919. För att ta itu med den var en av två handlingskurser nödvändig. Regeringen kunde stoppa rekvisitionen av livsmedel från bönderna och introducera en jordbruksskatt, att betalas in natura eller med pengar. Efter att ha erlagt sina skatter kunde bönderna sedan tillåtas göra sig av med sin skördar efter eget skön, konsumera dem, sälja dem eller använda dem som bytesvara. Detta skulle få dem att producera ett överskott för stadskonsumtionen. När livsmedelsflödet från landsbygden till städerna åter kommit igång kunde de statsägda industriernas verksamhet väntas börja på nytt. Detta skulle faktiskt ha varit den enda verkliga lösningen. Men en reform av detta slag skulle inneburit ett återupplivande av den privata handeln och det skulle raserat hela den krigskommunismens byggnad som bolsjevikerna var så stolta över.

Alternativet var att finna en lösning inom krigskommunismens onda cirkel. Skulle regeringen fortsätta med livsmedelsrekvisitionerna och förbudet mot all handel, skulle den tvingas öka trycket mot bondeklassen, för att få den att producera mer livsmedel och sedan lämna ifrån sig överskottet. Den skulle också kunna erbjuda livsmedelsproducenter särskilda belöningar – kläder, skodon och jordbruksredskap. Detta kunde den emellertid inte göra förrän de svultna arbetarna reparerat och kört igång de förstörda och förfallna industrianläggningarna och börjat framställa de varor som bondeklassen eftertraktade. Regeringen tvingades därför kräva en ökad industriproduktion. Men eftersom den var oförmögen att erbjuda arbetarna något incitament till ökat arbete, måste den ta till än fler tvångsåtgärder både mot dem och mot bönderna. Det var ett säkert tecken på krigskommunismens utopiska karaktär, att den fortsatte

[3] Läsaren kan finna en detaljerad och upplysande redogörelse för krigskommunismen i E. H. Carr, *The Bolshevik Revolution*, vol. Il.

att blunda för realiteter, till dess den hamnade i en återvändsgränd och endast kunde arbeta vidare med hjälp av ständigt ökande insatser av våld.

Trotskij respekterade till en början gränserna för den antagna politiken. Han studerade de medel med vilka man skulle kunna samla och återföra den skingrade arbetarklassen till industrin. Det fanns arbetare som flytt ut på landsbygden; det fanns sådana som i sitt sökande efter mat bytt kvalificerade arbeten mot okvalificerade; det fanns de deklasserade som slukats av svartabörsen och gått förlorade för industrin. Hur skulle alla dessa kunna återföras till normala omständigheter och återinsättas i landets produktionsapparat? Eftersom de inte lockades av löften om bättre levnadsförhållanden, resonerade Trotskij måste de rekryteras till fabrikerna på samma sätt som soldaterna. På detta empiriska vis fick han idén om militariseringen av arbetet. Revolutionen hade högljutt proklamerat varje medborgares plikt att arbeta och förklarat att ”den som inte arbetar skall heller inte äta”. Tiden hade nu kommit, förklarade Trotskij, när denna plikt skulle göras. Revolutionen hade sänt hundratusentals att dö på slagfälten. Förvisso hade den den moraliska rätten att sända folk till verkstäder och gruvor, där den nya striden för tillvaron måste utkämpas.

I de ”Teser”, som *Pravda* för tidigt publicerade den 17 december 1919, sammankopplade Trotskij karaktäristiskt nog denna plan med den tilltänkta militära reform som skulle omvandla armén till ett milissystem. Han föreslog att den militära mobiliseringens maskineri skulle användas för mobiliseringen av civil arbetskraft. Det är egendomligt att hans ambition, att genomföra en demokratisk reform inom armén, skulle kombineras med detta försök att introducera en extrem form av arbetstvång. Armén skulle genomsyras av civil medborgaranda. Dess förband skulle organiseras på basis av produktionsenheter. Å andra sidan skulle den civila arbetskraften underkastas militär disciplin och den militära administrationen förse de industriella enheterna med manskap. Krigskommissariatet skulle ta över arbetskommissariatets funktioner.[4]

Lenin stödde helhjärtat Trotskijs politik. Han bekände sig fortfarande till krigskommunismen som skulle kunna fås att fungera, om vidare funktioner var möjliga för den, endast på villkor att de av Trotskij föreslagna åtgärderna blev framgångsrika. Lenin hade heller inget att invända mot att krigskommissariatet tog på sig ansvaret för anskaffandet av industriell arbetskraft. Lenin hade tvingats bygga upp de civila delarna av sin administration från ingenting, och efter åren av inbördeskrig var flertalet av dem fortfarande outvecklade. Krigskommissariatet hade lagt beslag på de bästa krafterna. Det hade haft förtur vid fördelningen av regeringens resurser. Det styrdes av den mest klartänkte administratören. Dess maskineri, som var enormt och mycket effektivt, utgjorde den mest solida delen av Lenins administration, var dess verkliga centrum. Det föreföll administrativt lämpligt att sätta kommissariatet i civilt arbete.

Dessa förslag hade knappt blivit kända, förrän de utlöste en storm av protester. Vid konferenser med partimedlemmar, administratörer och fackföreningsfolk överröstades Trotskij och kallades den ”nye Araktjejev”, härmaren av den beryktade generalen och krigsministern som, under Alexander I och Nikolaus I, hade upprättat militära jordbrukskolonier och styrt dem med järnhand. Araktjejevsjtjina hade allt sedan dess varit ett stående uttryck för groteska militärbyråkratiska fantasiutflykter på den ekonomiska och sociala politikens område. Protestlarmet ökade i de bolsjevikiska tidningarna. Det kom från Trotskijs gamla bundsförvanter, Rjazanov och Larin, från de framstående bolsjevikerna Rykov, Miljutin, Nogin, Goltzman och från andra. I protesterna blandades trötthet efter inbördeskriget med irritation över segerns organisatör. Som vanligt, i en tid som reagerade på krigets spänningar och offer,

[4] Den 27 december 1919 tillkännagavs att regeringen hade bildat en Kommission för Arbetsplikt, över vilken Trotskij presiderade.

var folk villiga att lagerkransa den som hemburit segern. Men de var än mer angelägna om att befria sig från den hårda krigstidens disciplin, och de sökte inspiration hos män som hade ett mindre eldigt temperament och mindre lysande gåvor, men som var villiga att gå på mildare handlingslinjer. Gamla, stridshärdade bolsjeviker hördes förklara, att de haft nog av arméns pålagor, att krigskommissariatet länge nog hållit landet i terror och sugit dess blod och att det inte tänkte stödja Trotskijs nya ambitioner.

Saken drevs till sin spets den 12 januari 1920, då Lenin och Trotskij framträdde inför fackföreningarnas bolsjevikledare och uppmanade dem att acceptera militariseringen. Trotskij försvarade sitt eget handlande. Hade hans kommissariat ”plundrat” landet `och krävt sträng disciplin, sade han, hade det gjort det för att vinna kriget. Det var en skam och en ”försyndelse mot revolutionens anda” att det nu skulle anföras mot honom och att arbetarklassen skulle hetsas mot armén. Hans motståndare var nöjda med landets ekonomiska situation. Tidningarna dolde de verkliga förhållandena. ”Det är nödvändigt att öppet och ärligt säga, så hela landet kan höra det, att vår ekonomiska situation är hundra gånger värre än vår militära situation någonsin varit... Som vi en gång utfärdade ordern ‘Proletärer, till häst! ‘, så måste vi nu höja ropet ‘Proletärer, tillbaka till fabriksbänkarna! Proletärer, tillbaka till produktionen!’ ”[5] Landets arbetsstyrka fortsatte att minska och försämras. Den kunde inte räddas, ombildas, återupprättas utan att tvångsåtgärder tillämpades. Lenin talade i samma anda. Ändå förkastade konferensen nästan enhälligt den resolution som han och Trotskij gemensamt lade fram. Av mer än sextiotalet bolsjevikledare röstade endast två för den. Aldrig tidigare hade Trotskij och Lenin utsatts för ett så kraftigt bakslag.

Trotskijs anmärkningar om sina kritikers förnöjsamhet var inte obefogade. Kritikerna kunde inte lägga och lade heller inte fram något praktiskt alternativ. Även de klamrade sig fast vid krigskommunismen och avvisade endast den slutsats som Trotskij dragit av den. Han hade därför inga svårigheter att avslöja det inkonsekventa i deras hållning. Men ändå fanns en viss realism och värdefulla dubier i just deras brist på konsekvens. Trotskijs motståndare vägrade tro att ekonomins hjul kunde sättas i rörelse med militära kommandoord och de var övertygade om att det var fel av en arbetarstat att handla som påtryckningsgrupp mot sin egen arbetarklass.[6]

Under tiden tillkom den första arbetsarmén, inte genom militarisering av civil arbetskraft, utan genom omvandlingen av en reguljär armé till en arbetsstyrka. Initiativet kom från revolutionära krigsrådet i tredje armén, som var förlagd till Ural. Efter sin seger över Koltjak slösade denna armé sin tid och energi på att göra ingenting. Den kunde inte frisläppa och hemsända sina män, främst på grund av transportbristen. Dess revolutionära krigsråd föreslog att armén under tiden skulle användas för skogshuggning, jordbruk och annat arbete. Lenin och Trotskij välkomnade förslaget, som gav dem en möjlighet att realisera sin politik utan någon egentlig opposition: fackföreningarna protesterade inte mot användandet av sysslolösa regementen i produktionen.[7]

Trotskij hoppades kunna använda detta experiment som utgångspunkt för en tvångsinkallning och dirigering av civil arbetskraft. Ingenting kunde vara enklare än att armén, innan den hempermitterade sina män, gjorde anteckningar om deras yrkeskunnighet, noterade varje soldats yrke i hans inskrivningsbok och sedan sände honom direkt från demobiliseringsorten till den arbetsplats där han var önskad. Trotskij hade planer på att kombinera soldatens inskrivningsbok med arbetarens arbetsbok, ett arrangemang som även skulle förenkla bildandet av miliser på basis av produktionsenheter. Det var en fantasifull idé. Felet med den

[5] Trotskij, op.cit., s. 27-52.
[6] Denna kontrovers fyllde sidorna i *Ekonomitjeskaja Zjizn* och *Pravda* under hela januari 1920.
[7] Trotskij-arkivet.

var, att den demobiliserade soldaten, angelägen om att återförenas med sin familj eller finna bättre levnadsförhållanden, troligen skulle överge den arbetsplats han hänvisats till. Trotskij gjorde utkast till en organisation av kommunala utbespisningscentra som skulle locka arbetarna, men sådana planer kunde inte sättas i verket nu, när hungersnöd och kaos rådde. Han visade prov på en häpnadsväckande originalitet och uppfinningsrikedom, men hans fantasi arbetade feberaktigt i ett tomrum, hans idéer saknade kontakt med verkligheten.

Efter utnyttjandet av Urals armé sattes Kaukasus' och Ukrainas arméer i arbete i gruvor, skogar och jordbruk. Trotskij var chef för hela organisationen. General Bontj-Brujevitj var hans stabschef, Pjatakov var hans representant i Ural och Stalin var chefskommissarie för den ukrainska arbetsarmén. Organisationen uppehöll militär disciplin och varje arbetsarmé rapporterade regelbundet om sina framgångar och misslyckanden vid "fronterna". (Det var Trotskij som först systematiskt använde militära termer, symboler och metaforer i civilekonomiska sammanhang och sålunda i det ryska språket introducerade en ny, frisk och livlig stil, som senare skulle stelna till byråkratiskt maner och spridas till andra språk.) Åsikterna om arbetsarméernas ekonomiska effektivitet var delade – den kunde i alla händelser inte ha varit lägre än det civila arbetets effektivitet vid den tiden. Bolsjevikerna välkomnade arbetsarméerna i synnerhet efter det att Trotskij gjort vissa ansträngningar för att blidka fackföreningarna och vädjat till arbetsarméerna om vänskapligt samarbete.

Han präglade detta arbete med sin moraliska lidelse och sin teatraliska élan, som emellertid förledde honom att överdriva betydelsen av det han gjorde och sprida ett falskt skimmer över något som i bästa fall var beklagliga nödfallsåtgärder. Så här skrev han t.ex. i en av sina order till arbetsarméerna:

> Visa outtröttlig energi i ert arbete, som om ni marscherade eller utkämpade ett fältslag ... Befälhavare och kommissarier är ansvariga för sina truppavdelningar i arbetet som på slagfältet ... De politiska avdelningarna måste odla arbetarandan hos soldaten och bevara soldaten i arbetaren ... En desertör från arbetet är lika föraktlig och avskyvärd som en desertör från slagfältet. Stränga straff för båda! ... Börja och avsluta ert arbete, varhelst det är möjligt, till ljudet av socialistiska hymner och sånger. Ert arbete är inget slavarbete utan en stor tjänst åt det socialistiska fäderneslandet.[8]

Den 8 februari åkte han med sin stab till Ural för att göra en första inspektion av arbetsarméerna. I *På väg*, den tidning som publicerades på hans tåg, sade han följande till sin stab:

> Den gamla kapitalistiska arbetsorganisationen har oåterkalleligt och en gång för alla krossats. Den nya socialistiska organisationen håller på att ta form. Vi måste bli medvetna, självuppoffrande byggare av den socialistiska ekonomin. Endast på denna väg skall vi finna lösningar, räddning, värme och förnöjsamhet. Vi måste börja från grunden ... Vårt tåg är på väg mot norra Ural, där vi skall lägga ned hela vår energi på att organisera det arbete i vilket Urals arbetare, Urals bönder och Röda Arméns män skall delta hand i hand. Bröd åt de svältande! Bränsle åt de frysande! Detta är våra slagord denna gång.[9]

Han hade just skrivit dessa ord, när han mitt i natten skakades av en våldsam stöt. På grund av den svåra snöstormen hade hans tåg spårat ur. Under natten och hela nästa dag låg tåget i snödrivorna nästan inom synhåll för en liten station. Inte en själ kom för att ta reda på vad som hade hänt. Stinsarna hade upphört att ge signal åt förbipasserande tåg. T.o.m. det, i vilket högsta krigsrådets ordförande hade färdats, hade passerat obemärkt förbi. Trots hotet om krigsrättegång brydde sig ingen om att avlägsna snödrivorna från spåren. För Trotskij avslöjade olyckan på ett oväntat sätt det tomrum som bildats kring regeringspolitiken och regeringsplanerna. Folket hade sjunkit ned i en bottenlös apati. Trotskij ledde upprört en undersökning på platsen och beordrade en militärdomstol att ta itu med ärendet. Men han

[8] *Pravda*, den 16 januari 1920.
[9] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. XV, s. 324-5.

kunde inte undgå att tänka, att förtryck allenast inte skulle kunna råda bot på folkets förlamande likgiltighet. Hans onda aningar förstärktes allt mer under hans vistelse på Urals landsbygd. Han blev intensivt medveten om att landets energi och vitalitet höll på att ta slut i själva källan – bondgården.

Han sökte nu efter botemedel utanför krigskommunismen. Han återvände till Moskva med slutsatsen att ett visst mått av ekonomisk frihet borde ges bönderna. I klara och precisa ordalag skisserade han den enda reform som skulle kunna leda landet ur återvändsgränden. Spannmålsrekvisitionerna måste upphöra. Bönderna måste uppmuntras att producera och sälja överskott och göra sig en förtjänst på det. Regeringen och partiet var inte medvetna om katastrofens omfattning, eftersom den senaste tvångsrekvisitionen givit mer livsmedel än den föregående. Detta, hävdade han, berodde på att rekvisitionerna, efter vitgardisternas reträtt, hade genomförts i ett betydligt större område än tidigare. ”Men generellt hotar livsmedels-reserverna att sina, och mot detta faktum hjälper inga förbättringar i rekvireringsmaskineriet.” Den vägen kunde endast leda till ytterligare söndring, ytterligare minskning av arbetsstyrkan och till ett slutligt ekonomiskt och politiskt sammanbrott.[10]

Hans resonemang övertygade inte centralkommittén. Lenin var inte beredd att stoppa rekvisitionerna. Den reform, som Trotskij föreslog, betraktade han som ett farligt hugskott. Regeringen, menade han, hade redan visat alltför mycken brådska under förberedelserna för övergången till fred: Trotskij hade själv just meddelat centralkommittén att Polen stod i begrepp att gå till anfall. Det verkade säkrare att hålla sig till en etablerad politik än att manipulera med arméns livsmedelsförråd, som trots allt hade tryggats genom rekvisitionerna. Detta var inte heller allt. Lenin och centralkommittén hade ännu inte släppt illusionerna om krigskommunismen. De hoppades fortfarande att systemet, som var så effektivt under kriget, skulle kunna bli än mer användbart i fredstid. Det Trotskij föreslog, var att man skulle återanpassa ekonomin efter den fria marknadens förrädiska växlingar. Det var också vad mensjevikerna begärde. Höll Trotskij med dem? Stödde han frihandelsidén, frågade man honom?[11] Han fick höra att partiet var på väg mot en organiserad och kontrollerad ekonomi och att det inte tänkte låta sig släpas tillbaka.

Centralkommittén förkastade hans förslag. Först ett år senare, när krigskommunismen definitivt och tragiskt misslyckats, tog Lenin upp förslagen på nytt och realiserade dem under namnet Nya Ekonomiska Politiken (NEP). Denna politik hyllades då, och hyllas fortfarande, som ett resultat av Lenins geni, ett enastående exempel på modig och odogmatisk politisk insikt. Med tanke på nämnda fakta förefaller bedriften att i varje fall ha övervärderats, och då Trotskij senare anklagade Lenin och centralkommittén för att ha gjort de viktigaste förändringarna i den ekonomiska politiken ett eller två år försent, var anmärkningen inte helt obefogad.[12] Episoden avslöjar också det orealistiska i den motsatsställning som stalinisterna konstruerat mellan Lenin som böndernas vän och Trotskij som böndernas fiende: Lenins rykte som musjikens beskyddare grundar sig främst på den Nya Ekonomiska Politiken.

Joffe, som vi vet var en nära vän till Trotskij, anmärkte i ett brev, skrivet före hans självmord 1927, att Trotskijs största svaghet var, att han inte framhärdade i sin visdom, i synnerhet som

---

[10] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. XVII, bok 2, s. 543-4. Det är emellertid inte klart om Trotskij var medveten om att hans förslag, om det antogs, med nödvändighet skulle leda till avvecklandet av krigskommunismens politik, inklusive den politiska linje han själv drev. Under senare är hävdade han, att han hade förespråkat en militarisering av arbetet endast inom krigskommunismens ram. Vid tionde partikongressen, då NEP introducerades, insisterade han emellertid på att hans arbetspolitik fortfarande hade fog för sig och att den inte nödvändigtvis hängde samman med krigskommunismen. Se *Desjatiji Sjezd RKP*, s. 191, och *Moja Zjizn*, vol. Il, kapitel XXXVIII.

[11] *Desjatiji Sjezd RKP*, loc.cit.

[12] Se Trotskijs meddelanden till centralkommittén och politbyrån den 7 augusti och den 22 augusti 1922. Trotskij-arkivet.

detta, att vara vis, var att vara ensam.[13] Det kan tilläggas att Trotskij vid detta tillfälle, efter att ha tillrättavisats för sin visdom, åter kastade sig ut i den vedertagna galenskapen och framhärdade i den med en iver som t.o.m. de galna ansåg alltför galen. När centralkommittén förkastat hans förslag, släppte han saken. Han tog inte upp den igen, och gjorde inte ens anspelningar på den, vid den nionde partikongress som avhölls en månad senare, i slutet av mars 1920. I stället framträdde han som regeringens främste utformare av den ekonomiska politiken och utvecklade en mästerlig plan för krigskommunismens nästa fas. Blev han övertygad om att den revidering av politiken, som han föreslagit, var olämplig? Ansåg han det mindre välbetänkt att förespråka en reform som även mensjevikerna ville ha? Fruktade han att partiet som helhet inte var mottagligt för hans argument? Förmodligen låg alla dessa motiv bakom hans handlande.

Nationens ekonomi fortsatte att försvagas. Behovet av radikal handling blev alltmer akut. Eftersom partiet vägrat att lätta på krigskommunismens stränga restriktioner tvingades det att skärpa dem. Trotskij gick med på att bära hundhuvudet för politiken. Politbyrån bad honom enträget ta hand om det förstörda transportsystemet och erbjöd sig att oreserverat stödja honom, vilken handlingslinje han än valde och hur hårt han än drev den. Trotskij ansåg sig inte kvalificerad, men samtyckte till att temporärt ta hand om transportdepartementet vid sidan av krigsdepartementet.[14] Han återvände med ökat förtroende till temat om militariseringen av arbetet. Den var oumbärlig, sade han vid kongressen, för integrationen och utvecklingen av nationens resurser under en enda ekonomisk plan. Planekonomin var fortfarande avlägsen, men partiet och nationen skulle inte tro sig kunna gå mot den med försiktiga och väl avvägda steg. Ryssland hade tidigare alltid gått fram med stormsteg. Det skulle det fortsätta att göra. Arbetstvång var naturligtvis otänkbart i en fullt utvecklad socialism, men det ”*skulle nå sin högsta intensitetsnivå under övergången* från *kapitalism till socialism*”. Han uppmanade kongressen att vidta disciplinära åtgärder, ”vars hårdhet måste överensstämma med den tragiska karaktären hos vår ekonomiska situation”: ”arbetsdesertörer” borde samlas i straffbataljoner eller sättas i koncentrationsläger.[15] Han talade också för sporrlöner åt effektiva arbetare och för en ”socialistisk tävlan” och han påpekade på nödvändigheten av att acceptera den progressiva grundsatsen i ”taylorismen”, det amerikanska begreppet för vetenskaplig arbetsledning och arbetsorganisation, som missbrukats av kapitalismen och blivit rättmätigt hatat av arbetarna, men som socialismen kunde och borde göra rationellt bruk av. Dessa idéer väckte då stort uppseende. Vid kongressen fördömdes de av en minoritet, som indignerat motsatte sig den disciplinära linjen i Trotskijs politik. Minoriteten bestod av ”de frisinnade”, ”ultravänstern” och de ”demokratiska centralisterna” ledda av Osinskij, Sapronov och Preobrazjenskij, män som Trotskij en dag skulle förena sig med i kampen mot Stalin. Nu var han deras främste antagonist och han behärskade kongressen.[16]

Kort därefter framlade han åter och preciserade ytterligare sin politik vid en fackföreningskongress. Han krävde att fackföreningarna skulle disciplinera arbetarna och lära dem låta produktionsintressena gå före de egna behoven och kraven. Fackföreningarnas centrala råd var redan splittrat i två grupper: den ena stödde hans ”produktionistiska” attityd; den andra, som leddes av Tomskij, tyckte inte att fackföreningarna kunde låta bli att försvara arbetarnas ”konsumtionsinriktade” krav. Trotskij hävdade att arbetarna först måste tillverka de resurser, med vilka deras krav skulle kunna tillfredsställas, och att de borde tänka på att de arbetade för en arbetarstat och inte för de gamla besuttna klasserna. Flertalet bolsjevikinka fackföreningsmän visste av erfarenhet att sådana maningar inte gjorde intryck på hungriga män. Men

[13] Trotskij-arkivet.
[14] Se korrespondensen mellan Lenin och Trotskij (1 februari och den 9 mars 1920), Ibid.
[15] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. XV, s. 126.
[16] *Desjatiji Sjezd RKP*, s. 81-4, 123-36.

eftersom partiet hade godkänt Trotskijs politik, kunde de inte motsätta sig honom offentligt. Vid kongressen blev mensjevikerna missnöjets talesmän. De angrep arbetsarméerna. De vägrade regeringen rätten att tvångsinkalla arbetare och beröva dem friheten att försvara sina intressen. De hävdade att tvångsarbete var ineffektivt. ”Ni kan inte bygga en planekonomi”, utbrast Abramovitj, mensjeviken, ”som faraonerna byggde sina pyramider”.[17] Abramovitj myntade sålunda den fras, som Trotskij flera år senare skulle upprepa mot Stalin. Mensjevikerna stod på fast mark och det faktum att deras insats under revolutionen hade varit ringa, t.o.m. usel, minskade inte logiken och sanningshalten i deras resonemang. Innerst inne kunde Trotskij själv inte säga emot dem, när de hävdade att den industriella arbetskraftens förminskning inte kunde hejdas, sa länge bönderna inte tilläts att fritt sälja sin spannmål.[18]

Hans svar på kritiken var föga mer än ett stycke briljant sofisteri. Dess historiska intresse ligger i att detta är kanske det enda uppriktiga försöket i modern tid att ge tvångsarbetet en logisk motivering – de nuvarande arbetsfogdarna och pådrivarna bryr sig inte om att framföra sådana rättfärdiganden. Problemet i Trotskijs resonemang var, att vilken social ordning som än rådde, ”måste människan arbeta för att inte dö”, att arbete därför alltid är ett tvång och att kommunister borde närma sig saken utan frasmakeri, eftersom de var de första som organiserade arbetet till förtjänst för samhället som helhet. Han kom underförstått att förneka betydelsen av de form- och gradskillnader med vilka det naturliga arbetstvånget manifesterade sig i olika sociala system. Människan hade arbetat som slav, livegen, fri hantverkare, självständig bonde och fri löntagare. Det naturliga arbetstvånget hade förvärrats eller mildrats genom sociala relationer. Människan hade kämpat mot slaveri livegenskap och kapitalism för att göra tvånget lättare. Den ryska revolutionen hade lovat att lätta det radikalt med hjälp av en rationell ekonomisk organisation. Det var inte revolutionens fel att den, på grund av nedärvd fattigdom och förödelse efter flera krig och blockader, inte kunde uppfylla sitt löfte. Men bolsjevikerna behövde inte uttryckligen ha förkastat detta löfte. Det var vad Trotskij tycktes göra, när han förklarade för fackföreningarna, att tvangsrekryteringen, grupporganiseringen och militariseringen av arbetskraften inte var endast nödfallsatgärder och att arbetarstaten normalt hade rätt att tvinga varje medborgare att var som helst uträtta vilket arbete som helst.

> Vi är nu på väg mot det slag av arbete (förklarade han) som är socialt reglerat på basis av en ekonomisk plan och som blir obligatoriskt för hela landet och nödtvunget för varje arbetare. Detta är socialismens grundval ... Militariseringen av arbetet är, i den fundamentala betydelse som jag talat om, den oumbärliga grundmetoden för organiserandet av vara arbetsstyrkor ... Är det sant att tvångsarbete alltid är improduktivt? ... Det är en erbarmlig liberal fördom: livegenskapens slaveri var också produktivt ... Det obligatoriska trälarbetet var inte ett resultat av feodalherrens illvilja. Det var (på sin tid) ett progressivt fenomen.[19]

Entusiasmerad av sin önskan att rättfärdiga de åtgärder, som han talat för, kom han, rebellen *par excellence*, den permanenta revolutionens uttolkare, att nästan framträda som försvarare av gårdagens tvångs- och exploateringssystem.

Det polska kriget dämpade för en tid våldsamheten i denna kontrovers. En yttre fara tvingade folk att på nytt och utan protester acceptera en politik som tidigare väckt deras djupaste harm. När kriget var som häftigast, gjorde Trotskij, samman med en grupp tekniker, ett beslutsamt försök att få i gång järnvägarna. Vid denna tidpunkt hade lokomotivlagren nästan helt tömts. Ingenjörer fastslog det exakta datum – endast några månader framåt i tiden – när inte en enda järnväg i Ryssland skulle kunna fungera. Trotskij lät undantagslagar gälla för järnvägsmän och personalen i reparationsverkstäderna och han organiserade ett systematiskt och snabbt

[17] *Tretii Vserossiskii Sjezd Profsojuzov*, s. 97.
[18] Vid kongressen talade mensjeviken Dallin för en politisk förändring som föregrep NEP, Ibid., s. 8.
[19] Ibid., s. 87-96.

iståndsättande av lokomotiv- och vagnparken. Han gick in i reparationsverkstäderna och talade om för arbetarna att landet betalade med sitt blod för deras slöhet: transportväsendets sammanbrott hade uppmuntrat polackerna att gå till anfall. ”Arbetarens situation”, förklarade han, ”är i alla avseenden svår ... den är värre än någonsin. Jag skulle bedra er, om jag sade, att det kommer att bli bättre i morgon. Nej, framför oss ligger månader av hård och tung kamp, innan vi kan lyfta vårt land ur detta fruktansvärda elände och denna totala utmattning, innan vi kan sluta väga våra brödransoner på apoteksvågar.”[20] När järnvägsmännens fackförening protesterade mot hans handlande, avskedade han dess ledare och utnämnde nya, som var villiga att utföra hans order. Han upprepade denna procedur inom andra transport-arbetar-förbund. I början av september bildade han *Tsektran*, Centrala Transportkommissionen, med vars hjälp han hade lade hela transportområdet under sin kontroll. Politbyrån stödde honom helhjärtat, som den lovat göra. Att i det läget hålla på valrättigheter och röstprocedurer inom fackföreningarna föreföll lika absurt som att göra det i en stad drabbad av farsot. Han fick fram resultat och överträffade förväntningarna: järnvägarna iståndsattes långt tidigare än planerat – ”den ekonomiska organismens blodcirkulation var återställd” – och han hyllades för denna bragd.[21]

Men det polska kriget hade knappt avslutats, förrän missnöjet och spliten exploderade på nytt, och nu med större styrka än tidigare. Han provocerade själv explosionen. Upplivad av sina framgångar hotade han att ”skaka om” diverse fackföreningar, på samma sätt som han ”skakat om” transportarbetarnas föreningar. Han hotade med andra ord att avskeda de valda fack-föreningsledarna och ersätta dem med kandidater, som skulle sätta nationens ekonomiska intressen före arbetarnas sektionsintressen. Han gjorde ett grovt misstag. Lenin tog nu direkt avstånd från Trotskij och övertalade centralkommittén att göra detsamma. Kommittén uppmanade öppet partiet att energiskt bekämpa alla ”militariserade och byråkratiserade arbetsformer” och den gick till rätta med den ”degenererade centralism” som toppred arbetarnas valda ombud. Den uppmanade partiet att återinföra den proletära demokratin i fackföreningarna och att låta alla andra hänsyn underordnas denna uppgift.[22] En särskild kommission bildades för att övervaka att besluten genomfördes. Zinovjev var kommissionens ordförande och även om Trotskij själv var medlem av den var nästan alla övriga kommissionsmedlemmar motståndare till honom.[23] Som en sista nådestöt förbjöd central-kommittén Trotskij att tala offentligt om förhållandet mellan fackföreningarna och staten.

Trotskij ångrade inget och blev arg. Vid ett slutet *Tsektran*-möte i början av december förnyade han angreppet mot fackföreningarna som, sade han, förr varit duktiga på att leda strejker men nu visade föga förståelse för behoven hos en socialistisk ekonomi. Han försvarade sin rätt att befalla över dem, negligerade kravet på val inom fackföreningarna och gick till rätta med dem som ropade, att en ny byråkrati höll på att återuppliva de tsaristiska regeringsmetoderna. ”Byråkratin ...”, svarade han, ”var inte en uppfinning av tsardömet. Den har representerat en hel epok i den mänskliga utvecklingen”, en epok som på intet sätt var avslutad. En kompetent, hierarkiskt organiserad civilförvaltning hade sina fördelar, och det Ryssland led av, var inte för mycket utan för litet effektiv byråkrati. Han påpekade detta upprepade gånger och sade att det för effektivitetens skull var nödvändigt att bevilja

[20] Se hans tal i Muromsks verkstäder den 21 juni 1920 i *Sotjinenija*, vol. XV, s. 368.
[21] För den berömda ordern nr 1042, beträffande järnvägarna, se op.cit., s. 345-7. Senare under året placerades Trotskij i ledningen för särskilda kommissioner som vidtog nödfallsåtgärder för att återuppbygga industrierna i Bonetsdalen och i Ural.
[22] Se centralkommitténs rapport i *Izvestija Tsentralnovo Komiteta RKP*, nr 26, 1920, och G. Zinovjev, *Sotjinenija*, vol. VI, s. 600 ff.
[23] Kommissionen bestod av Zinovjev, Tomskij, Rudzutak, Rykov och Trotskij. Senare införlivades även Sljapnikov, Lutovinov, Lozovskij och Andrejev. Av dessa var det endast Andrejev, som trettio är senare fortfarande var medlem av Stalins sista politbyrå, som delade Trotskijs åsikt.

byråkratin vissa begränsade privilegier. Han gjorde sig på det viset till talesman för de styrande grupperna och detta gjorde det senare möjligt för Stalin att med visst fog smäda honom som ”byråkraternas patriark”.[24] Trotskij sade sig vara säker på att ha folkets stöd för sin politik, men det ekonomiska och sociala sammanbrottet lämnade ingen tid över för den demokratiska process, som arbetade så outhärdligt långsamt beroende på de ryska massornas låga kulturella och politiska nivå. ”Det ni kallar ett kommenderande och ett arbetande genom ombud står i omvänd proportion till massornas upplysningsnivå, till deras kulturella standard, politiska medvetande och styrkan i vårt administrativa maskineri.”[25]

Återigen avvisade centralkommittén honom. Trotskij påminde upprört Lenin och de andra medlemmarna om, hur ofta de privat hade uppmanat honom, den ständige ”problemlösaren”, att handla hänsynslöst och bortse från alla demokratiska finesser. Det var illojalt av dem, påpekade han, att offentligt låtsas som om de försvarade de demokratiska principerna mot honom.[26]

Den djupare sjuka, som drabbade hela regeringssystemet och som denna dragkamp endast var ett symtom på, berodde på att revolutionens allmänna förhoppningar inte motsvarats. För första gången sedan 1917 var det uppenbart att större delen av arbetarklassen, för att inte tala om bönderna, vände sig mot bolsjevikerna. En känsla av isolering började gripa den styrande gruppen. Arbetarklassen hade visserligen inte kommit därhän att den ångrade revolutionen. Den fortsatte att identifiera sig med den och den svarade på alla direkt kontrarevolutionära agitationer med häftig fientlighet. ”Oktober” hade fått en sådan grundmurad plats i folkets medvetande, att mensjevikerna och socialrevolutionärerna tvingades inleda sin kritik av regeringen med ett uttryckligt godkännande av ”oktobers värv”. Men oppositionen mot den aktuella bolsjevikinka politiken var nu lika intensiv och omfattande som förr. Mensjevikerna och socialrevolutionärerna, som i tre års tid varit helt tysta och knappt vågat lyfta på huvudena, började återvinna en viss popularitet. Och folk lyssnade med ännu större sympati på anarkistiska agitatorer som häftigt fördömde bolsjevikregimen. Hade bolsjevikerna nu tillåtit fria val till sovjeterna, skulle de nästan säkert ha fråntagits makten.[27]

Bolsjevikerna var fast beslutna att inte låta utvecklingen gå därhän. Det skulle vara felaktigt att påstå, att de klamrade sig fast vid makten för dess egen skull. Som helhet var partiet fortfarande präglat av den revolutionära idealism som det visat så storartade prov på i sin underjordiska kamp och i inbördeskriget. Det klamrade sig fast vid makten, för att det identifierade republikens öde med sitt eget öde och för att det såg sig självt som den enda grupp, som kunde rädda och bevara revolutionen. Det var tur för revolutionen – och det var samtidigt dess olycka – att bolsjevikerna hade grundligt rätt att ha denna övertygelse. Revolutionen skulle knappast ha överlevt utan ett parti som var den så fanatiskt hängivet som bolsjevikpartiet. Men hade det funnits ett annat parti som varit lika hängivet och lika handlingskraftigt, skulle det partiet genom val ha kunnat avsätta Lenins regering utan att förlama den unga staten. Inget sådant parti fanns. Hade mensjevikerna och social-revolutionärerna återfått makten, skulle det ha inneburit oktoberrevolutionens upplösning. Det skulle åtminstone ha uppmuntrat vitgardisterna att åter försöka sig på en väpnad resning. Av ren självbevarelsedrift, och av andra sociala skäl vägrade bolsjevikerna att ens tänka sig en sådan möjlighet. De kunde inte acceptera den form av demokrati, som krävde att de skulle träda tillbaka och därmed tvinga ut landet i en ny rad av inbördeskrig, när ett just slutat.

---

[24] Stalin, *Sotjinenija*, vol. VI, s. 29.
[25] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. XV, s. 422.
[26] *Desjatiji Sjezd RKP*, s. 215.
[27] Många bolsjevikledare medgav detta öppet eller underförstått. Se Lenin, *Sotjinenija*, vol. XXXII, s. 160, 176, 230 och ff.; Zinovjev i *Desjatiji Sjezd RKP*, s. 190. I ett privat brev till Lunatjarskij (den 14 april 1926) beskriver Trotskij ”det hotfulla missnöjet” inom arbetarklassen som bakgrunden till kontroversen 1920-1. Trotskij-arkivet.

Det var heller inte på något sätt troligt att fria val till sovjeterna skulle ge någon grupp en klar majoritet. De, som hade stött Kerenskij 1917, hade inte lyckats återhämta sig helt från sin nedgångsperiod. Anarkister och anarkosyndikalister, som talade för en ”tredje revolution”, föreföll betydligt populärare inom arbetarklassen. Men de var ingen effektiv samlingspunkt för oppositionen och de hade i vilket fall inga anspråk på regeringsmakten. Trots sin starka kritik hade de inget positivt politiskt program, ingen riktig organisation, varken på riksplanet eller lokalplanet, och ingen egentlig önskan att styra ett stort land. I deras led trängdes ärliga revolutionärer, excentriker och rena banditer. På bolsjevikregimen skulle endast kunna följa ett totalt kaos och en direkt kontrarevolution. Lenins följeslagare vägrade låta det svältande och känslomässigt instabila landet rösta bort partiet från makten och sprida blodigt kaos över nationen.

Bolsjevikerna var psykiskt oförberedda på denna egendomliga fortsättning på deras seger. De hade alltid i tysthet antagit att arbetarklassens majoritet, som stött dem under revolutionen, skulle fortsätta att tveklöst stödja dem, till dess de genomfört hela det socialistiska programmet. Detta naiva antagande byggde på uppfattningen, att socialismen var den proletära idén *par excellence* och att proletariatet aldrig skulle överge den, när det en gång anslutit sig till den. Samma uppfattning hade bildat bakgrund till resonemangen inom alla europeiska socialistfraktioner. I den omfattande politiska litteratur, som dessa fraktioner producerat, hade frågan om vad socialister i regeringsställning borde göra, om de förlorade arbetarnas förtroende, knappast någonsin behandlats. Det hade aldrig hänt marxister, att de funderat över, om det var möjligt eller tillåtligt att försöka etablera socialismen utan hänsyn till arbetarklassens vilja. De betraktade helt enkelt den viljan som självklar. Av samma skäl hade det förefallit bolsjevikerna självklart, att den proletära diktaturen och den proletära (eller sovjetiska) demokratin endast var två kompletterande och oskiljaktiga sidor av samma sak: diktaturen fanns för att kuva de besuttna klassernas motstånd och den hämtade sin styrka och historiska legitimitet från arbetarklassernas fritt och demokratiskt uttryckta åsikter. Nu hade en konflikt uppstått mellan två sidor av det sovjetiska systemet. Skulle arbetarklasserna tillåtas tala och rösta fritt, skulle de krossa diktaturen. Avskaffade diktaturen å andra sidan den proletära demokratin, skulle den, t.o.m. i sina egna ögon, beröva sig själv sin historiska legitimitet. Den skulle upphöra att vara en proletär diktatur i ordets egentliga mening. Bruket av den titeln skulle hädanefter grunda sig på anspråket, att den förde en politik som arbetarklassen i sitt eget intresse borde och till slut måste identifiera sig med, även om den inte gjorde det för tillfället. Diktaturen skulle då i bästa fall representera, inte klassen själv, utan klassens idé.

Revolutionen hade nu nått den korsväg, väl känd av Machiavelli där det var svårt eller omöjligt för den att bilda sig en klar uppfattning om folket och dess revolutionära övertygelse och där den drevs ”att vidtaga sådana åtgärder att, när folket inte trodde längre, det skulle finnas möjligheter att med våld få det att tro”. För bolsjevikpartiet medförde detta en lojalitetskonflikt som i vissa avseenden gick djupare än någon de dittills haft, en konflikt som i sig bar fröet till alla de våldsamma kontroverser och fruktansvärda utrensningar, som skulle äga rum de närmaste decennierna.

Vid denna korsväg led bolsjevismen moraliska kval vars like man knappast finner i mindre intensiva och lidelsefulla rörelsers historia. Senare erinrade Lenin om den ”feber” och ”dödliga sjukdom” som vintern 1920-21 härjade partiet under de kaotiska debatterna om fack-föreningarnas ställning i staten. Detta var en viktig men trots allt endast sekundär fråga. Den kunde inte avgöras, innan ett svar hade givits på den fundamentala frågan om själva statens natur. Partiet upptogs helt av kontroverserna kring sekundärfrågan, eftersom det inte riktigt uppfattat primärfrågan och heller inte vågat klart formulera den för sig. Men ju längre

huvudaktörerna fortsatte att diskutera, desto oftare stötte de på den stora underliggande frågan och tvingades definiera sina ståndpunkter.

Det är inte nödvändigt att här gå in på fackföreningsdiskussionens invecklade och en aning tekniska meningsskiljaktigheter, även om just den omständigheten, att revolutionsdramat uppenbarades i en skenbart torr ekonomisk dispyt, på ett karakteristiskt vis överensstämde med tidsandan.[28] Det räcker med att säga, att i stort sett tre ståndpunkter utkristalliserades. Den fraktion, som leddes av Trotskij (och senare av Trotskij och Bucharin), ville att fackföreningarna skulle berövas sin självständighet och slukas av regeringsmaskineriet. Detta var den definitiva slutsats som Trotskij dragit av sina konflikter med fackföreningarna. Under den nya ordningen skulle fackföreningsledarna, i egenskap av statens tjänare, tala för staten till arbetarna snarare än för arbetarna till staten. De skulle höja produktiviteten och uppehålla arbetsdisciplinen. De skulle skola arbetarna till industriledare. De skulle delta i planeringen och skötseln av landets ekonomi.

Från andra hållet protesterade Arbetaroppositionen, ledd av Sljapnikov och Kollontaj, mot regeringens och partiets förmyndarskap över fackföreningarna. De brännmärkte Trotskij och Lenin för att de militariserat arbetet och befrämjat bristen på jämlikhet. På kvasisyndikalistiskt maner krävde de att fackföreningar, fabrikskommittéer och en nationell producentkongress skulle överta kontrollen över hela ekonomin. Medan Trotskij hävdade att fackföreningarna inte logiskt kunde försvara arbetarna mot arbetarnas stat, betecknade redan Sljapnikov och Kollontaj sovjetstaten som bålverket för en ny priviligierad byråkrati.

Mellan dessa två ytterligheter talade Lenin, Zinovjev och Kamenev för den bolsjevikiska majoritetsopinionen och försökte gå en medelväg. Även de hävdade att det var fackföreningarnas plikt att hålla igen arbetarna och hos dem odla en känsla av ansvar för staten och den nationaliserade ekonomin. De underströk partiets rätt att kontrollera fackföreningarna. Men de ville samtidigt bevara dem som självständiga massorganisationer kapabla att utöva påtryckningar mot regeringen och industriledningen.

I dessa ståndpunkter fanns skilda uppfattningar om stat och samhälle antydda. Arbetaroppositionen och de så kallade *decemisterna* (Gruppen för Demokratisk Centralism) var ståndaktiga försvarare av en ”proletär demokrati” i stället för diktatur. De var de första oliktänkande bolsjeviker som protesterade mot regeringsmetoden ”att med våld få folket att tro”. De bad enträget partiet att ”överlämna sitt öde” åt arbetarklassen som lyft det till makten. De talade det språk hela partiet hade talat 1917. De var revolutionens verkliga utjämnare, dess storsinnade, utopiska drömmare. Partiet kunde inte lyssna på dem, om det inte var berett att begå ett ädelt om än oförlåtligt självmord. Det kunde inte anförtro sitt eget och republikens öde åt en arbetarklass som reducerats, utmattats och demoraliserats av inbördeskriget, hungersnöden och svartabörsen. Arbetaroppositionens donquijoteska anda kom till synes i dess ekonomiska krav. Oppositionen ville att arbetarnas behov omedelbart skulle tillfredsställas. Den krävde lika löner och ersättningar åt alla, gratis tillgång till mat, kläder och bostäder för arbetarna, samt fri sjukvård, fria resor och fri utbildning.[29] Det, den ville se genomfört, var inget mindre än den fullständiga kommunismens program, som teoretiskt baserades på en överflödsekonomi. De försökte inte ens säga hur dagens regering skulle kunna tillfredsställa deras krav. De uppmanade partiet att på nytt ställa industrin, eller det som var kvar av den, under kontroll av de fabrikskommittéer som strax efter oktoberrevolutionen visat att de endast kunde förslösa och plottra bort nationens rikedomar. Det var ett tragiskt

[28] En detaljerad redogörelse för debatten finns hos Deutscher i *Soviet Trade Unions (Their place in Soviet labour policy)*, s. 42-59.
[29] *Desjatiji Sjezd RKP*, s. 363; A. M. Kollontai, *The Workers' Opposition in Russia.*

omen, att det var människor som svävade bland sådana fantasimoln, som var de nästan enda som talade för ett fullständigt återvändande till den proletära demokratin.

Tvärt emot dem manade Trotskij partiet att för tillfället upphöra med att tala om och strida för en proletär demokrati och i stället koncentrera sig på att bygga upp en producenternas demokrati. Klarare uttryckt skulle partiet förvägra arbetarna deras politiska rättigheter och kompensera dem genom att ge dem del i ansvaret för den ekonomiska återuppbyggnaden. På tionde kongressen (mars 1921), när kontroversen nådde sin höjdpunkt, sade Trotskij:

> Arbetaroppositionen har kommit med farliga slagord. De har gjort de demokratiska principerna till en fetisch. De har satt arbetarnas rätt att välja representanter före partiet, som om partiet inte var berättigat att hävda sin diktatur, även om denna diktatur temporärt skulle komma i konflikt med de tillfälliga stämningarna i arbetarnas demokrati ... Det är nödvändigt att skapa medvetenhet hos oss om partiets revolutionära historiska förstfödslorätt. Partiet är förpliktigat att uppehålla sin diktatur, utan hänsyn till de temporära svängningarna i massornas spontana sinnesstämningar, utan hänsyn till det temporära vankelmodet inom t.o.m. arbetarklassen. Denna medvetenhet är för oss det oumbärliga bindemedlet. Diktaturen grundar sig inte i varje givet ögonblick på den formella principen om en arbetardemokrati, även om denna demokrati naturligtvis är den enda metod med vilken massorna i allt högre grad kan dras in i det politiska livet.[30]

Den tid var förbi, när Trotskij hävdade, att det sovjetiska styrelseskicket var överlägset den borgerliga parlamentarismen, eftersom väljarna under det förra systemet bl.a. åtnjöt rätten att omvälja sina representanter när som helst och inte endast med jämna mellanrum, vilket gjorde att sovjeterna noggrant och ögonblickligen kunde spegla varje förändring i folkstämningen, på ett sätt som inget parlament förmådde. Hans allmänna bekännelser till den proletära demokratin lät nu mer som reservationer. Det väsentliga var ”partiets historiska bördsrätt” och partiets medvetenhet om att denna rätt var det ”oumbärliga bindemedlet”. Förskönande men ändå vältaligt lovprisade han den styrande gruppens kollektiva solidaritet med en fientlig eller apatisk nation.

Lenin vägrade proklamera skilsmässan mellan diktaturen och den proletära demokratin. Även han var medveten om att regering och parti stod i konflikt med folket, men han var rädd att Trotskijs politik skulle permanenta konflikten. Partiet hade tvingats topprida fackföreningarna, avskeda deras motspänstiga ledare, bryta ned eller förebygga motstånd från folket och förhindra den fria opinionsbildningen inom sovjeterna. Endast på detta vis, framhöll Lenin, kunde revolutionen räddas. Men han hoppades att dessa åtgärder skulle ge hans regering andrum – hela hans statskonst hade blivit en lång kamp för andrum – under vilken den skulle kunna modifiera sin politik, göra framsteg i återuppbyggnaden av landet, förbättra det arbetande folkets svåra villkor och vinna massorna åter till bolsjevismen. Diktaturen kunde då gradvis återgå till en proletär demokrati. Var detta syftet, vilket Trotskij höll med om, måste partiet genast upprepa sitt ställningstagande för idén om denna demokrati och inte ta initiativ till svepande åtgärder som antydde att den skulle avskaffas. Trots att regimen ofta återfallit till tvång, sade Lenin, måste tvånget vara dess sista och övertalningen dess första utväg.[31]Fackföreningarna borde därför inte göras till bihang till staten. De måste bevara ett visst mått av självständighet. De måste tala för arbetarna och, om så var nödvändigt, mot regeringen. De borde bli kommunismens skolor och inte dess exercishus. Administratören – och det var från dennes synvinkel som Trotskij betraktade problemet – kunde tänkas bli irriterad och besvärad av fackföreningarnas krav. Han kunde i vissa sammanhang ha rätten på sin sida mot dem. Men på det hela taget var det utmärkt att han på det viset blev besvärad och utsatt för socialt tryck och social påverkan. Det var meningslöst att säga till arbetarna att de inte fick motsätta sig arbetarstaten. Denna stat var en abstraktion. I verkligheten, påpekade

[30] *Desjatiji Sjezd RKP*, s. 192. Se också s. 215.
[31] Ibid., s. 208 ff.

Lenin, tvingades hans administration ta lika stor hänsyn till bönderna som till arbetarna och administrationsarbetet försenades av oredan och röran, av svåra ”byråkratiska förvrängningar” och av godtycklig maktutövning. Arbetarklassen borde därför försvara sig, om än med självbehärskning, och ställa sina krav på administrationen. Enligt Lenin måste staten ge utrymme åt en mängd olika intressen och åsikter. Trotskijs stat var förtäckt monolitisk.

Den tionde kongressen röstade med överväldigande majoritet för Lenins resolutioner. Bolsjevismen hade redan lämnat den proletära demokratin, men den var ännu inte beredd att acceptera alternativet till den, den monolitiska staten.

*

Medan kongressen sammanträdde, utbröt i flottbasen Kronstadt den mest säregna av alla ryska uppror, en revolt som med Lenins ord upplyste verkligheten likt skenet från en blixt.

De upproriska, matroser ur Röda Flottan, leddes av anarkister. Sedan slutet av februari hade de varit mycket rastlösa. Det hade förekommit strejker i det närliggande Petrograd. En generalstrejk väntades utbryta och Kronstadt var fyllt av rykten om påstådda sammanstötningar mellan Petrograds arbetare och trupper. Krigsfartygens besättningar greps av en politisk oro som påminde om upphetsningen 1917. Vid möten antog de resolutioner som krävde frihet för arbetarna, en ny politik visavi bönderna och fria val till sovjeterna. Mötena började domineras av kravet på en tredje revolution, en revolution som skulle störta bolsjevikerna och etablera sovjetisk demokrati. Kalinin, Sovjetrepublikens president, gjorde ett intetsägande framträdande vid flottbasen. Han kallade matroserna ”illojala och oansvariga” och krävde hörsamhet. En matrosdelegation som sänts till Petrograd arresterades där.

Snart genljöd ropet ”Ned med det bolsjevikiska tyranniet!” över hela Kronstadt. Bolsjevikkommissarierna på platsen avsattes och fängslades. En anarkistisk kommitté tog befälet och entusiastiska matroser hissade revoltflaggan. ”Det heroiska och generösa Kronstadt”, skriver en anarkisthistoriker om revolten, ”drömde om Rysslands befrielse ... Inget klart program formulerades. Frihet och broderskap mellan världens folk var parollerna. Den tredje revolutionen betraktades som en gradvis fortgående övergång till en slutlig frigörelse, och fria val till självständiga sovjeter var det första steget i den riktningen. Sovjeterna skulle naturligtvis vara oberoende av alla politiska partier – vara fria uttryck för folkets vilja och intressen.”[32]

Bolsjevikerna anklagade revoltörerna i Kronstadt för att vara kontrarevolutionära myterister ledda av en vit general. Denna brännmärkning tycks ha varit grundlös. Efter att så länge ha bekämpat myteri efter myteri, alla underblåsta eller stödda av vitgardisterna, kunde bolsjevikerna inte längre förmå sig att tro att vitgardisterna inte hade en hand med även i denna revolt. Någon tid före händelsen hade faktiskt den vita emigrantpressen dunkelt antytt något, om oroshärdar som pyrde i Kronstadt, och det ökade misstankarna ytterligare. Politbyrån, som först var benägen att inleda förhandlingar, beslöt sig slutligen för att undertrycka revolten. Den tolererade inte utmaningen från flottan, och den fruktade att revolten skulle förvärra det kaos som rådde, även om den inte hade någon möjlighet att växa till en revolution. Sedan vitgardisternas nederlag hade hopar av rebeller och marodörer strövat omkring i landet, från de nordliga kusterna ned till Kaspiska Havet, och anfallit och plundrat städer och dödat regeringens ombud. Med ropet på en ny revolution hade hopar av utsvultna Volgabönder härjat Saratovs *gubernja* och senare på året tvingades Tuchatjevskij använda tjugosju fältjägardivisioner för att slå ned dem.[33] Det kaos, som rådde, gjorde att varje överseende med

[32] Alexander Berkman, *Der Aufstand von Kronstadt*, s. 10-11.

[33] Se korrespondensen mellan S. Kamenev, Sjaposjnikov, Smidovitj och befälhavaren över Saratovområdet, samt Tuchatjevskijs rapport till Lenin den 16 juli 1921. Trotskij-arkivet. Och här följer ett karakteristiskt meddelande till Lenin från kommunister i nedre polar-regionen den 25 mars 1921: ”Kommunisterna i Tobolskområdet i norr håller på att förblöda och sänder sina eldiga avskedshälsningar till det oövervinneliga ryska kommunistpartiet,

revoltörerna i Kronstadt med säkerhet skulle tas som ett tecken på svaghet och förvärra situationen.

Den 5 mars anlände Trotskij till Petrograd och beordrade revoltörerna att ovillkorligen kapitulera. ”Endast de som gör det”, förklarade han, ”kan räkna med nåd från Sovjet-republiken. Samtidigt med denna varning utfärdar jag instruktioner om att förberedelser skall vidtas för att slå ned myteriet med väpnad makt ... Detta är sista varningen.”[34] Att det skulle falla på Trotskijs lott att rikta sådana ord till matroserna, var ytterligare en av historiens ironier. Detta hade varit hans Kronstadt, det Kronstadt som han kallat ”revolutionens stolthet och ära”. Hur många gånger hade han inte agiterat vid flottbasen under de hektiska dagarna 1917! Hur många gånger hade inte matroser lyft upp honom på sina axlar och jublande kallat honom sin vän och ledare! Hur hängivet hade de inte följt honom till Tauriska palatset, till hans fängelsecell på Krestij, till Kazans murar vid Volga och lytt hans rad och nästan alltid blint utfört hans order! Så många bekymmer de hade delat, så många faror de hade stått emot tillsammans! Av veteranerna hade visserligen få överlevt, och än färre fanns fortfarande i Kronstadt. Besättningarna på *Aurora, Petropavlovsk* och andra berömda krigsfartyg bestod nu av färska rekryter inkallade från Ukrainas jordbruksdistrikt. De saknade – intalade Trotskij sig – de äldre klassernas osjälviska revolutionära anda. Men även detta på sitt sätt betecknande för den situation i vilken revolutionen befann sig. De alldagliga män och kvinnor, som genomfört den, var inte längre vad de hade varit eller där de hade varit. De bästa bland dem hade omkommit. Andra hade indragits i administrationen. Andra åter hade skingrats och gripits av sorg och förbittring. Och det, som Kronstadts rebeller krävde, var endast det som Trotskij lovat deras äldre bröder och som han och partiet varit oförmögna att ge. Än en gång, nu som efter Brest, slog ett bittert och fientligt eko av hans egen stämma mot honom från andra människors läppar. Och än en gång tvingades han utplåna det.

Revoltörerna ignorerade hans varning och hoppades vinna tid. Detta var i mitten av mars. Finska viken var fortfarande isbelagd. Om ett par dagar skulle emellertid tövädret kanske sätta in och då skulle fästningen, till bristningsgränsen fylld med kanoner, försvarad av hela Röda Flottan i Östersjön, försäkrad om förnödenheter från Finland eller andra östersjöländer, bli ointagbar, nästan oövervinnlig. Under tiden anslöt sig även kommunister till revolten och tillkännagav att de lämnat ”bödeln Trotskijs parti”. Trotskij (eller var det Tuchatjevskij?) bestämde att fästningen skulle intas innan isflaken spärrade vägen. Snabbt hopsamlade regementen och stöttrupper sändes att förstärka Petrogradgarnisonen. När tionde kongressen nåddes av nyheten om myteriet, väckte detta så stor bestörtning och harm, att många av de fysiskt välträna delegaterna rusade från konferenssalen i Kreml för att ställa sig i spetsen för de stöttrupper som skulle storma fästningen över finska viken. T.o.m. ledarna för Arbetaroppositionen och *decimisterna*, som på kongressen just höjt krav som inte nämnvärt skilde sig från revoltörernas, gick ut i striden. Även de ansåg, att matroserna inte hade någon rätt att diktera krav med fingret på avtryckaren, hur rättvisa kraven än var.

Under Tuchatjevskijs befäl, och med vita lakan över uniformerna, avancerade de bolsjevikiska trupperna över Viken. De möttes av en orkanartad eldgivning från Kronstadts bastioner. Isen brast under dem och våg efter våg av vitskrudade anfallare sjönk i detta isiga Valhalla. Dödsmarschen fortsatte. Från tre håll stapplade och snubblade och halkade och kravlade nya kolonner fram över den hala ytan och försvann i eld, is och vatten. En efter en drunknade de successiva anfallsvågorna och anfallslinjerna och männen i Kronstadt upplevde det som om den förrådda bolsjevikrevolutionen drunknade med dem och som om segern för deras egna rena och obefläckade revolution närmade sig. Det blev dessa rebellers öde, som

---

till våra kära kamrater och vår ledare Lenin. Då vi nu går under här, utför vi vår plikt mot partiet och republiken i den fasta övertygelsen om en slutlig seger.” Ibid.

[34] Trotskij, *Sotjinenija*, vol. XVII, bok 2, s. 518.

hade fördömt bolsjevikerna för deras hårdhet och som hade som enda mål att ingjuta mänsklig värme i revolutionen, att de för att överleva tvingades utkämpa ett slag som i fråga om grymhet inte hade sin like under hela inbördeskriget. De anfallandes bitterhet och vrede växte i motsvarande grad. Den 17 mars lyckades bolsjevikerna, efter en nattlig framryckning i snöstorm, äntligen ta sig över murarna. De trängde in i fästningen och kastade sig över försvararna som hämndlystna furier.

Den 3 april höll Trotskij segerparad. ”Vi väntade så länge vi kunde”, sade han, ”för att våra förblindade matroskamrater skulle få en möjlighet att med egna ögon se vad myteriet höll på att utveckla sig till. Men vi stod inför risken att isen skulle börja smälta och vi tvingades genomföra ... anfallet.”[35] När han beskrev de besegrade revoltörerna som ”kamrater”, antydde han också omedvetet, att det han firade egentligen var en Pyrrhusseger. Utländska kommunister, som besökte Moskva några månader senare och som trodde att Kronstadt varit en av inbördeskrigets vanliga episoder, blev ”förvånade och besvärade” över att bolsjevikledarna talade om revoltörerna utan den vrede och det hat som de kände för vitgardisterna och interventionstrupperna. Deras tal var fyllt av ”stum sympati” och av dystra och gåtfulla anspelningar som för den utomstående avslöjade partiets dåliga samvete.[36]

Resningen hade ännu inte slagits ned, när Lenin den 15 mars presenterade den Nya Ekonomiska Politiken för tionde kongressen. NEP antogs nästan utan debatt. Tyst och med tungt hjärta tog bolsjevismen avsked från sin dröm om krigskommunismen. Den slog till reträtt, som Lenin sade, för att komma i ett bättre anfallsläge. Kontroversen om fackföreningarna och de underliggande problemen dog genast ut. Kanonaden vid finska viken och strejkerna i Petrograd och på andra håll hade ovedersägligt demonstrerat det overkliga i Trotskijs idéer: och i den mildare politik, som hade sin grund i de kommande arens blandekonomi, fanns i varje fall inget utrymme för någon militarisering av arbetet.

Kontroversen hade emellertid inte bara varit ordfäktningar. Dess betydelse för framtiden var större än vad huvudpersonerna själva kunde ana. Ett decennium senare skulle Stalin, som 1920-21 hade understött Lenins ”liberala” politik, i allt utom till namnet, lägga sig till med Trotskijs idéer. Varken Stalin eller Trotskij eller någon av deras anhängare erkände detta faktum: Stalin – eftersom han inte kunde medge, att han övergav Lenins ståndpunkt för Trotskijs; Trotskij – för att han med fasa ryggade tillbaka från sina egna idéer, när han säg dem hänsynslöst förverkligade av sin fiende. Det fanns knappt en enda punkt i Trotskijs program från 1920-21 som Stalin inte använde under trettiotalets industriella revolution. Han införde tvångsrekrytering och tvångsförflyttning av arbetskraft. Han insisterade på att fackföreningarna skulle föra en ”produktionistisk” politik istället för att försvara arbetarnas konsumtionsintressen. Han berövade fackföreningarna deras sista rest av självständighet och förvandlade dem till statens verktyg. Han utsåg sig själv till beskyddare av industriledargrupperna, som han utrustade med privilegier som Trotskij aldrig drömt om. Han gav order om ”socialistisk tävlan” i fabrikerna och gruvorna och han gjorde det med ord som tveklöst och bokstavligen hämtades från Trotskij.[37] Han förverkligade sin egen hänsynslösa version av den ”sovjetiska taylorism” som Trotskij förordat. Och slutligen övergick han från Trotskijs intellektuellt och historiskt mångtydiga argument för tvångsarbete till att realisera arbetet i kolossalformat.

---

[35] Ibid., s. 523.

[36] Andre Morizet, *Chez Lénine et Trotski*, s. 78-84, och V. Serge, *Mémoires d'un Révolutionnaire*, kapitel IV, beskriver Kronstadtperioden med utgångspunkt från sin ställning som utländska kommunister i Ryssland. Båda författarna accepterar partiets sak, även om båda sympatiserar med rebellerna.

[37] I början av 1929, några veckor efter Trotskijs förvisning från Ryssland, proklamerade den sextonde partikonferensen ”Socialistisk tävlan”, varvid man in extenso citerade den resolution som skrivits av Trotskij och som antagits av partiet 1920. Författarens namn nämndes naturligtvis inte.

I föregående kapitel antydde vi den omedvetna historiska linje som ledde från Lenins tveksamma och anspråkslösa försök med revolution genom erövring till de revolutioner som erövraren Stalin arrangerade. En liknande hårfin linje går från Trotskijs inrikespolitik under dessa år till hans motståndares maktutövning senare. Både Trotskij och Lenin framträder, var och en på olika områden, som Stalins oavsiktliga handledare och pådrivare. Båda drevs av okontrollerbara omständigheter och av privata illusioner till ståndpunktstaganden som utvecklingen och deras egen vacklan inte tillät dem att länge värja – deras ståndpunkter var före sin tid, passade inte ihop med den rådande bolsjevikiska mentaliteten och stred mot den huvudinriktning som deras egna liv hade.

Det var först när revolutionen och den ryska staten hotade att totalt upplösas, som Trotskij lanserade idén om full statlig kontroll över arbetarklasserna. Hans snabba, allt prövande, rastlösa tänkande sökte djärvt efter utvägar i alla riktningar. Åt varje håll gick tanken så långt den kunde, medan huvuddelen av den bolsjevikiska opinionen stod och stampade på samma fläck. Han föreslog den Nya Ekonomiska Politiken, när partiet fortfarande var bundet till krigskommunismen. Därefter rörde sig hans tankar i motsatt riktning, utforskade denna riktning till det yttersta och nådde fram till den alternativa slutsatsen: det enda botemedlet mot krigskommunismens sjuka var järnhård arbetsdisciplin. Vid det laget hade huvuddelen av bolsjevikopinionen långsamt börjat vända sig mot den Nya Ekonomiska Politiken, som samma opinion tvingat honom att överge. Det var hans klara, konsekventa och snabba logik – logiken hos den store administratören som såg med otålighet på all förvirring och allt fumlande – som besegrade Trotskij. Med målet klart för sig rusade han huvudstupa in i kontroverser, framkastade häftigt argument och generaliseringar och förbisåg opinionen, till dess han gick till överdrift och väckte harm. Den självsäkre administratören i honom fick överhanden över den känslige politiske tänkaren och gjorde honom blind för konsekvenserna av hans planer. Det, som endast var en av många sidor av Trotskijs experimentella tänkande, skulle bli alfa och omega för Stalin.[38]

Trotskij förblev intellektuellt ärlig i sina villfarelser – ärlig intill meningslöshet. Han gjorde inga försök att dölja sin politik. Han nämnde saker vid deras rätta namn, hur obehagliga de än var. Eftersom han var van att övertyga folk genom blotta styrkan i sina resonemang och genom att vädja till förnuftet, fortsatte han att för en högst oförnuftig sak vädja till förnuftet. Han förordade offentligt regering genom tvång, den sorts regering som aldrig kan försvaras offentligt och som endast kan tillämpas *sub silentio*. Han hoppades kunna övertala folk om att de inte behövde någon övertalningens regering. Han talade om för dem, att arbetarstaten hade rätt att använda sig av tvångsarbete, och han blev uppriktigt besviken över att de inte rusade iväg och lät sig rekryteras till arbetslägren.[39] Han uppträdde på detta absurda vis, eftersom han i sitt inre inte såg för sig någon metallisk våldsmaskin som långsamt och obarmhärtigt malde sitt mänskliga material, utan endast de monumentala och flyktiga konturerna av ett ”proletärt Sparta” där sträng livsföring var en del av socialismens pionjäräventyr. Och det absurda i hans beteende innehöll sitt eget motgift. Genom sin öppenhet gav han folket rikligt med varningar om den fara som hotade det. Han antydde de gränser till vilka han var beredd att gå. Han underkastade sin politik offentlig kontroll. Han gjorde själv allt som stod i hans makt för att

[38] Det var förmodligen med dessa episoder i minnet som Lenin i sitt testamente anmärkte på Trotskijs ”alltför starka självförtroende och benägenhet att i alltför hög grad lockas av den rent administrativa sidan av saker och ting”.

[39] Man kan diskutera i vilken utsträckning Trotskij vilseleddes av sin vana att tillämpa den europeiska standarden på Ryssland. Det var en sak för en regering att dirigera arbetskraft i ett industrialiserat land, att förflytta arbetare från t.ex. Manchester till Birmingham eller från Stuttgart till Essen, och en helt annan sak att dirigera ukrainska bönder eller Petrogradarbetare till fabriker och gruvor i Ural och Sibirien eller de nordliga områdena. Dirigering av arbetskraft i en mer eller mindre likartad industriell omgivning behöver inte innebära mer än ett minimum av tvang. Det krävde ett maximum i Ryssland.

framkalla det motstånd som gjorde honom besviken. För att hålla sig politiskt levande var han tvungen att verka i dagens ljus. Det skulle Stalins nattsidor till för att få hans idéer förverkligade.

Bolsjevikpartiet försvarade fortfarande den proletära demokratins princip mot Trotskij, men i praktiken fortsatte det att avvika från den.

Det var först 1921 som Lenins regering förbjöd all organiserad opposition inom sovjeterna. Under hela inbördeskriget hade bolsjevikerna plågat mensjevikerna och socialrevolutionärerna genom att än olagligförklara dem och än tillåta dem att framträda öppet för att sedan undertrycka dem på nytt. De hårdare och mildare kurserna dikterades av omständigheterna och av den vacklande hållningen inom partierna, där vissa grupper lutade åt bolsjevikerna och andra åt vitgardisterna. Idén, att partierna rent principiellt skulle undertryckas, fick emellertid ingen spridning förrän efter inbördeskrigets slut. Även under repressionsperioderna bedrev de grupper, som inte direkt manade till väpnad kamp mot bolsjevikerna, alla slag av politiker, öppna såväl som hemliga. Bolsjevikerna eliminerade dem ofta från sovjeterna eller minskade deras representation med våld eller list. Det var genom sovjeternas maskineri som Lenins regering organiserade inbördeskriget och den var inte beredd att lämna plats åt fientliga eller neutrala element inom samma maskineri. Men regeringen såg fortfarande fram emot slutet på fientligheterna, när den skulle kunna respektera den sovjetiska konstitutionalismens regler och åter sanktionera en reguljär opposition. Detta ansåg sig bolsjevikerna för tillfället oförmögna att göra. Alla oppositionspartier hade välkomnat resningen i Kronstadt och därför visste bolsjevikerna, vad de hade att vänta från dem. Ju mer isolerade de själva blev i landet, desto mer rädda var de för sina motståndare. De hade halvt om halvt undertryckt dem för att vinna inbördeskriget. När de vunnit kriget fortsatte de att ständigt undertrycka dem.

Paradoxalt nog drevs bolsjevikerna till detta, att etablera sitt eget politiska monopol, av omständigheten att de hade liberaliserat sin ekonomiska politik. Den Nya Ekonomiska Politiken gav fritt spelrum åt den individualistiska bondeklassens och stadsbourgeoisiens intressen. Det var troligt att dessa intressen, när de fick göra sig gällande, skulle söka forma sina egna politiska uttrycksmedel eller använda sig av redan förefintliga antibolsjevikiska organisationer. Bolsjevikerna hade bestämt sig för att inga sådana skulle existera. ”Vi skulle kunna ha ett tvåpartisystem, men när ett av de två partierna var vid regeringsmakten, skulle det andra vara i fängelse” – denna formulering, som tillskrivs Bucharin, uttryckte en åsikt som var vanlig inom partiet. En del bolsjeviker kände olust inför det egna politiska maktmonopolet, men de var ännu mer rädda för alternativet till det. Trotskij skrev senare, att han och Lenin hade haft för avsikt att häva förbudet mot oppositionspartierna, så snart landets ekonomiska och sociala förhållanden stabiliserats. Detta är tänkbart. Under tiden hårdnade emellertid bolsjevikerna i den övertygelse, som skulle komma att spela en så viktig roll under den stalinistiska erans strider, och som innebar att varje opposition oundvikligen måste bli kontrarevolutionens verktyg. De fasade inför tanken på att den nya stadsbourgeoisien (som snart blomstrade under NEP), intelligentian och bondeklassen skulle kunna förena sig mot dem i en koalition av överväldigande styrka, och de drog sig inte för några åtgärder, när det gällde att förhindra en sådan koalition. Efter segern i inbördeskriget började sålunda revolutionen fly från sina svagheter in i ett totalitärt system.

Nästan omedelbart blev det nödvändigt att även undertrycka oppositionen i bolsjevikleden. Arbetaroppositionen (och till en viss gräns även *decemisterna*) uttryckte mycket av den besvikelse och det missnöje som hade lett till Kronstadtsresningen. Splittringen var på väg att permanentas och de stridande grupperna var benägna att uppträda som lika många partier inom partiet. Det skulle ha varit orimligt att etablera ett enda partis överhöghet och sedan tillåta detta parti att splittras i fraktioner. Om bolsjevismen skulle brytas upp i två eller flera

fientliga rörelser, som det gamla socialdemokratiska partiet brutits upp, skulle då inte en av dem – frågade man sig – bli ett verktyg för kontrarevolutionen?

I den stämning som behärskade partikongressen 1921 fanns faktiskt något av den synbarligen irrationella spänning som kännetecknat kongressen 1903. En splittring bådade på samma sätt illa om framtiden – men de verkliga oenigheterna var mer outvecklade och otydliga nu än 1903. Nu som då befann sig Trotskij inte på den sida i kontroversen som han slutligen skulle tillhöra. Och nu liksom då var han angelägen att förhindra splittringen. Han gjorde därför inga invändningar, när Lenin föreslog att kongressen skulle förbjuda organiserade grupper eller fraktioner inom partiet, och han upplöste själv den fraktion han bildat under den senaste kontroversen.[40] Detta var ännu inte ett rent förbud mot inre partiopposition. Lenin uppmuntrade oliktänkande att ge uttryck åt avvikande meningar. Han erbjöd dem frikostigt att lägga fram sina åsikter i bolsjevikinka tidningar, på särskilda diskussionssidor och i diskussionsblad. Han bad kongressen att välja ledare ur alla oppositionsgrupper till den nya centralkommittén. Men han insisterade på att oppositionen skulle förbli spridd och att de oliktänkande inte skulle sluta sig samman i starka förbund. Han lade fram en resolution, vars ena klausul (hemlighållen) gav centralkommittén makt att utstöta missdådare, hur höga positioner de än hade inom partiet. Trotskij stödde klausulen, eller gjorde i alla fall inga invändningar mot den, och kongressen antog den. Det var mot Sjljapnikov, Trotskijs mest oförsonlige motståndare, som denna straffklausul i första hand riktades och den togs nu i bruk mot honom. Trotskij anade inte att den en dag skulle åberopas mot honom själv.

Det arrangemang som tillät opposition, förutsatt att den var spridd, kunde fungera så länge partiets medlemmar var oeniga i sekundära eller tillfälliga frågor. Men när skiljaktigheterna blev allvarliga och utdragna var det oundvikligt att likasinnade skulle gå samman. De, som, likt Arbetaroppositionen, anklagade den styrande gruppen för att vara besjälad av ”byråkratisk och borgerlig fientlighet gentemot massorna”, kunde knappast avstå från att förena sig i sina ansträngningar mot något som de betraktade som ett ödesdigert och oerhört välorganiserat inflytande inom partiet. Förbudet mot fraktioner kunde sålunda till en början endast fördröja en splittring som det senare skulle påskynda.

Knappt två år senare skulle Trotskij ta upp och ge mäktig resonans åt många av de kritiska punkter och krav som rests av de mindre artikulerade ledarna för Arbetaroppositionen och *decemisterna*, som han nu hjälpte till att besegra, och även han skulle då kräva en återgång till proletär demokrati.

*

Endast ett fåtal år hade gått sedan Trotskij, som emigrant i Wien, hade skisserat den storslagna bild av Rysslands förgångna, där han visade hur historien hade kastat in det ryska folket i en ”hård omgivning”, utsatt det för tryck från det rika och mäktiga Europa och för invasioner från alla håll och låtit en Leviatanstat forma dess öden. För att mätta sig själv, skrev han då, hade Leviatan svultit ut nationen, fördröjt eller påskyndat framväxten av dess sociala klasser och förkvävt dess civilisation.[41] Revolutionen var i ett avseende folkets seger över Leviatan. Segern hade tyckts fullständig, ty den gamla staten hade reducerats till stoft och aska.

Ändå tvingades även revolutionen att hämta sin näring och sin vitalitet från samma ”hårda omgivning”. Från denna fick den all sin hårdhet. Rik på världsomspännande idéer och ambitioner var den nya republiken ”fattig och hade tusen års samlade fattigdom bakom sig.” Den hatade denna fattigdom intill döden. Men fattigdomen var dess eget kött och blod och villkor.

---

[40] Bland fraktionens ledare befann sig förutom Trotskij och Bucharin, Dzerzjinskij, Andrejev, Krestinskij, Preobrazjenskij, Rakovskij, Serebrjakov, Pjatakov och Sokolnikov.
[41] Se ovan, kapitel 7.

Trotskij hade kontrasterat den västeuropeiska feodalismens ”spiror och välvda bågar och gotiska spetsmönster” mot den råa och barbariska vulgariteten som endast kunde fylla springorna i timmerkojorna med mossa. Han hade ställt tredje ståndets rika och komplicerade tillväxt i Europa mot det polisstödda ryska hantverket, den fria och kultiverade ”borgerliga personligheten” i väster mot det ”tryne som varje polis kunde sparka och slå”. Men från samma timmerkoja, som ramponerats av revolution och krig började han med bolsjevikpartiet göra en pionjärinsats för socialismen. Mot all förmodan hade det ”avancerade, civiliserade västerlandet” vänt ryggen åt revolutionen och i decennier tvingades bolsjevismen gräva ned sig i sin egen omgivning för att omvandla den. Det slags socialism, som den då producerade, kunde inte annat än visa sig märkt av det historiska arvet. Även denna socialism skulle resa sig grov och rå och utan de valv och spiror och gotiska spetsbågar som socialisterna hade drömt om. Instängd och omringad av överlägsna fientliga krafter överlämnade den sig snart åt den nya Leviatanstaten – som steg upp som ur den gamlas aska. Den nya staten skulle liksom den gamla skydda och svälta ut nationen, hämma och påskynda dess tillväxt och plåna ut den mänskliga personligheten, den revolutionära-proletära personligheten. Det var ytterligare en av historiens ironier att Trotskij, som hatade Leviatan, skulle bli den förste att förebåda hans återuppståndelse.

När han fortfarande stod på tröskeln till sin karriär, skrev Trotskij: ”En arbetarklass kapabel att utöva sin diktatur över samhället kommer inte att tolerera någon diktator över sig själv.”[42] 1921 hade den ryska arbetarklassen visat sig oförmögen att utöva sin egen diktatur. Den kunde inte ens utöva kontroll över dem som styrde i dess namn. Efter att ha uttömt alla krafter under revolutionen och inbördeskriget hade den nästan upphört att existera som politisk faktor. Trotskij proklamerade då partiets ”historiska bördsrätt”, dess rätt att upprätta ett hårt förvaltarskap över proletariatet liksom över resten av samhället. Detta var den gamla ”jakobinska” idén, att en liten, duglig och upplyst minoritet var berättigad att ”substituera” sig själv för ett omoget folk och att skänka det förnuft och lycka, samma idé som Trotskij kallat den nedärvda anfäktelsen hos *decembristerna*, *narodnikerna* och bolsjevikerna. Denna ”anfäktelse”, hade han själv sagt, hade speglat atrofin eller apatin hos alla sociala klasser i Ryssland. Han hade varit övertygad om att med framträdandet av en modern, socialistisk arbetarklass hade atrofin övervunnits. Revolutionen gav honom rätt. Men efter sina energiutbrott och titaniska strider 1917-21 föreföll alla de ryska samhällsklasserna falla tillbaka i en djup dvala. Den politiska scenen, som varit så befolkad och livlig under de senaste åren, blev övergiven och öde och kvar på den fanns endast en enda grupp, som talade högröstat å folkets vägnar. Och även denna krets skulle bli allt trängre.

När Trotskij nu uppmanade bolsjevikpartiet att göra sig till ett ”substitut” för arbetarklassen, tänkte han inte, mitt i allt arbete och alla polemiska strider, på processens nästa faser, även om han själv långt tidigare hade förutsagt dem med kuslig klarsynthet. ”Partiorganisationen kommer därefter att ersätta partiet som helhet; sedan kommer centralkommittén att ersätta organisationen; till slut kommer en enda diktator att ersätta centralkommittén.

Diktatorn väntade redan i kulissen.

[42] Se ovan, slutet av kapitel 3.

Bibliografi

Anmärkning till denna digitala utgåva

En stor del av de källor som anges nedan, samt ett stort antal andra, finns tillgängliga på Internet. Det gäller såväl Trotskij som Lenin och andra författare.

På webbplatsen *Marxists Internet Archive* (MIA) – https://www.marxists.org/ – finns texter på engelska och även andra språk (inklusive svenska).

(Denna lista innefattar endast sådana källor som citerats eller direkt refererats till av författaren.)

Akimov, V. L., *Materialy dlja Charakteristiki Razvitija RSDRP*. Genève, 1905.

Antonov-Ovsejenko, V. A., *Zapiski o Grazjdanskoi Voine*, vol. 1. Moskva, 1924.

Arschinoff, P., *Geschichte der Machno-Bewegung (1918-1921)*. Berlin, inget datum.

Avdejev, N., och andra, *Revolutsija 1917 (Chronika Zobytii)*, vol. I-V. Moskva, 1923-6.

Axelrod, P. B., *Pisma P. B. Axelroda i Ju. O. Martova*. Berlin, 1924.
– *Perepiska G. V. Plechanova i P. B. Axelroda*. Moskva, 1925.

Basajev, A. E., *Bolsjeviki v Gosudarstvennoi Dume*. Muskvale, 1930.

Balabanoff, A., *My Life as a Rebel*. London, 1938. (svenska: *Minnen och upplevelser*)

Beatty, Bessie, *The Red Heart of Russia*. New York, 1918.

Beer, M., *Fifty Years of International Socalism*. London, 1937. (svenska: *Socialismens historia*, 2 delar)

Berkman, A., *Der Aufstand von Kronstadt*, Reprint, Der Monat. Berlin, inget datum.
– *The Bolsjevik Myth*. London, 1925.

Bolsjeviki, Dokumenty Ochrannovo Otdelenia (Dokumenty po Istorii Bolsjevisma 1903 po 1916 g. bysjevo Moskovskovo Ochrannovo Otdelenia), Utg. M. A. Tsijavlovskij, Moskva, 1918.

Borba za Petrograd, 15 Oktjabrja-6 Nojabrja, 1919 med förord av G. Zinovjev, Petrograd, 1920.

Brupbacher, F., *60 Jahre Ketzer*. Zürich, 1935.

Bryant, Louise, *Six Red Months in Russia*. London, 1919.

Bubnov, A., och andra, *Grazjdanskaja Voina, 1918–1921*, vols. i–iii. Moskva, 1928.

Buchanan, Sir George, *My Mission to Russia*. London, 1923.

Dan, F., *Proischozjdenie Bolsjevisma*. New York, 1946.

Dąbski, Jan, *Pokoj Ryski*. Warsjawa 1931. (Den andra upplagan av J. Dąbskis minnen, som senare publicerades i Polen, innehåller mycket mer information om bakgrunden till det polsk–ryska fredsfördraget 1921. Den var dock inte tillgänglig medan jag skrev denna bok.)

Denikin, A. 1., General, *Otjerki Russkoi Smuty*, vols. i–v. Paris–Berlin 1921–6.

Doklad Russkich Sotsial-Demokratov Vtoromu Internatsinalu. Genève, 1896.

Dubnov, S. M., *History of the Jews in Russia and Poland*. Philadelphia, 1918.

Eastman, M., *Leon Trotsky: The Portrait of a Youth*. New York, 1925.

Egorov, A., *Lvov-Varsjava*. Moskva, 1929.

Engels, F., *The Peasant War in Germany*. London, 1927.

Frunze, M. V., *Sobranie Sotjinenij*, vols 1–111, med förord av Bubnov. Moskva, 1929.

Garvi, P. A., *Vospominania Sotsial-Demokrata*. New York, 1946.

Gorkij, M., *Lenine et le Paysan Russe*. Paris, 1924.
– *Days with Lenin*, London, 1931.

Hard, William, *Raymond Robin's Own Story*. New York, 1920.

History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsjeviks); Kort Kurs Moskva, 1943. (svenska: *SUKP(b):s historia*)

Hoffman, Max, *Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffman*. Berlin, 1929.

Ilin-Zjenevskij, A. F., *Bolsjeviki u Vlasti*. Leningrad, 1929.

Jaurès, J., *L'Armée Nouvelle*. Paris, 1911.

Kakurin, N., *Kak Sra zjalas Revolutsija*, vols I–II. Moskva, 1925.

Kerenskij, Alexander, *Izdaleka, Sbornik Statei*. Paris, 1922.
– *The Crucifixion of Liberty*. London, 1934.

Knox, Sir Alfred, Major General, *With the Russian Army 1914–1917*. London 1921.

Kollontaj, A. M., *The Workers' Opposition in Russia*. London, 1923. (svenska: *Arbetaroppositionen*)

Krupskaja, N. K., *Memories of Lenin*. London, 1942. (svenska: *Lenin*)

Kühlmann, Richard von, *Erinnerungen*. Heidelberg, 1948.

Latsis (Sudbars), *Tfrezvytjainie Komissii po Borbe s Kontrrevolutsiei*. Moskva, 1921.

Lenin, V. I., *Sotjinenija*, vols I–XXXV. Moskva 1941–50. Alla citat från Lenins Verk är från denna den fjärde upplagan, såvida annorlunda ej påpekas.
– *Sobranie Sotjinenii*. Detta är den första upplagan av Lenins Verk som gavs ut mellan 1920 och 1926, och som här använts då och då för citat av avsnitt som utelämnats i senare upplagor.
– *Letters of Lenin*. London, 1937.
Leninskij Sbornik, vols IV–XX. Moskva, 1925–32.

Lenins korrespondens med Trotskij och andra partiledare och militärbefälhavare, varav delar hittills är opublicerade, har citerats från *Trotskij-arkiven*. Harvard.

Lloyd George, D., *War Memoirs*. London, 1938.

Lockhart Bruce, R. H., *Memoirs of a British Agent*. London, 1932. (svenska: *Som politisk agent*)

Ludendorff, E., *Meine Kriegserinnerungen 1914–1918*. Berlin, 1919.

Lunatjarskij, A., *Revolutsionnye Siluety*. Moskva, 1923.

Ljadov, M. N., *Kak Natjala Skladyvatsija*. Moskva, 1923.
– *Iz Zjizni Partii*. Moskva, 1926.

Ljadov, M. N., (M. Lydin), *Material zur Erläuterung der Parteikrise in S. D. Arbeiterpartei Russlands*. Genève, 1904.

Martov, L., Maslov, P., Potresov, A., *Obsjtjestvennoe Dvizjenie v Rossii v Natjale XX–Veka*, vols I–II. Petersburg, 1909–10.

Martov, L., (Ju.) *Pisma Axelroda i Martova*. Berlin, 1924.
– *Istorija Rossiskoi Sotsial–Demokratii*. Moskva, 1923.
– *Spasiteli ili Uprazdniteli*. Paris, 1911.

Marx, K., och Engels, F., *Selected Correspondence*. London, 1941.
– *Perepiska Marxa i Engelsa s Russkimi Polititjeskimi Dejateljami*. Moskva, 1947.

Medem, Vladimir, *Von Mein Leben*, vols i–ii (Yiddish). New York, 1923.

Miljukov, P. N., *Istorija Vtorii Russkoi Revolutsii*. Sofia, 1921.
– *Kak Prosjli Vybory vo Vtoruju Gos. Dumu.* Petersburg, 1907.

Mill, John, *Pioneers and Builders*, vol i–ii (Yiddish). New York 1946.

Morizet, A., *Chez Lénine et Trotski*. Paris, 1922.

Noulens, Joseph, *Mon Ambassade en Russie Soviétique*, vols i–ii. Paris, 1932.

Olgin, M. J., ”Biographical Notes” i den amerikanska upplagan av Trotskijs *Vår Revolution*. New York, 1918.

Paléologue, Maurice, *La Russie des Tsars pendant la Grande Guerre*, vols i–iii. Paris, 1922.

Parvus (Helphand, A. L.), *Rossia i Revolutsija*. Petersburg, 1906.

Pavlovitj, *Pismo k Tovarisjtjam o Vtorom Sjezde RSDRP*. Genève, 1904.

Plechanov, G. V., *God na Rodine*, vols i–ii. Paris, 1921.
– *Perepiska Plechanova i Axelroda*. Moskva, 1925.

Pokrovskij, M. N., *Oktjabrskaja Revolutsija*. Moskva, 1929.
– *Otjerki po Istorii Oktjabrskoi Revolutsii*, vols, I–II. Moskva, 1927.

Popov, N., *Outline History of the C.P.S. U. (b)*, vols, I–II (engelsk övers. från den 16:e ryska upplagan). London, inget datum.

Potresov, A. N., *Posmertnyj Sbornik Proizvedenii*. Paris, 1937.

Price Philips, M., *My Reminiscences of the Russian Revolution*. London, 1921
– *Pjat Let Vlasti Sovjetov*. Moskva, 1922.

Radek, K., *Portrety i Pamflety*. Moskva, 1927.
– *Pjat Let Kominterna*. Moskva, 1924.

Ransome, Arthur, *Six Weeks in Russia in 1919*. London, 1919.

Raskol na Vtorom Sjezde RSDRP i Vtoroi Internatsional (Sbornik Dokumnetov) Moskva, 1933.

Raskolnikov, F. F., *Kronsjtadt i Piter v 1917 g*. Moskva, 1925.

Reed, John, *Ten Days that Shook the World*. London, 1934. (svenska: *Tio dagar som skakade världen*)

Rosmer, A., *Le Mouvement Ouvrier Pendant la Guerre*. Paris, 1936.

Sadoul, Jacques, *Notes sur la Revolution Bolchevique.* Paris, 1919.

Serge, V., *Memoires d’un Revolutionnaire*. Paris, 1951. (svenska: *En revolutionärs minnen*)

Siblrjak, *Studentjeskoje Dvizjenie v Rossii*. Genève, 1899.

Slepkov, A., *Kronsjtadtskij Mjatezj*. Moskva, 1928.

Smilga, I., *Otjerednye Voprosy Stroitelstva Krasnoi Armii*. Moskva, 1921.

Stalin, J. V., *Sotjinenija*, vols. I–XIII. Moskva, 1946–51.

Stalins korrespondens med Lenin, Trotskij och andra politbyråmedlemmar, varav delar hittills är opublicerade, har citerats från *Trotskij–arkiven*.

Steinberg, I., *Als ich Volkskommissar war*. München, 1929.

Suchanov, N., *Zapiski o Revolutsii*, vols I–VII. Moskva, 1922.

Svertjkov, D., *Na Zarie Revolutsii*. Leningrad, 1925.

Trotskij, L. D.
– *Trotskij-Arkiven* (Houghton Library, Harvard university). Det tidigaste dokumentet i denna samling dateras Brest Litovsk 31 januari 1918; det sista är från den 17 augusti 1940, tre dagar innan mordet på Trotskij. Arkiven består av fyra delar:

Sektion A: innehåller ca 800 brev och meddelanden som utväxlats mellan Trotskij, Lenin och andra sovjetledare (1918–1922), och olika andra opublicerade dokument;

Sektion B: innehåller, i 25 dossierer, Trotskijs manuskript och korrespondens fram till 1929;

Sektion C: innehåller, också i 25 dossierer, brev och memoranda från Zinovjev, Joffe, Lunatjarskij, Radek, Rakovskij, Preobrazjenskij, Sosnovskij och många andra. Det mesta av denna korrespondens är från Trotskijs exil i Alma Ata. Denna sektion innehåller också många dokument som rör den trotskistiska oppositionens arbete inom Sovjetunionen;

Sektion D: innehåller Trotskijs korrespondens med grupper och medlemmar av Fjärde Internationalen i olika länder. Denna sektion är förseglad och får inte göras tillgänglig för forskning innan år 1980.

De referenser till Arkiven som förekommer i denna volym gäller fr.a. Sektion A. Endast vid ett fåtal tillfällen refereras till dokument som tillhör Sektion B och C. Ett omfattande utnyttjande av Sektion B och C görs av författaren i *Den avväpnade profeten*, dvs nästa volym i denna serie.

Sotjinenija (Detta hade planerats att bli en komplett utgåva av Trotskijs *Verk*, men utgivningen upphörde 1927, då Trotskij uteslöts ur partiet). Följande volymer, som publicerades 1925–27, har varit tillgängliga för författaren:
Vol. II: (del 1 och 2) *Nasja Pervaja Revolutsija*
Vol. III: (del 1) *Ot Fevralja do Oktjabrja*; (del 2) *Ot Oktjabrja do Bresta.*
Vol. IV: *Polititjeskaja Chronika;*
Vol. VI: *Balkany i Balkanskaja Voina;*
Vol. VIII: *Polititjeskie Siluety;*
Vol. IX: *Evropa v Voine;*
Vol. XII: *Osnovnye Voprosy Proletarskoi Revolutsii;*
Vol. XIII: *Kommunistitjeskij Internatsional;*
Vol. XV: *Chozjaistvennoe Stroitelstvo v Sovetskoi Rossii;*
Vol. XVII: (del 2) *Sovetskaja Respublika i Kapitalistitjeskij Mir;*
Vol. XX: *Kultura Starovo Mira;*
Vol. XXI: *Kultura Perechodnovo Vremeni.*
Trotskij, L. D., *Kak Vooruzjalas Revolutsija* vols. i–iii. Moskva, 1923–1925. (Trotskijs samlade militära skrifter, dagordrar och tal.)
– *Vtoroi Sjezd RSDRP (Otjet Sibirsskoj Delegatsii*). Genève, 1903. Vid signerandet av detta

och nästa arbete, använde Trotskij initialen N., och inte L.)
– *Nasji Polititjeskie Zadatji*. Genève, 1904.
– *Istorija Revolutsija 1905–06*. Petrograd, 1917.
– *Our Revolution*. New York, 1918.
– *Itogi i Perspektivi*. Moskva, 1919. (Svenska: *Resultat och framtidsutsikter*, 1971)
– *Terrorism i Kommunism*. Petersburg, 1920. (Svenska: *Kommunismen och terrorn*, Stockholm, 1971)
– *Between Red and White*. London, 1922. (Svenska: *Mellan rött och vitt*)
– *Die Russische Revolution 1905*. Berlin, 1923. (Svenska: *Året 1905*, Stockholm, 2011)
– *Pjat Let Kominterna* [Пять лет Коминтерна], Moskva, 1924.
– *Lénine*. Paris, 1924 (engelsk övers. *On Lenin*, 1971).
– *Pokolenie Oktjabrja*. Moskva, 1924.
– *Moja Zjiznj*. vols i–ii, Berlin, 1930. (Svenska: *Mitt liv*)
– *Permanentnaja Revolutsija*. Berlin, 1930. (Svenska: *Permanenta revolutionen*, Stockholm, 1973)
– *History of the Russian Revolution*, vols i–iii. London, 1932–3. (Svenska: *Ryska revolutionens historia*, Stockholm, 1988)
– *Vie de Lénine, Jeunesse*. Paris, 1936. (Svenska: *Den unge Lenin*, Stockholm, 1970.)
– *The Stalin School of Falsification*. New York, 1937. (Svenska: *Stalins förfalskarskola*).
– *Stalin*, New York, 1946. (Svenska: *Stalin*, Stockholm 2000)

(Förutom de ovannämnda källorna, har författaren i stor utsträckning citerat från Trotskijs tal som tryckts i många publicerade protokoll från parti- och sovjetkongresser och i Centralkommittéprotokoll. För Trotskijs tidiga skrifter har författaren *inter alia* använt sig av *Iskra*, *Natjalo*, ”Wien”-*Pravdan*, *Golosj*, *Nasje Slovo*, etc., källor som sällan, om någonsin, använts av tidigare författare om de ryska revolutionära rörelsernas historia. Dessa tidningar finns i Hoover Library, Stanford University, California.)

Tuchatjevskij, M., *Voina Klassov*. Moskva, 1921.

Vandervelde, E., *Souvenirs d’un Militant Socialiste*. Paris, 1939.

Voitinskij, V., *Gody Pobed i Porazjenii*. Berlin, 1923.

Vorosjilov, K., *Stalin i Krasnaja Armija*. Moskva, 1929.

Wheeler–Bennett, John W., *Brest Litovsk. The Forgotten Peace*. London, 1938.

Witte, S. Ju., *Vospominania*, vols i–iii. Petrograd, 1923–4.

Zelikson–Bobrovskaja, TS., *Pervaja Russkaja Revolutsija v Peterburge 1905*, vols. i–ii. Moskva, 1925.

Zetkin, Klara, *Reminiscenses of Lenin*. London, 1929.

Zinovjev, G., *Sotjinenija*, vols i–xvi. Moskva, 1924–9.

Ziv, G. A., Trotskij. *Charakteristika po Litjnym Vospominaniam*. New York, 1921.

Följande upplagor av protokoll och verbatimrapporter har citerats:

Protokolij Tsentralnovo Komiteta RSDRP (Augusti 1917–Februari 1918.) Moskva, 1929.
2 Sjezd RSDRP. Moskva, 1932.
5 Sjezd RSDRP. Moskva.
6 Sjezd RSDRP. Moskva, 1934.
7 Sjezd RKP (b). Moskva, 1923.
8 Sjezd RKP (b). Moskva, 1933.
9 Sjezd RKP (b). Moskva, 1934.

10 Sjezd RKP (b). Moskva, 1921.
1 Vserossijskij Sjezd Sovetov. Moskva, 1930.
3 Vserossijskij Sjezd Sovetov. Petersburg, 1918.
5 Vserossijskij Sjezd Sovetov. Moskva, 1918.
3 Vserossijskij Sjezd Profsojuzov. Moskva, 1920.
2 Kongress Kommunistitjeskovo Internatsionala. Petrograd, 1921.

Tidningar och Tidskrifter:

Ekonomitjeskaja Zjizn”, *Forward-Vorwärts* (New York), *Golos’* (Paris), *Iskra* (den ”gamla” och den ”nya”), *Izvestija, Izvestija Tsentralnovo Komiteta RKP (b), Krasnaja Letopis, Lutj, Natjalo, The New International, Nasje Slovo* (Paris), *Nasja Zarja, Novaja Zjizn”, Neue Zeit, Petjat i Revolutsija, Pravda* (från Wien), *Proletarskaja Revolutsija, Przeglad Social-Demokratyczny, Rabotjaja Delo* (Genève, 1899), *Russkaja Gazeta, Rabotjij Put, Rjetj, Sotsial-Demokrat, Sotsialistitjeskij Vestnik, The Times, Vestnik Russkoj Revolutsii, Voprosy Istorii*.